

ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА
ХУҚУҚИ БА НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВ
АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
АКАДЕМИЯИ ВАЗОРАТИ КОРҲОИ ДОХИЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ОЛИИ САРҲАДИИ КУМИТАИ ДАВЛАТИИ
АМНИЯТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ФАКУЛТЕТИ ХУҚУҚШИНОСӢ

ХУҚУҚИ ҚИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҚИСМИ УМУМӢ

КИТОБИ ДАРСӢ

Зери тахрири

Раҳимзода Рамазон Ҳамро

Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқшиноси
шоистаи Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент,
генерал – полковники милитсия

Бобочонзода Исрофил Ҳусейн

профессори кафедраи ҳуқуқи Донишкадаи Олии Сарҳади КДАМ
Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарҳодими Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ
ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовадинов АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Мушовири давлатии адлияи да-
раҷаи I

Душанбе
«ЭР-граф»
2019

Ҳукуки ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ /
Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Х. ва д.и.х., профессор Бо-
бочонзода И.Х. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. - 550 сах.

ҲАЙАТИ МУАЛЛИФОН:

Бобочонзода Исрофил Ҳусейн – профессори кафедраи ҳукуки Донишкадаи Олии Сарҳадии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарҳодими Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А.Баҳовадинов АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Мушовири давлатии адлияи дараҷаи I: бобҳои 1, 2 (дар ҳаммуаллифӣ), 6, 7, 8, 9, 16;

Раҳимзода Рамазон Ҳамро – Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқшино-
си шоистваи Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, генерал – полковники
милитсия: бобҳои 10, 11, 12;

Шарипов Тақдиршо – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Арбоби шоистваи илму
техника, профессори кафедраи ҳукуки ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: боби 18;

Сафарзода Анвар Ислои – мудири кафедраи ҳукуки ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент: боби 5;

Шоҳиён Абдусаттор – муовини Фармондеҳи кӯшунҳои сарҳадии ҚДАМ ҚТ, номзоди
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, полковник: боби 14;

Солиев Карим Ҳочиевич – сардори Раёсати нозиротӣ – ташкилии ВКД ҚТ, ҳуқуқшиноси
шоистваи Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, генерал – майори милитсия:
боби 15;

Ҳусейнзода Сино Ҳотамӣ – профессори кафедраи ҳукуки ҷиноятӣ, криминология ва
психологияи факултети №2 Академияи ВКД ҚТ, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ: бобҳои 19, 20
(дар ҳаммуаллифӣ), 21.

Гаффорзода Илс – Директори Донишкадаи тақмили ихтисоси омӯзгорони муассисаҳои
таҳсилоти олии касбии назди ДМТ, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент: боби 2 (дар ҳам-
муаллифӣ), 20 (дар ҳаммуаллифӣ);

Ғоибназар Амирхоча – корманди шоистваи ҚТ, дотсенти кафедраи ҳукуки Донишкадаи
Олии Сарҳадии ҚДАМ ҚТ: параграфҳои 6, 7 боби 13;

Қодирзода Тоҳир Қамар – раиси коллегияи Суди Олии ҚТ, номзоди илмҳои ҳуқуқши-
носӣ: бобҳои 3, 17;

Қудратов Манучеҳр – Институти ҳукуки шарқӣ, ш. Мюнхени Ҷумҳурии Федеративии
Олмон, доктори ҳуқуқ: параграфҳои 1-5 боби 13;

Муқарризон:

Мачидзода Ҷ.З. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Абдуҳамидов В.А. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи
ҳукуки ҷиноятии Донишгоҳи славиянии Тоҷикистону Россия.

Мирзоода И.Ш. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

Китоби дарсии мазкур мавзӯҳои фанни таълимии Ҳукуки ҷиноятиро (Қисми
умумӣ), ки мутобиқи фаслҳо, бобҳо ва моддаҳои алоҳидаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии
Тоҷикистон таълиф шудааст, дарбар мегирад.

Китоби мазкур барои донишҷӯён, курсантон, шунавандагон, аспирантону
унвонҷӯён, ки бо ихтисоси ҳуқуқшиносӣ таҳсил мекунад, инчунин ба кормандони
мақомоти хифзи ҳуқуқ, судҳо ва дигар шахсоне, ки ба масъалаҳои ҳукуки ҷиноятӣ
мароқ зоҳир менамоянд, тавсия дода мешавад.

РҶҲАТИ ИСТИЛОҲҲОИ КҶТОҲКАРДАШУДА

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил
ИҶШИ – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ
КГ – Кодекси граждани
КИҶҶ – Кодекси иҷроии қазои қиноятӣ
КҶ – Кодекси қиноятӣ
КМ – Кодекси меҳнат
КМҶ – Кодекси мувофиқи қиноятӣ
КО – Кодекси оила
КТ – Кодекси тандурустӣ
ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҶШС – Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистӣ

МУНДАРИЧА

САРСУХАН.....	9
---------------	---

БОБИ 1. МАФҲУМИ ҲУҚУКИ ЧИНОЯТӢ

§1. Мафҳуми ҳуқуки чиноятӢ ҳамчун фанни таълимӣ, пред-мет, метод ва низоми он.....	12
§2. Вазифа ва функсияҳои ҳуқуки чиноятӢ	17
§3. Принципиҳои ҳуқуки чиноятӢ	21
§4. Ҳуқуки чиноятӢ ҳамчун илм.....	33

БОБИ 2. ҚОНУНИ ЧИНОЯТӢ

§1. Мафҳум, аломатҳо, вазифа ва функсияи қонуни чиноятӢ	36
§2. Сарчашмаи ҳуқуки чиноятӢ.....	38
§3. Низоми қонуни чиноятӢ.....	40
§4. Мафҳум ва сохтори меъёрҳои қонуни чиноятӢ	42
§5. Амали қонуни чиноятӢ дар замон	46
§6. Қувваи бозгашти қонуни чиноятӢ.....	50
§7. Амали қонуни чиноятӢ дар макон.....	51
§8. Амали қонуни чиноятӢ дар доираи шахсон.....	58
§9. Супоридани шахсе, ки чиноят содир кардааст	60
§10. Тафсири қонуни чиноятӢ	63

БОБИ 3. МАФҲУМИ ЧИНОЯТ ВА АЛОМАТҲОИ ОН

§1. Мафҳум ва аломатҳои чиноят	68
§2. Категория ва намудҳои чиноят	71
§3. Тафовути чиноят аз дигар ҳуқуқвайронкуниҳо	74

БОБИ 4. ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ ВА АСОСҲОИ ОН

§1. Мафҳум ва асосҳои ҷавобгариӣ чиноятӢ	77
§2. Пайдоиш, шаклҳои амалишавӣ ва қатъ гардидани ҷавоб-гариӣ чиноятӢ.....	80

БОБИ 5. ТАРКИБИ ЧИНОЯТ

§1. Таркиби чиноят ва сохтори он.....	83
§2. Унсурҳои таркиби чиноят.....	90
§3. Функсия ва аҳамияти таркиби чиноят	94
§4. Намудҳои таркиби чиноят.....	95
§5. Бандубасти чиноят	98

БОБИ 6. ОБЪЕКТИ ЧИНОЯТ

§1. Мафҳум ва аҳамияти объекти чиноят	123
§2. Аломатҳои ҳатмии объекти чиноят	129
§3. Намудҳои объекти чиноят	131

БОБИ 7. ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТ

§1. Мафҳум ва аҳамияти тарафи объективии чиноят	134
§2. Аломатҳои ҳатмии тарафи объективии чиноят	137
§3. Кирдори ба ҷамъият хавфнок	139
§4. Аломатҳои факултативи тарафи объективии чиноят	154
§5. Оқибатҳои хавфнокӣ ба ҷамъият	154
§6. Робитаи сабабӣ	192

БОБИ 8. СУБЪЕКТИ ЧИНОЯТ

§1. Мафҳум ва аломатҳои субъекти чиноят	208
§2. Синну соли ҷавобгарии чиноятӣ	211
§3. Мукаллафӣ ва номукаллафӣ	215
§4. Субъекти маҳсус	218
§5. Ҷавобгарии чиноятӣ шахсони дорои парешонҳолии дардмандонаи рӯҳӣ, ки мукаллафиро истисно намекунад ва шахсоне, ки дар ҳолати мастӣ чиноят содир намудаанд	222

БОБИ 9. ТАРАФИ СУБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТ

§1. Мафҳум, моҳият ва аҳамияти тарафи субъективии чиноят	225
§2. Аломатҳои ҳатмии тарафи субъективии чиноят	232
2.1. Гуноҳ: мазмун ва моҳияти он	232
2.2. Қасд ва намудҳои он	243
2.3. Беэҳтиётӣ ва намудҳои он	251
2.4. Чиноят бо ду шакли гуноҳ	259
§3. Аломатҳои факултативи тарафи субъективии чиноят	268
3.1. Ангега	268
3.2. Эҳсосот	271
§4. Бегуноҳ расонидани зарар	274
§5. Саҳви субъективӣ ва аҳамияти ҳуқуқи чиноятӣ он	277

БОБИ 10. ДАВРАҲОИ СОДИРШАВИИ ЧИНОЯТ

§1. Мафҳум, намудҳо ва аҳамияти давраҳои содиршавии чиноят	281
§2. Тайёри ба чиноят	283
§3. Суиқасди чиноят	285
§4. Чинояти хотимаёфта	287
§5. Ихтиёран даст кашидан аз чиноят	288

БОБИ 11. ШАРИКӢ ДАР ЧИНОЯТ

§1. Мафҳум, аломатҳо ва аҳамияти шарикӣ дар чиноят.....	295
§2. Намудҳои шарикӣ дар чиноят.....	299
§3. Шаклҳои шарикӣ дар чиноят.....	302
§4. Ҷавобгарии шарикон. Эссенси иҷрокунанда.....	306

БОБИ 12. СЕРШУМОРИИ ЧИНОЯТҲО

§1. Мафҳум ва аломатҳои сершумории чиноятҳо.....	310
§2. Мафҳум ва намудҳои чинояти ягона. Тафовути сершумо- рии чиноятҳо аз чинояти ягонаи мураккаб.....	312
2.1. Чиноятҳои дарозмуддат ва давомдор.....	313
2.2. Чиноятҳои таркибӣ.....	319
2.3. Чиноятҳои дорои ду оқибати ба ҷамъият хавфнок ва ду шакли гуноҳ.....	325
2.4. Чиноятҳои дорои унсурҳои алтернативӣ.....	331
§3. Мафҳум, аломатҳо ва намудҳои маҷмуи чиноятҳо.....	335
§4. Мафҳум, аломатҳо ва намудҳои ретсидиви чиноят.....	341

БОБИ 13. ҲОЛАТҲОЕ, КИ ЧИНОЯТ БУДАНИ КИРДОРРО ИСТИСНО МЕКУНАНД

§1. Мафҳум ва намудҳои ҳолатҳое, ки чиноят будани кирдор- ро истисно мекунад.....	346
§2. Мудофиаи зарурӣ (моддаи 40 КҶ ҚТ).....	347
§3. Расонидани зарар хангоми дастгир кардани шахсе, ки чиноят содир намудааст (моддаи 41 КҶ ҚТ).....	351
§4. Зарурати ниҳойӣ (моддаи 42 КҶ ҚТ).....	359
§5. Маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ (моддаи 43 КҶ ҚТ).....	363
§6. Таваккали асоснок (моддаи 44 КҶ ҚТ).....	366
§7. Иҷрои фармон ё амр (моддаи 45 КҶ ҚТ).....	370

БОБИ 14. МАФҲУМ, АЛОМАТҲО ВА МАҚСАДИ ҶАЗОИ ЧИНОЯТӢ

§1. Мафҳум ва аломатҳои ҷазои чиноятӣ.....	373
§2. Мақсади ҷазо.....	378

БОБИ 15. НИЗОМ ВА НАМУДҲОИ ҶАЗО

§1. Мафҳум ва аломатҳои низоми ҷазо.....	382
§2. Гуруҳбандии ҷазо. Ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ.....	386
§3. Корҳои ҳатмӣ (моддаи 48 ¹ КҶ ҚТ).....	392
§4. Ҷарима (моддаи 49 КҶ ҚТ).....	394
§5. Маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян (моддаи 50 КҶ ҚТ).....	398

§6. Маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон (моддаи 51 КҶ ҚТ)	403
§7. Корҳои ислоҳӣ (моддаи 52 КҶ ҚТ)	407
§8. Маҳлуд кардан дар хизмати ҳарбӣ (моддаи 53 КҶ ҚТ)	411
§9. Маҳлуд кардани озодӣ (моддаи 54 КҶ ҚТ)	413
§10. Нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ (моддаи 56 КҶ ҚТ)	415
§11. Мусодираи молу мулк (моддаи 57 КҶ ҚТ).....	417
§12. Маҳрум сохтан аз озодӣ (моддаи 58 КҶ ҚТ)	421
§13. Яқумра аз озодӣ маҳрум сохтан (моддаи 58 ¹ КҶ ҚТ)	427
§14. Ҷазои қатл (моддаи 59 КҶ ҚТ)	428

БОБИ 16. ТАЪИНИ ҶАЗО

§1. Асосҳои умумии таъини ҷазо	431
§2. Ҳолатҳое, ки ҷазоро сабук ва вазнин мекунад	435
§3. Таъини ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазое, ки барои ин ҷиноят пешбинӣ шудааст	443
§4. Таъини ҷазо барои ҷинояти нотаом	445
§5. Ҳатман пурзур намудани ҷазо	446
5.1. Таъини ҷазо дар ҳолати ретсидиви ҷиноятҳо	446
5.2. Таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо	449
5.3. Таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо	453
§6. Қоидаҳои махсуси таъини ҷазо	457
6.1. Таъини ҷазоҳои иловагӣ	457
6.2. Таъини ҷазо барои ҷиноятҳое, ки дар шарикӣ содир шудаанд	458
6.3. Таъини ҷазо нисбати шахсе, ки гирифтори бемории рӯҳӣ мебошад	459

БОБИ 17. ОЗОД КАРДАН АЗ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ

§1. Мафҳум ва намудҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ	460
§2. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор (моддаи 72 КҶ ҚТ)	462
§3. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби ошӣ шудан бо ҷабрида (моддаи 73 КҶ ҚТ)	464
§4. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби тағйир ёфтани вазъият (моддаи 74 КҶ ҚТ)	467
§5. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан (моддаи 75 КҶ ҚТ)	469

БОБИ 18. ОЗОД КАРДАН АЗ ЧАЗО

§1. Мафҳум ва намудҳои озод кардан аз чазо	475
§2. Шартан татбиқ накардани чазо (моддаи 71 КҶ ҚТ)	477
§3. Шартан пеш аз муҳлат аз адои чазо озод кардан (моддаи 76 КҶ ҚТ).....	480
§4. Ба намуди ҷазои сабуқтар иваз кардани қисми адонашудаи чазо (моддаи 77 КҶ ҚТ).....	485
§5. Мавқуф гузоштани адои чазо нисбати адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд (моддаи 78 КҶ ҚТ)	488
§6. Бо сабаби беморӣ аз чазо озод кардан (моддаи 79 КҶ ҚТ)	491
§7. Озод кардан аз чазо дар натиҷаи ҳолатҳои фавқулодда (моддаи 80 КҶ ҚТ)	494
§8. Озод кардан аз адои чазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ (моддаи 81 КҶ ҚТ).....	495

БОБИ 19. АФВ, БАХШИШИ ЧАЗО, ДОҒИ СУДӢ, САФЕДКУНӢ

§1. Авф (моддаи 82 КҶ ҚТ)	499
§2. Бахшиши чазо (моддаи 83 КҶ ҚТ).....	505
§3. Доғи судӣ (моддаи 84 КҶ ҚТ)	511
§4. Сафедкунӣ (моддаи 85 КҶ ҚТ).....	514

БОБИ 20. ХУСУСИЯТҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ ВА ҶАЗОДИҲИИ НОБОЛИҶОН

§1. Хусусиятҳои умумии ҷавобгарии ҷинояти ноболиғон.....	516
§2. Хусусиятҳои таъини чазо ба ноболиғон.....	520
§3. Хусусиятҳои озод кардани ноболиғон аз ҷавобгарии ҷинояти ва чазо. Барҳам додани доғи судӣ	525

БОБИ 21. ЧОРАҲОИ МАҶБУРИИ ДОРОИ ХУСУСИЯТИ ТИББӢ

§1. Мафҳум, мақсади татбиқ ва асосҳои барои татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ	535
§2. Намуд, таъин ва татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ.....	540

САРСУХАН

Ҳуқуқи ҷиноятӣ яке аз фанҳои мустақил ва асосии соҳаи ҳуқуқ, тибқи Нақшаи таълимии Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишкадаи олии сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар муассисаҳои давлатии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо ихтисоси ҳуқуқшиносӣ мутахассис (бакалавр) омода мекунад, таълим дода мешавад.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ иборат буда, кадом кирдори ба шахсият, ҷамъият ва давлат хавфнок ҷиноят эътироф мегардад, асосҳо ва принципҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ, асосҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, инчунин намудҳои ҷазо ва дигар ҷораҳои маҷбуриҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ доштара, муқаррар мекунад.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои умумие мебошад, ки дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ низ ҷой доранд ва аз хусусиятҳои махсуси ба худ хос иборат мебошад, ки онро аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ бо асосҳои зерин тафовут дорад:

Яқум, ҳуқуқи ҷиноятӣ манфиатҳои муҳими шахсият, ҷамъият ва давлатиро ҳифз намуда, муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дигар соҳаҳои ҳуқуқ: ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи меҳнатӣ ва ғайраҳо ба танзим медиароранд, ҳифз мекунад. Ҳангоми вайрон намудани меъёрҳои ин соҳаҳои ҳуқуқ, меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ амали худро оғоз мекунад. Аз ин рӯ, ҳуқуқи ҷиноятӣ барои амалӣ шудани муносибатҳои гунгуни ҷамъиятӣ мусоидат менамояд.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ ба тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ танҳо тавассути мубориза бар зидди ҷиноят, таъсир мерасонад. Дигар ягон соҳаи ҳуқуқ дорои чунин механизм (ҷиноят эътироф намудани кирдор ва таҳдиди татбиқи ҷазои ҷиноятӣ) намебошанд. Масалан, меъёрҳои ҳуқуқи граждани муносибатҳои молумулқӣ ва ғайримолумулқиро ба танзим медиароранд, меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бошанд, молу мулкоро аз чунин амалҳои ҷиноятӣ – дуздӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, қаллобӣ ва дигар кирдорҳои барои

чамъият хавфнок ва дигар ҳуқуқҳои инсонро ҳимоя ва ҳифз менамояд.

Дуом, танҳо дар доираи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор, инчунин дигар оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муқаррар карда шуда, асосҳои татбиқи ҷазо ва шартҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо муайян карда мешавад.

Сеюм, ҳуқуқи ҷиноятӣ дорои методҳои батанзимдарории ба худ хос мебошад, ки ба махсусияти меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ асос ёфта, аз методҳои манъкунанда (дастурдихӣ ва манъкунӣ) ва дар ҳолати истисноӣ, меъёрҳои иҷозатдихӣ, институтҳои ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад (боби 8 КҶ ҚТ) иборат мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 зикр намуданд, ки «...тамоми кормандони мақомоти судӣ, прокуратура, корҳои дохилӣ, амният, агентҳои назорати маводи нашъаовар, назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия бо мақсади таъмин намудани тартиботи ҷамъиятӣ, суботу оромии ҷомеа, пешгирӣ ва сари вақт ошкор кардани ҷиноятҳо, муайян ва баргарафсозии сабабу омилҳои содиршавии онҳо ҷораҳои ҷиддӣ андешанд. Барои расидан ба ин ҳадафҳо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд, пеш аз ҳама, ҳудашон талаботи қонунҳоро дар қоруфаъолияти ҳеш қатъиян рӯя намоянд ва дар иҷрои вазифаҳои хизматӣ намунаи ибрат бошанд». Бинобар ин, пеш аз ҳама муаллифони китоби дарсии «Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ» баҳри баланд бардоштани савияи дониши ҳуқуқи ҷиноятии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва муҳассилини соҳаи ҳуқуқшиносӣ таҳия намудаанд, зеро дониши баланд дар ин соҳаи ҳуқуқ мусоидат менамояд, то ки кормандони мақомоти судӣ, прокуратура, корҳои дохилӣ, амният, агентҳои назорати маводи нашъаовар, назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия тартибот ва суботу оромии ҷомеаро дуруст таъмин намоянд, ҷиноятҳоро сари вақт пешгирӣ ва ошкор намоянд, сабабу омилҳои содиршавии онҳоро муайян ва баргараф созанд.

Дониш дар самти ҳукуки ҷиноятӣ имконият медиҳад, то ки дар шахс тасаввурот оид ба қонуни ҷиноятӣ, принципҳои ҳукуки ҷиноятӣ, амали қонуни ҷиноятӣ, мафҳум ва нишонаҳои ҷиноят, сершумории ҷиноят, таркиби ҷиноят ва аломатҳои он, шарикӣ дар ҷиноят, ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, мафҳуми мақсад ва намудҳои ҷазои ҷиноятӣ, асосҳои умумии таъини ҷазо, ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон, чораҳои маҷбурии хусусияти тиббидошта, инчунин ҷиноятҳои мушаххас ва ҷазо нисбати онҳо, пайдо гарданд. Баъди таълими фанни ҳукуки ҷиноятӣ донишҷӯ ва доираи васеи шунавандагон метавонанд доир ба ҷинояти мушаххас баҳои ҳукукии ҷиноятӣ диҳад. Барои он, ки донишҷӯ ё шунаванда доир ба ҷинояти мушаххас баҳои ҳукукии ҷиноятӣ дода тавонад, ки онҳо дар меъёрҳои Қисми махсуси ҳукуки ҷиноятӣ муқаррар гардидаанд, ӯ бояд хатман Қисми умумии ҳукуки ҷиноятиро омӯзад. Дар Қисми умумии ҳукуки ҷиноятӣ мафҳумҳое, ки барои ҳамаи ҷиноятҳо ва таркиби ҷиноятҳо зарур мебошанд, муайян карда шудаанд: вазифа ва принципҳои қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон; асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ; амали қонуни ҷиноятӣ дар замону макон; мафҳум ва намудҳои ҷиноят; шахсоне, ки бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд; гуноҳ ва шаклҳои он; ҷинояти нотамои ва хотимаёфта; шарикӣ дар ҷиноят; ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад; мафҳум, мақсад ва намудҳои ҷазо; таъини ҷазо; озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо; авф, бахшиши ҷазо, доғи судӣ, сафедкунӣ; хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодихии ноболиғон, чораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ.

Китоби дарсии Қисми умумии ҳукуки ҷиноятӣ тибқи барномаи таълимии фанни ҳукуки ҷиноятӣ таҳия гардида, барои донишҷӯён, курсантон, бакалаврон, магистрон, шунавандагон, аспирантон унвонҷӯён, ки бо ихтисоси ҳуқуқшиносӣ таҳсил мекунад, инчунин ба кормандони мақомоти хифзи ҳуқуқ, судяҳо ва дигар шахсоне, ки ба масъалаҳои ҳукуки ҷиноятӣ мароқ зоҳир менамоянд, тавсия дода мешавад.

БОБИ 1.

МАФҲУМИ ҲУҚУКИ ЧИНОЯТӢ

- §1. Мафҳуми ҳуқуки чиноятӣ ҳамчун фанни таълимӣ, предмет, метод ва низоми он**
- §2. Вазифа ва функцияҳои ҳуқуки чиноятӣ**
- §3. Принципҳои ҳуқуки чиноятӣ**
- §4. Ҳуқуки чиноятӣ ҳамчун илм**

§1. МАФҲУМИ ҲУҚУКИ ЧИНОЯТӢ, ПРЕДМЕТ, МЕТОД ВА НИЗОМИ ОН

Ҳуқуки чиноятӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқии чиноятӣ иборат буда, кадом кирдори ба ҷамъият хавфнок чиноят эътироф мегардад, асосҳо ва принципҳои ҷавобгариӣ чиноятӣ, асосҳои озод кардан аз ҷавобгариӣ чиноятӣ ва ҷазо, инчунин намудҳои ҷазо ва дигар ҷораҳои маҷбуриҳои дорой хусусияти ҳуқуқии чиноятӣ доштаро, муқаррар мекунад.

Мафҳуми ҳуқуки чиноятӣ дар мазмунҳои зерин фаҳмида мешавад: 1) ҳамчун соҳаи қонунгузорӣ, 2) ҳамчун соҳаи ҳуқуқ; 3) ҳамчун соҳаи илм ва 4) ҳамчун фанни таълимӣ.

Ҳамчун соҳаи қонунгузорӣ, ҳуқуки чиноятӣ аз маҷмуи меъёрҳои ҳатмии рафтор иборат буда, аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти қонунгузори кишвар қабул гардида, муқаррар менамояд, ки кадом кирдорҳои ба муқобили шахсият, ҷамъият ва давлат хавфнок чиноят эътироф мешаванд, сазовори ҷазо будани онро муайян мекунад, асосҳои умумии ҷавобгариӣ чиноятӣ ва асосҳои озод кардан аз ҷавобгариӣ чиноятӣ ва ҷазоро муқаррар менамояд, намудҳои ҷазо, инчунин ҷавобгариӣ чиноятӣ нобилигон ва дигар ҷораҳои маҷбуриҳои ҳуқуқии чиноятиро ба роӣ содир кардани чиноят пешбинӣ мекунад.

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 1 Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни чиноятӣ аз Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст. Қонунҳои наво, ки ҷавобгариӣ

чиноятиро пешбинӣ менамоянд, бояд ба Кодекси чиноятӣ дохил карда шаванд.

Ҳамчун соҳаи ҳуқуқ, ҳуқуқи чиноятӣ дар худ меъёрҳои қонунгузорию чиноятӣ, ки дар асоси муносибатҳои ҳуқуқии чиноятӣ вобаста ба ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи ҳуқуқ пайдо мешаванд, дар бар мегирад. Яъне, мафҳуми ҳуқуқи чиноятӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ нисбат ба мафҳуми ҳуқуқи чиноятӣ ҳамчун соҳаи қонунгузорӣ, васеътар мебошад.

Ҳуқуқи чиноятӣ ҳамчун илм маҷмуи ақидаҳои назариявӣ, идея ва муқаррарот оид ба институтҳои ҳуқуқи чиноятӣ мебошад. Илми ҳуқуқи чиноятӣ ғайр аз таърихи инкишофи қонунгузорию чиноятӣ, инчунин сиёсати амалияи ҳуқуқтатбиқкуниро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷро меомӯзад.

Ҳуқуқи чиноятӣ ҳамчун фанни таълимӣ дар муассисаҳои олии таълимӣ омӯхта мешавад ва дар асоси тафсири қонунгузорию чиноятӣ ва муқаррароти умумии илми ҳуқуқи чиноятӣ бунёд гардидааст.

Ҳуқуқи чиноятӣ ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, яке аз соҳаҳои асосии он ба шумор меравад. Он дорои хусусиятҳои умумие мебошад, ки дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ низ ҷой доранд ва аз хусусиятҳои махсуси ба худ хос иборат мебошад, ки онро аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ бо асосҳои зерин тафовут дорад:

Якум, ҳуқуқи чиноятӣ манфиатҳои муҳими шахсият, ҷамъият ва давлатиро ҳифз намуда, муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дигар соҳаҳои ҳуқуқ: ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи меҳнатӣ ва ғайраҳо ба танзим медиароранд, ҳифз мекунад. Ҳангоми вайрон намудани меъёрҳои ин соҳаҳои ҳуқуқ, меъёрҳои ҳуқуқи чиноятӣ амали худро оғоз мекунад. Аз ин рӯ, ҳуқуқи чиноятӣ барои амалӣ шудани муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ мусоидат менамояд.

Ҳуқуқи чиноятӣ ба тамоми муносибатҳои ҷамъиятӣ танҳо тавассути мубориза бар зидди чиноят, таъсир мерасонад. Дигар ягон соҳаи ҳуқуқ дорои чунин механизм (чиноят эътироф намудани кирдор ва таҳдиди татбиқи ҷазои чиноятӣ) намебошанд. Масалан, меъёрҳои ҳуқуқи граждани муносибатҳои молумулкиро ба танзим медиароранд, меъёрҳои ҳуқуқи чиноятӣ бошанд, молу мулкро аз чунин амалҳои чиноятӣ – дуздӣ, ғоратгарӣ,

роҳзанӣ, каллобӣ ва дигар кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок ҳимоя ва ҳифз мекунад.

Дуҷум, танҳо дар доираи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор, инчунин дигар оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ муқаррар карда шуда, асосҳои татбиқи ҷазо ва шартҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо муайян карда мешавад.

Сеюм, ҳуқуқи ҷиноятӣ дорои методҳои батанзимдарории ба худ хос мебошад, ки ба махсусияти меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ асос ёфта, аз методҳои манъкунанда (дастурдихӣ ва манъкунӣ) ва дар ҳолати истисноӣ, меъёрҳои иҷозатдихӣ, институтҳои ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад (боби 8 КҶ ҚТ) иборат мебошад.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ бо предмет, метод ва вазифаҳои худ фарқ мекунад.

Дар назарияи ҳуқуқ зери мафҳуми предмети (мавзӯи) ҳуқуқ маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳуқуқ ба танзим мебарорад, фаҳмида мешавад. Хусусиятҳои сифатӣ ва гуногунии он имконият медиҳад, ки низоми ҳуқуқро ба соҳаҳо ҷудо намоем. Предмети ҳуқуқи ҷиноятиро муносибатҳои васеъи ҷамъиятӣ, ки дар алоҳидагӣ онҳоро соҳаҳои дахлдори ҳуқуқ ба танзим мебароранд, вале бо сабаби аз ҷониби шахс содир карда шудани ҷиноят ва нисбати ӯ татбиқи ҷазо ва дигар ҷораҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ пайдо мешаванд, иборат мебошад. Хусусиятҳои методҳои таъмини ҳуқуқи ҷиноятӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, зарурияти танзими онҳоро зиёд мекунад. Инчунин, онҳо муносибатҳои махсусе, ки ба содир шудани ҷиноят алоқаманданд (муносибатҳои вобаста ба эътирофи факти содиршавии ҷиноят, таъини ҷазо ва дигар ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ) ба вучуд меоранд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, ду намуди предмети ҳуқуқи ҷиноятиро номбар намудан мумкин аст:

1. Ҳифзкунанда;
2. Танзимнамоии ҳуқуқи ҷиноятӣ.

Ба гурӯҳи яқум он муносибатҳое дохил мешаванд, ки барои ҳифзи шахсият, ҷамъият ва давлат аз кирдорҳои ҷиноятӣ раво на карда шудаанд. Муносибатҳои ҳифзшаванда байни давлат, дар шахсияти мақомотҳои ваколатдори он ва шахсе, ки ҷиноят

содир намудааст, ба вучуд меояд. Муносибатҳои мазкури ҳуқуқи ҷиноятӣ аз як ҷиҳат дорои хусусиятҳои яктарафа мебошанд: давлат дорои ҳуқуқ ва шахси гунаҳкор дорои уҳдадорӣ мебошад. Давлат дар ин муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ дорои ҳуқуқ ба татбиқи ҷавобгарӣ нисбати шахс барои содир намудани ҷиноят ва татбиқи ҷазоҳои дахлдор, мебошад. Шахси ҷиноят содирнамуда бошад, уҳдадор аст, ки ба оқибатҳои ногуворе, ки бинобар вайрон намудани манъкуниҳои КҶ ҚТ пайдо шудааст, ҷазо ва иҷро кунад. Аммо шахси ҷиноятсодирнамуда ҳуқуқ дорад, ки кирдори ӯ тибқи моддаҳои дахлдор банду баст карда шуда, нисбати ӯ ҷазои одилона таъин карда шавад. Дар баробари ин, давлат уҳдадор мешавад, ки дар доираи талаботи қонун шахсро ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида, ба ӯ ҷазо ва дигар ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятиро татбиқ намояд.

Ба гурӯҳи дуоми муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки предмети ҳуқуқи ҷиноятиро ташкил медиҳанд, он муносибатҳои танзимнамоие дохил мешаванд, ки дар асоси меъёрҳои танзимнамоӣ (ваколатдорқунанда) муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ҳангоми амалӣ шудани ҳуқуқ ба мудофияи зарурӣ, расонидани зарар ҳангоми зарурияти ниҳой, ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноятсодирнамуда ва дигар ҳолатҳои истисноқунандаи ҷиноят (боби 8 КҶ ҚТ) пайдо мешаванд. Хусусиятҳои махсуси муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ мазкур дар нақши дутарафаи қонуни ҷиноятӣ ифода меёбад: аз як тараф меъёрҳои он шахсонро барои ҷимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худ, инчунин ҷимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои дигар шахсон аз кирдорҳои ҷиноятқорона ҳавасманд гардонидани, аз тарфи дигар омили худдорӣ кардани шахсон аз содир намудани ҷиноят ба шумор меравад. Дар ин ҳолат, шахсе, ки мудофияи заруриро амалӣ намудааст, на танҳо бо давлат, балки бо шахсе, ки ҷиноятро содир намудааст, дар муносибат қарор дорад.

Асоси пайдо шудани муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятиро содир намудани кирдоре, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят, ки дар КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, баромад мекунад. Субъекти ҳуқуқи ҷиноятиро аз як тараф давлат дар шахсияти мақомотҳои ваколатдори он ва аз тарафи дигар шахси ҷиноятсодирнамуда (дар ҳолати пайдо шудани муносибатҳои танзим-

намоии ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин шахсе, ки ҳуқуқ ба содир намудани рафторҳои дар боби 8 КҶ ҚТ пешбинишударо амалӣ намулдааст), баромад мекунад.

Мазмуни муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятиро ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорихоии ҳуқуқии субъектони он ташкил медиҳад.

Тавре дар боло қайд карда шуд, хусусиятҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин бо методҳои он ифода карда мешаванд.

Метод ин воситаи таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқ ба рафтори субъектони муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад. Агар дигар соҳаҳои ҳуқуқ методҳои ваколатдоркунанда, уҳдадоркунанда ва манъкунандаро муқаррар намуда бошанд, пас дар ҳуқуқи ҷиноятӣ методҳои ҳимояи манфиатҳои ҷамъият ва давлат аз кирдорҳои ҷиноятӣ, ин методҳои манъкунӣ, яъне манъ кардани содир кардани ҷиноят бо таҳдиди татбиқи чораҳои маҷбурии давлатӣ (ҷазо ва дигар чораҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ), баромад мекунад. Чунин воситаҳои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ вучуд надоранд: танҳо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор, инчунин манъкуниҳои ҷиноятӣ барои содир кардани он муқаррар карда мешаванд.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ аз қисмҳои умумӣ ва махсус, ки низоми онро ташкил медиҳанд, иборат мебошад.

Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ асосан аз се институти муштақил – қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят ва ҷазо иборат мебошад, ки доираи он тамоми хусусиятҳои умумии ҷиноят ва ҷазо ба тартиб дароварда мешаванд. Дар қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ масъалаҳои вазифаҳои қонунгузори ҷиноятӣ, принципҳои он, асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ, амали қонунӣ ҷиноятӣ дар замон ва макон, мафҳуми ҷиноят, категорияҳои ҷиноят, шакл ва намудҳои гуноҳ, шартҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятӣ (синну сол ва мукаллафӣ), номгӯи ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунанд, мафҳум ва хусусиятҳои давраҳои содиршавии ҷиноят, шарикӣ дар ҷиноят, мақсад ва низоми ҷазо, тартиби таъини ҷазо, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо пешбинӣ карда шуда, хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ноболигон, инчунин чораҳои маҷбурунии дорои хусусияти тиббӣ, мустаҳкам карда шудаанд.

Аз фасли VII КЧ ҚТ Қисми махуси КЧ ҚТ оғоз мегардад. Дар он аломатҳои ҷинояти мушаххас пешбинӣ карда шуда, ҷазои барои содир шудани онҳо пешбинӣ гардидааст. Меъёрҳои Қисми махуси КЧ ҚТ ба фаслҳо, фаслҳо ба бобоҳо ва бобҳо ба моддаҳо ҷудо карда шуда, моддаҳо аз қисмҳо, бандҳо ва дар баъзе ҳолатҳо аз эзоҳҳо иборат мебошанд.

Байни ҳарду қисмҳои КЧ ҚТ хусусияти деалектикӣ умумӣ ва махсус ҷой дорад. Масалан, фасли 3 КЧ ҚТ низом ва намудҳои ҷазоро муайян мекунад, ки онҳо дар санксияҳои моддаҳои Қисми махуси КЧ ҚТ мушаххас карда шудаанд. Муқаррароти фасли 4 КЧ ҚТ, инчунин дар эзоҳҳои моддаҳои Қисми махуси КЧ ҚТ, ки намуди махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятиро муайян мекунад, амалӣ карда мешавад.

Аз ин рӯ, меъёрҳои Қисми умумӣ ва махсуси КЧ ҚТ аломатҳои як низом буда, дар алоқамандӣ ва ҳамбастагии якдигар қарор доранд: татбиқи Қисми махсус ба татбиқи меъёрҳои Қисми умумӣ ниёз доранд ва баръакс. Меъёрҳои Қисми умумӣ таваҷҷуҳ ва якҷоя бо Қисми махсус амалӣ карда мешаванд.

§2. ВАЗИФА ВА ФУНКСИЯҲОИ ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ

Вазифаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар моддаи 2 КЧ ҚТ инъикос ёфтаанд, ки ба онҳо дохил мешавад: ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият, Ҳимояи сохти конституционӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷовузи ҷиноятӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, тарбияи шаҳрвандон дар рӯҳияи риояи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ, инчунин пешгирии ҷиноятҳо иборат аст.

Аз муқаррароти меъёри мазкур ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар замони муосир дар назди ҳуқуқи ҷиноятӣ ду вазифаи асосӣ меистад: ҳифзи муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ аз қирдорҳои ҷиноткорона ва пешгирии содиршавии ҷиноят.

Ҳифзи ҷамъият аз қирдорҳои ҷиноятӣ ин вазифаи анъанавии ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки барои амалӣ намудани он вучуд дорад. вазифаи муҳофизавии ҳуқуқи ҷиноятӣ таърихан нисбӣ мебошад.

Профессор, Р.Ш. Сотиволдиев акида дорад, ки ҳукуки чиноятӣ се вазифаҳои асосиро КҶ ҚТ пешбинӣ мекунад: ҳифзи ҳуқуқӣ, тарбиявӣ ва пешгирии чиноятҳо¹. Ақидаи профессор Р.Ш. Сотиволдиев аз мазмуни муқаррароти моддаи 2 КҶ ҚТ бармеояд.

Низоми арзишҳое, ки зери ҳифзи қонунгузории амалқунандаи чиноятӣ қарор доранд, аз рӯи муқаррароти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гирифта шуда, ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст. Дар тафовут аз КҶ ҚШС Тоҷикистон, ки дар ҷои аввал манфиатҳои давлатро ҳифз мекард, КҶ ҚТ соли 1998 бошад, афзалияти ҳифзи арзишҳоро ба тартиби зерин муайян намудааст: шахсият – ҷамъият – давлат.

Инсон, ҳуқуқ ва озодихшои он дар сатҳи конститусионӣ аризиши олий эътироф карда шудаанд (моддаи 5 Конститутсияи ҚТ), бинобар ин дар ҳуқуқи чиноятӣ вазифаи ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятии онҳо дар мадди аввал гузошта шудаанд. Дар ин маврид, мафҳуми ҳуқуқ ва озодихгои инсон ва шахрванд ба маънои васеъ фаҳмида мешаванд, ки онҳо дар моддаҳои 14-47 Конститутсияи ҚТ мустаҳкам карда шудаанд.

Ба сифати объектҳои муҳими ҳифзи воситаҳои ҳуқуқии чиноятӣ тартиботи ҷамъиятӣ ва амниятӣ ҷамъиятӣ, асосҳои сохти конститутсионии Тоҷикистон, ворид карда шудаанд. Аввалин маротиба ба шумораи объектҳои асосӣ ҳифзи муҳити зист, инчунин сулҳ ва амниятӣ башарият ворид карда шудаанд.

Инчунин, бори аввал вазифаи пешгирии чиноят дар қонунгузории чиноятӣ мустаҳкам карда шуда бошад ҳам, чунин вазифа дар назди ҳуқуқи чиноятӣ доимо ҷой дошт. Ин вазифа, ҳам нисбати тамоми шахрвандон, ки дар моддаи 2 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст ва ҳам нисбати шахсоне, ки пеш чиноят содир намуданд, ки дар қисми 2 моддаи 46 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудаанд, паҳн мегардад. Он тавассути таъсиррасонии рӯҳӣ ба шуури шахрвандон бо истифодаи воситаҳои зерин: боварикунонӣ ва таҳдиди татбиқи ҷазо, ки ба ангезаи рафтори қонунӣ таъсир мерасонад ва аз муносибати шахс бо манъқуниҳои ҳуқуқии чиноятӣ вобаста мебошад. Чунончӣ, яке аз таҳдиди

---

¹ Ниг. Сотиволдиев Р.Ш. Тафсири Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон/Зери таҳрири Шарипов Ҳ.Ҳ. Душанбе, 2006. С.13.

имконияти татбиқи ҷазо – даст ба кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ наме- зананд, дигаре бинобар сифатҳои ахлоқӣ ва принципҳои ҳаёти – ҷинойт содир намеkunанд. Барои онҳо ҳуқуқи ҷинойтӣ ҳамчун воситаҳои иловагии танзими рафтор баромад мекунад. Аз ин рӯ, меъёрҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ нисбати ду категорияҳои шахсон равона карда шудааст: аз таҳдиди таъини ҷазо ҷинойт содир накардан ва шахсоне, ки ҷинойт содир намудаанд. Дар як вақт он ба шуури шахсоне, ки қонунро риоя меkunанд, таъсири му- сбӣ расонида, арзишҳои ахлоқии онҳоро мустаҳкам мегардо- над.

Вазифаҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ бо функцияҳои он алоқамандии ногусастанӣ доранд.

Зери мафҳуми функцияҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ самтҳои асосии таъсиррасонии ҳуқуқии ҷинойтӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад.

Ғайр аз вазифаҳои ҳифзкунанда, пешгирикунанда, инчунин функцияҳои ҳавасмандгардонӣ, танзимнамоӣ ва тарбиявиро номбар намудан мумкин аст, ки моҳияти онҳо дар илми ҳуқуқи ҷинойтӣ коркард шудаанд.

Функцияи ҳифзкунанда бо бевосита ҳифз намудани муноси- батҳои ҷамъиятӣ, ки дар моддаи 2 КҶ ҚТ пешбинӣ гардида- анд, алоқаманд мебошад.

Функцияи пешгирикунанда пеш аз ҳама, ба худдорӣ наму- дан аз содир кардани кирдорҳои ҷинойтӣ нисбати шахсоне, ки дар шароитҳои муайян ба содир кардани ҷинойт қодиранд, нигаронида шудааст (пешгирии умумӣ). Баъдан, функцияи пеш- гириӣ бо ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидани шахс алоқаманд ме- бошад. Тавассути таъин намудани ҷазо нисбати шахсони маз- кур назорати ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад, ки барои паст намудани имконияти содир шудани ҷинойт оварда мерасонад (пешгирии махсус).

Функцияи ҳавасмандгардонӣ барои ҳавасманд гардонидани шахрвандон бобати пешгирии ҷинойт ва аз байн бурдани оқибатҳои он мусоидат мекунад (мудоғибаи зарурӣ, расонидани зарар хангоми дастгир кардани шахси ҷинойтсодирнамуда ва ғайраҳо). Номгуӣ чунин ҳолатҳо дар боби 8 КҶ ҚТ, инчунин дар эзоҳҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ (моддаҳои 179, 181, 195, 320 ва ғайраҳо) пешбинӣ шудааст. Ғайр аз ин,

функсияи ҳавасмандгардонӣ ба шахрвандон имконият медиҳад, ки ихтиёран аз ба итмом расонидани ҷиноят даст кашанд ва ё дар содир кардани ҷиноят иқрор шаванд.

Функсияи танзимнамоӣ ба танзими муносибатҳои, ки бо сабаби содир шудани ҷиноят байни субъектони ҳуқуқи ҷиноятӣ – шахсе, ки ҷиноят содир намудааст ва давлат дар шахсияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, пайдо мешаванд, ба танзим медиҳад.

Моҳияти функсияи тарбиявӣ дар ташаккули рафтори қонунии шахс, омода намудани онҳо ба иҷрои беамалони меъёрҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ, муносибати эҳтиётна ба арзишҳои шахсият, ҷамъият ва давлат, ифода меёбад. Функсияи мазкур тавассути иҷрои бевоситаи манъкуноноҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ, инчунин ба воситаи муқаррар намудани санксия барои иҷро накардани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, амалӣ карда мешавад. Ғайр аз ин, факти амали қонунгузори ҷиноятӣ боварии шахрвандонро бобати ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои онҳо ва дар ногузори ҷавобгарии шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, ба вучуд меорад.

Вазифа ва функсияҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар давраи муайяни ташаккули барномаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ - иҷтимоии давлат номгӯи онҳо мумкин аст тағйир ёбад, илова шавад ва ё аз байн равад.

Барнома ва тактикаи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ қисми таркибии сиёсати дохилии давлат ба шумор меравад². Сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ маҷмӯи ғояҳои роҳбарикунандаи аз ҷиҳати илмӣ асоснок, ки роҳҳо, воситаҳо ва методҳои мубориза бар зидди ҷинояткориро дар сатҳи давлатӣ муқаррар мекунад, эътироф мегардад. Дар доираи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ инҳо муайян карда мешаванд:

- принсипҳои асосии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ;
- рафторе, ки ҷиноят эътироф мешавад;
- рафторе, ки ҷиноят эътироф намешавад;
- асосҳо ва шартҳои аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардан;
- самаранокии меъёрҳои алоҳидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ;
- сатҳи таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ба шуури шахрвандон;

---

² Муфассалтар ниг: Третьяков И.Л. Уголовная политика современной России: Монография/ Под общ.ред. В.П.Сальникова. Санкт-Петербург, 2017.

– самтҳои фаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ.

Дар асоси таҳлили вазъияти сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии давлат сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ қорӣ карда мешавад: самтҳои ташаққули қонуни ҷиноятӣ муайян карда мешавад, заминаи қонунгузорию ҷиноятӣ дар асоси ҳолати соҳаҳои алоҳидаи ҳаёти ҷамъиятӣ омода карда мешавад ва қонунгузорию ҷиноятӣ дар фаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ амалӣ карда мешавад.

§3. ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ

Ҳар як соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ, ки муносибатҳои муайяни ҷамъиятиро ба танзим мебарорад, дорои як қатор муқарраротҳост, ки онҳо муайянкунанда ва роҳбарикунанда мебошанд. Аз мазмуни онҳо таъинот ва хусусияти соҳаи мушаххас, муайян карда мешавад.

Амали ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки аз тарафи қонуни ҷиноятӣ ба танзим дароварда мешавад, ба маҷмӯи муқарраротҳои роҳбарикунанда ва муайянкунандае нигаронида шудааст, ки онҳо дар навбати худ таъинот ва хусусияти тамоми қонуни ҷиноятиро ифода карда, дар рафти он нақши муҳимро мебозанд. Ин гуна асосҳои принцип меноманд.

Худи калимаи «принцип» аслан лотинӣ буда, маънои он «асосҳо», «ғояҳо» мебошанд. Аз ин рӯ, принципҳои ҳуқуқи ҷиноятиро ҳамчун қоидаҳои асосӣ ва умумие меноманд, ки шартҳои инкишофи сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоии ҷамъият ва арзишҳои онро ифода мекунад.

Аввалин маротиба ба қонунгузорию ҷиноятӣ принципҳои он дар боби якуми КҶ ҚТ мустақкам карда шудаанд. Дар моддаҳои 4-10 КҶ ҚТ принципҳои зерини қонунгузорию ҷиноятӣ муқаррар карда шудаанд: принципҳои қонуният (моддаи 4 КҶ ҚТ), баробарӣ дар назди қонун (моддаи 5 КҶ ҚТ), ногузир будани ҷавобгарӣ (моддаи 6 КҶ ҚТ), ҷавобгарию фардӣ ва гунаҳгорӣ (моддаи 7 КҶ ҚТ), адолат (моддаи 8 КҶ ҚТ), инсондӯстӣ (моддаи 9 КҶ ҚТ) ва демократизм (моддаи 10 КҶ ҚТ).

Дар қонунгузорию мустақкам намудани принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ имконият медиҳад, ки мазмун ва моҳияти онҳо ҳаматарафа таҳлил гардида, ба ҷанбаҳои асосии он диққат дода шуда, институт ва меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар умум омӯхта шаванд.

Ҳангоми ҷиноят ва ғайриҷиноят эътироф намудани кирдор, пешбинӣ намудани меъёр ва институтҳои нав қонунгузор уҳдадор аст, ки аз рӯи моҳияти принципҳои роҳбарикунанда амал намояд.

Мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ ҳангоми амалӣ намудани ғайриқонуниятҳои худ, инчунин принципҳои ҳуқуқи ҷиноятиро ба роҳбарӣ мегиранд ва ба онҳо шаҳрвандон низ ҳангоми ҷимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худ ва мубориза бар зидди ҷиноят, таъя мекунанд.

Принципи қонуният. Ин принцип асосии эъморӣ давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ ба ҳисоб меравад. Қонуният – принцип умумиҳуқуқӣ ва универсалӣ буда, тамоми ғайриқонунӣ ба низом мебарорад. Дар моддаи 10 Конститутсия омадааст, ки Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсия мебошанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳури ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунанд.

Талаботи принцип қонуният дар ҳуқуқи ҷиноятӣ дар он аст, ки ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдорро танҳо ҚҶ ҚТ муайян мекунад.

Кодекси ҷиноятӣ қонуне эътироф мегардад, ки худмуайянкунанда буда, қадом ҳаракатҳо ҷиноятанд ва ба онҳо бо сабаби содиршавии ҷиноят қадом оқибатҳои ҳуқуқиро пешбинӣ намудан лозим аст, муайян менамояд. Ғайр аз Кодекси ҷиноятӣ дигар ягон қонун ё санадҳои зерқонунӣ ин масъалаҳоро ҳал карда наметавонанд. Ҳамчунин, ягон шахси мансабдор ё мақомоти давлатӣ (аз он ҷумла: судҳо, мақомоти прокуратура, тафтиш ва ғайра) аз пеши худ наметавонанд кирдори содиршударо ҳамчун ҷиноят муқаррар намояд. Ҷиноят будани кирдор ва ҷазои он

танҳо дар асос ва дар доираи қонуни ҷиноятӣ муайян карда мешавад. Кодекси ҷиноятӣ ягона асоси муайянкунандаи ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад.

Дар асоси принсипи қонуният тамоми меъёрҳо ва институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ташаккул меёбанд, аммо дар баъзе ҳолатҳо он мушаххас карда мешавад. Ҷунонҷӣ, асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ тибқи талаботи моддаи 11 КҶ ҚТ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дар КҶ пешбинигардида аст, ба шумор меравад. Дар меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ намудҳои мушаххаси кирдори ба ҷамъият ҳафвнок, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят мебошанд, муқаррар карда шудаанд. Дар мафҳуми ҷиноят, ки дар моддаи 17 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ба манъ будани содир шудани он бо таҳдиди татбиқи ҷазо низ ишора шудааст.

Аз ҷиноят будани кирдор ва сазовори ҷазо будани он бармеояд, ки он низ дар КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Дар КҶ ҚТ номгӯи қатъии намудҳои ҷазо пешбинӣ гардида, шартҳо ва доираи татбиқи онҳо муайян шудаанд, ки имконияти таъини ҷазоро дар онҳо пешбинӣ менамояд ва берун аз ҳадди он таъин намудани ҷазоро истисно мекунад.

Дар КҶ ҚТ, инчунин дигар оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ бинобар сабаби содир шудани ҷиноят пешбинӣ шудааст. Масалан, моддаи 84 КҶ ҚТ институти доғи судро, ки оқибати содир шудани ҷиноят мебошад, пешбинӣ мекунад: шахс доғи судӣ дошта эътироф карда мешавад, аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ, ки бо он ҷазо таъин карда шудааст ва то рӯзи барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ.

Қисми 2 моддаи 84 КҶ ҚТ аз қисми 1 моддаи 20 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки тибқи он «Ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор дониста намешавад». Яъне, танҳо мақомоти судӣ метавонанд шахсро гунаҳкор дониста, нисбати он ҷазои ҷиноятӣ татбиқ намояд. Дигар ягон мақомоти давлатӣ ба ин ваколатдор нест. Танҳо ҳукми суд – ягона асоси татбиқи ҷазо шуда метавонад. Ҳукми судӣ – ягона санади ҳуқуқтатбиқкунандае мебошад, ки дар асоси он гунаҳгорӣ ва ҷазои ҷиноятӣ муайян карда мешавад. Ҳукми суд танҳо дар асоси меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ бароварда мешавад. Ҳукми суд бояд боадолат

бошад, чунки тибқи моддаи 84 Конституцияи ҚТ "суд қонуниятӣ адолатро ҳифз менамояд". Худи мақомоти судӣ низ бояд ҷавобгӯи талаботи моддаи 19 Конституцияи ҚТ бошад, ки дар он омадааст: "Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд".

Азбаски, ҷиноят ва сазовори ҷазо будани қирдор дар Кодекси ҷиноятӣ муқаррар шудааст, татбиқи меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ бо истифодаи қиёс қатъиян манъ аст. Ин чунин маъно дорад, ки шахс барои қирдорҳои дар Кодекси ҷиноятӣ ба сифати ҷиноят пешбинӣ нашуда, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад. Бинобар ин, қирдоре, ки шаклан ба ягон моддаи Кодекси ҷиноятӣ монанд бошаду вале аниқ пешбинӣ нашуда бошад, онгоҳ шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад.

Ҳама гуна кӯшиши истифодаи қиёс дар ҷараёни татбиқи Кодекси ҷиноятӣ амали зиддиқонунӣ ва дағалона вайрон қардани принсипи қонуният ба шумор меравад.

Истифодаи қиёсро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» (аз 30-юми майи соли 2017) танҳо нисбати соҳаҳои ҳуқуқи хусусӣ (Мисол: ҳуқуқи граждани) иҷозат медиҳад, аммо он дар ҳуқуқи ҷиноятӣ манъ аст. Яъне, мақомоти судӣ ҳуқуқ надорад, ки ҳукми айбдориро оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ бо истифодаи қиёси қонун (татбиқи меъёрҳои ҳаммаънои Кодекси ҷиноятӣ) ва ё қиёси ҳуқуқ (татбиқи принципҳо ва маънии умумии ҳуқуқ) барорад. Ҳукми айбдоркунанда ба шарте бароварда мешавад, ки агар ҷиноят ва сазовори ҷазо будани қирдор пешакӣ дар Кодекси ҷиноятӣ муқаррар шуда бошад. Айнан ҳамин тавр, мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ низ меъёрҳои Кодекси ҷиноятиро тариқи қиёс татбиқ карда наметавонанд.

Мутобиқи муқаррароти қисми 4 моддаи 4 ҚҶ ҚТ мазмуни Кодекси ҷиноятӣ бояд дақиқан мутобиқи матни он фаҳмида шавад. Яъне, ин маънои онро дорад, ки хангоми татбиқи меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ тафсири маҳдуд ё васеи онҳо иҷозат дода намешавад. Мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ҳақ надоранд аз матни меъёри Кодекси ҷиноятӣ берун бароянд. Матни ҳар як меъёри Кодекси ҷиноятӣ бояд айнан фаҳмида шавад. Он бояд тавре фаҳмида шавад, ки мазмуну матни меъёр ҳаммаъно

бошанд, ба ҳам мувофиқат намоянд. Дар сурати ноил нашудан ба ҳаммаъногии меъёрҳо (Мисол: бо сабаби духӯрагии онҳо), ҳатман лозим аст, ки талаботи моддаи 11¹ Кодекси ҷиноятӣ оид ба риоя кардани қоидаҳои тафсири қонуни ҷиноятӣ ба назар гирифта шавад.

Дар КҶ ҚТ зарурати тафсири айнан таъкид шудааст, яъне мувофиқи қисми 4 моддаи 4 он мазмуни Кодекси ҷиноятӣ бояд дақиқан мутобиқи матни он фаҳмида шавад. Ин ҷо сухан дар хусуси меъёрҳои меравад, ки ҷиноят будани кирдор (аломатҳои таркиби ҷиноят) ва сазовори ҷазо будани ҷунин кирдорро (ҷазои мушаххасро) муқаррар мекунанд. Ба ибораи дигар, дар ин ҷо меъёрҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ дар назар дошта мешаванд. Мақомоти тафтишӣ судӣ ҳақ надоранд ин меъёрҳои тавре маънидод намоянд, ки ягон аломати ҷиноят мадди назар гардад (тафсири маҳдуд) ва ё аломати нав ҳамроҳ шавад (тафсири васеъ). Дар ҷараёни татбиқи меъёрҳои Қисми умумӣ тафсири васеъ ё маҳдуд раво аст, ба шарте ки агар меъёри дахлдор ба ин иҷозат диҳад. Мисол, тибқи қисми 4 моддаи 14 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ қорамандони дипломатӣ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ анҷом дода мешаванд, яъне дар натиҷаи дастрас ва таҳлил намудани санадҳои байналмилалӣ мазмуни ин меъёр нисбат ба матнаш васеътар фаҳмида мешавад ё тибқи қисми 3 моддаи 61 КҶ ҚТ «Ҳангоми таъин намудани ҷазо ҳолатҳои дигари дар қисми якуми ҳамин модда зикрнамуда мумкин аст ҳамчун ҳолатҳои сабуқкунанда ба назар гирифта шаванд». Яъне, ин меъёр низ ба таври васеъ тафсир мегардад.

Принципи баробарӣ дар назди қонун аз меъёрҳои Эъломиёи умумии ҳуқуқи башар сарчашма мегардад (моддаҳои 7 ва 8). Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд, волоияти қонунро эълон намудааст. Дар моддаи 17 Конститутсия омадааст, ки ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад. Мардон ва занон баробар ҳуқуқанд. Яъне, шахсон, ки ҷиноят содир намудаанд дар назди қонун баробар буда, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ новобаста аз вазъи иҷти-

мой, мавкеи сиёсӣ, маълумот, миллат, нажот, чинс, забон ва эътиқоди динӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Баробарии шахсон дар назди қонун маъноӣ баробарии онҳоро дар назди қонуни ҷиноятӣ дар назар дорад. Яъне, меъёрҳои КҶ ҚТ ба ҳама баробар паҳн мешаванд. Азбаски, ин меъёрҳо манъқунанда буда, дар ҳолати вайрон намудани онҳо, яъне содир кардани ҷиноят ва нисбати ҷинояткори мушаххас татбиқ мешаванд, принсипи баробарӣ аслан баробарии одамонро дар ҳолатҳои содиршавии ҷиноят дар назар дорад.

Баробарӣ дар асноӣ ҷалб намудани шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ татбиқ шуда, баробарии ҷазоро дар назар надорад. Агар, ҷавобгарии ҷиноятӣ баробар бошад, пас ҷазо ба ҳамаи ҷинояткорон баробар татбиқ намешавад. Татбиқи ҷазо дар ҳама гуна мавридҳо мушаххас буда, ба принципҳои ҷавобгарии фардӣ ва адолат (ба инобат гирифтани хусусиятҳои хоси ҷинояти содиршуда, шахсияти ҷинояткор ва ғайраҳо), мутаносибии ҷиноят ва ҷазо асос меёбад. Баробарӣ дар назди қонун ба ҳамаи шахсон хангоми ҷавобгарии ҷиноятии онҳо паҳн гардида, ҳар шахс новобаста аз ҳолатҳои номбаршуда барои ҷинояти содиркардааш ҷавобгар аст.

Ҷавобгарии ҷиноятии баъзе категорияҳои шахсон (судяро, вакилони мардумӣ, кормандони дипломатӣ ва ғайра) бо тартиби махсус амалӣ карда мешавад. Мисол, тибқи моддаи 91 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «судяро бе ризоияти мақомоте, ки интиҳоб ё таъин кардааст, ҳабс кардан ва ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мумкин нест». Дар айни замон, ин намуди меъёрҳо муҳолифи принсипи баробарии ҷавобгарии ҷиноятӣ нест. Нисбати баъзе ашхос танҳо тартиби ба ҷавобгарӣ кашидан тағйир меёбаду ҳалос. Аммо, ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ боқӣ мемонад.

Баробарии ҷавобгарии ҷиноятӣ дар назди қонун дар айни замон баробариро дар назди суд низ дар назар дорад, зеро татбиқи ҷазои ҷиноятӣ – ваколати истисноии судҳост. Дар қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 октябрӣ соли 2003 таҳти рақами 15 "Дар бораи тақмили минбаъдаи фаъолияти судӣ дар партави тағйиру иловаҳои, ки ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидаанд" (банди 5) муқарар карда шудааст, ки "судро лозим аст ба шахсони иштироқку-

нандаи мурофиаи судӣ имконияти воқеан амалӣ сохтани ҳуқуқҳои қонунии онҳоро таъмин намояд ва меъёрҳои, ки баробарҳуқуқии иштирокчиёни мурофиаро кафолат медиҳанд, бечунучаро риоя намояд".

Дар шароити ба миён омадани бисёрҳизбӣ баробарии ҷавобгарии ҷиноятӣ новобаста аз мансубияти ҳизбӣ бомаврид аст. Мадди назар қардани ақидаҳои сиёсӣ низ мутобиқи ақидаи озодандешӣ мебошад. Ба инобат нагирифтани шаҳрвандӣ бошад, аз моҳияти Конститутсияи ҚТ, эътирофи ҳуқуқҳои фитрӣ ва зарурати ҳифзи онҳо бармеояд. Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ ба инобат нагирифтани вазъи молу-мулкӣ ҳангоми ҷавобгарии ҷиноятӣ низ аҳамият дорад.

Принсипи ногузирии ҷавобгарӣ. Ин принсип аз принсипи баробарӣ дар назди қонун бармеояд. Дар ҳолати содир шудани ҷиноят ҳеч гуна истисно ба ягон кас пешбинӣ намешавад. Ҳеч гуна ҷиноят бояд бе ҷазо намонад. Ошкор қардани ҷиноят, ба ҷавобгарӣ кашидани ҷинояткор – вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аст.

Ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ аз мақсади таъмини адолати иҷтимоӣ сарчашма мегирад. Ҳама гуна ҷиноят, ҳаёти осудаҳолона ва амнияти ҷомеа ро халалдор менамояд. Аз ин рӯ, мубориза бар муқобили ҷиноят, пешгирии он аҳамияти аввалиндараҷа дошта, дар айни замон тавассути ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ ба роҳ монда мешавад.

Принсипи мазкур аз мақсадҳои ҳимояи манфиатҳои шахси аз ҷиноят зарардида (ҷабрдида) бармеояд. Дар моддаи 21 Конститутсияи ҚТ омадааст: «Ҳуқуқи ҷабрдида ро қонун ҳифз мекунад. Давлат ҳифзи судӣ ва ҷабрдида ро зарарро барои ҷабрдида кафолат медиҳад».

Агар принсипи баробарӣ дар назди қонун (моддаи 5 ҚЧ ҚТ) танҳо баробарӣ дар назди қонунро дар назар дошта бошад, пас принсипи ногузирии ҷавобгарӣ зарурати ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҳам татбиқи ҳатмии ҷазои ҷиноятӣ ва ҷораҳои дигари ҳуқуқии ҷиноятиро дар бар мегирад.

Принсипи ҷавобгарии фардӣ ва гунаҳгорӣ.

Дар моддаи 7 ҚЧ ҚТ ду принсипи мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ муттаҳид қарда шудаанд, ки инҳо:

1. Принсипи ҷавобгарии фардӣ (қисми 1 моддаи 7 ҚЧ ҚТ);

2. Принципи гунаҳгорӣ (қисмҳои 2 ва 3 моддаи 7 КЧ ҚТ).

Ҷавобгарии ҷиноятӣ фардӣ аст. Шахс барои ҷинояти содиркардааш худаш ҷавоб медиҳад. Барои ҷинояти вай падару модар, аъзоёни оила ё шахсони дигар ҷавоб намедиҳанд. Шахс танҳо барои кирдори ҷиноятии (ҳаракат ё беҳаракатии) шахсиаш ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Кирдори ҷиноятӣ бошад дар шакли ҳаракати фаъолона ва ё гайрифаъолона содир мешавад.

Асоси ҷавобгарии фардӣ танҳо кирдори шахс аст. Асоси ҷавобгарии ҷиноятиро андешаву ақидаҳои инсон ташкил карда наметавонанд, то онҳо дар амалия ифода нагардида бошанд. Шахс танҳо барои кирдораш ҷавобгар буда, барои ибрази ақида ҷавобгар нест. Аммо, ба шарте ки агар меъёрҳои конституционӣ муқобили манфиатҳои ҷомеа ва давлат истифода нашаванд. (Мисол, моддаи 307 КЧ ҚТ “даъвати оммавӣ барои ба роҳи зӯрварӣ тағйир додани сохти конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон” - ҷиноят аст).

Шахс барои кирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои ба вучудомадаи он танҳо дар он сурате ҷавоб медиҳад, ки агар гуноҳи ӯ исбот шуда бошад. Агар гуноҳи ӯ исбот нагардад, пас шахс барои кирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои он ҷавобгар нест. Гуноҳ аломати ҷиноят ва яке аз асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад. Агар дар кирдори шахс гуноҳ набошад, он гоҳ таркиби ҷиноят ҳам вучуд надорад ва аз ин лиҳоз, ҷавобгарии ҷиноятӣ низ фаро намерасад. Ба ифодаи дигар, принципи мазкур аз формулаи зерини латинӣ сарчашма мегирад: «*nullum crimen, nulla poena sine culpa*» - бе гуноҳ ҷиноят ва ҷазо вучуд надорад.

Ҷавобгарии гунаҳкорона - принципи конституционӣ аст. Мутобиқи қисми 1 моддаи 20 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор дониста намешавад». Ҳамин тариқ, вазифаи исботи гуноҳ ба зиммаи суд гузошта шуда аст. Танҳо дар сурати эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунандаи суд шахс гунаҳкор дониста мешавад. Ғайр аз суд дигар ягон мақомоти давлатӣ шахсро дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор эътироф карда наметавонад. Дигар ягон санадҳои ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ (қарори таҳқиқ-

баранда, муфаттиш, прокурор) ба гуноҳи шахс эътибори ҳуқуқӣ дода наметавонанд.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон гунаҳкоркунии субъективиро эътироф мекунад, яъне ин чунин маъно дорад, ки қонун танҳо он кирдори ба ҷамъият хавфнокро ҷиноят эътироф мекунад, ки агар нисбати он шахс гунаҳгор доништа шавад ва нисбати чунин кирдор гуноҳи қасдона ё беэҳтиётона ҷой дошта бошад. Барои зарари бегуноҳона расонидашуда шахс ҷавобгар нест. Агар принсипи гунаҳгорӣ (гунаҳгоркунии субъективӣ) асоси ҳатмии ҷавобгарии ҷиноятӣ бошад, пас мутобиқи қисми 3 моддаи 7 КҶ ҚТ гунаҳкоркунии объективӣ, яъне, расонидани зарари бегуноҳона ҷавобгариро истисно мекунад. Ҳолатҳои бегуноҳ (тасодуф) расонидани зарар дар моддаи 31 КҶ ҚТ пешбинӣ гардидааст.

Принсипи адолат. Дар асоси принсипи адолат ҷазо ва ҷораҳои дигари дорои хусусиятҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешавад, бояд одилона бошад, яъне ба хусусияту дараҷаи хавфнокӣ ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳгор мувофиқ бошанд (моддаи 8 КҶ ҚТ).

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ принсипи адолат ба дигар маъно низ истифода карда мешавад: чун адолат қонуни ҷиноятӣ бо асосҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва асосноккунии криминологӣ алоқаманд буда, самаранокӣ ва мавҷуд набудани норасогиҳо, инчунин бо муқаррар намудани ҷазоҳои одилона барои содир намудани кирдори дар он пешбинишуда, яъне амали принсипи мазкур ҳам дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳам дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ, роҳандозӣ мешавад. Масалан, ҷазо барои содир намудани одамкушӣ бо ҳолатҳои вазнинкунанда (қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ) нисбат ба ҷазо барои одамкушӣ бе ҳолатҳои вазнинкунанда ва бе ҳолатҳои сабуккунанда (оддӣ) (қисми 1 моддаи 104 КҶ ҚТ) сахттар мебошад, аммо барои одамкушӣ бо ҳолатҳои сабуккунанда (моддаҳои 105, 106 ва 107 КҶ ҚТ) ҷазои сабуктар нисбат ба намуди оддӣ одамкушӣ (қисми 1 моддаи 104 КҶ ҚТ) пешбинӣ шудааст.

Адолат категорияи ҳам ҳуқуқӣ ва ҳам ахлоқӣ аст. Адолати ахлоқиро аҳли ҷамъият (маҳкумшуда, ҳешовандони ӯ, иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ, шахсони аз ҳукми айбдор-

кунӣ огоҳбуда ва дигарон) муайян месозанд. Онҳо ба ҳукми суд ва ҷазои таъиншуда аз нуктаи назари адолат баҳо медиҳанд. Агар ҷазо беадолатона бошад, боварии одамон нисбати қонун гум мешавад. Ҳукми беадолат боиси паст шудани обрӯву эътибори мақомоти судӣ мегардад. Вайрон шудани принсипи адолат – заминаи пастравии нуфузи ҳокимияти судӣ мегардад ва баръакс, таъмини адолат дар ҷараёни таъини ҷазо асоси муҳими устувории ҳокимияти судӣ аст.

Принсипи адолат маънои онро дорад, ки ҷазои ҷиноятӣ (ки номгӯи онҳо дар моддаи 47 Кодекси ҷиноятӣ дарҷ гардидааст) ва ҷораҳои дигари ҳуқуқии ҷиноятӣ (Мисол, ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббии дар моддаи 98 Кодекси ҷиноятӣ муайяншуда) бояд адолатона бошанд. Барои одилона будани онҳо риояи шартҳои зерин заруранд:

1) татбиқи ҷазо бояд ба хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷиноят мутобиқат намояд;

2) хангоми таъини ҷазо ба инобат гирифтани ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи он;

3) хангоми таъин намудани ҷазо ба инобат гирифтани шахсияти гунаҳгор.

Дар ҷараёни ба инобат гирифтани шартҳои дар боло зикргардида ҷазои ҷиноятӣ вобаста ба ҳолатҳои ҷудоғонаи содиршавии ҷиноят мушаххас мегарданд, таносуби одилонаи байни ҷиноят ва ҷазо таъмин мешавад, хислатҳои фардии шахси ҷиноят содиркарда ба инобат гирифта шуда, ҷавобгарии фардӣ таъмин мегардад. Риояи принсипи адолат имкон медиҳад, ки нисбати шахсони гуногуни ҷинояти якхела содиркарда ҷазоҳои гуногун таъин гарданд ва хангоми шарикӣ дар ҷиноят нақши ҳар як иштирокчии он ба назар гирифта шавад.

Яке аз шартҳои муҳими таъин намудани ҷазои одилона, ин баҳои дурусти ҳуқуқӣ додан ба кирдори гунаҳгор мебошад. Ҷинояте, ки бо он судшаванда гунаҳгор доништа мешавад, бояд айнан мувофиқи моддаи (ё қисми моддаи) Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, ки ҷавобгариро барои чунин кирдор пешбини менамояд, бандубаст карда шавад.

Хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят аз арзиши объекти таҷовузшаванда, намуди зарари расонидашуда (моддӣ, маънавӣ, ҷисмонӣ ва ғайра), мансубии ҷиноят ба ин ё он катего-

рияи ҷиноят вобаста аст. Дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят бошад, бо ҳолатҳои мушахаси ҷинояти содиршуда муайян карда мешавад. Мисол, бо дараҷаи анҷомдиҳии ниҳатҳои ҷиноятӣ, тарзи содиркунии ҷиноят, андоза зарари расонидашуда, вазнинии оқибатҳои бавуҷудомада, саҳми гунаҳгор дар содир кардани ҷиноят ҳангоми шарикӣ ва ғайра.

Принсипи инсондӯстӣ аз меъёрҳои конституцсионӣ сарчашма мегирад, ки тибқи он инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олии эътироф мешаванд (моддаи 5 Конституцияи ҚТ). Ин меъёр ба ҳамаи шахсон таъаллуқ дорад. Шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, новобаста аз ҷинояти содиркардааш ва дараҷаи хавфнокии кирдораш, инсон аст ва аз ин ҷиҳат муносибати инсониро нисбати худ талаб мекунад. Қонун наметавонад ҳуқуқҳои танҳо ҷабрдидаро Ҳимоя намояд. Ҷазоҳои ҷиноятӣ, ки ба ҷинояткор таъин карда мешаванд, ҳуқуқу озодиҳои ӯро маҳдуд мекунанд, аммо пурра маҳрум кардани ҳуқуқҳои маҳкумшуда мумкин нест.

Ҷазо ӯ чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки татбиқ мешаванд, аз се мақсади асосӣ иборатанд:

- 1) барқарор намудани адолати иҷтимоӣ;
- 2) ислоҳи ҷинояткор;
- 3) пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав.

Баҳри ноил гаштан ба ин мақсадҳо, ҷазо ӯ чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ ба гунаҳгор таъиншаванда бояд зарур ва кофӣ бошанд. Суд ҷазои ҷиноятиро, алалхусус ҷазоҳои вазнинро дар ҳолатҳои зарурӣ таъин мекунад. Агар зарурати таъини ҷазоҳои маҳрум сохтан аз озодӣ набошад, суд дигар намудҳои ҷазои сабуктари дар санксияи моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинишударо таъин мекунад. Ба ин мақсад, санксияҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ чунин ифода ёфтаанд, ки якҷанд ҷазоҳои гуногунро пешбинӣ мекунанд (санксияи альтернативӣ). Ин ба суд имкон медиҳад, ки ҷазои барои ислоҳи ҷинояткор зарурашро интихоб намояд.

Дар баробари ин, ҷазоҳои ҷиноятӣ татбиқшаванда бояд кофӣ бошанд. Ҳолатҳои ҷинояти содиршуда ва шахсияти ҷинояткорро ба инобат гирифта, суд чунин ҷазо ӯ чораи дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ таъин мекунад, ки ба ислоҳи шахси ҷиноятсодирнамуда ва пешгирии ҷиноятҳои нав кофӣ бошанд.

Ҳар як ҷазои таъиншуда мавриди муҳокимаи аҳли ҷомеа мегардад ва ба вазъи рӯҳии маҳкумшуда таъсири ҷиддӣ мерасонад. Агар ҷазо аз доираи талаботи қонун берун татбиқ шавад, пас аз як тараф, боиси рӯҳафтада шудани маҳкумшуда гардида, ба ислоҳи ӯ мусоидат намекунад ва аз тарафи дигар бошад, нобоварии мардумро ба ҳокимияти судӣ ва қонун ба миён меорад. Таъини ҷазои нокифоя низ ба ислоҳи маҳкумшуда мусоидат намекунад. Агар, фарз кунем, ки барои ҷинояти вазнин ҷинояткор аз озодӣ маҳрум нашуда, ба ӯ дигар ҷазои сабуктар таъин гардад, эҳтимоли дар оянда аз ҷониби ӯ содир гардидани ҷиноятҳои нав мегардад.

Тибқи талаботи моддаи 5 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ва қисми 3 моддаи 18 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи шиканча, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ қатъиян манъ аст. Ҷазо ва ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ набояд ба шахс озори ҷисмонӣ расонанд ва ё шаъну эътибори инсонро таҳқир намоянд. Бояд зикр кард, ки бо мақсади дар амал татбиқ шудани меъёри мазкур, санаи 16 апрели соли 2012 ба ҚЧ ҚТ муқаррароти нав – моддаи 143¹ ворид карда шуд, ки он ҷавобгарии ҷиноятиро барои қасдан расонидани азобу уқубати ҷисмонӣ ва (ё) рӯҳӣ, ки аз ҷониби шахсе, ки таҳқиқ ё тафтишоти пешакӣ мегузаронад ё шахси мансабдори дигар ё бо таҳрики онҳо ё розигии хомӯшонаи онҳо ё бо огоҳӣ доштани онҳо аз ҷониби шахси дигар, бо мақсади аз шахси таҳти шиканча қарордошта ё шахси сеюм гирифтани маълумот ё иқроршавӣ ё ҷазо додани ӯ барои ҳаракате, ки содир намудааст ё дар содир намудани он гумонбар шудааст, инчунин тарсонидан ё маҷбур кардани ӯ ё шахси сеюм ё бо сабаби дигаре, ки ба ҳар гуна таъзия (дискриминатсия) асос ёфтааст, содир шудааст, пешбинӣ мекунад.

Принсипи демократизм. Принсипи демократизм дар он ифода меёбад, ки намояндагони ҷамъият дар ислоҳи шахсоне, ки ҷиноят содир намудаанд, имкони иштирок карданро доранд. ҚЧ ҚТ муқаррар менамоянд, ки на танҳо давлат ва мақомоти он (муассисаҳои иҷроӣ ҷазо ва ғайра), балки дигар қишрҳои ҷомеа низ дар ноил шудан ба мақсади ҷазои ҷиноятӣ бевосита иштирок намоянд.

Қонун ин имконро ба хизбҳои сиёсӣ, дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятии шаҳрвандон – иттифокҳои касаба, созмонҳои занон, ветеранҳо, ташкилотҳои маъҷубон, ҷавонон, иттиҳодияҳои илмӣ, техникӣ, маданияту маърифатӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, эҷодӣ, ассотсиатсияҳо, кумитаҳо, дигар иттиҳодияи шаҳрвандон (мувофиқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» аз 23 май соли 1998), ҷамоатҳои мақоми худидоракунии шаҳрвандон (тибқи моддаи 78 қисми 5 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва коллективҳои меҳнатӣ.

§4. ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ҲАМЧУН ИЛМ

Аз соҳаи ҳуқуқ бояд илми ҳуқуқи ҷиноятиро фарқ намуд, ки қисми асосии илми ҳуқуқшиносӣ буда, низомии донишҳои (ақидаҳо ва фаҳмиши) инкишофёбанда дар бори ҷиноят ва ҷазо, ҳуқуқи ҷиноятӣ дар умум, инчунин роҳҳо ва воситаҳои мубориза бар зидди ҷинояткориро дар бар мегирад.

Предмети илми ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбат ба предмети ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ васеътар буда, инҳоро дар бар мегирад:

а) қонуниятҳои пайдоиш, инкишоф ва ташаккули ҳуқуқи ҷиноятӣ;

б) механизмҳои ҳифзкунии ҳуқуқи ҷиноятӣ ва танзимнамоии ҳуқуқи ҷиноятӣ;

в) таърихи инкишофи қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва илми ҳуқуқи ҷиноятӣ;

г) қонунгузориҳои ҷиноятии давлатҳои хориҷӣ;

д) қонунгузориҳои ҷиноятии амалқунанда ва масъалаҳои таҷрибаҳои он.

Омузиши ду институти асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ – ҷиноят ва ҷазо аз тарафи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба талаботи амалии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар давраи муайян амалӣ карда мешавад. Ҳамин тавр, илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои худ ба натиҷаҳои тадқиқотҳои иҷтимоӣ, муқоисавӣ дар замони муосир амалқунанда ва меъёрҳои ҷиноятӣ – ҳуқуқи қаблан мавҷудбуда таъҷиб намуда, барои мушоҳидаҳои самаранокҳои онҳо хизмат менамояд. Дар асоси омузиши

васеи тачрибаи татбики қонуни ҷиноятӣ имконияти амалӣ намудани яке аз вазифаҳои асосии илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки дар қоркарди роҳҳо ва усулҳои ташаккулдиҳии қонунгузори ҷиноятӣ вобаста аз мавқеи аниқӣ иҷтимоӣ – сиёсӣ ифода меёбад.

Асоси методологияи илми ҳуқуқӣ ҷиноятиро категорияҳо ва қонунҳои умумифалсафавӣ ташкил медиҳанд. Ба таври васеъ усул ва тарзҳои фаҳмиши мантиқӣ низ истифода мешаванд.

Методи расмӣ – догматикӣ (мантиқӣ) қонунгузори амалкунандаро бо роҳи гурӯҳбандии онҳо дар асоси алоқаҳо ва фарқияти техникӣ – ҳуқуқии онҳо меомӯзад. Методи мазкур дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ бо дарназардошти воситаҳои деалектикӣ (баромадан аз ягона ба умумӣ; индуксия ва дедуксия, таҳлил ва синтез, ягонагии мантиқӣ ва таърихӣ; баромадан аз абстрактӣ ба мушаххас ва аз мушаххас ба абстрактӣ ва ғайраҳо) истифода мешавад. Маҳз тавассути методҳои мантиқӣ мутобиқати мафҳумҳои асосии ҳуқуқии ҷиноятӣ ба воқеияти ҳақиқӣ муайян карда мешавад.

Методҳои таърихӣ имконият медиҳанд, ки категория ва институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар давраҳои инкишофи он омӯхта шаванд, инчунин ҳолати ҳуқуқи ҷиноятӣ дар давраи мушаххаси инкишофи ҷомеа баҳо воқеӣ дода шуда, сабабҳои мавҷудияти муҳолифати ақидаҳо ва душворихоёе, ки дар давраи тадқиқшаванда дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷой дошт, омӯхта мешавад.

Методҳои ҳуқуқӣ – муқоисавӣ ҳангоми муқоисаи меёрҳо ва институтҳои шабеҳи қонунгузори дохилӣ бо қонунгузори хориҷӣ истифода мешаванд. Муқоисаи мазкур имконият медиҳад, ки ақсуламали ҷомеа бо ҷинояткорӣ муайян карда шаванд. Дар асоси он меёрҳои ягонаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ ташаккул дода шуда, ҷораҳои муфиди мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян карда мешавад.

Ғайр аз методҳои номбаргардида дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин методҳои сотсиологӣ истифода бурда мешаванд, ки он тадқиқ кардани ҳуқуқ бо ҳаққонияти бевоситаи ҷамъиятӣ дар асоси маълумотҳои воқеӣ машғул буда, зарурияти танзими ҳуқуқӣ, амали воқеӣ ва зарурии ҳуқуқро меомӯзад. Методҳои сотсиологиро дар ақсар вақт сотсиологияи ҳуқуқи ҷиноятӣ меноманд.

Чун соҳаи ҳуқуқ, илми ҳуқуқи ҷиноятӣ дорои низоми худ мебошад, ки аз Қисми умумӣ ва махсус иборат буда, доимо дар алоқамандии якдигар қарор доранд. Омилҳои гурӯҳбандии мазкур ҳуди қонуни ҷиноятӣ ба шумор меравад. Қисми умумии илми ҳуқуқи ҷиноятӣ низоми илман асосноки принципҳо, институтҳо, ақидаҳо, назарияҳо, концепсияҳо ва мафҳумҳо, ки ба ёрии онҳо мураттабсозии Қисми махсуси қонунгузори ҷиноятӣ амалӣ карда шуда, барои фаҳмиш оид ба қонуни ҷиноятӣ, дар бораи ҷиноят ва дар бораи ҷазо замина муҳайё месозад. Бо ёрии категория ва мафҳумҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ масъалаҳои ба ҷавобгарӣ кашидани шахс, банду басти ҷиноят, таъини ҷазо, озод намудан аз ҷавобгари ҷиноятӣ ва ҷазо омӯхта мешаванд.

Илми ҳуқуқи ҷиноятӣ дар замони муосир функсияҳои зеринро амалӣ мекунад:

1. Функсияи дарккунӣ;
2. Функсияи амалӣ.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо дигар соҳаҳои ҳуқуқ алоқамандии зич дорад. Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо криминология, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ, ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ алоқамандии ноғусастани дорад.

Криминология илме мебошад, ки ҷиноят, сабаб ва шароитҳои содиршавии он, шахсияти ҷинояткор ва пешгирии содиршавии ҷиноятро меомӯзад.

Ҳуқуқи маъмурӣ ҷавобгариро барои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба танзим медарорад ва бо ҳуқуқи ҷиноятӣ дар қисми тафовути ҷиноят ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо ҳам бармеҳӯранд ва онҳо аз якдигар вобаста ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии кирдори содиршуда тафовут доранд.

Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ соҳаи мурофиавии ҳуқуқ мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки байни субъектони ҳуқуқи ҷиноятӣ ба вучуд меоянд, ба танзим медарорад.

Ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ муносибатҳоро вобаста ба иҷро расонидани ҷазо ва дигар чораҳои маҷбурии дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятиро ба танзим медарорад.

БОБИ 2. ҚОНУНИ ҚИНОЯТӢ

- §1. Мафҳум, аломатҳо, вазифа ва функсияи қонуни қиноятӣ**
- §2. Сарчашмаи ҳуқуқи қиноятӣ**
- §3. Низоми қонуни қиноятӣ**
- §4. Мафҳум ва сохтори меъёрҳои ҳуқуқии қиноятӣ**
- §5. Амали қонуни қиноятӣ дар замон**
- §6. Қувваи бозгашти қонуни қиноятӣ**
- §7. Амали қонуни қиноятӣ дар макон**
- §8. Амали қонуни қиноятӣ дар доираи шахсон**
- §9. Супоридани шахсе, ки қиноят содир кардааст**
- §10. Тафсири қонуни қиноятӣ**

§1. МАФҲУМ, АЛОМАТҲО, ВАЗИФА ВА ФУНКСИЯИ ҚОНУНИ ҚИНОЯТӢ

Қонуни қиноятӣ ин санади меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, асос ёфта аз ҷониби Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуда, муайян мекунад, ки кадом кирдорҳои ба шахсият, ҷамъият ва давлат хавфнок қиноят эътироф мешаванд, асосҳои ба ҷавобгарии қиноятӣ ва азод кардан аз ҷавобгарии қиноятӣ ва ҷазо, ҷазо ва дигар ҷораҳои хусусияти ҳуқуқии қиноятиро барои содир намудани онҳо муқаррар мекунад.

Тамоми меъёрҳои ҳуқуқии қиноятӣ дар Кодекси қиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дода шудаанд ва ҚҶ ҚТ санади ягонаи кодификатсионии сарчашмаи ҳуқуқи қиноятӣ баромад мекунад ва қабул кардани қонуни қиноятӣ ваколати истисноии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Дар асоси талаботи моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунанд.

Аз сабаби он, ки КЧ ҚТ сарчашмаи ягонаи муайянкунандаи ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор мебошад, меъёрҳои нави қабулшаванда бояд ҳатман ба он ворид карда шаванд. Аз ин рӯ, қонунгузори ҷиноятии ҚТ пурра кодификатсионӣ (мураттаб) карда шудааст.

КЧ ҚТ чун қонунгузори дигар соҳаҳои ҳуқуқ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки эътибори олии ҳуқуқӣ дошта, меъёрҳои он мустақиман амал мекунад (моддаи 10 Конститутсияи ҚТ), асос ёфтааст ва дар сурати пайдо шудани мухофилат байни меъёрҳои КЧ ҚТ ва меъёрҳои конститутсионӣ, афзалият ба меъёрҳои конститутсионӣ дода мешавад.

Қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шумор намераванд, зеро меъёрҳои навро пешбинӣ намекунад ва танҳо меъёрҳои амалкунандаро шарҳ медиҳанд.

Дар асоси нуктаҳои зикргардида хусусиятҳои зерин ва аломатҳои, ки ба қонуни ҷиноятӣ хос мебошад, номбар кардан мумкин аст:

1. Қонуни ҷиноятӣ ин санади меъёрии мақоми олии ҳокимияти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад;

2. Қонуни ҷиноятӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва принсипи меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос меёбад.

3. Қонуни ҷиноятӣ сарчашмаи ягонаи ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад. Ҷиноят будани кирдор, сазовори будани онро танҳо қонуни ҷиноятӣ муайян менамояд.

4. Қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон – санади мураттабгашта (кодификатсионӣ) ба шумор рафта, дар КЧ ҚТ мустақам карда шудааст, ки дар он тамоми меъёрҳои амалкунандаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ворид карда шудаанд.

5. Қонуни ҷиноятӣ таърихан тағйирёбанда буда, тағйирёбии он ба қонун намудани талаботҳо ва манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва идеологии ҷамъият равона карда шудааст.

§2. САРЧАШМАИ ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ

Дар назарияи ҳуқуқ сарчашмаҳои ҳуқуқро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: сарчашмаҳои моддӣ ва сарчашмаҳои расмӣ.

Таҳти мафҳуми сарчашмаҳои моддӣ ин сарчашмаҳои фаҳмида мешаванд, ки меъёри ҳуқуқро эҷод мекунанд ва он меъёрҳои, ки асоси қонунгузорию ин ё он соҳа ба шумор мераванд.

Масъалаҳо оид ба сарчашмаҳои моддӣ дар ҳуқуқи чиноятӣ хеле баҳснок ба шумор мераванд. Бояд қайд кард, ки сарчашмаҳои моддӣ ҳуқуқи чиноятӣ пеш аз ҳама ин ҳокимияти давлатӣ ба шумор меравад. Меъёрҳои ҳуқуқ дар ҷараёни ҳуқуқэҷодкунӣ, ки як самти фаъолияти давлатӣ ба шумор меравад, қабул карда мешавад.

Дар асоси моддаи 58 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Маҷлиси милли, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Тоҷикистон, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд. Яъне, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузориро танҳо субъектони махсусе, ки дар Конститутсия пешбинӣ гардидаанд, соҳиб мебошанд.

Фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниро ҳамчун шуури ҳуқуқӣ номида мумкин аст, ки он ҳам ба сифати яке аз сарчашмаҳои моддӣ меъёрҳои ҳуқуқи чиноятӣ баромад мекунад. Шуури ҳуқуқи ин шакли нисбатан мустақили шуури ҷамъиятӣ ба шумор меравад ва аз маҷмӯи идеяҳо, ақидаҳо ва фаҳмишҳо иборат буда, муносибати инсонро бо ҳуқуқ муайян мекунанд. Онҳо дар ҷараёни ҳуқуқэҷодкунӣ нақши муҳим доранд. Шуури ҳуқуқӣ аз ду қисмат иборат аст: идеологияи ҳуқуқӣ ва психологияи ҳуқуқӣ.

Сарчашмаҳои расмӣ ҳуқуқи чиноятӣ ин шакли зоҳирии меъёрҳои ҳуқуқ ба шумор мераванд. Агар сарчашмаҳои моддӣ хусусиятҳои мазмунӣ меъёрҳои ҳуқуқро ифода кунанд, пас сарчашмаҳои расмӣ шаклҳои онро ифода мекунанд. Сарчашмаи ягонаи ҳуқуқи чиноятӣ ин Кодекси чиноятӣ ба шумор меравад. Нуктаи назари мазкур пеш аз ҳама аз мазмуни қисми 1 моддаи 1 ҚЧ ҚТ бармеояд, ки тибқи он қонуни чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамин Кодекс иборат аст. Қонуниҳои наво, ки ҷавобгарии чиноятиро пешбинӣ менамоянд, ба Кодекси

чиноятӣ бояд дохил карда шаванд. Ҳамчунин қисми 1 моддаи 4 КҶ ҚТ ин гуфтаҳоро исбот мекунад, ки тибқи он чиноят будани кирдор, сазовори ҷазо ва оқибатҳои дигари ҳуқуқии ҷиноӣ будани онро танҳо КҶ ҚТ муайян менамояд. Ақидаи ягонагии сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ будани қонуни ҷиноятӣ, дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ умумизътирофшуда ба шумор меравад.

Дар замони муосир одатҳо сарчашмаи расмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шумор намераванд. Дар таърихи ҳуқуқи ҷиноятӣ одатҳо дар шакли хаттӣ ҳуқуқ ифода карда шуда буданд. Ба ақидаи Н.С. Тагансев "дар давраи ибтидоӣ одатҳои ҳуқуқи сарчашмаи яғогнаи ҳуқуқэҷодкуниро ташкил меоданд: муддати асрҳо онҳо дар шакли шифоҳии наонавиштаи ҳуқуқ мавҷуд буданд, аммо дар шакли хаттӣ ифода ёфта бошанд ҳам, моҳияти худро аз даст намедиханд"³. Баъдан, дар давраҳои пайдоиши давлат ва ҷудо намудани ҳокимияти мустақили қонунгузорӣ, одатҳои ҳуқуқи ҳамчун манбаи асосии қонунэҷодкунӣ ба шумор мерафтанд. Аз ин рӯ, одатҳо дар он сурате сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ эътироф мешаванд, ки агар онҳо аз ҷониби давлат мустақам карда шаванд. Одатҳо сарчашмаи моддӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шумор рафта, сарчашмаи расмӣ он намебошанд.

Ба ақидаи мо, Конституцияи ҚТ ба зумраи сарчашмаҳои моддӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шумор меравад, на сарчашмаи расмӣ. Зеро тибқи талаботи моддаи 10 он Конституцияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқи дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд.

Сарчашмаҳои моддӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин принципу меъёрҳои умумизътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба шумор мераванд. Шартномаҳои байналмилалӣ, ки дар худ меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятиро дар бар мегиранд, вобаста ба хусусият ва моҳияти худ наметавонанд дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақиман амал кунанд, зеро: якум, на ҳамаи конвенсияҳои байналмилалӣ кирдоре, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ чиноят эътироф мешаванд, муайян намекунанд; дуюм, гарчанде конвенсияҳои байналмилалӣ тарафи объективӣ ва субъективӣ чи-

---

³ Уголовное право. Общая часть./ Отв. ред. И.Я.Козаченко, З.А.Незнамова. М., 2001, С. 24.

ноятро муайян намоянд ҳам, аммо онҳо дар худ санксияро пешбинӣ намекунанд; сеюм, гарчанде конвенсияҳои байналмилалӣ чораҳои таъсиррасониро пешбинӣ намоянд ҳам, онҳоро мушаххас намекунанд.

Принсипу меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ барои пайдоиши меъёрҳои миллии қонуни ҷиноятӣ таъсир мерасонанд. Зеро, якчанд меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ ба принсипу меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳавола мекунанд. Маслан, қисмҳои 3 ва 4 моддаи 14, қисмҳои 2 ва 4 моддаи 15, моддаи 16 КҶ ҚТ ва ғайраҳо. Инчунин, дар боби 34 "Ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният" пешбинӣ карда шудааст.

§3. НИЗОМИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТӢ

Чи тавре дар боло қайд карда шуд, қонунгузори ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз КҶ ҚТ иборат мебошад, ки санаи 21 майи соли 1998 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расонида шуда, аз санаи 1 сентябри соли 1998 мавриди амал қарор дода шудааст.

КҶ ҚТ пеш аз ҳама аз ду қисм: Қисми умумӣ ва Қисми махсус иборат буда 15 фасл, 34 боб ва 405 моддаро дарбар мегирад.

Дар Қисми умумии КҶ ҚТ мафҳумҳои, ки барои ҳамаи ҷиноятҳо ва таркиби ҷиноятҳо зарур мебошанд, муайян карда шудаанд: вазифа ва принципҳои қонуни ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон; асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ; амали қонуни ҷиноятӣ дар замону макон; мафҳум ва намудҳои ҷиноят; шахсоне, ки бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд; гуноҳ ва шаклҳои он; ҷинояти нотаом ва хотимаёфта; шарикӣ дар ҷиноят; ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунанд; мафҳум, мақсад ва намудҳои ҷазо; таъини ҷазо; озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо; авф, бахшиши ҷазо, доғи судӣ, сафедкунӣ; хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодихии ноболигон, чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ.

Қисми умумӣ аз 6 фасл (фаслҳои 1-6), 15 боб (бобҳои 1-15) ва 103 модда (моддаҳои 1-103) иборат мебошад: Фасли I Қонуни ҷиноятӣ, Боби 1 Вазифа ва принципҳои қонуни ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ; Боби 2

Амали қонуни ҷиноятӣ дар замону макон; Фасли 2 Ҷиноят: Боби 3 Мафҳум ва намудҳои ҷиноят; Боби 4 Шахсоне, ки бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд; Боби 5 Гуноҳ; Боби 6 Ҷиноятӣ нотамоҷ ва хотимаёфта; Боби 7 Шарикӣ дар ҷиноят; Боби 8 Ҳолатҳои, ки ҷиноят будани қирдорро истисно мекунад; Фасли 3 Ҷазо, Боби 9 Мафҳум, мақсад ва намудҳои ҷазо; Боби 10 Таъини ҷазо; Фасли 4 Озод қардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо: Боби 11 Озод қардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ; Боби 12 Озод қардан аз ҷазо; Боби 13 Авф. Бахшиши ҷазо. Доғи судӣ. Сафедқунӣ; Фасли 5 Ҷавобгарии ҷиноятӣ ноҷиноятӣ; Боби 14 Хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии ноҷиноятӣ; Фасли 6 Ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ: Боби 15 Мақсад, асос, таъин қардан ва тартиби татбиқи ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ.

Дар Қисми махсуси КҶ ҚТ намудҳои мушаххаси ҷиноят нишон дода шуда, намуд ва ҳадди ҷазо барои онҳо муайян қарда шудаанд. Он низ аз фаслҳо ва бобҳо иборат буда, рақамгузори он бо Қисми умумии КҶ ҚТ ягона мебошад. Қисми махсуси ҚТ аз фасли 7 то 15, боби 16 то 34 ва моддаҳои 104 то 405 иборат буда, аз низоми ягонагии КҶ ҚТ шаҳодат медиҳад.

Фасл, боб ва моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ аз руи намудҳои объекти ҷиноят сохта шуда, дар як вақт низоми Қисми махсуси КҶ ҚТ аз муҳимияти объектҳои ҳифзшаванда шаҳодат медиҳанд.

Низоми Қисми махсуси КҶ ҚТ аз чунин фасл ва бобҳо иборат мебошад: Фасли 7 Ҷиноятҳо ба муқобили шахсият: Боби 16. Ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ; Боби 17. Ҷиноятҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият; Боби 18. Ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ; Боби 19. Ҷиноятҳо ба муқобили ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шахрванд; Боби 20. Ҷиноятҳо ба муқобили оила ва ноҷиноятӣ; Фасли 8 Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли; Боби 21 Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ; Боби 22 Ҷиноятҳо ба муқобили саломатии аҳоли; Боби 23 Ҷиноятҳо ба муқобили бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт; Фасли 9 Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист; Боби 24 Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист; Фасли 10 Ҷиноятҳо ба муқобили

тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ; Боби 25 Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ; Фасли 11 Ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт: Боби 26 Ҷиноятҳо ба муқобили моликият; Боби 27 Ҷиноятҳо дар соҳаи ғаёлияти иқтисодӣ; Фасли 12 Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ: Боби 28 Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ; Фасли 13 Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ: Боби 29 Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлат; Боби 30 Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ; Боби 31 Ҷиноятҳо ба муқобили тартиби идоракунии; Боби 32 Ҷиноятҳо ба муқобили адолати судӣ; Фасли 14 Ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ: Боби 33 Ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ; Фасли 15 Ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният: Боби 34 Ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният.

Бобҳо ва фаслҳои Қисми махсус ва Қисми умумии КҶ ҚТ аз моддаҳои иборат буда, рақамгузориҳои онҳо ягона мебошанд. Аксарият моддаҳои КҶ ҚТ аз қисмҳо ва бандҳои иборат мебошанд, ки бо ҳарфҳои ифода карда шудааст.

§4. МАҲҶУМ ВА СОҲТОРИ МЕЪЁРҶОИ ҲУҚУҚИИ ҶИНОЯТӢ

Меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ – низоми қоидаҳои ҳатмии рафтор мебошанд, ки иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорихои ҳуқуқиро муқаррар мекунанд. Вайрон кардан ва ё иҷро накардани меъёрҳои мазкур боиси татбиқи маҷбуркунии давлатӣ дар намуди ҷазои ҷиноятӣ мегардад. Меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар моддаҳои КҶ ҚТ таҷассум карда шудаанд. Аз ин рӯ, моддаҳои КҶ ҚТ ин шакли ҳаттии ифодаи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шумор мераванд. Меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва моддаҳои қонуни ҷиноятӣ мумкин аст бо ҳам мутобиқат накунад. Чунин тарзҳои муносибати меъёрҳо ва моддаҳои қонунро ҷудо намудан мумкин аст:

1. Меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар як моддаи қонуни ҷиноятӣ ҷойгир шуданашон мумкинанд (ё як модда як меъёрро дар бар мегирад). Мисоли он моддаи 108 КҶ ҚТ, ки як меъёр – аз беэҳтиётӣ ба марг расонданро дар бар мегирад, шуда метавонад.

2. Меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар якҷанд моддаҳои КҶ ҚТ ҷой дошта метавонанд. Масалан, меъёри қасдан одам куштан дар 4 моддаи КҶ ҚТ (моддаи 104, 105, 106, 107 КҶ ҚТ), пешбинӣ карда шудааст.

3. Як моддаи қонуни ҷинояти як ё якҷанд меъёрхоро дар бар мегирад. Ҷунонҷӣ моддаи 279 КҶ ҚТ ришвадихии тичоратӣ меъёрхоро вобаста ба ғайриқонунӣ додани пул, коғазҳои қиматнок ё дигар молу мулк ва ғайриқонунӣ гирифтани пул, коғазҳои қиматнок ё дигар молу мулкро дар бар мегирад.

Дар назарияи умумии ҳуқуқ се қисми таркибии меъёри ҳуқуқро ҷудо мекунанд: гипотеза, диспозитсия ва санксия.

Меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ низ дар умум аз гипотеза, диспозитсия ва санксия иборат мебошанд. Бояд дар назар дошт, ки на ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дорои гипотеза, диспозитсия ва санксия мебошанд. Меъёрҳои Қисми умумӣ ва махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ аз рӯи моҳияти худ тафовут доранд. Меъёрҳои Қисми умумӣ дар умум гипотезаро ташкил медиҳанд. Меъёрҳои Қисми махсуси ҳуқуқи ҷиноятӣ аз диспозитсия ва санксия иборат мебошанд.

Гипотеза дар ҳуқуқи ҷиноятӣ шартҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро муайян мекунад.

Диспозитсия он қисми меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки аломатҳои ҷинояти мушаххасро муайян мекунад. Аз ифодаи аломатҳои ҷиноятҳои дар Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинигардида ҷор намуди диспозитсияҳои ҳуқуқи ҷиноятиро фарқ намунад мумкин аст:

1. Диспозитсияи оддӣ;
2. Диспозитсияи тавфсифкунанда;
3. Диспозитсияи ҳаволакунанда;
4. Диспозитсияи бланкетӣ.

Диспозитсияи оддӣ чунин диспозитсияе мебошад, ки дар он фақат номи ҷиноят баён карда шуда, аломатҳои он муқаррар намегарданд. Чунин диспозитсияҳо монанди мафҳумҳои умумиэътирофшуда кам воғеҳӯранд, ки шарҳи иловагиро талаб намекунанд. Мисоли он моддаи 130 КҶ ҚТ – одамрабӣ шуда метавонад.

Диспозитсияи тафсифкунанда чунин диспозитсияе мебошад, ки на фақат номи ҷиноятро, инчунин аломатҳои асосии

тафсифкунандаи онро баён мекунад. Мисол, диспозитсияи моддаҳои 104, 105, 110, 120, 138 ва ғайраҳои КҶ ҚТ.

Диспозитсияи ҳаволақунанда чунин диспозитсияе мебошад, ки дар он қисман аломатҳои ҷинояти мушаххас баён гардида, барои пурра қардани аломатҳои он ба дигар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ ҳавола мекунад. Мисол, моддаи 117 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятиро барои азобу уқубат, яъне азобу уқубати ҷисмонӣ ё рӯҳӣ бо роҳи лату кӯби мунтазам ё бо усули дигари зӯроварӣ, агар он боиси оқибатҳои дар моддаҳои 110 ва 111 ҳамин Кодекс зикршуда нагардида бошад, пешбинӣ намудааст. Дар ин ҷо қонунгузор қисман аломатҳои ҷинояти азобу уқубатро баён намуда, барои пурра тафсиф намудани аломатҳои иловагии он ба моддаҳои 110 ва 111 КҶ ҚТ ҳавола кардааст.

Диспозитсияи бланкетӣ чунин диспозитсияе мебошад, ки қисман аломатҳои ҷинояти мушаххасро баён намуда, барои муайян қардани аломатҳои асосии ҷиноят ба дигар соҳаҳои ҳуқуқ (ҳуқуқи граҷданӣ, ҳуқуқи соҳибқорӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ, ҳуқуқи маъмури ва ғайраҳо) ҳавола мекунад. Мисол, моддаи 259 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятиро барои соҳибқории ғайриқонунӣ, яъне татбиқи фаъолияти соҳибқорӣ бидуни бақайдгирӣ ё бидуни иҷозатномаи махсус (литсензия) дар ҳолатҳое, ки чунин иҷозат (литсензия) ҳатмӣ мебошад ё бо вайрон қардани шартҳои литсензияқунонӣ ва (ё) бо роҳи истифода бурдани шахсони дигар, инчунин машғул шудан ба намудҳои манъшудаи фаъолияти соҳибқорӣ, ки бо ба даст овардани даромад ба микдори қалон ё расонидани зарар ба микдори қалон ба манфиати шаҳрвандон, ташкилотҳои тичоратӣ ё ғайритичоратӣ ё ба давлат содир шудааст, пешбинӣ мекунад. Барои ошқор намудани аломатҳои асосии таркиби ҷинояти мазкур, ба қонунгузори соҳаи ҳуқуқи соҳибқорӣ – Қонуни ҚТ "Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият"⁴ ва Кодекси граҷдани Чумхурии

---

⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон, с. 2004, № 5, мод. 348; с. 2005, № 3, мод. 120; с. 2006, № 7, мод. 343; с. 2007, № 6, мод. 433; с. 2008, № 1, қ. 2, мод. 14, № 6, мод. 457, № 10, мод. 816; с. 2009, № 3, мод. 78, № 5, мод. 326, № 9-10, мод. 544; с. 2010, № 12, қ. 1, мод. 821; с. 2012, № 12, қ. 1, мод. 1005; с. 2013, № 3, мод. 193, № 11, мод. 787; с. 2014, № 7, қ. 2, мод. 406, мод. 407, № 11, мод.

Тоҷикистон ҳавола карда шудааст. Қонунҳои зикргардида намудҳои фаъолиятро муайян мекунад, ки иҷозатномадихиро талаб намуда, асосҳои ҳуқуқи додани иҷозатнома (литсензия)-ро барои ҳуқуқи машғулшавӣ ба намудҳои мушаххаси фаъолият муқаррар карда, ба риояи стандартҳо ва талаботи зарурии таҳассусӣ барои таъмини ҳимояи манфиату амнияти шахс, ҷамъият ва давлат нигаронида шудаанд.

Санксия – ин қисми таркибии меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қисми моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ мебошад, ки намуд ва андозаи ҷазои ҷиноятиро муайян менамояд.

Намудҳои зерини санксияро дар КҶ ҚТ чудо намудан мумкин аст:

1. Санксияҳое, ки як намуди ҷазоро пешбинӣ намудаанд;
2. Санксияҳое, ки ду ва зиёда ҷазоро пешбинӣ менамоянд.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ санксияҳо чунин тасниф гардидаанд:

1. Санксияи мутлақо муайян. Он намуд ва андозаи аниқи ҷазоро муқаррар мекунад. Қонунгузори ҷиноятии мавҷуда санксияи мутлақо муайяноро пешбинӣ намекунад, зеро барои фардиқунонии ҷазо ва таъини ҷазо вобаста ба ҳолатҳои содиршавии ҷинояти мушаххас ва шахсияти гунаҳкор имконият намедихад.

2. Санксияи нисбатан муайян. Он намуди мушаххаси ҷазо ва ҳудуди онро муайян мекунад, ки ду намуди онро фарқ намудан мумкин аст:

– бо нишон додани ҳадди болоии ҷазо ("бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то панҷ сол"). Ҳадди поёнии чунин намуди санксия дар Қисми умумии қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст;

– бо нишон додани ҳадди поёнӣ ва болоии ҷазо ("бо маҳрум кардан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол"). Маҳз чунин намуди санксия паҳнғаштатарин санксия ба шумор меравад.

3. Санксияи алтернативӣ. Он ду ё зиёда намудҳои ҷазоро барои содир кардани ҷиноят пешбинӣ шуда, аз ҳамдигар бо пайвандаки "ё" чудо карда мешаванд ("ба қорҳои ҳатмӣ ба муҳ-

---

666; с. 2015, № 3, мод. 206, мод. 213, № 11, мод. 967; с. 2016, № 5, мод. 369, № 7, мод. 631, № 11, мод. 885; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., № 1434.

лати аз яксаду ҳаштод то дусаду чил соат ё бо чарима ба андозаи аз дусад то панҷсад нишондиханда барои ҳисобҳо ё маҳдуд кардани озодӣ ба муҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ").

4. Санксияи мутлақо номуайян, ки на намуд ва на ҳаҷми чазоро муайян намекунад. Чунин намуди санксия дар низоми қонунгузории ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надорад. Аммо аксарияти шартномаҳои байналмилалӣ, ки мубориза бар зидди ҷинояткориро муайян мекунанд, чунин намуди санксияро дар бар мегиранд.

§5. АМАЛИ ҚОНУНИ ҶИНОЯТӢ ДАР ЗАМОН

Муаммоҳои амали қонуни ҷиноятӣ дар замон дорои якчанд омилҳои худ мебошад:

1. Эътибори қонунӣ пайдо кардан;
2. Аз эътибор соқит донишҷи қонун;
3. Вақти содир шудани ҷиноят;
4. Шаклҳои амали қонун дар замон;
5. Қувваи бозгашти қонун.

Эътибори қонунӣ пайдо кардани қонун пеш аз ҳама дар моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст. Инчунин, ин масъала ба таври мушаххас дар Қонуни ҚТ "Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ" ба танзим дароварда шудааст. Дар асоси талаботи моддаи 75 Қонуни ҚТ "Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ" тартиби мавриди амал қарор додани санади меъёрии ҳуқуқиро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҚТ "Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ", ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ё санади меъёрии ҳуқуқӣ оид ба тартиби мавриди амал қарор додани он муқаррар менамояд. Мутобиқ қисми 7 моддаи 40 Қонуни зикргардида тартиби мавриди амал қарор додан ва эътибори ҳуқуқӣ пайдо кардани санади меъёрии ҳуқуқӣ дар қоидаҳои хотимавии ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ё санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи намуди яхела дар бораи мавриди амал қарор додани он баён мешавад. Дар сурати қабули санади меъёрии ҳуқуқии нав масъалаи бе-эътибор донишҷи санади меъёрии ҳуқуқии амалкунанда дар қоидаҳои хотимавии ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ё санади меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи намудашон яхела ифода мешавад.

Аз эътибор соқит дониستاني қонуни ҷиноятӣ маънои онро дорад, ки қонуни ҷиноятӣ амали худро манъ кардааст ва он дигар дар муносибатҳои ҷамъиятӣ (ҷинояте), ки баъди он пайдо шудааст (содир шудааст) татбиқ намегардад. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ду асоси аз эътибор соқит шудани қонуни ҷиноятӣ мавҷуд аст: бекор ва ё тағйир додан.

Бекор кардани қонуни ҷиноятӣ ҳангоме ҷой дорад, ки мақомоти ваколатдори давлатӣ онро бо роҳҳои зерин дар санади меъёрии ҳуқуқӣ дарҷ карда бошад:

а) бо роҳи қабули қонуни алоҳида, ки эътибори дигар қонунро бекор мекунад;

б) бо роҳи тартиб додани номгуӣ қонунҳое, ки бо сабаби қабули қонуни нави ҷиноятӣ аз эътибор соқит дониста мешаванд;

в) бо роҳи дар қонуни наве, ки қонуни пештараро иваз менамояд, дарҷ кардани бекор кардани он.

г) бо роҳи дар қонун оид ба мавриди амал қарор додани қонуни нав, дарҷ намудани бекор кардани он.

Мисол, аз эътибор соқит шудани Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 августи соли 1961 “Дар бораи тасдиқ кардани Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон” тасдиқ шудааст, дар қисми 2 Қонуни ҚТ “Дар бораи қабули Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон” пешбинӣ карда шудааст, ки тибқи талаботи он Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 августи соли 1961 “Дар бораи тасдиқ кардани Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон” тасдиқ шудааст, инчунин ҳамаи қонунҳое, ки дар давраи аз 17 августи соли 1961 то 21 май соли 1998 ба Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироту иловаҳо ворид кардаанд, аз рӯзи амалӣ гардидани Кодекси нав, яъне аз 1 сентябри соли 1998, беэътибор дониста мешаванд.

Тағйир додани қонуни ҷиноятӣ маънои онро дорад, ки қонунгузор қонуни нави ҷиноятӣро, ки муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзимдарории қонуни пешинаро танзим мекунад, қабул мекунад ва воқеан қонун аз эътибор соқит дониста намешавад.

Вақти содир шудани ҷиноят. Ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор бо қонуне, ки дар вақти содир намудани он кирдор

амал мекунад, муайян карда мешавад (қисми 1 моддаи 12 КҶ ҚТ). Ба назари аввал вақти содир шудани ҷиноят ба тафсири махсус ниёз надорад, аммо он ба ҷиноятҳои оддӣ тааллуқ дорад. Ба худ тасаввур кардан ғайримкон аст, ки вақти содир шудани дуздӣ ҳам вақти амали қонуни кӯхна ва амали қонуни навро дар бар гирад. Аммо баъзе ҷиноятҳои сершуморе ҳастанд, ки на танҳо бо моҳҳо балки солҳо содир мешаванд. Дар ин ҳолат муайян намудани вақти содир шудани ҷиноят мушкилотро ба миён меорад:

1. Дар таркиби расмӣ ҷиноят вақти содир намудани он, вақти содир кардани кирдори ба ҷамъият хавфнок ба шумор меравад.

2. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи судӣ муддати тулонӣ масъалаи вақти содир кардани ҷиноятҳое, ки таркиби моддӣ доранд, баҳсӣ боқӣ мондааст. Дар ин ҳолат ду назарияи ба ҳам зид пайдо шудаанд. Аз нуктаи назари як гурӯҳи онҳо вақти содир шудани ҷунин ҷиноятҳо вақти фаро расидани оқибатҳои он эътироф мешавад – бо таркиби моддӣ. Аз руи ақидаи гурӯҳи дигари олимон, вақти содир шудани ҷиноятҳо, вақти содир кардани он, новобаста аз фаро расидани оқибатҳои он ба шумор меравад – бо таркиби расмӣ. Маҳз ҳамин нуктаи назар дар қонуни ҷиноятӣ мустаҳкам карда шудааст (қисми 2 моддаи 12 КҶ ҚТ).

3. Вақти содир шудани ҷиноят нисбати ҷиноятҳое, ки таркиби кӯтоҳкардашуда доранд, вақте эътироф карда мешавад, ки қонунгузор дар давраи содир шудани он ҷиноятро хотимаёфта эълон намудааст, яъне давраи тайёри ба ҷиноят ё суиқасд ба ҷиноят.

4. Вақти содир шудани ҷиноятҳои давомдор вақти иҷрои кирдори ба ҷамъият хавфнок (амал ё беамалӣ), ки аз он иҷро накардани уҳдадорихои давомдор оғоз мешавад, новобаста аз он, ки кирдори зерини ҷиноятӣ кай қатъ мегардад, эътироф карда мешавад.

5. Вақти содир шудани ҷиноятҳои дарозмуддат вақти содир кардани кирдори охири аз шумораи якчанд ҷиноятҳои монанд, ки бо як қасд содир мешаванд, ба шумор меравад.

6. Барои ҳар як шарикӣ ҷиноят қонуни вақти иҷрои вазифаи ҳуқуқии он амал мекунад. Аммо вобаста ба ин, масъаи ди-

гар нуқтаи назар мавҷуд аст, ки тибқи он вақти содир кардани ҷинойтҳо дар шарикӣ вақти амалӣ шудани ҷинойт аз ҷониби иҷроқунанда ба шумор меравад, зеро иҷроқунанда институти муҳими шарикӣ дар ҷинойт ба шумор меравад, ки рафтори он ҷавобгарии дигаронро муайян мекунад. Дар фарқият аз вақти содир шудани ҷинойт бо таркиби моддӣ қонунгузорӣ оид ба масъалаи мазкур муқаррарот пешбинӣ накардааст. Аз ин рӯ, ҳар ду нуқтаи назар вучуд дошта метавонад.

7. Ҳангоми ҷинойти хотиманаёфта (агар ҷинойт дар давраи тайёри ба ҷинойт ва ё суиқасд ба ҷинойт хотимаёфта бошад) вақти содир шудани он вақти қатъ шудани кирдори ҷинойтӣ, бо омилҳои аз иродаи шахс вобаста набуда ба шумор меравад. Яъне, ҷинойт ҳангоми қатъ шудан ва ё хотимаёфтани кирдори ҷинойтӣ, хотимаёфта эътироф мешавад.

Шаклҳои амали қонуни ҷинойтӣ дар замон. Амали қонуни ҷинойтӣ дар замон дар асоси се принцип амалӣ карда мешавад: принципи амали фавран; принципи ултрафаъол ва принципи ретрофаъол (қувваи бозгашт).

Принципи амали фаврӣ маънои онро дорад, ки баъди эътибори қонунӣ пайдо кардан, қонунӣ ҷинойтӣ нисбати он муносибатҳои татбиқ карда мешавад, ки баъди эътибори қонунӣ пайдо кардани он ба вучуд омадаанд. Мисол, ҳамаи ҷинойтҳои, ки баъд аз 1 сентябри соли 1998 содир шудаанд, дар асоси КҶ ҚТ ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида мешаванд.

Принципи ултрафаъол дар қисми 1 моддаи 12 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудааст, ки тибқи талаботи он ҷинойт ва сазовори ҷазо будани кирдор бо қонуне, ки дар вақти содир намудани он кирдор амал мекунад, муайян карда мешавад. Агар ҷинойт ҳангоми амали КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 содир шуда бошад, пас шахси онро содиркарда новобаста аз оқибатҳои фарорасии он ва айби эълонкардашуда бо қонуни ҷинойтии қаблан амалқунанда ба ҷавобгарӣ кашида мешавад. Яъне, гарчанде қонуни қаблан амалқунанда эътибори қонунии ҳудро гум карда бошад ҳам, аммо дар муносибатҳои дар вақти амали он ба вучуд омада, татбиқ карда мешавад. Ҳолати истисноии амали принципи мазкур дар моддаи 13 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудааст.

Принципи ретрофаъолӣ ба таври муфассал дар параграфи 5 ифода гардидааст.

§6. ҚУВВАИ БОЗГАШТИ ҚОНУНИ ЧИНОЯТӢ

Принципи ретрофаълӣ ё қувваи бозгашти қонуни чиноятӣ маъноӣ онро дорад, ки қонуни чиноятӣ нав ба муносибатҳое, ки то эътибори қонунӣ пайдо кардани он ба вучуд омадаанд, татбиқ шуданаш мумкин аст. Шартҳо ва асосҳои приниспи мазкур дар моддаҳои 20 Конститутсияи ҚТ ва 13 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудаанд, ки мутобиқи талаботи он қонуни чиноятӣ, ки чиноят будани кирдорро бартараф мекунад, чазоро сабук ё ба тариқи дигар вазъи шахси чиноят содиркардаро беҳтар мекунад, қувваи бозгашт дорад, яъне ба шахсоне татбиқ мегардад, ки то эътибор пайдо кардани чунин қонун кирдор содир кардаанд, аз ҷумла ба шахсоне, ки муҳлати чазоро адо мекунанд ё кардаанд, вале доғи судӣ доранд. Аз лаҳзае эътибор пайдо кардани қонуне, ки чиноят будани кирдорро бартараф мекунад, кирдори то эътибор пайдо кардани қонун содиршуда чиноят ҳисоб намешавад. Агар қонуни нави чиноятӣ ҷазои кирдореро, ки шахс барои содир кардани он муҳлати чазоро адо мекунад, сабук созад, ҷазои таъиншуда бояд мутобиқи ҳадди болоии ҷазое, ки қонуни чиноятӣ нав муайян кардааст, ихтисор карда шавад.

Қонуни чиноятӣ, ки чиноят будани кирдорро муқаррар менамояд, чазоро пурзӯр мекунад ё ба тариқи дигар вазъи шахсоро, ки ин кирдорро содир намудааст, бадтар месозад, қувваи бозгашт надорад.

Дар назария ва амалияи татбиқи қонуни чиноятӣ ду намуди қувваи бозгашти он фарқ карда мешавад:

- а) қувваи бозгашти оддӣ;
- б) қувваи бозгашти тафтишӣ.

Қувваи бозгашти оддӣ ин паҳн гардидани қонуни нави нисбатан сабуки чиноятӣ ба он чиноятҳое, ки нисбати онҳо ҳоло ҳукми суд эътибори қонунӣ пайдо накардааст. Агар дар ин ҳолат чиноят будани кирдор бартараф карда шавад, пас парвандаи чиноятӣ оғозгардида қатъ карда мешавад. Агар дар ин ҳолат вазъияти шахс сабук шавад, пас мақомоти таъқиби чиноятӣ ва суд ба он баҳои ҳуқуқӣ дода, бо дарназардошти қонуни нави чиноятӣ, ба шахс ҷазо таъин мекунад.

Қувваи бозгашти тафтишӣ ин паҳн гардидани қонуни нави нисбатан сабуки ҷиноятӣ ба он ҷиноятҳое, ки нисбати онҳо ҳукми суд эътибори қонунӣ пайдо кардаанд, фаҳмида мешавад. Агар ҳукми суд мавриди иҷро қарор дошта бошад, шахс ҷазоро адо намуда истода бошад ё доғи судии барҳамнахурда ва ё набардошта дошта бошад, пас парвандаҳои ҷиноятӣ аз нав мавриди тафтиши судӣ ва баҳодиҳии кирдор қарор дода мешавад ва кирдори онҳо ба қонуни нави, ки нисбатан сабуктар мебошад ё вазъи онҳоро сабуктар мегардонад ё доғи судиашонро бартаараф мекунад, мутобиқ карда мешавад.

Ҳангоми эътибори қонунӣ пайдо кардани қонуне, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шуда, он ҷиноятсодирнакарда эътироф карда мешавад. Агар қонуни нави ҷиноятӣ ҷазоро сабук кунад, он бояд нисбати ҳамаи шахсоне, ки ҷазоро адо мекунанд, татбиқ карда шавад.

§7. АМАЛИ ҚОНУНИ ҶИНОЯТӢ ДАР МАКОН

Амали қонуни ҷиноятӣ дар макон маънои воқеан татбиқ шудани он аз ҷониби мақомотҳои адолати судӣ дар ҳудуди давлати мушаххас ба шумор меравад. Амали қонуни ҷиноятӣ дар макон бо принципҳои зерин муайян карда мешавад:

1. Принципи ҳудудӣ;
2. Принципи шахрвандӣ;
3. Принципи универсалӣ (умумӣ);
4. Принципи воқеӣ.

Принципи ҳудудӣ ин принципи асосии амали қонуни ҷиноятӣ дар макон мебошад. Моҳияти принципи мазкур дар қисми 1 моддаи 14 КҶ ҚТ дарҷ карда шудааст, ки тибқи он шахсе, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир намудааст, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Аз ин рӯ, муайян намудани ҳудуди амали қонуни ҷиноятӣ бо мафҳуми ҳудуди давлатӣ вобаста мебошад. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ зери мафҳуми ҳудуди давлатӣ қисми курраи замин фаҳмида мешавад, ки ба давлати мухашшас вобаста аст ва дар ҳудуди он давлат ҳокимияти ҳудро амалӣ мекунад.

Ба ҳудуди Тоҷикистон дохил мешаванд: марзи хушкӣ; марзи тағи замин; ҳудуди обӣ; фазои ҳавой; киштии обӣ ё ҳавопаймоӣ қонунан таҳти парчам ё аломатҳои шиносоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар обҳои кушод ё фазои ҳавои берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракаткунанда; киштии ҳарбии обӣ ё ҳавопаймоӣ ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз маҳалли воқеъбудаи онҳо (Қонуни ҚТ "Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон").

Ҳудуди хушкӣ – ин қисми қитъавии давлат ва қазираҳои дар ҳудуди давлат мавҷудбуда ба шумор меравад. Аммо ба ҳудуди хушкӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон қазираи дар ҳудуди ӯ ҷойдошта вучуд надорад.

Ҳудуди обӣ – ҳудуде мебошад, ки обҳои дохилидавлатӣ ва обҳои ҳудудиро дар бар мегирад. Ба ғайр аз ҳудуди обӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ боз мафҳуми обҳои кушод истифода мешавад, ки зери мафҳуми он ҳудуди обиеро мефаҳманд, ки дар он ягон давлат соҳибхитӣ худро паҳн карда наметавонад ва ин ҳудуд баъди 12 мили баҳриё, ки аз нуқтаи охири соҳили ин ё он давлат оғоз мегардад, сар мешавад (баҳрҳо ва уқёнусҳо).

Фазои ҳавой – ин шарҳан сатҳи хаттии амудие мебошад, ки аз сарҳади давлатӣ мегузарад ва дар болои қаламрави хушкӣ, обӣ ва баҳрии давлат ҷойгир аст. Ҳудуди баландии сарҳади ҳавой дар ҳуқуқи байналхалқӣ муқаррар карда нашудааст. Дар амалияи байналмилалӣ одатан сарҳади ҳавиро дар баландии аз 100-110 км., аз уқёнуси ҷаҳонӣ медонанд⁵.

Ғайр аз инҳо, дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ боз дигар объектҳои мавҷуданд, ки ба сарҳади давлатӣ баробар карда шудаанд. Мисол, амали қонуни ҷиноятӣ мумкин аст ба шелфҳои континенталӣ, минтақаҳои истисноии иқтисодӣ, киштиҳои баҳрӣ ва ҳавой паҳн гардад. Киштиҳои обӣ ё ҳавопаймоӣ қонунан таҳти парчам ё аломатҳои шиносоии ҚТ дар обҳои кушод ё фазои ҳавои берун аз ҳудуди ҚТ ҳаракаткунанда ҳудуди ҚТ ба шумор меравад. Киштиҳои ҳарбии обӣ ё ҳавопаймоӣ ҳарбии ҚТ новобаста аз маҳалли воқеъбудаи онҳо низ ҳудуди ҚТ мебошад.

---

⁵ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. Зери таҳ. Маҳмудов М. А., Душанбе "Эр-граф" 2009 С.418-419.

Моҳияти принсипи ҳудудӣ дар он ифода меёбад, ки қонуни ҷиноятӣ вобаста ба ҷои содиршавии ҷиноят татбиқ карда мешавад. Қонуни ҷиноятӣ ҷои содиршавии ҷиноятро муайян намекунад, гарчанде масъалаи мазкур то ҳол баҳсӣ боқӣ мондааст. Муайян намудани ҷои аниқӣ содиршавии ҷиноят на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти муҳими амалӣ низ дорад. Чунки, аз он интиҳоби қонуни ин ё он давлат восбатагӣ дорад ва дар охир ҳалли тақдири ҳуқуқии шахси ҷиноят содиркарда аз он вобаста аст. Вобаста аз аломатҳои объективӣ ва субъективии ҳамаи ҷиноятҳо ба якчанд категорияҳо тақсим мешаванд. Аз хусусияти кадоме, ки ҳалли масъалаи ҷои содиршавии ҷиноят вобастагӣ дорад.

Ҷиноят бо таркиби расмӣ. Ҷойи содиршавии он ҳудуди ҳамон давлате ҳисобида мешавад, ки дар он ҷо кирдори барои ҷамъият хавфнок (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содир шудааст.

Ҷиноятҳо бо таркиби моддӣ, масъала оид ба ҷойи содиршавии онҳо баҳснок мебошад. Қисми зиёди аз олимони ҷунин ақида доранд, ки ҷойи содир шудани ҷиноят ҳудуди ҳамон давлате ба ҳисоб меравад, ки дар он ҷо оқибатҳои кирдори барои ҷамъият хавфноки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинишуда, фаро расидааст. Дигар олимони дар он ақидаанд, ки ҷойи содиршавии ҷиноят бояд бо ҷойи иҷрои кирдори ба ҷамъият хавфноки қонун муқарраркарда аломақаманд мебошад ва аз ҷойи фаро расидани оқибати ҷиноятӣ вобастагӣ надорад. Аз ин рӯ, дар ҷиноятҳои бо таркиби моддӣ ҷойи содиршавии ҷиноят ҳудуди ҳамон давлате ҳисобида мешавад, ки дар он ҷо кирдори ба ҷамъият хавфнок (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содир шудааст, новобаста аз ҷойи фарорасии оқибати ҷиноятӣ.

Дар ҷиноятҳои бо таркиби ҷутоҳкардашуда ҷойи содиршавии ҷиноят ҳудуди давлате эътироф мешавад, ки дар ҳудуди он давраи муайяни ҷиноят, ки қонунгузор хотима ёфтани ҷиноятро пешбинӣ кардааст, ба амал омада бошад (тайёри ба ҷиноят ва суиқасд ба ҷиноят).

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ нуқтаи назари паҳнғашта вучуд дорад, ки тибқи он ҷойи содир шудани ҷиноят бо ҷиноятҳои дарозмуддат ҷойи ба охир расидан ва ё аз байн бурдани кирдори ҷиноятӣ ба шумор меравад. Нуқтаи назари мазкур аз ҷониби олимони баҳсхоро ба вучуд овардааст. Мисол, агар шахс аз ҳу-

дуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷойи адои ҷазо гурехта бошад ва он дар ҳудуди давлати дигар дастгир карда шуда бошад ва ё ба гуноҳаш иқрор шуда бошад, дар ҳудуди давлате, ки дастгир карда шудааст, барои гурехтан аз ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ, мумкин ба ҷавобгарӣ кашида нашавад. Бинобар ин, ба ақидаи мо ҷойи содир шудани ҷиноятҳои дарозмуддат ҳудуди давлате ба шумор меравад, ки дар он ҷо кирдори ҷиноятӣ оғоз шуда буд.

Ҷойи содиршавии ҷиноят барои ҷиноятҳои давомдор ҳудуди давлате эътироф мешавад, ки дар он ҷо ҳодисаи охири ҷиноят, аз шумораи ҷиноятҳои якҷанд ҷиноятҳои ҳаммонанд содир карда шудааст.

Ҷойи содиршавии ҷиноятҳои нотамоҷи ҷиноятҳои қатъ ва ё аз байн бурда шудааст. Мисол, агар ҷиноят дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз шуда бошад он дар ҳудуди дигар давлат дар давраи тайёри ба ҷиноят ва суиқасди ҷиноят қатъ ва ё аз байн бурда бошад, ҷойи содиршавии он ҳудуди ҳамон давлат эътироф мешавад. Ҷойи содиршавии ҷиноятҳои нотамоҷи танҳо дар он сурат ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мешаванд, ки агар он дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъ ва ё аз байн бурда шуда бошад.

Ҷойи содиршавии ҷиноятҳо дар шарикӣ ҷиноятҳои меҳгардад, ки дар он ҷиноятҳои ҷиноятҳои иҷроқунанда ба анҷом расидааст ва ё қатъ карда шудааст.

Бинобар ин, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷойи содиршавии ҷиноят бо ин ё он роҳ бо ҷойи хотимаёбии ҷиноят ва ё ҷойи қатъ кардани ҷиноятҳои ҷиноятӣ алоқамандӣ дорад.

Принсипи ҳудудии амали қонуни ҷиноятӣ дар мақом маъноноӣ дорад, ки тамоми шахсон, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир кардаанд, ноёваста аз вазъи ҳуқуқӣ – давлатӣ бояд тибқи талаботи ҚЧ ҚТ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд. Ба ин категорияи шахсон шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ ва шахсон бешаҳрванд дохил мешаванд. Вазъи давлатӣ – ҳуқуқӣ дар ин ҳолат аҳамияти ҳалқунанда надорад.

Истиқнои принсипи ҳудудии амали қонуни ҷиноятӣ дар мақом ин принсипи экстраҳудудӣ ба шумор меравад, ки дар қисми

4 моддаи 14 КЧ ҚТ мустаҳкам карда шудааст, ки тибқи он масъалаи ҷавобгарии ҷинойтии намояндагони дипломатии давлатҳои хориҷӣ ва шахрвандони дигари дорои масуният, дар ҳолати аз ҷониби ин шахсон содир шудани ҷинойт дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳал мешавад.

Номгӯи шахсоне, ки аз масунияти дипломатӣ истифода мебаранд дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ мустаҳкам карда шудаанд. Пеш аз ҳама сухан дар бораи Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои дипломатӣ аз соли 1961, Конвенсияи Вена оид ба робитаҳои консулӣ аз соли 1963, Конвенсияи Вена оид ба намояндаҳои давлатҳо дар муносибатҳои онҳо бо ташкилотҳои универсалии ҷаҳонӣ аз соли 1975 меравад.

Масунияти дипломатӣ маънои онро дорад, ки шахсе, ки чунин масуниятро соҳиб мебошад, дар асоси қонуни ҷинойтии давлате, ки дар ҳудуди он ҷинойт содир намудааст, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Одатан, ҳангоми аз ҷониби онҳо содир карда шудани кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок нисбати онҳо персона нон гранд (шахси ноҳама) эълон карда шуда, аз ҳудуди давлати ҷойгиршуда хориҷ карда мешавад. Аммо шахсе, ки дорои масунияти дипломатӣ буда дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон агар ҷинойт содир карда бошад, он мумкин аст дар асоси қонуни ҳамон давлате, ки онро намояндагӣ мекунад, ба ҷавобгарӣ кашида шавад. Ғайр аз ин, тибқи талаботи моддаи 32 Конвенсияи Вена давлате, ки намояндаро ирсол намудааст, ҳуқуқ дорад, ки аз масунияти дипломатӣ даст кашад. Дар ин ҳолат шахси дорои масунияти дипломатидошта тибқи қонунгузори давлате ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, ки дар ҳудуди он ҷинойт содир кардааст.

Принсипи ҳудудии амали қонуни ҷинойтӣ дар макон принсипи асосии амали қонунӣ ҷинойтӣ ба шумор меравад, вале он принсипи ягона нест. Яъне, дар баробари амали принсипи ҳудудӣ, боз принсипи шахрвандӣ амал мекунад. Дар ҳуқуқи ҷинойтӣ принсипи мазкур ҳамчун принсипи тобеияти шахсӣ ном гирифтааст ва моҳияти он дар он ифода мегардад, ки шахсе, ки дар қадом ҳудуде ҷинойт содир кардааст бояд тибқи талаботи қонунгузори давлати худ барои кирдораш ҷавоб диҳад. Принсипи шахрвандӣ дар қонуни ҷинойтии амалқунандаи Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар қисми 1 моддаи 15 КҶ ҚТ мустаҳкам карда шудааст, ки тибқи талаботи он шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шахси бешаҳрванди доимо дар он истиқоматкунанда барои ҷинояти дар ҳудуди давлати хориҷӣ содиркардааш мутобиқи КҶ ҚТ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, агар кирдори содиркардаи ӯ дар давлате, ки дар ҳудуди он ин кирдорро содир кардааст, ҷиноят эътироф карда шавад ва агар ӯ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад. Хангоми маҳкум кардани шахсони мазкур ҷазо набояд аз ҳадди болои санксияи пешбинишудаи қонуни давлати хориҷе, ки дар ҳудуди он ҷиноят содир шуда буд, зиёд бошад.

Шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шахси бешаҳрванди дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматкунанда барои ҷинояти дар ҳудуди давлати хориҷӣ содиркардааш мутобиқи КҶ ҚТ дар ҳолате низ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, ки мутобиқи моддаҳои мушаххаси Қисми махсуси КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ маҳз барои дар ҳудуди давлати хориҷӣ содир намудани ҷиноят пешбинӣ гардида бошад. Дар ин маврид ҳолатҳои дар қисми 1 моддаи 15 КҶ ҚТ (ба истиснои маҳкум шудан) пешбинигардида ба инобат гирифта намешаванд. Мисол, ҷалб ва иштироки ғайриқонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони бешаҳрванд дар воҳиди мусаллаҳ, задухӯрди мусаллаҳона ё амалиёти ҷангӣ дар қаламрави дигар давлатҳо – моддаи 401¹ КҶ ҚТ.

Шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шахси бешаҳрванди доимо дар он истиқоматкунанда вазифадоранд, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя намоянд. Шаҳрвандоне, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд, таҳти Ҳимояи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, хангоми содир кардани ҷиноят берун аз ҳудуди он бо қонунгузории давлати худ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Дар баробари ин давлате, ки дар ҳудуди он ҷиноят содир шудааст, ҳуқуқ дорад, ки шахси мазкурро тибқи қонунҳои худ ба ҷавобгарӣ кашад. Аз ин рӯ, принсипи шаҳрвандӣ хангоме татбиқ карда мешавад, ки шахс вобаста ба ин ё он сабаб дар ҳудуди давлате, ки дар он ҷиноят содир намудааст ба ҷавобгарӣ кашида нашудааст. Зеро, дар қонуни ҷиноят шартӣ истифодаи принсипи мазкур чунин

ифода карда шудааст "агар $\bar{y}$ барои ин ҷиноят дар давлати хориҷӣ маҳкум нашуда бошад".

Зарурияти воқеии истифодаи принсипи шаҳрвандӣ дар мавридҳои зерин пайдо мешавад:

1. Ҷиноят берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон содир шудааст, аммо ҳангоми ошкор кардани он аз ҷониби мақомоти давлати хориҷӣ шахси онро содиркарда дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад;

2. Шахс берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир намудааст, аммо бо талаби Ҷумҳурии Тоҷикистон он супорида шудааст.

Шарти дуҷониби он ҳангоме татбиқ карда мешавад, ки қирдор, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон содир шудааст, дар асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонуни давлате, ки дар ҳудуди он содир шудааст, ҷиноят эътироф шавад.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти душаҳрвандӣ (бипатризм)-ро пешбинӣ намудааст. Дар асоси талаботи моддаи 8 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи шаҳрвандӣ" шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки шаҳрвандии дигар давлатро низ доранд, танҳо шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мешаванд, ба истиснои ҳолатҳои, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ муқаррароти дигаре пешбинӣ накарда бошанд.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаи мазкур аз рӯи принсипи "шаҳрвандии бартаридошта" истифода карда мешавад, ки дар асоси он шахс тибқи қонуни ҳамон давлате ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, ки агар дар ҳудуди он $\bar{y}$, оилаи $\bar{y}$ ба таври доимӣ зиндагонӣ намуда, дар он ҷо қору фаъолият кунанд.

Принсипи универсалии амали қонуни ҷинояти дар макон аз уҳдадорӣҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мубориза бар зидди ҷинояткорӣ бармеояд, ки моҳияти он дар қисми 2 моддаи 15 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудааст, ки тибқи талаботи он шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматнакунанда барои ҷинояти берун аз ҳудуди Тоҷикистон содир кардаш бо КҶ ҚТ дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, агар $\bar{y}$:

а) ҷинояте содир карда бошад, ки меъёрҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда ё меъёрҳои

муқарарнамудаи қарордод ё созишномаҳои байнидавлатӣ пешбинӣ намудаанд;

б) бар зидди шахрвандони Тоҷикистон ё манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷинояти вазнин ё ҷинояти махсусан вазнин содир карда бошад.

Принсипи мазкур ҳамчун истисно аз принсипи ҳудудии амали қонуни ҷиноятӣ дар макон ба шумор меравад. Моҳияти принсипи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки шахс новобаста аз ҷойи содиршавии ҷиноят ва шахрвандиаш тибқи талаботи қонунгузории миллӣ аз ҷониби тамоми давлатҳо ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Принсипи воқеии қонуни ҷиноятӣ дар макон маънои онро дорад, ки давлат амали қонуни ҷиноятӣ худро нисбати шахрвандони хориҷие, ки берун аз ҳудуди он ҷиноят содир кардаанд, паҳн мекунад, агар онҳо ба манфиатҳои он таҳдид кунанд. Қонунгузории шуравии ҷиноятӣ принсипи мазкурро манъ мекард, аммо КҶ ҚТ соли 1998 амали онро иҷозат дод. Шахрванди хориҷӣ ё шахси бешахрвандии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо истиқоматнакунанда барои ҷинояти берун аз ҳудуди он содиркардааш мутобиқи КҶ ҚТ дар ҳолате, ки бар зидди шахрвандони Тоҷикистон ё манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷинояти вазнин ё ҷинояти махсусан вазнин содир карда бошанд, ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд (сархати 2 қисми 2 моддаи 15 КҶ ҚТ).

§8. АМАЛИ ҚОНУНИ ҶИНОЯТӢ ДАР ДОИРАИ ШАХСОН

Субъекти ҳуқуқи ҷиноятӣ танҳо шахсони воқеӣ шуда метавонанд. Шахсони ҳуқуқӣ, ташкилотҳои давлатӣ ва тамоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ субъекти ҷиноят эътироф намешаванд. Бинобар ин, амали қонуни ҷиноятӣ нисбати гурӯҳи шахсон аз вазъи давлатӣ – ҳуқуқии онҳо вобаста мебошад. Аз ин рӯ, тамоми субъектони ҳуқуқи ҷиноятиро ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд.

Шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон – робитаи устувори сиёсӣ ҳуқуқии шахс бо Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, маҷмӯи

ҳуқуқ ва уҳдадорихои мутақобилаи тарафҳоро дар бар мегирад. Масъалаи шаҳрвандиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни конституционии ҚТ "Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон"⁶ ба танзим медарорад. Дар асоси талаботи моддаи 1 Қонуни конституционии зикргардида – шахсе, ки дар рӯзи қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буд ё мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро соҳиб шуда бошад.

Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст ҳам дар асоси принсипи ҳудудии амали қонуни ҷинояти дар макон (яъне ҳангоми содир кардани ҷиноят дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва ҳам дар асоси принсипи шаҳрвандии амали қонуни ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар макон (яъне ҳангоми содир намудани ҷиноят берун аз ҳудуди он) ба ҷавобгарӣ кашида шавад.

Шахси бешаҳрванд – шахсе эътироф мегардад, ки тибқи қонунгузории ягон давлат шаҳрванди он ҳисобида намешавад. Аз нуқтаи назари қонуни ҷиноятӣ ҳамаи шахсони бешаҳрванд ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд: доимо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқоматкунанда ва доимо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқоматнакунанда. Ба гурӯҳи якум он шахсони бешаҳрванде дохил мешаванд, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон на камтар аз 183 рӯзи тақвими истиқомат намуда бошанд. Нисбати ин гурӯҳи шахсон ҳам принсипи ҳудудии амали қонуни ҷиноятӣ дар макон (агар дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир карда бошанд) ва ҳам принсипи шаҳрвандии амали қонуни ҷиноятӣ дар макон (агар берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир карда бошанд), татбиқ карда мешавад. Шахсони бешаҳрванде, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон доимӣ истиқомат намекунад, аз рӯи вазъи худ ба шаҳрвандони хориҷӣ баробар карда шудаанд, ки нисбати онҳо се принсипи амали қонуни ҷиноятӣ дар макон татбиқ карда мешавад: ҳудудӣ, универсалӣ ва воқеӣ.

Шаҳрванди хориҷӣ – шахсе, ки шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро надошта, шаҳрванди давлати хориҷӣ мебошад.

---

⁶ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2015, № 7-9, мод. 696.

Амали қонуни ҷиноятӣ нисбати категорияи мазкури шахсон хангоме татбиқ карда мешавад, ки агар онҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир карда бошанд (принсипи ҳудудии амали қонуни ҷиноятӣ) ва берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир карда бошанду ба манфиати Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шуда бошад (принсипи воқеии амали қонуни ҷиноятӣ), агар ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият, ки хусусияти байналмилалӣ дошта бошанд, содир карда бошанд.

Барои шаҳрвандони хориҷие, ки дорои масунияти дипломатӣ мебошанд, КҶ ҚТ истисноро оид ба амали принсипи ҳудудӣ пешбинӣ мекунад.

§9. СУПОРИДАНИ ШАХСЕ, КИ ҶИНОЯТ СОДИР КАРДААСТ

Мутобиқи муқаррароти моддаи 16 Конституцияи ҚТ ҳеҷ як шаҳрванди Тоҷикистонро ба давлати хориҷӣ супурдан мумкин нест. Супурдани ҷинояткор ба давлати хориҷӣ дар асоси шартномаи тарафайн ҳал мешавад.

Масъалаи супоридани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, ба масъалаи қонуни ҷиноятӣ ва амали қонуни ҷиноятӣ дар макон ва замон ягон робита надорад. Аммо, бинобар сабабе, ки қонунгузорӣ масъалаи мазкурро дар боби 2 КҶ ҚТ пешбинӣ намудааст, аз ин рӯ зарурияти таҳлили он ба вучуд омадааст. Агар ба тарзи дигар гӯем, масъалаи супоридани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст (экстрадитсия) ба ҳуқуқи байналмилалӣ тааллуқ дорад, на ба ҳуқуқи миллӣ. Маҳз дар ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаҳои асосии он таҳлил шудаанд.

Таҳти мафҳуми супоридани шахс (экстрадитсия) аз тарафи як давлат, ки дар ҳудуди он шахси ҷиноятсодиркарда қарор дорад ба дигар давлат, ки дар ҳудуди он ҷиноят содир карда шудааст ва ё шахси ҷиноятсодиркарда шаҳрвандони он ба шумор меравад додани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, фаҳмида мешавад.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ ду намуди супоридани шахси ҷиноятсодиркарда мавҷуд аст:

1. барои ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан;

2. барои иҷро кардани ҳукм.

Ҳамзамон, боби 49 КМҶ ҚТ супоридани шахс (экстрадиция) барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё барои иҷрои ҳукм ном дошта, дар он масъалаҳои равои кардани талабнома дар хусуси додани шахсе, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ мебошад, ҳадди ҷавобгарии ҷиноятии шахси ба Ҷумҳурии Тоҷикистон супоридашуда, иҷрои талабномаи супоридани шахсе, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, рад кардани супоридани шахс, супоридани ашё, супоридани шахсони дорои душаҳравандӣ ва шахсони бешаҳраванд, ба ҳаёс гирифтани барои супоридани муқаррар шудаанд.

Равои кардани талабнома ҷиҳати супоридани шахсе, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир намудааст тавассути Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад. Талабнома ба шарте равои карда мешавад, ки оид ба ин шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукми айбдоркунанда ё қарори ба ҷавобгарӣ кашидан ба сифати айбдоршаванда қабул шуда бошад.

Талабнома оид ба супоридани шахсе, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят содир намудааст, бояд маълумоти зеринро дар бар гирад:

– насаб, ном ва номи падари маҳкумшуда (айбдоршаванда), соли таваллуд, маълумот дар бораи шаҳравандӣ, тасвири зоҳирӣ, аксҳо;

– баёни ҳолатҳои воқеии ҷинояти содиршуда бо зикри матни қонуне, ки барои ин ҷиноят ҷавобгариро пешбинӣ мекунад ва зикри ҳатмии ҷазо;

– маълумот дар бораи ҷой ва вақти баровардани ҳукме, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст ё қарор дар бораи ба сифати айбдоршаванда ҷалб кардан бо замиаи нусхаҳои тасдиқшудаи ҳуҷҷатҳои дахлдор.

Ба талабнома оид ба супоридани шахс ҷиҳати таъқиби ҷиноятии минбаъдаи он нусхаи таъиноти суд оид ба татбиқ намудани ҷораи маҷбуркунии мурофиавӣ дар намуди ба ҳаёс гирифтани, ки аз тарафи мақомоти дахлдор тасдиқ карда шудааст, замиа карда мешавад. Ба талабнома оид ба супоридани шахс ҷиҳати иҷрои ҳукм бошад, нусхаи тасдиқшудаи ҳукми ба қув-

ваи қонунӣ даромадаи суд ва маълумотнома оид ба иҷро накардани муҳлати ҷазо замима мегарданд.

Шахсе, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон супорида мешавад, ҷавобгарии ҷиноятӣ он дар доираи ҳадде, ки КМҶ ҚТ дар моддаи 477 пешбинӣ намудааст, сурат мегирад. Шахсро бе розигии давлати супоранда барои ҷинояти дигаре, ки бо супоридани ӯ вобаста нест, ба ҳаёти гирифташ, ба сифати айбдоршаванда ҷалб намудан, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва ҷазо додан мумкин нест. Ҳамчунин супоридани ӯ ба давлати сеюм манъ аст.

Тартиби муурофиавии иҷрои талабномаи супоридани шахсе, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад дар моддаи 478 КМҶ ҚТ ҳалли худро ёфтааст. Баррасии талабномаи супоридани шахрванди давлати хориҷӣ, ки дар содир намудани ҷиноят айбдор карда мешавад ё дар ҳудуди давлати хориҷӣ маҳкум шудааст, аз ҷониби Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё муовини ӯ амалӣ мегардад. Агар нисбати шахс талабномаи якчанд давлат оид ба супоридани он мавҷуд бошад, ба қарор давлат супоридани ӯро Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳал мекунад.

Бояд қайд намуд, ки дар сурати мавҷуд будани баъзе ҳолатҳо супоридани шахс рад карда мешавад. Ба монандӣ:

– аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахс паноҳгоҳи сиёсӣ дода шуда бошад;

– кирдоре, ки асоси талабнома доир ба супоридан қарор дода шудааст, аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷиноят эътироф нагардад;

– нисбат ба шахс барои ҳамон ҷиноят ҳукме бароварда шуда бошад, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст ё тафтиши парванда қатъ карда шудааст;

– мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби гузаштани муҳлат ё аз рӯйи асоси дигари қонунӣ парвандаи ҷиноятӣ наметавонад оғоз ё ҳукм иҷро карда шавад.

Дар Конвенсияи ИДМ⁷ муқаррар шудааст, ки шахс ба давлати дигар супорида намешавад, агар:

---

⁷ Конвенсияи Минск оид ба ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ доир ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ.

а) нисбати шахсе, ки супоридани ӯ талаб карда шудааст, шахрванди давлати дархостшаванда бошад;

б) дар вақти гирифтани талабнома оид ба супоридан мувофиқи қонунгузори давлати дархостшаванда бо сабаби гузаштани муҳлат ё асоси дигари қонунӣ таъқиби ҷиноятӣ оғоз карда намешавад ё ҳукм наметавонад ба иҷро расонида шавад;

в) нисбати шахсе, ки дар ҳудуди давлати дархостшаванда барои ҳамон як ҷиноят ҳукм ё қарор дар бораи қатъи парвандаи ҷиноятӣ бароварда шудааст;

г) таъқиби ҷиноят мувофиқи қонунгузори давлати дархосткунанда ва дархостшаванда бо тартиби айбдоркунии хусусӣ, яъне бо аризаи ҷабрдида сурат гирад.

Ҳамчунин, супоридани шахс рад карда мешавад, агар ҷинояте, ки вобаста ба он супоридани шахс талаб карда шудааст, дар ҳудуди давлати дархостшаванда содир шуда бошад (қисми 2 моддаи 57 Конвенсия).

Баъзе масъалаҳои рад кардани талабнома оид ба супоридани шахс дар Конвенсияҳои алоҳида муқаррар шудаанд ва онҳо дар КМҚ ҚТ дида намешаванд. Мисол, мувофиқи Конвенсия бар зидди шиканча ва дигар муносибат ва ҷазодиҳии бераҳмона, ғайриинсонӣ ва таҳқиркунанда аз 10 декабри 1984 дар сураате, ки шахси супоридашаванда дар давлати дигар мавриди шиканча қарор мегирад, давлати дархостшаванда метавонад ӯро ба он давлат насупорад⁸.

§10. ТАФСИРИ ҚОНУНИ ҶИНОЯТӢ

Мувофиқи моддаи 40 Қонуни ҚТ "Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ" меърҳои санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд мушаххас ва дар замони ҳозира ифода шуда, бештар дар шакли тасдиқӣ баён карда шавад.

Чи хеле ки таҷрибаи судӣ ва тафтишотӣ нишон медиҳад, дар амалия татбиқи қонуни ҷиноятӣ ба баъзе душвориҳо дучор мегардад. Чунки меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ аз сабаби духӯра

---

⁸ Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ/Зери таҳрири муовини якуми Вазири қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-майори милитсия Аламшозода А.А. Душанбе 2018. С-470-474

ифода ёфтанашон, боиси ҳархела маънидод кардани онҳо мегарданд. Дар ҳақиқат, аз ҷониби кормандони тафтишот, прокуратура ва суд ҳангоми баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, қонуни ҷиноятӣ ҳархела маънидод карда шуда, нодуруст татбиқ карда мешавад. Далели ин он аст, ки қисми зиёди чунин парвандаҳо аз ҷониби судҳои болоӣ бекор ё тағйир дода мешаванд, ки яке аз сабабҳои он нодуруст татбиқ кардани қонуни ҷиноятӣ аст. Мисол, таҳрири қаблии қисми 2 моддаи 84 КҶ ҚТ муайян мекард, ки шахсе, ки аз ҷазо озод карда шудааст, доғи судӣ надорад. Аз нигоҳи аввал, матни он гӯё ба таври содда ва оммафаҳм тартиб дода шуда буд, аммо вобаста ба ин меъёр, байни кормандони мақомоти судӣ ва прокуратураи ҷумҳурӣ баҳсҳои тӯлонӣ ҷой доштанд. Аз ҷумла, ин баҳс нисбат ба маҳкумшудагон, ки мувофиқи Қонуни ҚТ "Дар бораи авфи умумӣ" (аз 29 августи соли 2001) аз ҷазо озод карда шуда буданд, тааллуқ дошт. Мақомоти прокуратура чунин меҳисобид, ки ин категорияи шахсон аз ҷазо озод шуда бошанд ҳам, доғи судии онҳо нигоҳ дошта мешавад, зеро дар матни ҳуди Қонуни ҚТ "Дар бораи авфи умумӣ" бардоштани доғи судӣ пешбинӣ нашудааст, бинобар ин бардоштани доғи судии мазкур бо тартиби муайянкардашудаи қисми 3 моддаи 84 КҶ ҚТ бояд ба амал бароварда шавад. Аммо, мақомоти судии ҷумҳурӣ матни қисми 2 моддаи 84 КҶ ҚТ-ро дастрас намуда, чунин меҳисобид, ки доғи судии шахси аз ҷазо озодкардашуда, новобаста аз он ки чунин талабот дар матни Қонуни ҚТ "Дар бораи авфи умумӣ" пешбинӣ шудааст ё не, бардошта мешавад. Бинобар ин, татбиқи қисми 2 моддаи 84 КҶ ҚТ (дар таҳрири то 17.05.2004) масоили ҳуқуқи ро ба миён оварда буд.

Чи хеле ки маълум аст, доштан ё надоштани доғи судӣ дорои оқибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад ва он ба бандубасти (квалификатсияи) ҷиноят ва таъин намудани ҷазо таъсири аввалиндараҷа мерасонад. Ин вазъият албатта, аз духӯрагии меъёри қонуни ҷиноятӣ шаҳодат медиҳад, ки боиси гуногун маънидод кардан ва татбиқ намудани он гардидааст. Аз ин рӯ, бо мақсади бартараф намуданн гуногунфаҳмии маъёри қисми 2 моддаи 84 КҶ ҚТ, матни он ба таври кулӣ тағйир дода шудааст. Бояд гуфт, ки чунин ислоҳоти КҶ ҚТ на

танҳо меъёри номбаршударо, балки бисёрии онҳоро дар бар гирифтааст.

Бинобар ин, санаи 17 майи соли 2004 таҳти рақами 35 Қонуни ҚТ "Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон" қабул гардида ва тибқи Қонуни мазкур ба КҶ ҚТ моддаи 11¹ ворид карда шуд. Мақсади ворид намудани меъёри мазкур аз он иборат буд, ки дар ҳолати ба миён омадани масъалаҳои баҳсноқ оид ба татбиқ намудани қонуни ҷиноятӣ, он бояд ба манфиати шахси айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда маънидод карда шавад, гарчанде истилоҳҳои "айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда" ба қонуни ҷиноятӣ ягон иртиботе надоранд.

Бесабаб нест, ки санадҳои меъёрии байналмилалӣ талаб менамоянд, ки мафҳуми ҷиноят аниқ маънидод карда шуда, татбиқи қонунҳои ҷиноятӣ аз рӯи қиёс манъ карда шаванд (чунини талабот дар қисми 3 моддаи 4 КҶ ҚТ низ пешбинӣ шудааст). Бинобар ин, ҳангоми гуногун маънидод карда шудани меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ, он бояд ба манфиати айбдоршаванда тафсир карда шавад. Мисол, чунин талабот аз қисми 2 моддаи 22 Статути Римии Суди байналмилалии ҷиноятӣ, ки 17 июли соли 1998 қабул карда шудааст (Палермо, Италия) ва онро Ҷумҳурии Тоҷикистон 11 декабри соли 1999 тасдиқ (ратификатсия) кардааст, бармеояд. Дар он гуфта шудааст, ки "Ҳангоми духӯрагии мафҳум, он бояд ба фоидаи шахсе, ки дар зери тафтиш қарор дорад ё нисбати ӯ тафтиши судӣ бурда мешавад ва ё гунаҳгор эътироф шудааст, тафсир карда мешавад".

Бояд қайд кард, ки мувофиқи идеяи давлати ҳуқуқбунёд волоияти қонун яке аз аломатҳои асосии он ба ҳисоб рафта, мазмунан талаб менамояд, ки ҳуди қонунҳо ба талаботи ҳуқуқ мувофиқат кунанд ва аз он бар оянд. Мувофиқи ин принцип, дар сурати нофаҳмо баён карда шудани меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ, масъулият пеш аз ҳама, ба мақомоти қонунгузор вогузошта мешавад, ки ба чунин духӯрагии меъёрҳо роҳ додааст. Дар акси ҳол, аз эҳтимол дур нест, ки дар чунин маврид шахси бегуноҳ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шавад. Бинобар ин, дар чунин ҳолатҳо камбудии қонунро, ки ба он давлат роҳ додааст, аз ҳисоби шахрвандон рӯйпӯш кардан

мумкин нест. Яъне, агар давлат қонунҳои худро ба таври аниқ иншо карда натавонад, ки боиси духӯра маънидод кардани онҳо ва поймол кардани ҳуқуқи шахрвандон мешаванд, он гоҳ масъулият бар дӯши худи давлат вогузошта мешавад. Ин муқаррарот на танҳо ба принципи волоияти қонун, балки ба принципи адолат низ мувофиқат мекунад, ки аз назарияи ҳуқуқи фитрии инсон бармеояд.

Яке аз сабабҳои дигари ҷой доштани духӯрагии меъёрҳои қонунӣ ҷиноятӣ, ки боиси ҳархела маънидод кардани он мегардад, ин мунтазам инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ, пайдо шудани намудҳои нави он, ки дар доираи мафҳумҳои қаблӣ намегунҷанд, ба шумор мераванд. Дар чунин ҳолат, қонунҳо ва амалияи татбиқи онҳо аз ҳаёт дур монда, боиси ҳалалдор гардидани инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ мегарданд. Ин тақозо мекунад, ки мақомоти қонунгузор чунин вазъиятро ба назар гирифта меъёрҳои ҳуқуқиро ба шароитҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ҷамъитию сиёсии кишвар мутобиқ гардонад.

Мутобиқи муқаррароти қисми 1 моддаи 82 Қонуни ҚТ “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” Дар сурати ошкор намудани носаҳеҳӣ ва гуногунфаҳмии санади меъёрии ҳуқуқӣ, амалияи ихтилофноки истифодаи он, мақомоти (шахси мансабдори) санади меъёрии ҳуқуқии дахлдорро қабулнамуда дар санади тафсир, ки хусусияти расмӣ ва ҳатмӣ дорад, тафсири меъёри онро пешниҳод менамояд.

Тибқи қисми 2 моддаи 11¹ КЧ ҚТ ибораҳо ва (ё) мафҳумҳои, ки дар КЧ ҚТ истифода бурда мешаванд, ҳамон маъноеро дороянд, ки дар қонунҳои дахлдор оварда шудаанд, агар дар Кодекси ҷиноятӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Мазмуни қисми 2 моддаи 11¹ КЧ ҚТ аз он иборат аст, ки бо сабаби дар КЧ ҚТ ҷой доштани бисёр диспозитсияҳои бланкетӣ, зарурати таъмини татбиқи яхелаи қонунҳо бармеояд, зеро қонунӣ ҷиноятӣ, чи хеле ки маълум аст, асосан барои ҳифзи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки объекти дигар соҳаҳои ҳуқуқ мебошанд, равона карда шудааст. Мисол, вақолат оид ба ҳуқуқи моликиятӣ аз тарафи Кодекси гражданинӣ ҚТ ба танзим дароварда мешавад, лекин муҳофизати он аз таҷовузи ҷинояткорӣ аз тарафи қонунӣ ҷиноятӣ таъмин карда мешавад ва аз ин са-

баб, мафхуми моликият аз тарафи КЧ ҚТ бояд чуноне, ки онро КГ ҚТ таъриф менамояд, ҳамон тавр фаҳмида шавад. Бинобар он ки, қонуни ҷиноятӣ муносибатҳои ҳуқуқии дигар соҳаҳои ҳуқуқро муҳофизат менамояд, аз ин лиҳоз, ибораҳо ва (ё) мафҳумҳое, ки дар КЧ ҚТ истифода бурда мешаванд, ҳамон маъноеро дороянд, ки дар қонунҳои дахлдор оварда шудаанд, ба истиснои он ки, агар дар Кодекси ҷиноятӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Дар акси ҳол, функсияи муҳофизатии қонуни ҷиноятӣ маънои худро гум мекунад. Қисми 3 моддаи 11¹ КЧ ҚТ низомнокии қонуни ҷиноятиро таъмин намуда, муқаррар менамояд, ки агар дар моддаҳои гуногуни КЧ ҚТ мафҳумҳои якхела истифода шуда бошанд, он гоҳ онҳо бояд якхела фаҳмида шуда, якхела татбиқ карда шаванд. Ба онҳо маъноҳои гуногун додан манъ аст, ғайр аз ҳолатҳое, ки агар дар ҳуди Кодекси ҷиноятӣ оид ба он нишондоди махсус мавҷуд набошад. Мисол, моддаи 202 КЧ ҚТ ҷавобгариро барои **тасарруфи** воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ пешбинӣ менамояд. Дар ҳолати татбиқ кардани ин модда ва муайян намудани ҷой доштан ё надоштани тасарруф дар кирдори шахс, муфаттиш, прокурор ва суд ҳатман бояд, ки мафҳуми **тасарруфро**, ки дар эзоҳи қисми 1 моддаи 244 КЧ ҚТ шарҳ дода шудааст, дар назар дошта бошанд. Ё дар моддаҳои 104 (одамқушӣ) ва 138 (таҷовуз ба номус) КЧ ҚТ мафҳумҳои «**ҳолати очизӣ**» ва «**вазъияти очизона**»-и ҷабрдидагон пешбинӣ шудааст. Дар сурати татбиқи ин меъёрҳо, шахси ҳуқуқтатбиқкунанда бояд ба онҳо маънои ягонро диҳад⁹.

---

⁹ Солиев К.Х., Тафсири Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Зери таҳрири Х.Х.Шарипов. Душанбе, 2006. С. 28-30.

БОБИ 3.

МАФҲУМИ ЧИНОЯТ ВА АЛОМАТҲОИ ОН

§1. Мафҳум ва аломатҳои ҷиноят

§2. Категория ва намудҳои ҷиноят

§3. Тафовути ҷиноят аз дигар ҳуқуқвайронкуниҳо

§1. МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ ЧИНОЯТ

Мафҳум ва аломатҳои ҷиноятро қонунгузори дар моддаи 17 КҶ ҚТ пешбини намудааст, ки тибқи он ҷиноят кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содиршудаи гунаҳгорунаи барои ҷамъият хавфнок, ки КҶ ҚТ бо таҳдиди татбиқи ҷазо манъ кардааст, ҷиноят эътироф мешавад.

Аз мафҳуми ҷиноят бармеояд, ки кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) шахс дар ҷунин маврид ҷиноят эътироф мешавад:

1. Кирдор бояд ба ҷамъият хавфнок бошад;
2. Кирдор бояд зиддиҳуқуқӣ бошад;
3. Кирдор бояд гунаҳгоруна содир шуда бошад;
4. Кирдор бояд сазовори ҷазо бошад.

Хавфнокии ҷамъиятии кирдор – ин аломати моддии ҷиноят буда, моҳияти иҷтимоии онро нишон медиҳад. Моҳияти ҷиноят бошад, дар он ифода мегардад, ки дар натиҷаи содир кардани кирдори барои ҷамъият хавфнок ба шахсият, ҷамъият ва давлат зарар расонида мешавад ё таҳдиди расонидани ҷунин зарарро ба миён меорад.

Ҷиноят - рафтори зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳгорунаест, ки барои ҷамъият хавфнок аст. Хавфнокии ҷиноят маънои онро дорад, ки ин кирдор ба арзишҳои дар моддаи 2 қисми 1 КҶ ҚТ номбаршудаанд, зарар мерасонад ё таҳдиди расонидани зарарро ба миён меорад. Дарачаи хавфнокии ҷиноятҳо гуногун буда, аз арзишҳои бо КҶ ҚТ ҳифзшаванда вобаста мебошад. Мисол, инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ буда, ҷиноятҳои муқобили шахсият низ дорои дараҷаи баланди хавфнокианд. Кирдор хавфнок эътироф мешавад на бо сабаби он ки онро касе ин тавр муайян кардааст, балки он моҳиятан ба манфиатҳои шахсият, ҷамъият ва давлат зид мебарояд ва

хусусияти зарароварро доро мебошад. Бо вучуди ин, мансуб донишмандони ин ё он кирдори мушаххас ба категорияи ҷиноят танҳо аз қонунгузор вобаста аст, яъне танҳо қонунгузор метавонад муайян кунад, ки кадом кирдори барои ҷамъият хавфнок ҷиноят аст ва кадоми он ҷиноят нест. Доираи кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок доимӣ намебошанд ва вобаста ба инкишофи тағйирёбии вазъияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ тағйир меёбанд. Яъне, дар як даври муайян кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок ҷиноят эътироф карда мешаванд – криминализиатсия (Мисол, ҷиноятҳо дар соҳаи иттилооти компютерӣ, хариду фурӯши одамон ва ғайраҳо), дигар кирдорҳо бошанд – ба ҷамъият хавфнокии худро гум карда, ҷиноят эътироф намешаванд - декриминализиатсия (Мисол, тухмат, таҳқир ва ғайраҳо).

Барои он ки ҳаракат ё беҳаракатии барои ҷамъият хавфнок ҳамчун ҷиноят эътироф карда шавад, он бояд ҳатман бошуурона ва иродавӣ содир карда шавад. Агар шахс моҳияти кирдори содиркардаистодаи худро дарк накунад, он гоҳ чуниин кирдор ҷиноят эътироф карда намешавад (Мисол, ҳаракатҳои намукаллафӣ). Инчунин, агар кирдори содиршуда ифодаи иродаи шахс набошад, он гоҳ чуниин кирдор низ ҷиноят эътироф карда намешавад (Мисол, ҳаракатҳои, ки зери таъсири маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ё дар ҳолати қувваи муқовиматнопазир содир шуда бошанд).

Агар кирдор зоҳиран аломатҳои ҷиноятро дошта бошад, вале бо сабаби қамаҳамияти барои ҷамъият хавфнок набошад, пас он ҷиноят ҳисоб намешавад. Ин намуди кирдор ба арзишҳои бо ҚҚ ҚТ ҳифзшаванда зарари ҷиддӣ намерасонад ва хавфнок нест.

Набудани хавфнокии ҷамъияти дар чуниин мавридҳо ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад:

1) аломатҳои таркиби ҷиноят зоҳиран вучуд доранд (яъне, ба назар менамояд, ки онҳо ҳастанд);

2) яке аз аломатҳои асосии ҷиноят – хавфнокии ҷамъияти ҷой надорад (онро қамаҳамияти кирдор истисно мекунад);

3) принсипи адолат ва башардӯстӣ ба назар гирифта шудааст.

Аз ин рӯ, барои чамъият хавфнок набудани чунин кирдор маънои онро надорад, ки он умуман хусусияти хавфнокоро доро нест. Баръакс, чунин кирдорҳо ба муносибатҳои чамъиятӣ зарари муайяне мерасонанд, ки ин маънои дорои дараҷаи муайяни хавфнокии чамъиятӣ будани онҳо мебошад. Аммо, онҳо ба дараҷаи хавфнокии чамъиятӣ, ки ба ҷиноят ҳос аст, расида наметавонанд, чунки ба арзишҳои ҳифзшаванда зарари кам мерасонанд. Барои он ки кирдор қамаҳамият эътироф шавад, он бояд аломатҳои объективӣ ва субъективиро доро бошад. Яъне, кирдори содиршуда воқеан ба муносибатҳои чамъиятӣ зарари кам расонад (аломати объективӣ) ва хоҳиши шахс барои расонидани чунин зарари кам равона карда шуда бошад (аломати субъективӣ).

Зиддиҳуқуқӣ будани кирдор чунин маъно дорад, ки кирдори мушаххас аз тарафи қонуни ҷиноятӣ манъ карда шудааст, яъне он ҳамчун ҷиноят эътироф шудааст. Азбаски, ҷиноят дар ҷомеа вучуд дорад ва ба арзишҳои муҳимтарини ҳаёти чамъиятӣ зарар мерасонад, давлат тавассути қонуни ҷиноятӣ онро манъ кардааст. Аҳамияти аломати зиддиҳуқуқӣ будани кирдор дар он ифода меёбад, ки аз рӯи қардани он татбиқи қурраи принсипи қонуният вобастагӣ дорад (моддаи 4 КҶ ҚТ). Маҳз ҳамин аломати ҷиноят, татбиқи қонуни ҷиноятиро аз рӯи қиёс манъ мекунад. Бинобар ин, талабот дар бораи манъи қиёс яке аз принсипи қонуни ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Зиддиҳуқуқӣ будани кирдор бо хавфнокии чамъиятӣ доштани кирдор дар мутаносибии шакл ва мазмун буда, ифодаи ҳуқуқи хавфнокии чамъиятии кирдор мебошанд.

Гунаҳгорона будани кирдор ҳамчун аломати ҷиноят аввалин бор дар КҶ ҚТ соли 1998 пешбинӣ карда шудааст ва муносибати рӯҳии шахсро нисбат ба кирдори содиркардааш ва оқибати он муайян мекунад. Он далелӣ дар мавқеи принсипи гунаҳгоркунии субъективӣ ҷой гирифтани қонунгузории Тоҷикистонро дорад. Маънои ин дар он аст, ки кирдори барои чамъият хавфнок он гоҳ ҷиноят эътироф мешавад, ки агар шахс чунин кирдорро танҳо қасдона ё аз беэҳтиётӣ содир карда бошад (моддаҳои 27-30 КҶ ҚТ). Бинобар ин, КҶ ҚТ гунаҳгоркунии объективиро манъ кардааст (қисми 3 моддаи 7 КҶ ҚТ),

яъне зарари бегуноҳона расонидашуда ҷиноят эътироф намешавад (моддаи 31 КҶ ҚТ).

Сазовори ҷазо будани кирдор чунин маъно дорад, ки кирдор он гоҳ ҷиноят эътироф карда мешавад, ки агар барои он дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ ҷазо пешбинӣ шуда бошад. Санксия унсури ҳатмии меъёрҳои манъкунандаи ҳуқуқи ҷиноятӣ эътироф шудааст.

§2. КАТЕГОРИЯ ВА НАМУДҲОИ ҶИНОЯТ

Дар моддаи 18 КҶ ҚТ вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокиашон категорияҳои ҷиноят муайян карда шудаанд. Тибқи ин меъёр намудҳои гуногуни категорияҳои ҷиноят ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо муайян карда шудаанд.

Категорияҳои ҷиноят, ки дар қонун пешбинӣ карда шудаанд, вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфнокии кирдор ҷойгир карда шудаанд.

Тибқи муқрроти қисми 1 моддаи 18 КҶ ҚТ кирдорҳои дар КҶ ҚТ пешбинигардида вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфи барои ҷамъият дошташон ба чунин категорияҳо ҷудо карда шудаанд:

1. Категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин;
2. Категорияи ҷиноятҳои дараҷаи миёна;
3. Категорияи ҷиноятҳои вазнин;
4. Категорияи ҷиноятҳои махсусан вазнин.

Хусусияти хавфнокии ҷиноят пеш аз ҳама аз аҳамиятнокии объекти ҳифзшаванда вобаста буда, маънидодкунии сифатии ҷиноятро ифода мекунад. Мисол, қасдан расонидани зарари сабук ба саломатӣ (моддаи 112 КҶ ҚТ) нисбат ба қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ (моддаи 111 КҶ ҚТ) ё қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ (моддаи 110 КҶ ҚТ) хавфнокиаш камтар мебошад.

Дараҷаи хавфнокии ҷиноят бошад, аз бисёр омилҳо вобаста буда, маънидодкунии шуморавии ҷиноятро ташкил медиҳад. Мисол, андозаи зарари расонидашуда, вазнинии оқибатҳои пайдошуда, шакли гуноҳ (қасд ё беэҳтиётӣ), тарзи содир кардани ҷиноят, давраи содир кардани ҷиноят ва ғайра ба он таъсир мерасонанд.

Конунгузор хангоми ба категорияҳо чудо кардани ҷиноятҳо шакли гуноҳ, намуд ва андозаи ҷазоро ба инобат гирифтааст. Бояд қайд кард, ки конунгузор дар мавриди ба категорияҳо чудо кардани ҷиноятҳо танҳо ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро ба назар гирифтааст. Намудҳои дигари ҷазоҳои ҷиноятӣ, ғайр аз ҷазои қатл, барои таснифи категорияҳои ҷиноятҳо ба инобат гирифта нашудаанд.

Вобаста ба шаклҳои гуноҳ, яъне қасд ва беэҳтиётӣ, ба категорияҳо чудо шудаанд. Вобаста ба гуноҳ дар шакли қасд ҷиноятҳо ба чор категорияҳо чудо карда мешаванд:

1. Категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин. Мутобиқи муқаррароти қисми 2 моддаи 18 КҶ ҚТ кирдорҳои қасдан содиршудае, ки ҷазои ҳадди болоии онҳо то ду соли маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ шудаанд, ҷиноятҳои начандон вазнин эътироф мешаванд.

2. Категорияи ҷиноятҳои дараҷаи миёна. Мутобиқи муқаррароти қисми 3 моддаи 18 КҶ ҚТ кирдорҳои қасдан содиршудае, ки ҷазои ҳадди болоии онҳо аз ду то панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ шудаанд, ҷиноятҳои дараҷаи миёна эътироф мешаванд.

3. Категорияи ҷиноятҳои вазнин. Мутобиқи муқаррароти қисми 4 моддаи 18 КҶ ҚТ кирдорҳои қасдан содиршудае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар КҶ ҚТ пешбинигардида аз дувоздаҳ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, ҷиноятҳои вазнин эътироф мешаванд.

4. Категорияи ҷиноятҳои маҳсусан вазнин. Мутобиқи муқаррароти қисми 5 моддаи 18 КҶ ҚТ кирдорҳои қасдан содиршудае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар КҶ ҚТ зиёда аз дувоздаҳ соли маҳрум сохтан аз озодӣ ё ҷазои қатл пешбинӣ гардидааст, ҷиноятҳои маҳсусан вазнин эътироф мешаванд.

Вобаста ба гуноҳ дар шакли беэҳтиётӣ чунин категорияҳои ҷиноятҳо чудо карда мешаванд:

1. Категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин. Мутобиқи муқаррароти қисми 2 моддаи 18 КҶ ҚТ кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар КҶ ҚТ пешбинигардида аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, ҷиноятҳои начандон вазнин эътироф мешаванд.

2. Категорияи ҷиноятҳои дараҷаи миёна. Мутобиқи муқарроти қисми 3 моддаи 18 КҶ ҚТ қирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди ақсар барои онҳо дар КҶ ҚТ пешбинигардида аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд мебошанд, ҷиноятҳои дараҷаи миёна эътироф мешаванд.

Аз таснифи категорияҳои ҷиноятҳо бармеояд, ки новобаста аз муҳлати ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршаванда ба дараҷаи вазнин ва махсусан вазнин мансуб доништа намешаванд. Мисол, мутобиқи қисми 3 моддаи 212 КҶ ҚТ барои вайрон кардани қоидаҳои ҳаракатӣ роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт, агар он аз беэҳтиётӣ боиси марги ду ё бештар шахсон гашта бошад, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то даҳ сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба муҳлати то панҷ сол, пешбинӣ гардидааст. Гарчанде муҳлати ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ зиёда аз панҷ сол буда, ба муҳлати ҷазои маҳрум сохтан аз озодии категорияи вазнини ҷиноят мансуб бошад ҳам, аммо бинобар аз беэҳтиётӣ содир шудани он, қонунғузор онро ба категорияи дараҷаи миёна мансуб доништааст, яъне дараҷаи хавфнокии ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршаванда нисбат ба ҷиноятҳои қасдан содиршаванда хавфнокиашон пасттар мебошанд. Ба ин ё он категория мансуб дониستاني ҷиноятҳо оқибатҳои муайяни ҳуқуқиро ба миён меоранд. Мисол, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштии шудан бо ҷабрдида, мумкин аст танҳо агар шахс ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна содир карда бошад (моддаи 72 КҶ ҚТ) ё ин ки, агар шахс бо мақсади содир кардани ҷинояти мушаххас ҳаракатҳои тайёриро анҷом дода бошад (моддаи 32 КҶ ҚТ), он гоҳ ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо барои тайёри ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин муқарар карда шудааст ва ғайра.

Дар баъзе ҳолатҳо, содир кардани ин ё он категорияи ҷиноят аломати асосии таркиби ҷиноят ба ҳисоб рафта, ба бандубасти ҷиноят таъсир мерасонад. Мисол, хабар надодан дар бораи ҷиноят ё пинҳон доштани он (моддаи 347 КҶ ҚТ) он вақт ҷиноят

эътироф мешавад, ки агар чунин кирдорҳо нисбат ба ҷиноятҳои вазнин ва ҷиноятҳои махсусан вазнин ҷой дошта бошанд¹⁰.

Ба ақидаи мо, хангоми ҷудо намудани ҷиноятҳо ба намудҳо, дигар аломатҳо ва хусусиятҳои ҷиноят низ аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятӣ доранд, бинобар ин дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва таҷриба дигар намудҳои ҷиноят тафовут карда мешаванд:

1. Вобаста ба шакли гуноҳ ҷиноятҳо ба ҷиноятҳои қасдона ва аз беэҳтиётӣ содиршаванда ҷудо мешаванд.

2. Вобаста ба синну соли шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, ҷиноятҳо ба ҷиноятҳои аз тарафи нобилигон содиршаванда ва ҷиноятҳои аз тарафи шахсони аз синни ҳаждаҳсола боло содиршаванда, ҷудо карда мешаванд.

3. Аз рӯи аломати субъекти ҷиноят, ҷиноятҳо ба гурӯҳҳои ҷиноятҳои мансабӣ ва дигар ҷиноятҳо тақсим мешавад.

4. Вобаста ба хусусияти объекти ҷиноят, ҷиноятҳо ба ҷиноятҳо ба муқобили шахсият, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, амнияти экологӣ ва муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, иқтисодиёт, амнияти иттилоотӣ, ҳокимияти давлатӣ, хизмати ҳарбӣ, сулҳу амнияти инсоният ҷудо мешаванд.

§3. ТАФОВУТИ ҶИНОЯТ АЗ ДИГАР ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИҲО

Аз ҷиноят бояд кирдорҳое, ки ба он намуди зохириашон монанд мебошанд, тафовут кард. Дигар ҳуқуқвайронкуниҳо аз рӯи моҳияти худ ба ҷамъият хавфнокиашон нисбатан камтар мебошанд (камаҳамият). Агар хавфнок бошанд ҳам, дигар аломатҳои ҷиноятро дар бар намегиранд (кирдори ба ҷамъият хавфнок, зиддиҳуқуқӣ, гунаҳкорӣ ва сазовори ҷазо).

Табиати ҳуқуқии кирдорҳои камаҳамият дар адабиёти ҳуқуқӣ якзайл баҳо дода намешавад. Дар иртибот ба он ду намуди мавқеъро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Як қисми олимони кирдорҳои камаҳамиятро ҳамчун рафторе мефаҳманд, ки дорои аломатҳои ҷиноят намебошанд, аз ҷумла ба ҷамъият хавфнокӣ ва зиддиҳуқуқии кирдор. Дар чунин маврид онҳо ба қисми 2 моддаи 17 КҶ ҚТ ҳавола меку-

---

¹⁰ Сотиволдиев Р.Ш. Тафсири Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Зери таҳрири Ҳ.Ҳ.Шарипов. Душанбе, 2006, С. 44 – 45.

нанд. В.С. Прохоров ва Н.И. Маснев чунин менависанд: «Кирдори камаҳамият чунин маъно дорад, ки на танҳо ба таври объективӣ дорои дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҳадди ақал барои ҷинояти дахлдорро намебошад, балки барои шахсе, ки онро содир мекунад, камаҳамият мебошад»¹¹.

Дар ҳақиқат, олимоне, ки дар тадқиқотҳои худ ба масъалаи дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кирдор ва зиддихуқуқӣ будани он диққат дода, дар таносуб бо он камаҳамиятии кирдорро муайян мекунанд, ҷолиби диққат мебошанд. Вале, ҳангоми баҳодиҳии кирдори камаҳамият муайян намудани аломатҳои объективӣ ва субъективии рафтори баррасишаванда аҳамияти калонро дорад, зеро он имкон медиҳад, ки ҳангоми бандубасти кирдор дар амалия ба иштибоҳ роҳ дода нашавад.

2. Мохияти мавқеи дуум дар он ифода меёбад, ки кирдорҳои камаҳамият бояд бандубаст карда шаванд. Масалан, Н.Ф. Кузнецова чунин қоидаҳои бандубасти кирдорҳои камаҳамиятро пешниҳод мекунад:

1) кирдор бояд расман, яъне сатҳан аломатҳои ягон кирдори пешбиникардаи КҶ-ро дошта бошад;

2) кирдори шахс зарари андак расонида бошад, он набояд хавфнок бошад ва ё чунин таҳдидро дошта бошад;

3) кирдори шахс дар сурате ҳамчун кирдори камаҳамият доништа мешавад, ки тарафи субъективии он бо қасди бевоситаи мушаххас содир шуда бошад;

4) дар ҷиноятҳои дорои тарафи субъективии қасди бевоситаи мушаххас мазмун бояд бо тарафи объективии кирдор мувофиқ бошад;

5) баҳодиҳии андозаи зарари расонидашуда бо маҳакҳои объективӣ сурат мегирад¹².

Кирдорҳои камаҳамият ин ҳаракате (беҳаракатие) мебошанд, ки расман аломатҳои ягон кирдори пешбиникардаи КҶ-ро дорад, яъне зоҳиран ба ҷиноят монанд аст, вале бо аломатҳои объективӣ ва субъективӣ, ки ба онҳо хос аст, ба ҷамъият хавфнок нестанд (дар он ҳақде, ки дар ҷиноят ба ҷамъият хавфнокӣ ҷой дорад), бинобар ин, аломати зиддихуқуқии ҷиноятиро надоранд.

---

¹¹ Уголовное право России. Общая часть: Учебник/ Под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. СПб., 2006. С.361.

¹² Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С.199-200.

Кирдорҳои камаҳамият зоҳиран аломатҳои кирдорҳои пешбиникардаи КЧ ҚТ-ро доранд, аз ин рӯ, чунин кирдорҳо ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ зерини ҳифзи гирифтааст, дахл мекунад, бо ин нишона онҳо бинобар аломати зиддиҳуқуқии расмӣ мумкин аст ҳамчун ҷиноят бандубаст карда шаванд. Ҳамзамон кирдорҳои мазкур ба ҷамъият хавфнок нестанд (дар тафовут аз ҷиноят). Ин аломат ҳаргиз маънои онро надорад, ки ба ҷамъият хавфнокии кирдорҳои мазкур умуман ҷой надорад. Онҳо ҷой доранд, вале дар сатҳи дигар, масалан, дар сатҳи ҳуқуқвайронкунии маъмури. Вобаста ба ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд мекунад, ки кирдорҳои камаҳамияти дар қисми 2 моддаи 17 КЧ ҚТ пешбинишуда аз рӯи табиати ҳуқуқиашон ба ҳуқуқвайронкунии маъмури, ҳуқуқии граждани ва интизомӣ дохил мешаванд¹³. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаи муқобил низ мавҷуд аст¹⁴.

Дар байни маҳакҳои объективӣ, ки бояд аз лиҳози ҳуқуқии ҷиноятӣ баҳогузори шаванд, бояд тарафи объективии кирдорҳои камаҳамият ҷудо карда шаванд. Пеш аз ҳама, бояд ба он зарарҳои камаҳамият диққат дод, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ онро ҳифзи мекунад.

Нақши муайяно ҳамчунин гуноҳи қасдона дар баҳодихии кирдори камаҳамият иҷро мекунад. Барои чунин кирдор маҳз гуноҳи қасдона дар намуди қасди бевосита ҳос аст.

Ҳамин тавр, ба чунин ҳулосаҳо омадан мумкин аст:

– кирдорҳои камаҳамият расман дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят мебошанд, вале бинобар надоштани аломати ба ҷамъият хавфнокӣ ҷиноят доништа намешаванд;

– кирдорҳои камаҳамият танҳо дар ҳолате таҷовузи ҷиноятӣ доништа намешаванд, ки камаҳамияти он дар аломатҳои субъективӣ ва объективӣ таҷассум ёфта бошад;

– тафовутгузориҳои кирдорҳои камаҳамият аз ҷиноятҳои наҷандон вазнин муҳим аст. Асоси онро мазмуни объекти таҷовуз (камаҳамият будани зарар ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ва манфиатҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда), инчунин мавҷуд будани набудани қасди бевосита ба расонидани зарар ба андозаи кам ташкил медиҳад.

---

¹³ Ниг.: Колосовский В.В. Теоретические проблемы квалификации уголовно-правовых деяний: Монография. М., 2011. С.28.

¹⁴ Ниг.: Багиров Ч.М. Малозначительные деяние и ее уголовно-правовое значение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2005. С.10.

БОБИ 4.

ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ ВА АСОСҲОИ ОН

§1. Мафҳум ва асосҳои ҷавобгарию ҷиноятӣ

§2. Пайдо шудан, шаклҳои амалишавӣ ва қатъ гардидани ҷавобгарию ҷиноятӣ

§1. МАФҲУМ ВА АСОСҲОИ ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ

Ҷавобгарию ҷиноятӣ – ин чораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад, ки аз ҷониби давлат нисбати шахси ҷиноятсодирнамуда татбиқ карда шуда, аз маҳдуд кардани вазъи ҳуқуқии он иборат мебошад.

Истилоҳи ҷавобгарию ҷиноятӣ дар қонунгузорӣ бисёр истифода шудааст, масалан, дар ҚЧ ҚТ, ҚМЧ ҚТ, ҚИЧЧ ҚТ, аммо дар ягон меъёрҳои онҳо мафҳуми расмӣ ҷавобгарию ҷиноятӣ пешбинӣ нашудааст. Бинобар ин, барои муайян намудани моҳияти ҷавобгарию ҷиноятӣ бояд пеш аз ҳама мафҳуми ҷавобгарӣ муайян карда шавад.

Ҷавобгарӣ – ин зарурият, уҳдадорӣ ҳисобот додан барои кирдори худ эътироф мешавад. Ба ҷавобгарӣ қашидан маънои маҷбур кардан барои кирдорҳои худ зери маҷбурсозии давлатӣ фаҳмида мешавад. Ба ин маъно, ҷавобгарӣ танзимкунандаи рафтори инсон дар ҷамъият ба шумор рафта, барои мавҷудият ва инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ замина мегузорад. Зеро бе мавҷудияти ҷавобгарию иҷтимоӣ пайдоиш ва инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ имконнопазир аст.

Яке аз намудҳои ҷавобгарию иҷтимоӣ ин ҷавобгарию ҳуқуқӣ ба шумор меравад, ки вобаста ба хусусиятҳои ба ҷавобгарию граждони, маъмурӣ, ҷиноятӣ ва ғайраҳо тақсим мешавад.

Ҷавобгарию ҳуқуқӣ ин уҳдадорӣҳои дар қонун муайяншудаи шахс бобати сабр кардан ба оқибатҳои ногувори кирдори содирнамудааш ба шумор меравад.

Ҷавобгарию ҳуқуқӣ дорои аломатҳои зерин мебошад:

1) ҳангоми содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд меоянд;

2) бо татбиқи чораҳои маҷбурии давлатӣ алоқаманд мебошанд;

3) тавассути меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда мешаванд;

4) дар маҳдуд кардани вазъи ҳуқуқи субъекти ҳуқуқвайронкунӣ зоҳир мегарданд.

Дар асоси гуфтаҳои болоӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ дорои ҳамаи аломатҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, вале дорои хусиятҳои хоси худ мебошад.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ дар натиҷаи содир кардани ҷиноят ба вучуд меояд, ки мафҳуми он дар моддаи 11 КҶ ҚТ мустақкам карда шудааст. Номгуи кирдорҳои мазкур қатъӣ буда, дар Қисми махсуси КҶ ҚТ номбар гардидаанд, аммо вобаста ба инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ қонунгузор метавонад онҳоро тағйир диҳад.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳамчун чораи маҷбурии таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ буда, аз тарафи давлат нисбати вайронкунандаи қонуни ҷиноятӣ татбиқ карда мешавад, ки ба риояи муносибатҳои ҷамъиятии ҳифзкунандаи қонуни ҷиноятӣ ва зарурияти иҷроӣ хатмӣ он аз тарафи ҳамаи шаҳрвандон, мусоидат мекунад.

Танзими ҳуқуқи ҷавобгарии ҷиноятӣ тавассути меъёрҳои КҶ ҚТ амалӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат бояд ба назар гирифт, ки амалӣ шудани ҷавобгарии ҷиноятӣ инчунин тавассути меъёрҳои дигар соҳаи ҳуқуқ (масалан, ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ, ҳуқуқи конститусионӣ ва ғайраҳо) иҷозат дода шудааст. Дар асоси қисми 1 моддаи 2 КҶ ҚТ вазифаҳои он ҳифзи ҳуқуқи озодии инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият, ҳимояи сохти конститусионӣ ва амнияти ҚТ аз таҷовузи ҷиноятӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, тарбияи шаҳрвандон дар рӯҳияи риояи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ, инчунин пешгирии ҷиноятҳо иборат аст. Барои татбиқи ин вазифаҳо асосу принципҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар менамояд.

Ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудан шаҳодати он аст, ки давлат кирдори содирнамудаи шахсро маҳкум мекунад. Дар баробари ин ба субъекти ҷиноят таъсире менамояд, ки бо маҳдуд

кардани вазъи ҳуқуқии у дар соҳаҳои гуногун, алоқаманд мебошад. Ба таври асосӣ он дар татбиқи ҷораи ҳислати ҷиноӣ-ҳуқуқидошта инъикос мегардад (ҷазо додан, ҷораҳои маҷбуркунӣ таъсиррасонӣ тарбиявӣ, мусодираи молу мулк ва ғайраҳо.).

Аммо маҳдуднамоӣ метавонад дигар ҳуқуқ ва озодихоро низ маҳдуд намояд. Масалан, мутобиқи қонунгузори Тоҷикистон шахсоне, ки бо ҳукми суд дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ адои ҷазо менамоянд, ҳуқуқи дар интиҳобот ва райъпурсӣ иштирок карданро надоранд.

Аломатҳои зикршудаи ҷавобгарии ҷиноятӣ имконият медиҳанд, ки онро аз дигар намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ фарқ намоем. Масалан, ҷавобгарии ҷиноятӣ аз таъкиби ҷиноятӣ ва ҷазои ҷиноятӣ фарқ менамояд.

Таъкиби ҷиноятӣ - ин фаъолияти муҳофизатӣ мебошад, ки аз ҷониби айбдоркунанда бо мақсади муайян намудани гумонбаршаванда, айбдоршаванда дар содир намудани ҷиноят амалӣ карда мешавад.

Мафҳуми ҷазо дар қисми 1 моддаи 46 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Ҷазо дар доираи ҷавобгарии ҷиноятӣ яке аз ҷораҳои мебошад, ки ҳамчун ҷораи маҷбуркунӣ давлатӣ бисёр истифода мешавад. Аммо, чи тавре ки дар боло қайд карда будем, амали намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ маҳдуд карда намешавад.

Мутобиқи моддаи 11 КҶ ҚТ асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти КҶ ҚТ пешбинигардида аст.

Аз ҳамин ҷо бармеояд, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои кидори (ҳаракат ва беҳаракатӣ) содиршуда ба вучуд омада, онро асосӣ воқеъ ҳисобидан қобили қабул аст. Аммо на ҳамаи кирдорҳои оқибати ҷавобгарии ҷиноятиро дорои мебошанд ва танҳо чунин кирдорҳои барои ба вучуд омадани ҷавобгарии ҷиноятӣ асос мешаванд, ки бо КҶ ҚТ манъ гардида бошанд. Бандубасти ҷиноят ҷараёни муқаррарнамоии дақиқи мувофиқати байни аломатҳои кирдори содирнамудани шахс мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркибии ҷиноятӣ мебошад. Бинобар ин, асоси ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятӣ кирдоре ба ҳисоб меравад, ки дорои ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноят аст.

Хангоми набудани таркиби чиноят дар кирдор парвандаи чиноятӣ оғоз карда намешавад ва агар оғоз гардида бошад катъ карда мешавад. Чунин ҳолатҳо дар сурате имконпазир аст, ки кирдори шахс объективона ба ҷамъият хавнок мебошад ва дар асоси талаботи он ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида мешавад, аммо дар КЧ ҚТ таркиби чинояти мувофиқ мавҷуд нест (ҳолигӣ дар қонун).

§2. ПАЙДО ШУДАН, ШАКЛҲОИ АМАЛИШАВӢ ВА ҚАТЪ ГАРДИДАНИ ҶАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ

Вобаста ба масъалаи пайдоиши ҷавобгарии чиноятӣ дар илми ҳуқуқи чиноятӣ ақидаҳои гуногун ҷой доранд. Ин ҳолатҳо ба содир шудани чиноят, ба ҷавобгарии чиноятӣ кашидани шахс ба сифати айбдоршаванда, қабул кардани ҳукми айбдоркунӣ, эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ ва ғайраҳо ба шумор мераванд.

Ҷавобгарии чиноятӣ ба факти содир намудани чиноят ба вуҷуд меояд. Вобаста ба ин, лаҳзаи ба вуҷуд омадани ҷавобгарии чиноятӣ аз лаҳзаи содир намудани чиноят эътироф мешавад.

Амали шудани (ичро кардани) ҷавобгарии чиноятӣ дар шаклҳои зерин ифода меёбад:

- 1) ҷавобгарии чиноятӣ бо татбиқи ҷазо ва
- 2) ҷавобгарии чиноятӣ бе татбиқи ҷазо.

Дар ин ҳолат ҳар як шаклҳои номбаргардида дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд.

Ҷазои чиноятӣ танҳо бо ҳукми айбдоркунии суд татбиқ карда мешавад ва яке аз шаклҳои асосии амалишавии ҷавобгарии чиноятӣ ба шумор меравад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки яке аз аломатҳои чиноят-ин сазовори ҷазо будани он мебошад. Тибқи талаботи қисми 2 моддаи 338 КМЧ ҚТ ҳукми айбдоркунӣ метавонад бароварда шавад: бо таъини ҷазои чиноятӣ, ки маҳкумшуда бояд онро адо кунад; бо таъини ҷазои чиноятӣ ва озод кардан аз адои он; бе таъини ҷазои чиноятӣ. Суд ҳукми айбдоркунандаро бо таъини ҷазо, ки судшаванда онро бояд адо кунад, бароварда, бояд намуд, андоза ва оғози баҳисобгирии мӯҳлати адои ҷазоро дақиқ муайян кунад. Суд ҳукми айбдоркунандаро бо таъини ҷазо ва озод кардан аз адои он дар ҳолат-

хое мебарорад, ки то лахзаи баровардани ҳукм: санади авф қабул гардад, ки он маҳкумшударо аз татбиқи ҷазои бо ин ҳукм таъингардида озод мекунад; мӯҳлати оид ба ҳамин парванда таҳти ҳабс қарор доштани судшаванда мутобиқи қоидаҳои баҳисобирии ҳабси пешакӣ, ки моддаи 70 КҶ ҚТ муқаррар кардааст, ҷазои таъиннамудаи судро дар бар гирад.

Дуҷум шакли амалишавии ҷавобгарии ҷиноятӣ татбиқи ҷазоро истисно мекунад. Имконияти қабули ҳукми айбдоркунӣ бе таъини ҷазо дар қисми 4 моддаи 339 КМҶ ҚТ ба танзим дароварда шудааст, ки тибқи талаботи он суд ҳукми айбдоркунанда ро бе таъини ҷазо дар ҳолатҳои мебарорад, ки дар лахзаи қабули он: мӯҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс барои ҳамин ҷиноят гузашта бошад ё судшаванда фавтида бошад. Дар ин ҳолат шахс дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор эътироф карда мешавад, вале бо сабабҳои ба ӯ вобаста набуда, он маҳдудияте, ки дар татбиқи ҷазо мавҷуд аст, ба ӯ татбиқ намегардад.

Амалӣ шудани ҷавобгарии ҷиноятӣ инчунин бе қабули ҳукми айбдоркунии суд низ мумкин аст. Масалан, дар моддаҳои 72-75 КҶ ҚТ асосҳои озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, ки дар ин ҳолатҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ бе қабули ҳукми айбдоркунӣ ва татбиқи ҷазо амалӣ карда мешавад. Ба ғайр аз ин, асосҳои мазкур ҳамчун ҳолатҳои сафедкунанда баромад намекунанд ва аз содир шудани ҷиноят шаҳодат медиҳанд, аммо вобаста ба ҳолатҳои мавҷуда (пушаймонӣ аз қирдор, оштии шудан бо ҷабрдида ва ғайраҳо) зарурияти татбиқи ҷазоро истисно мекунад. Дар ҳолатҳои зерин таъсиррасониҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардани вазъи ҳуқуқии шахси ҷиноятсодиркарда амалӣ карда мешавад. Маҳз бинобар ҳамин шахс ҳуқуқи соҳиб шудан ба мақоми адвокат ва машғул шудан ба фаъолияти адвокатино надорад, агар дар асоси сархати қоруми қисми 1 моддаи 27, моддаҳои 29-32 КМҶ ҚТ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод шуда бошад (қисми 2 моддаи 12 Қонуни ҚТ "Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ"¹⁵).

---

¹⁵ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2015, № 3, моддаи 204; № 11, моддаи 958; Қонуни ҚТ аз 14.05.2016 с., № 1311.

Муайян намудани вақти қатъ шудани ҷавобгарии ҷиноятӣ аз шаклҳои он вобаста мебошад. Ҷавобгарии ҷиноятӣ бо татбиқи ҷазо чун қоида баъди барҳам хурдан ва ё бардоштани доғи судӣ ба анҷом мерасад. Шахс доғи судӣ дошта эътироф карда мешавад, аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ, ки бо он ҷазо таъин карда шудааст ва то рӯзи барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ (қисми 1 моддаи 84 КҶ ҚТ). Тибқи талаботи қисми 7 моддаи 84 КҶ ҚТ барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ оқибатҳои ҳуқуқии ҷавобгарии ҷиноятиро беэътибор мегардонад. Аммо бояд ба назар гирифт, ки доғи судӣ на танҳо ҳангоми муайян намудани ретсидиви ҷиноят, балки дигар оқибатҳои ҳуқуқии ҳудро низ дорад, ки дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст. Аз ин рӯ, барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ танҳо оқибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ онро аз байн мебарад, аммо имконияти татбиқ шудани дигар ҳуқуқмаҳдудкунӣ, ки дар боло номбар гардиданд, истисно намекунад.

Ҷавобгарии ҷиноятиро бояд аз муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ тафовут кард. Зеро муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ин муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки байни давлат ва шахси ҷиноятсодирнамуда пайдо мешавад ва бо меъёрҳои қонунгузори ҷиноятӣ мавриди танзим қарор дода мешаванд.

Содир шудани ҷиноят ягона факти пайдо шудани муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ба шумор меравад.

Таркиби ҳар як муносибатҳои ҷамъиятиро аломатҳои он: субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ, объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ ва мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Объекти муносибатҳои ҳуқуқиро муносибатҳои ҷамъиятӣ (масалан, моликият), ки таҳти ҳимояи қонунӣ ҷиноятӣ қарор дорад, ташкил медиҳад.

Субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ аз як тараф шахси ҷиноятсодиркарда ва аз тарафи дигар давлат дар симои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ баромад мекунад.

Ҳар як субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ дорои ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои ба худ хос мебошанд, ки хусусияти робитаи байниҳамдигарии онҳоро мушаххас мекунад (мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ).

БОБИ 5. ТАРКИБИ ЧИНОЯТ

- §1. Таркиби чиноят ва сохтори он**
- §2. Унсурҳои таркиби чиноят**
- §3. Функсия ва аҳамияти таркиби чиноят**
- §4. Намудҳои таркиби чиноят**
- §5. Бандубасти чиноятҳо**

§1. ТАРКИБИ ЧИНОЯТ ВА СОХТОРИ ОН

Дар ҳукуки римӣ мафҳуми таркиби чиноят (*corpus delicti*) ҳамчун асос, моҳияти чиноят, тана, таркиби чиноят маълум буд. Аз рӯи шаҳодати Н.С. Таганцев дар асрҳои 16 ва 17 таркиби чиноят ба таври истисно аҳамияти муурофиявӣ, ҳамчун маҷмӯи изҳо, ки чиноят дар олами зоҳирӣ (ҷасад, хун) мегузорад, дошт¹⁶. Ҳангоми ҷой доштани таркиби чиноят, ки аз рӯи аломатҳои он оид ба воқеан содир шудани чиноят боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ҳаракатҳои ҷустуҷӯиро оғоз намудан мумкин буд.

Дар охири асри 18 дар қорҳои олмониҳо таркиби чиноят ба ҳукуки чиноятӣ (ҳукуки моддӣ) таҳвил мегардад. Криминалистҳои олмонӣ ба тафовути миёни таркиби чиноят (*Tatbestand*) ва чиноят (*Verbrechen*) тавачҷӯх зоҳир мекунанд. Таркиби чиноят ҳамчун «таркиби қонун» тавзеҳ дода мешавад. Дар китобҳои дарсӣ оид ба ҳукуки чиноятӣ таркиби чиноят дар фасли «Дар бораи қонун» ҷой дода шудааст.

В.Н. Кудрявтсев бо ин муносибат муттафиқ аст. Ӯ чунин мешуморад, ки ҷойи назарияи умумии бандубасти чиноятҳо дар низоми Қисми умумии ҳукуки чиноятӣ ва китобҳои дарсӣ бояд фасли «Қонуни чиноятӣ» бошад: «Назарияи умумии бандубасти чиноятҳо қисми ин фасл мебошад, зеро дар он мушкилоти сохтори қонун, қоидаҳои татбиқи он омӯхта шуда, масъа-

---

¹⁶ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. Т.1. СПб., 1902. С. 336.

лаҳои тафсир ва муайянкунии маънои он ва ғайра дахл карда мешавад»¹⁷. Аломати баробарӣ миёни таркиби ҷиноят ва қонуни ҷиноятӣ қотёбона гузошта шудааст. Тафовут миёни диспозитсияи қонуни ҷиноятӣ ва таркиби ҷиноят, ҳамчунин функцияи таркиби ҷиноят номуайян мемонад. Агар меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки аз рӯи он бандубасти ҷиноят гузаронида мешавад, мавҷуд бошад, пас таркиб чи лозим аст? Дар яке аз корҳои охирон дар бораи таркиби ҷиноят, ҷуноне В.Н. Кудрявцев мешуморад, «истифодаи мафҳуми таркиби ҷиноят танҳо бо як маъно – мазмуни меъёрӣ мувофиқи мақсад аст»¹⁸.

Дар солҳои 1960 ӯ воқеан ҷой доштани таркиби ҷиноятро эътироф намуда, ҷунин навишта буд: «Қонунгузор, албатта, на таркиб, балки меъёри ҳуқуқии ҷиноятиро таъсис медиҳад, ки дар он бо пуррагии беш ё кам аломатҳои таркиби ҷиноят тасвир мешаванд. Худи ин аломатҳо объективан ҷой доранд, сарфи назар аз идроки одамон, онҳо воқеан ба ҷинояти мушаххас хос мебошанд ва вазифаи қонунгузор дар он ифода меёбад, ки аломатҳои мазкурро дар қонун бо пуррагӣ ва амиқии ҳарчи бештар муайян ва пешбинӣ намояд»¹⁹. Бо фаҳмиши таркиб ҳамчун воқеияти кирдори ҷиноятӣ розӣ шуда, муаллиф қайд намуда буд: «Таркиби ҷиноят як навъ ҳаста ва сохтори (скелет, танай) ҷинояти категорияи муайян мебошад»²⁰. Дар китоби дарсӣ таркиби ҷиноятро ӯ ҳамчун «мачмӯи аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфнок, ки онро мувофиқи қонуни ҷиноятӣ ҳамчун ҷиноят ва сазовори ҷазо» муайян мекунад. Таркиб «низомии аломатҳои ҷиноят, таркиб алоқаҳои дохилии ҳоси ҷиноятро инъикос мекунад»²¹.

Аксари олимони замони Шӯравӣ ва замони баъд аз шӯравӣ ба таркиб ҳамчун тамсилаи қонунгузорӣ назар доранд. Масалан, «таркиби ҷиноят – тарқид, тамсилаи қонунгузорӣ мебо-

---

¹⁷ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1999. С.29.

¹⁸ Энциклопедия уголовного права. СПб., 2005. С.11.

¹⁹ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступлений. М., 1960. С. 46-47.

²⁰ Ҳамон ҷо.

²¹ Российское уголовное право. Общая часть. Учебник. М., 1997. С.84.

шад, ки бидуни он кирдори мушаххасро ҷиноят эътироф кардан номумкин аст»²².

И.Я. Гонтар дар тадқиқотҳое, ки махсусан ба таркиби ҷиноят ҳамчун зуҳурот ва мафҳум дахл доранд, назарияи меъёриро истодагарӣ мекард: «Таркиби ҷиноят тасвири аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфноке мебошад, ки дар қонуни ҷиноятӣ ҷойгир аст. На маҷмӯи аломатҳои муқарраршуда, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, ҷуноне одатан таъкид мегардад, балки тасвири ин маҷмӯи аломатҳо»²³. Азбаски меъёр асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ шуда наметавонад, «масъалаи таркиби ҷиноят ҳамчун асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд аз байн бардошта шавад»²⁴.

А.А. Пионтковский дар замони худ навишта буд: «Мафҳуми таркиби ҷиноятро ҳуқуқшиносон ҳамчун ифодаи маҷмӯи аломатҳое, ки ҷинояти муайянро аз рӯи қонунгузории ҷиноятӣ тавсиф мекунанд ва ҳам барои ифодаи кирдори мушаххасе, ки ба аломатҳои он мувофиқ мебошанд, истифода мекунанд»²⁵. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамин фаҳмиши дугонаи таркиби ҷиноят қариб ним аср идома ёфтааст.

Дар мавқеи ҷонибдорони назарияи меъёрӣ баъзан ақидаҳои бемантиқро дучор шудан мумкин аст. Агар таркиби ҷиноят – тарчиди қонунгузорӣ, тамсилаи иттилоотӣ бошад, пас ҷаро ҳангоми таҳлили унсурҳои мушаххас ва аломатҳои он (объект, тарафи объективӣ, субъект, тарафи субъективӣ) дар хусуси тарчиди қонунгузорӣ ва тамсилаи иттилоотӣ касе ёдрас намекунад. Пас, ҷунин бармеояд, ки таркиб (ҳамчун низом) тарчиди қонунгузорӣ, вале қисмҳои ин низом ва унсурҳои он категорияҳои воқеӣ мебошанд. Ҷунин сохтори мантиқӣ ба назарияи низомҳо ва назарияи маърифат мувофиқ нест.

Тасаввурот дар бораи таркиби ҷиноят ҳамчун кашфиёти сирф назариявӣ низ қобили қабул нест. Масалан, В.О. Навротский ҷунин мешуморад, ки таркиби ҷиноят «таркиби ҳуқуқиест,

---

²² Игнатов А.Н., Костарева Т.А. Уголовная ответственность и состав преступления: Лекция. М., 1996. С.27.

²³ Гонтар И.Я. Преступление и состав преступления как явление и понятие в уголовном праве. Владивосток, 1997. С.10.

²⁴ Ҷамон ҷо.

²⁵ Пионтковский А.А. Учение о преступлении. М., 1961. С.120.

ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ коркард шудааст»²⁶. Ӯ чунин мешуморад, ки тасвияи «таркиби ҷиноят, ки бо қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст» нодуруст мебошад. Қонуни ҷиноятӣ ҷиноятро муқаррар мекунад, на таркиби онро. Т.М. Маритчак ӯро дастгирӣ мекунад: «Таркиби ҷиноят таркиби ҳуқуқӣ мебошад, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ коркард шуда, ҳамчун воситае, ки ҳангоми бандубаст истифода мешавад, баромад менамояд. Бандубаст бошад, муқарраркунии мувофиқати байни аломатҳои воқеии сӯйқасд ва меъёри қонунро, ки ҷавобгариро барои сӯйқасди мазкур пешбинӣ мекунад, дар назар дорад»²⁷.

Назарияи таркиби ҷинояти воқеӣ аз он нуқтаи назаре бармеояд, ки таркиб ин ҳастаи (асос, моҳияти) ҷинояти бо чор зерином сохташуда мебошад, ки аз унсурҳои ҳатмӣ иборат буда, ҳавфнокии кирдорро, ки аломатҳои он дар диспозитсияи меъёрҳои КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, ташкил медиҳад. Таркиб мисли ҳуди ҷиноят воқеӣ мебошад. Таҳлили забонӣ низ нишон медиҳад, ки таркиб мазмуни ҷиноятро ташкил медиҳад. Вақте сухан дар бораи таркиб меравад, мо дар хусуси таркиби ҷиноят сухан меронем, на дар хусуси таркиби қонун.

Мувофиқи қисми 3 моддаи 34 КҶ ҚТ шахсе, ки ихтиёран аз ба охир расонидани ҷиноят даст кашадааст, танҳо дар ҳолате ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашада мешавад, ки кирдори содирнамудаи ӯ таркиби ҷинояти дигар дошта бошад. Яъне, таркиби ҷиноят дар кирдори шахс ҷой дошта метавонад. Чунин тасвия дар тамоми эзоҳоти моддаҳои КҶ ҚТ, ки озод кардан аз ҷавобгариӣ ҷиноятиро пешбинӣ мекунад, мавҷуд аст. Масалан, мувофиқи эзоҳи моддаи 130 КҶ ҚТ шахсе, ки одами рабудашро ё ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум кардаашро ихтиёри озод мекунад, агар дар кирдори ӯ таркиби ҷиноятҳои дигар мавҷуд набошад, аз ҷавобгариӣ ҷиноятӣ озод карда мешавад. Ё худ, мувофиқи эзоҳи моддаи 195 КҶ ҚТ шахсе, ки ихтиёри предметҳои дар моддаи мазкур номбаршударо месупорад, агар дар кирдори ӯ дигар таркиби ҷиноят мавҷуд набошад, аз ҷавобгариӣ ҷиноятӣ озод карда мешавад.

---

²⁶ Навроцкий В.О. Теоретические проблемы правовой квалификации. Киев, 1999. С.136.

²⁷ Маритчак Т.М. Ошибки в квалификации преступлений. Киев, 2004.

Дар яке аз китобҳои классикӣ мафҳуми таркиби ҷиноят чунин дода шудааст: «Таркиби ҷиноят аз маҷмӯи аломатҳо (унсурҳо) иборат мебошад, ки ҷинояти мушаххасро ташкил медиҳанд»²⁸.

Аз таҳлилҳои мазкур бармеояд, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ таркиб ҳамчун маҷмӯи аломатҳои фаҳмида мешавад, ки ҷиноятро ташкил медиҳанд. Таркиби ҷиноят бо ҷиноят муқобил гузошта намешуд. Онҳо ҳамчун муродиф истифода мешуданд. Танҳо дар солҳои 1950 таркиб, аз як тараф, ҳамчун ҳаёти воқеии ҷиноят ва аз тарафи дигар таркиби қонунгузорӣ, таркиби назариявӣ, тамсилаи иттилоотӣ тадриҷан ҷудо карда шуд.

Ю. Ляпунов манбаҳои назарияи меъёрии таркиби ҷинояти назариячиёни ҳуқуқи ҷиноятии олмониро дар охири асри 19 ва ибтидои асри 20 – Э. Белинг, К. Биндер, Р. Франк, Г. Ешек ба таври асоснок тасдиқ кардааст²⁹. Ба ақидаи онҳо, таркиби ҷиноят ҳамчун мафҳуми умумӣ, ҳамчунин таркибҳои алоҳидаи он сирф таркибӣ мебошанд, категорияҳои мафҳумӣ мебошанд. Аз ин ҷо аломатҳои таркиб пурра ба олами мафҳумҳо, ба ҳарфи қонун дахл дорад. Масалан, Э.Белинг чунин мешуморад, ки таркиб ин унсури қонун мебошад, он ба таври истисноӣ ба қонун дахл дорад, на ба ҳаёти воқеӣ. Таркиб ба худ кирдори иродавӣ ва гунохро дар бар намегирад.

Қонунгузории муосири Ҷумҳурии Федеролии Олмон (ҶФО) таркиби кирдорро ба маънои васеъ ва маҳдуд тафовут мегузорад. Фаҳмиши васеъ тамоми заминаҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ – кирдори зиддиҳуқуқӣ, гуноҳ ва аломатҳои объективии кирдорро дар бар мегирад. Он функцияи кафолатии ҳуқуқи ҷиноятиро иҷро мекунад (die Garantiefunktion des Strafgesetz, Garantietatbestand). Таркиб ба маънои маҳдуд, ки таърихан аз назарияи Э. Белинг баромадааст, нисбат ба таркибҳои мушаххас истифода мешавад ва ба мафҳуми сеъзозии ҷиноят асос меёбад. Ҳоло назариячиён на танҳо дар хусуси таркиби қонунӣ

---

²⁸ Уголовное право. Часть Общая. М., 1939. С.41.

²⁹ Муфассалтар ниг.: Ляпунов Ю. Состав преступления: гносеологический и социально-правовой аспекты// Уголовное право. 2005. № 5. С.44-48.

ё таркиби қонун (gesetzliche Tatbestand), инчунин дар хусуси таркиби нодуруст (Unrechtstatbestand) менависанд.

Қинойат дар илми ҳуқуқи қинойатии ҚФО ҳамчун ҳаракат ё беҳаракатӣ фаҳмида мешавад, ки таркиби гунаҳгорона ва зиддиҳуқуқии аз қониби суд эътирофшударо дар бар мегирад. Таркиб аломати зиддиҳуқуқии қинойати мушаххас мебошад, зиддиҳуқуқӣ бошад зиддият ба тартибот дар маҷмӯъ аст. Кирдор мумкин аст таркиби қинойтро дар бар гирад, ҳатто гунаҳгорона бошад, вале қинойат эътироф нашавад, зеро аз рӯи баҳодихии суд он мумкин аст ба тартиботи ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ муҳолифат нанамояд³⁰.

Мансуб дониستاني таркиби қинойат ба рафтори зиддиҳуқуқӣ боиси тафриқагардии асосҳои ҷавобгарии қинойатӣ, асосҳои бандубасти қинойтҳо ба ҳуқуқӣ (таркиб) ва иҷтимоӣ (хавфнокии ҷамъиятӣ) мегардад. Ю. Ляпунов барои чунин мавқеъ Г.А. Кригерро зери танқид қарор додааст. Вале ин ақида миёни назариячиёни муосири ҳуқуқи қинойатӣ, ки назарияи меъёрии таркиби қинойтро қонибдоранд, васеъ паҳншуда мебошад (ҳарчанд он хилофи моддаи 11 КҚ ҚТ мебошад, ки мувофиқи он асоси ҷавобгарии қинойатӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби қинойати дар ҳамин Кодекс пешбинигардида аст). Асоси бандубасти қинойтро бошад мувофиқати пурраи аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда ба аломатҳои таркиби он, ки КҚ ҚТ пешбинӣ кардааст, ташкил медиҳад.

КҚ Қумҳурии Молдова (соли 2002) фаҳмиши меъёрии таркиби қинойтро мустаҳкам кардааст. Дар моддаи 51 он омадааст: «Асоси воқеии ҷавобгарии қинойатӣ содир намудани кирдори зараровар ва асоси ҳуқуқии ҷавобгарии қинойатӣ аломатҳои таркиби қинойат, ки қонуни қинойатӣ пешбинӣ кардааст, мебошад».

Таркиби қинойат дар моддаи 52 КҚ Қумҳурии Молдова чунин омадааст:

«(1) Таркиби қинойат маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ бо қонуни қинойатӣ муқарраршудае мебошад, ки кир-

---

³⁰ Муфассал ниг.: Кузнецова Н.Ф., Вельцель Л. Уголовное право ФРГ. М., 1981.

дори зарароварро ҳамчун ҷинояти мушаххас бандубаст мекунад.

(2) Таркиби ҷиноят асоси ҳуқуқии бандубасти ҷиноят мувофиқи моддаи мушаххаси Кодекси мазкур мебошад».

Аз мазмуни моддаҳои мазкур бармеояд, ки ҚЧ Ҷумҳурии Молдова муфассал ва дақиқ назарияи меъёрии таркиби ҷиноятро таҷассум кардааст. Дар хусуси арзиши он ҳини татбиқи ҳуқуқ боварӣ ҳосил кардан мумкин аст. Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки оё назарияи меъёрият ба ҚЧ давлатҳои ИДМ таъсир кардааст, ки онҳо аз истилоҳи «таркиби ҷиноят» даст кашида, танҳо дар хусуси ҷиноят сухан меронанд? Масалан, ҚЧ Ҷумҳурии Белоруссия ва ҚЧ Гурҷистон асоси ҷавобгарии ҷиноятиро ҷиноят эътироф мекунанд.

Дар ҚЧ ҚТ ва ҚМЧ ҚТ ва мувофиқан дар таҷрибаи судӣ фаҳмиши меъёрии таркиб вонамехӯрад. Таҷрибаи ҷиноятро бо таркиби он муқобил намегузорад. Аломат ва унсурҳо ҳам ба ҷиноят ва ҳам ба таркиби он дахл дорад. Ҷонибдорони назарияи меъёрият онҳоро тафовут мегузоранд: унсурҳо ба ҷиноят, аломатҳо ба таркиб дахл доранд.

Дар мақолаи Н.Ф. Кузнецова пурсишномаи мароқангезе таҳлил шудааст. Мазмуни он чунин аст: соли 1987 дар байни аъзои Шӯрои илмию машваратии Суди Олии ИҶШС, судяҳо ва олимони пурсиш гузаронида шуда, саволи зерин гузошта шуда буд:

1. Таркиби ҷиноят ин дар ҳаракатҳои шахс мавҷудияти ҳамаи аломатҳои ҷиноят, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд.

2. Таркиби ҷиноят ин маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ ҷиноят – объект, субъект, тарафи объективӣ ва тарафи субъективӣ, ки дар қонун пешбинӣ шудааст.

3. Таркиби ҷиноят ин тамсилаи қонунгузори ҷиноятӣ мебошад.

Натиҷаи пурсиш нишон додааст, ки 67 ҷисад ҷонибдори банди 2 ва 26 ҷисад ҷонибдори банди 1 мебошанд, қисме, ки бо банди 3 розӣ мебошанд, қисмандони илмӣ мебошанд. Аҷиб он аст, ки баъзеҳо чунин навиштаанд: «Наход назариячиён дигар кор надошта бошанд?». Аз ин ҷо бармеояд, ки дар амалия

масъалаи фаҳмиши таркиби ҷиноят масъалаи баҳсноқ набуда, фаҳмиши гуногунро истисно мекунад³¹.

Барои ҳадафҳои тадқиқоти мо таркиби ҷиноят аз нуқтаи назаре лозим аст, ки он асоси бандубасти ҷиноят мебошад. Ҳангоми фаҳмиши меъёрӣ асоси бандубасти ҷиноятҳо тарҷиди қонунгузорӣ ё тамсилаи иттилоотӣ мебошад. Саволе ба миён меояд, ки чӣ бо чӣ айният дода мешавад? Мумкин кирдори содиршуда бо меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ? Вале мафҳуми ҷинояте, ки дар моддаи 17 ҚҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, барои бандубаст мувофиқ нест, зеро дар он дигар хосиятҳои кирдор тасвир ёфтаанд (бидуни сохтор аз рӯи чор зернизомии таркиб). Аз ин ҷо бояд дақиқ карда шавад, ки таркиб ин асоси ҳуқуқии бандубасти ҷиноят мебошад. Пас, дигар саволе ба миён меояд, ки асоси ғайриҳуқуқии бандубаст чӣ аст? Дар китоби дарсӣ чунин омадааст: «муайян кардани бандубасти ҷиноят ҳамчун муқаррарқунӣ ва мустаҳкамқунии ҳуқуқии айнияти аломатҳои аз нигоҳи ҳуқуқӣ аҳамиятноки кирдори воқеан содиршуда бо аломатҳои таркиби ин намуди ҷиноят, ки дар меъёри Кодекси ҷиноятӣ мустаҳкам шудааст, аҳамияти қонуни ҷиноятиро ҳамчун асоси ҳуқуқии бандубасти ҷиноятҳо пешбинӣ мекунад»³².

§2. УНСУРҲОИ ТАРКИБИ ҶИНОЯТ

Ба ҳам муқобил гузоштани аломатҳои кирдори содиршуда бо қонуни ҷиноятӣ ҳақиқати бебаҳс (аксиома) мебошад. Вале, дар чунин маврид зарур меояд, ки аломати баробарӣ байни меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ ва таркиби ҷиноят гузошта шавад, онҳоро муродиф шуморид ва функцияи таркибро хангоми бандубаст, дар тафовут аз қонуни ҷиноятӣ маънидод кард. «Аломатҳои аз нигоҳи ҳуқуқӣ аҳамиятноки кирдори воқеан содиршуда» - ин ё аломатҳоест, ки дар қисми 1 моддаи 17 ҚҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд (хавфнокии ҷамъиятӣ, гуноҳ, кирдори зиддиҳуқуқӣ), ё таркиббандӣ аз рӯи чор зернизом мебошад. Онҳо воқеан ҷойдоранд ва мо онҳоро дар китобҳои дарсӣ на хангоми таҳлили

---

³¹ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Состав преступления (спорные вопросы)// Вестник МГУ. Сер.11. Право. 1987. № 4.

³² Корнеев А.В. Теоретические основы квалификации преступлений: Учебное пособие. М., 2006. С.32.

мафхуми ҷиноят, балки ҳангоми баррасии таркиби ҷиноят (объект, субъект, тарафи объективӣ, тарафи субъективӣ) таҳлил менамоем.

Унсурҳои воқеии ҷиноят (қисмҳои таркибӣ) ва аломатҳои онҳо (хусусиятҳои фарқкунанда) унсурҳои ҳам ҳатмӣ ва ҳам иловагиро дар бар мегирад. Таркиббандии ҳастаи ҷиноят – таркиби он танҳо унсурҳои ҳатмиро бо аломатҳои он, ки барои бандубасти ҷиноят кофӣ ва зарур мебошанд, фаро мегирад. Ҳангоми бандубаст дар маҷмӯъ на ҷиноят, балки таркиби он мувофиқи таркиби ҷиноят, ки бо меъёри КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, муқобил гузошта мешавад. Агар чунин шуморида шавад, ки ҳангоми бандубасти ҷиноят муқарраркунии аломатҳои таркиби ҷинояти содиршуда бо аломатҳои меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад, ғалат намешавад, вале ин чандон мувофиқ нест, чунки дар қонун он низоми таркиббандии унсурҳое, ки ба таркиб хос аст, мавҷуд нест.

Ҳамаи гуфтаҳои мазкурро агар мо дар шакли формула ифода намоем, пас чунин бармеояд:

$$Ч=УХ+УИ,$$

ки дар ин ҷо «Ч» - ҷиноят, «УХ» - унсурҳои ҳатмӣ, «УИ» - унсурҳои иловагӣ буда,

$$УХ=О+ТО+С+ТС; УИ=Кх+Г+Кч$$

ки дар ин ҷо «О» - объект, «ТО» - тарафи объективӣ, «С» - субъект, «ТС» - тарафи субъективӣ, «Кх» - кирдори ба ҷамъият хавфнок, «Г» - гуноҳ, «Кч» - кирдори зиддихуқуқии ҷиноятӣ мебошанд.

Муқарраркунии айният миёни таркиби кирдори содиршуда (онро баъзан «таркиби воқеӣ» меноманд) ва таркиби ҷиноят, ки дар диспозитсияи ин ё он меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ (онро баъзан «таркиби ҳуқуқӣ» низ меноманд)³³ тасвир шудааст, бо пайдарпайии дақиқ гузаронида мешавад.

Аввал объекти кирдори содиршуда бо объекте (объектҳое), ки дар моддаҳо, номҳои бобҳо ва фаслҳои КҶ ҚТ тасвир шуда-

---

³³ Ниг.: Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. М., 1963.

анд, муқоиса карда мешавад. Сипас аломатҳои тарафи объективии кирдори содиршуда бо тасвири онҳо дар меъёри КЧ ҚТ айният дода мешаванд. Қадами дигари бандубаст ин айниятдихии аломатҳои субъекти ҷиноят бо муқаррароти КЧ ҚТ дар бораи ҷинояткор ё шарикӣ ҷиноят мебошад. Давраи охири бандубаст – муқоиса намудани аломатҳои тарафи субъективии кирдори содиршуда бо тасвири онҳо дар меъёрҳои дахлдори Кодекс мебошад. Хулосаи бандубастӣ: таркиби ҷиноят дар ҳаракатҳои А. ҳаст ва дар кадом моддаи КЧ ҚТ пешбинӣ шудааст ё таркиби ҷиноят дар ҳаракатҳои А. мавҷуд нест.

Ҳамаи давраҳои бандубасти ҷиноятӣ бояд бо далелҳои, ки қонунӣ ба даст оварда шудаанд (ҷоизии далелҳо) ва объективӣ – ҳаматарафа мебошанд, асоснок карда шаванд. Дар моддаи 85 КМЧ ҚТ се гурӯҳи ҳолатҳои пешбинӣ шудаанд, ки бояд исбот карда шаванд:

- а) таркиби ҷиноят;
- б) фардисозии ҷазо;
- в) криминалрогию пешгирикунӣ (ҳолатҳои, ки боиси содиршавии ҷиноят гардидаанд).

Гурӯҳи якуми далелҳои таркиби ҷиноят ба ҳодисаи ҷиноят (вақт, ҷой, тарз ва дигар ҳолатҳои содир намудани ҷиноят), ҳолатҳои, ки гунаҳгории айбдоршавандаро дар содир кардани ҷиноят ва мусоидат намудан ба он, дараҷаи гуноҳ ва ангеҷаи онро, инчунин ҳолатҳои, ки хусусият ва андозаи зарари аз ҷинояти содиршуда расидаро муайян мекунад, дахл доранд. Ҳамаи онҳо дар якҷоягӣ ба унсурҳои объективӣ ва субъективии таркиби ҷиноят дахл доранд. Истилоҳи «таркиби ҷиноят» дар КМЧ ҚТ ва КЧ ҚТ хеле кам истифода мешавад. Одатан дар қонунгузорӣ истилоҳҳои «ҷиноят», «аломатҳои ҷиноят» ё «кирдор» истифода мешаванд. Ин ҳолат чунин асоснок карда мешавад, ки мафҳуми таркиби ҷиноят дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ баҳснок мебошад.

Мувофиқи моддаи 335 КМЧ ҚТ суд дар ҳонаи машваратӣ хангоми баровардани ҳукм масъалаҳои зеринро ҳал мекунад:

- кирдоре, ки дар содир намудани он судшаванда айбдор карда мешавад, ҷой дорад ё не;
- оё исбот шудааст, ки кирдорро судшаванда содир кардааст;

– ин кирдор чиноят аст ё не ва он маҳз бо кадом моддаи қонуни чиноятӣ пешбинӣ карда шудааст;

– судшаванда дар содир намудани ин чиноят гунаҳгор аст ё не ва ҳолатҳои сабуққунанда ва вазнинқунандаи ҷазо мавҷуданд ё не ва ғайра.

Ҳолатҳои мазкур бевосита барои муайянқунии таркиби чиноят равона шудаанд. Дар КМҶ ҚТ мафҳуми таркиби чиноят истифода нашуда, моҳияти бандубасти чиноят дар сархати сеюм пешбинӣ шудааст («ин кирдор чиноят аст ё не ва он маҳз бо кадом моддаи қонуни чиноятӣ пешбинӣ карда шудааст»).

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои болоӣ мафҳуми бандубасти чиноятро муқаррар кардан мумкин аст. Ин муқаррарқунии мувофиқати аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфнок бо аломатҳои чиноят, ки меъёри ҳуқуқи чиноятӣ пешбинӣ кардааст. Агар таркиби чиноятро ҳамчун ҳастаи воқеии таркибии чиноят тавзеҳ диҳем, ки аз унсурҳои ҳатмӣ, зарурӣ ва кофӣ иборат буда, ба ҷамъият хавфнокии онро инъикос менамояд, чунин таркиб асоси бандубасти чиноят мебошад. Бандубаст аз муқаррарқунии мувофиқати (айният, шабоҳати) аломатҳои таркиби кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда бо аломатҳои таркиби чиноят, ки ин ё он меъёри ҳуқуқи чиноятӣ пешбинӣ кардааст, иборат мебошад.

Агар назарияи меъёрии таркиби чиноятро ҷонибдорӣ намоем, ки таркиби чиноятро ҳамчун тарҷиди қонунгузорӣ ва тамсилаи иттилоотӣ тавзеҳ медиҳад, пас маҳз онҳо асоси бандубастро ташкил медиҳанд. Бо суҳанони дигар тибқи назарияи меъёрӣ таркиби чиноят меъёр мебошад ва ҳини бандубаст мувофиқати байни кирдор ва меъёри КҶ муқаррар карда мешавад. Ин ҳолат низ дар маҷмӯъ қобили қабул аст. Вале дар чунин ҳолат мумкин аст бидуни зикри таркиб бандубаст муайян карда шавад (чуноне дар КҶ баъзе давлатҳои ИДМ пешбинӣ шудааст).

Меъёрҳои муурофиавӣ барои бандубаст истифода намешаванд. Дар онҳо далелҳои дурустӣ ё нодурустии бандубаст мавҷуд аст. Бандубасти чиноят танҳо аз рӯи меъёрҳои ҳуқуқи чиноятӣ сурат мегирад. Мақомоти вақолатдори давлатӣ санадҳои муурофиавии чиноятӣ оид ба бандубасти чиноятро қабул мекунад, ки он бандубасти расмӣ номида мешавад. Дар баробари

ин бандубасти ғайрирасмӣ низ мавҷуд аст, ки дар тафсирҳои илмию амалӣ ба КҶ, адабиёти илмӣ ва китобҳои дарсӣ, воситаҳои ахбори омма таҷассум мегарданд.

Ҳамин тавр, бандубасти ҷинойт – ин муқарраркунии мувофиқати таркиби кирдори ба ҷамъият хавфнок ба таркибе, ки дар меъёри ҳуқуқии ҷинойтӣ пешбинӣ шудааст, мебошад³⁴.

§3. ФУНКСИЯ ВА АҲАМИЯТИ ТАРКИБИ ҶИНОЯТ

Функсияи қонунгузори таркиби ҷинойт дар инҳо зоҳир мегардад: яқум, ҷинойтро бе дарназардошти таркиби ҷинойт, бе дарёфтани аломатҳои он муайян намудан мумкин нест. Бинобар ин, таркиби ҷинойт асоси ҳуқуқии ҷавобгарии ҷинойтӣ ба шумор меравад. Дуюм, таркиби ҷинойт асоси амалии бандубасти ҷинойт ба шумор меравад. Ҳамин тавр, таркиби ҷинойт принсипи қонуниятро амалӣ намуд, ба мақомоти татбиқи ҳуқуқ имконият намедихад, ки озодона аз руи ақидаи субъективии худ мавҷуд будан ё набудани ҷинойт ва ҷавобгарии ҷинойтиро ҳал намояд.

Сеюм, дар асоси унсурҳои таркиби ҷинойт намудҳои алоҳидаи ҷинойт тавофут карда мешавад.

Чорум, дар натиҷа таркиби ҷинойт имконият медиҳад, ки масъалаи ҷазо ва татбиқи дигар ҷораҳои таъсиррасонии ҳуқуқии ҷинойтӣ дуруст ҳал карда шавад. Бинобар ин, дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ аҳамияти сегонаи таркиби ҷинойт мавҷуд аст: 1) имконият медиҳад, ки мавҷудияти ҷинойт ва тавофути он аз дигар ҷинойтҳо муайян карда шавад; 2) ба бандубасти кирдори ҷинойтӣ таъсир мерасонад; 3) ба ҷавобгарӣ ва ҷазо таъсир мерасонад.

---

³⁴ Муфассалтар ниг.: Бобочонов И.Ҳ. Масоили мубрами бандубасти ҷинойтҳо (дар назария ва амалия): Васоити таълимию амалӣ. Дар се қисм. Қисми 1. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. С-6-22.

§4. НАМУДҲОИ ТАРКИБИ ЧИНОЯТ³⁵

Дар назарияи ҳукуки чиноятӣ таркибҳо аз рӯи якчанд омилҳо ба намудҳо ҷудо карда мешаванд:

1. Аз рӯи дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ;
2. Аз рӯи сохти таркиб;
3. Аз рӯи сохти тарафи объективии чиноят.

Аз рӯи **дараҷаи ба ҷамъият хавфинокӣ** чор намуди таркиби чиноят фарқ карда мешавад:

1. Таркиби асосӣ;
2. Таркиб бо ҳолатҳои сабуккунанда;
3. Таркиб бо ҳолатҳои вазнинкунанда;
4. Таркиб бо ҳолатҳои махсусан вазнинкунанда.

Таркиби асосии чиноят – ин маҷмӯи унсурҳои объективӣ ва субъективие мебошад, ки дар ҳамаи ҳолатҳои содир намудани чиноят ҷой дорад, вале нишонаҳои иловагиро ба монанди ҳолатҳои вазнинкунавад ва ё сабук- кунанда, доро намебошад.

Дар баъзе адабиётҳои ҳуқуқӣ таркиби асосии чиноятро - таркиби оддии чиноят низ меноманд. Ба таркиби оддии чиноят мисол шуда метавонад, қисми 1 моддаи 104 ҚҶ ҚТ – одамкушӣ.

Таркиб бо ҳолатҳои сабуккунанда - ин чунин таркибҳо ба ҳисоб мераванд, ки ғайр аз нишонаҳои таркиби асосии чиноят, дорои нишонаҳои иловагӣ мебошанд, ки қонунгузор вобавста ба ин, ба ҷамъият хавфнокии кирдорро камтар эътироф карда, ба он ҷазои нисбатан сабукро пешбинӣ менамояд. Мисол, агар қисми 1 моддаи 104 таркиби асосии одамкушӣ эътироф карда шавад, пас моддаҳои 105 Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон - кӯдаки навзоди худро куштани модар, 106 Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон - одамкушӣ дар ҳолати ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ, 107 Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон – одамкушӣ дар ҳолати аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан ё дар ҳолати баромадан аз ҳадди чораҳои, ки барои дастгир

---

³⁵ Муфассалтар ниг.: Хусейнов С.Х. Таркиби чиноят (дастури таълимӣ). Душанбе "ЭР-граф" 2013, С. 22 – 26.

намудани шахси ҷиноят содир карда заруранд, - таркибҳо бо ҳолатҳои сабуққунанда эътироф карда мешаванд.

Дар таркиб бо ҳолатҳои вазнинқунанда ва махсусан вазнинқунанда, таркиби асосии ҷиноят, инчунин дорои аломатҳои иловагӣ, яъне ҳолатҳои вазнинқунанда ё махсусан вазнинқунанда мебошанд ва бо ин дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ ин таркиби ҷиноят баландтар мегардад. Мисол, қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ - 15 ҳолати вазнинқунандаи одамқушӣ, қисмҳои 3 ва 4 моддаи 244 КҶ ҚТ дӯзди бо ҳолатҳои вазнинқунанда ва махсусан вазнинқунанда.

Омили дигари ба намудҳо ҷудо кардани таркиби ҷиноят - ин сохти таркиби ҷиноят мебошад, яъне тарзи баёнқунии қонунгузор. Вобаста ба ин, таркиби ҷиноят ба се намуд ҷудо карда мешавад:

- 1) таркиби содда;
- 2) таркиби мураккаб;
- 3) таркиби алтернативӣ.³⁶

Таркиби соддаи ҷиноят, чунин таркиби ҷинояте эътироф карда мешавад, ки дорои як объект, як кирдор, як оқибат ва бо як шакли ғуноҳ содир карда мешавад. Мисол, қисми 1 моддаи 244 КҶ ҚТ – дӯзди: объект - моликият, тарафи объективӣ- ҳаракати ғайбӣ, тарафи субъективӣ - ғуноҳ дар шакли қасд.

Таркиби мураккаби ҷиноят, чунин таркибе мебошад, ки ё ба ду объект таҷовуз мекунад (роҳзанӣ - моддаи 249 КҶ ҚТ), ё бо якчанд кирдор содир карда мешавад (бетартибҳои оммавӣ моддаи 188 КҶ ҚТ), ё якчанд оқибат фаро мерасад (ғасби гаравгон, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги инсон ё дигар оқибатҳои вазнин гардида бошад - банди “б” қисми 3 моддаи 181 КҶ ҚТ), ё бо ду шакли ғуноҳ содир шуда бошад (қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси ғайби ҷабрдида гардида бошад - банди “в” қисми 3 моддаи 110 КҶ ҚТ).

Таркиби алтернативии ҷиноят, яке аз намудҳои таркиби мураккаби ҷиноят буда, дар диспозитсияи моддаи мушаххаси Қисми махсуси КҶ ҚТ якчанд ҳаракатҳои алтернативиро баён

---

³⁶ Хусейнов С. Х., Хомидова М. Ф. Уголовное право Республики Таджикистан (Общая часть). Конспект лекций. Учебное пособие. - «Ношир». - Худжанд, 2010. С. 64.

мекунад ва содир намудани яке аз чунин ҳаракатҳо, таркиби ҷинойтро ташкил медиҳад. Мисол, дар диспозитсияи қисми 1 моддаи 200 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст: "ғайриқонунӣ истехсол, тайёр кардан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, интиқол ё фиристодан бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан, ҳамчунин ғайриқонунӣ ба соҳибияти каси дигар додани воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ ба миқдори кам"

Содир намудани яке аз чунин ҳаракатҳо ҷавобгарии ҷинойтиро мутобиқи қисми 1 моддаи 200 КҶ ҚТ ба миён меорад.

Аз рӯи сохти тарафи объективи ҷинойт, яъне аз рӯи тарзи баёни тарафи объективи ҷинойт, се намуди таркиби ҷинойт фарқ карда мешавад:

- 1) таркиби моддӣ (материалӣ);
- 2) таркиби расмӣ;
- 3) таркиби кутоҳқардашуда.

Таркиби моддӣ - ин чунин таркибе мебошад, ки дар он қонунгузор ба тарафи объективи ҷинойт на фақат нишонаи кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ), балки нишонаи оқибати ҷинойтӣ, робитаи сабабии байни кирдор ва оқибати ҷинойтироӣ низ дохил менамояд. Мисол, моддаи 104 КҶ ҚТ - одамкушӣ, 244 КҶ ҚТ - дуздӣ.

Таркиби расмӣ - ин чунин таркибе мебошад, ки ба тарафи объективи ҷинойт ба сифати нишонаи ҳатмӣ фақат кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) барои ҷамъият хавфнок дохил мешавад. Мисол, моддаи 196 КҶ ҚТ - ғайриқонунӣ сохтани яроқ, 277 КҶ ҚТ - ғайриқонунӣ ба даст овардани маълумоти дорои сирри тиҷоратӣ ё бонкӣ.

Таркиби кӯтоҳқардашуда - чунин таркибе ба ҳисоб меравад, ки қонунгузор лаҳзаи хотимаёфта ҳисобидани ҷинойтро давраи сӯиқасд ба ҷинойт вобаста мекунад. Мисол, моддаи 186 КҶ ҚТ - ҷинойти бандитизм аз лаҳзаи ташкили гурӯҳи (дастай) мусаллаҳи устувор бо мақсади ҳучум ба шаҳрвандон ё ташкилот, ҳамчунин роҳбарӣ ба чунин гурӯҳ (даста), хо- тимаёфта эътироф мешавад, новобаста аз он, ки гурӯҳи (дастай) мусаллаҳи устувор ба шаҳрвандон ё ташкилот ҳучум намуд ё не.

Ҳамин тавр, дар таркиби моддӣ қонунгузор лаҳзаи хотимаёфта ҳисобидани ҷинойтро ба фаро расидани оқибати

чиной дар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинишуда алоқаманд мекунад. Дар таркиби расмӣ, қонунгузор лаҳзаи хотимаёфта ҳисобидани ҷиноятро бо содир намудани ҳуди кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) барои ҷамъият хавфнок алоқаманд мекунад. Дар таркиби кӯтоҳкардашуда бошад, қонунгузор лаҳзаи хотимаёфта ҳисобидани ҷиноятро бо ҳаракатҳои тайёри ё сӯиқасд ба ҷиноят алоқаманд мекунад.

§5. БАНДУБАСТИ ҶИНОЯТ

Бандубасти (квалификатсия) ҷиноятҳо³⁷ ин муқаррар кардани мувофиқати аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда ба аломатҳои таркиби ҷиноят, ки дар меъёрҳои қисмиҳои умумӣ ва махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ шудаанд ва дар натиҷа баровардани ҳулоса оид ба татбиқи ин ё он моддаи (моддаҳои) КЧ ҚТ мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқии замони Шӯравӣ вобаста ба ҳуқуқи ҷиноятӣ муҳаққиқи аввалини падидаи бандубасти ҷиноятҳо А.А. Герцензон чунин таърифро пешкаш карда буд: «Бандубасти ҷиноятҳо аз муқарраркунии мувофиқати кирдори мушаххас ба аломатҳои ин ё он таркиби ҷиноят, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, иборат мебошад»³⁸.

---

³⁷ Истилоҳи «бандубаст» муродифи тоҷикии истилоҳи «квалификатсия» дар қонунгузори ҷиноятӣ мебошад (моддаҳои 15 ва 19 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Истилоҳи «квалификатсия» аз калимаи латинии *qualificatio* баромада, маънои тавсифи ашё ё зухурот, вобаста ба маҳакҳои сифатӣ мансуб донистани он ба гурӯҳ ё дараҷаи муайяно ифода мекунад, ҳамчун сифати муайян, баҳодии ягон амал истифода мешавад. Ҳарчанд мафҳуми «бандубаст» маънои «квалификатсия»-ро бо тамоми ҷанбаҳои фаро гирифта натавонад ҳам, ҳамчун истилоҳ қонунгузори ҷиноятӣ ба он маънои мазкурро таҳмил намудааст. Бинобар ин, ҳангоми истифодаи калимаи «бандубаст» мо на ба маънои этимологӣ, балки ба он ҳамчун истилоҳ муносибат менамоем. Солиев К.Ҳ. низ дар чунин ақида аст. Ниг.: Тафсири ба Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. Душанбе. Глобус. 2006.

³⁸ Герцензон А.А. Квалификация преступлений. М., 1947.

Муҳаққиқони минбаъда дар муқарраркунии мафҳуми бандубасти ҷиноятҳо дур наарафта, аслан дар доираи мафҳуми мазкур таъриф додаанд³⁹.

В.В. Колосовский чунин қайд мекунад, ки мафҳуми бандубаст ба маънои ҳуқуқи ҷиноятиаш якҷанд аломатхоро дар бар мегирад. Аввалан, мафҳуми бандубаст ҳам раванд ва ҳам натиҷаи онро фаро мегирад, ки аз ҷониби субъекти махсуси ҳуқуқ-татбиқкунанда амалӣ карда мешавад. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки дар ин ҷода натиҷаи бандубасти ҷиноят аҳамиятнок аст. Чунки то лаҳзае, ки бандубаст дар ягон шакли муурофиявӣ таҷассум наёбад, он боиси оқибати ҳуқуқӣ намегардад. Танҳо вақте бандубаст дар ягон ҳуҷҷати муурофиявӣ сабт мешавад, иштирокчиёни муурофия ҳуқуқи аз болои он шикоят карданро пайдо мекунад. Дуюм, муайян кардани мувофиқати аломатҳои кирдори содиришуда бо аломатҳои таркиби ҷиноят, ки қонунгузори ҷиноятӣ муқаррар кардааст, аломатҳои бандубасти ҷиноятро ба пуррагӣ фаро намегирад. Бандубасти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ба гуфти В.В. Колосовский зухуротест, ки набояд танҳо бо баҳодиҳии кирдори ба ҷамъият хавфнок маҳдуд карда шавад⁴⁰.

Дар ҳақиқат, гуфтаҳои муаллиф асос доранд, чунки натиҷаи бандубаст на ҳамеша баҳодиҳии ҷиноят будани кирдори ба ҷамъият хавфнок аст. Ҳолатҳои мешаванд, ки дар натиҷаи бандубаст дар кирдори шахс аломатҳои таркиби ҷиноят ошкор намегарданд. Раванди анҷомдодашуда низ бандубаст мебошад, вале бандубасти на ҷиноят, балки бандубасти кирдори ғайриҷиноятӣ мебошад. Аз ин рӯ, мафҳуми «бандубаст» ва «бандубасти ҷиноят», ки чун анъана дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ биду-

---

³⁹ Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М., 2010. С.13; Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972. С.8; Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: Лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений». М., 2007. С.7; Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М., 1984. С.7-19; Рагоз А.И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений: практ.пособие. М., 2006; Бурчаг Ф.Г. Квалификация преступлений. К., 1983; Намуов А.В., Новиченко А.С. Законы логики при квалификации преступлений. М., 1978. С. 10-30.

⁴⁰ Колосовский В.В. Теоретические проблемы квалификации уголовно-правовых деяний. М., 2011. С.16.

ни тафриқа, ҳамчун муродиф истифода мешавад, бояд аз ҳам ҷудо карда шаванд.

Дар ин ҷо бояд ба як масъалаи дигар низ диққат зоҳир намоем. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ истилоҳи «бандубаст» тавъаман бо «ҷиноят» истифода мешавад, яъне дар шакли «бандубасти ҷиноят (ё ҷиноятҳо)». Мо чунин мешуморем, ки бо назардошти андешаҳои зикршуда шакли дурустгари истилоҳи мазкур «бандубасти кирдор» мебошад. Воқеан, дар КҶ ҚТ низ дар чунин шакл истилоҳи мазкур истифода шудааст. Масалан, мувофиқи қисми 4 моддаи 15 доғи судӣ ва дигар оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ нисбати шахсе, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ҷиноят содир кардааст, набояд ҳангоми бандубасти (квалификасия) кирдори ин шахс ва ҳангоми таъини ҷазо барои ҷинояте, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон содир кардааст, ба инбат гирифта шавад, агар дар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Фаҳмиши ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие, ки ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдорро муайян мекунад, ба мақсад ва вазифаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мувофиқ нест. Барои татбиқи дурусти қонунгузори ҷиноятӣ ин тарзи фаҳмиш боиси оқибатҳои манфӣ шуда метавонад. Ин тарзи фаҳмиш ба таъиноти аслии ҳуқуқи ҷиноятӣ хилоф шуда метавонад.

Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ бисёр меъёрҳо ҳислати манъкунӣ доранд ва барои он равона шудаанд, ки шаҳрвандон чунин рафторҳои манъшударо содир накунад. Дар сурати вайрон шудани онҳо сухан дар бораи ҷиноят ва ҷазо меравад. Дар баробари муқаррарномаи ҷиноят ва ҷазо, меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мавҷуданд, ки дар онҳо ҳуқуқҳои муайяни шаҳрвандон аз ҷониби давлат сабот карда мешаванд. Мисоли аз ҳама одӣ он ин ҳуқуқ ба мудоғиби зарурӣ (моддаи 40 КҶ ҚТ), расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст (моддаи 41 КҶ), зарурати ниҳой (моддаи 42 КҶ) ва ё таваккали асоснок (моддаи 43 КҶ) аст. Ё худ бинобар қамаҳамияти ҷиноят набудани кирдор (қисми 2 моддаи 17 КҶ ҚТ) фаҳмиши (мафҳуми) ҷиноятро маҳлуд месозад. Аз ин рӯ, моҳияти қонунгузори ҷиноятӣ бояд дар таносуб бо ин паҳлӯҳо фаҳмида шавад. Дар вақти бандубасти кирдор масъалаи мазкур бояд ба инбат

гирифта шавад, дар акси ҳол қачфаҳмӣ ва муносибати яктарафа зоҳир мегардад.

Л.Д. Гаухман чунин мешуморад, ки бандубасти ҷиноят аз ҷор қисм таркиб ёфтааст:

1) бандубасти ҷиноят ин арзёбии маҳз кирдори ҷиноятӣ мебошад, яъне кирдоре, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷиноятро доро мебошад⁴¹. Дар сурати муайян шудани набудани ҷиноят раванди амалишуда дар доираи мафҳуми «бандубасти ҷиноят» ҷойгир намешавад. Муаллиф ин ҳолатро «бандубасти манфӣ» ё худ «бандубасти ноанҷом» номидааст (бандубасти ҷиноятро бошад «бандубасти мусбат» ё худ «бандубасти анҷомёфта» номидааст). Бо чунин тарзи муносибат мо розӣ шуда наметавонем. Бандубаст раванд аст ва ҷуноне қайд шуда буд, дар ин раванд натиҷа аҳамият дорад, сарфи назар аз он ки, дар кирдорҳои шахс аломатҳои таркиби ҷиноят ошкор карда мешавад ё не. Муҳим он аст, ки мутобиқати кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда бо аломатҳои таркиби ҷиноят муайян карда шавад. Дар акси ҳол фаъолияти анҷомдодаи мақомоти ваколатдори давлатӣ муаллақ менамояд. Фарз кардем, ки мақомоти тафтишотӣ парвандаи ҷиноятиро бо ин ё он моддаи КҶ оғоз менамояд. Ин ҷо аллақай бандубаст ба ҷашм мерасад. Баъдан дар ҷараёни тафтиш ҳолатҳое, ки ҷавобгарии ҷиноятиро истисно мекунанд, ошкор мегардад. Тафтишот аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ қатъ карда мешавад. Саволе ба миён меояд, ки амали муфаттиш оид ба оғози парвандаи ҷиноятӣ бо моддаи мушаххаси КҶ чӣ гуна амал аст?

2) қисми дигари бандубаст ин аломатҳои кирдори содиршуда мебошад;

3) ин муқаррар кардани аломатҳои таркиби ҷиноят, ки қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст;

4) ин муқарраркунӣ ва мустақкамкунии дақиқи унсурҳои дуҷум ва сеҷум мебошад.

Қобили зикр аст, ки қисмҳои мазкур аслан ба раванди бандубасти ҷиноятҳо дахл доранд, аз ин рӯ, мо онҳоро муфассалтар дар боби дигари тадқиқот баррасӣ хоҳем кард.

---

⁴¹ Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М, 2010. С.13-14.

Б.А. Куринов мафхуми бандубастро ба ду маъно корбаст кардааст:

1) бандубаст ҳамчун раванди мантиқӣ, ҳамчун фаъолияти ин ё он шахс оид ба муқарраркунии мувофиқати ҳолати мушаххас бо таркиби ҷиноят;

2) бандубаст ҳамчун арзёбии ҳуқуқи кирдори ба ҷамъият хавфнок⁴².

Тафовут на аз фаҳмиши бандубаст ҳамчун раванди айният-дихии кирдори содиршуда бо тавсифи таркиби он дар КҶ, балки аз мавқеи муаллиф нисбат ба таркиби ҷиноят вобаста аст. Дар ин ҷо саволе ба вучуд омаданаш мумкин аст, ки ҷӣ бо ҷӣ хангоми бандубаст ба ҳамдигар муқоиса карда мешавад? Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки ҷиноят бо таркиби ҷиноят айният дода мешавад. Дигарон бар он ақидаанд, ки ҷиноят бо меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ муқоиса карда мешавад. Ақидаи сеюме низ ҷой дорад, ки таркиби кирдори ба ҷамъият хавфнок бо таркиби ҷинояте, ки дар меъёри дахлдори КҶ дарҷ ёфтааст, мавриди муайянкунии мувофиқат қарор мегирад.

В.Н. Кудрявтсев ҳамчун муҳаққиқи машҳури падидаи бандубасти ҷиноятҳо чунин мафҳумро пешниҳод намуда буд: бандубасти ҷиноятҳо ин «муқарраркунӣ ва мустаҳкамкунии мувофиқати аниқ миёни аломатҳои кирдори содиршуда ва аломатҳои таркиби ҷиноят» мебошад. Баъдан ӯ ин мафҳумро андаке дигар муайян кардааст. Бандубаст ҳамчун яке аз давраҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ шудааст, ки аз қабули қарор оид ба он ки, маҳз кадом меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷинояти содиршударо пешбинӣ мекунад ва дар мустаҳкамкунии ин қарор дар санади мурофиавии ҷиноятӣ иборат мебошад⁴³.

Муаллифи дигар М. И. Коржанский низ мафҳуми монандро додааст: арзёбии ҳуқуқи ҷиноятии кирдори содиршуда, интиҳоб ва татбиқи он меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки аломатҳои онро пурра тасвир менамояд⁴⁴. Дар мафҳуми мазкур муаллиф мустаҳкамкунии ҳуқуқи ворид накардааст, зеро чунин мешу-

---

⁴² Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М, 1984. С.7.

⁴³ Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. М., 1972. С.7-8; Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1999. С.14.

⁴⁴ Коржанский М. И. Квалификация преступлений. Киев, 1998. С.10-11.

морад, ки интихоби меъёр аллакай чунин мустаҳкамкуниро амалӣ месозад. С.А. Тарарухин бо ақидае, ки бандубасти ҷиноят ин ба ҳам муқоиса кардани аломатҳои ҷиноят ва аломатҳои меъёр мебошад, розӣ нест. Чунки, ба ақидаи ӯ, ин мафҳумҳо мақулаҳои гуногун – қонуни тарҷидӣ ва зухуроти иҷтимоӣ – ҷиноят мебошанд⁴⁵. Ҷавоб ба саволи он, ки ҳангоми бандубасти ҷиноят айният бо ҷӣ муқаррар карда мешавад – бо аломатҳои меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ ё бо таркиби ҷиноят дар фаҳмиши таркиби ҷиноят ҷойгир аст, махсусан дар ҷинояти воқеӣ ё тарҷиди қонунгузорӣ мебошад.

Аз ин рӯ, ошкорсозии мафҳуми таркиби ҷиноят зарур аст.

Дар ҳуқуқи римӣ мафҳуми таркиби ҷиноят (*corpus delicti*) ҳамчун асос, моҳияти ҷиноят, тана, таркиби ҷиноят маълум буд. Аз рӯи шаҳодати Н.С. Таганцев дар асрҳои 16 ва 17 таркиби ҷиноят ба таври истисно аҳамияти муқофавӣ, ҳамчун маҷмӯи изҳо, ки ҷиноят дар олами зоҳирӣ (ҷасад, хун) мегузорад, дошт⁴⁶. Ҳангоми ҷой доштани таркиби ҷиноят, ки аз рӯи аломатҳои он оид ба воқеан содир шудани ҷиноят боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ҳаракатҳои ҷустуҷӯиро оғоз намудан мумкин буд.

Дар охири асри 18 дар қорҳои олмониҳо таркиби ҷиноят ба ҳуқуқи ҷиноятӣ (ҳуқуқи моддӣ) таҳвил мегардад. Криминалистҳои олмонӣ ба тафовути миёни таркиби ҷиноят (*Tatbestand*) ва ҷиноят (*Verbrechen*) тавачҷӯх зоҳир мекунад. Таркиби ҷиноят ҳамчун «таркиби қонун» тавзеҳ дода мешавад. Дар китобҳои дарсӣ оид ба ҳуқуқи ҷиноятӣ таркиби ҷиноят дар фасли «Дар бораи қонун» ҷой дода шудааст.

В.Н. Кудрявтсев бо ин муносибат муттафиқ аст. Ӯ чунин мешуморад, ки ҷойи назарияи умумии бандубасти ҷиноятҳо дар низоми Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ва китобҳои дарсӣ бояд фасли «Қонуни ҷиноятӣ» бошад: «Назарияи умумии бандубасти ҷиноятҳо қисми ин фасл мебошад, зеро дар он мушкилоти сохтори қонун, қоидаҳои татбиқи он омӯхта шуда, масъалаҳои тафсир ва муайянкунии маънои он ва ғайра дахл карда

---

⁴⁵ Тарарухин С.А. Понятие и значение квалификации преступлений: Учебное пособие. Киев, 1990. С.6.

⁴⁶ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. Т.1. СПб., 1902. С.336.

мешавад»⁴⁷. Аломати баробарӣ миёни таркиби ҷиноят ва қонуни ҷиноятӣ қотеона гузошта шудааст. Тафовут миёни диспозитсияи қонуни ҷиноятӣ ва таркиби ҷиноят, ҳамчунин функцияи таркиби ҷиноят номуайян мемонад. Агар меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки аз рӯи он бандубасти ҷиноят гузаронида мешавад, мавҷуд бошад, пас таркиб чи лозим аст? Дар яке аз қорҳои охирон дар бораи таркиби ҷиноят, ҷуноне В.Н. Кудрявтсев мешуморад, «истифодаи мафҳуми таркиби ҷиноят танҳо бо як маъно – мазмуни меъёрӣ мувофиқи мақсад аст»⁴⁸.

Дар солҳои 1960 ӯ воқеан ҷой доштани таркиби ҷиноятро эътироф намуда, ҷунин навишта буд: «Қонунгузор, албатта, на таркиб, балки меъёри ҳуқуқии ҷиноятро таъсис медиҳад, ки дар он бо пуррагии беш ё кам аломатҳои таркиби ҷиноят тасвир мешаванд. Худи ин аломатҳо объективан ҷой доранд, сарфи назар аз идроки одамон, онҳо воқеан ба ҷинояти мушаххас хос мебошанд ва вазифаи қонунгузор дар он ифода меёбад, ки аломатҳои мазкурро дар қонун бо пуррагӣ ва амиқии ҳарчи бештар муайян ва пешбинӣ намояд»⁴⁹. Бо фаҳмиши таркиб ҳамчун воқеияти кирдори ҷиноятӣ розӣ шуда, муаллиф қайд намуда буд: «Таркиби ҷиноят як навъ ҳаста ва сохтори (скелет, танаи) ҷинояти категорияи муайян мебошад»⁵⁰. Дар китоби дарсӣ таркиби ҷиноятро ӯ ҳамчун «маҷмӯи аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфнок, ки онро мувофиқи қонуни ҷиноятӣ ҳамчун ҷиноят ва сазовори ҷазо» муайян мекунад. Таркиб «низомии аломатҳои ҷиноят, таркиб алоқаҳои дохилии ҳоси ҷиноятро инъикос мекунад»⁵¹.

Аксари олимони замони Шӯравӣ ва замони баъдашӯравӣ ба таркиб ҳамчун тамсилаи қонунгузорӣ назар доранд. Масалан, «таркиби ҷиноят – тарҷид, тамсилаи қонунгузорӣ мебошад, ки бидуни он кирдори мушаххасро ҷиноят эътироф қардан номумкин аст»⁵².

---

⁴⁷ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1999. С.29.

⁴⁸ Энциклопедия уголовного права. СПб., 2005. С.11.

⁴⁹ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступлений. М., 1960. С. 46-47.

⁵⁰ Ҳамон ҷо.

⁵¹ Российское уголовное право. Общая часть. Учебник. М., 1997. С.84.

⁵² Игнатов А.Н., Костарева Т.А. Уголовная ответственность и состав преступления: Лекция. М., 1996. С.27.

И.Я. Гонтар дар тадқиқотҳое, ки махсусан ба таркиби ҷинойт ҳамчун зуҳурот ва мафҳум дахл доранд, назарияи меъёриро истодагарӣ мекард: «Таркиби ҷинойт тасвири аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфноке мебошад, ки дар қонуни ҷинойтӣ ҷойгир аст. На маҷмӯи аломатҳои муқарраршуда, ки дар қонуни ҷинойтӣ пешбинӣ шудаанд, ҷуноне одатан таъкид мегардад, балки тасвири ин маҷмӯи аломатҳо»⁵³. Азбаски меъёр асоси ҷавобгарии ҷинойтӣ шуда наметавонад, «масъалаи таркиби ҷинойт ҳамчун асоси ҷавобгарии ҷинойтӣ бояд аз байн бардошта шавад»⁵⁴.

А.А. Пионтковский дар замони худ навишта буд: «Мафҳуми таркиби ҷинойтро ҳуқуқшиносон ҳамчун ифодаи маҷмӯи аломатҳое, ки ҷинойти муайянро аз рӯи қонунгузории ҷинойтӣ тавсиф медиҳанд ва ҳам барои ифодаи кирдори мушаххасе, ки ба аломатҳои он мувофиқ мебошанд, истифода мебаранд»⁵⁵. Дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ ҳамин фаҳмиши дугонаи таркиби ҷинойт қариб ним аср идома ёфтааст.

Дар мавқеи ҷонибдорони назарияи меъёрӣ баъзан ақидаҳои бемантиқро дучор шудан мумкин аст. Агар таркиби ҷинойт – тарчиди қонунгузорӣ, тамсилаи иттилоотӣ бошад, пас чаро ҳангоми таҳлили унсурҳои мушаххас ва аломатҳои он (объект, тарафи объективӣ, субъект, тарафи субъективӣ) дар ҳусуси тарчиди қонунгузорӣ ва тамсилаи иттилоотӣ касе ёдрас намекунад. Пас, чунин бармеояд, ки таркиб (ҳамчун низом) тарчиди қонунгузорӣ, вале қисмҳои ин низом ва унсурҳои он категорияҳои воқеӣ мебошанд. Чунин сохтори мантиқӣ ба назарияи низомҳо ва назарияи маърифат мувофиқ нест.

Тасаввурот дар бораи таркиби ҷинойт ҳамчун кашфиёти сирф назариявӣ низ қобили қабул нест. Масалан, В.О. Навротский чунин мешуморад, ки таркиби ҷинойт «таркиби ҳуқуқиест, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ коркард шудааст»⁵⁶. Ӯ чунин мешуморад, ки тасвияи «таркиби ҷинойт, ки бо қонуни

---

⁵³ Гонтар И.Я. Преступление и состав преступления как явление и понятие в уголовном праве. Владивосток, 1997. С.10.

⁵⁴ Ҳамон ҷо.

⁵⁵ Пионтковский А.А. Учение о преступлении. М., 1961. С.120.

⁵⁶ Навротский В.О. Теоретические проблемы правовой квалификации. Киев, 1999. С.136.

чиноятӣ пешбинӣ шудааст» нодуруст мебошад. Қонуни чиноятӣ чиноятро муқаррар мекунад, на таркиби онро. Т.М. Маритчак ўро дастгирӣ мекунад: «Таркиби чиноят таркиби ҳуқуқӣ мебошад, ки дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ коркард шуда, ҳамчун воситае, ки ҳангоми бандубаст истифода мешавад, баромад менамояд. Бандубаст бошад, муқарраркунии мувофиқати байни аломатҳои воқеии сӯиқасд ва меъёри қонунро, ки ҷавобгариро барои сӯиқасди мазкур пешбинӣ мекунад, дар назар дорад»⁵⁷.

Назарияи таркиби чинояти воқеӣ аз он нуқтаи назаре бармеояд, ки таркиб ин ҳастаи (асос, моҳияти) чинояти бо чор зеринзоми сохташуда мебошад, ки аз унсурҳои ҳатмӣ иборат буда, ҳавфнокии кирдорро, ки аломатҳои он дар диспозитсияи меъёрҳои КЧ пешбинӣ шудаанд, ташкил медиҳад. Таркиб мисли ҳуди чиноят воқеӣ мебошад. Таҳлили забонӣ низ нишон медиҳад, ки таркиб мазмуни чиноятро ташкил медиҳад. Вақте сухан дар бораи таркиб меравад, мо дар хусуси таркиби чиноят сухан меронем, на дар хусуси таркиби қонун.

Мувофиқи қисми 3 моддаи 34 КЧ ҚТ шахсе, ки ихтиёран аз ба охир расонидани чиноят даст кашидааст, танҳо дар ҳолате ба ҷавобгарию чиноятӣ кашида мешавад, ки кирдори содирнамудаи ӯ таркиби чинояти дигар дошта бошад. Яъне, таркиби чиноят дар кирдори шахс ҷой дошта метавонад. Чунин тасвия дар тамоми эзоҳоти моддаҳои КЧ, ки озод кардан аз ҷавобгарию чиноятро пешбинӣ мекунанд, мавҷуд аст. Масалан, мувофиқи эзоҳи моддаи 130 КЧ ҚТ шахсе, ки одами рабудашро ё ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум кардаашро ихтиёрӣ озод мекунад, агар дар кирдори ӯ таркиби чиноятҳои дигар мавҷуд набошад, аз ҷавобгарию чиноятӣ озод карда мешавад. Ё худ, мувофиқи эзоҳи моддаи 195 КЧ шахсе, ки ихтиёрӣ предметҳои дар моддаи мазкур номбаршударо месупорад, агар дар кирдори ӯ дигар таркиби чиноят мавҷуд набошад, аз ҷавобгарию чиноятӣ озод карда мешавад.

Дар яке аз китобҳои классикӣ мафҳуми таркиби чиноят чунин дода шудааст: «Таркиби чиноят аз маҷмӯи аломатҳо (ун-

---

⁵⁷ Маритчак Т.М. Ошибки в квалификации преступлений. Киев, 2004.

сурҳо) иборат мебошад, ки ҷинояти мушаххасро ташкил меди- ханд»⁵⁸.

Аз таҳлилҳои мазкур бармеояд, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ таркиб ҳамчун маҷмӯи аломатҳои фаҳмида мешавад, ки ҷиноятро ташкил медиҳанд. Таркиби ҷиноят бо ҷиноят му- қобил гузошта намешуд. Онҳо ҳамчун муродиф истифода мешуданд. Танҳо дар солҳои 1950 таркиб, аз як тараф, ҳамчун ҳастаи воқеи ҷиноят ва аз тарафи дигар тарҷиди қонунгузорӣ, таркиби назариявӣ, тамсилаи иттилоотӣ тадричан ҷудо карда шуд.

Ю. Ляпунов манбаҳои назарияи меъёрии таркиби ҷинояти назариячиёни ҳуқуқи ҷиноятии олмониро дар охири асри 19 ва ибтидои асри 20 – Э. Белинг, К. Биндер, Р. Франк, Г. Ешек ба таври асоснок тасдиқ кардааст⁵⁹. Ба ақидаи онҳо, таркиби ҷиноят ҳамчун мафҳуми умумӣ, ҳамчунин таркибҳои алоҳидаи он сирф тарҷидӣ мебошанд, категорияҳои мафҳумӣ мебошанд. Аз ин ҷо аломатҳои таркиб пурра ба олами мафҳумҳо, ба ҳарфи қонун дахл дорад. Масалан, Э.Белинг чунин мешуморад, ки таркиб ин унсури қонун мебошад, он ба таври истисноӣ ба қо- нун дахл дорад, на ба ҳаёти воқеӣ. Таркиб ба худ кирдори иро- давӣ ва гунохро дар бар намегирад.

Қонунгузорию муосири Ҷумҳурии Федеролии Олмон (ҶФО) таркиби кирдорро ба маънои васеъ ва маҳдуд тафовут мегузорад. Фаҳмиши васеъ тамоми заминаҳои ҷавобгарии ҷи- ноятӣ – кирдори зиддиҳуқуқӣ, гуноҳ ва аломатҳои объективии кирдорро дар бар мегирад. Он функцияи кафолатии ҳуқуқи ҷи- ноятиро иҷро мекунад (die Garantiefunktion des Strafgesetz, Garantietatbestand). Таркиб ба маънои маҳдуд, ки таърихан аз назарияи Э. Белинг баромадааст, нисбат ба таркибҳои мушах- хас истифода мешавад ва ба мафҳуми сеъзозгии ҷиноят асос ме- ёбад. Ҳоло назариячиён на танҳо дар хусуси таркиби қонунӣ ё таркиби қонун (gesetzliche Tatbestand), инчунин дар хусуси тар- киби нодуруст (Unrechtstatbestand) менависанд.

---

⁵⁸ Уголовное право. Часть Общая. М., 1939. С.41.

⁵⁹ Муфассалтар ниг.: Ляпунов Ю. Состав преступления: гносеологический и социально-правовой аспекты// Уголовное право. 2005. № 5. С.44-48.

Қинойат дар илми ҳуқуқи қинойати ҚФО ҳамчун ҳаракат ё беҳаракатӣ фаҳмида мешавад, ки таркиби гунаҳгоруна ва зид-дихуқуқии аз қониби суд эътирофшударо дар бар мегирад. Таркиб аломати зиддихуқуқии қинойати мушаххас мебошад, зиддихуқуқӣ бошад зиддият ба тартибот дар маҷмӯъ аст. Кирдор мумкин аст таркиби қинойатро дар бар гирад, ҳатто гунаҳгоруна бошад, вале қинойат эътироф нашавад, зеро аз рӯи баҳодихии суд он мумкин аст ба тартиботи ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ муҳолифат нанамояд⁶⁰.

Мансуб донишмандони таркиби қинойат ба рафтори зиддихуқуқӣ боиси тафриқагардии асосҳои ҷавобгарии қинойатӣ, асосҳои бандубасти қинойатҳо ба ҳуқуқӣ (таркиб) ва иҷтимоӣ (хавфнокӣ қамъиятӣ) мегардад. Ю. Ляпунов барои қинойат мавқеъ Г.А. Кригерро зеро танқид қарор додааст. Вале ин ақида миёни назариячиёни муносири ҳуқуқи қинойатӣ, ки назарияи меъёрии таркиби қинойатро қонибдоранд, васеъ паҳншуда мебошад (ҳарчанд он ҳилофи моддаи 11 ҚЧ ҚТ мебошад, ки мувофиқи он асоси ҷавобгарии қинойатӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорой тамоми аломатҳои таркиби қинойати дар ҳамин Кодекс пешбинигардида аст). Асоси бандубасти қинойатро бошад мувофиқати пурраи аломатҳои кирдори ба қамъият хавфнокӣ содиршуда ба аломатҳои таркиби он, ки ҚЧ пешбинӣ кардааст, ташкил медиҳад.

ҚЧ Қумхурии Молдова (соли 2002) фаҳмиши меъёрии таркиби қинойатро мустақкам кардааст. Дар моддаи 51 он омадааст: «Асоси воқеии ҷавобгарии қинойатӣ содир намудани кирдори зараровар ва асоси ҳуқуқии ҷавобгарии қинойатӣ аломатҳои таркиби қинойат, ки қонуни қинойатӣ пешбинӣ кардааст, мебошад».

Таркиби қинойат дар моддаи 52 ҚЧ Қумхурии Молдова қинойат омадааст:

«(1) Таркиби қинойат маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ бо қонуни қинойатӣ муқарраршудае мебошад, ки кирдори зарароварро ҳамчун қинойати мушаххас бандубаст мекунад.

---

⁶⁰ Муфассал ниг.: Кузнецова Н.Ф., Вельцель Л. Уголовное право ФРГ. М, 1981.

(2) Таркиби чиноят асоси ҳуқуқи бандубасти чиноят мувофиқи моддаи мушаххаси Кодекси мазкур мебошад».

Аз мазмуни моддаҳои мазкур бармеояд, ки ҚЧ Қумхурии Молдова муфассал ва дақиқ назарияи меъёрии таркиби чиноятро таҷассум кардааст. Дар хусуси арзиши он ҳини татбиқи ҳуқуқ боварӣ ҳосил кардан мумкин аст. Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки оё назарияи меъёрият ба ҚЧ давлатҳои ИДМ таъсир кардааст, ки онҳо аз истилоҳи «таркиби чиноят» даст кашида, танҳо дар хусуси чиноят сухан меронанд? Масалан, ҚЧ Қумхурии Беларуссия ва ҚЧ Гурҷистон асоси ҷавобгарии чиноятиро чиноят эътироф мекунанд.

Дар ҚЧ ҚТ ва ҚМЧ ҚТ ва мувофиқан дар таҷрибаи судӣ фаҳмиши меъёрии таркиб вонамехӯрад. Таҷриба чиноятро бо таркиби он муқобил намегузорад. Аломат ва унсурҳо ҳам ба чиноят ва ҳам ба таркиби он дахл дорад. Ҷонибдорони назарияи меъёрият онҳоро тафовут мегузоранд: унсурҳо ба чиноят, аломатҳо ба таркиб дахл доранд.

Дар мақолаи Н.Ф. Кузнетсова пурсишномаи марокангезе таҳлил шудааст. Мазмуни он чунин аст: соли 1987 дар байни аъзои Шӯрои илмию машваратии Суди Олии ИҶШС, судяҳо ва олимони пурсиш гузаронида шуда, саволи зерин гузошта шуда буд:

1. Таркиби чиноят ин дар ҳаракатҳои шахс мавҷудияти ҳамаи аломатҳои чиноят, ки дар қонуни чиноятӣ пешбинӣ шудаанд.

2. Таркиби чиноят ин маҷмӯи аломатҳои объективӣ ва субъективӣ чиноят – объект, субъект, тарафи объективӣ ва тарафи субъективӣ, ки дар қонун пешбинӣ шудааст.

3. Таркиби чиноят ин тамсилаи қонунгузориҳои чиноятӣ мебошад.

Натиҷаи пурсиш нишон додааст, ки 67 фисад ҷонибдори банди 2 ва 26 фисад ҷонибдори банди 1 мебошанд, қисме, ки бо банди 3 розӣ мебошанд, қисмандони илмӣ мебошанд. Аҷиб он аст, ки баъзеҳо чунин навиштаанд: «Наход назариячиён дигар қор надошта бошанд?». Аз ин ҷо бармеояд, ки дар амалия масъ-

алаи фаҳмиши таркиби ҷиноят масъалаи баҳснок набуда, фаҳмиши гуногунро истисно мекунад⁶¹.

Барои ҳадафҳои тадқиқоти мо таркиби ҷиноят аз нуқтаи назаре лозим аст, ки он асоси бандубасти ҷиноят мебошад. Ҳангоми фаҳмиши меъёрӣ асоси бандубасти ҷиноятҳо тарҷиди қонунгузорӣ ё тамсилаи иттилоотӣ мебошад. Саволе ба миён меояд, ки чӣ бо чӣ айният дода мешавад? Мумкин кирдори содиршуда бо меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ? Вале мафҳуми ҷинояте, ки дар моддаи 17 ҚЧ ҚТ пешбинӣ шудааст, барои бандубаст мувофиқ нест, зеро дар он дигар хосиятҳои кирдор тасвир ёфтаанд (бидуни сохтор аз рӯи чор зернизомии таркиб). Аз ин ҷо бояд дақиқ карда шавад, ки таркиб ин асоси ҳуқуқии бандубасти ҷиноят мебошад. Пас, дигар саволе ба миён меояд, ки асоси ғайриҳуқуқии бандубаст чӣ аст? Дар китоби дарсӣ чунин омадааст: «муайян кардани бандубасти ҷиноят ҳамчун муқарраркунӣ ва мустаҳкамкунии ҳуқуқии айнияти аломатҳои аз нигоҳи ҳуқуқӣ аҳамиятноки кирдори воқеан содиршуда бо аломатҳои таркиби ин намуди ҷиноят, ки дар меъёри Кодекси ҷиноятӣ мустаҳкам шудааст, аҳамияти қонуни ҷиноятиро ҳамчун асоси ҳуқуқии бандубасти ҷиноятҳо пешбинӣ мекунад»⁶².

Ба ҳам муқобил гузоштани аломатҳои кирдори содиршуда бо қонуни ҷиноятӣ ҳақиқати бебаҳс (аксиома) мебошад. Вале дар чунин маврид зарур меояд, ки аломати баробарӣ байни меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ ва таркиби ҷиноят гузошта шавад, онҳоро муродиф шуморид ва функцияи таркибро ҳангоми бандубаст, дар тафовут аз қонуни ҷиноятӣ маънидод кард. «Аломатҳои аз нигоҳи ҳуқуқӣ аҳамиятноки кирдори воқеан содиршуда» - ин ё аломатҳоест, ки дар қисми 1 моддаи 17 ҚЧ ҚТ пешбинӣ шудаанд (хавфнокии ҷамъиятӣ, гуноҳ, кирдори зиддиҳуқуқӣ), ё таркиббандӣ аз рӯи чор зернизом мебошад. Онҳо воқеан ҷойдоранд ва мо онҳоро дар китобҳои дарсӣ на ҳангоми таҳлили мафҳуми ҷиноят, балки ҳангоми баррасии таркиби ҷиноят (объект, субъект, тарафи объективӣ, тарафи субъективӣ) таҳлил менамоем.

---

⁶¹ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Состав преступления (спорные вопросы)// Вестник МГУ. Сер.11. Право. 1987. № 4.

⁶² Корнеев А.В. Теоретические основы квалификации преступлений: Учебное пособие. М., 2006. С.32.

Унсурҳои воқеии ҷиноят (қисмҳои таркибӣ) ва аломатҳои онҳо (хусусиятҳои фарқкунанда) унсурҳои ҳам ҳатмӣ ва ҳам иловагиро дар бар мегирад. Таркиббандии ҳастаи ҷиноят – таркиби он танҳо унсурҳои ҳатмиро бо аломатҳои он, ки барои бандубасти ҷиноят кофӣ ва зарур мебошанд, фаро мегирад. Ҳангоми бандубаст дар маҷмӯъ на ҷиноят, балки таркиби он мувофиқи таркиби ҷиноят, ки бо меъёри КҶ пешбинӣ шудааст, муқобил гузошта мешавад. Агар чунин шуморида шавад, ки ҳангоми бандубасти ҷиноят муқарраркунии аломатҳои таркиби ҷинояти содиршуда бо аломатҳои меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад, ғалат намешавад, вале ин чандон мувофиқ нест, чунки дар қонун он низоми таркиббандии унсурҳое, ки ба таркиб хос аст, мавҷуд нест.

Ҳамаи гуфтаҳои мазкурро агар мо дар шакли формула ифода намоем, пас чунин бармеояд:

$$Ч=УХ+УИ,$$

ки дар ин ҷо «Ч» - ҷиноят, «УХ» - унсурҳои ҳатмӣ, «УИ» - унсурҳои иловагӣ буда,

$$УХ=О+ТО+С+ТС; УИ=Кх+Г+Кч$$

ки дар ин ҷо «О» - объект, «ТО» - тарафи объективӣ, «С» - субъект, «ТС» - тарафи субъективӣ, «Кх» - кирдори ба ҷамъият хавфнок, «Г» - гуноҳ, «Кч» - кирдори зиддиҳуқуқии ҷиноятӣ мебошанд.

Муқарраркунии айният миёни таркиби кирдори содиршуда (онро баъзан «таркиби воқеӣ» меноманд) ва таркиби ҷиноят, ки дар диспозитсияи ин ё он меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ (онро баъзан «таркиби ҳуқуқӣ» низ меноманд)⁶³ тасвир шудааст, бо пайдарпайии дақиқ гузаронида мешавад.

Аввал объекти кирдори содиршуда бо объекте (объектҳое), ки дар моддаҳо, номҳои бобҳо ва фаслҳои КҶ тасвир шудаанд, муқоиса карда мешавад. Сипас аломатҳои тарафи объективии кирдори содиршуда бо тасвири онҳо дар меъёри КҶ айният дода мешаванд. Қадами дигари бандубаст ин айниятдиҳии ало-

⁶³ Ниг.: Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. М., 1963.

матҳои субъёкти ҷиноят бо муқаррароти КҶ дар бораи ҷинояткор ё шарикӣ ҷиноят мебошад. Давраи охири бандубаст – муқоиса намудани аломатҳои тарафи субъёктивии кирдори содиршуда бо тасвири онҳо дар меъёрҳои дахлдори Кодекс мебошад. Хулосаи бандубастӣ: таркиби ҷиноят дар ҳаракатҳои А. ҳаст ва дар кадом моддаи КҶ пешбинӣ шудааст ё таркиби ҷиноят дар ҳаракатҳои А. мавҷуд нест.

Ҳамаи давраҳои бандубастии ҷиноятӣ бояд бо далелҳои, ки қонунӣ ба даст оварда шудаанд (ҷоизии далелҳо) ва объективӣ – ҳама тарафа мебошанд, асоснок карда шаванд. Дар моддаи 85 КМҶ ҚТ се гурӯҳи ҳолатҳои пешбинӣ шудаанд, ки бояд исбот карда шаванд:

- а) таркиби ҷиноят;
- б) фардисозии ҷазо;
- в) криминологию пешгирикунӣ (ҳолатҳои, ки боиси содиршавии ҷиноят гардидаанд).

Гурӯҳи якуми далелҳои таркиби ҷиноят ба ҳодисаи ҷиноят (вақт, ҷой, тарз ва дигар ҳолатҳои содир намудани ҷиноят), ҳолатҳои, ки гунаҳгории айбдоршавандаро дар содир кардани ҷиноят ва мусоидат намудан ба он, дараҷаи гуноҳ ва ангеҷаи онро, инчунин ҳолатҳои, ки хусусият ва андозаи зарари аз ҷинояти содиршуда расидаро муайян мекунад, дахл доранд. Ҳамаи онҳо дар якҷоягӣ ба унсурҳои объективӣ ва субъёктивии таркиби ҷиноят дахл доранд. Истилоҳи «таркиби ҷиноят» дар КМҶ ҚТ ва КҶ ҚТ хеле кам истифода мешавад. Одатан дар қонунгузорӣ истилоҳҳои «ҷиноят», «аломатҳои ҷиноят» ё «кирдор» истифода мешаванд. Ин ҳолат чунин асоснок карда мешавад, ки мафҳуми таркиби ҷиноят дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ бахшнок мебошад.

Мувофиқи моддаи 335 КМҶ ҚТ суд дар ҳонаи машваратӣ ҳангоми баровардани ҳукм масъалаҳои зеринро ҳал мекунад:

- кирдоре, ки дар содир намудани он судшаванда айбдор карда мешавад, ҷой дорад ё не;
- оё исбот шудааст, ки кирдорро судшаванда содир кардааст;
- ин кирдор ҷиноят аст ё не ва он маҳз бо кадом моддаи қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст;

– судшаванда дар содир намудани ин ҷиноят гунаҳгор аст ё не ва ҳолатҳои сабуққунанда ва вазнинқунандаи ҷазо мавҷуданд ё не ва ғайра.

Ҳолатҳои мазкур бевосита барои муайянқунии таркиби ҷиноят равона шудаанд. Дар КМЧ ҚТ мафҳуми таркиби ҷиноят истифода нашуда, моҳияти бандубасти ҷиноят дар сархати сеюм пешбинӣ шудааст («ин кирдор ҷиноят аст ё не ва он маҳз бо қадом моддаи қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст»).

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои болоӣ мафҳуми бандубасти ҷиноятро муқаррар кардан мумкин аст. Ин муқаррарқунии мувофиқати аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфнок бо аломатҳои ҷиноят, ки меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст. Агар таркиби ҷиноятро ҳамчун ҳастаи воқеии таркибии ҷиноят тавзеҳ диҳем, ки аз унсурҳои ҳатмӣ, зарурӣ ва кофӣ иборат буда, ба ҷамъият хавфнокии онро инъикос менамояд, чунин таркиб асоси бандубасти ҷиноят мебошад. Бандубаст аз муқаррарқунии мувофиқати (айният, шабоҳати) аломатҳои таркиби кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда бо аломатҳои таркиби ҷиноят, ки ин ё он меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст, иборат мебошад.

Агар назарияи меъёрии таркиби ҷиноятро ҷонибдорӣ намоем, ки таркиби ҷиноятро ҳамчун тарҷиди қонунгузорӣ ва тамсилаи иттилоотӣ тавзеҳ медиҳад, пас маҳз онҳо асоси бандубастро ташкил медиҳанд. Бо суҳанони дигар тибқи назарияи меъёрӣ таркиби ҷиноят меъёр мебошад ва ҳини бандубаст мувофиқати байни кирдор ва меъёри КЧ муқаррар карда мешавад. Ин ҳолат низ дар маҷмӯъ қобили қабул аст. Вале дар чунин ҳолат мумкин аст бидуни зикри таркиб бандубаст муайян карда шавад (чуноне дар КЧ баъзе давлатҳои ИДМ пешбинӣ шудааст).

Меъёрҳои мурофиавӣ барои бандубаст истифода намешаванд. Дар онҳо далелҳои дурустӣ ё нодурустии бандубаст мавҷуд аст. Бандубасти ҷиноят танҳо аз рӯи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ сурат мегирад. Мақомоти вақолатдори давлатӣ санадҳои мурофиавии ҷиноятӣ оид ба бандубасти ҷиноятро қабул мекунад, ки он бандубасти расмӣ номида мешавад. Дар баробари ин бандубасти ғайрирасмӣ низ мавҷуд аст, ки дар тафсириҳои

илмию амалӣ ба КЧ, адабиёти илмӣ ва китобҳои дарсӣ, воситаҳои ахбори омма таҷассум мегарданд.

Хамин тавр, бандубасти ҷинойат – ин муқарраркунии мувофиқати таркиби кирдори ба ҷамъият хавфнок ба таркибе, ки дар меъёри ҳуқуқии ҷинойатӣ пешбинӣ шудааст, мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ чун анъана ду намуди бандубаст ҷудо карда мешавад:

а) бандубасти расмӣ;

б) бандубасти ғайрирасмӣ (илмӣ).

Таҳти мафҳуми бандубасти расмӣ бандубасте фаҳмида мешавад, ки эътибори ҳуқуқӣ дошта, аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттишон, прокурорҳо ва судяҳо амалӣ карда мешавад. Бандубасти ғайрирасмӣ бандубастест, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ аз ҷониби олимон, аспирантҳо, донишҷӯён, муаллифони мақолаҳои илмӣ ё аз ҷониби иштирокчиёни муҳофизати судӣ ва шахсони алоҳида бо тартиби пешниҳоди ақидаи худ аз рӯи ин ё он парвандаи ҷинойатӣ пешниҳод карда мешавад.

Хусусияти бандубасти расмӣ дар он аст, ки он вобаста ба парвандаи мушаххас ва аз ҷониби шахсони барои он ваколатдор амалӣ карда мешавад. Л.Д. Гаухман дуруст ба сеюм хусусияти он низ ишора кардааст: бандубасти расмӣ дар санадҳои дахлдори муҳофизатии ҷинойатӣ сабт мегардад (қарор дар бораи оғоз намудани парвандаи ҷинойатӣ, қарор дар бораи ба ҷавобгарии ҷинойатӣ кашидани шахс, фикри айбдоркунӣ, ҳукм ва ғайра)⁶⁴. Дар сурати ба ин се хусусият ҷавобгӯ набудани раванди бандубаст он ғайрирасмӣ ҳисобида мешавад.

Ба чунин навъбандии бандубаст баъзе олимони муҳолиф мебошанд. Масалан, А.П. Коробов муқобили ҷудосозии бандубасти илмӣ мебошад⁶⁵. Ба андешаи мо ақидае, ки бандубаст танҳо бояд аз ҷониби шахси мансабдори мақоми ваколатдори давлатӣ амалӣ карда шавад, дуруст мебошад. Дар ҳақиқат, танҳо чунин бандубаст боиси оқибатҳои ҳуқуқӣ мегардад. Вале ин маъноӣ онро надорад, ки бандубасти ғайрирасмӣ ҷой дошта наметавонад. Шаҳрвандони муқаррарӣ (ғайриҳуқуқшинос) низ баъ-

---

⁶⁴ Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М., 2010. С.20.

⁶⁵ Ниг.: Коробов А.П. Правовая квалификация: основы, понятие, значение, этапы: Дисс....канд.юрид.наук. Саратов, 2005. С.73.

зан ба кирдорҳои ин ё он шахрванд баҳои ҳуқуқӣ дода, бо ин роҳ як навъ бандубастро амалӣ месозанд. Инкор намудани чунин раванд нодуруст ва нолозим аст. Бандубасти ғайрирасмӣ дар ҷараёни таълим ва ташаккули тафаккури ҳуқуқӣ аҳамияти калон дорад.

Л.Д. Гаухман бандубасти ғайрирасмиро ба ду зернамуд ҷудо кардааст: а) бандубасти сирф ғайрирасмӣ. Масалан, бандубасте, ки аз тарафи шахрвандон, кормандони илмӣ, муаллифони мақолаҳо, монографияҳо, китобҳои дарсӣ ва ғайра вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад; б) бандубасти ғайрирасмие, ки аз тарафи иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад: ҳимоятгар, гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрдида, даъвогар ва ҷавобгари граждани, ки дар дархостҳои онҳо таҷассум ёфтааст, инчунин аз тарафи судяҳои Суди Олии дар қарорҳои Пленум. Бандубасти мазкур ду хусусият дорад:

1) вобаста ба парвандаи ҷиноятии мушаххас пешниҳод мешавад;

2) дар ҳуччатҳои, ки дар қонунгузорию муҳофизати ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, инъикос ва мустақкам мегардад.

Тафовути ин зернамуд аз бандубасти расмӣ дар он аст, ки шахсони чунин бандубастро амаликунанда субъектони бандубасти расмӣ намебошанд. Ин намудро муаллиф «бандубасти омехта» ва ё «бандубасти нимрасмӣ» номидааст⁶⁶.

Қобили зикр аст, ки чудосозии бандубаст ба расмӣ ва ғайрирасмӣ ба мазмуни бандубаст таъсир надорад. Дурустӣ ё нодурустии бандубаст аз омодагии касбӣ, сатҳи маърифат, касбият ва дигар хислатҳои шахсии бандубасткунанда вобаста аст.

Баъзе олимони бо ин таснифот иктифо накарда, дигар намудҳо ва зернамудҳои бандубастро ҷудо месозанд⁶⁷.

В.В. Колосовский мафҳуми бандубастро васеъ (мафҳуми навъӣ) шуморида, бандубасти кирдорҳои ҷиноятӣ ва бандубасти кирдорҳои ғайриҷиноятӣ (рафтори баъдиҷиноятӣ, кирдоре,

---

⁶⁶ Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. С.21-22.

⁶⁷ Ниг., масалан: Толкаченко А.А. Теоретические основы квалификации преступлений: Учеб.пособие. М., 2004. С.16.

ки зарари қонунӣ мерасонад, кирдорҳои камаҳамият, кирдори шахсони номукаллаф)-ро шомили он медонад⁶⁸.

Ҳамин тавр, таҳлили масъала нишон медиҳад, ки тафриқасозии бандубаст асосан аз рӯи субъекти амалисозандаи он сурат гирифта, дар адабиёти ҳуқуқӣ якранг қобили қабул нест. Сарфи назар аз ин, чудосозии бандубасти расмӣ ва ғайрирасмӣ қобили таваҷҷӯҳ мебошад. Вобаста ба парвандаи ҷиноятии мушаххас маҳз бандубасти расмӣ боиси оқибати ҳуқуқӣ мебошад, вале ин аҳамияти бандубасти ғайрирасмиро коста намесозад. Дар таҷриба бисёр ҳолате мешавад, ки бандубасти расмӣ таҳти таъсири бандубасти ғайрирасмӣ ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, зарурати айни ба таснифоти мазкур ҷой дорад.

Пеш аз ҳама, бояд қайд сохт, ки бандубасти ҷиноят аҳамияти умумиҷимой ва ҳуқуқии ҷиноятӣ дорад.

Б.А. Куринов бошад, дар хусуси аҳамияти сиёсии бандубаст низ сухан рондааст⁶⁹.

Аҳамияти умумиҷимойии бандубасти ҷиноятҳо дар он ифода меёбад, ки ҳолати иҷтимоию ҳуқуқии низомро тавсиф дода, аз як тараф, заминаи таъмини қонуният дар давлат дар маҷмӯъ буда, аз тарафи дигар ҷойи марказиро дар ташаккули давлати ҳуқуқӣ ишғол менамояд. Ҳарду паҳлуи мазкур нақши ҳуқуқии ҷиноятиро дар давлат ва ҷамъият ифода менамоянд, ки моҳияташон муайян кардани муносибатҳои нисбатан муҳим ва арзишноке мебошад, ки шакли иҷтимоию иқтисодӣ ва ахлоқии ҷомеаро ифода карда, ҳифзи ин муносибатҳоро бо роҳи татбиқи чораҳои ҷазо таъмин менамояд,

Аз рӯи аҳамияти умумиҷимойӣ дар хусуси қонуният дар давлат, риоя ва таъмини он пеш аз ҳама бо он баҳо медиҳанд, ки то кадом дараҷа ҷазои татбиқшаванда ба қонуни ҷиноятӣ мувофиқ аст ва то кадом дараҷа кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда ҳолисона ва дуруст бандубаст карда шудааст.

---

⁶⁸ Ниг.: Колосовский В.В. Теоретические проблемы квалификации уголовно-правовых деяний. М., 2011. С.16; чунин акидаро Р.А. Сабитов низ доро мебошад. Ниг.: Сабитов Р.А. Теория и практика квалификации уголовно-правовых деяний: Учеб.пособие. М, 2003. С.7.

⁶⁹ Ниг. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М., 1984. С.21.

Ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ҳамчун раванд, дараҷаи амалишавӣ ва оқибати ниҳоии он аз рӯи ду қисми таркиби он сурат мегирад. Қисми якуми он дар мазмун ва шакли қонун ифода меёбад. Мазмуни қонун аз рӯи он муайян карда мешавад, ки то кадом дараҷа иродаи давлат, ки дар қонун таҷассум ёфтааст, ба иродаи халқ мувофиқ мебошад; то кадом дараҷа муносибатҳои муҳим ва арзишноки ҷамъиятӣ таҳти ҳифзи қонуни ҷиноятӣ қарор гирифтаанд; то кадом дараҷа воқеан, на ба таври эъломиявӣ ҷиноятҳо вобаста ба хавфнокиашон ба ҷамъият тафриқагузорӣ шудаанд. Шакли қонун ин ифодаи мазмуни он дар меъри ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад. Дараҷаи тасвири дақиқи мазмун дар қонуни ҷиноятӣ татбиқшавандагии қонуни мазкурро дар воқеияти иҷтимоӣ (таҷрибаи тафтишотӣ ва судӣ) ва бандубасти дақиқи ҷиноят нишон медиҳад.

Қисми дуюм дар татбиқшавии воқеии қонуни ҷиноятӣ дар амалия ифода меёбад, яъне то кадом дараҷа мазмун ва шакл бандубасти дақиқро таъмин мекунад.

Аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятии бандубасти ҷиноятҳо гуногунҷабҳа буда, дар чандин лаҳзаҳо ифода меёбанд.

Дар байни онҳо асосӣ ва муайянкунандаро чудо намуда, бояд қайд сохт, ки бандубасти дақиқ боиси оқибатҳои зерин мешавад:

1) риояи қонуниятро хангоми амалишавии адолати судӣ таъмин мекунад;

2) арзёбии иҷтимоию сиёсӣ ва ҳуқуқии кирдори содиршударо ифода мекунад;

3) ҳуқуқ ва манфиатҳои гунаҳгорро кафолат медиҳад ва бо ин роҳ барои дақиқан мувофиқи КҶ фардисозии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо мусоидат менамояд;

4) татбиқи қонунӣ ва асосноки падидаҳо ва меъёрҳои қонунгузори ҷиноятиро, ки озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва аз ҷазо, барҳам хӯрдани доғи судиро танзим мекунад, муайян месозад;

5) тартиби мурофиавии тафтиши ҷиноят, ки қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст, боис мегардад;

6) имкон медиҳад, ки вазъ, сохтор ва тамоюли ҷинояткорӣ дуруст баҳо дода шуда, чораҳои самараноки мубориза бо он коркард шавад.

Бандубасти дурусти чиноят риояи қонуниятро ҳамчун принципи конститутсионӣ ва принципҳои дигари ҳуқуқи чиноятро таъмин менамояд. Ҳамчун принципи конститутсионии қонуният моддаи 42 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад, ки мувофиқи он дар Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд.

Дар қонуни чиноятӣ принципҳо ва дигар муқаррароти умумӣ ва мушаххаси ҳуқуқи чиноятӣ пешбинӣ шудаанд, ки риояи онҳо ҳангоми бандубасти чиноятҳо дар таҷрибаи тафтишотӣ ва судӣ амалишавии принципи конститутсионии мазкурро таъмин мекунад. Мувофиқи моддаи 4 КҶ ҚТ чиноят будани кирдор, сазовори ҷазо ва оқибатҳои дигари ҳуқуқии чиноятӣ будани онро танҳо КҶ муайян менамояд. Ҳеч кас дар содир намудани чиноят гунаҳгор дониста намешавад ва ба ҷазои чиноятӣ кашида намешавад ба ҷуз бо ҳукми суд ва дар асоси қонун. Татбиқи қонуни чиноятӣ аз рӯи қиёс манъ аст. Мазмуни КҶ ҚТ бояд дақиқан мутобиқи матни он фаҳмида шавад.

Мувофиқи моддаи 5 КҶ ҚТ шахсоне, ки чиноят содир намудаанд, қатъи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, шаҳрвандӣ, забон, муносибат ба дин, ақидаҳои сиёсӣ, таҳсилот, вазъи иҷтимоӣ, хизматӣ ва молу мулкӣ, мансубият ба хизматҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, маҳалли истиқоматашон ва дигар ҳолатҳо дар назди қонун баробаранд ва бояд ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида шаванд.

Л.Д. Гаухман чунин мешуморад, ки ҳангоми тасвияи принципи мазкур баъзе муқаррароти Конститутсия оид ба дахлнопазирии баъзе категорияи шахсони мансабдорон ба эътибор гирифта нашудааст⁷⁰.

Баҳодиҳии иҷтимоӣ сиёсӣ ва ҳуқуқии кирдори содиршударо ифода намуда, бандубасти дурусти чиноят асоси баҳодиҳии манфии давлат ва ҷамъият ба кирдори содиршуда бо назардошти дараҷа ва вазнинии хавфнокии ҷамъиятии он мебошад; мазмуни муносибатҳои вайроншудаи ҷамъиятӣ, расонидани зарар ба арзишҳои ҳифзшавандаи он, хислат ва та-

---

⁷⁰ Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. С.27.

моюли кирдори содиршуда, шакли гуноҳ ва ғайраро сабт мекунад; мувофиқати аломатҳои воқеии ҷинояти содиршударо бо аломатҳои таркиби ҷиноят, ки дар КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, муайян мекунад.

Ҳангоми бандубасти дурусти ҷиноят ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии гунаҳгор тавассути фардисозии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, инчунин оқибатҳои ҳуқуқии аз он бароянда кафолат дода мешавад. Бандубасти дурусти ҷиноят, татбиқи моддаи дахлдори КҶ-ро, ки ба кирдори содиршуда мувофиқ аст, таъмин мекунад. Ҳамчунин, амалишавии меъёрҳои Қисми умумии КҶ ҚТ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои тайёрӣ ба ҷиноят, таъини ҷазоро бо назардошти ба ҷамъият хавфнокии кирдор ва шахсияти гунаҳгор ва ғайра пешбинӣ мекунанд, таъмин карда мешаванд.

Бандубасти дурусти ҷиноят боиси ба таври қонунӣ ва асоснок озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, барҳамхӯрии доғи судӣ, ки Қисми умумии КҶ пешбинӣ кардааст, мегардад. Бандубасти кирдор мувофиқи моддаи 18 КҶ ҚТ вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфи барои ҷамъият дошташон ба ҷиноятҳои начандон вазнин, дараҷаи миёна, вазнин ва махсусан вазнин тақсим мешаванд. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор (моддаи 72 КҶ) ва бинобар сабаби ошӣ шудан бо ҷабрдида (моддаи 73 КҶ ҚТ), инчунин бо сабаби тағйир ёфтани вазъият (моддаи 74 КҶ ҚТ) танҳо барои ҷиноятҳои категорияи начандон вазнин ва дараҷаи миёна имконпазир аст; озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан (моддаи 75 КҶ ҚТ) дар сурате имконпазир аст, ки агар аз рӯзи содир шудани ҷиноят ду сол барои ҷиноятҳои начандон вазнин гузашта бошад (банди «а» қисми 1 моддаи 75 КҶ ҚТ), шаш сол барои ҷиноятҳои дараҷаи миёна гузашта бошад (банди «б» қисми 1 моддаи 75 КҶ ҚТ); даҳ сол барои ҷиноятҳои вазнин гузашта бошад (банди «в» қисми 1 моддаи 75 КҶ ҚТ) ва понздаҳ сол барои ҷиноятҳои махсусан вазнин (ба истиснои нишондоди қисми 5 моддаи 75 КҶ ҚТ) гузашта бошанд (банди «г» қисми 1 моддаи 75 КҶ ҚТ).

Боби 11 КҶ ҚТ, ки озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ном дорад ва асосҳои аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардан дар он

ҷой нишон дода шудаанд, ба андешаи мо на ҳамаи ҳолатҳои аз ҷавобгарии ҷинойтӣ озод карданро пешбинӣ менамояд. Мисол, дар эзоҳҳои моддаҳои 130, 130¹, 167, 179, 179¹, 181, 185, 187, 194³, 195, 196, 262, 279, 305, 307², 307³, 320, 343, 365, 374 ва 375 КҶ ҚТ ҳолатҳои пешбинӣ шудаанд, ки шахс аз ҷавобгарии ҷинойтӣ озод карда мешавад, аммо чунин асосҳо дар Қисми умумии КҶ ҚТ пешбинӣ нашудаанд, ки ин номукамалии техникаи ҳуқуқӣ мебошад.

Шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан (моддаи 76 КҶ ҚТ) нисбат ба шахсони болиғ танҳо дар мавриди воқеан муҳлати зеринро адо намудани $\bar{y}$ имконпазир аст:

а) на камтар аз нисфи ҷазое, ки барои ҷинойти начандон вазнин ё дараҷаи миёна таъин гардидааст;

б) на камтар аз се ду қисми ҷазое, ки барои ҷинойти вазнин таъин шудааст;

в) на камтар аз чор се ҳиссаи ҷазои барои ҷинойти махсусан вазнин таъиншуда, инчунин ҷазое, ки ба шахси қаблан шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озодгардида таъин шудааст (агар шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан тибқи асосҳои дар қисми 6 моддаи 76 КҶ ҚТ пешбигардида бекор карда шуда бошад).

Нисбат ба шахсони ноболиғ таносуби ин муҳлатҳо чунин аст:

а) на камтар аз сеяки муҳлати ҷазое, ки барои ҷинойти начандон вазнин ё дараҷаи миёна таъин шудааст;

б) на камтар аз нисфи ҷазое, ки барои ҷинойти вазнин таъин шудааст;

в) на камтар аз се ду ҳиссаи ҷазое, ки барои ҷинойти махсусан вазнин таъин шудааст (моддаи 91 КҶ ҚТ).

Доғи судӣ дар муҳлати зерин нисбат ба шахсони болиғ барҳам меҳӯрад:

а) ба маҳкумшудае, ки нисбати $\bar{y}$ шартан татбиқ накардани ҷазо татбиқ карда шудааст - баъди тамоми шудани муҳлати санҷиш;

б) нисбати шахсоне, ки аз маҳдуд кардани озодӣ дида ба ҷазои сабуктар маҳкум шудаанд - бо гузаштани як сол пас аз тамоми кардани муҳлати таъиншудаи ҷазо;

в) нисбати шахсоне, ки барои ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна ба маҳдуд кардани озодӣ ва ё маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд - бо гузаштани се сол пас аз адои ҷазо;

г) нисбати шахсоне, ки барои ҷиноятҳои вазнин бо маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд - бо гузаштани панҷ сол пас аз адои ҷазо;

д) нисбати шахсоне, ки барои ҷиноятҳои махсусан вазнин ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд – бо гузаштани ҳашт сол пас аз адои ҷазо (қисми 3 моддаи 84 КҶ ҚТ).

Нисбат ба шахсони ноболиғ таносуби ин муҳлатҳо чунин аст:

а) як сол пас аз адо намудани муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ барои ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна;

б) се сол пас аз адо намудани муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ барои ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин (моддаи 94 КҶ ҚТ).

Бандубасти дурусти ҷиноят тафтиши дурусти ҷиноятро, ки қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст, муайян мекунад, яъне шакли тафтиши ҷиноят ё пешбурд аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ, тобеияти судӣ, тартиби мурофиаи судӣ, ҳаҷми ҳуқуқҳои айбдоршаванда ва дигар оқибатҳои мурофиавӣ дуруст татбиқ карда мешаванд⁷¹.

Бандубасти ҷиноят, аз як тараф, тартиби мурофиавии тафтиши ҷиноятҳо аз тарафи дигар, ба якдигар алоқамандии мутақобила дошта, ба якдигар таъсири мутақобила мерасонанд. Ҳамин тавр, агар кирдор аломатҳои ду ва зиёда таркиби ҷиноятро фаро гирифта бошад, ки дар меъёрҳои ду ва зиёдаи ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинӣ шуда, якеаш кирдорро ба пуррагӣ, дигараш қисман дар бар гирад, кирдор дар сурате бо меъёри нисбатан пурра бандубаст карда мешавад, ки агар чунин бандубаст тартиби мурофиавии тафтишро сода нагардонад. Масалан, агар авбошӣ, ки ҷавобгарӣ барои он дар моддаи 237 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, бо расонидани зарари сабук ба саломатӣ бо хиссиёти авбошона содир шуда бошад (ки ҷавобгарӣ барои он дар моддаи 112 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст), пас кирдор танҳо бо

---

⁷¹ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972. С.31.

моддаи 237 КҶ ҚТ, ки кирдорро бапуррагӣ фаро мегирад, бандубаст карда мешавад, дар ҳоле ки моддаи 112 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятиро барои қисми кирдор пешбинӣ мекунад ва тартиби муурофиавии ҷиноят сода намегардад. Агар авбошӣ, ки дар қисми 1 моддаи 237 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, боиси бо ҳиссиёти авбошона несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк гардида бошад (ки ҷавобгарӣ барои он дар қисми 2 моддаи 255 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст), дар чунин ҳолати таносуби меъёрҳо, ки мувофиқан том ва чузъро дар бар мегиранд, кирдори содиршуда бояд аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо аз рӯи моддаҳои номбаршуда бандубаст карда шавад, зеро бандубасти чунин ҷиноят танҳо бо қисми 1 моддаи 237 КҶ ҚТ тартиби муурофиавии тафтиши ҷиноятро сода мегардонад.

Аҳамияти ҳукукии ҷиноятӣ бандубасти дурусти ҷиноятҳо дар он аст, ки он имкон медиҳад дар ҳисоботи оморӣ вазъ, сохтор ва тамоюли ҷинояткориро дуруст инъикос намояд. Ин боиси коркарди чораҳои самараноки мубориза ба муқобили намудҳои алоҳидаи ҷиноятҳо, аз ҷумла бо роҳи мукамалсозии конунгузории ҷиноятӣ мегардад⁷².

Бандубасти дуруст боиси муқаррар кардани воқеияти объективӣ вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ мегардад. Он бо раванди исбот робитаи зич дорад. Бандубаст раванди баъди исбот аст. Дар натиҷаи исбот иттилооти зарурӣ ҷамъоварӣ карда шуда, замина барои раванди мантиқии мураккаб – бандубаст мегардад⁷³.

---

⁷² Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 2001. С.23.

⁷³ Бобочонов И.Х. Масоили мубрами бандубасти ҷиноятҳо(дар назария ва амалия). Васоити таълимию амалӣ. Дар се қисм. Қисми 1.- Душанбе: "ЭР-граф", 2012 С.6-31.

БОБИ 6. ОБЪЕКТИ ЧИНОЯТ

§1. Мафҳум ва аҳамияти объекти чиноят

§2. Аломатҳо ва таркиби объекти чиноят

§3. Намудҳои объекти чиноят

§1. МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ ОБЪЕКТИ ЧИНОЯТ

Объекти чиноят аз ҷумлаи масъалаҳои марказӣ ва ибтидоии ҳуқуқи чиноятӣ мебошад. Кирдори чиноятӣ ба объекти чиноят равона мешавад, яъне объекти чиноят ҳамонест, ки ба он чиноят равона шуда, онро вайрон мекунад ва ё ба он зарар мерасонад ё худ метавонад зарар расонад.

Дар масъалаи табиати объекти чиноят тадқиқоти гуногуни илмӣ мавҷуд аст. Ба сифати объекти чиноят муносибатҳои ҷамъиятиезътироф мегардад⁷⁴, ки аз ҷониби қонун ҳифз карда мешавад⁷⁵.

Умуман, ба сифати объекти чиноят баъзан муносибатҳои ҷамъиятӣ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият (одамон, восита ва олооти истеҳсолот) ва ҳатто предмети чиноятро низ номбар мекунанд.

Дар назари аввал ба сифати объекти чиноят гӯё меъёрҳои ҳуқуқӣ баромад мекунанд. А.А. Пионтковский низ навишта буд, ки объекти тамоми чиноятҳо дар як вақт ҳам муносибатҳои дахлдори ҷамъиятӣ ва ҳам меъёрҳои ҳуқуқии дахлдор, ки ин муносибатҳоро танзим мекунанд, мебошад⁷⁶. Вале набояд фаромӯш сохт, ки дар аввал муносибатҳои ҷамъиятӣ мавриди

---

⁷⁴ Ин ақида аввалин маротиба дар адабиёти ҳуқуқӣ аз ҷониби А.А. Пионтковский баён шуда буд. Ниг.: Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР. Часть Общая. М., 1924. С.129-130. Баъдан аз ҷониби дигарон инкишоф дода шудааст. Ниг.: Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. М., 1960. С.4. ва дигарон.

⁷⁵ Загородников Н.И. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве. 1951. Вып.ХІІІ. С.12.

⁷⁶ Уголовное право. Часть общая. М., 1948. С.291.

таъсири ҷинояткорона қарор мегиранд. Меъёрҳои ҳуқуқӣ ба-рои он муқаррар карда мешаванд, ки ин муносибатҳои арзиш-ноки ҷамъиятиро ҳифз намоянд. Ҷиноят маҳз барои вайрон кардани ин муносибатҳои ҷамъиятӣ равона мешавад, на барои вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ. Натиҷаи ҷиноят (ё аз тарафи дигар – мақсади ҷиноят) ин расонидани зарар ё эҳти-молияти расонидани он мебошад. Ин зарар дар ҳеч маврид дар вайронкунии қонунгузории ҷиноятӣ (меъёрҳои алоҳидаи он) таҷассум намеёбад. Дар сурати вайронкунии қонунгузории ҷи-ноятиро ҳамчун объект шуморидан низ он дар нисбати вайрон-кунии (зараррасонӣ ба) муносибатҳои ҷамъиятӣ дуҷуминдараҷа мебошад.

Ақидаи ғалати дигар дар он ифода меёбад, ки ба мафҳуми объекти ҷиноят дар баробари муносибатҳои ҷамъиятӣ одамон-ро бо тафаккурашон, мафкура, нигоҳ ва воситаю олооти истех-солот шомил медонад⁷⁷. Қобили зикр аст, ки воситаю олооти истеҳсолот ва одамон дар маҷмӯъ қувваҳои истехсолкунандаи ҷамъиятро ташкил медиҳанд. Онҳо ҷавҳари моддиро ташкил медиҳанд. Ҳол он ки объекти ҷиноят ғайримодӣ буда, мафҳуми иҷтимоӣ аст. Чун сухан дар бораи одамон ва воситаю олооти истеҳсолот меравад, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳумҳои предмет ва ҷабрдида истифода мешаванд.

Ақидае баён шуда буд, ки объекти бевоситаи ҷиноят ин ашёи мушаххаси олами беруна мебошад (масалан, пул, автомо-бил ва ғайра)⁷⁸, вале ин ақида заминаи илмӣ надорад⁷⁹.

В.Н. Кудрявтсев низ ҳангоми баррасии объекти ҷиноят ба чунин иштибоҳ роҳ додааст. Ба ақидаи ӯ объекти ҷиноят инҳо-ро дар бар мегирад:

- а) муносибатҳои воқеии ҷамъиятӣ байни одамон;
- б) шакли ҳуқуқии он;
- в) шакли модӣ, шарт ва заминаи мавҷудияти ин муноси-батҳои ҷамъиятӣ. Дар таркибҳои «модӣ» объект тавассути ни-

---

⁷⁷ Муфассалтар ниг.: Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. М., 1975. С.51.

⁷⁸ Ниг.: Пионтковский А.А., Меньшагин В.Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть. Т.1. М., 1955. С.373-374.

⁷⁹ Ниг., масалан: Кригер Г.А. Квалификация хищений социалистического имущества. М., 1971, С.27-31.

шон додан ба оқибатҳои зарарнок ва баъзан предмети таҷовуз муайян карда мешавад⁸⁰.

Ақидаи аз ҳама маъмул ва амалан бебаҳс ҳамон аст, ки объекти ҷиноятро муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳад.

А.В. Наумов дар мисоли объекти ҷинояти одамкушӣ чунин мешуморад, ки муносибатҳои ҷамъиятиро ҳамчун объект шуморидан таҳти таъсири ҷараёни марксистӣ пайдо шудааст. Дар ҷараёни марксизм моҳияти инсон ҳамчун маҷмӯи ҳамаи муносибатҳои ҷамъиятӣ баррасӣ мешавад. Бинобар ин, тибқи ин ақида объекти одамкушӣ ба маънои асли ҳаёти инсон нест, балки ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад⁸¹. Азбаски инсон арзиши мутлақи мустақил мебошад, дар он на танҳо ҷанбаи иҷтимоӣ, балки ҷанбаи биологӣ низ арзи ҳастӣ дорад, ба ақидаи ӯ назарияи объекти ҷиноят ҳамчун муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки қонуни ҷиноятӣ ҳифз мекунад, набояд ҳамчун назарияи умумии ҳамаҷаҳади дониста шавад⁸². Аз ин нуқтаи назар А.В. Наумов ба сифати объекти ҷиноят неъмат (манфиат)-ро эътироф мекунад. Вале агар ин ақидаро идома диҳем, пас боз бармегардем ба сари масъалаи таносуби объект ва предмети ҷиноят, яъне ҳалқаи сарбаста ба вучуд меояд. Аз ин рӯ, Л.Д. Гаухман дуруст қайд мекунад, ки А.В. Наумов инсонро арзиши мутлақ шуморида, объекти ҷиноятро на ҳама неъмат (манфиат), балки танҳо он неъматҳое (манфиатҳое), ки бо қонуни ҷиноятӣ ҳифз мешаванд, медонад. Яъне инсон на арзиши мутлақ, балки ба арзише, ки қонуни ҷиноятӣ ҳифз мекунад, табдил меёбад. Вале инсон дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ на ҳамеша арзиши мутлақ дониста мешавад. Масалан, ҳангоми куштани инсон дар мавриди мудофияи зарурӣ қонунгузориҳои ҷиноятӣ танҳо шахсияти мудофиякундаро ҳифз мекунад (расонидани зарар ба шахси ҳучумкунанда ҷои дониста шуда, қонунгузориҳои ҷиноятӣ онро ҳифз намекунад)⁸³.

---

⁸⁰ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1960. С.143-148.

⁸¹ Курс советского уголовного права (часть Особенная). Т.3. Л., 1973. С.478.

⁸² Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М., 1996. С.147.

⁸³ Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М., 2010. С.69.

Дар асл конунгузории ҷиноятӣ дар муайянсозии мафхуми ҷиноят аз омилҳои ҳам модӣ ва ҳам расмӣ бармеояд. Аз як тараф, ҷиноят ин кирдори ба ҷамъият хавфнок мебошад, вале барои кирдори шахсро ҷиноят эътироф намудан зарур аст, ки он дар Кодекси ҷиноятӣ таҳти татбиқи ҷазо манъ шуда бошад. Ба ҷамъият хавфнокии кирдор дар доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян карда мешавад, аз ин рӯ, объекти ҷиноят бояд чун муносибатҳои ҷамъиятӣ доништа шавад.

Объекти ҷиноят унсурҳои ҳатмии дилхоҳ ҷиноят буда, бидуни он дар хусуси ҷиноят ҳарф задан ғайриимкон аст.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ объекти ҷиноят ба се намуд ҷудо карда мешавад. Дар адабиёти тозанаشر одатан аз таснифоти сеунсура даст кашида, аз таснифоти чорунсура (объекти умумӣ, объекти навъӣ, объекти намудӣ ва объекти бевосита) истифода мебаранд. Сохтори Кодекси ҷиноятӣ Чумхурии Тоҷикистон барои муайян кардани он мусоидат менамояд.

Доираи таҳминии ин муносибатҳои ҷамъиятӣ дар қисми 1 моддаи 2 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Мувофиқи он вазифаҳои КҶ ҚТ аз ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият, ҳимояи соҳти конституционӣ ва амнияти ҚТ аз таҷовузи ҷиноятӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, тарбияи шахрвандон дар рӯҳияи риояи Конституция ва қонунҳои ҷумҳурӣ, инчунин пешгирии ҷиноятҳо иборат аст. Ин манфиатҳо дар маҷмӯъ объекти умумии ҷиноятро ташкил медиҳанд. Яъне объекти умумӣ ин тамоми муносибатҳои ҷамъиятиё мебошад, ки бо қонуни ҷиноятӣ ҳифз карда мешавад.

Объекти навъӣ гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятии ҳамнавьё мебошанд, ки ба онҳо ҷиноят таҷовуз карда, ҷавобгарӣ барои он дар моддаи пешбинӣ шудааст, ки дар ҳамаҷон як қисми махсуси КҶ ҚТ дохил мешавад. Объекти навъӣ муносибатҳои ҷамъиятиё мебошанд, ки неъматҳои ҷисмонӣ, маънавий ва сиёсии шахсиятро таъмин мекунанд ё муносибатҳои ҷамъиятиё, ки иқтисодиёт, фаъолияти мӯътадили ҳокимияти давлатӣ ва ғайраро таъмин мекунанд. Масалан, объекти навъии ҷинояти бо моддаи 359 КҶ ҚТ пешбинишуда (сохтакорӣ далелҳо) муносибатҳои ҷамъиятиё мебошанд, ки фаъолияти мӯътадили ҳокимияти давлатиро таъмин менамоянд.

Объекти навъии (гурӯҳии, хелии) чиноят асоси ба фаслҳо чудо намудани Қисми махсуси КЧ ҚТ (фасли VII «Чиноятҳо ба муқобили шахсият»; фасли VIII «Чиноятҳо ба муқобили амнияти чамъиятӣ ва саломатии аҳоли»; фасли IX «Чиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист»; фасли X «Чиноятҳо ба муқобили тартиботӣ чамъиятӣ ва ахлоқ»; фасли XI «Чиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт»; фасли XII «Чиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ»; фасли XIII «Чиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ»; фасли XIV «Чиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ»; фасли XV «Чиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният») шудааст.

Объекти намудӣ – гурӯҳи муносибатҳои чамъиятии ҳамнамуде мебошанд, ки ба онҳо чиноят таҷовуз карда, ҷавобгарӣ барои он дар моддае пешбинӣ шудааст, ки дар ҳамаҷон як боби Қисми махсуси КЧ ҚТ дохил мешаванд. Объекти намудиро муносибатҳои чамъияти ташкил медиҳанд, ки ҳаёт ва саломатии шахсият, озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият ва ғайраҳо таъмин мекунад. Масалан, объекти намудии чинояти бо моддаи 359 КЧ ҚТ пешбинишуда (сохтакори далелҳо) муносибатҳои чамъияти мебошанд, ки фаъолияти мӯътадили мақомоте, ки адолати судиро ба амал мебароранд, ба ҳисоб меравад.

Объекти намудии чиноят асоси ба бобҳо чудо намудани фаслҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ (боби 16 «Чиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ»; боби 17 «Чиноятҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият»; боби 18 «Чиноятҳо ба муқобили озодии чинсӣ ва дахлнопазирии чинсӣ»; боби 19 «Чиноятҳо ба муқобили ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд»; боби 20 «Чиноятҳо ба муқобили оила ва ноболиғон»; боби 21 «Чиноятҳо ба муқобили амнияти чамъиятӣ»; боби 22 «Чиноятҳо ба муқобили саломатии аҳоли»; боби 23 «Чиноятҳо ба муқобили бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт»; боби 24 «Чиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист»; боби 25 «Чиноятҳо ба муқобили тартиботи чамъиятӣ ва ахлоқ»; боби 26 «Чиноятҳо ба муқобили моликият»; боби 27 «Чиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ»; боби 28 «Чиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ»; боби 29 «Чиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат»; боби 30 «Чиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хиз-

мати давлатӣ»; боби 31 «Қинойтҳо ба муқобили тартиби идорақунӣ»; боби 32 «Қинойтҳо ба муқобили адолати судӣ»; боби 33 «Қинойтҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ»; боби 34 «Қинойтҳо ба муқобили сулҳу амниятӣ инсоният») шудааст.

Дар баъзе мавридҳо номи фасл бо номи боби ҚЧ ҚТ мувофиқ меояд. Масалан, фасли XV («Қинойтҳо ба муқобили сулҳу амниятӣ инсоният») бо номи боби 34 («Қинойтҳо ба муқобили сулҳу амниятӣ инсоният») ҳамном аст. Дар ҷунин ҳолат объекти навъӣ бо объекти намудӣ аз рӯи ҳаҷм ва мазмун мувофиқ меоянд.

Объекти бевоситаи қинойт ин намуди мушаххаси муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки ба онҳо ҳамон як қинойт таъавуз менамоянд.

Масалан, объекти бевоситаи ҳамон қинойти бо моддаи 359 ҚЧ ҚТ пешбинишуда (сохтакорӣ далелҳо) муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки фаъолияти дуруст ва аз ҷониби қонунгузорӣ муқараршудаи мақомоти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, прокуратура ва суд оид ба баррасии парвандаҳои оилавӣ, граждонӣ, маъмури ва қинойтӣ ба ҳисоб меравад.

Аз диспозитсияи баъзе моддаҳо (масалан, моддаи 237 ҚЧ ҚТ) низ объектро ошкор намудан мумкин аст (тартиботи ҷамъиятӣ, моликият ва шахсият).

Дар аксарияти меъёрҳои қисми махсуси ҚЧ ҚТ объекти бевосита нишон дода нашудааст. Вобаста ба ин Н.Ф. Кузнецова қайд мекунад, ки аз рӯи қоидаҳои техникаи қонунгузорӣ бо манфиати сарфаи вожагӣ қонунгузор дар бештари ҳолатҳо объектро дар диспозитсияи моддаҳо тавассути аломатҳои зарар, предмети он ё ҷабрдида ва ҷои содиршавии қинойт тасвир менамояд⁸⁴. Аз ин рӯ, вобаста ба ҳар як таркибе, ки дар Қисми махсуси ҚЧ ҚТ пешбинӣ шудааст, объекти бевоситаро муайян кардан лозим меояд.

Ба ҳайси объекти қинойт на ҳамаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, балки танҳо он муносибатҳои, ки аз ҷониби қонунгузори қинойтӣ мавриди ҳифз қарор дода шудаанд, баромад мекунанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки доираи объекти қинойт маҳдуд буда, аз ҷониби қонунгузори қинойтӣ дақиқ муайян карда мешавад.

---

⁸⁴ Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М., 1969. С.117.

Ин ҳолат имкон медиҳад, ки кирдори ҷиноятӣ аз дигар ҳуқуқ-вайронкуниҳо фарқ карда шавад. Яке аз аҳамиятҳои муҳими амалии объекти ҷиноят маҳз дар ҳамин мебошад.

Аз объекти ҷиноят бояд предмети он фарқ карда шавад. Агар объекти ҷиноят муносибатҳои ҷамъиятӣ бошад, пас предмети ҷиноят ин ашёи олами модӣ мебошад, ки ба онҳо ҳаракати (беҳаракатии) шахс равона шудааст. Ба сифати предмет пул, қоғази қиматнок, автомобил ва ғайра баромад мекунад. Вақте ба сифати ҷунин предмет инсон баромад мекунад, ба маънои ҳуқуқи ҷиноятӣ онро ҷабрдида меноманд. Предмети ҷиноят ба доираи объектҳои гуногуни ҷиноят дохил шуда метавонад. Масалан, пул ҳам предмети ҷинояти дуздӣ (моддаи 244 КҶ ҚТ), ки объекташ моликият мебошад ва ҳам худсарӣ (моддаи 334 КҶ ҚТ), ки объекташ тартиботи идоракунии мебошад, шуда метавонад.

§2. АЛОМАТҲО ВА ТАРКИБИ ОБЪЕКТИ ҶИНОЯТ

Муносибатҳо тақозо мекунад, ки бояд дар он ақалан ду тараф мавҷуд бошад. Дар муносибатҳои ҷамъиятӣ онҳо одамон ва ё дигар шахсон (ҷамъият, давлат ва ғайра) мебошанд. Ин шахсон ҳамчун субъекти муносибатҳо баромад мекунанд.

Ҳамаи муносибатҳо байни одамон оид ба ин ё он масъала ё ба кадом чиз пайдо мешавад. Ба он неъмате, ки шахс (ё якчанд шахс) дахл доранд, предмети муносибатҳо мебошад.

Худи муносибатҳо аз руи намуди зохирии онҳо ин муносибати байниҳамдигарии субъектон нисбати якдигар вобаста ба предмет ба шумор меравад. Ҷунонҷӣ дар муносибатҳои моликиятӣ як шахс (молик) моликиятро соҳибӣ мекунад (назорат мекунад), истифода мебарад (самараи онро мегирад), ихтиёрдорӣ мекунад (бегона мекунад). Дигар тараф нисбати ашёи мазкур ҷунин муносибат мекунад, ки барои амалӣ шудани кирдорҳои номбаршударо ба молик монеагӣ эҷод накунад. Дар умум муносибатҳои зикргардидаи ду тараф (молик ва дигар шахс) муносибатҳои моликӣ мебошад, ки масалан бо дуздидани ашё вайрон карда шавад. Бинобар ин, объекти дуздӣ монанди дигар намудҳои тасарруф ин муносибатҳои молу мулкӣ мебошад.

Агар ин ё он муносибат, ки бо меъёри кадом як соҳаи ҳуқуқ танзим карда мешавад, бо ҷиноят вайрон карда шуда бошад, он вақт натавонанд муносибатҳои воқеан бавучудода, балки муносибатҳои ҳуқуқӣ аст. Масалан, муносибатҳои молумулкӣ тавасути меъёрҳои ҳуқуқи граждани ба танзим дароварда мешавад, пас онҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ ба шумор мераванд.

Дар як вақт ҳуқуқи ҷиноятӣ метавонад он муносибатҳоро, ки дигар соҳаҳои ҳуқуқ ба танзим надаровардааст ва онҳо дар асоси отадҳо, анъанаҳо ва ахлоқ пайдо мешаванд, ҳифз намояд. Масалан, муносибатҳои ҷинсӣ, ки дар асоси меъёрҳои ахлоқ ва одатҳо ба вучуд меоянд, пеш аз ҳама аз тарафи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳифз карда мешавад. Онҳо мумкин аст предмети ҷиноятҳои мазкур гардад: таҷовус ба номус, ҳаракатҳои бадахлоқона ва ғайраҳо.

Объекти ҷиноят ҳангоми таъсиррасонии онҳо ба муносибатҳои ҳуқуқӣ мумкин аст, на танҳо муносибати ҳамдигарии субъектон бошад, балки ҳуқуқ ва уҳдадорихи онҳо низ мебошад. Дар муносибатҳои воқеӣ ҳуқуқ ва уҳдадорихи дар робитаи байни ҳамдигарии субъектон хотима меёбад.

Дар баробари ин, қобили зикр аст, ки байни объекти ҷиноят ва предмети он алоқамандии ногусастанӣ ҷой дорад. Предмет ин шакли модӣ, шартӣ мавҷудияти муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Он ҷавҳари модӣ, унсурҳои олами модӣ (зинда ва ғайризинда), ки вобаста ба он ё нисбат ба он ҷиноят содир мешавад ва шахс ҷиноятро содир намуда, бевосита ба он таъсир мерасонад. Унсурҳои мазкур асосан ба тарафи объективии ҷиноят дахл дорад. Вале дар адабиёти ҳуқуқӣ предмети ҷиноят ва ҷабрдидаҳо ҳамчун аломати иловагии объекти ҷиноят низ баррасӣ мекунад⁸⁵.

Муайян намудани объекти ҷиноят барои бандубасти ҷиноят аҳамияти калон дорад. Дар тафовут аз дигар унсурҳои таркиби ҷиноят муайянсозии объекти ҷиноят мушқилтар аст. Онро чун қоида аз нишондоди шохидон ва ё дигар далелҳо муайян кардан ғайриимкон аст. Барои муайянсозии объекти ҷиноят ба саволҳои зерин ҷавоб чустан лозим аст:

---

⁸⁵ Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. С.82-83.

– дар натиҷаи кирдори ҷинояткоронаи шахс кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ зарар диданд ва ё метавонистанд зарар бинанд;

– кадом меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ин объектҳоро ҳифз мекунад.

Объекти умумиро муайян намуда, мансубияти гурӯҳии ҳуқуқвайронкунӣ дақиқ карда мешавад. Яъне, маълум карда мешавад, ки кирдори мазкур ба доираи объектҳои ҳифзкунандаи қонуни ҷиноятӣ мансуб ҳастанд ё не. Асоси ҳуқуқии ин амалро моддаҳои 2 ва 17 КҶ ҚТ ташкил медиҳанд.

§3. НАМУДҲОИ ОБЪЕКТИ ҶИНОЯТ

Баъд аз муайян намудани ин ҳолат шахси мансабдори мақомоти ваколатдори давлатӣ масъалаи мансубияти намудии объектҳои ҷиноятро ҳал мекунад. Дар ин марҳила муайян карда мешавад, ки кирдори содиршуда таҳти амали кадом боби Қисми махсуси КҶ ҚТ қарор дорад. Асоси ҳуқуқии ҳалли масъалаи мазкурро номи бобҳои КҶ ҚТ ва баъзе нишондодҳои, ки дар диспозитсияи моддаҳои алоҳидаи Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, ташкил медиҳад.

Аҳамияти муҳимро муайянсозии объектҳои бевосита ташкил медиҳад. Ин масъала хеле нозук мебошад, чунки айниятдихӣ асосан тавассути он сурат мегирад. Албатта, барои айниятдихӣ дигар унсурҳои таркиби ҷиноят (субъект, тарафи субъективӣ ва тарафи объективӣ) низ зарур мебошанд. Дар натиҷаи баҳодиҳии маҷмӯӣ метавон объектҳои бевосита ва моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ-ро дарёфт намуд. Мушкilotи дигари объектҳои бевосита дар он аст, ки кирдори ҷинояткоронаи шахс баъзан ҳамзамон ба чанд объект таҷовуз меорад. Дар чунин ҳолат объектҳои бевоситаи асосӣ (ҳатмӣ), объектҳои бевоситаи алтернативӣ ва объектҳои бевоситаи иловагиро тафовут мегузоранд.

Объектҳои бевоситаи асосӣ барои бандубасти кирдор бо ин ё он моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ аҳамияти халқунанда дорад. Вале барои тафовут гузоштани ҷиноят аз таркибҳои ҳамсарҳаду монанд ва ё хангоми ҳалли масъалаи бандубаст аз рӯи маҷмӯӣ ҷиноятҳо ва дигар масъалаҳо объектҳои бевоситаи иловагӣ низ зарур аст ва аҳамияти нақарро дорад. Объектҳои бевоси-

таи асосӣ ҳамон объектест, ки дар сурати ҷой надоштани тачовуз ба он таркиби ҷинойти дахлдор низ мавҷуд нест. Масалан, қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз безҳаётӣ боиси марги ҷабрдида гардидааст (қисми 3 моддаи 110 КҶ ҚТ) ба ду объект зарар мерасонад – муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки саломатии инсонро таъмин мекунад ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳаёти инсонро таъмин мекунад. Дар сурати набудани тачовуз ба яке аз ин объектҳо мувофиқан таркиби ҷинойти мазкур ҷой дошта наметавонад.

Аниқ муайян намудани объекти бевосита барои бандубасти дурусти ҷинойт аҳамияти калон дорад. Масалан, ҷӣ хеле, ки маълум аст, ҳамон як объект (мисол, ҳаёти инсон) аз ҷониби якчанд моддаҳои КҶ ҚТ, ки дар бобҳои гуногуни он ҷойгир карда шудаанд, пешбинӣ карда шудааст. Аз ҷумла ҳаёт ба сифати объекти ҳифзшаванда дар моддаҳои 104 (одамкушӣ), 310 (тачовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва ғайра баромад мекунад. Аз ин ҷост, ки бандубасти дурусти ҷинойт аз аниқ муайян намудани он, ки ҷинойт бо мақсади ба кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ зарар расонидан пеш аз ҳама равона шудааст, вобастагии калон дорад.

Барои муайян намудани объекти бевоситаи асосӣ ба саволҳои зерин ҷавоб ёфтани лозим аст:

– кадом муносибати ҷамъиятӣ, ки ба он ҷинойт равона шудааст, нисбатан муҳим аст;

– ба кадом муносибати ҷамъиятӣ, ки ба он ҷинойт равона шудааст, зарари бештар расонида шудааст;

– кадом намуди муносибати ҷамъиятӣ ҳангоми содир намудани ҷинойти мазкур ҳамеша зарар мебинад.

Объекти бевоситаи алтернативӣ ҳамон объектҳои якдигарро ивазкунандаи ҷинойт мебошанд, ки аз рӯи аҳамияти ҳуқуқии ҷинойтӣ ба якдигар баробар доништа мешаванд. Баробарии аҳамияти ҳуқуқии ҷинойтӣ чунин маъно дорад, ки тачовуз ба яке аз онҳо кофӣ доништа мешавад, ҳарчанд дар таркиби ҷинойти мазкурро ҳадди ақал дуто чунин объект пешбинӣ шудааст. Барои мисол қисми 1 моддаи 249 КҶ ҚТ овардан мумкин аст. Мувофиқи он ҳучум бо мақсади тасарруфи молу мулкӣ ғайр бо истифодаи зӯроварии барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок ё таҳдиди истифодаи чунин зӯроварӣ, ҳамчун роҳзанӣ доништа шуда, таҳти

татбиқи чазо манъ шудааст. Ба сифати объекти ҳатмӣ (асосӣ) дар чунин маврид муносибатҳои моликияти вобаста ба тақсими неъматҳои модӣ баромад мекунад. Дар баробари ин, ду объекти дигар аз ҷониби қонунгузор ҳифз мегардад – муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дахлнопазирии ҳаёт ва дахлнопазирии саломати ро таъмин мекунанд (истифода ё таҳдиди истифодаи зӯровари ба рои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок). Ин объектҳо ба сифати объектҳои алтернативӣ баромад мекунанд. Барои ба вуҷуд омадани таркиби ҷинойт мавҷудияти таҷовуз ба яке аз онҳо кофӣ аст.

Объекти иловагӣ ҳамон объекти ҷинойт мебошад, ки ҳамзамон бо объекти асосӣ вайрон гардида, аз ҷониби охири фуру бурда мешавад. Сабаб дар он аст, ки объекти асосӣ муҳим ва арзишноктар буда, таҷовуз ба объекти иловагӣ ба бандубасти ҷинойт таъсир намерасонад. Масалан, объекти асосии авбошӣ ин тартиботи ҷамъиятӣ мебошад. Дар моддаи 237 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ки дағалона вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ, ки дар беэҳтиромӣ нисбат ба он зоҳир мегардад ва бо зӯроварӣ ба шаҳрвандон ё таҳдиди истифодаи зӯроварӣ, ҳамчунин несту нобуд ё вайрон кардани молу мулки ғайр алоқаманд мебошад, авбошӣ доништа мешавад. Аз мазмуни моддаи мазкур дидан мумкин аст, ки дар баробари тартиботи ҷамъиятӣ объекти ҷинойти мазкур (объекти иловагии он) муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки саломатии инсон ва дахлнопазирии моликиятро таъмин мекунанд. Ҳангоми содир намудани авбошӣ бо таҷовуз ба саломатии инсон, ки дар натиҷа ба саломатии инсон зарари сабук расонида мешавад, кирдори шахс танҳо бо моддаи 237 КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад. Бандубасти иловагӣ бо моддаи 112 КҶ ҚТ талаб карда намешавад, чунки диспозитсияи моддаи 237 КҶ ҚТ пурра кирдори мазкурро фаро мегирад. Ё ин, ки ҳангоми содир намудани авбошӣ бо расонидани зарар ба молу мулки ғайр, кирдори шахс танҳо бо моддаи 237 КҶ ҚТ бандубаст карда шуда, бандубасти иловагӣ бо моддаи 255 КҶ ҚТ лозим нест, агар ба соҳибмулк зарари ҷиддии модӣ расонида нашуда бошад⁸⁶.

---

⁸⁶ Муфассалтар ниг.: Бобочонов И.Х. Масоили мубрами бандубасти ҷинойтҳо (дар назария ва амалия). Вазоити таълимию амалӣ. Дар се қисм. Қисми 2.- Душанбе: "ЭР-граф", 2014 С.5-14.

БОБИ 7.

ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТ

- §1. Мафҳум ва аҳамияти тарафи объективи чиноят**
- §2. Аломатҳои ҳатмии тарафи объективи чиноят**
  - 2.1. Кирдори ба ҷамъият хавфнок**
- §3. Аломатҳои факултативии тарафи объективи чиноят**
  - 3.1. Оқибатҳои хавфнокии ҷамъиятӣ**
  - 3.2. Робитаи сабабӣ**

§1. МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИ ЧИНОЯТ

Тарафи объективи чиноят ин тарафи зоҳирии кирдори ба ҷамъият хавфнок мебошад. Ин амалест, ки дар олами объективӣ таҷассум ёфта, ба объекти аз қониби қонунгузори чиноятӣ хифзқунанда зарар мерасонад ё чунин таҳдидро ба миён меорад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми тарафи объективи чиноят ба пуррагӣ таҳлил шудааст⁸⁷.

Баъзан дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми мазкур маҳдуд баррасӣ мешавад. Масалан, тарафи объективи чиноят ҳамчун маҷмӯи он ҳолатҳои объективи фаъолияти чиноятӣ баррасӣ мешавад, ки ба хавфнокии ҷамъиятӣ ва ношоғамии маънавию сиёсии он таъсир расонида, бо ҳамин сабаб ба сифати аломат-

---

⁸⁷ Ниг.: Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1960; Курс советского уголовного права (Часть Общая). Т. 1. Л., 1968. С. 312-354; Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Общая. Том II. Преступление. М., 1970. С. 131-204; Учебник уголовного права. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. М., 1996. С. 90-106; Уголовное право. Общая часть. Учебник / Под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова. М., 1997. С. 192-238; Уголовное право России. Учебник для вузов. В 2-х томах. Том 1. Общая часть / Отв. ред. А. Н. Игнатов и Ю.А. Красиков. М., 1998. С. 114-148; Уголовное право Российской Федерации: Учебник. М., 1999. С. 62-78; Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Отв. ред. И. Я. Козаченко и З.А. Незнамова. М., 2000. С. 144-167; Кибальник А. Г., Соломоненко И. Г. Лекции по уголовному праву. Ставрополь, 2000. С. 47-52.

ҳои объективии ҷиноят дар таркиби ҷиноят, ки бо меъёри ҳуқуқии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, нишон дода мешавад⁸⁸. Ҳарчанд таърифи мазкур аз лиҳози илмӣ хеле арзишнок бошад ҳам, дар он чунин аломатҳои тарафи объективии ҷиноят, аз қабилӣ беҳаракатӣ ва оқибат пешбинӣ нашудаанд.

Дар таърифи дигар оқибати кирдор нишон дода нашудааст: тарафи объективии ҷиноят маҷмӯи аломатҳо ва ҳолатҳои воқеӣ мебошад, ки акти берунаи мушаххаси ба ҷамъият хавфноки таҷовузро ба манфиат, неъмат, арзише, ки объекти ҷиноят эътироф карда шуда, бо қонуни ҷиноятӣ ҳифз карда мешавад, тавсиф медиҳанд⁸⁹.

Мазмуни мафҳуми тарафи объективии ҷиноятро В.Н. Кудрявцев хеле хуб тасвир намудааст: «тарафи объективии ҷиноят раванди кирдори ба ҷамъият хавфнок ва зиддиҳуқуқӣ мебошад, ки нисбат ба манфиати аз ҷониби қонун ҳифзшаванда равона гардида, аз лиҳози зоҳири он, аз нуктаи назари инкишофи пайвастаи он ҳодиса ва зухуроте, ки аз ҳаракати (беҳаракатии) ҷинояткоронаи субъект оғоз ёфта, бо фарорасии натиҷаи ҷиноятӣ ба итмом мерасанд, баррасӣ мегардад»⁹⁰.

Б.А. Куринов дар таърифи мазкур се лаҳзаро ҷудо намудааст:

1) тарафи объективӣ ин тарафи зоҳирии рафтори одам, ки дар олами беруна объективӣ гардидааст;

2) тарафи объективиро рафтори ба ҷамъият хавфнок ва зиддиҳуқуқии ҷиноятӣ ташкил медиҳад;

3) ба тарафи объективӣ на танҳо рафтори ба ҷамъият хавфнок, балки оқибатҳои зарарнок ё имконияти фарорасии чунин оқибат, фароҳам овардани ҳолати хатарнок низ дохил мешавад⁹¹.

Дар ҳақиқат, ин се лаҳза аз ҷониби Б.А. Куринов дуруст қайд карда шудааст. Вале ба он низ бояд диққат дод, ки тарафи

---

⁸⁸ Ниг.: Реннеберг И. Объективная сторона преступления. М., 1957. С.18.

⁸⁹ Уголовное право России. Учебник для вузов. Том 1. Общая часть/ Отв.ред. А.Н. Игнатов и В.А. Красиков. М., 1998. С.114.

⁹⁰ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. С.9.

⁹¹ Ниг.: Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М., 1984. С.69.

объективӣ ин раванд аст, ин инкишофи пайдарпайи (пайвастаи) рафтори зоҳирии ҷинояткор аст.

Тарафи объективӣ дорои якчанд хусусият мебошад:

1) тарафи объективӣ ин шакли зоҳирии ҷиноят, яъне маҷмӯи аломатҳои объективии ҷиноят мебошад, ки бо тартиби пешбининамудаи қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ муқаррар ва исбот карда мешавад;

2) ҳар як аломати мазкур дорои аҳамияти иҷтимоӣ мебошад;

3) ба сифати аломатҳои тарафи объективии таркиби ҷинояти мушаххас аломатҳои моҳиятии тарафи берунаи ин намуди ҷиноят дар шакли умумӣ баромад мекунад, ки аз аломатҳои сершумори имконпазири ҷинояти навъи дахлдор ҷудо карда мешавад. Ин хислат тарафи объективии таркиби мушаххаси ҷиноятро ҷудо намуда, зарурати фарқ кардани тарафи объективии таркиби як ҷиноятро аз тарафи объективии дигар ҷиноят ба миён мегузорад;

4) аломатҳои тарафи объективии таркиби ҷиноят ин аломатҳои дорои аҳамияти ҳуқуқӣ мебошад, яъне аломатҳое, ки дар қонуни ҷиноятӣ (агар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ бланкетӣ бошад, пас дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) пешбинӣ шудаанд.

Тамоми тарафи объективии ҷинояти мушаххас дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ (дар мавриди диспозитсияҳои бланкетӣ – дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) ҷойгир мебошанд. Дигар аломатҳое, ки ин унсур таркиби ҷиноятро тавсиф медиҳанд, дар моддаҳои Қисми умумии КҶ ҚТ (масалан, тайёрӣ ба ҷиноят, сӯйқасд ба ҷиноят, шарикӣ дар ҷиноят) ҷойгир мебошанд. Дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ аломатҳои тарафи объективӣ ҳамчун ҷинояти хотимаёфта ва аз ҷониби иҷрокунанда иҷрошуда тасвир шудааст. Ин нуқта хеле муҳим мебошад, зеро ҳангоми бандубаст мумкин аст кирдори шахс ҳамчун ҷинояти нотамои баррасӣ гардад ва ӯ субъект ба дигар сифат (мисол, ёрдамчӣ) ба ҷавобгарӣ кашида шавад (дар сурати дуруст дарк намудани ин ҳолат ҳама гуна «нофаҳмиҳо» дар мавриди он, ки ҷиноят ҳоло хотима наёфтааст, чаро ҷавобгарӣ ба вучуд меояд ва ӯ чаро зан барои содир намудани таҷовуз ба номус ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида мешавад, дар ҳоле ки

субъекти моддаи 138 КЧ ҚТ махсус – мард мебошад ва ғайра аз байн хоҳанд рафт).

Қобили зикр аст, ки дар диспозитсияҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ асосан тарафи объективии ҷиноят тасвир ёфтааст. Барои тафовут гузоштани як ҷиноят аз дигараш ва бандубасти дуруст тарафи объективӣ маҳаки муҳим аст.

§2. АЛОМАТҲОИ ҲАТМИИ ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ҶИНОЯТ

Тарафи объективии ҷиноят аз якҷанд аломатҳо иборат аст:

- ҳаракати (беҳаракатии) ба ҷамъият хавфнок;
- оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок (зарарнок);
- робитаи сабабӣ байни кирдор ва оқибат;
- ҷой, вақт, тарз, вазъият, восита ва олооти содир намудани ҷиноят.

Дар таркиби ҷиноят ҳамаи ин қисмҳои таркибӣ таҷассум меёбанд.

Дар таркиби ҷиноят аломатҳои тарафи объективӣ нисбатан пурра назар ба дигар унсурҳои таркиби ҷиноят тасвир гардидаанд. Тамоми моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ (ҳатто моддаи 366 низ) дар ин ҷо он шакл тасвири тарафи объективиро доро мебошанд. Вале моддаҳои зиёдеро дарёфт намудан мумкин аст, ки дар онҳо аломатҳои субъект ё тарафи субъективӣ тасвир наёфтаанд. Чунин рафтори қонунгузор беҳуда нест. Сабаб дар он аст, ки тарафи объективии ҷиноят маркази (маҳаки) рафтори ҷинояткоронаро ташкил медиҳад. Маҳз дар тарафи берунаи ҷиноят кирдори ба ҷамъият хавфнок шакли объективӣ мегирад. Тавсифи тарафи объективии ҷиноят дар қонуни ҷиноятӣ ҳолат (тамоюл) ва «ҳаҷми» сазоии ҷиноятро дар давлат инъикос менамояд.

Аломатҳое, ки тарафи объективиро тавсиф медиҳанд, аз бисёр ҷиҳат доираи (номгӯи) кирдорҳои ҷиноятиро муайян мекунанд. Мувофиқи қонуни ҷиноятӣ танҳо шахсе ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) мушаххаси ба ҷамъият хавфноки манъшударо содир намудааст.

Аломатҳои тарафи берунаи ҷиноят дар қонуни ҷиноятӣ дар намуди нишонаҳои (қисматҳои) таркиб, ки тарафи объективии

чиноятро тавсиф менамоянд, тасвир ёфтааст. Ин аломатҳо дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ ба ҳатмӣ ва иловагӣ чудо карда мешаванд. Ҳарчанд таснифоти мазкур шартӣ бошад ҳам, барои тасвири таркиби чиноятҳои алоҳида бисёр мувофиқ аст.

Ба аломатҳои ҳатмии тарафи объективии чиноят он қисматҳои дохил мешаванд, ки аз ҷониби қонуни чиноятӣ дар таркиби ҳамаи чиноятҳо нишон дода мешавад.

Аломатҳои ҳатмии тарафи объективии чиноят ин аломати ҳамешагии таркиби чиноят мебошад, бинобар ин, онро дар ҳама мавриди бандубасти чиноят бояд ба инобат гирифт. Аломатҳои иловагии тарафи объективии чиноят аломати таркиб буда, ҳангоми бандубасти чиноят дар мавриде ба инобат гирифта мешаванд, ки бевосита дар қонуни чиноятӣ (дар таркиби мушаххас) нишон дода шудаанд. Дар ҳолатҳои алоҳида аломатҳои иловагии тарафи объективии чиноят ҳангоми бандубасти чиноят ба инобат гирифта нашуда, танҳо дар вақти таъини ҷазо аҳамият пайдо мекунанд.

Ба аломатҳои ҳатмии тарафи объективии чиноят П.И. Гришаев танҳо кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) ба ҷамъият хавфнокро дохил намулдааст⁹².

Л.Д. Гаухман низ ба сифати аломати ҳатмии тарафи объективии чиноят кирдори ба ҷамъият хавфнокро дохил намуда, дигар аломатҳои иловагии тарафи объективии чиноятро ба намудҳои зерин чудо намулдааст:

– аломатҳои, ки барои тарафи объективии ҳамаи чиноятҳои таркибашон модӣ ҳатмӣ мебошанд;

– дигар аломатҳои иловагии тарафи объективии таркибҳои чиноятҳои мушаххас.

Ба гурӯҳи яқум оқибат ва робитаи сабабӣ дохил буда, ҷой, тарз, вақт, вазъият, воситаю олооти содиршавии чиноят гурӯҳи дуумро ташкил медиҳанд.

Баъзе муҳаққиқон ба аломатҳои ҳатмии тарафи объективии чиноят кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) ба ҷамъият хавфнок, оқибатҳои зарарнок ва робитаи сабабиро шомил мешуморанд. Тавсифи қонунии ин қисматҳо ҳамеша дар чиноятҳои таркибашон модӣ мавҷуд аст. Дар чиноятҳои таркибашон рас-

---

⁹² Ниг.: Советское уголовное право. Часть Общая. М., 1982. С.123.

мӣ бошад, тавсифи танҳо як кирдори (ҳаракат ё беҳаракати) ба ҷамъият хавфнок мавҷуд аст. Бинобар ин, бо назардошти тафриқа байни таркибҳои модӣ ва расмӣ ин таснифот дуруст-тар менамояд.

Барои бандубасти дуруст дониستاني ҳар як аломати тарафи объективии ҷиноят зарур аст. Дар ин ҷо ҳар яки онҳоро дар алоҳидагӣ баррасӣ хоҳем кард.

Кирдори (ҳаракат ё беҳаракати) ба ҷамъият хавфнок. Тасвири ба ҷамъият хавфнокии кирдори содиршуда дар қонуни ҷиноятӣ бо тарзу усулҳои гуногун сурат гирифта, аз техникаи гуногуни қонунгузорӣ вобастагӣ дорад.

Дар баъзе мавридҳо номгӯ ва хислати кирдори ба ҷамъият хавфнок пурра ва бо тарзи ҳамаро фарогиранда дар матни модада нишон дода мешавад. Ин тарзи техникаи қонунгузорӣ кафолати муҳими устуворӣ, тафсири яқини таркиби ҷинояти дахлдор ва мустаҳкамкунии қонуният ҳангоми тафтиш ва баррасии судӣ мебошад.

Ҳамин тавр, агар дар қонуни ҷиноятӣ тавсифи пурраи намуди кирдори ба ҷамъият хавфнок пешбинӣ шуда бошад, фаъолияти шахсе, ки бандубасти ҳуқуқи ҷиноятро амалӣ месозад, аз гузаронидани айният (муқоиса) байни таркиби ҷинояти мушаххас бо хусусиятҳои воқеии ҷинояти содиршуда иборат мегардад. Дар чунин мавридҳо қонунгузор то ҳадди имкон салоҳдиди судро ҳангоми бандубасти ҷиноят маҳдуд месозад. Татбиқи дақиқи қонуни ҷиноятӣ имконияти тафсири васеи номгӯи кирдорҳои ба ҷамъият хавфнокро истисно менамояд. Аз тарафи дигар, фаъолияти мақомоти ваколатдор ба айни-ягузаронии одӣ ва меҳнакӣ табдил наёфта, баҳодиҳии дақиқи ба ҷамъият хавфнокии кирдорро талаб менамояд. Ҳалли масъалаи шомил будан ё набудан ба ин доира фаъолияти эҳтиёткорона ва мантиқи амиқи кормандони амалиявиरो ба миён мегузорад.

§3. КИРДОРИ БА ҶАМЪИЯТ ХАВФНОК

Конструксияи диспозитсияи баъзе модаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ тарафи объективии ҷиноятро дақиқ нишон надода, танҳо тавассути номбар кардани оқибати зарарнок ҷиноятро

тасвир менамояд. Масалан, конструксияи диспозитсияи қисми 1 моддаи 104 КҶ ҚТ («Одамкушӣ, яъне қасдан аз ҳаёт маҳрум сохтани одами дигар») танҳо оқибати ба ҷамъият хавфноки кирдор – аз ҳаёт маҳрум сохтани одами дигарро пешбинӣ кардаасту ҳалос. Тафсилоти кирдор аз лиҳози амали беруна тасвир нашудааст. Ҳангоми амалӣ сохтани бандубаст дар чунин маврид зарур аст муайян шавад, ки бо қадом намуди ҳаракат (беҳаракатӣ) расонидани чунин оқибати ба ҷамъият хавфнок имконпазир аст. Дар чунин ҳолат зарур аст, ки кирдори шахс зиддиҳуқуқӣ бошад. Ҳамчунин ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунанд, бояд дақиқ карда шаванд (мисол, мудофияи зарурӣ ва ғайра).

Дар қонуни ҷиноятӣ ҷихати муайян намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок баъзан диспозитсияҳои бланкетӣ низ истифода мешаванд. Диспозитсияҳои бланкетӣ мумкин аст бо роҳи ҳавола ҳислати вайронкунӣ ва ё намуди онро нишон диҳанд, мумкин аст умуман чунин нишондодро надошта, танҳо бо роҳи ишораи вайронкунии ин ё он қоидаҳо тасвия ёфта бошанд. Дар тафовут аз қонунгузориҳои замони шӯравӣ қонуни муосири ҷиноятӣ Тоҷикистон кӯшиш намудааст, ки аз усули охирина тасвияи диспозитсия даст кашида, то ҳадди имкон намуд ва ҳислати вайронкуниро нишон диҳад (вале дар Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ чунин диспозитсияҳо бисёр ба ҷашм мерасанд, ки чандон қобили қабул нест).

Ҳангоми бандубасти ҷиноят аз рӯи тарафи объективӣ бояд дар назар дошт, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба сифати кирдори ба ҷамъият хавфнок ҳам ҳаракат ва ҳам беҳаракати роҳи эътироф менамояд.

Кирдор ин тазоҳури рафтори шахс дар берун мебошад. Ақида ва азму мақсади шахс ҳар қадар манфӣ ва барои ҷамъият хавфнок бошанд ҳам, вале агар дар кирдор таҷассум нагардида бошад, боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ намегардад⁹³.

Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ «кирдор» ба ду маъно истифода бурда мешавад:

– ба маънои васеъ;

---

⁹³ Муфассалтар ниг.: Курс советского уголовного права (Часть Общая). Т.1. Л., 1968. С.319.

– ба маънои маҳдуд.

Фаҳмиши васеи мафҳуми «кирдор» дар КҶ ҚТ истифода шудааст. Ба маънои васеъ «кирдор» бо мафҳуми «чиноят» омехта гардида, ҳар ду муродиф мегарданд. Масалан, аз мазмуни моддаҳои 11, 12 ва ғайраи КҶ ҚТ ба чунин хулоса омадан мумкин аст.

Фаҳмиши маҳдуди «кирдор» дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ чой дошта, аломати хатмии тарафи объективии таркиби чиноятро ифода мекунад.

Барои ҳуқуқи чиноятӣ кирдоре аҳамиятнок аст (ба маънои ҳамчун чиноят), ки дорои чор аломат мебошад:

- 1) зиддиҳуқуқӣ будани кирдор;
- 2) ба ҷамъият хавфнок будани кирдор;
- 3) даркшуда будани кирдор;
- 4) иродавӣ будани кирдор.

Таҳти мафҳуми зиддиҳуқуқӣ будани кирдор манъ будани он бо қонуни чиноятӣ фаҳмида мешавад. Чунин манънамой дар ҳама ҳолат дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ мавҷуд аст. Онро қонунгузор аслан дар чор шакл таҷассум намунадааст:

а) кирдор дар диспозитсияи Қисми махсуси КҶ ҚТ тасвир карда мешавад. Масалан, моддаи 116 КҶ ҚТ;

б) кирдор дар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ тасвир нашуда, он ҳамчун сабаб, ки оқибатро ба вучуд овардааст, тасвир карда мешавад («одамкушӣ» - дар моддаи 104 КҶ ҚТ, «аз безҳиёӣ ба марг расонидан» - дар моддаи 108 КҶ ҚТ, «сироят кардан бо касалии зуҳравӣ» - дар моддаи 126 КҶ ҚТ ва ғайра);

в) кирдор дар диспозитсияи модда ё қисми моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ тасвир нашуда, ба дигар модда ё қисми моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ ҳавола карда мешавад ва ё дар назар дошта мешавад. Масалан, дар қисмҳои 2 ва 3 моддаи 110 КҶ ҚТ, қисмҳои 2 ва 3 моддаи 130 КҶ ҚТ;

г) кирдор пурра ё қисман дар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ тасвир нашуда, дар ин ё он шакл ҳавола ба дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ карда мешавад. Масалан, вайрон кардани қоидаҳои ҳаракати роҳ, ки дар моддаи 212 КҶ ҚТ ифода гардидааст.

Ба чамъият хавфнокии кирдор бо ду лаҳза муайян карда мешавад. Моҳияти якумаш дар тасвири аломатҳои мусбат дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ва моҳияти дуумаш дар тасвири аломатҳои манфие, ки дар моддаҳои Қисми умумии КҶ ҚТ мавҷуд аст, ифода меёбад. Масалан, мувофиқи қисми 2 моддаи 17 КҶ ҚТ кирдоре (ҳаракат ё беҳаракатие), ки зоҳиран аломатҳои яке аз кирдорҳои дар Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбиниғардидаро дошта бошад ҳам, вале бо сабаби камаҳамияти барои чамъият хавфнок нестанд, ҷинойт намебошад.

Даркшуда будани кирдор чунин маъно дорад, ки кирдор таҳти назоратбарии тафаккур ба маънои психофизиологӣ қарор дорад. Яъне, ба маъное, ки шахс аз лиҳози ҷисмонӣ имконият дошта бошад, ки чунин назоратбариро анҷом диҳад (дар ҳоли набошад, ҳаракати рефлекторӣ ҷисм набошад). Бинобар ин, даркшуда будан аломати объективӣ мебошад, ки дар имконияти дарки амали содиршаванда аз ҷониби шахс ифода меёбад. Бо ин хусусият кирдори даркшуда аз аломати субъективӣ, ки лаҳзаи зеҳнии шакли гуноҳро тавсиф карда, дар дарки воқеии ба чамъият хавфнокии кирдор ифода меёбад, фарқ мекунад. Содир намудани кирдор дар ҳолати ҳоли ва ё ҳаракати рефлекторӣ ҷисм аломати манфии таркиби ҷинойт буда, ҷинойт будани кирдорро истисно мекунад. Содир намудани кирдор берун аз назорати тафаккур бошад бинобар мастии шахс, ки худро ба ин ҳолат ихтиёрӣ ва дарк намуда овардааст, аломати кирдори даркшударо истисно намекунад. Аз ин рӯ, мувофиқи қисми 1 моддаи 26 КҶ ҚТ шахсе, ки дар ҳолати масти дар асари истеъмоли машруботи алкоғолӣ, воситаҳои нашъдор, моддаҳои психотропӣ ё моддаҳои дигари мадхушкунанда ҷинойт содир кардааст, аз ҷавобгарии ҷинойтӣ озод карда намешавад.

Иродавӣ будани кирдор чунин маъно дорад, ки кирдор таҳти назоратбарии ирода содир шуда, шахс имконияти воқеии ҷисмонӣ дошт, ки дигар кирдорро интиҳоб намуда, кирдори мазкурро содир нанамояд. Дар ин ҳоли иродавӣ будан ҳамчун аломати объективӣ баромад карда, дар он ифода меёбад, ки барои интиҳоби ин ё он рафтор аз ҷониби шахс монеаҳои баргарафнашаванда мавҷуд буданд ё не. Бо ин хусусият кирдори иродавӣ аз аломати субъективӣ, ки лаҳзаи иродавии шакли гуноҳро тавсиф карда, дар равоғардии ирода барои амалисозии

кирдори ба чамъият хавфнок ифода меёбад, фарқ мекунад. Иродавӣ набудани кирдор аломати манфии таркиби ҷинойт буда, ҷинойт будани кирдорро истисно мекунад. Ҳатмигии иродавӣ будани кирдор ҳамчун аломати объективии кирдор аз мазмуни қисми 1 моддаи 43 ва қисми 1 моддаи 45 КҶ ҚТ бармеояд. Мувофиқи қисми 1 моддаи 43 КҶ ҚТ расонидани зарар ба манфиатҳои бо ҳамин Кодекс муҳофизатшаванда дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, агар дар натиҷаи ҷунин маҷбуркунии шахс ҳаракати (беҳаракатии) худро идора карда натавонад, ҷинойт ҳисоб намешавад. Қисми 1 моддаи 45 КҶ ҚТ низ пешбинӣ мекунад, ки расонидани зарар ба манфиатҳои бо КҶ ҚТ муҳофизатшаванда аз ҷониби шахсе, ки бо мақсади иҷрои ҳатмии фармон ё амри мувофиқи тартиби муқарраргардида ба ӯ додасида амал кардааст, ҷинойт намебошад.

Кирдор дар шакли ҳаракат ва беҳаракатӣ зоҳир мегардад.

Ҳаракат ин рафтори ғайри инсон мебошад. Ба ҳаракати зиддиҳуқуқи ҷинойткоронаи шахс натавонад ҳаракати бадан, балки истифодаи воситаҳои техникӣ, равандҳои истехсолӣ, хосияти ашё ва мавҷудоти биологии дигар низ дохил мешаванд.

Маҳз аз оғози ҳаракати ҷисм ҳаракат оғоз мегардад (ба маънои шакли кирдори ҷинойтӣ). Вале масъалаи лаҳзаи хотима ёфтани ҳаракат дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ баҳснок аст. Мувофиқи яке аз мавқеъҳо ба мафҳуми ҳаракат ворид намудани қувваҳое, ки шахс дар ғайриҳаракати худ истифода мекунад, нодуруст мебошад (қонуниятҳои олами объективӣ он тараф истад)⁹⁴. Бо ҷунин мавқеъ ҷонибдорони ин ақида ба мафҳуми ҳаракат танҳо ҳаракати ҷисмро дохил менамоянд. Ҳаракат, мешуморанд онҳо, бо расонидани таъсир ба қувва ва воситаҳои хотима меёбад, ва ҷунин қувваҳои воситаҳои ба мафҳуми робитаи сабабӣ байни ҳаракат ва оқибати зарарнок дохил мешавад⁹⁵.

Ақидаи дигари муқобил мавҷуд аст, ки мувофиқи он ҳаракат натавонад ҳаракати ҷисми одам, балки қувваҳое, ки инсон истифода мебарад ва он қонуниятҳое, ки ӯ истифода мебарад, дар бар мегирад⁹⁶.

---

⁹⁴ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М., 1958. С.11.

⁹⁵ Ниг.: Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1960. С.78.

⁹⁶ Ниг.: Дурманов Н.Д. Понятие преступления. М., 1948. С.54.

Ба андешаи мо, ақидаи мазкур дуруст буда, барои дарк ва татбиқи дурусти қонунгузорию ҷиноятӣ аҳамият дорад. Дар сурати эътирофи танҳо ҳаракати ҷисм ба сифати ҳаракати дорои аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятӣ ва инкори дигар унсурҳо (қонуниятҳои табиӣ, қувваҳои табиӣ), ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс ҳатто дар мавриди ҳаракати хавфнок имконнопазир мегардад. Масалан, ҳангоми аз тиреза тела дода партофтани шахси дигар, ба замин бархӯрдан ва ғайри ин натиҷаҳои ҳаракати ҷисми ҷинояткор, балки қувваи ҷозибаи замин ва дигар қонуниятҳо мебошад. Дар акси ҳол ҳаракати ҷисми ҷинояткор боиси марғи ҷабрдида намегардид. Аз ин рӯ, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳуми ҳаракат васеътар фаҳмида мешавад.

Дар асоси гуфтаҳои боло зеро ҳаракати ба ҷамъият хавфнок, ки аломати ҳатмии тарафи объективии таркиби ҷиноят мебошад, инҳо фаҳмида мешаванд:

– маҷмӯи тамоми ҳаракати ҷисм, ки барои ба даст овардани натиҷаи ҷиноятӣ равона шудааст;

– бо ёрии ҳаракат истифода бурдани воситаҳо, василаҳо, олот, силоҳ ва воситаҳои дигари мувофиқшуда барои ноил шудан ба натиҷаи ҷиноятӣ;

– истифодаи қонуниятҳо ва қувваҳои табиӣ, масалан, ҳодисаҳои ғайриоддӣ (обҳезӣ, сӯхтор ва ғайра) барои амалҳои таҳрибкорона;

– ба сифати оломи ҷиноят истифода бурдани ғайриқонунии дигар одамон⁹⁷.

Ҳамин тавр, ин ҳамчун маҷмӯи ҳамаи ҳаракати ҷисм, аз ҷумла истифодаи предметҳои олами беруна, қувва ва қонуниятҳои табиӣ, инчунин содир намудани ҷиноят тавассути ҳаракати дигар шахсон мебошад, ки аз таъсири самтнок ва ғайриқонунии ба объекти ҷиноят иборат аст.

Ҳаракат дар тамоми шакли ҳаракати ҷисм истифода меёбад, ки инсон ба он қодир аст, аз ҷумла дар таъсир ба дигар одамон ё дигар предметҳои олами модӣ, олами зиндаю ғайризинда, истифодаи қувваи мушакҳо, дар имову ишора, нутқи ҳаттию шифоҳӣ. Дар миёни номгуӣ номаҳдуди ҳаракатҳо ҳамонаш аҳа-

---

⁹⁷ Ниг.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов/ Отв.ред. И.Я. Козаченко и З.А. Незнамова. М., 1997. С.147.

мияти ҳуқуқи чиноятӣ дорад, ки зиддиҳуқуқӣ, ба ҷамъият хавфнок ва даркшудаю иродавӣ мебошад.

Муайян намудани оғоз ва хотима ёфтани лаҳзаи ҳаракат, сарҳадҳои замони ҳаракат барои ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳуқуқи чиноятӣ, аз ҷумла татбиқи қонуни чиноятӣ дар замон (вақт), тафовут гузоштан байни ҳаракат ва оқибат, тайёри ба чиноят аз сӯйқасд ба он ва чинояти хотимаёфта ва ғайра аҳамияти калон дорад.

Ҳамчун аломати тарафи объективи таркиби чинояти мушаххас ҳаракат дорои аломатҳои иловагӣ мебошад, ки мазмуни онро мушаххас гардонида, онро аз дигар ҳаракатҳо тафовут мегузорад. Ҳамчун аломати тарафи объективи таркиби чинояти мушаххас ҳаракат дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ тасвир карда мешавад. Якчанд намуди чунин тасвир мавҷуд аст:

- 1) оддӣ;
- 2) давомдор;
- 3) дарозмуддат;
- 4) таркибӣ.

Ин таснифот ба таркибҳои расмӣ дахл дорад, ҷунки дар таркибҳои модӣ тарафи объективӣ ҳамчунин бо оқибат, инчунин робитаи сабабӣ байни ҳаракат ва оқибат тавсиф меёбад.

Тасвири оддӣ – ин чунин тасвири тарафи объективи таркиби чинояти мушаххас мебошад, ки дар он як ҳаракат пешбинӣ шудааст ва ё ҳаракат ба таври алтернативии аз лиҳози ҳуқуқи чиноятӣ баробармаъно ифода гардидааст. Масалан, дар моддаи 141 КҶ ҚТ ҳаракатҳои зерини алтернативӣ пешбинӣ шудаанд:

- алоқаи чинсӣ,
- бачабозӣ,
- ҷимои зан бо зан,
- дигар ҳаракатҳои дорои хусусияти шахвонӣ.

Лаҳзаи оғоз ин яке аз ҳаракатҳои мазкур ва лаҳзаи хотима – лаҳзаи анҷоми он мебошад.

Тасвири давомдор - чинояте, ки аз як қатор кирдорҳои чиноятии ҳаммонанд иборат буда, бо қасди умумӣ ва мақсади ягона равона шудааст. Масалан, тибқи қисми 1 моддаи 117 КҶ ҚТ азобу уқубат чунин муайян шудааст: азобу уқубати ҷисмонӣ

ё рӯҳӣ бо роҳи лату кӯби мунтазам ё бо усули дигари зӯроварӣ, агар он боиси оқибатҳои дар моддаи 110 ва моддаи 111 КҶ ҚТ нагардида бошад.

Оғози ҷинояти давомдор содир намудани ҳаракати якум аз кирдорҳои ҷиноятии ҳаммонанд мебошад, ки як ҷинояти давомдорро ташкил медиҳанд. Хотимаи он лаҳзаи содир намудани ҳаракати охирини ҷиноятӣ мебошад.

Ин масъала ҳангоми авф намудани кирдори ҷиноятӣ ва ё татбиқи муҳлати даъвои таъқиби ҷиноятӣ аҳамияти калон дорад. Масалан, тибқи моддаи 25 Қонуни ҚТ «Дар бораи авф» аз 20 августи соли 2011 авф нисбати шахсоне, ки ҷиноятҳои давомдор ё дарозмуддат содир кардаанд, танҳо дар мавриде татбиқ карда мешавад, ки агар ин ҷиноятҳо то рӯзи мавриди амал қарор додани Қонуни мазкур анҷом ёфта бошанд.

Агар яке аз кирдорҳои ҷиноятии мазкур, ки ҷинояти давомдорро ташкил медиҳад, баъди мавриди амал қарор додани Қонуни мазкур содир шуда бошад, он гоҳ авф нисбат ба ҷинояти мазкур татбиқ карда намешавад. Вале қонунгузор мумкин аст истисноро пешбинӣ намояд. Масалан, шахсоне, ки аз даъвати навбатӣ ба хизмати ҳатмии ҳарбӣ саркашӣ намудаанд, худсарона қисми ҳарбӣ ё маҳалли хизматро тарк кардаанд, аз қисми ҳарбӣ ё аз ҷои хизмат бо роҳи худсарона баромада рафтаи фирор кардаанд ё шахсоне, ки аз иҷрои вазифаҳои хизмати ҳарбӣ бо роҳи узвмаъюбкунӣ ё усули дигар саркашӣ кардаанд, тахти амали моддаи 25 Қонуни мазкур намеафтанд.

Муҳлати даъвои таъқиби ҷиноятӣ низ тибқи ҳамин қоида аз лаҳзаи содир намудани кирдори охирини ҷиноятӣ аз ҷумлаи кирдорҳои ҷиноятии ҷинояти давомдорро ташкилдиханда ба ҳисоб гирифта мешавад.

Тасвири дарозмуддат - дар муддати дароз иҷро накардани уҳдадорихое мебошад, ки хусусияти пайваста содир намудани таркиби як ҷинояти дарозмуддат дорад. Ҷиноятҳои дарозмуддат аз ягон ҳаракати ҷиноятӣ (масалан, худсарона тарк кардани қисми ҳарбӣ) ё беҳаракатии ҷиноятӣ (масалан, хабар надодан дар бораи ҷиноят) оғоз мегарданд. Мувофиқан, ҷинояти дарозмуддатро ҳамчун ҳаракат ё беҳаракатие, ки ба таври дарозмуддат иҷро накардани уҳдадорихое, ки ба зиммаи шахси гунаҳгор

тахти таҳдиди татбиқи таъқиби ҷинойтӣ воғузошта шудааст, тавсиф додан мумкин аст.

Ҷинойтҳои дарозмуддат аз лаҳзаи содир намудани ҳаракати (ё беҳаракатии) ҷинойткорона оғоз гардида, бо ҳаракатҳои худӣ гунаҳгор, ки барои қатъи ҷинойт равона шудааст ё ба миён омадани ҳолатҳое, ки ба содир намудани ҷинойт монеа мегардад (масалан, мудохилаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ), хотима меёбад.

Авф нисбат ба ҷинойтҳои дарозмуддате татбиқ карда мешавад, ки то мавриди амал қарор додани қонуни дахлдор хотима ёфтаанд.

Муҳлати ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидани шахс нисбат ба ҷинойтҳои дарозмуддат аз лаҳзаи қатъи он бо ирода ва ё бе иродаи гунаҳгор (ихтиёри иҷро кардани уҳдадорихо аз ҷониби шахс, омада ба гуноҳи худ иқрор шудан, дастгир шудан аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра) ба ҳисоб гирифта мешавад.

Зимнан, агар аз вақти содир намудани ҷинойт бист сол гузашта, муҳлати ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидан бо содир намудани ҷинойти нав қатъ нагардида бошад, ин шахсро ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ кашидан мумкин нест (қисми 3 моддаи 75 КҶ ҚТ).

Қобили қайд аст, ки аз нуқтаи назари бандубаст ҷинойтҳои дарозмуддат лаҳзаи оғоз ва анҷоми он ба ҳам мувофиқ меоянд. Маҳз лаҳзаи ниҳоии он, яъне лаҳзаи хотимаи ҷинойт дарозмуддат мебошад.

Тасвири таркибӣ – ин ҷинойте, ки дар як вақт ба ду ва зиёда объект таҷовуз мекунад ё бо ду ва зиёда ҳаракат амалӣ мешавад, ё ду ва ё зиёда оқибати зарарнок дорад ва ё бо ду шакли гуноҳ тавсиф меёбад. Мавҷудияти ду ё зиёда аломати мазкур аз мазмуни диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ, ки ҷавобгариро барои ҷинойтҳои таркибӣ муайян мекунад, бармеояд. Мисоли ҷинойти таркибие, ки бо ду ҳаракат тавсиф меёбад, ҷинойти тамаъҷӯӣ (қисми 1 моддаи 250 КҶ ҚТ) мебошад. Мувофиқи он талаби додани молу мулкӣ ғайр ё ҳуқуқ ба молу мулк ё содир намудани дигар кирдори дорои хусусияти молу мулкӣ бо таҳдиди ифшои маълумотҳои беобрӯкунанда (бадномкунанда) нисбати ҷабрдида ё наздикони ӯ, ошкор кардани

чунин маълумотҳо оид ба ҳолатҳои, ки вай меҳодад онро ниҳон дорад, ҳамчунин бо таҳдиди истифодаи зӯрварӣ нисбат ба ӯ ё наздикони ӯ ё бо таҳдиди несту нобуд, вайрон кардани молу мулки ғайр ҳамчун тамаъҷӯӣ доништа мешавад.

Тарафи объективии қисми 1 моддаи 250 КҶ ҚТ аз маҷмӯи ду ҳаракати гуногун иборат аст:

– талаби додани молу мулки ғайр ё ҳуқуқ ба молу мулк ё содир намудани дигар кирдори дорои хусусияти молумулкӣ;

– таҳдиди ифшои маълумоти беобрӯкунанда (бадномку-нанда) нисбати ҷабрдида ё наздикони ӯ, ошкор кардани чунин маълумот оид ба ҳолатҳои, ки вай меҳодад онро ниҳон дорад, ҳамчунин бо таҳдиди истифодаи зӯрварӣ нисбат ба ӯ ё назди-кони ӯ ё бо таҳдиди несту нобуд, вайрон кардани молу мулки ғайр.

Лаҳзаи оғози ҷинояти таркибӣ оғози содир намудани ҳара-кати дилхоҳи таркиби он, лаҳзаи хотима – лаҳзаи анҷоми ҳамаи чунин ҳаракатҳо мебошад.

Ҳамин тавр, лаҳзаи оғози ҷиноятҳои одӣ, давомдор, дароз-муддат ва таркибӣ ба ҳам мувофиқ буда, лаҳзаи хотимаи ҳара-кат ё беҳаракатӣ, ки дар маҷмӯъ аломати тарафи объективии таркиби намудҳои ҷинояти мазкурро ташкил медиҳанд, фарқ мекунанд. Лаҳзаи хотимаи ҷиноятҳои одӣ ва дарозмуддат лаҳ-заи анҷоми ҳаракати ягона, аз ҷумлаи алтернативие, ки тарафи объективии таркиби ҷиноятро ташкил медиҳад ва лаҳзаи хоти-маи ҷиноятҳои давомдор ва таркибӣ анҷоми ҳамаи ҳаракатҳои, ки дар маҷмӯъ таркиби ҷинояти мазкурро ташкил медиҳанд, мебошад.

Бинобар ин, ҷиноятҳои дорои таркиби расмӣ аз лаҳзаи ан-ҷоми ҳаракати ягона, аз ҷумлаи алтернативие, ки тарафи объ-ективии таркиби ҷинояти одӣ ё дарозмуддатро тавсиф медиҳад ва ё аз лаҳзаи анҷоми ҳамаи ҳаракатҳои, ки дар якҷоягӣ ва дар маҷмӯъ таркиби ҷинояти мушаххаси давомдор ё таркиби ро ташкил медиҳанд, хотима меёбанд.

Амалӣ сохтани ҳаракатҳои, ки дар қисми 1 моддаи 32 КҶ ҚТ тасвир шудаанду барои содир намудани ҷиноят равона шудаанд, то лаҳзаи оғози ягон ҳаракат, ки дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ тасвир шудаанд, тайёри ба ҷиноят доништа мешавад. Оғози содир намудани ягон ҳаракат,

ки дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ тасвир шудаанд, то анҷоми ҳаракат ё беҳаракатӣ, ки тарафи объективии таркиби ҷинойти мушаххасро ташкил медиҳад, суїқасд ба ҷинойт доништа мешавад.

Беҳаракатӣ ин рафтори ғайрифатоли шахс мебошад, ки дар содир накардани он ҳаракатҳое, ки шахс мебоист ва метавонист дар шароити мушаххас иҷро кунад, ифода меёбад.

Беҳаракатӣ аз ҳаракат бо тарафи ҷисмонӣ тафовут дорад, яъне дар беҳаракатӣ ҳаракати ҷисм ва вобаста ба он истифодаи предметҳои олами беруна, қувваҳо ва қонуниятҳои табиӣ ва ҳаракати дигар одамон мавҷуд нест.

Баъзан дар амалияи тафтишотӣ ва судӣ дар раванди бандубасти ҷинойтҳои дар шакли беҳаракатӣ содиршуда савол ва нофаҳмӣ пайдо шуда метавонад, ки оё барои ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидани шахс бинобар беамалиаш асосҳои ҳуқуқӣ ва маънавӣ мавҷуданд ё не. Ин савол баъзан асоснок аст (хусусан дар давраи амали қонунгузори ҷинойтии замони шӯравӣ, ки он замон доираи ҷунин таркибҳо баъзан вобаста ба «ахлоқи хоссаи сотсиалистӣ» беасос васеъ карда шуда буд). Вале набояд фаромӯш кард, ки беамалӣ дар баъзе мавридҳо оқибатҳои хавфнокро ба миён меоварад. Дар ҷунин мавридҳо қонунгузори ҷинойтӣ нисбат ба кирдори шахс бетафовут буда наметавонад. Дар акси ҳол асосҳои ахлоқӣ он сӯй истад, ба шахрвандон, ҷомеа ва давлат зарари воқеӣ (-и ҷисмонӣ, модӣ ва маънавӣ) расонида мешавад.

Дар баробари ин, қобили зикр аст, ки ҷавобгарии ҷинойтӣ барои беҳаракатӣ на ҳамеша ба вучуд меояд. Ба зиммаи инсон танҳо дар ҳолатҳои муайян уҳдадории бартараф намудани оқибати зарарнокро гузоштан мумкин аст. Дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ базиммагузори ҷунин уҳдадориро дар ҳолатҳои зерин ҷоиз мешуморанд:

а) нишондоди бевоситаи қонун ё дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ;

б) иҷрои вазифаҳои хизматӣ, касбӣ ё вобаста ба муносибати ҳешовандӣ ва дигар муносибати мутақобилаи шахсӣ;

в) вобаста ба фатолияти қаблии шахс, вақте, ки шахс ҳудаш манфиати бо қонун ҳифзшавандаро дар ҳолати хавфнок

мегузорад, яъне таҳдиди пайдоиши оқибатҳои зарарнокро ба вучуд меорад⁹⁸.

Дар иртибот бо ин масъала П.И. Гришаев чунин мешуморад, ки ухдадорӣ ҳаракат кардан дар ҳолатҳои зерин ба вучуд меояд:

– аз нишондоди бевоситаи Конституция, дигар қонун ё санади зерқонунӣ;

– бинобар ба зиммаи худ гирифтани ухдадорӣ дар асоси шартнома дар шакли интиҳоби касб;

– аз ҳаракати шахси мазкур, ки манфиатҳои давлатӣ ё ҷамъиятии шахсони алоҳидаро дар ҳатари воқеаи мегузоранд;

– метавонад аз қоидаҳои ҳамзистӣ (-и сотсиалистӣ) ба вучуд ояд⁹⁹.

Ҳолатҳои, ки П.И. Гришаев номбар кардааст, қобили қабул аст, ба истиснои ҳолати охири. Аз қоидаҳои ҳамзистӣ ухдадорӣ баргараф намудани оқибати зарарнок дар ҳама ҳолат ба вучуд меояд, чунки ин меъёри муқаррарии рафтор аст ва талаботи ахлоқӣ мебошад. Вале дар ҳама маврид ба зиммаи шахс гузоштани ухдадорӣ баргараф намудани оқибати зарарнок бо роҳи таҳдиди татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ дуруст нест. Ҳоло конструксияи диспозитсияи моддаи 127 ҚҶ ҚТ низ аз ҳамин нуқтаи назар баромада, ҷавобгарии ҷиноятиро танҳо барои дидаю доништа нарасонидани ҷӯр ба шахсе, ки дар вазъияти барои ҳаёт ё саломатиаш хавфнок қарор дорад ва аз сабаби хурдсолӣ, пиронсолӣ, беморӣ ё аз сабаби очизии худ имконияти андешидани чораҳои худмуҳофизатиро надорад, танҳо дар мавридҳои зерин пешбинӣ мекунад:

– ҳангоме ки шахси гунаҳгор метавонист ба ин шахс ҷӯрӣ расонад ва вазирад буд нисбати ӯ ғамхорӣ зоҳир намояд. Агар шахс ухдадорӣ зоҳир намудани ғамхориро надошта бошад, пас барои баргараф накардани оқибати зарарнок ин шахсро ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мумкин нест;

– ё шахси гунаҳгор дигар шахсро дар ҳолати барои ҳаёт ё саломатиаш хатарнок гузоштааст.

---

⁹⁸ Ниг.: Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. С.77.

⁹⁹ Ниг.: Советское уголовное право. Часть Общая. С.111.

Конструксияи дигар моддаҳои КҶ ҚТ (моддаҳои 128, 129 ва ғайра) низ танҳо бо шартҳои риояи шартҳои шабех ҷавобгарии ҷиноятиро барои беҳаракатӣ пешбинӣ кардааст.

Беҳаракатӣ дорои ду маҳак мебошад:

1) объективӣ;

2) субъективӣ.

Маҳаки объективии беҳаракатӣ дар иҷро накардани уҳдадорӣ ба зиммаи шахс гузошташуда оид ба амалӣ сохтани ҳаракати мушаххаси зарурӣ ифода меёбад.

Маҳаки субъективии беҳаракатӣ дар мавҷуд будани имконият ҷиҳати иҷрои ҷунин амал ифода меёбад.

Барои он ки беҳаракатӣ ба маънои ҳуқуқии ҷиноятӣ ба вуҷуд ояд, мавҷудияти ҳардуи ин маҳакҳо ҳатмист.

Уҳдадорӣ содир намудани ҳаракати мушаххаси зарурӣ, ки иҷро накардани он боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ барои беҳаракатӣ мегардад, мумкин аст бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ё меъёрҳои иҷтимоӣ пешбинӣ шуда бошад. Сарчашмаи онҳо:

1) қонунгузориҳои ҷиноятӣ. Масалан, қисми 1 моддаи 127 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятиро барои дар ҳатар мондан («Дидаю до-ниста нарасонидани ёрӣ ба шахсе, ки дар вазъияти барои ҳаёт ё саломатиаш хавфнок қарор дорад ва аз сабаби хурдсолӣ, пиронсолӣ, беморӣ ё аз сабаби очизии худ имконияти андешидани чораҳои худмуҳофизатиро надорад, хангоме, ки шахси гунаҳгор метавонист ба ин шахс ёрӣ расонад ва вазифадор буд нисбати ӯ ғамхорӣ зоҳир намояд ё ҳудаш ӯро дар ҳолати барои ҳаёт ё саломатиаш ҳатарнок гузоштааст») пешбинӣ мекунад;

2) дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар ин ё он шакл дар диспозитсияи бланкетии моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Масалан, моддаи 177 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятиро барои бадқасдона, яъне бидуни сабабҳои узрнок бештар аз се моҳ саркашӣ намудани падару модар аз иҷрои қарори суд оид ба пардохти маблағ барои таъминоти фарзандони ноболиғ, ҳамҷунин фарзандони ғайри қобили меҳнат, ки синнашон ба ҳаҷдаҳсолағӣ расидааст, пешбинӣ мекунад. Уҳдадорӣ мазкур аз муқаррароти Конститутсияи ҚТ ва Кодекси оилаи ҚТ бармеояд;

3) уҳдадорие, ки шахс дар асоси шартнома ё уҳдадорӣ вазифавӣ ё ба даст овардани касби муайян ба зиммаи гирифтааст.

Масалан, дар қисми 1 моддаи 128 КЧ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои бидуни сабабҳои узрнок ёрӣ нарасондан ба бемор аз ҷониби шахсе, ки вазифадор буд мутобиқи қонун ё қоидаҳои махсус ёрӣ расонад ва он аз беэҳтиётӣ боиси ба саломатии бемор расонидани зарари миёна гардидааст, пешбинӣ шудааст;

4) уҳдадорие, ки ба зиммаи шахс вобаста ба пеш аз беҳаракатӣ содир намудани ҳаракате, ки манфиатҳои қонуниро дар ҳолати хатари воқеӣ мондааст, гузошта мешавад. Масалан, ронандае, ки дар натиҷаи садама роҳгузарро маҷрӯҳ намудааст, уҳдадор мебошад, ки ба ӯ ёрӣ расонад;

5) меъёрҳои умумиҷамъиятӣ, ки рафтори шахсро дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим мебарорад. Масалан, модар уҳдадор аст ба кӯдаки худ шир диҳад ва агар надодани шир аз ҷониби модар боиси марги кӯдак гардида бошад, пас ҷавобгарии ҷиноятӣ ба вучуд меояд. Дар ин ҷо таркиби ҷинояти моддаи 104 КЧ ҚТ ба вучуд меояд, ки дар шакли беҳаракатӣ содир шудааст.

Маҳаки субъективии беҳаракатӣ аз имконияти воқеии шахси муайян дар иҷрои ҳаракати мушаххас дар шароити мушаххас иборат мебошад. Агар имконияти содир намудани ҳаракат, ки иҷрои он ҳатмӣ мебошад, вобаста ба иҷрои дигар уҳдадорӣ маҳдуд гардида бошад, байни уҳдадорихо бархӯрд пайдо мешавад. Чунин бархӯрди уҳдадорихо дар асоси меъёрҳои зарурати ниҳой ҳал карда мешавад.

Беҳаракатӣ дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ду намуд ҷудо мешавад:

- сирф беҳаракатӣ;
- беҳаракатии омехта.

Сирф беҳаракатӣ ин беҳаракатие мебошад, ки мувофиқи қонунгузорию ҷиноятӣ, аз як тараф, бо ягон ҳаракат алоқаманд ё мувофиқ нест, аз тарафи дигар, оқибатро ба вучуд намеорад.

Дар сирф беҳаракатӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо барои беҳаракатӣ ба вучуд меояд. Ба сифати мисоли сирф беҳаракатӣ моддаи 127 КЧ ҚТ-ро («Дар хатар монондан») овардан мумкин аст. Сирф беҳаракатӣ ҳамеша дар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КЧ ҚТ тасвир карда мешавад.

Беҳаракатии омехта аз сирф беҳаракатӣ бо аломати иловагӣ тафовут дорад. Мувофиқи мазмуни моддаҳои Қисми мах-

суси КЧ се намуди беҳаракатии омехтаро чудо намудан мумкин аст:

1) беҳаракатӣ, ки мумкин аст бо содир намудани ҳаракат алоқаманд аст, масалан, ғайриқонунӣ нигоҳ доштани яроқи оташфишон, (ғайр аз яроқи ҳамвормили шикорӣ), лавозимоти чангӣ, моддаҳои тарканда ё воситаҳои таркиш, ҳамчунин маҳлулҳои оташангез ва моддаҳои зуддаргиранда, ки барои ба сифати яроқ истифода бурдан таъинанд ё мувофиқ карда шудаанд (қисми 1 моддаи 195 КЧ ҚТ);

2) беҳаракатие, ки бо иҷро ё имконпазирии иҷроӣ ҳаракат ва фарорасии оқибат алоқаманд аст. Масалан, хунукназарӣ, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои он дар моддаи 322 КЧ ҚТ пешбинӣ шудааст ва аз иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани вазифаҳои худ аз ҷониби шахси мансабдор дар натиҷаи муносибати беинсофона ё бепарвоёна ба хизмат, агар ин боиси ба таври ҷиддӣ поймол кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрванд ё ташкилот ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ё давлат гашта бошад, иборат мебошад;

3) беҳаракатие, ки танҳо бо фарорасии оқибат алоқаманд аст. Масалан, нарасонидани ёрӣ ба бемор (моддаи 128 КЧ ҚТ), ки он аз беэҳтиётӣ боиси ба саломатии бемор расонидани зарари миёна гардидааст (қисми 1) ва ё аз беэҳтиётӣ боиси марги бемор шуда бошад ё ба саломатӣ зарари вазнин расонда бошад (қисми 2).

Дар тафовут аз беҳаракатии омехтаи намуди дуҷум, дар беҳаракатии омехтаи сеҷум фарорасии оқибат ҳатмӣ аст.

Дар диспозитсияи моддаҳои Қисми масхуси КЧ ҚТ беҳаракатии омехта, ки боиси оқибат мегардад, бо ду роҳ ифода ёфтааст:

а) бо роҳи нишон додани ҳам беҳаракатӣ ва ҳам оқибат (қисмҳои 1 ва 2 моддаи 128 КЧ ҚТ);

б) бо роҳи нишон додани танҳо оқибат, масалан, диспозитсияи моддаи 104 КЧ ҚТ, вақте одамкушӣ бо роҳи беҳаракатӣ содир мешавад.

Ҳамин тавр, хангоми ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс бинобар беҳаракатӣ бояд эҳтиёткорона муносибат намуд. Бояд дуруст баҳо дода шавад, ки шахси гунаҳгор имконияти воқеии амалӣ сохтани ҳаракатҳои ғайрӣ ва бартарарасозии оқи-

бати зарарнокро дошт ё не. Ҳадди ин имконият бо ҳолатҳои объективӣ (шароит, вақт, ҳолатҳои мушаххас) ва ҳам имкониятҳои субъективии шахс муайян карда мешавад.

§4. АЛОМАТҲОИ ФАКУЛТАТИВИИ ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТ

Ба аломатҳои иловагии тарафи объективии чиноят он қисматҳое дохил мешаванд, ки аз ҷониби қонуни чиноятӣ дар таркиби баъзе чиноятҳои алоҳида нишон дода мешавад.

Ба аломатҳои иловагии тарафи объективии чиноят вобаста ба таснифоти охири ҷой, вақт, тарз, вазъият, восита ва олоти содир намудани чиноят дохил мешаванд. Чудо намудани ҷой, тарз, вақт, вазъият, восита ва олоти содир намудани чиноят ҳамчун аломатҳои иловагии тарафи объективии чиноят маънои онро надорад, ки мақомоти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, прокурор ва ё суд онҳоро танҳо дар нисбати баъзе намудҳои чиноят муайян мекунад. Ин ҳолатҳо ҳатман нисбат ба ҳар як парванда бояд муайян карда шаванд. Чиноят дар ҷойи муайян, дар вақти муайян, бо тарзи хосса, дар вазъияти муайян, бо воситаю олоти муайян содир мешавад. Бинобар ин, муайянсозии онҳо ҳангоми исбот ва муайян намудани сабабу шароитҳои содиршавии чиноят аҳамияти калонро дорад. Чуноне қайд шуда буд, аломатҳои иловагии тарафи объективии чиноят барои тасвир, бандубаст ва баъзан таъини ҷазо аҳамият доранд.

§5. ОҚИБАТҲОИ ХАВФНОКИИ ЧАМЪИЯТӢ

Оқибати зарарнок. Оқибати зарарнок гуфта, дар ҳуқуқи чиноятӣ тағйиротро дар олами зоҳирӣ (модӣ), дар муносибатҳои ҷамъиятии бо қонуни чиноятӣ ҳифзшаванда мефаҳманд, ки натиҷаи рафтори ба ҷамъият хавфнок, зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳгоянаи субъекти чиноят мебошад¹⁰⁰.

Қобили зикр аст, ки ба сифати оқибати ба ҷамъият хавфнок на ҳама гуна тағйирот дар олами модӣ, балки чунин тағйироте доништа мешавад, ки дар қонуни чиноятӣ ба сифати ало-

---

¹⁰⁰ Советское уголовное право. Часть Общая. С.113.

мати ҷиноят нишон дода шудаанд. Б.А. Куринов чунин мешуморад, ки тамоми дигар оқибатҳое, ки дар қонунгузорию ҷиноятӣ пешбинӣ нашудаанд, барои бандубасти ҷиноят ва ҳалли масъалаи асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ аҳамият надоранд¹⁰¹. Бо чунин ақида пурра розӣ шудан мумкин нест. Мо ақидаи худро пештар аллақай дар мавриди фаҳмиши бандубаст баён намуда будем. Л.Д. Гаухман чунин мешуморад, ки бандубасти ҷиноят ин арзёбии маҳз кирдори ҷиноятӣ мебошад, яъне кирдоре, ки тамоми аломатҳои таркиби ҷиноятро доро мебошад¹⁰². Дар сурати муайян шудани набудани ҷиноят раванди амалишуда дар доираи мафҳуми «бандубасти ҷиноят» ҷойгир намешавад (муаллиф ин ҳолатро «бандубасти манфӣ» ё худ «бандубасти ноанҷом» ва бандубасти ҷиноятро бошад, «бандубасти мусбат» ё худ «бандубасти анҷомёфта» номидааст).

Ба ақидаи мо бандубаст раванд аст ва дар ин раванд натиҷа аҳамият дорад, сарфи назар аз он, ки дар кирдорҳои шахс аломатҳои таркиби ҷиноят муайян карда мешаванд ё не. Муҳим он аст, ки мутобикати кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда бо аломатҳои таркиби ҷиноят муайян карда шавад. Дар акси ҳол фаъолияти анҷомдодаи мақомоти ваколатдори давлатӣ муаллақ менамояд. Ҳатто мисоле оварда шуда буд, ки мақомоти тафтишотӣ парвандаи ҷиноятиро бо ин ё он моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ оғоз намуда, дар ҷараёни тафтиш ҳолатҳое, ки ҷавобгарии ҷиноятиро истисно мекунанд, муайян менамоянд. Мувофиқан тафтишот аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ қатъ карда мешавад. Саволе ба миён меояд, ки амали муфаттиш оид ба оғози парвандаи ҷиноятӣ бо моддаи мушаххаси Қисми махсуси КҶ ҚТ чӣ гуна амал аст? Албатта, ин бандубаст аст. Агар бандубасти ҷиноят ин ҳалли масъалаи будан ё набудани аломатҳои таркиби ҷиноят дар рафтори шахс бошад, пас набудани оқибатҳое, ки дар қонунгузорию ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, бечунучаро барои бандубаст аҳамият доранд. Дар ҳар сурат ин оқибатҳоро санҷидан лозим аст, бо аломатҳои таркиби ҷиноят муқобил гузоштан лозим аст, дар акси ҳол ҳалли

---

¹⁰¹ Ниг.: Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. С.78.

¹⁰² Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М, 2010. С.13-14.

масъалаи набудани аломатҳои таркиби ҷиноят дар кирдори шахс номумкин мегардад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ таркиби ҷиноят ба модӣ ва расмӣ ҷудо карда мешавад. Бо чунин таснифот на ҳама муҳаққиқон мувофиқ ҳастанд. Онҳо чунин мешуморанд, ки таркиби расмии ҷиноят ҷой дошта наметавонад, чунки ҳар як ҷиноят хатман, дар ҳама маврид ба объекти сӯиқасд зарари воқеӣ мерасонад. Бо чунин ақида онҳо таснифоти мазкурро пурра инкор менамоянд¹⁰³. Г.А. Кригер мавқеи дигарро ишғол намуда, ҳарчанд таснифоти мазкурро ҳамчун таснифоти шартии дорои аҳамияти амалӣ донад ҳам, дар ниҳояти ақида ба гурӯҳи аввал розӣ шуда, чунин мешуморад, ки дар таркибҳои расмӣ низ оқибати ба ҷамъият хавфнокро дар шакли сиёсӣ ва маънавӣ дидан мумкин аст¹⁰⁴.

Қобили зикр аст, ки таркиби ҷиноят ин конструкцияи муайяни қонунгузори мебошад. Дар чунин маврид онро бо ҳуди кирдори мушаххаси ҷиноятӣ омехта кардан нашоёд. Маълум аст, ки тамоми ҷиноят дар ин ё он шакл дар олами зоҳирӣ (модӣ) тағйиротро ворид месозад. Вале чун сухан дар бораи таркибҳои модӣ ва расмӣ меравад, қонунгузор конструкцияи таркиби баъзе ҷиноятҳои тарзе муайян мекунад, ки кирдори шахс дар як маврид аз лаҳзаи фаро расидани оқибати ба ҷамъият хавфнок хотимаёфта дониста мешавад, дар дигар ҳолат ҷиноят аллақай дар лаҳзаи таҳдиди фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок хотимаёфта дониста мешавад.

Қонунгузори ҷиноятӣ ин ё он таркиби ҷиноятро муайян намуда, доираи аломатҳои ҳатмиро муайян мекунад, ки ҳангоми ҷой доштани онҳо шахси гунаҳгор ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Ин доираи ҳадди ақали зарурӣ мебошад. Мақомоти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, прокурор ва суд бояд аломатҳои таркиби ҷиноятро дар ҳама маврид бояд муайян кунанд, зеро мавҷуд набудани яке аз онҳо ҷавобгарии ҷиноятро бо ин

---

¹⁰³ Ниг.: Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления по советскому уголовному праву. М., 1957. С.138-140; Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий. М., 1958. С.29-38.

¹⁰⁴ Кригер Г.А. Преступные последствия и структура составов преступлений// Социалистическая законность. 1980, № 3. С.48; Вопросы эффективности уголовно-правовых норм. Свердловск, 1978. С.54.

ё он моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ истисно менамояд. Ба ин доираи аломатҳои ҳатмӣ оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ё дохил карда мешавад (дар таркибҳои модӣ) ва ё дохил карда намешавад (дар таркибҳои расмӣ). Агар оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ба сифати аломати таркиби ҷинойт пешбинӣ нашуда бошанд, мавҷуд набудани он бандубасти кирдорро бо моддаи дахлдори КҶ ҚТ истисно намекунад. Агар оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ба сифати аломати таркиби ҷинойт пешбинӣ шуда бошад, пас мавҷуд набудани он бандубасти кирдорро ба сифати ҷинойти хотимаёфта истисно мекунад ва ё дар баъзе мавридҳо умуман ҷинойт будани кирдор истисно мешавад. Таркибҳои модӣ як навъ маҳдудсозии ҳадди ҷавобгарии ҷинойтӣ ба рои ҳаракатҳои мазкур мебошад.

Ҳамин тавр, таснифи таркиби ҷинойт ба модӣ ва расмӣ ба рои амалисозии бандубасти ҷинойт аҳамияти калон дорад. Ин муносибати қонунгузор воқеияти объективиро таҷассум мекунад, маҳз онро, ки дар ҳаёт кидорҳои мавҷуданд, ки зарар намерасонанд, вале оқибати муайяни зарарнокро расонида метавонанд. Тамоми конструкцияҳои қонунгузори (таркибҳои ҷинойтӣ), ки дар худ фароҳам овардани таҳдиди фарорасии оқибати зарарнок, фароҳам овардани шароити хатарнок, имконияти фарорасии оқибати зарарнок ва ғайраро дар бар мегиранд, бояд ҳамчун таркиби расмӣ баррасӣ намуд.

Дар таркибҳои модӣ оқибатҳои зарарнок ҳамон аломати тарафи объективии кирдори ба ҷамъият хавфнок мебошад, ки ба бандубасти ҷинойт таъсир мерасонад. Дар баробари ин, оқибатҳои зарарнок мумкин аст ба сифати аломати асосии таркиби ҷинойт ё ҳамчун аломати бандубасткунандаи (вазникунандаи) таркиби ҷинойт баромад кунад. Дар ҳар сурат он ба сифати аломати таркиб, ки тарафи объективии ҷинойтро тавсиф медиҳад, барома мекунад.

Дар таркибҳои расмӣ ҷинойт оқибатҳои зарарнок ба доираи он ҳолатҳои, ки бандубасти ҷинойтии кирдори ба ҷамъият хавфнокро муайян мекунанд, дохил намешавад. Таркиби ҷинойт аллақай дар вақти муайянсозии исботи аз ҷониби шахс содир шудани кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) ба ҷамъият хавфнок ҷойдошта доништа мешавад. Вале дар ҳар сурат ба оқибати зарарноки фарорасида бояд баҳои дурусти ҳуқуқӣ дода шавад.

Прокурор, муфаттиш, корманди мақомоти таҳқиқ уҳдадоранд, ки зарари воқеан фарорасида муайян, ва суд бошад, масъалаҳои чораи чазо ва ҷаброни зарарро ҳал намуда, ҳислат ва вазнинии ин оқибатҳоро ба инобат гирад¹⁰⁵.

Тақсими таркибҳои ба модӣ (бо оқибат) ва расмӣ (бе оқибат) мантиқан аз баробар кардани таркиби ҷиноят бо диспозитсияи меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ бармеояд. На дар ҳама меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ бевосита ба оқибат ишора карда шудааст. Муҳаққиқ В.Н. Кудрявтсев чунин маълумот меорад, ки оқибати ба ҷамъият хавфнок танҳо дар зиёда аз нисфи таркибҳои КҶ номбар шудаанд. Ин дар ҳолат, ки ҷиноят бе оқибат буда наметавонад ва маҳз дар оқибат (зарар ба манфиатҳои ҳифзшаванда) ба ҷамъият хавфнокии кирдор ифода меёбад. Сипас ӯ панҷ сабаберо номбар мекунад, ки боиси зикр накардани оқибат дар диспозитсияи моддаҳои КҶ гардидааст:

1) оқибат дар моддаи Қисми махсуси КҶ номбар карда намешавад, чунки мумкин аст ин оқибат фаро расад ва мумкин аст ин оқибат фаро нарасад. Масалан, дар моддаи 218 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои риоя накардани хати парвози муайяншуда, ҷои фуруд дарвозаҳои фазой, баландии парвоз ё вайрон кардани дигар қоидаҳои парвози байналмилалӣ пешбинӣ шудааст. Дар ин ҳолат оқибат мумкин аст фаро расад ва мумкин аст фаро нарасад. Вале, дар ин ҳолат таҷовуз ба объект муайян равона мешавад (объекти намудӣ – амнияти ҷамъиятӣ, объект бевосита – бехатарии парвози байналмилалӣ). Ҳамин гуна ҳолатро дар диспозитсияи моддаи 335 КҶ ҚТ дидан мумкин аст: «Ғайриқонунӣ, бидуни ҳуҷҷати муайяншуда ва иҷозати зарурӣ гузаштан аз сарҳади давлатии ҚТ»;

2) оқибатҳои гуногун боиси он гардидаанд, ки КҶ аз тасвири онҳо даст кашадааст. Масалан, дар моддаи 143 КҶ ҚТ вайрон кардани баробарҳуқуқии шахрвандон чунин тасвир шудааст: «Қасдан бевосита ё бавосита вайрон намудан ё маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои ин ки бевосита ё бавосита муқаррар намудани бартариҳои шахрвандон вобаста ба ҷинс, наҷод, миллат, забон, баромади иҷтимоӣ, маҷмаи шахсӣ, молумулкӣ ё ман-

---

¹⁰⁵ Ниг.: Романова Т., Мальцев В. К вопросу об индивидуализации наказания// Советская юстиция. 1981, № 4. С.14.

сабӣ, маҳалли истиқомат, муносибат ба дин, ақида, марбут будан ба ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрванд зарар расонидааст»;

3) оқибат барои он дар диспозитсияҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ номбар карда намешавад, ки яқинан фаро мерасанд, вале маълум нест кай, шояд баъд аз муҳлати тӯлонӣ фаро расанд;

4) оқибат барои он дар диспозитсияҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ номбар карда намешавад, ки мушкilotи муурофиявии муайян намудани ҳолати фарорасии баъзе оқибатҳо ҷой дорад. Масалан, дар моддаи 146 КҶ ҚТ ҷавобгарӣ барои вайрон кардани маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти телеграфӣ ё дигармуҳобироти шаҳрвандон пешбинӣ гардидааст. Муайян сохтани оқибати зарарнок дар чунин ҳолатҳо, ки бештар барои ҷабрдида осеби маънавӣ мерасонад, имконнопазир аст;

5) оқибат барои он дар диспозитсияҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ номбар карда намешавад, ки баъзан онҳо ногузир бо содир шудани кирдор фаро мерасанд, яъне онҳо бо ҳаракат «якҷоя» мебошанд. Масалан, дуздӣ (моддаи 244 КҶ ҚТ) чист? Ҳаракат ё оқибат? Ҳам ину ҳам он. Гузариши молу мулки бегона ба соҳибияти шахси гунаҳгор ҳам ҳаракат ва ҳам оқибат аст, барои ҷабрдида он танҳо оқибат аст. Чунин ҳолатро дар дигар ҷиноятҳо низ дидан мумкин аст: тачовуз ба номус (моддаи 138 КҶ ҚТ), одамрабӣ (моддаи 130 КҶ ҚТ), саркашӣ аз ҳозир шудан ё нахостани додани нишондод, хулоса ё тарҷума кардан (моддаи 352 КҶ ҚТ) ва ғайра. Ба ақидаи В.Н. Кудрявтсев пайвастанӣ ҳаракат (беҳаракатӣ) бо оқибат дар як амал ба таври ноқофӣ омӯхта шудааст ва хулоса кардан оид ба табиати чунин таркибҳо ҳоло барвақт аст¹⁰⁶.

Маҳз ҳолати охири масъалаи марказии баҳси назариячиён оид ба масъалаи таркибҳои расмӣ ва кӯтоҳшуда мебошад.

Рӯ меорем ба таҷрибаи байналмилалӣ сари ин масъала. Дар таҷрибаи байналмилалӣ ду гунаи тасвири меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ мавҷуд аст. Гунаи якум дар он ифода меёбад, ки

---

¹⁰⁶ Ниг.: Кудрявцев В.Н. Энциклопедия уголовного права. Т.4. СПб., 2004. С.41.

хангоми тасвир аз рӯи формулаи «кӣ содир мекунад», яъне субъекти чиноят муносибат карда мешавад. Масалан, қисми 1 моддаи 142 КҶ Нидерландия пешбинӣ мекунад: «Шахсе, ки тартиботи ҷамъиятиро бо аломати бардурӯғи бонги хатар ё сигнали бардурӯғ қасдан вайрон мекунад, дар маҳбас на зиёда аз ду ҳафта маҳбус карда мешавад ё ҷаримаи категорияи дуҷумро мепардозад». Қисми 1 моддаи 219 КҶ Испания низ чунин муқаррарот дорад: «Шахсе, ки маросими безъятибори ақди никохро бо мақсади расонидани зарар ба шахсе, ки гӯё бо ӯ ақди никоҳ мебандад, барпо месозад, бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз шаш то ду сол чазо дода мешавад».

Дар қонунгузории чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз дунболи қонунгузории замони шӯравӣ) диспозитсияи меъёр ҳамчун кирдоре, ки ба мафҳуми умумии чиноят мувофиқ аст, тавсия ёфтааст. Кирдор ҳамаи ҳаракат (беҳаракатӣ) ва оқибати ба ҷамъият хавфноки онро фаро мегирад, зеро бидуни он ягон чиноят ҷой дошта наметавонад. Чинояти безарар ба сифр баробар аст, вале таркиби безарар ҷой дошта метавонад, ки онро таркиби «расмӣ» меноманд.

Дар хусуси якҷоягии ҳаракат (беҳаракатӣ) бо оқибати он маънои лексикӣ ин раванд низ шаҳодат медиҳад. Одамкушӣ, дуздӣ ва ғайра ҳам раванд ва ҳам оқибати онро ифода мекунад. Дар эзоҳи моддаи 244 КҶ ҚТ мафҳуми «тасарруф» чунин шарҳ ёфтааст: «Таҳти мафҳуми тасарруф дар моддаҳои Кодекси мазкур ғайриқонунӣ, боғараз, ройгон гирифташ ва (ё) ситонидани молу мулки ғайр ба ғоидаи гунаҳгор ё дигар шахсон дар назар дошта шудааст». Тамоми ҳаракат ё беҳаракатии шахси муқаллаф на ба хотири худи он, балки мақсаднокона содир карда мешавад. Мақсади ноилшуда ин натиҷаи айнии рафтори шахс мебошад. Вобаста ба он ки кирдор то ба охир расонида шудааст ё не КҶ ҚТ чинояти хотимаёта ё нотамодро тафовут мегузорад. Агар дар нисфи кирдор аз рӯи конструксияи диспозитсияи ҳуқуқии чиноятӣ натиҷа мавҷуд набошад, пас падидаи чинояти нотамом нисбат ба он паҳн намешавад. Ин тафсири илмӣ бо қонун мувофиқ намеояд¹⁰⁷.

---

¹⁰⁷ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С.160.

«Мавқеи назарияи меъёрият оид ба таркибҳои расмии бо оқибат бо таърифи меъёрии таркиби ҷиноят ҳамчун тамсилаи қонунгузорӣ, ки ҷиноятро тавсиф медиҳад, мувофиқ намеояд. Дар ҷиноят (моддаи 17 КҶ ҚТ) ба ҷамъият хавфнокӣ ҳосияти ҳатмии он номбар шудааст. Ҷиноят бидуни расонидани зарар ба объекти таҷовуз ҷой дошта наметавонад. Дилхоҳ таркиби ҷиноят ин низоми унсурҳои аз ҷиҳати объект, объективӣ ва аз ҷиҳати субъект субъективӣ мебошад, ки аломатҳои он дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст»¹⁰⁸.

Д.А. Дрил навишта буд, ки маҷмӯи унсурҳои ба ҳам пайваस्तшаванда ҷиҳати ҳастии ҷиноят чизеро ташкил медиҳанд, ки таркиби ҷиноят номида мешавад (*corpus delicti*)¹⁰⁹.

Агар мо таркибҳои безарарро эътироф намоем, пас мантиқан оқибати ба ҷамъият хавфнок ҳамчун аломати ҳатмии таркиби ҷиноят инкор карда шуда, боиси васеъ шудани ҷавобгарии ҷиноятӣ ва пурзӯргардии он мегардад. Дар ин сурат чунин ҳолате ба миён омаданаҷ мумкин аст, ки барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс қофӣ аст, ки ҳаракат ё беҳаракатӣ бидуни муқарраркунии оқибати ба ҷамъият хавфнок содир карда шавад. Чунин муносибати расмиятчиғӣ ба қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ низ хилоф аст, зеро яке аз ҳолатҳои, ки бояд исбот карда шавад, ин ҳолатҳои, ки хусусият ва андозаи зарари аз ҷинояти содиршуда расидаро муайян мекунад (сарҳати ҳафтуми моддаи 85 КМҶ ҚТ), мебошад.

Саҳв ҳангоми бандубаст вақти тафовутгузорӣ байни ҷиноятҳои хотимаёфта ва нотамоҷ бо зарари ғайримодӣ ба миён меояд, ки онҳо зиёда аз нисфи КҶ ҚТ-ро ташкил медиҳанд. Пайдаи ҷиноятҳои нотамоҷ бапуррағӣ нисбат ба таркиби расмӣ татбиқнашаванда менамояд. Вале дар ҳар яки онҳо сӯиқасд ба предмети зинда ё ғайризинда ё ҷабрдидаи нобоб имконпазир аст. Дар чунин ҳолат бандубаст намудани кирдор ҳамчун сӯиқасд бешубҳа аст. Масалан, шахси гунаҳгор нисбат ба шахси дигари фавтида, ки дар хусуси фавташ огоҳ набуд, маълумоти бадномкунандаро паҳн намуд. Кирдор содир шуд, вале паст за-

---

¹⁰⁸ Ҳамон ҷо.

¹⁰⁹ Дрил Д.А. Учение о преступности и мерах борьбы с нею. СПб., 1912 // Библиотека криминолога. М., 2006. С. 297. Иқтибос аз: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С.160.

дани обрӯ ва эътибор ба вучуд наомад. Чиноят ба анҷом нарасид, сарфи назар аз он ки дар илм чунин ақидае ҷой дорад, ки тӯхмат аз лаҳзаи паҳн кардани маълумот хотимаёфта дониста мешавад. Ҳамин қоида нисбат ба таҳқир низ паҳн мешавад, ки чун таркиби расмӣ классикӣ махсуб меёбад. Дигар ҳолатҳо низ буда метавонад, вақте, ки амалҳои таҳқиркунанда ва тӯхматзананда содир мешаванд, вале чиноят хотима намеёбад. Масалан, ҳаракатҳои таҳқиркунанда тавассути Интернет содир карда мешаванд, вале ҷабрдидаи эҳтимолӣ ба шабака пайваस्त нест. Дар натиҷа, обрӯю эътибори ӯ мувоҳида сурат намегардад.

Баъзан шарҳи илмӣ бандубасти чинояти дорои таркиби расмӣ боиси нофаҳмиҳо мегардад. Масалан, чунин шуморида мешавад, ки додани пора дар қонунгузорию чиноятӣ чун таркиби расмӣ тасвия ёфтааст, бинобар ин, чинояти мазкур аз лаҳзаи додани ҳатто як қисми маблағи пораи қайду шартшуда хотимаёфта дониста мешавад. Агар додани пора бо сабабҳои аз порадиҳанда вобастанабуда амалӣ нашуда бошад, кирдори шахс ҳамчун сӯиқасд ба додани пора бандубаст карда мешавад. Дар ин ҷо ҳар ду бандубаст дуруст аст. Вале таркиби чинояти додани пора расмӣ аст. Бо ин ҳолат чӣ бояд кард? Сӯиқасд аз чинояти хотимаёфта бо фаро нарасидани оқибати ба ҷамъият хавфнок тафовут дорад. Онҳо дар кирдорҳои расмӣ ба инобат гирифта намешаванд. Кофӣ аст, ки ҳаракат содир карда шавад (пора дода шавад) ва чиноят хотимаёфта дониста шавад, ҳарчанд пора гирифта нашавад ҳам. Иштибоҳи бандубастӣ бинобар тафовут нагузоштани порадиҳии хотимаёфта ва хотиманаёфта баръало маълум мешавад. Дар ҳолатҳои алоҳида имконияти тайёри ва сӯиқасд ба чиноят, масалан, дар чинояти гурехтан аз ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ ё аз ҳабси пешакӣ (моддаи 365 ҚҶ ҚТ), ки расмӣ ва беоқибат мебошад, ҷой дорад. Асосноккунии чунин истисно аз қоидаи бандубасти таркибҳои расмӣ беоқибат оварда намешавад, чунки онро овардан низ имконнопазир аст.

Чиноятҳои нотаом дар таркибҳои расмӣ ҷой дошта наметавонанд, зеро онҳо «охир» надоранд. Тамоми таркибҳои чиноятҳо ба муқобили адолати судӣ (ба истисноии молу мулк, ки мавриди ҳабс ё мусодира қарор мегиранд) расмӣ мебошанд.

Пас, чунин бармеоҷад, ки дар онҳо оқибати ба чамъият хавфнок, ки аз паси таркиби ҷиноятҳои дахлдор ҷойгиранд, мавҷуд нест! Масалан, тарафи объективии ҷинояти сохтакории далелҳо (моддаи 359 КҶ ҚТ) чунин шарҳ дода мешавад:

«Ҷиноят дорои таркиби расмӣ мебошад. Он аз лаҳзаи пешниҳоди далели сохта ба суд хотимаёфта доништа мешавад. Барои бандубасти кирдор аҳамият надорад, ки он ба баровардани ҳалномаи аз рӯи парвандаи граждани таъсир расонидааст ё не»¹¹⁰.

Дар ҳақиқат, оқибати зарарноке, ки аз паси таркиб ҷойгир аст, аҳамият надорад. Ҳангоми таҳлили таркиби ҷинояти дахлдор онҳоро умуман ном бурдан лозим нест. Дар ҷиноятҳо ба муқобили адолати судӣ оқибати ба чамъият хавфнок ин вайрон кардани манфиатҳои адолати судӣ бо ин ё он тарзи номбаркардаи КҶ ҚТ (сохтакории далелҳо, баровардани ҳалномаи ғайриқонунӣ, фишор ба суд ва ғайра) ифода меёбад. Таҳлили тамоми таркиби ҷиноят бояд мурочиатро ба аломатҳое, ки берун аз таркиб ҷойгир аст, истисно намояд.

Дар тафсири ҷинояти «Монеъ шудан ба татбиқи адолати судӣ, таҳқиқи ибтидоӣ ва тафтиши пешакӣ» омадааст:

«Ҷиноят дорои таркиби расмӣ мебошад. Он аз лаҳзаи мудохила ба ғаъолияти суд оид ба баррасии парвандаи мушаххас, сарфи назар аз он ки ин амал боиси баровардани ҳукм ё дигар қарори судии ғайриқонунӣ шудааст ё не, хотимаёфта доништа мешавад»¹¹¹.

Ин дар ҳолест, ки баровардани ҳукми ғайриқонунӣ таркиби ҷинояти на моддаи 345 КҶ ҚТ, балки моддаи 349 КҶ ҚТ мебошад.

Барои ҷӣ бошад, ки худи мудохила, ки боиси зарар ба манфиатҳои адолати судӣ мегардад ва ҳатман зарар ба кафолати конституционии мустақилияти судҳо мебошад, ҳамчун оқибат баррасӣ намегардад. Дар тафсири ин ва дигар моддаҳои ҷиноятҳо ба муқобили адолати судӣ бо таркиби расмӣ объектҳои «иловагӣ» омехта мегарданд.

---

¹¹⁰ Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. М., 2004. С.675.

¹¹¹ Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. С.542.

Ачиб аст, ки дар тафсири ҷиноятҳо ба муқобили тартиби идоракунии оид ба расмӣ будани таркибҳо ишора карда нашудааст, ҳарчанд бештари оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ғайримодӣ, яъне ғайриҷисмонӣ ва ғайримолумулқӣ мебошанд.

Агар консепсияи таркибҳои ҷинояти беоқибатро пайравӣ кунем, пас «қурбонии» он ихтиёри даст кашидан аз ҷиноят шуда метавонад. Ихтиёри даст кашидан то фарорасии оқибати ба ҷамъият хавфнок имконпазир аст. Дар таркибҳои «беоқибат» давраҳои оғоз ва мобайнии раванд мавҷуд аст, вале охираш нест. Кофӣ аст, ки кирдор содир карда шавад ва таркиби расмӣ аллакай ҷой дорад, зеро оқибати ҳаракат аломати таркиб нест. Масалан, шохид дар суд нишондоди бардурӯғ дод, вале дарҳол аз суд хоҳиш кард, ки дар хусуси бардурӯғии он дар протоколи маҷлиси судӣ сабт ворид карда шавад. Зарар ҳоло ба адолати судӣ нарасидааст, шохид ҳуқуқи худро ба ихтиёри даст кашидан истифода намуд. Вале дар тафсириҳои илмӣ дигар ақида мавҷуд аст:

«Дар марҳилаи муҳокимаи судӣ (ҳам оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳам граждани ва ҳам иқтисодӣ) агар шохид, ҷабрида ё мутахассис додани нишондодро ба итмом расонад, ҷиноят хотимаёфта доништа мешавад»¹¹².

Вобаста ба хусусиятҳои хотимаи ҷиноят баҳс кардан мумкин аст, вале муҳим дигар чиз аст: гузаронидани лаҳзаи хотимаи ҷиноят ба ҳуди содир кардани ҳаракатҳо бидуни фарорасии оқибатҳои зарарнок ҳуқуқи шахсро ба ихтиёри даст кашидан аз ҷиноят маҳдуд менамояд ва ҳамзамон ҷавобгарии ҷиноятиро пурзӯр мекунад. Ин ҳолат бо сиёсати қонунгузори оид ба васеъ намудани функсияи пешгиринамоии қонуни ҷиноятӣ хилоф аст. Мувофиқи эзоҳи моддаи 351 ҚҶ ҚТ «Агар шохид, ҷабрида, қоршинос ё тарҷумон дар ҷараёни таҳқиқи ибтидоӣ, тафтиши пешакӣ ё мувофиқи судӣ то баровардани ҳукм ё ҳалномаи суд дар хусуси бардурӯғ будани баёнот, ҳулосаҳо ё дидаю доништа нодуруст тарҷума карданишон ихтиёри арз намоянд, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешаванд». Шахси гунаҳгор дар ҳар шакле пушаймон нашуда бошад, зарари расо-

---

¹¹² Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. С.705.

нидаашро ба объекти сӯйқасд товон менамояд. Концепсияи таркибҳои расмии безарар ҷабрдидаҳоро аз чунин товон дар ҷиноятҳои дорои зарари ғайримодӣ, аз ҷумла аз ҷуброни зарари маънавӣ, маҳрум месозад.

Ин дар ҳолат, ки мувофиқи моддаи 21 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун ҳуқуқи ҷабрдидаҳо ҳифз мекунад. Давлат ҳифзи судӣ ва ҷуброни зарарро барои ҷабрдида кафолат медиҳад. Ҳамчунин, мувофиқи моддаи 32 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон товони зарари модӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад.

Камбудии концепсияи мазкур ҳамчунин дар мавриди муносибат бо қисми 2 моддаи 17 КҶ ҚТ (кирдорҳои қамаҳамият) ошкор мегардад. Мувофиқи қисми 2 моддаи 17 КҶ ҚТ кирдоре (ҳаракат ё беҳаракатие), ки зоҳиран аломатҳои яке аз кирдорҳои дар Қисми махсуси КҶ пешбинигардидаҳо дошта бошад ҳам, вале бо сабаби қамаҳамиятӣ барои ҷамъият хавфнок нестанд, ҷиноят намебошанд. Чунин муқаррарот дар Кодекси амсилавии ҷиноятии ИДМ пешбинӣ шудааст ва тамоми давлатҳои аъзои ИДМ онро дар қонунгузориҳои худ дар ин ё он шакл таҷассум намудаанд.

Аз рӯи қонуни диалектикаи алоқамандии миқдор ва сифат оқибати ба ҷамъият хавфноки мазмунан модӣ ва ғайримодӣ дорои ифодаи миқдорӣ мебошанд. Зарари маънавӣ аз рӯи муқаррароти Кодекси гражданин ҚТ ин зарар дар намуди азобу шиканҷаи ҷисмонӣ ва рӯҳӣ мебошад (моддаи 171 КҶ ҚТ: «Агар ба шахрванд дар натиҷаи амалҳои вайронкунандаи ҳуқуқи шахсии ғайримодии ӯ ё ба неъматҳои дигари ғайримодии шахрванд таҳдикунанда зиёни маънавӣ (азобу шиканҷаи ҷисмонӣ ё рӯҳӣ) расонидашуда бошад, инчунин дар ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонун суд метавонад шахси ҳуқуқвайронкардаро вазифадор созад, ки ин зиёнро ҷуброн намояд»). Чунин азобу шиканҷа аз рӯи маҳакҳои объективӣ ва субъективӣ андозагирӣ ва ҷуброн мешавад. Масалан, мурочиати сардор нисбат ба корманд бо калимаи «аблаҳ» таҳқири қамаҳамият мебошад, аз ҷониби кормандон сардорро «хасис» гуфтан тӯҳмати қамаҳамият аст, сарфи назар аз он ки ҷабрдида ин суҳанонро

бо кадом эҳсосот қабул мекунад ва дар атрофи ин калимаҳо чӣ гуна фикру ақида ва тасаввурот пайдо мешаванд. Андозаи зарари ҷисмонӣ ва молу мулкӣ бо воҳидҳои устувори аз даст додани саломатӣ ва дар шакли пулӣ муайян карда мешавад. Дар суд аз ҷониби шоҳид дидаю доништа додани нишондоди бардурӯғ оид ба иттилооти дорои аҳамияти сеюминдараҷа, ки ба бандубасти ҷиноят таъсир намерасонад, ҳамчунин камаҳамият мебошад. Агар ақидаи ҷиноятҳои беоқибатро дастгирӣ намоем, пас нисбати нисфи меъёрҳои КҶ ҚТ татбиқи модда оид ба кирдори камаҳамият ғайривоқеъ мегардад.

Барои бандубасти оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок тасвири онҳо дар диспозитсияи меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ аҳамият дорад. Тасвияи оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок бо объект ва предмети он, ки ба он зарар расонида мешавад, муайян мегардад.

Дар ҷиноятҳои, ки предмет аломати ҳатмии таркиб мебошад, оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок номбар ва чун қоида аз рӯи вазнинӣ тафриқа гузошта мешавад (калон, қидӣ ва ғайра). Предметҳои гуногун мебошанд: зинда, ғайризинда, иттилоотӣ, воқеъ, рамзӣ, ашёи ва ғайра. Муҳаққиқони предмети ҷиноят дуруст қайд мекунанд, ки фаҳмиши классикии он ҳамчун ҷавҳари олами модӣ маҳдуд мебошад (ба монанди энергияи атомӣ (моддаи 194¹ КҶ ҚТ), фазо (моддаи 227 КҶ ҚТ), ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он (моддаи 156 КҶ ҚТ) ва ғайра). Ҷабрдидаро ба гурӯҳи предметҳои зинда ворид кардан мумкин аст, вале дурусташ алоҳида нишон дода шавад¹¹³. Дар ҳама ҳолат дар таркибҳои, ки ҷабрдида ҳамчун аломати ҳатмӣ баромад мекунад, расонидани зарари ҷисмонӣ, молу мулкӣ, иҷтимоӣ ба ӯ дар меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ҳамеша тасвир карда мешавад.

Предмет ин «нишони» берунии объект мебошад, ки онро субъект ба ҳадаф мегирад, ки дар натиҷа ба манфиатҳои шахсият, ҷамъият ва давлат зарар мерасонад. Предмет дар чунин ҳолат мумкин аст (вале на ҳамеша) несту нобуд гардад, зарар бинад ё тағйир ёбад. Алоқаи мутақобилаи объект ва предмети ҷиноят дар тавсифи объектҳои бевоситаи ҷиноят, ки сершумор ва гуногуннамуд мебошанд, сабт мегардад. Мазмуни объектҳои

---

¹¹³ Сенаторов Н.В. Потерпевший от преступления в уголовном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 2005.

бевосита ва предметҳои ҷиноятро тарзи техникаи қонунгузорӣ дар тасвири оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок муайян менамояд. Дар адабиёти махсус баъзан предмети ҷиноятро ба зарар мансуб медонанд, ки аз манфиат ҳолӣ нест¹¹⁴. Дар ҳақиқат, предмет пайвастандандаи объект ва оқибати ба ҷамъият хавфнок мебошад.

Дар ҷиноятҳои бе предмет ва бе ҷабрдида қонунгузор ода-тан оқибати ба ҷамъият хавфнокро ном намебарад. Масалан, фирор (моддаи 375 КҶ ҚТ), саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ (моддаи 343 КҶ ҚТ), аксарияти ҷиноятҳо ба муқобили адолати судӣ ва ғайра чунин мебошанд. Дар онҳо предмети ҷиноят ва ҷабрдида мушаххас мувофиқи КМҶ ҚТ мавҷуд нест, вале оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок дар намуди зарар ба шахсият, ҷамъият ва давлат мавҷуд аст. Хислати объекти бевосита хислати зарарро муайян мекунад.

Л.Д. Гаухман фаҳмиши мураккаби таносуби андозаи калон ва зарари калонро пешниҳод кардааст. Ба ақидаи ӯ андоза арзишро ифода мекунад, ки мақулаи объективӣ мебошад. Зарар – мақулаи субъективӣ, аломати объективӣю субъективӣ ва баҳодиханда мебошад. Маҳаки муайянсозии зарарро муқаррар карда, муаллиф андозаи объективиро номбар мекунад:

- 1) зарари бевосита расонидашуда;
- 2) ҳолати молумулқии ҷабрдида;
- 3) якҷоягии маҳақҳои яқум ва дуҷум.

Маҳаки субъективӣ ин баҳодихии зарар ҳамчун зарари калон аз тарафи ҷабрдида мебошад.

ӯ ду ҳолати муайянсозии зарарро ҳамчун зарари калон ҷоиз медонад: аз рӯи маҳаки объективӣ – калон, вале аз рӯи тасаввуроти ҷабрдида калон нест ва баръакс: объективан аз рӯи андоза калон нест, вале аз рӯи баҳодихии субъективии ҷабрдида калон мебошад.

«Дар ҳолати яқум зарар бешарт ва бебаҳс бояд калон доништа шавад, ҳатто дар мавриде ки андозаи зарар объективан бо зарари болотари калоне, ки КҶ муқаррар кардааст, мувофиқ

---

¹¹⁴ Ниг.: Голикова А.В. Ущерб в хищении: понятие, структура, значение для квалификации и назначения уголовного наказания: Автороф. дис. ...канд. юрид. наук. Тамбов, 2005.С.8.

мебошад... Дар ҳолати дуҷум, ҳангоми бархӯрди маҳаки объективӣ ва субъективӣ зарур аст, ки ба баҳодихии зарар ҳамчун зарари калон аз ҷониби ҷабрдида муносибат намуд, албатта, бо назардошти ҳамаи ҳолатҳои кирдори содиршуда»¹¹⁵.

Чунин ба назар мерасад, ки дар шакли канора чудосозии мафҳумҳои «андоза» ва «зарар», ки якеаш объективӣ ва дигараш субъективӣ мебошад, беасос аст. Агар аз рӯи ақидаи муаллиф муносибат намеом, эҳтимол ба иштибоҳ ҳангоми бандубаст роҳ диҳем. Андозаи зарари калонро ҳамчун мафҳуми объективӣ гӯё қонун ва зарари калонро бидуни нишон додани андоза ҷабрдида муайян мекунад.

Ин дар ҳоласт, ки зарар, аз ҷумлаи зарари ғайри калон, мисли дигар аломатҳои аз ҷиҳати объект объективи таркибро қонунгузор муайян мекунад. Ҳолати молумулки ҷабрдида оид ба андозаи зарари ҷидди ба ӯ расонидашуда танҳо дар ҷиноятҳои молумулкӣ ба инобат гирифта мешавад, он ҳам нисбат ба шахсони воқеӣ ва аз рӯи маҳаки объективӣ.

Дар тамоми ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда, ки танҳо дар ҳолати фаро расидани зарари ҷиддӣ ҷиноят доништа мешаванд, дар меъёрҳои КҶ оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок тавсиф ёфтаанд.

Таркибҳои ҷиноятҳои ҳарбӣ хеле хуб тасвия ёфтаанд. Сарфи назар аз хислати объекти бевоситаи онҳо ва предмет зарар қариб ҳамеша дар ҳамаи меъёрҳои он, бештар бо нишон додани андозааш дақиқ шудааст. Масалан, дар моддаи 368 КҶ ҚТ «Иҷро накардани фармон» қисми якумаш пешбинӣ мекунад: «Аз ҷониби зердаст иҷро накардани фармони мутобиқи тартиби муқарраршуда додаи сардор, ки ба манфиати хизмат зарари ҷиддӣ расонидааст ба истиснои ҳолатҳои иҷро накардани фармони баръало ҷиноятӣ»; қисми ду пешбинӣ мекунад, ки «Ҳамин кирдор, ки дар вазияти ҷангӣ ё дар замони ҷанг содир шуда бошад». Дар қисми 1 моддаи 373 КҶ ҚТ «Вайрон кардани қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ дар ҳолати набудани тобеияти хизматӣ дар байни онҳо» зарар мушаххастар пешбинӣ шудааст: «Вайрон кардани

---

¹¹⁵ Гаухман Л.Д. Соотношение крупного ущерба и крупного размера по УК РФ// Законность. 2001. № 1.

қоидаҳои оинномавии муносибатҳои байниҳамдигарии хизматчиёни ҳарбӣ, дар ҳолати набудани тобеияти хизмати дар байни онҳо, ки дар таҳқири мунтазам, паст задани шаъну эътибор, шиканча, расонидани зарари сабук ба саломати, ки боиси бад шудани саломати гардидааст ё дар ғайриқонунӣ маҳрум кардан аз озодӣ зоҳир мегардад»; дар банди «д» қисми 2 омадааст: «бо расонидани зарари вазнин ё миёна ба саломати содир шудааст ва ё боиси дигар оқибатҳои вазнин гардидааст».

Хислати объекти ҷиноятҳои компютерӣ монеа нагардид, ки дар боби 28 КҶ ҚТ аломати ба ҷамъият хавфнок нишон дода шавад. Масалан, дар моддаи 304 КҶ ҚТ омадааст: «Вайрон кардани қоидаҳои истифодаи системаи ё шабакаи компютерӣ аз ҷониби шахсе, ки ба ин система ё шабака ҳуқуқи даромаданро дорад, агар ин амал боиси нобуд ё муҳосира шудан ё тағйир ёфтани иттилооти компютерӣ, вайрон шудани қори таҷҳизоти компютерӣ ё расонидани дигар зарари ҷидди гашта бошад».

Ҳамин тавр, боз бори дигар боварӣ ҳосил кардем, ки ҷиноят бе оқибат буда наметавонад. Дар натиҷаи ҷиноят ҳеч гоҳ бо чунин суҳан дучор омада намешавад, ки ҷинояти содиршуда масалан тӯҳмат дар ВАО, таркиби расмӣ дорад, аз ин рӯ, он ба ҷабрдида зарари маънавӣ нарасонидааст, обрӯи қори соҳибкорро паст назадааст. Ба ҷамъият хавфнокии кирдорро шарҳ дода, ҳеч гоҳ шахси тафсирунанда бидуни тавсифи гӯё дар таркиби расмӣ зарар ҷой надорад, дахл накарда наметавонад. Масалан, беэҳтиромӣ нисбат ба суд ҳамчун ҷинояти дорои таркиби расмӣ баррасӣ мешавад. Дар ҳақиқат, дар моддаи 355 КҶ ҚТ диспозитсия дар чунин шакл омадааст: «Беэҳтиромӣ нисбати суд, ки дар таҳқири иштирокчиёни муурофияи судӣ ифода ёфтааст» ва дар он қалимаи «зарар» ҷой надорад, зеро ба сифати предмети кирдор судяҳо баромад намекунанд (таҳқир ва тӯҳмат нисбат ба онҳо таркиби дигар ҷиноятро ташкил медиҳад), балки манфиатҳои адолати судӣ мебошад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд мегардад, ки дар чунин маврид «хавфнокии ҷинояти баррасишаванда дар он ифода меёбад, ки обрӯ ва эътибори адолати судиро коста месозад»¹¹⁶.

---

¹¹⁶ Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. С. 681.

Коста сохтани обрӯ ва эътибори адолати судӣ ва тартиби ба амал баровардани адолати судӣ ин ҳамон зарар аст, зараре, ки гӯё дар таркибҳои расмӣ, ба монанди безҳатиромӣ нисбат ба суд, ҷой надорад.

Иштибоҳи бандубастӣ вобаста ба муайян кардани андозаи зарар ба таври васеъ паҳншуда мебошад. Ҳаҷми зарар барои баҳодиҳии андозаи оқибатҳои бандубасткунандаи ба ҷамъият хавфнок ва тафовути ҷинойт аз кирдори ношоам ва вобаста ба воҳиди андозагирии онҳо аҳамият дорад.

Иштибоҳи бандубастро ҳамчунин шарҳҳои илмӣ дар масъалаи дугонасозии объекти сӯиқасд, ки ба ғайр аз объекти бевосита объекти иловагиро низ номбар мекунам, ба вучуд оварда метавонад. Барои бандубастии ҷинойт зарар зарур аст, ки объекти бевосита ҳамчун унсури ҳатмии таркиб муайян карда шавад. Ҳамаи дигар объектҳо ва зарарҳо берун аз таркиб қарордоранд, бинобар ин, бевосита дар раванди бандубаст иштирок намекунам. Дар бораи бандубаст аз рӯи қоидаи маҷмӯи воқеии ҷинойт ҳангоми расонидани зарар ба ду ва зиёда объект суханрондан мумкин аст. Дар асл объектҳои иловагӣ дар бештари ҳолатҳо ба низоми объектҳои бевосита ҳамчун зернизоми он дохил мешаванд. Масалан, муаллиф моддаи 301 ҚҶ Федератсияи Русияро¹¹⁷ шарҳ дода, объекти ҷинойтро дуруст муайян кардааст, ки ба сифати он фаъолияти муътадили судҳо, мақомоти прокуратура, тафтишоти пешакӣ, низоми иҷроии ҷинойтӣ, ки дахлнопазирии шахсиятро аз амалҳои беасос таъмин мекунад, баромад менамояд. Вале баъдан менависад:

«Объекти иловагӣ озодии шахсии ҷабрдида, инчунин дигар манфиатҳо ва неъматҳои шахсият (масалан, обрӯ, саломатӣ, арзишҳои модӣ) мебошад»¹¹⁸.

Дар ин ҷо аҳамияти ҳуқуқии ҷинойтии объекти иловагӣ ҳангоми бандубаст номуайян аст. Гузашта аз он, принсипи манъ будани ҷавобгарии дубора (*nonbisinidem*) вайрон мешавад. Объекти ба истилоҳ иловагӣ дар асл унсури объекти бевосита дар намуди «дахлнопазирии шахсият» мебошад. Азоби ра-

---

¹¹⁷ Мувофиқан моддаи 358 ҚҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон («Ғайриқонунӣ дастгир ё ҳабс намудан»).

¹¹⁸ Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. С.302.

вонӣ, аз даст додани даромад ва ғайра берун аз таркиби мазкур қарор дорад ва он оқибати минбаъдаест, ки пас аз хотимаи ҷиноят ба вучуд меояд. Онҳо танҳо дар мавриди ҷазо ҳамчун ҳолати вазнинкунанда мумкин аст ба инобат гирифта шаванд, на дар раванди бандубаст.

Ё худ мисоли дигар. Объекти бевоситаи ҷинояти муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан (моддаи 200 КҶ ҚТ), ки дорои чунин тасвия аст: «Ғайриқонунӣ истехсол, тайёр кардан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, интиқол ё фиристодан бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан, ҳамчунин ғайриқонунӣ ба соҳибияти каси дигар додани воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ ба миқдори кам» муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки амнияти саломатии аҳолиро таъмин мекунад. Ба сифати объекти иловагӣ тартиби қонунии аз ҷониби давлат муқарраркардаи муомилоти воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ баромад мекунад. Дар асл саломатии аҳоли объекти намудии тамоми ҷиноятҳои боби 22 КҶ ҚТ («Ҷиноятҳо ба муқобили саломатии аҳоли») мебошад. Ҷиноятҳои, ки дар боби 22 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, набояд аз рӯи объекти намудӣ бандубаст карда шаванд. Бояд объекти бевосита муайян карда шавад. Объекти бевоситаи ҷинояти мазкур ҳамон объектест, ки ҳамчун иловагӣ номбар шудааст.

Ба ғайр аз объекти бевосита ҷудо намудани объекти иловагӣ боиси он мегардад, ки дар байни он ва зарар ба он ҳудуд гум мешавад, ҳамчун масъалаи ҳосияти таркибофарии ҳар дуи ин объектҳо бо зарар ба онҳо номуайян менамояд. Объектҳо одӣ ва мураккабтаркиб мешаванд, сохтори онҳо сохтори зарари ҳам одӣ ва ҳам мураккабро муайян мекунад.

Таркиби таҷовуз ба номус чунин шарҳ дода мешавад: объекти бевоситаи зани болиғи таҷовузшуда ин озодии ҷинсӣ ва объекти бевоситаи зани ноболиғи таҷовузшуда дахлнопазирии ҷинсӣ мебошад. Мавқеи баҳснок аст, ки ҳангоми таҷовуз ба номуси зани болиғ зарар ба дахлнопазирии ҷинсии ӯ расонида намешавад ва дар он ҷое ки ҷабрдида зани ноболиғ аст, зарар ба озодии ҷинсии ӯ расонида намешавад.

Боби 18 КҶ ҚТ «Ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ» ном дошта, объекти намудии ҷиноятҳои

мазкурро муайян мекунад. Дар ин чо пайвандаки «ва» мафхумҳои «озодии ҷинсӣ» ва «дахлнопазирии ҷинсӣ»-ро ба ҳам пайваст мекунад, на ҷудо.

Объекти таҷовуз ба номуси зани ноболиғ манфиатҳои инкишофи мӯътадили равонӣ ва ҷисмонии ӯро дар бар мегирад. Агар саломатиро ба сифати объекти мустақил (ҳарчанд иловагӣ бошад ҳам) шуморем, пас эҳтимолияти иштибоҳ ҳангоми бандубаст зиёд мегардад, зеро тафриқагузорӣ байни таҷовуз ба номус ва ҷиноятҳо ба муқобили саломатӣ, ки дар онҳо объекташон саломатӣ мебошад, мураккаб мегардад. Дар ҳар сурат қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ бояд аз рӯи маҷмуи ҷиноятҳо – моддаи 110 ва 138 КҶ ҚТ бандубаст карда шавад. Вақте, ки зарари сабук ва миёна ба саломати ҷабрдида ҳангоми ихтиёри даст кашидан аз таҷовуз ба номус расонида мешавад, бандубаст бо меъёрҳои ҷиноятҳо ба муқобили саломатӣ сурат мегирад.

Дар иртибот бо ин, барои бандубасти ҷиноят беҳтар аст, ки таҳлили ҷиноятро аз предмети он, дар вақте ки он унсури ҳатмӣ мебошад, оғоз намоем¹¹⁹. Чунин муайянсозии предмети кирдор тавсифи ғайри объекти бевосита ва зарар ба онро талаб намекунад, махсусан вақте ки назариячиён ба он объекти иловагиро пайваст мекунад, ки дар асл ба объекти бевосита дохил мебошад. Бандубасти ҷиноят ҳеч аз қорҷӯбаи таркиби ҷиноят берун намебарояд. «Парешон» қардани объектҳо ва вобаста ба ин зарари ба онҳо аз ҷиноят расида имконияти иштибоҳро ҳангоми бандубаст зиёд мегардонанд.

Мазмуни объект ва предмети ҷиноят мазмуни оқибатҳои ба ҷамъият ҳавфнок, андозагирӣ, таснифи зарар ба намудҳоро вобаста ба маҳакҳои гуногун муайян мекунад.

Ҳамин тавр, хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:

1) оқибатҳои ба ҷамъият ҳавфнок ин тағйироти зарарнок дар объект ва бештари ҳолатҳо дар предметҳои ҷиноятҳо мебошад, ки бо ҳаракатҳои (беҳаракатии) гунаҳгор расонида шудааст;

---

¹¹⁹119 Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. С.302.

2) оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок мафҳуми намудии манфиатҳои шахсият, ҷамъият ва давлат мебошад. Ба объектҳои бевосита мувофиқан зарари бевосита расонида мешавад, ки ба таркиби ҷинойт дохил мешавад;

3) мазмуни зарари бевосита бо объект ва предмети бевосита муайян карда мешавад, агар охири аломати ҳатмии таркиб бошад;

4) таркибҳои ҷинойти безарар, бе оқибати ба ҷамъият хавфнок вучуд дошта наметавонад. Ҳамаи аломатҳои дигари таркиб – гуноҳ, ангега, мақсад, тарз, аломатҳои махсуси субъект ба расонидани зарар равона шудаанд. Харақати (беҳарақати) ба ҷамъият хавфнок дар тамоюл ба расонидани зарар ба объекти таҷовуз ифода меёбад. Бидуни зарар ягон ҷинойти аз беэҳтиётӣ содиршуда ҷой дошта наметавонад;

5) оқибати ба ҷамъият хавфнок ин аломати ҳатмӣ мебошад, ки тамоми дигар унсурҳои таркибро бо объекти ҷинойт муттаҳид месозад. Бидуни онҳо низоми «таркиб» барҳам меҳӯрад, зеро байни ҳаракат ва объект раҳна ба вучуд меояд;

б) консепсияи таркибҳои расмӣ беоқибат қобили қабул нест. Дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ бо сабабҳои зерин баъзан оқибат нишон дода намешавад:

– ҷинойт бе предмет аст, ки ҷенақирии миқдории онро мушқил, вале истисно намекунад;

– зарар мувоқан ба объекти ҳислати иҷтимоӣ раванӣ дорад (таҳқир, ба вучуд овардани ангегаи бадбинии миллӣ);

– зарар баръало маълум аст ва дар хотимаи ҷинойт бо анҷоми ҳаракат ё беҳарақатӣ ҳамчун сабаби оқибати ҷинойтӣ яқоя мешавад (одамкушӣ, дуздӣ);

7) зарари иловагӣ мувофиқан бо объекти ҳамном, агар дар асл унсури зарари таркибофар набошад, дар раванди бандубаст иштирок намекунад;

8) баъди хотимаи ҷинойт оқибатҳои зарарноки минбаъд расонидашуда дар сурати ҷой доштани гуноҳ метавонанд ҳамчун ҳолати вазнинкуандаи ҷазо хизмат намоянд (банди «б» қисми 1 моддаи 62 КҶ ҚТ).

Оқибатҳои зарарнок ҳамчун қисми тарафи объективии ҷинойт дорои хусусиятҳои зерин аст:

1. Оқибатҳои зарарнок зараре доништа мешавад, ки ба муносибатҳои ҷамъиятии аз ҷониби қонунгузорию ҷинояти ҳифзшаванда расонида мешавад. Ин зарарест, ки ба объекти таҷовуз расонида мешавад.

2. Аломатҳои таркиби ҷиноят зарари аз ҷиҳати ҳам миқдор ва ҳам сифат дақиқан муайяншуда эътироф карда мешавад, яъне он оқибатҳои зарарнок, ки бевосита дар диспозитсияи моддаи дахлдор пешбинӣ шудааст.

Оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок дар шакли гуногун баромад мекунад - модӣ, сиёсӣ, маънавӣ, ташкилӣ.

Н.Ф. Кузнетсова объектҳои бевоситаро ба 100 намуд ҷудо карда, ҳамин қадар зарар ба онҳоро муайян мекунад. Сипас онҳоро ба объектҳои намудӣ гурӯҳбандӣ намуда, зиёда аз 20 зарари гуногунро ҳосил кардааст:

1) зарари ҷисмонӣ ба ҳаёт;
2) зарари ҷисмонӣ ба саломатӣ;
3) зарари равонию ҷисмонӣ ба дахлнопазирии озолии шахсият;

4) зарари маънавӣ ба обрӯ ва эътибор;

5) зарари равонию ҷисмонӣ ба озолии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ;

6) зарари иҷтимоӣ ба ҳафт намуди ҳуқуқ ва озолиҳои конституционӣ;

7) зарари иҷтимоӣ ва равонию ҷисмонӣ ба инкишофи мӯътадили ноболиғон;

8) зарари молумулкӣ ба соҳибмулк;

9) зарари ташкилию иқтисодӣ ба 15 намуди фаъолияти соҳибқорӣ;

10) зарари ташкилию иқтисодӣ ба манфиатҳои хизматӣ дар ташкилоти тижоратӣ;

11) зарари ҷисмонӣ, молумулкӣ ва ташкилӣ ба манфиатҳои амнияти ҷамъиятӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ, ки дар зарар ба панҷ объекти бевосита мушаххас карда шудааст;

12) зарар ба саломатӣ ва ахлоқи ҷамъиятӣ, ки дар зарар ба ҳафт объекти бевосита мушаххас карда шудааст;

13) зарари иқтисодӣ, ки дар зарар ба нӯҳ объекти бевосита аз рӯи зернимомҳои ҷиноятҳои иқтисодӣ мушаххас карда шудааст;

14) зарари ҷисмонӣ, молумулкӣ ва ташкилӣ ба амнияти нақлиётӣ аз рӯи намудҳои нақлиёт;

15) зарари иқтисодӣ ва ташкилӣ ба амнияти компютерӣ;

16) зарари ташкилӣ, ҷисмонӣ ва иқтисодӣ ба манфиатҳои ҳокимияти давлатӣ;

17) зарар ба манфиатҳои адолати судӣ нисбати шаш объекти бевосита;

18) зарар ба манфиатҳои тартиби идоракунии дар намуди зарар ба шаш объекти бевосита;

19) зарар ба манфиатҳои хизмати ҳарбӣ дар намуди зарар ба ёздаҳ объекти бевосита;

20) зарар ба манфиатҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ, амнияти башарият, тартиботи умумичаҳонӣ, ки дар зарар ба панҷ объекти бевосита мушаххас карда шудааст¹²⁰.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба гурӯҳҳо вобаста ба асосҳои зерин тасниф карда мешавад:

1) ҳислати зарар;

2) сатҳи амалишавӣ;

3) дараҷаи хавфнокӣ зарари расонидашуда;

4) тасвир дар қонун;

5) аҳамият барои бандубасти ҷиноят;

6) сохтор дар диспозитсия;

7) андоза.

Вобаста ба ҳислати зарар оқибатҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад:

а) модӣ;

б) ғайримодӣ.

Оқибати модӣ оқибатест, ки дар намуди зарари ҷисмонӣ ва молумулкӣ ҷой дошта, дақиқан муайян ва исбот карда мешавад. Масалан, зарари ҷисмонӣ дар натиҷаи ҷиноятҳо ба муқобили шахсият (одамкушӣ, расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва ғайра) ва зарари молумулкӣ дар натиҷаи ҷиноятҳо ба муқобили моликият расонида мешавад.

Дар иртибот бо ин таснифот зарурати тафриқагузорӣ миёни мафҳумҳои «таркиби моддӣ ҷиноят», «оқибатҳои модӣ» ва «зарари модӣ» ба вучуд меояд. Мафҳуми таркиби моддӣ ҷи-

---

¹²⁰ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С. 173.

ноят нисбатан васеъ мебошад. Тамоми таркибҳои ҷиноят, ки аломаташон дар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КЧ оқибат мебошад, бо мафҳуми таркиби модӣ ифода карда мешавад. Мафҳуми оқибати модӣ маҳдудтар мебошад, зеро таркиби модӣ ҷиноят мумкин аст ҳам оқибати модӣ ва ҳам ғайримодӣ дошта бошад. Мафҳуми зарари модӣ боз ҳам маҳдудтар мебошад, зеро оқибати модӣ дар шакли зарари модӣ (молумулкӣ) ва ҷисмонӣ ифода меёбад.

Оқибатҳои ғайримодӣ ба ду намуд ҷудо мешавад:

а) оқибат дар намуди зарари воқеӣ, ки дақиқ муайян карда ва ё исбот карда намешавад. Масалан, дар қисми 1 моддаи 314 КЧ ҚТ мафҳуми сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ чунин муайян карда шудааст: «Аз ҷониби шахси мансабдор истифода намудани ваколатҳои хизматиӣ худ бархилофи манфиатҳои хизматӣ, агар ин кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда, ба таври ҷиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандон ё ташкилотҳо ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ё давлатро поймол карда бошад». Дар ин ҷо «ба таври ҷиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандон ё ташкилотҳо ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ё давлатро поймол» намудан дақиқ наҷудаст, ки вобаста ба ҳар як ҳолати қор муайян карда мешавад;

б) оқибат дар намуди хатари расонидани зарар. Масалан, дар қисми 1 моддаи 179 КЧ ҚТ мафҳуми терроризм чунин дода шудааст: «Терроризм, яъне содир намудани тарқиш, сӯхтор, тирпарронӣ аз яроқи оташфишон ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марғи одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба молу мулк ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад, агар ин кирдор бо мақсади ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳоли ё расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарор, инчунин таҳдиди анҷом додани кирдорҳои зикршуда бо ҳамин мақсадҳо». Дар ин ҷо «боиси хавфи марғи одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба молу мулк ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад» оқибат дар намуди хатар пешбинӣ шудааст.

Н.Ф. Кузнетсова вобаста ба ҳислат оқибатҳоро ба 5 гурӯҳи асосӣ ҷудо намудааст:

- 1) зарари ҷисмонӣ;
- 2) зарари молумулкӣ;
- 3) зарари иҷтимоӣ;
- 4) зарари ташкилӣ;
- 5) зарари омехта (омехтаи чор зарари болоӣ)¹²¹.

Зарари ҷисмонӣ зарари равонию ҷисмониро дар бар мегирад. Он ба чунин манфиатҳои инсон, ба монанди ҳаёт, саломатӣ, равоният, дахлнопазирии шахвонӣ зарар мерасонад. Ин намуд ба сифати аломати асосии таркиби ҷинойтҳо ба муқобили ҳаёт, саломатӣ, дахлнопазирии ҷинсӣ баромад намуда, дар бандубасти дигар ҷинойтҳое, ки ба онҳо зарар расонида мешавад, иштирок мекунад. Зарар ба ахлоқи ҷамъиятӣ ва зарари маънавӣ низ ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд. Зарари ҷисмонӣ дар ҷинойти одамқушӣ бо шумораи шахсони аз ҳаёт маҳрумшуда ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар ҷинойтҳо ба муқобили саломатӣ бошад, ба сифати чунин ченак дараҷаи вайрон шудани саломатӣ (сабук, миёна, вазнин, зарар ҳангоми лату кӯб, азобу уқубат) мебошад, ки дар диспозитсияи моддаҳои дахлдори КҶ хеле дақиқ тасвир шудаанд. Вале зарари маънавӣ чунин дақиқ тасвир наёфтааст. Он ҳислати баҳодиханда дорад.

Зарари молумулкӣ тағйироти зарарнок дар муносибатҳои моликиятӣ мебошад. Предмет, ашё, дорониҳо (активҳо), қоғазҳои қиматнок ва дигар ҳомилони ҳуқуқи моликият мебошад. Онҳо аломати ҳатмии таркиби ҷинойтҳои молумулкӣ мебошанд.

Ба сифати ченаки зарари молумулкӣ маблағи пулӣ баромад мекунад. Дар таркибҳое, ки одӣ мебошанд, масалан, дар тасарруф, несту нобуд кардани молу мулк қонунғуздор қўшиш мекунад, ки ин андозаро дақиқ нишон диҳад. Масалан, мувофиқи эзоҳи моддаи 244 КҶ ҚТ таҳти мафҳуми ба микдори қалон андозаи арзиши молу мулке дар назар дошта шудааст, ки аз андозаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо як ҳазор маротиба зиёдтар мебошад; ба микдори махсусан қалон арзиши молу мулке фаҳмида мешавад, ки аз андозаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо ду ҳазор маротиба зиёдтар мебошад; андозаи зарари ба молики-

---

¹²¹ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С.173-174.

яти шахсӣ расонидашуда (чиддӣ, калон ва махсусан калон) аз рӯи аҳволи моддии ҷабрдида муайян карда мешавад.

Чунин мушаххасгардонии андозаи зарари молумулкӣ имкон медиҳад, ки муайяният мавҷуд бошад ва иштибоҳи бандубастӣ истисно карда шавад. Вале дар ин ҳолат низ баъзан мушкилот ба миён омада метавонад. Масалан, агар барои зарарро ба миқдори махсусан калон эътироф намудан 1 сомонӣ нарасад. Дар чунин ҳолат чунин зарарро зарар ба миқдори калон гуфтан андаке ноодилона менамояд. Аз рӯи муқаррароти дақиқи қонунгузорӣ ин зарар ба миқдори калон аст ва ҳеч нашоёд, ки онро зарар ба миқдори махсусан калон шуморид. Роҳи баромад аз ин ҳолат ба зиммаи қонунгузор аст: бояд санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ дар масъалаи тафриқаи вазнинӣ вобаста ба зарар ба миқдори калон ва зарар ба миқдоир махсусан калон тарзе муайян карда шавад, ки андозаи ниҳоии ҷазо барои зарар ба миқдори калон ба андозаи ҳадди ақали ҷазо барои зарар ба миқдори махсусан калон мувофиқ (якдигарро фарогиранда) бошад. Аз ин рӯ, ҷазо барои дуздие, ки ба миқдори калон содир шудааст (банди «а» қисми 3 моддаи 244 КҶ ҚТ) баробар ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то ҳашт сол бо мусодираи молу мулк буда, ҷазо барои дуздие, ки ба миқдори махсусан калон содир шудааст (банди «б» қисми 4 моддаи 244 КҶ ҚТ) баробар ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ҳашт то дувоздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ҷазо пешбинӣ гардидааст.

Зарари иҷтимоӣ тағйироти ба ҷамъият хавфнок дар муносибатҳои ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият, пеш аз ҳама ҳуқуқҳои конституционӣ, ифода меёбад. Зараре, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд расонида мешавад ва ҳамзамон ба ҷамъият ва давлат низ расонида мешавад, на ҳамеша дар диспозитсияи Қисми махсуси КҶ ҚТ сабт карда мешавад. Ин боиси таассуф аст, зеро сарҳади байни ҷиноят ва кирдори ношоямро вайрон (ноаниқ) менамояд ва масъалаи муайянсозии зарари иҷтимоии камаҳамиятро мушкил мегардонад.

Албатта, дар ҳама ҷиноятҳо, ки ҷабрдида шахси ҷисмонӣ мебошад, ин ё он ҳуқуқу озодиҳои инсон вайрон мешаванд: ҳам дар ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт, саломатӣ, дахлнопазирии ҷисмонӣ ва ҳам дар ҷиноятҳои молумулкӣ.

Зарари иҷтимоӣ вақте ба гурӯҳи муस्ताқил чудо карда мешавад, ки дигар ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бо дигар намудҳои оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок вайрон карда мешаванд. Аз ҳама зиёд онҳо дар боби 19 КҶ ҚТ («Ҷиноятҳо ба муқобили ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии инсон ва шаҳрванд») пешбинӣ шудаанд. Ба чунин сифат вайрон намудан ё маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳо ё ин ки бевосита ё бавосита муқаррар намудани баргариши шаҳрвандон вобаста ба ҷинс, наҷод, миллат, забон, баромади иҷтимоӣ, мавқеи шахсӣ, молу мулкӣ ё мансабӣ, маҳалли истиқомат, муносибат бо дин, ақида, марбут будан ба ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ғайриқонунӣ ҷамъ кардан ё паҳн намудани маълумот оид ба ҳаёти шахсӣ, ки сирри шахсӣ ё оилавии шахси дигарро дар бар мегирад бидуни иҷозати ӯ, ё паҳн кардани чунин таҳсилот дар баромадҳои оммавӣ, асар, воситаҳои ахбори омма ё шабакаи интернет, ошкор намудани маълумот оид ба беморӣ ё дигар натиҷаҳои таҳқиқи тиббии бемор аз ҷониби корманди соҳаи тиб, дорусозӣ ё дигар корманд бидуни зарурати касбӣ ё хизматӣ, вайрон кардани маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муроҷиат ва муҳабироти телеграфӣ ё дигар муҳабироти шаҳрвандон, ғайриқонунӣ даромадан ба манзили истиқоматӣ бар хилофи хоҳиши шахси дар он истиқоматкунанда ё касеро аз манзилаш маҳрум кардан, аз ҷониби шахси мансабдор радди ғайриқонунӣ ба шаҳрванд додани санад ё ҳуҷҷатҳое, ки бевосита ба ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ дахлдоранд ва мутобиқи тартиби муқарраршуда ҷамъоварӣ гардидаанд, инчунин додани маълумоти нопурра ё қасдан додани чунин маълумоти барғалат нопурра, ғайриқонунӣ маҳдуд намудани тағйири макон, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳурӣ кардан ва бозгаштани шаҳрванд ба он, монета шудан ба шаҳрванд ҷиҳати татбиқи ҳуқуқҳои интиҳоботиаш ё ҳуқуқи иштирок дар райъпурсӣ, инчунин монета шудан бо фаъолияти комиссияҳои интиҳоботӣ ё комиссия оид ба гузаронидани райъпурсӣ ва ғайра баромад карда метавонанд.

Ҳамаи ин ҳуқуқҳо бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудаанд ва бо як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар ҳифзашон таъмин гардидааст. Тафовут байни зарари ҷиноятӣ ва зарари зиддиҷтимоӣ, ки дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ

пешбинӣ шудаанд, бештар дар андозаи зарар ба чабрдида, чамъият ва давлат ифода меёбад.

Агар ин зарар бо зарари ҷисмонӣ ё молумулкӣ якҷоя гардад, расмисозиаш мушкил нест. Танҳо дар чунин ҳолат бандубасти ҷиноят бидуни мушкилӣ амалӣ карда мешавад. Барои мисол, мувофиқи моддаи 154 КҶ ҚТ вайрон кардани қоидаҳои техникаи бехатарӣ ё дигар қоидаҳои ҳифзи меҳнат аз ҷониби шахсе, ки ба риоя кардани он масъул мебошад, дар сурате ҷиноят (на дигар кирдори интизомӣ, маъмури ё граждани) эътироф мегардад, ки агар он аз беэҳтиётӣ боиси расонидани зарари вазнин ё миёна ба саломатӣ ё бемории касбӣ гашта бошад.

Дар дигар ҳолатҳо воҳиди ченаки бузургии зарар ба ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон вобаста ба ҳислати объекти бевосита тафриқа карда мешавад. Масалан, сохтакорӣ натиҷаи интиҳобот, ки дар замони муосир ҳатто дар давлатҳои пешрафтаи демократӣ низ ба чашм мерасад, аз рӯи миқдори ҳуҷҷатҳои сохтакоришудаи интиҳоботӣ муайян карда мешавад, ки дар навбати худ ба натиҷаи интиҳобот таъсир мерасонад ё не. Аз ин рӯ, чунин ақидае мавҷуд аст, ки барои ба вучуд омадани таркиби ҷинояти бо моддаи 151 КҶ ҚТ пешбинишуда ҳаҷми сохтакорӣ аломати муайянкунанда мебошад. Бо ҳамин сабаб ҳарчанд сохтакорӣ ҳуҷҷатҳои интиҳоботӣ дар интиҳоботи Украина, Италия ва дигар давлатҳо ошкор шуда бошанд ҳам, парвандаҳои ҷиноятӣ оғоз карда нашудаанд, чунки ин сохтакориҳо ба натиҷаи интиҳобот таъсир нарасонидаанд¹²².

Бандубасти оқибати ба чамъият хавфнок дар вайронкунии тартиби маблағгузорӣ маъракаи интиҳоботро қонунгузор то ҳадди имкон расмӣ қунонидааст. Мувофиқи моддаи 268 КҶ ҚТ кирдори бадқасдонаи роҳбари муассисаи кредитӣ ё корхона, сарфи назар аз шакли моликият, ки бо мақсади ғараз ё манфиатдории шахсӣ маблағи пулии дар суратҳисоби худ бударо ба суратҳисоби ташкилоти дигар ғайриқонунӣ гузаронидааст, ҳамчунин тартиботи муқарраршударо вайрон карда, маблағи пулиро ба тарзи дигар истифода бурдааст ё дигар маблағи бучетиро ғайримаксад истифода бурдааст, агар ин кирдор ба манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, корхона ё давлат ба миқдори ка-

---

¹²² Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С.181.

лон зарар расонида бошад, боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ мегардад.

Мувофиқи эзоҳи ҳамин модда дар таҳти мафҳуми зарар ба миқдори калон чунин зарарест, ки он аз андозаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо панҷсад маротиба ва зарар ба миқдори махсусан калон аз ду ҳазор маротиба зиёд мебошад. Зимнан, ҳангоми муайян намудани андозаи (миқдори) зарари расонидашуда ғайр аз зиёни бевосита ҳамчунин фоидаи аз даст рафтаро ба ҳисоб гирифташуда зарур аст.

Радди додани иттилоот ба шахрванд бинобар гуногун будани ҳуқуқ ва озодиҳои шахрванд зарари омехтаро мерасонад. Масалан, моддаи 148 КҶ ҚТ пешбинӣ мекунад, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳангоми аз ҷониби шахси мансабдор радди ғайриқонуний ба шахрванд додани санад ё ҳуҷҷатҳое, ки бевосита ба ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ дахл доранд ва мутобиқи тартиби муқарраршуда ҷамъоварӣ гардидаанд, инчунин додани маълумоти нопурра ё қасдан додани чунин маълумоти барғалат нопурра, агар он ба ҳуқуқ ва манфиатҳои ҳамин шахрванд зарар расонида бошад, ба вучуд меояд. Вобаста ба ҳислати ҳуқуқҳои вайроншуда кирдори содиршуда ҳамчун ҷиноят ё кирдори ношоям (нобоб) бандуабаст карда мешавад.

Чунин тасвири зарари иҷтимоӣ дар ҳама ҳолате, ки зарари иҷтимоӣ бо дигар роҳ расмӣ қунониданаш имконнопазир аст, бояд дар тамоми моддаҳои боби 19 КҶ ҚТ дода шавад. Ин имкон меод, ки ҷавобгарии ҷиноятиро нисбат ба кирдорҳои ношоям татбиқ нанамоем. Бидуни тавзеҳи «агар он ба ҳуқуқ ва манфиатҳои ҳамин шахрванд зарар расонида бошад» моддаи дахлдори КҶ беамал мемонад ва сарҳад байни ҷиноят ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар нобуд мешавад.

Зарари ҷисмонӣ ва молумулкие, ки расмӣ қунонида нашудаанд, вале бо воҳиди ченак андозагирӣ мешаванд, ҳамчун оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок дар баъзе меъёрҳои КҶ шартан баҳодиханда мебошанд.

Оқибатҳои шартан баҳодихандаро ба таври назаррас мушаххас кардан мумкин аст, аз ҷумла бо роҳи муқоиса бо меъёрҳои ба таври алтернативӣ пешниҳодшуда. Онҳо дар шакли «дигар оқибатҳои вазнин» пешбинӣ карда шудаанд. Масалан, дар қисми 1 моддаи 130¹ КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои

хариду фурӯши одамон, яъне бо мақсади истисмор (истисмори фоҳишагарии дигар шахсон ё дигар шакли истисмори шахвони-ят, кор ё хизматрасонии маҷбурӣ, ғуломӣ ё расму одатҳои ба ғуломӣ ҳамшабех, ҳолати ноилоҷӣ ё гирифтани узв ва (ё) бофта) – чалбқунӣ, интиқол, супоридан, пинҳонқунӣ ё гирифтани одамон бо роҳи таҳдиди зӯрӣ ё истифодаи он ё дигар шаклҳои маҷбурсозӣ, дуздӣ, қаллобӣ, фиреб, сӯиистифодаи мансаб ё ҳолати заифӣ, ё бо роҳи ришва додан дар шакли пардохт ё фоида барои гирифтани розигии шахсе, ки дигар шахсро назорат мекунад, содир шуда бошад, пешбинӣ шудааст. Банди «а» қисми 3 моддаи мазкур чунин оқибатро хангоми хариду фурӯши одам пешбинӣ кардааст: «боиси марги ҷабридаи хариду фурӯши одамон ва ё дигар оқибатҳои вазнин гардида бошад». Калимаи «дигар» оқибатҳои ба таври алтернативӣ номбаршударо бо хислати ҳамнавъӣ бо он ва бузургии ҳамранг ифода мекунад. Таҳлили низомнок ва мантиқии меъёрҳо ва аломатҳои бандубастқунандаи он ба хулосае меорад, ки зарар аз хариду фурӯши одамон хислати омехта дорад

Воҳиди ченаки бузургии зарар аз авбошӣ низ хислати мураккаби омехта дорад. Қисмҳои он зарари ташкилӣ (вайроншудани тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти оммавӣ), ҷисмонӣ ва молумулқӣ мебошад. Он бо ҷой, вақт, давомнокӣ ва шароити содиршавии ҳаракатҳои авбошона чен карда мешавад. Бо ин мушаххасот авбошиё, ки боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ мегардад, аз майдаавбошиё, ки боиси ҷавобгарии маъмурӣ мегардад, фарқ карда мешавад.

Ҳамин тавр, бузургии зарари иҷтимоӣ аз ҷиддияти вайроншавии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, шумораи онҳо, давомнокӣ ва шумораи ҷабридагон вобаста аст. Ҳамаи зарарҳои иҷтимоӣ бо формулаи «расонидани зарар ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандон» баҳо дода мешаванд.

Зарари ташкилӣ вайроншавии функцияҳои соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятиро дар бар мегирад: зарар ба манфиатҳои амнияти давлатӣ, амнияти ҷамъиятӣ, адолати судӣ, хизмати ҳарбӣ ва ғайра.

Зарари омехта зарар ба объектҳои бевосита дар таносуби гуногуни зарари ҷисмонӣ, молумулкӣ, иҷтимоӣ ва ташкилӣ мешавад.

Баъзан дар адабиёти ҳуқуқӣ зарари сиёсӣ низ ҷудо карда мешавад.

Мувофиқи моддаи 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равиҷҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад. Мафкураи ҳақ як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад.

Дар иртибот бо ин дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин ақидае мавҷуд аст¹²³, ки тасвияи моддаи 307² КҶ ҚТ («Ташкили иттиҳоди экстремистӣ (ифротгароӣ)») ба муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон хилоф аст. Дар моддаи мазкур ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои ташкили иттиҳоди экстремистӣ, яъне гурӯҳи муташаккили шахсон барои тайёр ё содир намудани ҷиноятҳои дар моддаҳои 157, 158, 160, 185, 188, 189, 237, 237¹, 242, 243 (ҷиноятҳои хусусияти экстремистидошта) пешбинамудаи КҶ аз нигоҳи бадбинӣ ё кинаю адовати идеологӣ, сиёсӣ, наҷодӣ, миллӣ, маҳалгароӣ, ё динӣ, ҳамчунин аз нигоҳи бадбинӣ ё кинаю адоват нисбати кадом як гурӯҳи иҷтимоӣ, инчунин роҳбарӣ ба чунин иттиҳоди экстремистӣ, ба ҷузъ ё тоҷҳои ба чунин иттиҳод дохилшаванда, ҳамчунин ташкили иттиҳоди ташкилкунандагон, роҳбарон ё дигар намоёндагонӣ ҷузъ ё тоҷҳои чунин иттиҳод бо мақсади таҳияи нақшаҳо ва (ё) шароит барои содир намудани ҷиноятҳои хусусияти экстремистидошта пешбинӣ гардидааст. Маҳз ворид кардани ангеҷаҳои кинаю адовати мафкуравӣ (идеологӣ) ва сиёсӣ ба мазмуни моддаи мазкур ба муқаррароти моддаи 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон хилоф аст.

Эҳтимолияти иштибоҳ ҳангоми бандубаст бештар дар мавриди шарҳи зарари ташкилӣ ва омехта ба вучуд меояд. Зарари ташкилӣ амали мӯътадили ин ё он муносибати ҷамъиятиро, ки дар номи моддаҳои Қисми масхуси КҶ ҚТ ҳамчун объекти бевосита мушаххас гардидааст, вайрон мекунад. Ҳангоми бандубасти зарари ташкилӣ зарур аст, ки аз ҳадди объекти

---

¹²³ Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С.174-175.

бевосита берун набароём. Масалан, хангоми дуздидани сими накли барқ бо мақсадҳои ғаразнок объекти бевосита моликияти ғайр, зарари молумулкӣ мебошад. Дар натиҷаи дузди нуқтаҳои аҳолинишини зиёд ба барқ мемонанд ва барои ҷуброни зарар хароҷоти модӣ ва ташкилӣ талаб карда мешавад. Ин зарари молумулкӣ мебошад, вале дигар – несту нобуд ё зарар расонидан ба молумулки ғайр. Ин ҷо маҷмӯи зарар ба вучуд меояд, ки маҷмӯи ҷиноятро ташкил медиҳад.

Зарари омехта, ки зарарҳои ҷисмонӣ, молумулкӣ, иҷтимоӣ ва ташкилиро дар бар мегирад, боз ҳам мураккабтар мебошад. Чунин зарарро пеш аз ҳама ҷиноятҳои таркибӣ мерасонанд, ки аз якҷанд таркибҳои одӣ иборатанд – бандитизм (моддаи 186 КҶ ҚТ), терроризм (моддаи 179 КҶ ҚТ), бетартибҳои оммавӣ (моддаи 188 КҶ ҚТ), сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ (моддаи 314 КҶ ҚТ) ва ғайра. Дар тарафи объективи ин таркибҳо ҳаракатҳои тасвир шудаанд, ки зарари омехта мерасонанд. Масалан, ҷинояти таркибии бетартибҳои оммавӣ - ташкили бетартибҳои оммавӣ, ки бо зӯрварӣ нисбат ба шахсият, харобкорӣ, сӯхтор, несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк, истифодаи яроқи оташфишон, воситаҳои таркиш ё моддаҳои тарканда алоқаманд аст, инчунин муқобилият нишон додан ба ҳокимият, ки бо истифодаи яроқ ё дигар предметҳои ба сифати яроқ истифодашаванда содир шудааст, ҳамчунин иштирок дар ин амал – зарарҳои зеринро дар бар мегирад:

- зарари ҷисмонӣ - зӯрварӣ нисбат ба шахсият;
- зарари молумулкӣ - харобкорӣ, сӯхтор, несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк ва ғайра.

Сохтори монандро бандитизм доро мебошад. Барои бандубасти зарари омехта фарорасии ҳамаи оқибатҳои дар диспозитсияи моддаи дахлдори КҶ ҚТ пешбинишуда шарт нест. Фарорасии яке аз онҳо кофӣ аст.

Тасвири омехтаи алтернативи оқибати ба ҷамъият хавфнок дар моддаи 314 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Мувофиқи он сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ ин аз ҷониби шахси мансабдор истифода намудани ваколатҳои хизмати худ бар хилофи манфиатҳои хизматӣ мебошад, агар ин кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда, ба таври ҷиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандон ё таш-

килотҳо ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ё давлатро поймол карда бошад. Дар он зарарҳои зерин ба ҷашм мерасанд:

– зарари иҷтимоӣ - ба таври ҷиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро поймол кардан;

– зарари иҷтимоӣ, молумулкӣ ва ташкилӣ - ба таври ҷиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ташкилотҳоро поймол кардан;

– ҳама намуди зарар - ба таври ҷиддӣ манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ё давлатро поймол кардан.

Зарар ҳангоми терроризм низ ҳислати омехтаи алтернативӣ дорад. Ҳислати бевоситаи мувофиқ ба мазмуни объекти намудӣ ин амнияти ҷамъиятӣ мебошад. Дар моддаи 179 КҶ ҚТ зарарҳои молумулкӣ, ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва ташкилӣ дар маҷмӯъ ҳамчун вайрон кардани амнияти ҷамъиятӣ муттаҳид шудаанд.

Вобаста ба сатҳи амалишавӣ оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ба ду намуд ҷудо мешаванд:

1) воқеӣ;

2) эҳтимолӣ.

Оқибатҳои воқеӣ ин оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки модӣ (ҷисмонӣ, молумулкӣ, омехта) ва ғайримодӣ (иҷтимоӣ, ташкилӣ) мебошад.

Оқибатҳои эҳтимолӣ ин таҳдиди расонидани зарар аст. Дар ин ҷо зарур аст дар назар дошт, ки таҳдиди расонидани зарар бояд воқеӣ бошад. Дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ он бо калимаҳои «таҳдид» (моддаи 120 КҶ ҚТ), «таҳти хавф гузоштан» (моддаи 125 КҶ ҚТ), «метавонист» (моддаи 377 КҶ ҚТ) ифода карда мешавад. Дар бисёр ҳолатҳо таҳдид ҳамчун тарзи содир кардани ҷиноят, масалан, ҳангоми тачовуз ба номус (моддаи 138 КҶ ҚТ), ғорат (моддаи 248 КҶ ҚТ), роҳзанӣ (моддаи 249 КҶ ҚТ), тамаъҷӯӣ (моддаи 250 КҶ ҚТ) ва ғайра пешбинӣ карда мешавад. Таҳдид ба ҳаёт ва саломатӣ таркиби мустақили ҷинояти хотимаёфта доништа мешавад (моддаи 120 КҶ ҚТ).

Таҳдид бидуни амалисозии он ҳислати зарари равонию ҷисмонӣ, молумулкӣ ва ташкилиро дорад. Ҳангоми терроризм он боиси вайрон гардидани амнияти ҷамъиятӣ, манфиатҳои ҳокимиятӣ ва идорақунӣ мегардад. Мавҷудияти таҳдид назар ба зарари воқеӣ далелҳои бештарро талаб мекунад. Пеш аз ҳама, ин воқеӣ будани таҳдид аст. моддаи 120 КҶ ҚТ низ таҳ-

дидро чунин мекушояд: «Таҳдиди куштан ё расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, агар барои амалӣ гаштани ин таҳдид асоси тарсу харос мавҷуд бошад».

Нисбат ба воқея будани таҳдид дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳс мавҷуд аст. Баъзеҳо таҳдидро бо воқеан амалисозии он алоқаманд намесозанд, дигарон онро барои таҳдид ҳатмӣ мешуморанд. Баҳс дар сари дигар масъала низ ҳаст: воқеияти таҳдидро кӣ бояд дарк намояд – ҷабрдида ё субъекти таҳдид¹²⁴.

Ба ақидаи мо дурусташ ҳамон аст, ки воқеияти таҳдид дар ҳақиқат будани он аст, ки на ҳамеша бо мақсади субъект оид ба иҷрои ин таҳдид алоқаманд аст (ба истилоҳ «терроризми телефонӣ»). Аз рӯи ҳислат ин зарари равонию ҷисмонӣ ба унвонии таҳдид мебошад. Маҳаки объективии таҳдид самаранокии таҳдид мебошад, ки аз рӯи мазмуни гуноҳи субъекти таҳдид, давомнокӣ ва ҷиддияти он муайян карда мешавад. Зарари ташкилӣ ва равонию ҷисмонии таҳдид мумкин аст бо зарари воқеии молумулкӣ, иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ якҷоя бошад. Дар чунин ҳолат оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок аз рӯи қоидаи маҷмӯи ҷиноятҳо бандубаст карда мешавад. Дар ҳама ҳолат ба ғайр аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои таҳдид, зарари маънавӣ ва молумулкӣ бояд дар доираи даъвои граждани рӯёнида шавад.

Фаҳмиши таҳдид ҳамчун оқибати ба ҷамъият хавфнок дар намуди зарари равонию ҷисмонӣ ба шахсият, ҷамъият ва давлат имконият медиҳад, ки онро ҳамчун унсури мустақили таркиби ҷиноят дуруст бандубаст намоем. Исботи воқеияти майли субъект оид ба амалисозии таҳдид на ҳамеша талаб карда мешавад. Масалан, субъекте, ки духтарро дар сурати ба ӯ ба шавҳар набаромадан таҳдиди куштан мекунад, дар асл мақсади куштани ӯро надорад, баръакс, нияти неки хонадоршавиро дорад. Вале ба озодӣ ва солимии равонии ҷабрдида зарар расонида, ӯ таркиби таҳдидро иҷро намуд ва ҷинояти дар моддаи 120 КҶ ҚТ пешбинишуда содир гардид.

А.И. Коробеев дуруст таҳдиди равониро ҳамчун зӯрӣ, тарсонидани ҷабрдида номидааст. Аломатҳои он: мавҷуд будан

---

¹²⁴ Муфассалтар ниг.: Самощенко И.В. Понятие угрозы в уголовном праве. Харьков, 2005.

(дар шакли объективӣ), на хаёли; воқеӣ, на рӯякӣ. Воқеият ин амалишаванда будан мебошад.

Вобаста ба дараҷаи хавфнокии зарари расонидашуда оқибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

а) оқибатҳое, ки ба сифати аломати асосии таркиб пешбинӣ шудааст. Масалан, қисми 1 моддаи 110 КҶ ҚТ оқибатҳоро дар чунин шакл пешбинӣ кардааст: «Қасдан ба саломатӣ расонидани зарари вазнине, ки барои ҳаёти инсон хавфнок мебошад ё боиси нобино, гунг, кар шудан ё талаф додани ягон узви бадан гардидааст ё аз кор мондани ин узв, қатъ гардидани хомиладорӣ ё дар бадсуратии ислохнопазири рӯй ифода ёфтааст, инчунин расонидани зарари дигар ба саломатӣ, ки барои ҳаёт хавфнок мебошад ё боиси харобшавии зиёди саломатии марбут бо аз даст додани на камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ гардидааст ё гунаҳгор баръало медонист, ки он боиси пурра аз даст додани қобилияти меҳнатии касбӣ ё бемории рӯҳӣ, нашъамандӣ ва ё токсикомания мегардад»;

б) оқибатҳое, ки ба сифати аломати бандубасткунандаи (вазникунандаи) таркиби ҷиноят пешбинӣ шудааст. Масалан, банди «в» қисми 3 моддаи 110 КҶ ҚТ аз беэҳтиётӣ боиси ҷаври ҷабрдида гардидани кирдори мазкурро пешбинӣ кардааст.

Барои амалисозии бандубасти дурусти ҷиноят зарур аст донист ва ба инобат гирифт, ки оқибатҳои зарарнок дар моддаҳои алоҳида бо кадом тарз ва дар кадом шакл дар қонунгузории ҷиноятӣ муайян карда мешавад.

Аз рӯи тасвир дар қонун оқибатҳо ба намудҳои гуногун чудо карда шудаанд. Дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ якҷанд навъи муайянсозии оқибатҳои зарарнок мавҷуд аст:

1. Қонун бевосита хислат ва вазнинии оқибатҳои зарарнокро нишон дода, мушаххас мегардонад. Дар ҳолатҳои алоҳида қонунгузор зарари ҳадди ақалро нишон медиҳад, ки асос барои бандубасти ҷиноят бо моддаи дахлдори КҶ ҚТ мегардад;

2. Дар қонунгузории ҷиноятӣ барои муайянсозии оқибатҳои зарарнок баъзан мафҳум ва истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм – техника, тиб ва ғайра истифода мешавад. Дар чунин намуди таркибҳои ҷиноят зарур аст, ки барои муайянсозии таърифи объективӣ ва хислати оқибатҳои зарарнок ба меъёрҳои

хукукии дигар соҳаҳои қонунгузорӣ, ки тасвири ин мафҳуми истилоҳотро дар бар мегиранд, мурочиат намуд. Масалан, дар қисми 1 моддаи 110 КҶ ҚТ мафҳуми зарари вазнин ба саломатӣ дода шудааст, ки тибқи он қасдан ба саломатӣ расонидани зарари вазнине, ки барои ҳаёти инсон хавфнок мебошад ё боиси нобино, гунг, қар шудан ё талаф додани ягон узви бадан гардидааст ё аз қор мондани ин узв, қатъ гардидани ҳомиладорӣ ё дар бадсуратии ислоҳнопазири рӯй ифода ёфтааст, инчунин расонидани зарари дигар ба саломатӣ, ки барои ҳаёт хавфнок мебошад ё боиси харобшавии зиёди саломатии марбут бо аз даст додани на камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ гардидааст ё гунаҳгор баръало медонист, ки он боиси пурра аз даст додани қобилияти меҳнатии касбӣ ё бемории рӯҳӣ, нашъамандӣ ва ё токсикомания мегардад. Барои муайянсозии он зарур аст, ки ба Қоидаҳои экспертизаи судию тиббии вазнинии зарар ба саломатӣ, ки бо фармони вазири тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 декабри соли 2010, № 706 «Оид ба тасдиқи ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳукукии соҳаи экспертизаи судию тиббӣ» (Замимаи № 5) тасдиқ шудааст, мурочиат намуд.

3. Дар қонунгузории ҷиноятӣ дар баъзе мавридҳо оқибатҳои зарарнок бо роҳи нишон додани мафҳумҳои баҳодиханда тасвир карда мешавад. Масалан, дар моддаи 158 КҶ ҚТ («Монӯе шудан ба ғаъолияти қонунии ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамиятӣ, ҳамчунин даҳолат ба ғаъолияти қонуниашон, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои умумии онҳоро ба таври назаррас вайрон кардааст») ҷавобгарии ҷиноятӣ барои монӯе шудан ба ғаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ пешбинӣ шудааст ва ба сифати мафҳуми баҳодиханда ба таври назаррас вайрон кардани ҳуқуқу манфиатҳо нишон дода шудааст. Ё худ дар моддаи 163 КҶ ҚТ (Радди ғайриқонунии баррасии мурочиати шаҳрвандон, бидуни сабабҳои узрнок вайрон намудани муҳлати баррасии арзу шикоятҳои онҳо, қабули қарори беасос ва хилофи қонун, инчунин вайрон кардани қонунҳо оид ба мурочиати шаҳрвандон, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи шаҳрвандон, ҷамъият ё давлат зарари ҷиддӣ ворид намудааст) ба сифати мафҳуми баҳодиханда «зарари ҷиддӣ» истифода шудааст.

А.В. Наумов ва Ю.А. Красиков дуруст қайд мекунанд, ки «мафҳумҳои баҳодихандаи дар қонунгузорӣ мавҷудбуда барои тафсир ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ бо чунин мафҳумҳо мушкилоти муайянро ба вуҷуд меорад»¹²⁵.

Дар баробари ин, қобили зикр аст, ки даст кашидан аз мафҳумҳои баҳодиханда ҳамчун тарзи ҳосаи техникаи ҳуқуқӣ дуруст нест (ва ҳатто номумкин аст). Истифодаи чунин намуди мафҳумҳо дар қонун ба қормандони татбиқкунандаи ҳуқуқ имкон медиҳад, ки тамоми ҳолатҳои мушаххаси парвандаи ҷиноятиро санҷанд. Ҳангоми ошқорсозии мафҳумҳои баҳодиханда зарур аст, ки фикри мантиқии қонунгузорро, ки дар қонуни ҷиноятӣ ифода ёфтааст, дуруст пайхас намуд. Дуруст аст, ки мафҳумҳои баҳодиханда муносибати субъективиро талаб мекунанд, вале объективӣ будани онҳо набояд мадди назар карда шавад. Мазмуни онҳо дар рӯҳи қонун таҷассум ёфтааст ва онро қормандони амалия бояд танҳо вобаста ба ҳолатҳои мушаххас ошқор намоянд.

4. Дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ оқибатҳои зарарнок мумкин аст дар шакли алтернативӣ нишон дода шуда бошанд. Барои бандубасти ҷиноят бо моддаи дахлдори КҶ ҚТ, ки оқибатҳои алтернативиро дар бар мегирад, фарорасии яке аз оқибатҳои мазкур кофӣ аст. Фарорасии ҳамзамони ду ё якҷанд оқибати пешбиникардаи диспозитсияи моддаи дахлдори КҶ ҚТ ба бандубасти ҷиноят таъсир намерасонад, вале барои ҳалли дигар масъалаҳо, масалан, андозаи ҷуброни зарар, таъини ҷазо ва ғайра таъсир мерасонад. Ба сифати мисоли диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ, ки барои ба вуҷуд омадани таркиби он оқибати зарарноки алтернативӣ пешбинӣ шудааст, моддаи 217 КҶ ҚТ шуда метавонад, ки мувофиқи он барои вайрон кардани қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми сохтмон, истифода ё таъмири хатҳои қубури магистралӣ дар ҳолате ҷавобгарии ҷиноятӣ ба вуҷуд меояд, ки:

– агар ин қирдор аз беэҳтиётӣ ба саломатии инсон зарари вазнин расонида бошад;

---

¹²⁵ Наумов А.В., Красиков Ю.А. О понятии правоприменительной эффективности уголовного закона// Вестник МГУ. Серия Право. 1981, № 2. С.24.

– агар ин кирдор аз беэҳтиётӣ ба саломатии инсон зарари миёна расонида бошад;

– агар ин кирдор аз беэҳтиётӣ ба миқдори калон зарар расонида бошад.

5. Дар баъзе мавридҳо қонунгузориҳои ҷиноятӣ номгӯи таҳминии баъзе намудҳои оқибатҳои зарарнокро номбар карда, иҷозат медиҳад, ки ҳангоми фарорасии дигар оқибатҳои зарарнок кирдори шахс бо ҳамин модда бандубаст карда шавад. Ба сифати мисол моддаи 224 КҶ ҚТ (Вайрон кардани қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми муносибат бо омилҳои микробиологӣ ё дигар омилҳои биологӣ ё токсинҳо (моддаҳои захролуд) баромад карда метавонад. Мувофиқи он вайрон кардани қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми муносибат бо омилҳои микробиологӣ ё дигар омилҳои биологӣ ё токсинҳо ҷавобгарии ҷиноятӣ дар ҳолатҳои зерин ба вучуд меояд:

– агар он аз беэҳтиётӣ ба саломатии одамон зарар расонида, боиси паҳн гардидани эпидемия (касалиҳои сирояткунанда) гардида бошад;

– агар он аз беэҳтиётӣ ба саломатии одамон зарар расонида, боиси паҳн гардидани эпизоотия (муромурии ҳайвонот) гардида бошад;

– агар он аз беэҳтиётӣ ба саломатии одамон зарар расонида, боиси дигар оқибатҳои вазнин гардида бошад.

Аслан ин навъи техникаи ҳуқуқии ифодаи оқибати зарарнок мисли навъи тасвири алтернативии он мебошад, вале дар тафовут аз он дар ин ҷо доираи оқибатҳо дақиқ нишон дода намешавад. Вале қонунгузор ин оқибатҳоро дақиқ накарда бошад ҳам, набояд фаромӯш сохт, ки оқибатҳои дигар бояд аз рӯи ҳислат ва вазнинии худ бо он оқибатҳои дигаре, ки дар диспозитсия номбар шудаанд, мувофиқ оянд. Дар акси ҳол ҳангоми бандубаст ба иштибоҳи ҷиддӣ роҳ дода мешавад¹²⁶.

Л.Д. Гаухман оқибатҳоро вобаста ба тасвир дар қонун танҳо ба се гурӯҳ ҷудо кардааст¹²⁷.

---

¹²⁶ Ниг.: Куринов Б.А. Квалификация транспортных преступлений. М., 1965. С.78, 79, 83.

¹²⁷ Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. С.109-110.

Вобаста ба аҳамият барои бандубасти ҷиноят оқибатҳо ба асосӣ (ҳатмӣ) ва иловагӣ ҷудо мешаванд. Дар доираи муайянсозии қонунгузории таркибҳои мушаххас оқибатҳои зарарнок мумкин аст дар шаклҳои гуногун ифода ёфта, дорои аҳамияти ҳуқуқии гуногун бошад. Маҳз вобаста ба ин дар назарияи ҳуқуқии ҷиноятӣ оқибатҳои ҷиноятӣ ба асосӣ ва иловагӣ ҷудо карда мешаванд. Ҳар дуи ин оқибатҳои зарарнок бояд баҳо дода шуда, ҳангоми бандубаст ба ҳисоб гирифта шаванд.

Оқибатҳои зарарноки асосӣ ҳамеша ба маҷмӯи аломатҳои таркиб, ки тарафи объективиро тавсиф медиҳанд, дохил мешаванд. Онҳо аломати зарурии таркиб буда, баҳисобгирии онҳо барои бандубасти кирдори ба ҷамъият хавфнок ҳамчун ҷинояти хотимаёфта ҳатмӣ мебошад. Тасвири қонунгузории оқибатҳои зарарноки асосӣ гуногун буда метавонад. Онҳо мумкин аст ҳамчун оқибати ягонаи имконпазир ва ё чун оқибати алтернативӣ пешбинӣ шуда бошанд.

Оқибатҳои зарарноки иловагӣ низ унсури таркиби ҷиноят мебошад. Ин намуди оқибати ҷиноятӣ бо конструксияи мушаххаси таркиби ҷиноят фаро гирифта мешавад. Хислати хоси оқибатҳои зарарноки иловагӣ дар он аст, ки онҳо бевосита дар диспозитсияи моддаи КҶ ҚТ нишон дода намешаванд. Имконияти фарорасии онҳо аз навъ ва хислати кирдори содирнамудаи шахс вобаста аст. Масалан, дар моддаи 249 КҶ ҚТ роҳзанӣ чунин тасвир ёфтааст: ҳучум бо мақсади тасарруфи молу мулки ғайр бо истифодаи зӯроварии барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок ё таҳдиди истифодаи чунин зӯроварӣ содир шудааст. Ҳолате шуданаш мумкин аст, ки дар натиҷаи ҳучум ба шахс зарари сабуки ҷисмонӣ расонида мешавад. Ҳарчанд дар таркиби моддаи мазкур қонунгузор расонидани чунин зарарро нишон намода бошад ҳам, онро дар назар дорад¹²⁸. Ин оқибати зарарноки иловагӣ мебошад.

Дуом хислати оқибати зарарноки иловагӣ дар он аст, ки қонун фарорасии онро бо масъалаи муайян кардани лаҳзаи хотимаёбии ҷиноят алоқаманд намесозад. Таркиби ҷинояти хотимаёфта ҳам дар ҳолате, ки оқибати зарарноки иловагӣ мав-

---

¹²⁸ Ниг.: Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. С.87.

чуд аст ва ҳам дар ҳолате, ки оқибати зарарноки иловагӣ мавҷуд нест, ҷой дорад.

Ба оқибати зарарноки асосӣ ва иловагӣ ҷудо намудани оқибатҳои зарарноки ҷиноятӣ аҳамияти калони амалиявӣ дорад. Дар сурати ҷой доштани оқибати зарарноки иловагӣ дар таркиби ин ё он ҷиноят бандубасти кирдор бо дигар моддаи КҶ зарур нест.

Вобаста ба сохтор дар диспозитсияи меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ба одӣ ва таркибӣ ҷудо мешаванд. Оқибати одӣ мувофиқан ба объекти бевосита – зарари яқнавь расонида мешавад (зарари ҷисмонӣ ба ҳаёт ва саломатӣ, зарари молумулкӣ ба моликият). Зарари мураккаб низ мувофиқан ба объекти сӯиқасд аст:

- а) омехта, таркибӣ ва омехтаи алтернативӣ;
- б) ду оқибат;
- в) оқибатҳои давомдор;
- г) оқибатҳои дарозмуддат.

Вобаста ба андозаи оқибати ба ҷамъият хавфнок оқибатҳо ба асосӣ дар таркибҳои одӣ ва бандубасткунанда дар таркибҳои дорои оқибатҳои вазнинтар назар ба таркибҳои одӣ гуруҳбандӣ мешавад.

§6. РОБИТАИ САБАБӢ

Бандубаст аз рӯи тарафи объективӣ бидуни назардошти робитаи сабабӣ имконнопазир аст.

Масъалаи робитаи сабабӣ байни кирдор ва оқибати он аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам ва баҳсноки ҳуқуқи ҷиноятӣ маҳсуб меёбад.

Моҳияти асосии баҳс дуруст муайян кардани маҳаки тафовутгузорӣ байни робитаи сабабӣ, яъне робитае, ки барои ҷавобгарии ҷиноятӣ кофӣ аст, аз дигар робитаҳо байни кирдор ва оқибатҳо мебошад, ки бинобар қамаҳамиятӣ, дур будан ва эҳтимолияти ками фарорасии оқибат ва ғайра барои ҷавобгарии ҷиноятӣ нокофӣ аст. Дар доираи ин масъала баҳсҳои зиёди до-

манадор то ҳол идома дорад, сарфи назар аз он ки тадқиқи масъала таърих ва миқёси босавлат дорад¹²⁹.

Робитаи сабабӣ ин мақулаи ба таври айни мавҷудбуда мебошад, ки алоқаи дохилӣ ва вобастагии ҳаракати (беҳаракати) зиддихукукии ҷиноятӣ бо оқибати зарарноки бо он расонидашударо ифода мекунад. Оқибатҳои зарарнок бо ҳаракати (беҳаракати) шахс аз лиҳози сабабӣ алоқа дорад, агар кирдор вобаста ба замон пеш аз ин оқибат содир шуда бошад ва агар он бо тинан аз ин кирдор ба вучуд омада бошад¹³⁰.

Дар назарияи ҳукуки ҷиноятӣ масъалаи робитаи сабабӣ дар асоси таълимоти диалектикаи материалистӣ оид ба сабабият ҳал карда мешавад¹³¹.

Вобаста ба ин, сабабият дорои як қатор аломатҳои мебошад:

- 1) объективият;
- 2) умумӣ;
- 3) ҳаматарафа;
- 4) беохир;

---

¹²⁹ Ниг., масалан: Курс советского уголовного права (Часть Общая). Т. 1. Л., 1968. С. 338-354; Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Общая. Том II. Преступление. М., 1970. С. 155-204; Ковалев М. И., Васильков П. Т. Причинная связь в уголовном праве. М., 1958; Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. М., 1963; Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М., 1960; Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. М., 1963; Дурманов Н.Д. Общие основания учения о причинной связи в уголовном праве // В Сб.: Вопросы уголовного права. М., 1945; Шаргородский М. Д. Причинная связь в уголовном праве // Ученые труды ВИЮН, вып. X. М., 1947; Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы причинной связи в теории права // Советское государство и право, 1956, № 7; Пионтковский А. А. Проблема причинной связи в праве // «Ученые записки ВИЮН». М., 1949; Сергеева Т. Л. Вопросы причинной связи в практике по уголовным делам Верховного Суда СССР // Советское государство и право, 1950, № 3; Учебник уголовного права. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. М., 1996. С. 99-106; Уголовное право России. Учебник для вузов. В 2-х томах. Том 1. Общая часть / Отв. ред. А.Н. Игнатов и Ю.А. Красиков. М., 1998. С. 133-143; Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Отв. ред. И. Я. Козаченко и З. А. Незнамова. М., 2000. С. 156-163.

¹³⁰ Советское уголовное право. Часть Общая. С.120.

¹³¹ Ниг.: Курс советского уголовного права. В шести томах. Часть Общая. Том II. Преступление. М., 1970. С. 183-198.

- 5) вобаста ба замон ва макон даргузар будан;
б) зарурат ва қонуният.

Объективият дар он ифода меёбад, ки сабабият мақулаи айнӣ буда, новобаста ва берун аз шуури мо ҷой дорад.

Умумӣ будани сабабият дар он аст, ки ҳамаи зухуроте, ки дар табиат ва ҷамъият мавҷуданд, байни ҳамдигар алоқаманд буда, яке дигареро ба миён меорад ва ягон зухуроти бебабаб дар олами модӣ нест ва ҷой дошта ҳам наметавонад.

Ҳаматарафа будани сабабият маъноӣ онро дорад, ки робита байни зухурот ба таври бешумор гуногуннаваъ мебошад: вобаста ба намуд, мазмун, ҳислат, тарз ва ғайра.

Беохир будани сабабият онро чун материя тавсиф медиҳад ва ишора ба хусусияти абадият ва беохир будани онро дорад, зухуроте, ки дар он сурат мегиранд, бо занҷири беохир алоқаи мутақобила дошта, зинаи пештар сабаб ва зинаи минбаъда натиҷа мебошад.

Вобаста ба замон ва макон даргузар будани сабабият дар он ифода меёбад, ки як зухурот (сабаб) вобаста ба замон ҳамеша пеш аз дигар зухурот (натиҷа, оқибат) буда, онро ба вучуд меорад ва ин зухурот дар макон ба якдигар алоқаи мутақобила доранд.

Зарурат ва қонуният маъноӣ онро дорад, ки сабаб зухуроте мебошад, ки ба таври зарурӣ ва чун қонуният дигар зухуротеро, ки натиҷа мебошад, ба вучуд меорад ва робитаи тасодуфӣ робитаи сабабӣ доништа намешавад¹³².

Робитаи сабабӣ қисми ҳатмӣ ва зарурии ҳамаи таркибҳои модии ҷинойтҳо мебошад. Вале дар қонунгузориҳои ҷинойтӣ на мафҳуми робитаи сабабӣ дода шудаасту на дар ягон ҷои матнӣ он мафҳуми мазкур истифода гардидааст (дар таҷрибаи ҷаҳонӣ низ кам ба ҷашм мерасад, ки дар ҚЧ робитаи сабабӣ нишон дода шавад, вале ба ҳар ҳол чунин ҳолат мушоҳида мегардад. Масалан, моддаи 8 ҚЧ Гурҷистон (Робитаи сабабӣ) ин масъаларо танзим кардааст). Ин ҳолат ҳаргиз маъноӣ онро ифода намекунад, ки қонунгузор мавҷудияти робитаи сабабиро дар таркибҳои модӣ дар назар надорад. Дар ҳолатҳои мураккаб,

---

¹³² Ниг.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Отв. ред.-И. Я. Козаченко и З.А. Незнамова. М., 2000. С. 156-157.

хангоми инкишофи бисёрзинагии робитаи сабабӣ, қонун муқаррарсозии робитаи сабабиро махсус қайд мекунад.

Зимни бандубасти ҷиноятҳо дар як қатор мавридҳо зарура-ти баррасии ҳолатҳои ҷой дошта метавонад, ки дар натиҷаи со-дир намудани ҳаракати (беҳаракатии) ба ҷамъият хавфнок ҳо-лати хатарнок ва таҳдиди фарорасии оқибатҳои зарарнок ба миён меоянд. Дар ҳолатҳои мазкур хангоми бандубасти кирдор бояд робитаи сабабӣ дар байни ҳаракати (беҳаракатии) ба ҷамъият хавфнок ва зиддиҳуқуқии ҷиноятӣ бо он ҳолати хатар-ноке, ки дар натиҷаи он ба миён омадааст, муайян карда шавад. Зимнан, нисбат ба он оқибатҳои зарарноки имконпазир, ки мумкин аст дар ҳолати хатарноки мазкур ба вучуд оянд ва рафтори гунаҳгор робитаи эҳтимоли, имконпазир ва инкишофи имконпазирии пайдарпай муайян карда мешавад.

Тафовут миёни муқаррарсозии робитаи сабабии воқеан мавҷудбуда ва баҳодихии мантиқии фикрии инкишофи эҳти-молии ҳолат аҳамияти калони амалиявӣ дорад.

Барои муайян сохтани робитаи сабабӣ зарур аст, ки та-моми далелҳои зарурии тасдиқкунандаи мавҷудияти он ҷамъ-оварӣ карда шавад. Дар мавриди робитаи сабабии имконпазир масъала мураккабтар буда, сухан натавонанд дар бораи ҷамъ-овариҳои далелҳои зарурӣ, инчунин санҷиш ва баҳодихии тахмин-ҳо оид ба инкишофи имконпазир ва эҳтимолии ҳодисаҳо мера-вад.

Барои он ки ин баҳодихӣ объективан дақиқ бошад, зарур аст, ки ҳислати кирдори ба ҷамъият хавфнок дуруст ва дар ҳаҷ-ми пурра муайян ва баҳо дода шавад, ин ҳолат бо ҳолатҳои ди-гари пештар ҷойдошта бо ҳам гузошта шавад. Донишҳо дар со-ҳаи илму техника ва малакаи касбӣ нақши калон ва мусоидат-кунанда (ва ҳатто ҳалкунанда) дорад.

Моҳияти робитаи сабабӣ ҳамчун қисми тарафи объективии ҷиноят дар ҳуқуқи ҷиноятӣ дар муқаррароти зерин ифода ме-ёбад:

1) робитаи сабабӣ айнӣ буда, аломати тарафи объективии таркибҳои модӣ мебошад. Азбаски робитаи мазкур робитаи бай-ни кирдори мушаххас ва оқибат мебошад, он қисми робитаи умумии айнӣ байни зухурот, предметҳо, кирдорҳо дар табиат

ва ҷамъият мебошад. Ин қисмро мебояд аз робитаи умумӣ ҷудо сохт, алоҳида кард;

2) кирдоре, ки ҳамчун сабаб дониста мешавад, бояд ҳамеша вобаста ба замон пеш аз оқибат, ки натиҷа мебошад, ба вуқӯъ пайвандад. Маҳаки муайянсозии пайдарпайии онҳо ва дурустии муайянсозии сабаб таҷриба ва малакаи одамон мебошад. Касбияти судяҳо ва дигар шахсоне, ки бо бандубасти ҷиноятҳо саруқор доранд, нақши калон дар ин ҷода мебозад;

3) кирдоре, ки ба сифати сабаб баромад карда метавонад, шартӣ зарурии оқибати фарорасида мебошад, яъне шарте мебошад, ки бидуни он ин оқибат фаро расида наметавонист ва фаро расида ҳам наметавонад. Сабаб аз шарт бо он фарқ дорад, ки сабаб ҳамеша шарт мебошад, вале шарт на ҳамеша сабаб шуда метавонад. Сабаб ба таври зарурии оқибатро ба вучуд меорад, вале шарт онро ба вучуд намеорад, он фақат ҳолатест, ки ба ин ё он тарз барои фарорасии оқибат таъсир мерасонад ва ё метавонад таъсир расонад. Бояд дар назар дошт, ки сабаб метавонад бо як ё якчанд шарт пӯшида шуда бошад ва ба таври ғалат баробари сабаб қабул карда шавад;

4) азбаски робитаи сабабӣ байни кирдор ва оқибат робитаи зарурии ва натиҷаи қонуният аст, кирдор дар сурате сабаб шуда метавонад, ки агар шартӣ зарурии, ҳалқунанда ва асосии фарорасии оқибат бошад. Бинобар ин, кирдорро дар сурате сабаб эътироф кардан мумкин аст, ки агар он, аз як тараф, шартӣ зарурии фарорасии оқибат бошад (яъне чунин шарте, ки дар сурати набудани он оқибат ба вучуд намеомад) ва аз тарафи дигар маҳз ҳамин, на дигар шарт шартӣ дохилии заруриё бошад, ки фарорасии оқибатро ба вучуд овардааст.

Бояд қайд сохт, ки робитаи тасодуфӣ робитаи сабабӣ дониста намешавад.

Муқаррарсозии робитаи сабабӣ байни кирдор ва оқибат дар таркибҳои модӣ муайян намудани ҳолатҳои зеринро талаб мекунад:

1) кирдор ва оқибат ба ҷамъият хавфнок ва зиддиҳуқуқӣ ҳаст ё не;

2) ҳамин кирдор оқибати фарорасидаро ба вучуд овард ё не;

3) хамин кирдор хатари (эхтимолияти) фарорасии оқибати ғайримоддиро ҳамчун аломати ҳатмии тарафи объективии таркиби ҷинойати хотимаёфта ё дилхоҳ оқибати дигаре, ки чунин аломат мебошад, дар сурати фаро нарасидани он ҳангоми ҷинойати нотаом ба вучуд овард ё не;

4) ҳангоми фарорасии якчанд оқибат кирдор сабаби ҳар як оқибат ё сабаби як оқибат, ки метавонист сабаби дигар кирдори боз ҳам дуртар шудааст ё не ва ғайра.

Ҷой, тарз, вақт, олот, восита ва шароити содир намудани ҷинойат. Ин аломатҳои иловагии таркиби ҷинойат, ки тарафи объективии онро тавсиф медиҳанд, баъзан дар диспозитсияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҶТ пешбинӣ карда мешаванд. Онҳо дар баъзе мавридҳо ба сифати аломати бандубасткунандаи ҷинойат истифода мешаванд.

Ҷойи содиршавии ҷинойат, аз як тараф, шарти умумии ҷавобгарии ҷинойат бошад, аз тарафи дигар аломати иловагӣ мебошад. Ҳамчун шарти умумии ҷинойат он, масалан, дар моддаи 15 КҶ ҶТ пешбинӣ шудааст. Ҷойи содиршавии ҷинойат ҳамчун аломати асосӣ вақте шуда метавонад, ки махсус дар диспозитсияи Қисми махсуси КҶ ҶТ пешбинӣ гардида бошад.

Вақти (замони) содиршавии ҷинойат низ мисли ҷойи содиршавии он ҳамчун шарти умумии ҷавобгарии ҷинойатӣ ва ҳамчун аломати иловагӣ баромад карда метавонад.

Шароити содиршавии ҷинойат ин ҳолатест, ки дар он ё бо ҷой доштани он ҷинойат содир карда мешавад. Масалан, дар моддаи 105 КҶ ҶТ чунин шароити содиршавии ҷинойат пешбинӣ шудааст: «Кӯдаки навзоди худро куштани модар ҳангоми таваллуд ё бевосита пас аз он дар ҳолати харобии асаб, ки бо сабаби таваллуд ба вучуд омадааст ё дар ҳолати харобии рӯҳие, ки мукаллафиро истисно намекунад».

Тарзи содир кардани ҷинойат ин ҳаракат, усул ва тариқи иҷроӣ ягон амал аст. Тарзи содир намудани ҷинойат бо ду маъно истифода мешавад:

- 1) аломати ҳатмии тарафи объективӣ;
- 2) аломати иловагии тарафи объективӣ.

Дар мавриди яқум тарз бо кирдоре, ки дар диспозитсияи Қисми махсуси КҶ ҶТ тасвир шудааст, айнан як мебошад. Ба сифати аломати иловагии тарафи объективӣ тарз дар сурате

баромад карда метавонад, ки агар дар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КЧ ҚТ ба сифати аломати бандубасткунанда (вазнинкунанда) пешбинӣ шуда бошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои баҳснок ин тафовутгузорӣ дар байни олот ва воситаи содиркунии ҷиноят мебошад. Баъзан олот ҳамчун яке аз воситаҳои содиркунии ҷиноят доништа мешавад. Ба ин маъно восита ҳамаи он чизест, ки бо ёрии онҳо ҷиноят содир шудааст. Ба сифати воситаи содир кардани ҷиноят ҳайвонот, хурдсолон ё шахсони номукаллаф баромад карда метавонанд¹³³.

Дар иртибот бо ин муқаррароти зерин бояд ба инобат гирифта шаванд:

1) ҳам олот ва ҳам воситаи содир намудани ҷиноят предметҳои олами беруна мебошанд, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят барои содир намудани он истифода мешаванд;

2) зарур аст, ки олот ва воситаи содир кардани ҷиноят ба маъноҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ, криминологӣ ва криминалистӣ аз ҳамдигар фарқ карда шаванд;

3) ба маънои криминалистӣ ва криминологӣ предметҳои гуногуни олами модӣ баромад карда метавонанд, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ (ба маънои аломати иловагии тарафи объективии ҷиноят) танҳо он предметҳое ба сифати олот ва воситаи содир кардани ҷиноят баромад мекунанд, ки дар диспозитсияи Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ шудаанд;

4) олот дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ин предмети олами модӣ мебошад, ки барои содир намудани ҷиноят истифода шудааст ва барои манъ намудани он меёри дахлдори ҳуқуқии ҷиноятӣ муқаррар шуда, табиати ҳуқуқии ҷиноятӣ намуди мазкури ҷиноят муайян карда мешавад. Масалан, истифодаи яроқ ё предмети ба сифати яроқ истифодашаванда ҳангоми авбошӣ (қисми 3 моддаи 237 КЧ ҚТ) ё худ яроқ, лавозимоти чангӣ ё моддаҳои тарканди ҳангоми роҳзанӣ (банди «в» қисми 4 моддаи 249 КЧ ҚТ) ба чунин сифат баромад карда метавонанд. Воситаи содир

---

¹³³ Ниг.: Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков, 1982; Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Учебное пособие. Харьков, 1984; Панов Н.И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве // Автореф. дисс.... докт. юрид. наук. Харьков, 1987.

кардани ҷиноят ин предметҳои олами модӣ мебошанд, ки ҳангоми содир намудани дигар кирдор истифода мегардад, яъне ҳаракатро ҳамроҳӣ мекунад, ки муайянкунандаи табиати ҳуқуқии ҷиноятии ин ҷиноят аст ва баҳри манъ намудани он меъёри мушаххаси ҳуқуқии ҷиноятӣ муқаррар шуда, самаранокии онро баланд мебардорад. Масалан, ҳуччатҳо ё воситаҳои ҳаммонандкунии гумрукӣ, ки бо роҳи фиреб ҳангоми контрабанда (қочок) истифода мешавад (қисми 1 моддаи 289 КҶ ҚТ) ё худ воситаҳои нақлиёти механикӣ ё киштии ҳавоӣ ҳангоми шикори ғайриқонунӣ (банди «б» қисми 1 моддаи 232 КҶ ҚТ) ва ғайра.

Дар баробари ин бояд қайд сохт, ки тафовутгузориҳои дақиқ дар байни олот ва воситаи содир намудани ҷиноят ҳангоми бандубасти ҷиноят аҳамияти моҳиятӣ надорад.

Аломатҳои иловагии таркиби ҷиноят дар ҷараёни таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, инчунин баррасии судӣ бояд пурра вобаста ба ҳар як парвандаи ҷиноятӣ муайян карда шаванд. Ин қисми таркибии муайянсозии ҳақиқати объективӣ мебошад, ки дар раванди исбот вобаста ба ҳар як парвандаи ҷиноятӣ муайян карда мешавад.

Аҳамияти аломатҳои иловагии таркиби ҷиноят дар раванди бандубасти ҷиноятҳо дар се шакл зоҳир мегардад:

– дар диспозитсияи Қисми махсуси КҶ ҚТ онҳо ҳамчун аломати таркиби асосии ҷиноят баромад мекунанд;

– дар диспозитсияи Қисми махсуси КҶ ҚТ онҳо ҳамчун аломати бандубасткунандаи (вазникунандаи) таркиби ҷиноят баромад мекунанд;

– барои бандубасти ҷиноят аҳамият надошта, ҳангоми фардисозии ҷазо ба инобат гирифта мешаванд.

Саҳви асосии казуалии бандубастӣ инҳо мебошанд:

1) беҳаракатӣ ҳамчун сабаби оқибати ба ҷамъият хавфнок дониста намешавад;

2) сабаб бо шартӣ фарорасии оқибат айният дода мешавад;

3) ду намуди гуногуни робита омехта карда мешаванд: сабабу натиҷа ва тасодуфию зарурӣ;

4) робитаи сабабӣ дар ҷиноятҳои дорои таркиби расмӣ муайян карда намешавад;

5) хулосаҳои экспертизаи судӣ нисбат ба сабабҳои фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок нодуруст баҳо дода мешавад;

6) ба робитаи сабабии объективӣ аломатҳои субъективӣ, пеш аз ҳама, гуноҳ ҳамроҳ карда мешавад;

7) хусусиятҳои расонидани зарар ҳангоми ҳамиштироқӣ ба ҳисоб гирифта намешавад.

Ба шарҳи ҳар як ин ҳолатҳо муфассалтар мегузарем. Дар адабиёти ҳуқуқӣ баъзан беҳаракатӣ ҳамчун сабаби оқибати ба ҷамъият хавфнок дониста намешавад. Чунин гуфта мешавад, ки «ҳеч чиз ба ҳеч чиз зарар намерасонад». Чунин акидаро аз ҷумла М. Д. Шаргородский, В.Б. Малинин ва дигарон доранд¹³⁴.

Барои қонунгузор ва ҳуқуқтатбиқкунанда дар сабабияти беҳаракатӣ шубҳае ҷой надорад. Беҳаракатӣ на ҳамчун «ҳеч чиз», балки ҳамчун шакли рафтори ғайрифаъол дар тафовут аз ҳаракати фаъол баррасӣ мегардад. Имконияти каузалиаш дар он ифода меёбад, ки субъект худро аз низоми рафтор хорич мекунад, дар ҳоле ки уҳдадор буд ва имконияти ҳаракат қарданро ҷиҳати бартарафсозии зарар дошт. ҚЧ ҚТ як қатор беҳаракатии ҷиноятиро пешбинӣ кардааст, ки зарари воқеиро мерасонанд ё хатари фарорасии онро ба вучуд меоранд. Беҳаракатӣ ҳамчун кирдори ба ҷамъият хавфноки ғайрифаъол мувофиқан чун «сабаби ғайрифаъол» дуруст тавсиф дода мешавад¹³⁵.

Хунуқназарӣ ин беҳаракатӣ дар намуди иҷро нақардан ё ба таври дахлдор иҷро нақардани вазифаҳои худ аз ҷониби шахси мансабдор дар натиҷаи муносибати беинсофона ё бепарвоёна ба хизмат мебошад, агар ин боиси ба таври ҷиддӣ поймол қардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрванд ё ташкилот ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ё давлат гашта бошад (қисми 1 моддаи 322 ҚЧ ҚТ).

---

¹³⁴ Ниг.: Малинин В.Б., Шаргородский М. Д. Причинность и современность // Российское уголовное право: традиции, современность, будущее. СПб., 2005. С. 108–135; Малинин В.Б. Причинная связь в уголовном праве. СПб., 2000; Мыц Я.А. Оставление в опасности в уголовном праве России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007.

¹³⁵ Кошелева А.Ю. Особенности причинной связи в составах преступлений, совершенных путем бездействия: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2005.

Тачрибаи тафтишотӣ ва судӣ ба уҳдадорӣ ва имконияти рафтор намудани субъект тарзе рафтор мекунад, ки оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок баргараф карда шавад.

Сабабнок будани беҳаракати ҚЧ Эстония хеле хуб тасвир кардааст: «Аломати объективи таркиби кирдори гунаҳгори тасвири ҳаракат ва беҳаракати дар қонун ва дар ҳолатҳои бо қонун пешбинишуда - оқибат, ки бо он дар робитаи сабаби қарор дорад, мебошад» (қисми 2 моддаи 12). ҚЧ Гурҷистон низ пешбини мекунад: «Беҳаракати дар чунин ҳолат шарт зарурии амалишавии оқибатҳои дахлдори пешбинишуда ё ба вучуд овардани хатари мушаххас доништа мешавад, вақте ба шахс уҳдадорӣ махсуси ҳуқуқи ҳаракат қардан во гузошта шуда, шахс имконият дошт чунин ҳаракатро иҷро намояд ва дар натиҷаи ҳаракати ҳатмӣ ва имконпазир оқибатҳо аз байн рафта-нашон мумкин буд» (қисми 3 моддаи 8).

Имконияти расидани зарар дар натиҷаи беҳаракати аксиома мебошад, муҳокимае мебошад, ки исботро ҳатто талаб намекунад.

Аз ин рӯ, тасдиқоти зерин нодуруст мебошад: «Ҷинояте, ки дар шакли беҳаракати содир карда мешавад, таркиби модӣ дошта наметавонад, зеро беҳаракати оқибатҳоро дар намуди тағйироти мушаххас дар олами модӣ ба вучуд намеорад»¹³⁶. Дар ин асос ҳулосае, ки ҷинояти ёрӣ нарасонидан ба бемор аз ҷониби қонунгузор нодуруст тасвир шудааст, беасос мебошад.

Моддаи 128 ҚЧ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятиро барои ёрӣ нарасонидан ба бемор дар ҳолате пешбини мекунад, ки аз агар он беэҳтиётӣ боиси ба саломатии бемор расонидани зарари миёна гардидааст. Қонунгузор пештар ҷавобгарии ҷиноятиро барои чунин беҳаракати сарфи назар аз оқибат (бидуни расонидани зарари воқеӣ низ) пешбини мекард. Ин ҳолат боиси беасос ва сӯз шудани доираи ҷавобгарии ҷинояти мегардад.

Назарияи баробарарзиши (эквивалентии) сабабият бинобар айниятдихии сабаб ва шарт ва эътирофи оқибати ба ҷамъият хавфнокро ба вучуд овардани шарт мавриди танқид қарор дода мешавад. Ин назария боиси васеънамоии беҳудуди асос-

---

¹³⁶ Ниг.: Мыц Я.А. Оставление в опасности в уголовном праве России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. С. 25.

ҳои объективии ҷавобгарӣ барои расонидани зарар мегардад. Мувофиқи назарияи «шарти зарурӣ» («*conditio sine qua non*») шарт метавонад ба фарорасии оқибат оварда расонад ва дар чунин маврид онро сабаби ин оқибат шуморид. Мисоли классикӣ: А. ба банди зарари сабук ба саломатӣ расонид. Вақте банди дар беморхона буд, ногаҳон беморхона оташ мегирад ва дар натиҷа банди вафот менамояд. Азбаски зарари сабук сабаби зарурии ба беморхона рафтани банди гардид, гӯё байни ҳаракатҳои А. ва марги банди робитаи сабабӣ ҷой дорад. Ҷиҳати маҳдуд кардани чунин навъи ҷавобгарӣ ҷонибдорони назарияи баробарарзишӣ дар гуноҳ мебинанд. Агар А. маргро пешбинӣ накарда бошад, ҷавобгар нест, агар пешбинӣ карда бошад, ҷавобгар аст. Дар натиҷаи чунин муносибат боз ба иштибоҳи дигар роҳ дода мешавад, ки сабабияти объективӣ аз аломатҳои субъективӣ (гуноҳ) вобаста мегардад.

Ҷанбаи муҳим ва аҳамиятнок дар назарияи мазкур дар он аст, ки ҳаракат ё беҳаракатие, ки шарти зарурии фарорасии оқибати ба ҷамъият хавфнок нагардидааст, сабаб шуда наметавонад.

Мафҳуми «шарти расонидани зарар» дар мавриди ҳам-иштироқӣ низ татбиқшаванда аст. Дар мавриди ҳимичрокунии одӣ, аз ҷумла дар мавриди содир шудани ҷиноят аз ҷониби гурӯҳи шахсон бе маслиҳати пешакӣ, вақте ҳамаи субъектон зарар расонидаанд (масалан, одамкушӣ, ки дар натиҷаи аз ҷониби ҳамаи гунаҳгорон лагадкӯбӣ кардан фаро расидааст), зараррасонӣ зараррасонии якҷоя аст. Ин амал дар ҷиноятҳои бе-эҳтиётона низ ба ҷашм мерасад, масалан, ҳангоми вайрон кардани қоидаҳои техникаи беҳатарии роҳҳо ва ғайра. Бандубасти якҷоя расонидани зарари ягона мушқил нест. Барои ин амал ҳама мувофиқи гуноҳи фардӣ ва дараҷаи он ҷавоб медиҳанд.

Чунин якҷоя расонидани зарар ҳангоми ҷиноятҳое, ки аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ, гурӯҳҳои муташаккил ва иттиҳодияҳои ҷиноятӣ содир карда мешавад, ба ҷашм мерасад. Аз лаҳзаи маслиҳат ҳамаи аъзои гурӯҳ ё иттиҳодия ҳимичрокунанда мешаванд, ки якҷоя зарар мерасонанд. Якҷоя расонидани зарар дар чунин ҳолат ҷоиш аст, дар гурӯҳҳои муташаккил ва иттиҳодияҳо бошад, тақсими техникаи нақш-

хоро чиҳати ноил шудан ба натиҷаи ба нақша гирифташуда пешбинӣ мекунад.

Детерминатсия дар ҳамиштирокии ғайригурӯҳӣ, ки дар он ёрдамчӣ, таҳриқкунанда, ташкилкунанда мавҷуд буда, гурӯҳ ё иттиҳодро ба вучуд намеорад, ба тариқи дигар сурат мегирад

Робитаи сабабӣ бо зарар дар ҳаракатҳои иҷроқунанда мавҷуд аст. Дигар шарикон бо оқибати ба ҷамъият хавфнок на бо робитаи сабабӣ, балки робитаи вобастагӣ алоқаманданд. Робитаи сабабӣ дар онҳо бо таъмини ҳаракатҳои иҷроқунанда мавҷуд аст, ки дар натиҷа ҷаҳди иҷроқунанда чиҳати содир намудани ҷиноят ташаккул ёфтааст. Ҳамин тавр, дар ҳамиштирокии ғайригурӯҳӣ, ба ғайр аз иҷроқунандаи ҷиноят ва оқибат, робитаи вобастагӣ мавҷуд аст. Робитаи сабабӣ байни ҳаракати онҳо ва ҳолати омодагии иҷроқунанда чиҳати содир намудани ҷиноят ҷой дорад. Он ҷавобгарии ҷиноятии ҳамиштирокчиёнро ҳангоми ихтиёрӣ даст кашидани иҷроқунанда барои тайёри ба ҷинояти вазнин ва махсусан вазнин объективӣ мегардонад (қисми 5 моддаи 37 КҶ ҚТ). Тайёри ба ҷиноят ин дидаю дониста фароҳ овардани шароит барои содир намудани ҷиноят мебошад. Мувофиқан дар ҳамиштирокии ғайригурӯҳӣ, ба ғайр аз иҷроқунанда, дигар ҳамиштирокчиён оқибати заранокро тавассути робитаи вобастагӣ таъмин мекунанд.

Вобаста ба ин, бандубасти робитаи сабабиро дар шарикии ғайригурӯҳӣ бо ду давра бояд гузаронид:

– дар давраи аввал робитаи сабабӣ байни ҳаракати (беҳаракатии) ташкилқунанда, таҳриққунанда, ёрдамчӣ ва ҳолати омодагии (розигии) иҷроқунанда чиҳати содир намудани ҷиноят бояд муайян карда шавад;

– дар давраи дуюм бояд робитаи сабабӣ дар байни ҳаракати иҷроқунанда ва оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки фарорасида, инчунин робитаи вобастагии (шарти зарурии) ин оқибат бо рафтори шарикон муайян карда шавад.

Шарти зарури на ҳамеша сабаби зарар шуда метавонад. Он мустақилона барои ба вучуд омадани оқибат дар марҳилаи минбаъдаи детерминатсия қувваи ҳосилқунанда шуда наметавонад. КҶ Гурҷистон дар партави анъанаи мактаби ҳуқуқи ҷиноятиаш дар моддаи 8 («Робитаи сабабӣ») мавқеъро оид ба

шарти зарурии фарорасии оқибати чиноятӣ ҳамчун сабаб қабул кардааст. Дар он омадааст:

«1. Агар мувофиқи моддаи дахлдори Кодекси мазкур чиноят танҳо дар ҳолате хотимаёфта доништа шавад, ки кирдор оқибати зиддихуқуқӣ ё хатари мушаххаси амалишавии ин оқибатҳоро ба вучуд орад, муайян намудани робитаи сабабӣ байни ин кирдор ва оқибатҳо ё хатар зарур аст.

Робитаи сабабӣ вақте ҷой дорад, ки кирдор шарти зарурии оқибати зиддихуқуқӣ ё хатари мушаххаси пешбиниқардаи моддаи дахлдори Кодекси мазкур бошад, ки бе он дар ин дафъа ин оқибатҳо амалӣ намешуданд ё чунин хатар ба вучуд намеомад».

Мавқеи муаллифони китоби дарсӣ номувофиқ аст. Аз як тараф, муаллиф дуруст назарияи баробарарзиширо танқид кард, тафовутгузори байни шароит ва сабабро пешниҳод кардааст, аз тарафи дигар чунин хулоса мекунад: «Ҳамин тавр, робитаи сабабӣ байни кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) ва оқибати чиноятӣ ҳамчун аломати тарафи объективӣ ҷой дорад вақте, ки ҳаракат (беҳаракатӣ) шарти зарурии (сабаби бевоситаи) фарорасии ин оқибатҳо буда, фарорасии онҳоро аз рӯи қонуният дар шароити мушаххас ба вучуд овардааст»¹³⁷.

Муайянсозии робитаи сабабӣ ретроспективӣ сурат мегирад, яъне аз оқибат ба сабаб. Зарар аллақай дар марҳилаи муайян намудани ҳодисаи чиноят ва дар намуди умумии аз ҷониби шахси ҷисмонӣ расонида шуданаш исбот карда мешавад. Таҳлили дақиқи ҳислати зарар ба шахсият, ҷамъият ва давлат бинобар якрангии сабаб ва оқибат ба муҳаққиқ имкон медиҳад, ки ба ҳаракате (беҳаракатие), ки зарарро ба вучуд овардааст, барояд. Зарари ҷисмонӣ, молумулкӣ, иҷтимоӣ ва ташкилӣ бо ҳаракати (беҳаракатии) дахлдор расонида мешавад, ки тамоюли объективӣ ба пайдоиши зарари мазмунан якранг дорад.

Дар кирдорҳои муқобили амнияти ҷамъиятӣ дар чиноятҳои нақлиётӣ ин ҳаракатҳое, ки ҳолати садамавиरो ба вучуд овардааст, вайронкунии қоидаҳои сохтмонӣ ва ғайра мебошад. Агар ин тамоюли объективии ҳаракат (беҳаракатӣ) на умуман, балки дар шароити мушаххас бидуни иштироки дигар шахсон

---

¹³⁷ Уголовное право России. Часть Общая и Особенная: Учебник. М., 2004. С.84.

ва қувваҳои беруна зарар расонида бошад, мавҷудияти робитаи сабаби муқаррар карда мешавад. Дар ҷиноятҳои дорои меъёри бланкетӣ шартӣ ҳатмии фарорасии зарар вайрон кардани меъёрҳои махсус мебошад. Тафтишот ва суд чунин меъёрҳоро ҳудудшон меёбанд ва бо тартиби ҳатмӣ ба онҳо дар ҳукм ҳавола мекунад (истинод меоранд), зеро ин масъала масъалаи ҳуқуқӣ мебошад. Ба мутахассисон ва коршиносон савол оид ба робитаи сабабии байни рафтори гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванд ва зарари тиббӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва ғайра гузошта мешавад. Дар қарорҳои татбиқкунандагони ҳуқуқ ба коршиносон пешниҳод намудани ҷавоб ба саволҳои ҳуқуқӣ, яъне дар ҳусуси мавҷуд будани робитаи сабабӣ байни кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) ва оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ғалат мебошад. Яъне робитаеро, ки коршинос ва ё мутахассис муайян мекунад, аз робитаи сабабие, ки мақомоти ваколатдори давлатӣ муайян мекунад, фарқ бояд кард.

Барои бандубасти дурусти робитаи сабабӣ шарҳи он ҳамчун робитаи зарурӣ, на тасодуфӣ чандон аҳамиятнок нест. А.А. Пионтковский чунин ақидае дошт, ки робитаи сабабӣ ҳамеша зарурӣ мебошад, робитаи тасодуфӣ бошад сабабӣ нест. В.Н. Кудрявцев ин ақидаро асоснок барои муқобилгузориҳои механикӣ тасодуф ва зарурат, барои рад намудани ҳосияти қонунияти тасодуф танкид карда буд¹³⁸.

Дар ҳар сурат то ҳол ақидаи мазкур сарфи назар аз танкидҳои зиёд ҷой дорад. Масалан, А.В. Наумов чунин мешуморад, ки сабаби ҷиноят ҳамеша робитаи зарурӣ аст. Дар баробари ин, ӯ заруратро назар ба фаҳмиши диалектикаи материалистӣ дигар ҳел мефаҳмад. Зарурат ин зухуроти ногузир дар шароити муайян мебошад. А.В. Наумов ба мафҳуми зарурат чунин мазмунро ҳамл менамояд: «... вақте он бо инкишофи дохилии ин кирдор алоқаманд аст, бо хусусиятҳои хос дар ин ё он маврид, ки он сурат мегирад. Робитаи тасодуфӣ дар сурате эътироф карда мешавад, ки оқибат натиҷаи инкишофи дохилии кирдори муайян набошад, балки бо дигар сабаб ва ҳолатҳо ба

---

¹³⁸Кудрявцев В.Н. К вопросу о причинной связи в уголовном праве // Советское государство и право. 1950. № 4; Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1960. С. 202–212.

вучуд омада бошад»¹³⁹. Вале робитаи сабабии тасодуфӣ чой до-рад. Барои он ҷавобгарӣ аз рӯи дигар асосҳо (гуноҳ ҳамчун асоси субъективӣ) ба вучуд намеояд.

Иваз гардидани мавзӯи таҳлил вақте «робитаи сабабии зарурӣ» ва «робитаи сабабии тасодуфӣ» менависанд, ба вучуд меояд, ки боиси иштибоҳ хангоми бандубаст мегардад. Хангоми бандубасти робитаи сабабӣ ба саволи зерин ҷавоб дода мешавад: ҳаракат (беҳаракатӣ) сабаби ин ё он оқибати ба ҷамъият хавфнок буд ё не, робитаи сабабӣ буд ё он чой надошт. Зарурат ва тасодуф хангоми ҷавоб додан ба савол дар хусуси мавҷуд будан ё набудани робитаи сабабӣ нақше надорад.

Таҷрибаи судӣ ва тафтишотӣ сабабро бо «бевосита» будани он алоқаманд мегардонанд, яъне бе таъсири дигар сабабҳо ба вучуд омадани зарар. Сабаб ҳамчунин «мустақим» номида мешавад, яъне бе алоқамандӣ бо таъсири дигар сабабҳо барои ба вучуд омадани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок. Ва ин дуруст аст, махсусан дар ҳолатҳои расонидани зарар бо омехтагии дигар сабабҳо дар намуди омилҳои инсонӣ, технотронӣ, табиӣ ва ғайра. Робитаи сабабӣ ҳамеша дузина мебошад. Байни сабаб (ҳаракат, беҳаракатӣ) ва оқибат (оқибати ба ҷамъият хавфнок) дигар зинаи детерминатсия чой надорад.

Хамин тавр,

– дар парвандаҳои ҷиноятӣ таҳлили робитаи сабабӣ ба таври ретроспективӣ сурат мегирад, яъне аз оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ба ҳаракат (беҳаракатӣ). Яқрангии оқибат ва сабаб имкон медиҳад, ки доираи бандубаст бо мазмуни тамоюли ҳаракати (беҳаракатии) ба ҷамъият хавфнок маҳдуд гардад;

– зарар аз ҷиноятҳои вобаста бо вайрон кардани қоидаҳои махсус талаб менамояд, ки ба сифати зинаи яқум детерминатсияи ҳаракат, ки дар санади дахлдори бланкетӣ пешбинӣ шудааст, муқаррар карда шавад. Чунин вайронкунӣ аз рӯи тамоюли худ бояд чун шартӣ зарурии расонидани зарар баромад намояд;

– набояд сабаб бо шароит (ҳатто бо зарурӣ низ) омехта карда шавад. Детерминатсияи онҳо вобаста ба васила гуногун мебошад. Шароит танҳо барои расонидани зарар мусоидат ме-

---

¹³⁹Наумов А.В. Российское уголовное право: Курс лекций. Т. 1. Общая часть. М., 2004. С. 200–205.

кунад ва мазмунан оқибати ба чамъият хавфнокро ба вучуд оварда наметавонад. Сабаб – ҳаракати (беҳаракатии) субъект вобаста ба хусусиятҳои имконпазирии генетикии худ бевосита оқибати ба чамъият хавфнокро на умуман, балки дар шароити мушаххаси содиршавии ҷиноят ба вучуд меорад;

– таснифи илмии сабаб ба зарурӣ ва тасодуфӣ барои бандубасти дурусти он мусоидат намекунад. Охири талаб мекунад, ки ба саволи мавҷуд будан ё набудани робитаи сабабӣ дар байни ҳаракат (беҳаракатӣ) ва оқибати ба чамъият хавфнок ҷавоби дақиқ дода шавад. Онҳо зарурӣ ё тасодуфӣ буданд, аҳамият надорад, агар ҷавоб оид ба сабабият мусбат ва ё манфӣ бошад.

БОБИ 8. СУБЪЕКТИ ЧИНОЯТ

- §1. Мафхум ва аломатҳои субъекти чиноят**
- §2. Синну соли ҷавобгарии чиноятӣ**
- §3. Мукаллафӣ ва номукаллафӣ**
- §4. Субъекти махсус**
- §5. Ҷавобгарии чиноятӣ шахсони дорои парешонҳои дардмандонаи рӯхӣ, ки мукаллафиро истисно намекунад ва шахсоне, ки дар ҳолати мастӣ чиноят содир намудаанд**

§1. МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ СУБЪЕКТИ ЧИНОЯТ

Субъекти чиноят ин мафхуми ҳуқуқии чиноятӣ мебошад. Масъалаи субъекти чиноят ба таври ногусастанӣ бо ба ҷавобгарии чиноятӣ кашидани шахс алоқаманд аст. Гузашта аз он, шахсияти субъекти чиноят дорои аҳамияти криминалогӣ низ мебошад.

Субъекти чиноят ин шахси воқеии мукаллаф мебошад, ки ба синни муқарраркардаи қонуни чиноятӣ расида, дар содир намудани чиноят гунаҳгор мебошад. Субъекти чиноят унсури ҷудонашавандаи таркиби чиноят мебошад.

Субъекти чиноят ва аломатҳои он дар моддаҳои 22-26 боби 4 КҶ ҚТ ва як қатор моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ муайян карда шудааст.

Аломатҳои, ки дар моддаҳои зикршудаи КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, барои тамоми субъектони чиноятҳо ҳатмӣ мебошад. Набудани аломате, ки дар моддаҳои 22-26 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, боиси истисно гардидани субъекти чиноят ва таркиби чиноят дар маҷмӯи мегардад.

Қабул шудааст, ки муқаррароти дар моддаҳои 22, 23 ва 24 КҶ ҚТ тавсифёфта дар умум аломатҳои субъекти умумии чиноятро ифода мекунанд.

Дар бештари моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ дар доираи мафхуми умумии субъекти чиноят боз аломати иловагӣ пешби-

нӣ шуда метавонад, ки субъекти мушаххаси таркиби ҷинойти дахлдор мебошад. Мавҷуд набудани чунин аломати иловагӣ мавҷудияти субъекти мушаххаси таркиби ҷинойти дахлдорро истисно менамояд.

Субъектони ҷинойте, ки дар баробари доштани аломатҳои умумии пешбиниқардаи моддаҳои 22, 23 ва 24 КҶ ҚТ, боз дорои аломатҳои иловагии дар таркибҳои ҷинойти мушаххас пешбинишуда мебошанд, субъектони махсус ном доранд.

Мувофиқи моддаи 22 КҶ ҚТ «Танҳо шахси воқеии муқаллаф ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида мешавад, ки ба синну соли муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс расидааст».

Аз меъёри мазкур бармеояд, ки субъекти умумии ҷинойт дорои се аломати ҳатмӣ мебошад:

- 1) шахси воқеӣ;
- 2) шахси муқаллаф;
- 3) шахсе, ки ба синни муқаррарқардаи КҶ ҚТ расидааст.

Мафҳуми шахси воқеӣ (ҷисмонӣ) дар КҶ ҚТ қушода нашудааст.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 17 Кодекси граждании ҚТ тахти мафҳуми шахси воқеӣ – шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони давлатҳои дигар, инчунин шахси бешахрвандӣ фаҳмида мешавад.

Синни ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидан ва муқаллафӣ (дар намуди манфии он – номуқаллафӣ) дар моддаҳои 23 ва 24 КҶ ҚТ қушода шудаанд.

Пеш аз ҳама ба сифати субъекти ҷинойт шахси ҷисмонӣ, яъне инсон баромад мекунад. Аз ибтидои кодификатсияи қонунгузори ҷинойтӣ дар Тоҷикистон (дар замони шӯравӣ) ба сифати субъекти ҷинойт шахси ҷисмонӣ баромад мекард, ҳарчанд бевосита ин дар тафовут аз КҶ ҚТ-и ҳоло амалкунанда қайд нагардида буд. Дар таҷрибаи дигар давлатҳо ҷавобгарии ҷинойтии шахсони ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст (Англия, Олмон, Канада, Ҷумҳурии Халқии Чин, Нидерландия, ИМА, Фаронса ва ғайра).

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баъзан оид ба муқаррар қардани ҷавобгарии ҷинойтии шахсони ҳуқуқӣ масъала-

гузорӣ карда мешавад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ низ тадқиқот ва пешниҳодҳои судманд шудааст¹⁴⁰.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ падидаи субъекти ҷиноят ҳе-ле ботафсил таҳлил ва тадқиқ шудааст¹⁴¹.

Ба сифати субъекти ҷиноят мувофиқи қонунгузори Тоҷи-кстон танҳо шахси воқеӣ баромад мекунад. Ҷавобгарии ҷи-ноятӣ шахсони ҳуқуқӣ дар ҳудуди Тоҷикистон (дар замони шӯравӣ) то ҳол пешбинӣ нашудааст.

Мувофиқи моддаҳои 14 ва 15 КҶ ҚТ субъекти ҷавобгарии ҷиноятӣ шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ шуда метавонанд. Тибқи қисми 4 моддаи 14 КҶ ҚТ «Масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ намояндагони ди-пломатии давлатҳои хориҷӣ ва шаҳрвандони дигари дорои ма-суният, дар ҳолати аз ҷониби ин шахсон содир шудани ҷиноят дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳал мешавад».

Аҳамияти субъекти ҷиноят гуногун мебошад:

1) агар ягон аломати субъекти умумӣ мавҷуд набошад, тар-киби ҷиноят низ истисно карда мешавад;

2) ҳангоми содир шудани ҷиноят аз ҷониби ду шахс, агар яке аз онҳо дорои аломатҳои субъекти ҷиноят набошад, шар-икӣ дар ҷиноят истисно карда мешавад;

3) дар ҷиноятҳои дорои субъекти махсус шахсе, ки ало-матҳои субъекти махсусро надорад, иҷрокунандаи ҷиноят шуда наметавонад;

4) аломатҳои бандубасткунанда ва махсус бандубасткунан-да, ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабуккунанда, ки ба ҳислати субъекти ҷиноят дахл дорад, мумкин аст ҳангоми бандубасти

---

¹⁴⁰ Ниг.: Рарог А.И. Настольная книга судьи по квалификации преступлений. М., 2006. С. 192.

¹⁴¹ Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. М., 1958; Рашковская Ш. С. Субъект преступления. М., 1960; Семенов С. А. Специальный субъект преступления в уголовном праве // Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. М., 1999; Покаместов А. В. Понятие и основные признаки организатора преступной деятельности в уголовном праве. Лекция. М., 2000; Покаместов А. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика организатора преступной деятельности // Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. М., 2000.

чиноят ё ҳангоми таъини ҷазо вақте ба инобат гирифта шавад, ки гунаҳгор дорои ин аломатҳо бошад;

5) як қатор аломатҳо, ки субъекти чиноятро тавсиф ме-диҳанд, имконпазир ё имконнопазирии таъини ҷазоро муайян мекунад. Масалан, ҳангоми таъини ҷазои ҳукми қатл, якумра маҳрум сохтан аз озодӣ, озод қардан аз ҷавобгарии чиноятӣ, озод қардан аз ҷавобгарии чиноятӣ ва ғайра.

§2. СИННУ СОЛИ ҶАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ

Аломати ҳатмии субъекти чиноят ин расидан ба синни муқарраркардаи қонунгузори чиноятӣ мебошад. Синни субъекти умумӣ дар моддаи 23 КҶ ҚТ, ки «Синну соли, ки аз он ҷавобгарии чиноятӣ фаро мерасад» ном дошта, аз чор қисм иборат аст, пешбинӣ шудааст.

Мувофиқи қисми 1 моддаи 23 КҶ ҚТ ба ҷавобгарии чиноятӣ шахсе қашида мешавад, ки дар вақти содир намудани чиноят ба синни шонздаҳсолагӣ расидааст. Ин синну сол синну соли умумии ҷавобгарии чиноятӣ мебошад.

Қисми 2 моддаи 23 КҶ ҚТ синну соли истисноии ҷавобгарии чиноятро муқаррар кардааст. Мувофиқи он шахсе, ки дар вақти содир намудани чиноят ба синни чордаҳсолагӣ расидааст, барои содир намудани чиноятҳои зерин ба ҷавобгарии чиноятӣ қашида мешаванд: одамқушӣ (моддаи 104); қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ (моддаи 110); қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ (моддаи 111); одамрабӯӣ (моддаи 130); таҷовуз ба номус (моддаи 138); қирдорӣ зӯрварии дорои хусусияти шахвонӣ (моддаи 139); терроризм (моддаи 179); ғасби гаравгон (моддаи 181); тасарруфи ярок, лавозимоти қангӣ, моддаҳои тарқанда ва воситаҳои тарқиш (моддаи 199); муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан (моддаи 200); муносибати ғайриқонунии бо воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ (моддаи 201); тасарруфи воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ (моддаи 202); парвариши ғайриқонунии зироатҳои дорои моддаҳои нашъаовари қиштанон манъшуда (моддаи 204); муомилоти ғайриқонунии моддаҳои саҳттаъсир ва заҳролуд бо мақсади ба соҳибияти каси дигар додан (моддаи

206); корношоям сохтани воситаҳои нақлиёт ё роҳҳо (моддаи 214); авбошӣ дар ҳолатҳои вазнинкунанда (қисмҳои 2 ва 3 моддаи 237); дуздӣ (моддаи 244); ғоратгарӣ (моддаи 248); роҳзанӣ (моддаи 249); тамаъҷӯӣ (моддаи 250); ғайриқонунӣ ҳай карда бурданиавтомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бидуни мақсади тасарруф (моддаи 252); қасдан несту нобуд ё вайронкардани молу мулк дар ҳолатҳои вазнинкунанда (қисми 2 моддаи 255).

Муқаррар намудани синни поиншудаи (ақали) ҷавобгарии ҷиноятӣ, яъне аз синни чордаҳсолагӣ, барои бисту ду ҷиноят бо он шарҳ дода мешавад, ки бо расидан ба ин синну сол шахс имкон дорад ҳислати воқеӣ ва ба ҷамъият хавфнокии ин ҳаракат-хоро дарк намояд.

Бо ҳамин сабаб дар қисми 4 моддаи 23 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ки агар ноболиғ дар вақти содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ба синну соли дар қисмҳои 1 ё 2 моддаи 23 КҶ ҚТ пешбинишуда расида бошад, аммо дар натиҷаи ақиб мондан дар инкишофи рӯҳи, ки бо парешонҳолии рӯҳӣ алоқаманд намебошад, наметавонист ба таври пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк намояд ё онҳоро идора намояд, ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дигар сабабҳои кам кардани синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ низ нишон дода шудааст¹⁴².

Синну соли ҳадди ақали муқарраркардаи қонунгузор, ки бо фаро расидан ба он ҷавобгарии ҷиноятӣ оғоз мегардад, масъалаи хеле нозук ва вазифаи мураккаб мебошад, ки асосноккунии иҷтимоиро талаб мекунад. Дар таҷрибаи давлатҳои гуногун ин масъала бо назардошти омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба таври гуногун ҳал карда шудааст. Дар як қатор давлатҳои исломӣ, ҳамчунин дар Ирландия ва Швейтсария ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни 7-солагӣ фаро мерасад (дар ин маврид ҷазои ҷиноятӣ нисбат ба онҳо татбиқ карда намешавад, дар ҳар сурат онҳо субъекти ҷиноят доништа мешаванд). Дар Англия ин синну сол аввал 7-солагӣ буд, ҳоло 10-солагӣ мебошад (албатта, дар ин синну сол ҷавобгарии маҳдуди ҷиноятӣ

---

¹⁴²Ниг.: Уголовное право. Общая часть. Учебник / Под ред. Л. Д. Гаухмана и Л.М. Колодкина. М., 1997. С. 174-175.

фаро мерасад). Мувофиқи КЧ Фаронса ҷавобгарии ҷиноятӣ аз 13-солагӣ фаро мерасад. Дар Булғория, Олмон, Норвегия, Руминия ва Чопон синни ҷавобгарии ҷиноятӣ 14-солагӣ мебошад. КЧ Финландия синни ҷавобгарии ҷиноятиро аз 15-солагӣ муқаррар намудааст. Дар аксари давлатҳои ИДМ ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни 16-солагӣ (дар ҳолатҳои истисноӣ 14-солагӣ) муқаррар шудааст. Дар баъзе давлатҳо синну соли тафриқавии ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Масалан, дар Ёзбекистон барои одамкушӣ бо ҳолатҳои вазнинкунанда ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни 13-солагӣ фаро мерасад. Дар штати Ёю-Йорк аз рӯи қоидаи умумӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни 16-солагӣ ба вучуд меояд, вале барои ҷинояти одамкушӣ бо ҳолати вазнинкунанда ҷавобгарӣ аз синни 13-солагӣ муқаррар шудааст.

Имрӯзо дар баъзе доираҳо оид ба масъалаи тағйир додани синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ масъалагузориҳо мешавад. Дар ин замина мо чунин тавсия медиҳем, ки таҷрибаи дигар давлатҳо дақиқ омӯхта шавад, омилҳои паст ва ё баланд будани синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ин ё он ҷиноят дақиқ карда шуда, баъд бояд атрофи ин масъала сухан ронд. Нодуруст муайян кардани синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ (бе назардошти зеҳнияти миллӣ, урфу одатҳо, инкишофи рӯҳию ҷисмонӣ, дин, вазъи криминогении кишвар, шароитҳои таърихӣ ва ғайра) боиси ноадолатӣ дар ҷомеа ва зиддияти он шуда метавонад, ки шояд яқбора зоҳир нашуда, тадричан эҳсос гардад.

Дар Федератсияи Русия, масалан, зимни таҳлили ҳисоботи оморӣ ва тадқиқотҳо муайян карда шуд, ки дар даҳсолаи охир сатҳи содиршавии ҷиноят аз тарафи хурдсолон яқбора авҷ гирифтааст ва мувофиқи КЧ онҳо субъекти ин ҷиноятҳо шуда наметавонанд. Бо назардошти ин баъзе олимони пешниҳод кардаанд, ки синну соли ҷавобгарии ҷиноятиро як сол кам намуда, аз 13-солагӣ барои одамкушӣ муайян намоянд¹⁴³. Ҳатто ин син-

---

¹⁴³ Ниг.: Побегайло Э.Ф. Право человека на жизнь и его уголовно-правовая охрана в России // Всеобщая декларация прав человека и правозащитная функция прокуратуры. СПб., 1998. С. 46.

ну соли ҷавобгарии ҷиноятиро барои ҷиноятҳои дуздӣ, ғоратгарӣ ва дигар ҷиноятҳо низ пешниҳод кардаанд¹⁴⁴.

Дар доираи мафҳуми умумии таркиби ҷиноят синну сол мумкин аст ҳамчун аломати иловагии субъекти ҷиноят баромад намояд, яъне субъекти махсуси ҷиноятро тавсиф медиҳад. Ин дар ҳолате ҷой дорад, ки мувофиқи меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни ҳаҷдаҳсолагӣ фаро мерасад. Бинобар ин, дар қисми 3 моддаи 23 КҶ ҚТ омадааст, ки дар ҳолатҳои алоҳидаи дар Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинигардида танҳо он шахсе ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки аз синни шонздаҳсола болотар аст.

Масалан, мувофиқи моддаи 165 КҶ ҚТ таркиби ҷинояти ҷалби шахси ноболиғ ба содир намудани ҷиноят бо роҳи ваъда, фиреб, таҳдид ё дигар усул вақте ба вучуд меояд, ки он аз ҷониби шахси ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ расида анҷом дода шуда бошад.

Субъекти ҷиноят танҳо шахсе шуда метавонад, ки ба синни муқарраркардаи қонун расидааст. Бинобар ин, хангоми содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок аз ҷониби шахси аз чордаҳсолагӣ то шонздаҳсолагӣ, ки дорои аломатҳои ду таркиби гуногуни ҷиноят буда, субъекти якеаш шахси ба чордаҳсолагӣ расида ва субъекти дигараш шахси ба шонздаҳсолагӣ расида мебошад, кирдори содирнамудаи ин шахс ҷинояте дониста мешавад, ки субъекташ шахси чордаҳсола мебошад.

Дар масъалаи лаҳзаи расидан ба синни чордаҳсолагӣ, шонздаҳсолагӣ ва ҳаҷдаҳсолагӣ бояд банди 7 қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2002, № 6 «Дар бораи тачрибаи судии баррасии парвандаҳо оиди ҷиноятҳои ноболиғон»-ро ба роҳбарӣ гирифт. Мувофиқи он дар назар доштан лозим аст, ки мутобиқи моддаи 425 КМҶ ҚТ муайян кардани синну соли ноболиғ ба гурӯҳи ҳолатҳои дохил мешаванд, ки доир ба парвандаҳои ноболиғон муайян карда шуданашон ҳатмӣ аст. Дар вақти муайян кардани синну соли ноболиғ дар назар доштан зарур аст, ки шахс ба синну сола, ки

---

¹⁴⁴ Ниг.: Павлов В. Г. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступлений среди несовершеннолетних // Ювенальная юстиция и профилактика правонарушений. СПб., 1999. С. 183.

мувофиқи қонун ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, на аз рӯзи таваллудаш, балки аз соати сифри шабонарӯзи дигар мерасад.

Ҳангоми тавассути экспертизаи судӣ-тиббӣ аниқ намудани синну соли судшаванда рӯзи таваллуди ӯ рӯзи охирини ҳамон соле, ки аз тарафи экспертҳо номбар шудааст, ҳисобида мешавад ва дар вақти муайян намудани синну сол бо адади камтарин ва баландтарин ба суд лозим аст, ки синни камтарини пешниҳодкардаи экспертҳо ба инобат гирад.

Синну сол ҳамчун аломати субъекти ҷиноят одатан бо роҳи ҳисоб кардани сол муайян карда мешавад. Масалан, Л.В. Борових таҳти мафҳуми синну сол шумораи солҳои зиндагикардари мефаҳмад¹⁴⁵.

Р.И. Михеев дар рисолаи докториаш синну солро ба маънои васеъ ва ба маънои маҳдуд мефаҳмад. Ба маънои маҳдуд синну сол ин марҳилаи вақт аз таваллуд то ягон лаҳзаи хронологӣ фаҳмида мешавад. Ба маънои васеъ синну сол марҳилаи маҳдуди ҳолати психофизикӣ дар ҳаёт мебошад, ки бо тағйироти тиббӣ биологӣ, иҷтимоӣ раванӣ ва ҳуқуқӣ муайян карда мешавад¹⁴⁶.

Барои ҷавобгарии ҷиноятӣ синну сол ҳамчун шумораи солҳои бояд фаҳмида шавад, ки шахс аз лаҳзаи таваллуд то лаҳзаи содир намудани ҷиноят паси сар кардааст.

Чуноне қайд шуда буд, мукаллафӣ дар ҚЧ дар шакли манфии он тасвир шудааст, яъне ҳамчун номукаллафӣ муайян гардидааст. Мавҷудияти номукаллафӣ мукаллафиро истисно мекунад, набудани номукаллафӣ маънои онро дорад, ки шахс мукаллаф мебошад.

§3. МУКАЛЛАФӢ ВА НОМУКАЛЛАФӢ

Мувофиқи қисми 1 моддаи 24 ҚЧ ҚТ шахсе, ки ҳангоми содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок дар ҳолати номукаллафӣ буд, яъне бар асари бемории рӯҳии доимӣ, парешо-

---

¹⁴⁵Ниг.: Боровых Л.В. Проблема возраста в механизме уголовно-правового регулирования. Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. СПб., 1993. С. 8.

¹⁴⁶ Ниг.: Михеев Р. И. Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности (теория и практика). Автореф. дисс.... докт. юрид. наук. М., 1995. С. 17

нии муваққати рӯҳӣ, заъфи ақл ва ё ҳолати дигари бемории рӯҳӣ хусусияти воқеӣ ва хавфнокии ҷамъиятии ҳаракат ё беҳаракати худро дарк ё онро идора карда наметавонист, ба ҷавобгарии ҷиноятии қашида намешавад.

Дар мафҳуми мазкур чунин маҳакҳои (аломатҳои) номукаллафӣ муқаррар шудааст:

а) ду маҳаки ҳуқуқӣ (равонӣ);

б) чор маҳаки тиббӣ (биологӣ).

Маҳакҳои ҳуқуқӣ инҳо мебошанд:

1) надоштани имконияти дарки ҳислати воқеӣ ва ба ҷамъият хавфнокии ҳаракати (беҳаракати) худ (маҳаки зеҳнӣ);

2) надоштани имконияти аз ҷониби шахс идора кардани ҳаракатҳои (беҳаракати) худ (маҳаки иродавӣ).

Ба маҳакҳои тиббӣ инҳо дохил мешаванд:

1) парешонҳолии рӯҳии дарозмуддат;

2) парешонҳолии рӯҳии муваққатӣ;

3) заъфи ақл;

4) дигар бемориҳои парешонҳолии рӯҳӣ.

Маҳакҳои ҳуқуқӣ ва тиббӣ алтернативӣ мебошанд. Барои мавҷудияти номукаллафӣ маҷмуи ду маҳак зарур аст: якто ҳуқуқӣ ва якто тиббӣ.

Маҳаки якуми ҳуқуқии зикршуда зеҳнӣ мебошад ва ба соҳаи шуур дахл дорад, маҳаки дуюм ба соҳаи иродавӣ дахл дорад.

Маҳакҳои тиббӣ дар бемориҳои гуногуни ҳолати рӯҳӣ зоҳир мегардад, аз ҷумла дар парешонҳолии рӯҳии дарозмуддат, масалан, маҷзубият (шизофрения), саръ (эпилепсия), бемории рӯҳии афсурдаҳолии васвосӣ; парешонҳолии рӯҳии муваққатӣ – дар ҳолати ангехт, тирашавии ақл, мастии патологӣ; сустаклӣ – дар ноқофӣ ақлӣ, ки дар шаклҳои гуногуни олигофрения – дебил (дараҷаи сабук), имбесилнокӣ (дараҷаи миёна), ноқисул-ақлӣ (идиотия – дараҷаи вазнин); дигар ҳолати бемори рӯҳӣ – дар шаклҳои ҷунунияти шадид, тағйироти психикӣ дар шахсон, ки гирифтори вайронии фаъолияти узвҳои босира, сомеа,

нутқ мебошанд, дар натиҷаи захролудшавӣ, гирифтани осеб ва ғайра дар ҳолати ҳарзагӯй қарор доранд¹⁴⁷.

Номукаллафӣ аз рӯи мавҷудияти маҷмӯи маҳакҳои зикршуда (ҳуқуқӣ ва тиббӣ) муайян карда мешавад ва онҳо бояд дар вақти содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ҷой дошта бошанд.

Мувофиқи қисми 3 моддаи 24 КҶ ҚТ агар шахс дар ҳолати мукаллафӣ ҷиноят содир намуда, вале то баровардани ҳукми суд мубталои бемории рӯҳие шудааст, ки барои дарки хавфи кирдори худ ё идора кардани онро имконият намедихад, ба ӯ чазо дода намешавад. Суд метавонад нисбати чунин шахс ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро раво бинад ва пас аз шифо ёфтани ин шахсро чазо додан мумкин аст агар муҳлати таъқиби ҷиноятӣ нагузашта бошад.

Мавҷудияти маҳаки тиббӣ бо ҳулосаи судии психиатрӣ муайян карда мешавад, маҳаки ҳуқуқиро бошад мақомоти татбиқкунандаи ҳуқуқ дар асоси ба инобат гирифтани ҳулосаи мазкур муайян месозанд.

Мавҷуд набудани маҳакҳои тиббӣ дар сурати ҷой доштани маҳаки ҳуқуқии номукаллафӣ мукаллафиро истисно намекунад. Шахсе, ки дар вақти содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ҳислати воқеӣ ва ба ҷамъият хавфнокии ҳаракати (беҳаракатии) ҳудро дарк карда наметавонист, вале сабаби он на маҳаки тиббӣ, балки бо дигар сабаб, масалан, бинобар дар ҳолати мастӣ қарор доштан мебошад, ҳамчун шахси мукаллаф доништа мешавад. Ин ҳолат бевосита дар қисми 1 моддаи 26 КҶ ҚТ дарҷ гардидааст, ки мувофиқи он шахсе, ки дар ҳолати мастӣ дар асари истеъмоли машруботи алкоғолий, воситаҳои нашъдор, моддаҳои психотропӣ ё моддаҳои дигари мадҳушкунанда ҷиноят содир кардааст, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда намешавад.

Ҳамчунин шахсе, ки дорои мукаллафии маҳдуд мебошад, номукаллаф доништа намешавад. Дар ин масъала дар қисми 1 моддаи 25 КҶ ҚТ чунин мустаҳкам шудааст: «Шахси мукаллафе, ки дар вақти содир намудани ҷиноят бар асари парешонҳо

---

¹⁴⁷ Муфассалтар ниг.: Уголовное право. Учебник/ Под ред. Л.Д. Гаухмана и Л.М. Колодкина. С.170-171.

лии рӯҳӣ наметавонист пурра хуссусияти воқеӣ ва хавфи чамъиятии ҳаракати (бехаракатии) худро дарк намояд ё онро идора намояд, ба ҷавобгарии ҷинояти кашида мешавад».

§4. СУБЪЕКТИ МАХСУС

Субъекти махсуси ҷиноят, чуноне қайд шуда буд, шахсе мебошад, ки дар баробари аломатҳои умумии субъекти ҷиноят дорои аломатҳои махсусе мебошад, ки дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Ин аломатҳои махсус барои таркибҳои мушаххаси ҷиноят ҳатмӣ мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ва таҷрибаи судӣ баҳсе дар атрофи субъекти махсуси ҷиноят пайдо шудааст. Моҳияти масъала дар он аст, ки қонунгузор нисбат ба баъзе навъҳои қору ғайолият синну соли муайянро пешбинӣ кардааст. Масалан, барои машғул шудан ба ронандагӣ шахс бояд ҳуччати дахлдор дошта бошад ва ин ҳуччат танҳо аз синни 18-солагӣ дода мешавад. Саволе пайдо мешавад, ки агар шахси 16-сола бо истифода аз воситаи нақлиёт ҷиноят содир намояд, субъекти моддаи дахлдори КҶ вобаста ба истифодаи воситаи нақлиёт шуда метавонад ё не. Дар иртибот бо ин Б.А. Куринов чунин мешуморад, ки қонунгузор синни ҳадди ақалро нисбат ба баъзе навъҳои қору ғайолият муайян намуда, онро ба инобат гирифтааст, ки шахси ноболиғ қобилияти таъмини амнияти пурра ва ба таври мӯътадил машғул шудан ба ин ғайолиятро надорад. Дар мисоли ҷиноятҳо вобаста ба бехатарии ҳаракат ва истифодаи воситаи нақлиёт (мутобиқан ба моддаи 211 КҶ ҚТ) ӯ фикрашро исбот намуда, чунин мепиндорад, ки субъекти ҷинояти мазкур шахси ноболиғ шуда наметавонад¹⁴⁸.

Яке аз муаллифони Тафсири ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамин ақидаро ҳини тафсири моддаи 211 КҶ ҚТ дар чунин шакл ифода кардааст: ба қорҳое, ки бо ҳаракат ва истифодаи нақлиёт алоқаманд аст, фақат шахсони ба синни 18-расида гирифта мешавад. Аз синну соли муайяншуда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб карда мешавад.

---

¹⁴⁸ Ниг.: Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. С.99-100.

Содир кардани ин кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок аз тарафи ноболиғон таркиби ин ҷинойтро ташкил намекунад, нисбати онҳо меъёрҳои татбиқ мекунанд, ки маҳдудиятро аз рӯи нишонаи субъекти махсус надоранд. Бо ақидаи мазкур қомилан розӣ шудан мумкин аст, вале бо тарзи ниғориши чунин фикр бояд эрод гирифт.

Моддаи 211 КҶ ҚТ субъекти махсуси ҷинойти мазкурро пешбинӣ карда, дар хусуси синну соли ин субъект ягон муқарраротро пешбинӣ накардааст. Тасвири моддаи мазкур чунин аст: вайрон кардани қоидаҳои беҳатарии ҳаракат ё истифодаи нақлиёти роҳи оҳан, ҳавоӣ ё обӣ аз ҷониби шахсе, ки вобаста ба қорҳои иҷронамуда ё вазифаҳои ишғолнамудааш уҳдадор шудааст ин қоидаҳоро риоя кунад, агар ин кирдор аз беэҳтиётӣ ба саломатии инсон зарари вазнин ё миёна расонидааст ё зарар ба миқдори қалон ворид намудааст. Мувофиқи моддаи 23 КҶ ҚТ субъекти ҷинойти мазкур шахси аз шонздаҳсола берун (бо-ло) мебошад.

Махсусияти субъекти ҷинойти мазкурро аз тасвири «шахсе, ки вобаста ба қорҳои иҷронамуда ё вазифаҳои ишғолнамудааш уҳдадор шудааст ин қоидаҳоро риоя кунад» ташкил медиҳад. Синну соли ин шахс дар санадҳои дахлдор муайян карда мешавад ва шояд дар оянда бо назардошти пешрафти илму техника ва содагардии идоракунии техникаи худҳаракаткунанда ба ин фаъолият ноболиғон низ (фарз қардем, аз синни шонздаҳсолагӣ) ҷалб карда шаванд.

Ҳамин тавр, меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ, ки масъалаҳои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкуниро танзим мекунанд, барои татбиқи қонунгузории ҷинойтӣ ва бандубасти дурусти кирдор аҳамият дорад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ вобаста ба КҶ ҚТ аломатҳои гуногуни таснифотии субъектоне махсуси ҷинойт оварда шудааст. Таснифи нисбатан пурра дар китоби дарсие чунин пешниҳод шудааст:

1) аз рӯи ҳолати ҳуқуқию давлатӣ: шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 305 КҶ ҚТ), шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрвандӣ (моддаи 308 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон);

2) аз рӯи аломати демографӣ: аз рӯи чинс – мард (моддаи 138 КҶ ҚТ); аз рӯи синну сол – болиғ (моддаи 165 ва моддаи 166 КҶ ҚТ);

3) аз рӯи муносибатҳои оилавӣ ва ҳешовандӣ – падару модар ва шахсони онҳоро ивазкунанда, фарзандон (моддаҳои 174 – 178 КҶ ҚТ);

4) аз рӯи муносибат бо уҳдадории ҳарбӣ: даъватшаванда (моддаи 343 КҶ ҚТ), шахси уҳдадори ҳарбӣ ва хизматчии ҳарбӣ (моддаҳои 366 – 393 КҶ ҚТ);

5) аз рӯи ҳолати мансабӣ: шахси мансабдор (моддаҳои 314, 315, 316 ва ғайраи КҶ ҚТ);

6) аз рӯи ҳолати мансабии шахсоне, ки дар низоми махсуси давлатӣ қор мекунад: таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, судя, корманди милитсия (моддаи 348, 349, 354, 358, 359, 360 КҶ ҚТ);

7) аз рӯи уҳдадориҳои хизматӣ: духтур, дигар кормандони тиббӣ ва (моддаҳои 128, 133 КҶ ҚТ);

8) аз рӯи ҳислати қорҳои иҷрошуда: шахсе, ки ба ӯ сирри давлатӣ бовар карда шудааст ё вобаста ба хизмат ё қор ба ӯ маълум гардидааст (моддаҳои 311, 312 КҶ ҚТ), аъзои комиссияи интиҳоботӣ (моддаи 151 КҶ ҚТ), корманди нақлиёти роҳи оҳан, ҳавоӣ ва обӣ, ки ба хизматрасонии роҳ, истифода ва таъмири нақлиёт вобаста аст (моддаҳои 211, 213 КҶ ҚТ) ва ғайра;

9) аз рӯи вазифаи ишғолкарда: механик (моддаи 213 КҶ ҚТ), командири ҳавопаймо (моддаи 218 КҶ ҚТ) ва ғайра;

10) аз рӯи ҳислати уҳдадории шаҳрванд нисбат ба давлат: шохид, ҷабрдида, қоршинос, тарҷумон (моддаҳои 351 – 353 КҶ ҚТ);

11) аз рӯи ҳолати махсуси шахс нисбат ба ҷабрдида: шахсе, ки ҷабрдида таҳти саробонӣ ё тобеияташ қарор дошт (моддаҳои 127, 140 КҶ ҚТ);

12) аз рӯи ҳолати махсуси шахс, ки бо содир шудани ҷиноят алоқаманд аст: шахсе, ки дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ адои ҷазо мекунад, шахси доғи судидошта, шахсе, ки барои ҷинояти вазнин маҳкум шудааст, шахсе, ки дар ҳабс қарор дорад (моддаи 365 ва ғайраи КҶ ҚТ);

13) аз рӯи дигар ҳолатҳо: ронанда ё шахсе, ки воситаи нақлиётро идора мекунад (моддаи 211 КҶ ҚТ) ва ғайра¹⁴⁹.

Дигар маҳакҳои таснифоти низ вомехӯранд. Масалан, шахси дорои таҳсилоти олии тиббӣ (моддаи 123 КҶ ҚТ), шахси гирифтори бемории зӯҳравӣ (моддаи 126 КҶ ҚТ) ва ғайра.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ баъзан дар баробари субъекти махсус боз субъектони махсуси маҳдудро низ ҷудо мекунанд¹⁵⁰.

Муқаррар намудани аломатҳои субъекти махсуси ҷиноят яке аз шартҳои муҳими бандубасти дурусти ҷиноят дар таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ мебошад.

Дар таҷрибаи судӣ ин масъала махсусан муҳим мебошад. Дар бештари ҳолатҳо аломати субъекти махсус баръало маълум аст: шаҳрвандӣ, муносибат бо хизмати ҳарбӣ, ишғоли мансаби муайян (прокурор, муфаттиш, суд ва ғайра). Дар баъзе ҳолатҳо масъала хеле душор аст. Махсусан вақте, ки шахси кирдори ба ҷамъият хавфнокро содиркарда дорои вазъи дугона бошад – ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизмати ӯ шахси мансабдор нест, вале ҳангоми иҷрои уҳдадорихои ташкилию амрдихӣ ӯ шахси мансабдор доништа мешавад.

Мисолеро аз таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунии Федератсияи Русия меорем, ки фазои ҳуқуқиаш (чӣ қонунгузорӣ, чӣ таҷрибаи судӣ ва чӣ илмаш) бо фазоии ҳуқуқи Тоҷикистон умумияти зиёд дорад: моддаи барои гирифтани пора аз донишҷӯён бо ҳукми суди вилояти Қўрғон маҳкум карда шуд. Дар ҳукм омадааст, ки моддаи ба сифати дотсенти Донишгоҳи давлатии Қўрғон қор карда, «ҳуқуқи қабул намудани имтиҳон аз донишҷӯёнро дошт. Насупоридани имтиҳон аз ҷониби донишҷӯён оқибатҳои муайяни ҳуқуқиро дорад: ӯ ба нимсолаи дуҷум роҳ дода намешавад, ба курси дигар гузаронида намешавад, расман ба идомаи таҳсил даъват карда намешавад ва мувофиқан ҳуқуқ ба гирифтани рухсатии музднокро надорад, ба ғайр аз ин, мумкин буд аз мактаби олий хориҷ карда шавад... Азбаски моддаи уҳдадорихои худро дар муассисаи таълимии давлатӣ иҷро мекард,

---

¹⁴⁹ Уголовное право России. Общая часть. Учебник/ Отв.ред.Б.В. Здравомыслов. М., 1996. С.216-217.

¹⁵⁰ Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. С.132.

шахси мансабдоре, ки дорои вазифаҳои ташкилию амрдиҳӣ мебошад, доништа мешавад»¹⁵¹.

Аз руи парванди дигар барои гирифтани пора духтури чарроҳ Ф. маҳкум карда шудааст, ки ба уҳдадории вазифаваиаиш гузаронидани ташхиси корношоямии муваққатӣ дохил буд¹⁵².

Ҳар дуи ин ҳукмҳо ба Суди Олии Федератсияи Русия шикоят шуданд, вале Коллегияи Судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятҳои Суди Олии Федератсияи Русия онҳоро бетағйир дар қува гузошт. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ин муносибати Суди Олии Федератсияи Русия боиси муҳоҳисаҳои зиёд гашт¹⁵³, вале мавқеи Суди Олии Федератсияи Русия тағйир наёфт.

§5. ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИИ ШАҲСОНИ ДОРОИ ПАРЕШОНҲОЛИИ ДАРДМАНДОНАИ РҶҲӢ, КИ МУКАЛЛАФИРО ИСТИСНО НАМЕКУНАД ВА ШАҲСОНЕ, КИ ДАР ҲОЛАТИ МАСТӢ ҶИНОЯТ СОДИР НАМУДААНД

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои мукаллафии маҳдуд моддаи навест, ки ба КҶ ҚТ ворид гаштааст. Ин модда бо дарназардошти таҷрибаи қонунгузории ҷаҳонӣ ва принципҳои адолату башардӯстӣ ба Кодекси ҷиноятӣ дохил карда шудааст. Ин модда мақомоти тафтишотиву судиро вазифадор мекунад, ки тамоми ҳолатҳои қор, аз он ҷумла, ҳолати рӯҳии шахси ҷиноят содиркардари муайян кунанд ва ба инобат гиранд.

Мукаллафии маҳдуд маънои онро дорад, ки шахси ҷиноят содиркарда (ҷиноятқор) мукаллаф аст, вале бо сабаби парешонхолии рӯҳӣ ӯ имконияти дарк намудани ҳаракатҳои содиркардааш паст аст ва ё қобилияти идора намудани ҳаракатҳои содиршуда сусттар гаштаанд.

Барои татбиқи ин модда шарту ҳолатҳои зерин заруранд:

а) аз тарафи шахс содир шудани қирдоре, ки аломатҳои ҷиноятӣ дар Кодекси ҷиноятӣ пешбинишударо дорад;

---

¹⁵¹ Бюллетень Верховного Суда РФ. 2000. № 2. С. 12.

¹⁵² Бюллетень Верховного Суда РФ. 1999. № 7. С. 13.

¹⁵³ Ниг.: Павлов В. Г. Субъект преступления. СПб., 2001. С. 223.

- б) мукаллаф будани шахс хангоми содир намудани кирдор;
- в) гирифтори парешонҳолии рӯҳӣ будани шахс;
- г) маҳдуд будани қобилияти дарки ҳаракат ва ё маҳдудияти қобилияти идоракунии онҳо.

Дар зери мафҳуми "парешонҳолии рӯҳӣ" шаклҳои вазъи ноустувори рӯҳӣ дар назар дошта мешаванд, ки қобилияти ақлӣ (дарки ҳаракат) ва иродавиرو (идоракунии ҳаракат) маҳдуд месозанд (камақлии дебилӣ, майзадагии доимӣ ва ғ). Онҳо бемориҳои рӯҳӣ ҳисоб намешаванд, онҳо парешонҳолии рӯҳӣ ҳас-танд. Барои муқаррар намудани онҳо ҳулосаи экспертизаи судӣ-психиатрӣ лозим мешавад.

Дар натиҷаи парешонҳолии рӯҳӣ шахс пурра аз қобилияти дарки ҳаракат ё идоракунии он маҳрум намешавад, вагарна ин ҳолат боиси эътирофи номукаллафӣ мегардад. Дар ин модда су-хан дар бораи танҳо маҳдудгардии қобилияти дарккунӣ ё идо-ракунии кирдор меравад.

Мукаллафии маҳдуд хангоми таъини чазо аз ҷониби суд ба назар гирифта мешавад. мувофиқи моддаи 97 қисми 1 КҶ ҚТ суд чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро метавонад дар ҳолати ҷой доштани мукаллафии маҳдуд татбиқ намояд¹⁵⁴.

Бештари ҷиноятҳо, асосан муқобили шахсият, дар ҳолати мастӣ содир мешаванд. Аз ин нуқтаи назар, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани ҷиноят дар ҳолати мастӣ пешбинӣ мекунад. Илова ба ин, тибқи банди "н" қисми 1 моддаи 62 КҶ ҚТ содир намудани ҷиноят дар ҳолати мастӣ ҳолати вазнинкунандаи чазо мебошад.

КҶ ҚТ сарчашмаҳои ҳолати мастиро муайян намудааст:

- а) мастӣ аз истеъмоли машруботи алкоғолӣ;
- б) мастӣ аз истеъмоли моддаҳои нашъаовар;
- в) мастӣ аз истеъмоли моддаҳои психотропӣ;
- г) мастӣ аз дигар моддаҳои мадхушкунанда.

Ҳангоми муқаррар намудани мастӣ мафҳумҳои мастии фи-зиологӣ ва мастии патологӣ бояд ба назар гирифта шаванд.

---

¹⁵⁴ Сотиволдиев Р.Ш. Тафсири Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Зери таҳрири Х.Х. Шарипов Душанбе Глобус 2006. С-59-60.

Мастии физиологӣ ин ҳолати беморӣ ҳисоб намешавад. Ҳангоми мастии физиологӣ ҳаракатҳои берунии шахс ғайричашмдошт ва ноустувор мебошанд.

Мастии патологӣ бошад, аз рӯи маълумотномаи илми психатрӣ ҳолати беморӣ ҳисоб шуда, ба парешонҳолии рӯҳии муваққатӣ мансуб аст. Дар натиҷаи он, атроф барғалат дарк мегардад, таваҳхум (галлютсинатсия) ва ҳазён (сафсатагӯӣ) пайдо мешавад, одамони атроф чун душман ба чашм мерасанд, ки ин ҳама боиси ҳаракатҳои зиддиҳуқуқӣ мегардад. Дар вақти сар задани мастии патологӣ ҳаракатҳои берунаи шахс аниқ, устувор, талаффуз фаҳмо буда, аммо ақл вайрон мешавад. Мастии патологӣ кӯтоҳмуддат аст.

Мастӣ ихтиёрӣ буда, бо хоҳиши одам сар мезанад. Аммо мумкин аст, ки ҳолатҳое шаванд, ки шахсро каси дигар ба ин амал маҷбур карда, ба ин дараҷа овардааст. Аз ин рӯ, мақомоти тафтишотию судӣ метавонанд ин ҳолатро ба инобат гиранд, гарчанде қонун ба он ишора намекунад.

Мутобики қисми 1 моддаи 26 КҶ ҚТ шахсе, ки дар ҳолати мастӣ дар асари истеъмоли машруботи алкоғолӣ, воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ё моддаҳои дигари мадҳушкунанда ҷиноят содир кардааст, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда намешавад.

Тибқи қисми 2 моддаи 26 ва банди “г” қисми 1 моддаи 97 ба ашхосе, ки ҷиноят содир намуда, мӯҳтоҷи табобат аз майзадагӣ, нашъамандӣ ва таксикомания мебошанд, суд метавонад чораҳои маҷбурии дорои хусусиятҳои тиббӣ таъин намояд.

БОБИ 9.

ТАРАФИ СУБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТ

- §1. Мафҳум, моҳият ва аҳамияти тарафи субъективи чиноят**
- §2. Аломатҳои ҳатмии тарафи субъективи чиноят**
  - 2.1. Гуноҳ: мазмун ва моҳияти он**
  - 2.2. Қасд ва намудҳои он**
  - 2.3. Беэҳтиётӣ ва намудҳои он**
  - 2.4. Чиноят бо ду шакли гуноҳ**
- §3. Аломатҳои факултативи тарафи субъективи чиноят**
  - 3.1. Ангега ва мақсад**
  - 3.2. Эҳсосот**
- §4. Бегуноҳ расонидани зарар**
- §5. Саҳви субъективӣ ва аҳамияти ҳуқуқии чиноятии он**

§1. МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА АҲАМИЯТИ ТАРАФИ СУБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТ

Тарафи субъективи чиноят ин муносибати рӯҳии шахси гунаҳгор ба кирдори ба ҷамъият хавфнокаш мебошад, ки дар қонуни чиноятӣ ба сифати чиноят пешбинӣ шудааст. Он унсури ҳатмии таркиби чиноят мебошад. Мавҷуд набудани тарафи субъективӣ боиси истисно гардидани таркиби чиноят мегардад ва дақиқ муайян намудани он бошад, боиси бандубасти дурусти кирдори мушаххас мешавад, ки дар натиҷа шахси гунаҳгор ба ҷавобгарии қонунӣ ва асоснок кашида мешавад.

Мушкилоти тарафи субъективи чиноят яке аз масъалаҳои мураккаб дар ҳуқуқи чиноятӣ мебошад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ тадқиқотҳои гуногунро вобаста ба он дучор шудан мумкин аст¹⁵⁵. Сарфи назар аз ҳаҷми чунин корҳо бисёр масъалаҳо то

---

¹⁵⁵ Ниг. масалан: Кириченко В. Ф. Значение ошибки по советскому уголовному праву. М., 1952; Макашвили В. Г. Уголовная ответственность занеосторожность. М., 1957; Волков Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность. Казань, 1965; Волков В.С. Мотив и квалификация преступления. Ка-

хол норавшан ва қисми дигар баҳснок мебошад, ки ногузир ин ҳолат ба бандубасти ҷиноятҳо таъсир расонида, боиси татбиқи нодурусти қонунгузории ҷиноятӣ ва баҳсҳо дар амалия мегардад (таҷриба баҳсҳои зиёдро байни мақомоти прокуратура ва суд дар иртибот бо бандубасти тарафи субъективии ҷиноят медонад).

Ҳамин тавр, муқаррар кардани тарафи субъективии ҷиноят ва аломатҳои алоҳидаи он дар таҷрибаи тафтишотӣ ва судӣ боиси иштибоҳ ҳангоми бандубасти ҷиноятҳо мегардад.

Тарафи субъективии ҷиноят дар лаҳзаҳои гуногуни зеҳнӣ ва эҳсосӣ (эмотсионалӣ), дар тобиш ва ҳамоҳангии гуногуни онҳо нисбат ба кирдор ва ҳам бо ҳолате, ки пеш аз он ӯ дар як вақт бо он ҷой дошт ва ё ба оянда дахл дорад, ифода меёбад.

Ташаккули муносибат бо кирдор дар таъсири мутақобилаи шахс ба ҳолатҳои объективӣ тавассути дарк ва баҳодихӣ сураат мегирад ва метавонад тағйир ёбад, аз ҷумла дар раванди содир шудани ҷиноят (чунин ҳолат бисёр вақт дар мавриди инкишоф ёфтани як ҷиноят ба ҷинояти дигар, масалан, ғоратгарӣ ба роҳзанӣ, ба ҷашм мерасад). Худи ташаккули (раванди) муносибат ба кирдор натиҷаи фаъолияти равонии гунаҳгор мебошад.

Дар қонуни ҷиноятӣ таҷассум намудани ҳамаи лаҳзаҳои зеҳнӣ, иродавӣ ва эҳсосии чунин муносибат, тобиш ва ҳамоҳангии гуногуни онҳо, раванди ташаккули муносибат ба кирдор имконнопазир аст. Танҳо дар бораи моҳияти ҳамоҳангии чунин лаҳзаҳо ва аломатҳои онро тавсифдиҳанда ва худи натиҷаи муносибати рӯҳии шахс ба ҷиноят сухан рондан мумкин аст.

Тарафи субъективии ҷиноят, ки дар воқеият содир карда шуда, дар қонуни ҷиноятӣ таҷассум ёфтааст, ҳамчун зухурот ва мафҳум таносуб доранд. Яқумӣ воқеияти айнӣ (объективӣ) ме-

---

зань, 1968; Злобин Г. А., Никифоров В.С. Умысел и его формы. М., 1972; Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974; При определении формы вины нужно исходить из требований закона (итоги дискуссии) // Советская юстиция, 1980, № 24. С. 25-26; Рарог А. И. Вина и квалификация преступлений. Учебное пособие. М., 1982; Рарог А. И. Проблемы субъективной стороны преступления. Учебное пособие. М., 1991; Осипов В. О преступлениях с двумя формами вины // Законность, 2001, № 5. С. 8.

бошад ва ду юмин моҳияти он аст, ки дар мафҳум ифода ёфтааст.

Зухурот ҳамчун тарафи субъективии ҷиноят, ки дар воқеият содир карда мешавад, ин муносибати рӯҳии шахс ба кирдори мушаххас мебошад. Зимнан, он муносибати рӯҳие дар назар дошта шудааст, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шуда, барои бандубасти ҷиноят ва таъини ҷазо аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятӣ дорад. Муносибати рӯҳие, ки дар қонуни ҷиноятӣ мавҷуд нест, вале дар қонуни муурофиавии ҷиноятӣ мавҷуд буда, аҳамияти ҳуқуқии муурофиавии ҷиноятӣ дорад, ҳамчунин муносибати рӯҳие, ки на дар он ва на дар ин қонун пешбинӣ нашудааст, аҳамияти криминалистӣ ва криминологӣ дорад. Масалан, тарафи субъективии ҷинояте, ки дар воқеият содир шудааст, дорои муносибати рӯҳии гунаҳгор бо оқибате мебошад, ки аломати таркиби ҷинояти мазкур намебошад, ангега ва мақсади он аз ҷониби қонунгузор ба доираи аломатҳои хатмии он шомил карда нашудааст.

Тарафи субъективии ҷиноят, ки дар қонун таҷассум ёфтааст, танҳо он аломатҳои фаро мегирад, ки барои тавсифи он ҳамчун зухурот моҳиятӣ мебошанд, зимнан аз нигоҳи ҳуқуқи ҷиноятӣ он аломатҳои аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятӣ доранд, ки ҳангоми бандубасти кирдор ва таъини ҷазо ба инобат гирифта мешаванд.

Дар баробари тарафи субъективии ҷиноят бояд мафҳуми тарафи субъективии таркиби ҷиноят муайян карда шавад.

Ин ду мафҳум аз лиҳози ҳаҷм ва мазмун якранг нестанд. Мафҳуми тарафи субъективии ҷиноят васеъ буда, мафҳуми тарафи субъективии таркиби ҷиноятро дар бар мегирад. Тарафи субъективии ҷиноят унсурҳои таркиби ҷиноят буда, мавҷудияти он ва бандубасти кирдорро боис мегардонад. Он қисми тарафи субъективии ҷиноят, ки дар мафҳуми ду юм мавҷуд нест, мумкин аст ба таъини ҷазо таъсир расонад.

Ҳамин тавр, тарафи субъективии ҷиноят ҳамчун зухурот, ки дар мафҳум таҷассум ёфтааст, доираеро мемонад, ки маркази (ҳастаи) тарафи субъективии таркиби ҷиноятро ташкил медиҳад.

Таҳти мафҳуми тарафи субъективии таркиби ҷиноят маҷмӯи аломатҳои дар қонуни ҷиноятӣ пешбинишудае фаҳмида

мешавад, ки муносибати рӯҳии шахсро ба кирдори содиркардааш, ки таркиби мазкурро (чиноятро) доро аст, ифода мекунад. Он танҳо аломатҳои умумӣ ва моҳиятии чунин муносибатро, ки дар қонуни чиноятӣ ба сифати аломатҳои ин таркиби чиноят таҷассум ёфтаанд (асосӣ, бандубасткунанда ва сабуккунанда), фаро мегирад. Мисли дигар унсурҳои таркиби чиноят (объект, тарафи объективӣ, субъект) тарафи субъективии чиноят барои бандубасти кирдор аҳамияти ҳалкунанда дорад: кирдори шахс дар сурате бо моддаи Қисми махсуси КҶ бандубаст карда мешавад, ки агар он ҳамаи аломатҳои тарафи субъективии таркиби чинояти мазкурро (мушахасро) доро бошад.

Тарафи субъективии чиноят тарафи субъективии таркиби чиноят ва аломатҳои муносибати рӯҳии шахсро бо кирдор, ки барои таъини ҷазо аҳамият дорад, фаро мегирад.

Мавзӯи назарияи ҳуқуқи чиноятӣ тарафи субъективии таркиби чиноят мебошад.

Ба ғайр аз мафҳумҳои мазкур зарур аст, ки «тарафи субъективии таркиби чиноят» (ё «тарафи субъективии таркиби чинояти мушаххас»)-ро аз мафҳуми умумии тарафи субъективии таркиби чиноят фарқ намоем. Таносуби онҳо ҳамчун ҷузъ ва кулл мебошад.

Мафҳуми «тарафи субъективии таркиби чиноят» ин маҷмӯи аломатҳои мебошад, ки мувофиқи қонуни чиноятӣ муносибати рӯҳии гунаҳгорро ба кирдор, ки таркиби мушаххаси мазкур онро фаро мегирад (масалан, тарафи субъективии таркиби дуздии молу мулки ғайр, авбошӣ ва ғайра), ифода мекунад. Бар ин маъно тарафи субъективӣ танҳо он аломатҳои фаро мегирад, ки барои таркиби мазкур ҳатмӣ ё алтернативӣ мебошанд.

Мақсад ва ангега, ки дар мафҳуми умумии тарафи субъективии таркиб ба сифати аломати иловагӣ баромад мекунад, ба тарафи субъективии таркиби мушаххас дар ҳолате шомил карда мешавад, ки барои он ҳатмӣ ва ё алтернативӣ бошад. Масалан, дар таркиби чинояти роҳзанӣ (моддаи 249 КҶ ҚТ) дар хусуси аломати ҳатмӣ, ба монанди мақсади тасарруфи молу мулки ғайр сухан рондан мумкин аст. Дар таркиби чинояти сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ (моддаи 314 КҶ ҚТ) бошад, дар хусуси чунин аломатҳои алтернативӣ, аз қабилӣ ғарз ё дигар манфиати шахс сухан рондан мумкин аст. Тарафи субъек-

тивии таркиби қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ (моддаи 110 КҶ ҚТ) на ангега ва на мақсадро пешбинӣ намекунад.

Мафҳуми умумии тарафи субъективии таркиби ҷиноят тамоми он аломатҳои дар қонуни ҷиноятӣ пешбинишудаеро, ки муносибати рӯҳии шахсро ба кирдори содиркардааш ифода менамояд ва онҳо дар ин ё он шакл дар тарафи субъективии таркиби ҷинояти мушаххаси гуногун таҷассум меёбанд, дар намууди умумӣ, ротибати моҳиятии байни ин аломатҳо ва дигар унсурҳои таркиби ҷиноят ва ғайраро фаро мегирад. Ба мавзӯи Қисми умумии назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ омӯзиши мафҳуми тарафи субъективии таркиби ҷиноят дохил карда шудааст.

Дар меъёрҳои Қисми умумии КҶ ҚТ (моддаҳои 27, 28 ва 29 КҶ ҚТ) ҳангоми муайян кардани шакли гуноҳ (қасд ё беҳаётӣ) ба муносибати рӯҳии шахс танҳо ба чунин аломати тарафи объективии ҷиноят чун кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) ба ҷамъият хавфнок ва оқибат ишора карда шудааст. Ин ҳолат асос барои муайян намудани тарафи субъективии ҷиноят ба сифати «моделҳои тарафи объективии таркиб дар рӯҳи субъект»¹⁵⁶ шудааст. Вале бояд зикр сохт, ки чунин муайянсозии тарафи субъективӣ чандон дақиқ намебошад, чунки тарафи субъективӣ муносибати рӯҳии шахсро ба аломатҳои на танҳо тарафи объективӣ, балки объекти ҷиноят низ ифода мекунад. Масалан, дар таркиби чунин ҷиноятҳо, ба монанди истифодаи зӯрварӣ нисбат ба намояндаи ҳокимият аломатҳои махсусе, ки ҷабрдидаро тавсиф медиҳанд, нишон дода шудааст. Фарз кардем, барои ба вучуд омадани таркиби моддаи 329 КҶ ҚТ - таҳдиди куштан, расонидани зарар ба саломатӣ, вайрон ё несту нобуд сохтани молу мулк нисбати кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, хизматчиёни ҳарбӣ, ҳамчунин нисбати шахсони наздики онҳо бо мақсади монёе шудан ба фаъолияти қонунии ин шахсон оиди муҳофизати тартиботи ҷамъиятӣ ё таъмини беҳатарии ҷамъият ё аз рӯи интиқом барои чунин фаъолиятшон содир шуда бошад – зарур аст, ки шахси гунаҳгор дарк намояд, ки чунин амалҳо нисбати кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, хизматчи-

---

¹⁵⁶ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972. С. 171.

ёни ҳарбӣ, ҳамчунин нисбати шахсони наздики онҳо равона шуда истодааст.

Ба ғайр аз ин, ба тарафи субъективии ҷиноят (на тарафи субъективии таркиби ҷиноят) ба ақидаи Л.Д. Гаухман бояд муносибати рӯҳии шахс ба аломатҳои объективӣ, ки берун аз таркиби ҷиноят ҷойгиранд (масалан, вобаста ба ҳолатҳое, ки чазоро вазнин мекунад), бояд дохил карда шавад¹⁵⁷. Бо чунин ақида мо комилан мувофиқ ҳастем.

Аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятиро муносибати рӯҳии гунаҳгор ба тамоми аломатҳои объективӣ, ки қонун пешбинӣ кардааст (яъне, аломатҳои объект ва тарафи объективии таркиби ҷиноят, инчунин онҳое, ки қонунгузор ба сифати ҳолати вазнинкунандаи чазо эътироф мекунад), дорад. Аз рӯи мазмун ба сифати онҳо аломатҳое баромад мекунанд, ки предмети ҷиноят, ҷабрдида, ҳаракат, оқибат, вақт, ҷой, тарз, шароит, восита, олоти ҷиноят, ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабуқкунандаро тавсиф медиҳанд.

Аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятии аломатҳои объективӣ гуногун буда метавонад. Онҳо мумкин аст ба сифати аломатҳои вазнинкунанда ё сабуқкунанда, ҳолатҳои вазнинкунанда ё сабуқкунандаи чазо баромад кунанд ё умуман аз нуқтаи назари ҳуқуқии ҷиноятӣ ягон аҳамият надошта бошанд.

Муайян намудани вобастагии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва чазо аз ҳислат ва мазмуни муносибати рӯҳии шахс ба аломатҳои объективии мазкур аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятии онҳоро боис мегардад.

Муносибати рӯҳии шахс ба оқибатҳо, ки аломатҳои асосии таркиби ҷиноят мебошанд, бояд бо шакли гуноҳ, ки таркиби мазкурро тавсиф медиҳад, мувофиқ ояд. Масалан, дар ҷинояти одамкушӣ (моддаи 104 КҶ ҚТ) он бояд дар шакли қасдона, дар ҷинояти аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан (моддаи 108 КҶ ҚТ) дар шакли беэҳтиётӣ бошад. Агар ба таркиби мушаххас қасд ва беэҳтиётӣ хос бошад, пас барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс кофӣ аст, ки ӯ оқибати мазкурро бояд ё метавонист пешбинӣ намояд. Масалан, барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ка-

---

¹⁵⁷ Ниг.: Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. С.138.

шидани шахс бинобар яке аз оқибатҳо тибқи моддаи 211 КҶ ҚТ («Вайрон кардани қоидаҳои беҳатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёти роҳи оҳан, ҳавой ё обӣ»), ки муносибати рӯҳӣ нисбат ба он танҳо дар шакли беэҳтиётӣ шуда метавонад, кофӣ аст, ки гунаҳгор мебоист ва метавонист онҳоро пешбинӣ намояд.

Муносибати рӯҳии шахс ба оқибатҳо, ки ба сифати ҳолати вазнинкунанда баромад мекунад, айнан ҳамин тавр баҳогузори карда мешавад. Дар баробари ин бояд аз табиати ҳуқуқии таркиби ҷинояти мазкур баромад. Масалан, муносибати рӯҳии гунаҳгор дар содир намудани роҳзанӣ ба оқибатҳое, ки дар банди «г» қисми 3 моддаи 249 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, танҳо қасдона буда метавонад. Муносибати рӯҳӣ ба оқибатҳо дар намуди марғи ҷабрида, ки дар банди «в» қисми 3 моддаи 249 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, танҳо аз беэҳтиётӣ буда метавонад.

Муносибати рӯҳии шахс ба оқибатҳо дар намуди ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо (банди «б» қисми 1 моддаи 62 КҶ ҚТ) мумкин аст ҳам аз беэҳтиётӣ ва ҳам қасдона сурат гирад. Агар оқибатҳо ба сифати ҳолати вазнинкунанда баромад кунанд, шахс дар сурате барои онҳо ҷавоб медиҳад, ки онҳоро мебоист ва метавонист пешбинӣ намояд. Ин ҳолат бо он асоснок карда мешавад, ки ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо бо табиати ҳуқуқии таркиби ҷинояти асосӣ ё вазнинкунанда қайд шарт намешаванд ва мувофиқан муносибати рӯҳӣ ба онҳо бо шакли гуноҳ, ки ба таркиби мушаххаси асосӣ ё вазнинкунанда хос аст, маҳдуд намегардад.

Муносибати рӯҳӣ ба аломатҳои объективӣ, ки дар вақти содир шудани ҷиноят ҷой дошт, бояд ҳамеша дар дарк намудани он, сарфи назар аз он ки онҳо аломати таркиби асосӣ мебошанд, ҳолати вазнинкунанда ё сабуқкунандаи ҷавобгарӣ мебошанд. Масалан, ҳангоми таҷовуз ба номуси шахси баръало ноболиғ гунаҳгор бояд дарк намояд, ки ҷабрида ноболиғ мебошад; ҳангоми баровардани ҳукми ғайриқонунӣ гунаҳгор бояд дарк намояд, ки ин ҳуҷҷат ғайриқонунӣ мебошад; ҳангоми дуздӣ гунаҳгор бояд дарк намояд, ки амалҳои ӯ пинҳонӣ мебошад ва ғайра.

Ҳолате, ки мувофиқи он танҳо ҳаракат ё беҳаракати даркшуда аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятӣ дорад, ба талаботе, ки дар қо-

нунӣ чиноятӣ пешбинӣ шудааст, мувофиқ мебошад. Мувофиқи қисмҳои 2 ва 3 моддаи 28 КҶ ҚТ муносибати рӯҳии шахс ба ҳаракат дар дарки ба ҷамъият хавфнокии он ифода меёбад. Хислати ба ҷамъият хавфноки кирдор, ки дар қисмҳои мазкур пешбинӣ шудаанд, ҳам дар аломатҳои объективӣ ва ҳам дигар аломатҳои объективие, ки ба объект ва тарафи объективии чиноят дахл дорад ва ҳангоми содир шудани чиноят ҷой доштанд, ифода меёбад. Ҳангоми муайян кардани хислати ба ҷамъият хавфноки охири аҳамияти кирдор ва дигар аломатҳои объективии зикршуда яқин мебошад. Ҳамин тавр, дигар аломатҳои объективие, ки дар вақти содир шудани чиноят ҷой дошта, онҳо дарк нашудаанд, аҳамияти ҳуқуқии чиноятӣ надоранд ва дошта ҳам наметавонанд. Ин қоида сарфи назар аз он ки аломатҳои мазкур ба таркиби асосӣ, ҳолатҳои вазнинкунанда ё сабуқкунандаи ҷавобгарӣ дахл доранд, амал мекунад. Дар ҳама ҳолат муносибати рӯҳии гунаҳгор ба аломатҳои объективӣ бояд дар дарки онҳо ифода ёбад.

Ҳолати овардашуда шаҳодати аҳамияти ҳуқуқии чиноятӣ муносибати рӯҳии шахс на танҳо ба аломатҳои объективии таркиби чиноят, балки ба аломатҳои низ дахл дорад, ки ҳолатҳои вазнинкунанда ё сабуқкунандаи ҷавобгарӣ мебошанд, яъне берун аз таркиби чиноят буда, танҳо ҳангоми таъини ҷазо ба инobat гирифта мешаванд.

Мувофиқи тавсифи дар қонуни чиноятӣ ҷойдоштаи муносибати рӯҳии гунаҳгор ба кирдори содиршуда тарафи субъективии таркиби чиноят аз чор аломат иборат мебошад:

- гуноҳ;
- ангега;
- мақсад;
- эҳсосот.

§2. АЛОМАТҲОИ ҲАТМИИ ТАРАФИ СУБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТ

2.1. Гуноҳ: мазмун ва моҳияти он

Баъзе олимони чунин ақида доранд, ки гуноҳ ва тарафи субъективии чиноят мафҳумҳои айнан мебошанд, зеро фаъоли-

яти зеҳнӣ ва иродавии шахс бо фаъолияти ангезадор ва эҳсосӣ робитаи ногустастанӣ доранд¹⁵⁸.

Ин ақида аз ҳама зиёд аз ҷониби П.С. Дагел асоснок ва дастгирӣ шудааст. Ба ақидаи ӯ «гуноҳ тарафи дохилӣ, субъективии ҷиноят, муносибати рӯҳии субъект ба кирдори ба ҷамъият хавфноки худ ва оқибати он мебошад, ки дар ҷиноят ифода ёфтааст»¹⁵⁹. Ақидаашро асоснок намуда, ӯ навиштааст: «Нуктаи назар, ки мувофиқи он тарафи субъективӣ бо гуноҳ ба охир намерасаду дар баробари гуноҳ ангеза ва мақсади ҷиноятро низ фаро мегирад, ба ... омехта кардани тарафи субъективии ҷиноят (гуноҳ) бо аломатҳои таркиби ҷиноят, ки ин тарафи субъективиро тавсиф медиҳад (қасд, беэҳтиётӣ, ангеза, мақсад, ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ, дидаю доништа ва ғайра), инчунин ба омехта кардани мафҳумҳои мазмун ва шакли гуноҳ асос ёфтааст»¹⁶⁰.

Ю.А. Красиков низ ақидаи монандро дорад: «Дар тасвияи қонунгузории ... шакли гуноҳ (қасд ва беэҳтиётӣ) оид ба ангеза, мақсад ва эҳсосот ишора нашудааст. Вале ин чунин маъно надорад, ки онҳо ба мазмуни гуноҳ дохил намешаванд. Ин қисмҳо ба дилҳо рафтори шахс хос аст. Ангеза, мақсад, эҳсос фаъолияти рӯҳии гунаҳгорро тавсиф дода, ба тарафи субъективии ҷиноят тавассути қасд ва беэҳтиётӣ дохил мешаванд»¹⁶¹.

Қобили зикр аст, ки ақидаи мазкур аз нигоҳи назариявӣ чандон боварибахш нест ва аз нуктаи назари амалия умуман қобили қабул нест. Барои таквияти фикр чунин асосҳоро овардан мумкин аст:

1) айният бахшидани гуноҳ бо тарафи субъективии ҷиноят бо тавсифи қонунгузории гуноҳ мувофиқ нест. Мувофиқи қис-

---

¹⁵⁸ Ниг.: Лекшас И. Вина как субъективная сторона преступления. М., 1958; Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. С. 41, 42, 59 и др.; Ворошили Е. В., Кригер Г. А. Субъективная сторона преступления. М., 1987. С. 6-12; Российское уголовное право. Курс лекций. Т. 1. Владивосток. 1999. С. 385.

¹⁵⁹ Дагель П.С. Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве // Правоведение. 1969. № 1. С. 78.

¹⁶⁰ Дагель П. С. Понятие вины в советском уголовном праве // Материалы XIII конференции ДВГУ. Ч. IV. Владивосток, 1968. С. 123.

¹⁶¹ Практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. Х. Д. Аликуперова и Э. Ф. Побегайло. М., 2001. С. 68-69.

ми 2 моддаи 7 КҶ ҚТ шахс танҳо барои он кирдори барои чамъият хавфнок ва оқибати хавфнокии чамъиятии ба вукӯъ пайвастанӣ он, ки гуноҳи ӯ нисбати он муайян шудааст, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Ин муқаррарот ҳамчун зарурати муқаррар кардани қасд ё беэҳтиётӣ шарҳ дода мешавад. Мувофиқи қисми 1 моддаи 27 КҶ ҚТ танҳо шахсе дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор эътироф мешавад, ки ӯ ин кирдори қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир карда бошад.

Аз ин муқаррароти қонунгузори бармеояд, ки қонунгузор гуноҳро ҳамчун мафҳуми намудии мафҳумҳои қасд ва беэҳтиётӣ баррасӣ намуда, дигар лаҳзаҳои рӯҳиро дар мафҳуми гуноҳ дохил намекунад.

Чунин фаҳмиши гуноҳ дар қонунгузори дигар давлатҳо низ ба ҷашм мерасад. Масалан, мувофиқи моддаи 21 КҶ Қумҳурии Белоруссия гуноҳ ҳамчун «муносибати рӯҳии шахс ба кирдори ба чамъият хавфноки содиркардаш, ки дар шакли қасд ё беэҳтиётӣ ифода меёбад» баррасӣ шуда, шахси гунаҳгор шахсест, ки «кирдори ба чамъият хавфнокро қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир намудааст». Ҳамчунин фаҳмиши гуноҳ дар моддаи 23 КҶ Украина мавҷуд аст «Гуноҳ муносибати рӯҳии шахс ба ҳаракат ё беҳаракатии содиркардаш, ки бо Кодекси мазкур пешбини шудааст ва ба оқибатҳои он, ки дар шакли қасд ва беэҳтиётӣ ифода ёфтааст, дониста мешавад».

Аз мафҳумҳои расмӣ мазкур бармеояд, ки қонун ба мазмуни гуноҳ – қасд ва беэҳтиётӣ танҳо муносибати рӯҳиро дохил менамояд. Тафаккур ва иродаро на дар унсурҳои зехнӣ ва на дар унсурҳои иродавӣ ҷой надода, ангега, мақсад ва дигар аломатҳои фаъолии рӯҳии шахсро вобаста ба содир намудани ҷиноят номбар намекунад;

2) дар мафҳуми П.С. Дагел гуноҳ ҳам аз нигоҳи мазмуни рӯҳӣ ва ҳам аз нигоҳи тавсифи ҳуқуқӣ ба таври возеҳ баён нашудааст. Мафҳуми гуноҳро аз дигар аломатҳои таркибӣ ҷудо намуда, ӯ номгӯи гуногуни чунин аломатҳоро номбар кардааст. Номгӯи тахминии аломатҳоро муайян намуда, ӯ бо калимаҳои «ва ғайра» ҷамъбаст менамояд. Номуайян аст, ки аз паси ин навъ ҷамъбастҳо чӣ меистад. Ба мафҳуми гуноҳ дар баробари қасд ва беэҳтиётӣ ворид намудани мафҳумҳои ангега, мақсад, эҳсос, дидаю дониста ва дигар аломатҳои рӯҳӣ, ки доирашон

дақиқ нест, дар ҳалли масъалаи шакли гуноҳ печдарпечиро ба вучуд меорад ва мустақилияти аломатҳои мазкурро дар доираи тарафи субъективӣ маҳрум мекунад, ҳол он ки дар қонун ба онҳо чунин мустақилият баъзан дода шудааст;

3) консепсияи мазкур аз нуктаи назари мантиқӣ пайдарпай намебошад. Аломатҳои, ки гуноҳро тавсиф медиҳанд, номбар шуда, ангега ва мақсад дар баробари қасд ва беэҳтиётӣ гузошта мешаванд. Вале хангоми таҳлили мазмуни қасд ва беэҳтиётӣ ангега ва мақсад на дар қатори қасд ва беэҳтиётӣ, балки бо тафаккур ва ирода якҷо номбар шудааст. Мувофиқан, чунин бармеояд, ки дар як ҳолат ангега ва мақсад ҳамчун аломатҳои, ки гуноҳро тавсиф медиҳанд (дар баробари қасд ва беэҳтиётӣ) ва дар ҳолати дигар «унсурҳои ҳуди муносибати рӯҳии субъект, унсури ҳуди қасд мебошанд»¹⁶²;

4) маънаи мазкур бинобар номувофиқӣ бо фаҳмиши фалсафии шакл ва мазмун низ қобили қабул нест. Ба ақидаи П.С. Дагел шакли гуноҳ танҳо дар таносуби тафаккур бо ирода муайян карда мешавад, «дигар унсурҳои рӯҳӣ... ба шакли гуноҳ таъсир намерасонанд, ҳарчанд ба мазмуни гуноҳ дохил бошанд ҳам»¹⁶³. «Мувофиқан, шакли гуноҳ назар ба мазмуни он маҳдудтар мебошад»¹⁶⁴.

Аз нуктаи назари фалсафа бо тасдиқоте, ки аз як тараф шакл ҳамаи мазмуноро фаро намегирад ва аз тарафи дигар мазмуни бешакл ҷой дошта метавонад, нодуруст ва ғайриилмӣ аст.

Гуноҳ ҳамчун муносибати рӯҳӣ бо аломатҳои объективии таркиби ҷиноят баррасӣ мегардад. Тарафи субъективии ҷиноят бошад, нисбатан васеътар дониста мешавад, чунки боз муносибати рӯҳии шахсро бо аломатҳои объективӣ, ки аломати таркиби ҷиноят намебошад, вале дар қонуни ҷиноятӣ ба сифати ҳолати вазнинкунанда пешбинӣ шудаанд, дар бар мегирад.

Гуноҳ аломати ҳатмии тарафи субъективии тамоми таркибҳои ҷиноят мебошад. Мақсад ва ангега аломатҳои иловагии он буда, тарафи объективии на ҳар таркиби ҷиноятро тавсиф

---

¹⁶² Дагель П. С. Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление. С. 83.

¹⁶³ Дагель П. С. Понятие вины в советском уголовном праве. С. 126.

¹⁶⁴ Дагель П. С. Понятие вины в советском уголовном праве. С. 126.

медиханд. Онҳо танҳо дар сурате аломати хатмии тарафи субъективии таркиби ҷиноят шуда метавонанд, ки дар диспозитсияи Қисми махсуси КЧ пешбинӣ шуда бошанд ё аз табиати ҳуқуқии таркиби мушаххас бароянд.

Гуноҳ, ангеа ва мақсад воқеияти объективиро ифода мекунанд, зухуроте, ки воқеан ҷой доранд. Онҳо даркшаванда буда, мазмунашон аз рӯи қонуни ҷиноятӣ тавассути таҳлил ва баҳодихии ҳамаи ҳолатҳои объективии содир шудани ҷиноят дар маҷмӯъ муқаррар карда мешавад.

Базе олимони мафҳуми гуноҳро назар ба мафҳуми тарафи субъективӣ васеътар медонанд. Масалан, ба ақидаи Ю.А. Демидов гуноҳ «ба ягон унсури ҷиноят дохил намешавад, ақаллан ба қасд ва безҳиётӣ ё ба кирдор дар якҷоягӣ бо тарафи объективии он. Он (яъне гуноҳ – И.Б.) ҳам дар тарафи объективӣ ва ҳам дар тарафи субъективӣ баробар ифода меёбад»¹⁶⁵.

Ба баҳодихии зиёди тарафи объективӣ ва тарафи субъективии ҷиноят муқобил баромада, ӯ менависад: «мазмуни гуноҳро зарур аст дар содир намудани ҷиноят аз ҷониби мушаххас дарёфт, дар ягонагии ҳолатҳои объективӣ ва субъективӣ, ки дар онҳо гуноҳ ифода ёфтааст – муносибати манфии шахс бо арзишҳои ... ҷамъиятӣ»¹⁶⁶.

Г.А. Злобин низ ин ақидаро ҷонибдорӣ мекунад: «Гуноҳ тарафи субъективии кирдори ҷиноятиро ташкил дода, ҳамзамон ҳамчун тавсифи томи ҷиноят дар ҳамаи муносибатҳои барои ҷавобгарӣ моҳиятӣ баромад мекунад... Ин хусусияти гуноҳ онро асоси зарурӣ ва кофии ҷавобгарии ҷиноятӣ мекунад...»¹⁶⁷.

Аз ақидаҳои овардашуда баръало кӯшиши муаллифон дар чудосозии ду сифати гуноҳ падид меояд: ҳамчун тарафи субъективии ҷиноят ва ҳамчун асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ. Дар ҳолати дуҷум гуноҳ чун «тавсифи томи ҷиноят» баррасӣ мешавад.

---

¹⁶⁵ Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. М., 1975. С. 114.

¹⁶⁶ Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. С. 117-118.

¹⁶⁷ Злобин Г.А. Виновное вменение в историческом аспекте // Уголовное право в борьбе с преступностью. М., 1981. С. 23. Ҳамчунин ниг.: Малков В. П. Субъективные основания уголовной ответственности // Государство и право. 1995. № 1.

Чонибдорони ақидаи мазкур гунохро ҳамчун яке аз аломатҳои тарафи субъективӣ наредонанд, баръакс, чунин мешуморанд, ки гуноҳ ҳам тарафи объективӣ ва ҳам тарафи субъективӣ кирдори ҷиноятӣ, ҳамчунин тамоми дигар хосияти «барои ҷавобгарӣ моҳиятӣ»-ро, ки дар онҳо муносибати манфии субъект ба арзишҳои муҳимтарини ҷамъиятӣ ифода меёбад, дар бар мегирад.

Аслан ин ақида бозгашт ба назарияи «ду гуноҳ», ки аз ҷониби Б.С. Утевский пешниҳод шуда буд, мебошад. Кӯшиши пайгирии ақидаи Б.С. Утевский аз ҷониби Ю.А. Демидов, Г.А. Злобин, В.П. Малков ва дигар олимони дар он аст, ки дар таҷрибаи судию тафтишотӣ истилоҳи «гуноҳ» («гунаҳгорӣ») ба ду маъно истифода мешавад. Агар дар илм ва қонун таҳти мафҳуми гуноҳ мавҷудияти қасд ва беоҳиёгӣ дар кирдори шахс фаҳмида шавад, пас дар таҷриба баъзан гуноҳ гуфта, исбот шудани худӣ ҳолати содир намудани ҷиноят аз ҷониби шахси муайян фаҳмида мешавад.

Ба ин ҳолат ифодаи нодурусти баъзе меъёрҳои қонунгузории муҳофизатӣ ҷиноятӣ низ мусоидат ва таъсир мерасонад. Масалан, мувофиқи сарҳати 5 моддаи 85 КМҚ ҚТ хангоми пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муҳокимаи парвандаи ҷиноятӣ ҳолатҳое, ки гунаҳгории айбдоршавандаро дар содир кардани ҷиноят ва мусоидат намудан ба он, дараҷаи гуноҳ ва андозаи онро муайян мекунад бояд исбот карда шаванд. Дар ин сарҳат муайян намудани «гунаҳгории айбдоршаванда» ва «дараҷаи гуноҳ»-и ӯ фаҳмиши духӯраро ба вучуд меорад.

Дар ҳар сурат айният додани гуноҳ бо ҳолати содир шудани ҷиноят гунохро беасос объективӣ мегардонад, ҳамчун аломати таркиби ҷиноят муайянияти мушаххаси онро маҳрум меосад.

Чунин фаҳмиш ба талаботи қонунгузории муҳофизатӣ ҷиноятӣ низ хилоф аст. Масалан, мувофиқи қисми 1 моддаи 335 КМҚ ҚТ суд дар ҳонаи машваратӣ хангоми баровардани ҳукми масъалаҳои зеринро ҳал мекунад:

- кирдоре, ки дар содир намудани он судшаванда айбдор карда мешавад, ҷой дорад ё не;
- оё исбот шудааст, ки кирдорро судшаванда содир кардааст;

– ин кирдор чиноят аст ё не ва он маҳз бо кадом моддаи қонуни чиноятӣ пешбинӣ карда шудааст;

– судшаванда дар содир намудани ин чиноят гунаҳгор аст ё не ва ҳолатҳои сабуққунанда ва вазнинқунандаи ҷазо мавҷуданд ё не;

– ба судшаванда барои чинояти содирнамудааш ҷазо додан лозим аст ё не;

– ба судшаванда кадом ҷазо бояд таъин карда шавад;

– шахси аз озодӣ маҳрумшуда дар кадом намуд ва низоми муассисаи ислоҳӣ бояд муҳлати ҷазоро адо намояд.

– даъвои граждани қобили қонегардонӣ аст ё не, ба манфиати кӣ ва инчунин агар даъвои граждани арз нашуда бошад, товони зарари молу мулкӣ ситонида мешавад ё не;

– бо молу мулке, ки барои таъмини даъвои граждани ё эҳтимоли мусодира тахти ҳабс қарор дода шудааст, чӣ бояд кард;

– бо далелҳои шайъӣ чӣ бояд кард;

– харочоти муурофиавӣ ба кадом андоза ба зиммаи кӣ бояд гузошта шавад;

– судшавандаро аз унвонҳои махсус ё рутбаҳои ҳарбӣ, инчунин ордену медалҳо ва унвонҳои фахрӣ маҳрум созад ё не;

– татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро, дар ҳолатҳое, ки дар қисми 2 моддаи 98 КҶ ҚТ, пешбинӣ шудаанд;

– дар хусуси чораи пешгирӣ ба ҳаққи судшаванда.

Аз ин ҳолатҳои номбаршуда бармеояд, ки қонунгузории муурофиавии чиноятӣ гуноҳро дар алоҳида аз кирдори содиршуда пешбинӣ карда, судро низ уҳдадор менамояд, ки ба ин ҳолат дар алоҳидагӣ баҳо диҳад.

Аҳамияти тарафи субъективии чиноят, аз ҷумла гуноҳ ҳамчун аломати ҳатмӣ он дар ҳолатҳои зерин ифода меёбад:

1) тарафи субъективии чиноят унсури ҳатмӣ дилхоҳ таркиби чиноят мебошад. Мавҷуд набудани он чиноятро истисно мекунад;

2) гуноҳ аломати ҳатмӣ тарафи субъективии таркиби чиноят мебошад. Мавҷуд набудани он маънои онро дорад, ки на тарафи субъективӣ ва на ҳуди таркиб дар маҷмӯъ ҷой надорад;

3) муайян намудани тарафи субъективии таркиби чиноят, ҳамаи аломатҳои он, ки дар таркиби мазкур мавҷуд аст, шартӣ

асосӣ ва зарурии бандубасти дуруст ва асосноки кирдори соди-
ршуда ва фарқгузори як ҷинойт аз ҷинойти дигар мебошад;

4) муайянсозии дақиқи тарафи субъективии ҷинойт замина
барои фардисозии ҷавобгарии ҷинойтӣ ва ҷазо, таъини низоми
маҳрум сохтан аз озодӣ ва ғайра мебошад;

5) муайян намудани тарафи субъективии ҷинойт шартӣ ҳат-
мии таъмин ва мустаҳкамсозии қонуният мебошад;

6) гуноҳ ҳамчун унсури таркиби ҷинойт ҳамчун қисми асо-
си ҷавобгарии ҷинойтӣ баромад мекунад, мувофиқан асос ба-
роӣ тафриқаи ҷинойт аз кирдори ғайриҷинойтӣ мебошад;

7) бо мазмуни тарафи субъективӣ баъзан дараҷаи ба ҷамъи-
ят хавфнокии кирдор ва мувофиқан хислати ҷавобгарӣ ва андо-
заи ҷазо муайян карда мешавад.

Гуноҳ аломати асосӣ ва ҳатмии тарафи субъективии дилхоҳ
таркиби ҷинойт мебошад.

Дар қонунгузори ҷинойтии давлатҳои гуногун се намуди
муносибат ба мафҳуми гуноҳ ҷой дорад:

1) аксари давлатҳо умуман ин мафҳумро истифода намеба-
ранд ва бо истифодаи мафҳумҳои қасд ва беэҳтиётӣ онро ифода
мекунанд (масалан, Олмон, Дания, Испания, Лахистон, Швет-
сия ва ғайра);

2) дигар давлатҳо мафҳуми гуноҳро надода, ишора меку-
нанд, ки шахси содиркардаи кирдори ҷинойтӣ дар сурате гунаҳ-
гор доништа мешавад, ки онро қасдона ё аз беэҳтиётӣ содир
карда бошад (масалан, моддаи 8 КҶ Ҷумҳурии Латвия, моддаи
19 КҶ Ҷумҳурии Қазоқистон, моддаи 16 КҶ Ҷумҳурии Халқии
Чин);

3) танҳо дар баъзе давлатҳои собиқ аъзои ИҶШС қонун-
гузори ҷинойтиашон мафҳуми гуноҳро додааст. Масалан, дар
қисми 1 моддаи 21 КҶ Ҷумҳурии Белоруссия гуноҳ ҳамчун «му-
носибати рӯҳии шахс ба кирдори ба ҷамъият хавфноки содир-
кардаш, ки дар шакли қасд ё беэҳтиётӣ ифода меёбад» баррасӣ
шудааст. Ҳамчунин фаҳмиши нисбатан пурраи гуноҳ дар мод-
даи 23 КҶ Украина мавҷуд аст: «Гуноҳ муносибати рӯҳии шахс
ба ҳаракат ё беҳаракатии содиркардаш, ки бо Кодекси мазкур
пешбинӣ шудааст ва ба оқибатҳои он, ки дар шакли қасд ва
беэҳтиётӣ ифода ёфтааст, доништа мешавад».

Қонунгузори чиноятии ҚТ мафҳуми расмии гунохро наодо, онро тавассути муайян кардани шаклҳояш ифода кардааст.

Мувофиқи қисми 2 моддаи 7 КҚ ҚТ шахс танҳо барои он кирдори барои ҷамъият хавфнок ва оқибати хавфнокии ҷамъиятии ба вуқӯъ пайвастанӣ он, ки гуноҳи ӯ нисбати он муайян шудааст, ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида мешавад. Ҳамзамон мувофиқи қисми 3 ҳамин модда гунаҳгоркунии объективӣ, яъне барои зарари бегуноҳона расонидашуда ба ҷавобгарии чиноятӣ кашидан мумкин нест.

Мувофиқи қонуни чиноятӣ гуноҳ муносибати рӯҳии гунаҳгор ба аломатҳои объективии шомили таркиби чиноят мебошад.

Фаҳмиши васеътари гуноҳ ҳамчун муносибати рӯҳӣ ба аломатҳои объективӣ, ки бо қонуни чиноятӣ ба сифати ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо пешбинӣ шудааст, бевосита дар қонун муқаррар нашудааст ва он ҳулосаи назариявӣ мебошад. Он ба принсипи қонуни чиноятӣ асос ёфтааст, ки гунаҳгоркунии объективии тамоми ҳолатҳои дар қонун пешбинишудаи кирдори ба ҷамъият хавфнокро истисно мекунад. Чунин муқаррарот на танҳо ба қонуни чиноятӣ зид, балки барои риояи ҳама тарафа ва пурраи қонуният ҳангоми татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии чиноятӣ мусоидат мекунад.

Чуноне қайд шуда буд, ҷавобгарии чиноятӣ танҳо дар мавриди мавҷуд будани гуноҳ ба миён меояд. Бегуноҳ расонидани зарар, ҳар қадаре вазнин набошад ҳам, боиси ҷавобгарии чиноятӣ намегардад.

Ҳамин тавр, мувофиқи қонуни чиноятӣ:

– гуноҳ ин аломати ҳатмии тарафи субъективии дилхоҳ таркиби чиноят мебошад, ки мумкин аст дар шакли қасд ё беаҳтиётӣ ва ё ҳар ду ифода ёбад;

– гуноҳ тавсифи лаҳзаҳои зеҳнӣ ва иродавии муносибати рӯҳии шахс ба кирдори ба ҷамъият хавфноки бо қонуни чиноятӣ пешбинишуда ва оқибатҳои он мебошад;

– гуноҳ муносибати манфии субъективии шахсро ба арзишҳои иҷтимоӣ, ки дорои мазмуни равоӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии чиноятӣ мебошанд, ифода мекунад.

Маҳз бо дарназардошти муқаррароти мазкур дар илм гуноҳ фаҳмида мешавад.

Ҳамзамон дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ назарияҳои баҳодихии гуноҳ офарида шудааст¹⁶⁸. Он унсури объективии гуноҳро инкор мекунад. Вале ин ақида дар илм асоснок рад шудааст¹⁶⁹, ҳарчанд то ҳол чунин ақидаҳо мавҷуданд¹⁷⁰.

Чуноне қайд намуда будем, гуноҳ дар ду шакл зоҳир мегардад: қасдона ва аз беэҳтиётӣ.

Шакли гуноҳ аҳамияти гуногуни ҳуқуқӣ доранд:

1) шакли гуноҳ сарҳади субъективие мебошад, ки рафтори ҷиноятиро аз рафтори ғайриҷиноятӣ тафовут мегузорад. Ин пеш аз ҳама ба аз беэҳтиётӣ содир намудани кирдор, ки танҳо дар мавриди қасдан содир намуданаш ҷазо дода мешавад, дахл дорад (масалан, аз ҳаёт маҳрум намудани таҷовузкор ҳангоми баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ таркиби ҷинояти моддаи 107 КҶ ҚТ – ро дар мавриде ташкил медиҳад, ки агар он қасдона бошад);

2) шакли гуноҳ бандубасти ҷиноятро муайян мекунад, агар қонунгузор ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани кирдори ба ҷамъияти хавфноки дорои аломатҳои объективии якхела, вале аз рӯи шакли гуноҳ гуногунро тафриқа гузошта бошад. Масалан, аз рӯи шакли гуноҳ одамкушӣ (моддаҳои 104-107) ва аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан (моддаи 108 КҶ ҚТ), қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ (моддаи 110 КҶ ҚТ) ва аз беэҳтиётӣ расонидани вазнин ба саломатӣ (моддаи 118 КҶ ҚТ), қасдан несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк (моддаи 255 КҶ ҚТ) аз беэҳтиётӣ несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк (моддаи 256 КҶ ҚТ) фарқ карда мешаванд;

3) шакли гуноҳ дар якҷоягӣ бо дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ дар заминаи таснифи ҷиноятҳо ба категорияҳо (моддаи 18 КҶ ҚТ) чудо шудааст;

---

¹⁶⁸ Ниг.: Утевский В.С. Вина в советском уголовном праве. М., 1950. С. 59.

¹⁶⁹ Ниг.: Курс советского уголовного права. В шести томах. Т. II. М., 1970. С. 282-283.

¹⁷⁰ Ниг.: Сергеева Т.Л. Основания уголовной ответственности по советскому уголовному праву // Ученые записки Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства. Вып. 1/18. М., 1964. С. 7; Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. М., 1975. С. 112.

4) шакли гуноҳ шарти адои ҷазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ муайян мекунад. Масалан, мувофиқи моддаи 58 КҶ ҚТ маҳрум сохтан аз озодӣ аз ҷудо кардани шахси маҳкумшуда аз ҷамъият бо роҳи дар колонияҳои ислоҳи сукунат, дар колонияҳои ислоҳи низомашон умумӣ, пурзӯр сахт, махсус ё дар маҳбас ҷо кардани ӯ иборат аст.

Ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар ҷойҳои зерин таъин мешавад:

а) барои шахсоне, ки аз безҳиёти ҷиноят содир намуда ва ба муҳлати на зиёдтар аз панҷ сол бо маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд - дар колонияҳои ислоҳи сукунат;

б) барои шахсоне, ки бори аввал бо маҳрум сохтан аз озодӣ барои қасдан содир намудани ҷиноятҳои начандон вазнин, дарачаи миёна, инчунин шахсоне, ки барои содир намудани ҷиноят аз безҳиёти ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз панҷ сол маҳкум шудаанд - дар колонияҳои ислоҳии дорой низоми умумӣ;

в) барои шахсоне, ки бори аввал бо маҳрум сохтан аз озодӣ барои қасдан содир намудани ҷиноятҳои вазнин маҳкум шудаанд - дар колонияҳои ислоҳии дорой низоми пурзӯр;

г) барои шахсоне, ки бори аввал ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ барои содир намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин маҳкум шудаанд ва инчунин ҳангоми ретсидиви ҷиноят, агар маҳкумшуда ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адо карда истода бошад ё қаблан ин намуди ҷазоро адо карда бошад - дар колонияҳои ислоҳии дорой низоми сахт;

д) дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок, инчунин барои маҳкумшудагон, ки нисбати онҳо ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин шудааст ё ҷазои қатл тибқи тартиби бахшиши ҷазо ба маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст - дар колонияҳои ислоҳии дорой низоми махсус;

е) ба шахсоне, ки барои ҷиноятҳои махсусан вазнин ба муҳлати зиёда аз даҳ сол маҳкум шудаанд, инчунин дар ҳолатҳои ретсидиви махсусан хавфнок мумкин аст дар маҳбас адо кардани қисми муҳлати ҷазо таъин шавад, вале на зиёдтар аз панҷ сол;

5) баъзе падидаҳои ҳукуки ҷиноятӣ (тайёри, сӯикасд, ҳам-иштироки, ретсидив) танҳо бо шакли қасдонаи гуноҳ алоқаманд мебошанд;

б) мавҷудияти шакли қасдонаи гуноҳ судро уҳдадор меку-нанд, ки масъалаи ангега ва мақсади ҷиноятро тадқиқ намояд, дар парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда чу-нин вазифа талаб карда намешавад.

Шаклҳои мазкур ва намудҳои онҳоро дар алоҳидагӣ бар-расӣ мекунем.

2.2. Қасд ва намудҳои он

Тибқи қисми 1 моддаи 28 КҶ ҚТ ҷинояти қасдан содир-шуда кирдоре эътироф мешавад, ки бо қасди бевосита ё баво-сита содир шудааст. Аз ин муқаррароти КҶ ҚТ ба хулосае ома-дан мумкин аст, ки қонунгузор мафҳуми умумии қасдро надода, онро тавассути ишора ба намудҳои он муайян намудааст.

Қасд худ яке аз шаклҳои гуноҳ мебошад. Ҷинояти қасдона назар ба ҷинояти аз беэҳтиётӣ содиршуда хавфноктар аст. Бе-ҳуда нест, ки дар қисмҳои 4 ва 5 моддаи 18 КҶ ҚТ ба сифати ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин танҳо ҷиноятҳои қасдона содиршуда эътироф карда мешаванд.

Қасд шакли нисбатан васеъ паҳншудаи гуноҳ мебошад. Қо-нунгузори ҷиноятӣ зиёда аз чорсад таркиби ҷиноятиро пеш-бинӣ мекунад, ки аз онҳо зиёда аз 80% қасдона, қариб 10% аз беэҳтиётӣ ва зиёда аз 9% дар шакли алтернативии гуноҳ (бо ду шакли гуноҳ) содир мешаванд. Агар ҳисботи оморино низ таҳ-лил карда бароём, ҷиноятҳои қасдона нисбатан зиёд ба чашм мерасад ва онҳо тахминан 90% ҷиноятҳои содиршударо ташкил медиҳанд.

Қасд вобаста ба намуд ба қасди бевосита ва қасди бавосита ҷудо мешавад.

Мувофиқи қисми 2 моддаи 28 КҶ ҚТ ҷиноят бо қасди бе-восита содиршуда эътироф мешавад, агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк карда, им-коният ё ногузирии фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ намуда, хоҳони фаро расидани он бошад.

Қисми 3 моддаи 28 КҶ ҚТ қасди бавоситаро чунин муайян кардааст: «Қиноят бо қасди бавосита содиршуда эътироф мешавад, агар шахс ба ҷамъият хавфнок будани ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк карда, имконияти фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфнокии онро пешбинӣ намуда, фаро расидани оқибатро нахоста, вале дидаву донистаба ин оқибатҳо роҳ дода бошад, ё ба онҳо безътиноёна муносибат карда бошад».

Дар мафҳумҳои мазкури қасд (қасди бевосита ва бавосита) мазмуни равонӣ ва иҷтимоию сиёсии шаклҳои гуноҳ ифода ёфтааст.

Ба қасди бевосита ва қасди бавосита лаҳзаҳои зехнӣ ва иродавӣ хос аст. Лаҳзаҳои зехнӣ ду намуд мешаванд:

– лаҳзаи зехнии яқум дар он ифода меёбад, ки шахси содиркунандаи қиноят ба ҷамъият хавфнокии кирдори худро дарк менамояд, яъне онеро дарк мекунад, ки дар замони ҳозира (дар вақти содир шудани қиноят) ҷой дорад;

– лаҳзаи зехнии дуҷум дар он ифода меёбад, ки шахси содиркунандаи қиноят оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки кирдори худро пешбинӣ менамояд (дар қасди бевосита имконият ё ногузирии фарорасии онҳо ва дар қасди бавосита танҳо имконияти онҳоро), яъне онеро пешбинӣ мекунад, ки дар оянда ба вуқӯъ мепайвандад.

Ба масъалаи зарурати дарки ба ҷамъият хавфнокии кирдор ва оқибатҳои онҳо аз ҷониби шахс чандин маротиба диққати судҳои болоӣ равона карда шудааст.

Лаҳзаи иродавии қасди бевосита дар хоҳиши фарорасии оқибати ба ҷамъият хавфнок ва лаҳзаи иродавии қасди бавосита дар хоҳиш надоштан, вале дидаю дониста роҳ додан ба фарорасии ин оқибатҳо ё муносибати безътиёнона нисбат ба он ифода меёбад.

Ҳамин тавр, хангоми қасди бевосита гунаҳгор хислати ба ҷамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатии худ ва фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро дарк менамояд (лаҳзаи зехнӣ), хоҳони фарорасии ин оқибатҳо мебошад (лаҳзаи иродавӣ).

Хангоми қасди бавосита гунаҳгор хислати ба ҷамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатии худ ва фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро дарк намуда (лаҳзаи зехнӣ), намехоҳад, вале дидаю дониста ба фарорасии онҳо роҳ медиҳад ё нисбат ба

онҳо муносибати безътиноёна мекунад (лаҳзаи иродавӣ). Ҳангоми тавсифи умумии ҳар ду намуд лаҳзаҳои зехнӣ монанд мебошанд (ҳарчанд дараҷаи пешбинӣ қардани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок мувофиқ наояд ҳам), вале лаҳзаҳои иродавӣ фарқ доранд.

Дарк намудани хислати ба ҷамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатӣ маънои аз ҷониби гунаҳгор доништан ва фаҳмидани онро дорад, ки ҳаракати содиршаванда ё худдорӣ аз ҳаракат хислати ба ҷамъият хавфнок дорад, яъне ба ҷамъияти хавфнок мебошад. Дар баробар ин, гунаҳгор бояд ба ҷамъияти хавфнокии мушаххаси ҳаракат ё беҳаракатии худро донанд ва фаҳмад, чунин лаҳзаҳои зехнӣ набояд тарҷидӣ (абстрактӣ) бошанд.

Қонуни ҷиноятӣ ба дарк намудани маҳз хислати ба ҷамъият хавфноки кирдор, на хислати зиддиҳуқуқӣ будани кирдор ишора менамояд. Бинобар ин, ҳангоми мавҷуд будани лаҳзаҳои зехнӣ мазкур талаб қарда намешавад, ки гунаҳгор манъ будани ҳаракат ё худдорӣ қардан аз онро дарк наояд (донад). Ин муқаррарот ба принсипи замина ёфтааст, ки надоништан қонун ҷавобгарии ҷиноятиро истисно намекунад. Агар шахс дарк накунад, ки ҳаракат ё беҳаракатии ӯ бо қонуни ҷиноятӣ манъ гардидааст, пас ин ҷо иштибоҳи ҳуқуқӣ аст, ки ба ҷавобгарии ҷиноятӣ таъсир намерасонад.

Ишора ба дарки хислати ба ҷамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатӣ бо муносибати гуногуни қонунгузор бо муқаррар қардани синну соли фарорасии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои дорой хислати гуногун алоқаманд аст. Чунин муносибат дар он ифода меёбад, ки қонунгузор имконият ва қобилияти инсонро (вобаста ба инкишофи ақлонӣ, ки бо расидан ба синни муайян алоқаманд аст) чиҳати дарки ба ҷамъият хавфнок будани кирдори мазкур аз рӯи хислат ба назар мегирад. Масалан, шахси чордахсола дарк менамояд, ки одамқушӣ, дуздӣ, таҷовуз ба номус ва ғайра мумкин нест. Ин ҳолат боис гардидааст, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ин амалҳо аз синни 14-солагӣ муқаррар шудааст.

Содир намудани ҷиноят дарки дигар аломатҳои объективиро, ки дар муайян сохтани хислати ба ҷамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатии дорой аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятӣ таъсир расонида, кирдорро ҳамроҳӣ мекунанд, пешбинӣ менамояд.

Пешбинӣ кардани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ин аз ҷониби шахс дарк намудани он аст, ки ҳаракат ё беҳараатии ӯ оқибатҳои мушаххасро ба вучуд меоранд, ки бо кирдори ӯ дар робитаи сабабӣ қарор доранд.

Ҷиноятро содир намуда, гунаҳгор ҳолатҳои зерин пешбинӣ мекунад:

- оқибатҳои мушаххас;
- ҳислати ба ҷамъият хавфноки оқибатҳои мазкур;
- ноғузирӣ ё имконияти воқеии фарорасии онҳо.

Ҳангоми содир намудани ҷиноят бо қасди бевосита гунаҳгор ноғузирӣ ва имконияти воқеии фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро дарк менамояд. Масалан, пешбинӣ кардани фарорасии марғи ҷабрида ҳангоми паррондани шахс аз ҷакаи сар тавассути силоҳи оташфишон.

Ҳангоми содир намудани ҷиноят бо қасди бавосита гунаҳгор имконияти фарорасии ба ҷамъият хавфноки кирдорро дарк менамояд, вале дараҷаи он назар ба ҷиноятҳои бо қасди бевосита содиршуда камтар мебошад. Бо ҳамин ҳислат ин лаҳзаи зеҳнии қасди бевосита аз қасди бавосита фарқ дорад.

Лаҳзаи иродавии қасди бавосита дар хоҳиши фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ифода меёбад, ки ё мақсади ягона (масалан, ҳангоми куштан аз рӯи ҳиссиёти қасос), ё восита барои дигар мақсад (масалан, бо мақсади пинҳон намудани ҷинояти дигар ё осон кардани содир намудани он) мебошад.

Лаҳзаи иродавии қасди бавосита дар он ифода меёбад, ки гунаҳгор фаро расидани оқибати ба ҷамъият хавфнокро наметоҳад, вале дидаю доништа ба фаро расидани он роҳ медиҳад ва ё муносибати безътиноёна мекунад. Фарқи асоси қасди бевосита аз бавосита вобаста ба ин лаҳза дар он аст, ки гунаҳгор дар қасди бевосита:

- ба фаро расидани оқибат кӯшиш намекунад;
- дар шароити мушаххас ба фаро расидани он дидаю доништа роҳ медиҳад;
- нисбат ба он муносибати безътиноёна зоҳир менамояд, яъне на ба ягон ҳолати муайян (ҳаракатҳои худ, ҳаракатҳои дигарон, қувваҳои табиат), ки ба ақидаи ӯ метавонанд фарорасии оқибатро пешгирӣ кунанд, балки ба ягон тасодуфот умед мекунанд.

Мафхуми гуноҳи қасдона, ки дар моддаи 28 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, нисбат ба ҳамаи ҷиноятҳои дорои таркиби модӣ дода шудааст. Қонунгузор таркибҳои расмиро тасвия бахшида, оқибатро дар онҳо пешбинӣ накардааст. Бинобар ин, муайян намудани қасд дар ҷиноятҳои дорои таркиби расмӣ кӯтоҳшуда мебошад. Агар дар лаҳзаҳои зехнӣ ва иродавии қасд дар ҷиноятҳои дорои таркиби модӣ ҳаракат, беҳаракатӣ ва оқибат фаро гирифта шавад, дар ҷиноятҳои дорои таркиби расмӣ танҳо ҳаракат ва беҳаракатӣ фаро гирифта мешавад. Азбаски дар ҷиноятҳои дорои таркиби расмӣ ишора ба оқибат ҷой надорад, пас барои мавҷудияти чунин таркибҳо пешбинӣ кардани оқибат низ талаб карда намешавад. Қасд дар дарки кирдори ба ҷамъият хавфнок (лаҳзаи зехнӣ) ва хоҳиши содир намудани он ё худдорӣ аз он (лаҳзаи иродавӣ) ифода меёбад. Чуноне қайд намуда будем, аҳамияти ҳуқуқи ҷиноятиро танҳо ҳаракати (беҳаракати) даркшуда дорад. Инсон ҳаракатро дарк намуда ва содир намуда (ё аз содир намудани он худдорӣ карда), онро нахоста наметавонад. Дар сарчашмаҳо дуруст қайд шудааст, ки «ҳаракат ҳамеша хоҳишӣ мебошад, агар он таҳти таъсири қувваи рафънопазир ё маҷбурсозии ҷисмонӣ набошад»¹⁷¹. Мувофиқан лаҳзаи иродавии қасд дар ҷиноятҳои дорои таркиби расмӣ танҳо дар хоҳиши содир намудани ҳаракат ё худдорӣ аз он ифода меёбад, яъне ҷиноятҳои мазкур танҳо бо қасди бевосита содир шуда метавонанд.

Дар ҳама таркибҳои ҷиноятҳо қасд мазмуни муайян дорад. Дар таҷриба ҳолатҳои вомехӯрад, ки дар раванди содир намудани ҷинояти мушаххаси гунаҳгоруна қасди гунаҳгор, ки аз рӯи мазмун ба як таркиб мувофиқ аст, масалан, дуздии молу мулки ғайр, ҳамчунин ба қасди бевосита табдил меёбад, ки аз рӯи мазмун ба дигар таркиб мувофиқ аст, масалан, ба ғорат ва роҳзанӣ. Бинобар ин, вақте гунаҳгор молу мулки ғайрро мегирад, вале имконияти воқеии ихтиёрдорӣ ва истифодаи онро (яъне дар дуздии нотамом) аз рӯи салоҳдиди худ надорад, бо муқобилати ҷабрдида рӯбарӯ шуда, нисбат ба он зӯриро бо мақсади нигоҳ доштани молу мулки гирифтааш истифода мебарад. Дар ин

---

¹⁷¹ Вопросы преступления и наказания по законодательству СССР и других социалистических стран. М., 1985. С.47.

маврид дуздӣ ба ғоратгарӣ (агар зӯроварӣ ба ҳаёт ва саломатӣ хавфнок набошад), ки бо зӯроварӣ алоқаманд аст, ё ба роҳзанӣ (агар зӯроварӣ чунин хатарро дошта бошад) табдил меёбад. Дар ҳолатҳои мазкур қасд ба содир крдани дуздӣ дар раванди содир намудани ҷиноят ба қасд ба содир намудани ғоратгарӣ ё роҳзанӣ табдил меёбад. Ҳангоми бандубасти ҷиноят кирдор ҳамчун амали томи хавфноктар баррасӣ мешавад.

Бояд қайд кард, ки табдилёбии мазкур танҳо дар ҳолати содир намудани ҷиноятҳои:

- бо қасди бевосита содиршуда;
- ҷиноятҳои якнавъ;
- то лаҳзаи анҷоми кирдори камхавфтари ибтидоӣ содир шуда бошад, имконпазир аст.

Ҳангоми содир намудани ҷиноятҳои, ки якнавъ нестанд (масалан, вақте ғоратгар аз ҷабрида ангуштарину гӯшвори тиллоро рабуда, ҳамзамон қасди таҷовуз ба номуси ўро намуда, онро амалӣ месозад), табдилёбӣ надоранд, балки қасд ба ҷинояти нав пайдо мешавад. Дар чунин ҳолатҳо кирдорҳои шахс, ки дорои ду таркиби ҷинояти гуногун мебошад, ҳамчун маҷмӯи ҷиноятҳои бандубаста карда мешавад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва таҷрибаи судӣ ба ғайр аз таснифи қасд ба қасди бевосита ва бавосита, боз дигар таснифот низ истифода мешавад. Ду асоси дигар таснифоти гуноҳ мавҷуд аст:

- вобаста ба вақти пайдоиш;
- вобаста ба сатҳи саҳеҳият.

Дар ҳолати яқум қасд ба пешакӣ муайян ва ногаҳон пайдошуда ҷудо мешавад. Ҳамзамон намуди махсуси қасдро вобаста ба таснифоти мазкур ҷудо кардан мумкин аст – қасд ҳангоми ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ (моддаҳои 106 ва 113 КҶ ҚТ).

Дар ҳолати дуҷум қасд аз рӯи сатҳи саҳеҳият ба қасди муайян (қасди мушаххас) ва қасди номуайян (қасди номушаххас) ҷудо мешавад. Қасди муайян дар навбати худ одӣ ва алтернативӣ мешавад.

Дар фаҳмиши криминологӣ, ки назар ба фаҳмиши ҳуқуқи ҷиноятӣ васеътар мебошад, ҳар ду намуди қасд ҳамчун намудҳои муносибати рӯҳии шахс на танҳо нисбат ба ҷинояти содиршуда, балки имконияти содир намудани он баромад меку-

нанд. Аз чумла, ин чунин маъно дорад, ки барои криминология пайдоиш, ташаккул, дарёфти қасд, сарчашмаҳои пайдоиши он, инчунин тамоми дигар аломатҳои тарафи субъективии таркиби мушаххаси ҷиноят, мақсад ва ангега ва ғайра аҳамият дорад.

Ҳамаи ин имкониятеро фароҳам меорад, ки чораҳои маҳсули мақсаднок ва самараноки пешгирии ҷиноятҳои қасдона татбиқ карда шаванд. Дар фаҳмиши криминологӣ қасди ногаҳон пайдошуда қасде доништа мешавад, ки дар фосилаи қамаҳамияти вақт аз пайдоиши он то амалишавиаш имконияти банақшагирӣ ва амалисозии чораҳои пешгирии ин кирдор амалан истисно карда мешавад. Агар имконияти банақшагирӣ ва амалисозии чораҳо оид ба пешгирии кирдор мавҷуд бошанд, қасд пешакӣ муайян (бомулоҳиза) доништа мешавад.

Аҳамияти ҳукукии ҷиноятӣ таснифи қасд ба намудҳои баррасишуда дар он ифода меёбад, ки:

1) танҳо дар қасди пешакии мулоҳизашуда давраи тайёри ба ҷиноят, ҳамиштирокӣ, ки дар содир намудани ҷиноят бо маслиҳати пешакии гурӯҳи шахсон, гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷинояткорона ҷой дошта метавонад;

2) чунин қасди ногаҳон пайдошуда чун қасд дар ҳолати ҳаяҷони сахти рӯҳӣ меъёри алоҳидаи ҳукукии ҷиноятӣ ҳолати сабуққунанда эътироф карда мешавад (моддаҳои 106 ва 113 КҶ ҚТ).

Қасд дар ҳолати ҳаяҷони сахти рӯҳӣ, дар сурате ҳолати сабуққунанда доништа мешавад, ки агар дар натиҷаи ҳаракати (беҳаракатӣ) зиддиҳуқуқӣ ё ғайриахлоқии ҷабрдида ё дар ҳолати давомдори харобқунандаи асаб бо сабаби рафтори мунтазами ғайриқонунӣ ё рафтори бадахлоқонаи ҷабрдида ба вучуд омада бошад.

Тафриқаи қасд ба муайян ва номуайян барои бандубасти дақиқи пеш аз ҳама ҷиноятҳо ба муқобили шахсият аҳамият дорад.

Дар ҷиноятҳои бо қасди муайян содиршуда гунаҳгор натиҷаи (оқибати ба ҷамъият хавфноки) дақиқан мушаххаси кирдорашро пешбинӣ мекунад. Дар қасди одии муайян танҳо як оқибати ҷиноятӣ пешбинӣ карда мешавад. Дар қасди алтернативӣ шахс фарорасии яке аз оқибатро аз чандин оқибатҳои мушаххас пешбинӣ мекунад (масалан, шахс бо корд ба шиками

чабрдида зарба зада, пешбинӣ мекунад, ки ин амали ӯ боиси марг ё зарари вазнин ба саломатӣ мегардад).

Қасди номуайян дар он ифода меёбад, ки натиҷаи ҷиноятии расонидашуда ҳарчанд бо қасди гунаҳгор фаро гирифта шуда бошад ҳам, дар тасаввуроти ӯ ба таври мушаххас муайян намебошад. Масалан, сангро ба ҷои ҷамъомади одамон партофта, гунаҳгор ба таври номуайян пешбинӣ мекунад, ки зарари дараҷаи вазниниаш гуногун ба саломатӣ ва ё марг расиданаш имконпазир аст.

Аҳамияти таснифи қасд ба муайян ва номуайян дар инҳо ифода меёбад:

– дар мавриди якум кирдори шахс аз рӯи қасди равоншуда бандубаст карда мешавад. Агар натиҷаи ҷиноятие расонида шавад, ки гунаҳгор пешбинӣ накарда буд, кирдор ҳамчун сӯиқасд ба он ҷинояте бандубаст карда мешавад, ки оқибаташ дар ҷунин пешбинӣ таҷассум ёфтаанд. Масалан, шахс бо корд ба шиками ҷабрдида зарба зада, қасди куштан дошт, вале воқеан зарари вазнин ба саломатӣ расонида шуд. Ҷунин кирдор ҳамчун сӯиқасд ба одамкушӣ бандубаст карда мешавад, ҷунки, аз як тараф, қасд маҳз ба одамкушӣ равона шуда буд, аз тарафи дигар, марг фаро нарасид;

– хангоми қасди номуайян кирдори содиршуда аз рӯи оқибати воқеан фарорасида бандубаст карда мешавад. Дар қисми якуми китоби мазкур қоидаҳои бандубасте, ки бо хусусиятҳои аломатҳои субъективии ҷиноят алоқаманд аст, баррасӣ шуда буданд. Яке аз қоидаҳои он (қоидаи 15) ҷунин буд: кирдоре, ки зарар аз рӯи ҳолатҳое, ки аз гунаҳгор вобаста нест, ба дигар шахсе, ки ҷиноят ба он равона нашуда буд, расонида шавад (ба дигар тараф рафтани ҳаракат), маҷмӯи ҷиноят мешавад: сӯиқасд ба ҷиноят мувофиқи қасди равоншуда ва ҷинояти беэҳтиётна нисбат ба объекте, ки қасд ба он равона нашуда буд. Масалан, А. бо мақсади куштани банди аз таппонча тир ҳоли кард, вале тир хато хӯрда, В. зарари вазнин дид. Дар ҷунин ҳолат А. барои сӯиқасд ба одамкушӣ нисбат ба банди ва расонидани зарари вазнин ба саломатии В. аз беэҳтиётӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Дар қоидаи мазкур ва мисоли мазкур суҳан дар бораи қасди муайян меравад. Агар қасд номуайян бошад, пас масъала ранги дигар мегирад. Масалан, ...

Мисоли якумро низ тағйир дода, бо дигар тарз бандубаст кардан мумкин аст. Масалан, шахс бо корд ба шиками ҷабридида зарба зада, қасди номуайян дошт (яъне тамоми оқибатро пешбинӣ намуда буд – марг, зарари вазнин, миёна ва ғайра), ва воқеан зарари вазнин ба саломатӣ расонид. Чунин кирдор ҳамчун ҷинояти хотимаёфтаи расонидани зарари вазнин ба саломатӣ бандубаст карда мешавад.

Ҳангоми сӯиқасд ба ҷинояти дорои қасди алтернативӣ кирдор ҳамчун сӯиқасд ба ҷинояти дараҷаи камтари вазнинӣ бандубаст карда мешавад. Дар ин ҳолат қоидае амал мекунад, ки мувофиқи он тамоми шубҳа, аз ҷумла дар қисми бандубасти кирдор, ба манфиати шахси гунаҳгор шарҳ дода мешавад.

Қасди муайян (ҳам одӣ ва ҳам алтернативӣ) танҳо бевосита буда метавонад. Бо чунин қасд амал карда, гунаҳгор хоҳони фарорасии оқибати ҷиноятӣ мебошад.

Қасди номуайян бевосита ва бавосита буда метавонад, яъне шахс метавонад фарорасии оқибати ба ҷамъият хавфнокии ҳаракат ё беҳаракатии худро хоҳон бошад ё дидаю дониста роҳ дода, нисбат ба онҳо беъътиноёна муносибат намояд.

2.3. Беэҳтиётӣ ва намудҳои он

Ҷинояти бо гуноҳи аз беэҳтиётӣ содиршуда назар ба қасдона содиршуда хавфнокиаш камтар аст. Шакли мазкури гуноҳ дар моддаи 29 КҶ ҚТ тавзеҳ ёфтааст.

Дар қисми 1 моддаи 29 КҶ ҚТ омадааст, ки ҷинояти аз беэҳтиётӣ содиршуда кирдори барои ҷамъият хавфноке эътироф мешавад, ки аз худбоварӣ ё бепарвоӣ содир шудааст.

Сипас дар қисмҳои минбаъда (қисмҳои 2 ва 3 моддаи 29 КҶ ҚТ) намудҳои беэҳтиётӣ чунин муайян гардидаанд:

– ҷиноят ҳангоме аз худбоварӣ содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнокии ҳаракати (беҳаракатии) худро пешбинӣ карда, вале бе асосҳои ба он кофӣ, худбоварона ҳисоб карда бошад, ки он оқибатҳоро бартараф мекунад;

– ҷиноят ҳангоме аз бепарвоӣ содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнокии ҳаракати (беҳаракатии) худро пешбинӣ

накарда бошад, ҳол он, ки дар сурати бодикқатӣ ва дурандешии зарурӣ мебоист ва метавонист он оқибатҳоро пешбинӣ кунад.

Новобаста аз он, ки муносибати рӯҳии шахс нисбат ба кирдор дар кадом намуди мазкур сурат гирифтааст, чиноят ҳамчун аз беэҳтиётӣ содиршуда бандубаст карда мешавад.

Чинояти худбаварӣ дорои лаҳзаҳои зехнӣ ва иродавӣ мебошад.

Лаҳзаҳои зехнӣ дар пешбинӣ кардани фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ва худбаварона ҳисоб намудани бартаарафсозии онҳо ифода меёбад. Ҳангоми тавсифи лаҳзаҳои зехнӣ қонунгузор ба дарки ба ҷамъият хавфнокии ҳаракат ё беҳаракатии кирдор ишора накардааст. Сабабаш дар он аст, ки дар шакли мазкури гуноҳ шахс худӣ содир намудни ҳаракат ё худдорӣ аз амалисозии онро дарк мекунад, вале ҳислати ба ҷамъият хавфноки онро пешбинӣ намекунад, зеро ин хавфнокӣ танҳо баъд аз фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ошкор карда мешавад.

Лаҳзаҳои иродавӣ дар нахостани фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ифода мегардад. Лаҳзаҳои иродавӣ дар ин намуди беэҳтиётӣ манфӣ мебошад, яъне ҳамчун ҷойнадошта баҳо дода мешавад.

Пешбинӣ кардани имконияти фарорасии оқибати ба ҷамъият хавфнок ҳамчун лаҳзаҳои аввали зехнии худбавариҳои чиноятӣ дар он ифода меёбад, ки гунаҳгор имконияти тарҷидии фарорасии онро пешбинӣ мекунад. Ў мефаҳмад, ки ҳаракати (ё беҳаракатии) умуман содиршаванда метавонад ба оқибати ба ҷамъият хавфнок оварда расонад, вале чунин ҳисоб мекунад, ки чунин оқибатҳо аз ҳаракатҳои мушаххаси ӯ фаро намерасанд. Ин унсур аз пешбинӣ кардани имконияти фаро расидани оқибати ба ҷамъият хавфнок дар қасди бавосита фарқ мекунад: дар худбаварӣ имконияти фарорасии оқибати ба ҷамъият хавфноки тарҷидӣ пешбинӣ карда мешавад, дар қасди бавосита чунин пешбининомой мушаххас мебошад.

Баҳисобгирии худбаварона ҷиҳати бартаарафсозии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ҳамчун унсури дуҷуми лаҳзаҳои зехнӣ аз инҳо иборат аст:

– шахс роҳ надодани онро пешбинӣ мекунад;

– ҳолатҳои мушаххасро ба ҳисоб мегирад, ки ба ақидаи ӯ дар вақти содир намудани ҳаракат ё худдорӣ аз ҳаракат фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро истисно мекунад (малакаи касбӣ, мутахассис будан, устоғӣ, маҷмуи ҳолатҳои объективӣ дар ҳамон вақт ҷойдошта);

– ба ҳолатҳои мазкур бидуни асосҳои кофӣ умед мебандад, яъне сатҳӣ (ҳолатро яктарафа, бидуни баҳисобгирии тамоми омилҳо) ва худбаварона (масалан, қобилият ва малакаи ҳудро аз будаи бештар баҳо медиҳад) муносибат мекунад.

Дар тафовут аз қасди бавосита, ки дар он гунаҳгор фарорасии оқибати ба ҷамъият хавфнокро пешбинӣ мекунад, вале ба ягон ҳолати мушаххаси роҳ надодан ба онҳо умед намебандад, дар беэҳтиётӣ худбаварӣ гунаҳгор ба чунин ҳолатҳо умед мебандад.

Хоҳиши роҳ надодан ба оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ҳамчун лаҳзаи иродавии беэҳтиётӣ худбаварӣ дар кӯшиши (саъйи) рӯҳии гунаҳгор ҷиҳати равона кардани фаъолияти худ ба бартарафсозии онҳо ифода меёбад. Аз рӯи лаҳзаи иродавии роҳ надодан ба оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок худбаварӣ аз қасди бавосита тафовут дорад. Ҳангоми қасди бавосита гунаҳгор беэҳтиётӣ муносибат карда, дидаю доништа ба оқибат роҳ медиҳад.

Мисоли худбаварии ҷиноятӣ ҳолате шуда метавонад, ки ронанда суръати автомобилро баланд карда, чунин ба ҳисоб мегирад, ки ҳар лаҳза метавонад тормозхоро пахш карда, оқибатҳои нохушро пешгирӣ намояд, вале дар лаҳзаи ҳалқунанда корношоямии тормозҳо ошкор шуда, роҳгузар пахш карда мешавад.

Дар ин мисол ронанда фарорасии оқибати нохушро намеҳост, вале ба таври тарҷидӣ пешбинӣ намуда буд, ки имконияти фарорасӣ ҷой дорад, дар баробари ин, ӯ ба корношоямии ҳамаи қисмҳои автомобил умед баста, ба онҳо ҳамчун ҳолатҳои объективӣ умед баста, бо баҳисобгирии онҳо чунин шуморид, ки оқибатҳои мазкурро истисно карда метавонад. Вале маълум шуд, ки чунин баҳисобгирӣ нодақиқ (бе асосҳои кофӣ) будааст.

Мисоли дигар, ки бепарвоиро аз қасди бавосита тафовут мегузорад:

Бо маслиҳати пешакӣ А. ва Д. бо мақсади тасарруфи молу мулк ба манзили истиқомати В., ки 80-сола мебошад, ворид шуда, ба ӯ зарари вазнин ба саломати расонида (дар намуди шикастани устухони бинӣ, асоси косахонаи сар), дасту пояшро баста, ба даҳонаш латта андохтанд. Дар натиҷаи асфиксияи механикӣ, ки бинобар ворид шудани латта ба даҳон пайдо шуд, В. дар ҷойи ҳодиса вафот кард.

Суди марҳилаи якум дар қисми марги В. кирдори А. ва Д. -ро ҳамчун аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан бандубаст кард ва онро ба асос гирифт, ки судшавандаҳо В.-ро зада, мақсадашон на куштан, балки муқобилатро аз байн бурдан буд ва чунин шуморида буданд, ки рӯзи дигар хешовандон омада ӯро озод мекунанд. Вале суди марҳилаи кассатсионӣ ҳукмро бекор карда, парвандаро бо асосҳои зерин ба баррасии нав ирсол намуд.

Маҳкумшавандагон синну соли В.-ро баръало медонистанд, нисбат ба ӯ зӯровариро истифода намуданд, ки барои ҳаёт хавфнок мебошад, баъдан дасту пойи ӯро баста, ба даҳонаш латта андохтанд, дар ҳоласт, ки бинии марҳум В. шикаста аз он хун мерафт ва роҳҳои нафасаш маҳкам мешуд. Барои А. ва Д. ҳолати очизии В. баръало маълум буд, вале онҳо нисбат ба ин ҳолат ва оқибатҳои имконпазир муносибати безътиноёна карданд.

Саҳви суди зинаи якум дар баҳодиҳии нодурусти муносибати рӯҳии гунаҳгорон ба оқибатҳои кирдори содиркардашон ҳамчун ҷинояти беэҳтиётӣ мебошад, дар ҳоле ки қасди бавосита ҷой дошт.

Дар худбоварӣ, дар тафовут аз қасди бавосита, тафаккур ва иродаи шахс нисбат ба оқибатҳои имконпазирӣ манфии кирдор бетафовут намебошад, балки барои бартараф намудани он равона мешаванд. Қонун мазмуни иродавии худбовариро на ҳамчун умед, балки ҳамчун баҳисобгирии бартарафсозии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок тавсиф медиҳад. Дар чунин маврид баҳисобгирии асоси кофӣ надорад, лекин дар ҳар сурат ин баҳисобгирии воқеӣ буда, барои бартарафсозии оқибат асос медиҳад. Баҳисобгирии бартарафсозии оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки кирдори худ маъноӣ онро дорад, ки шахс нисбат ба фарорасии ин оқибатҳо муносибати мусбат надорад (дар ҳоле ки дар ҳар ду шакли қасд ин ҳолат мусбат мебошад). Дар доираи ин баҳи-

собгирӣ бояд ҳолатҳои воқеӣ ҷой дошта бошанд, ки ба ақидаи гунаҳгор фарорасии оқибатро ҳалалдор менамоянд. Вале бо сабаби муносибати ҷиддӣ накардан дар баҳодиҳии ин ҳолатҳо баҳисобгирӣ худбоварона мебошад.

Барои худбоварӣ мавҷудияти воқеии ҳолатҳои, ки аз ҷониби гунаҳгор ба ҳисоб гирифта мешаванд, дар вақти содир шудани қирдор ҳос аст. Бинобар ин, барои асоснок кардани худбоварӣ суд вобаста ба ҳар як парвандаи ҷиноятӣ бояд муайян намояд, ки баҳисобгирии гунаҳгор ба кадом омилҳои воқеӣ асос ёфтааст.

Мисоли дигарро дида мебароем, ки худбовариро ифода мекунад ва мисоли классикӣ дар адабиёти ҳуқуқии шӯравӣ ва имрӯза ба шумор меравад.

Ш. бо мақсади пешгирӣ намудани дуздӣ дар гирди девораш сигнализатсия насб кард ва сими барқро аз хона гузаронид. Симҳоро ба шабакаи дорои муқовимати 220 В ҳамроҳ карда, дар хона зангро часпонд. Шаб О. баъд аз кӯшиши ҷудо кардани сим аз сигнализатсия дар натиҷаи зарбаи ҷараёни барқ вафот кард. Оқибатҳои вазнинро пешбинӣ карда, Ш. бо мақсади пешгирӣ ҳамсоягонро огоҳ намуда буд, ки кӯдакони ба девор наздик роҳ надиханд. Гузашта аз он, ӯ ҷораҳои зиёди техникиро оид ба пешгирӣ аз зарбаи қувваи барқ андешида, симҳоро танҳо дар вақти шабона бо шабакаи барқӣ пайваст мекард. Аз ин рӯ, дар қарори Пленуми Суди Олии ИҶШС вобаста ба ин парванда ишора шудааст, ки Ш. худбоварона ин ҷиноятро содир кардааст, зеро ӯ хатари ҷараёни барқи дорои муқовимати 220 В-ро дониста, сабукфикрона ба баргарафсозии оқибатҳои вазнин умед бастан. Дар баробари ин, ӯ на тасодуф, балки омилҳои объективиро ба ҳисоб гирифт, ки ба ақидаи ӯ имконияти фарорасии оқибатҳои вазнинро бояд истисно мекард. Аз ин рӯ, қирдори Ш. ҳамчун ҷинояти аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан бандубаст карда шуд¹⁷².

Аз ин мисол маълум аст, ки ба худбоварӣ хусусиятҳои зерин ҳос аст:

– пешбинӣ кардани имконияти фарорасии оқибатҳои зарарнок;

---

¹⁷²Бюллетень Верховного Суда СССР. 1969. № 1. С. 22.

– дар тафаккури гунаҳгор дарк шудани омилҳои воқеӣ, ки ба ақидаи ӯ фарорасии оқибатҳои мазкурро бартараф мекунад, вале барои онҳо асосҳои кофӣ мавҷуд нест.

Дар баробари ин, дар таҷрибаи судию тафтишотӣ ва тадқиқотҳои илмӣ бидуни баназаргирии ин ду маврид оид ба худбодварӣ хулосабарорӣ карда мешавад.

Дар таҷриба бештар ҳолатҳои вомехӯранд, ки баҳодихӣ аз рӯи ҳуди дарки ҳолати вайронкунии меъёрҳои муайян сурат мегирад. Ин дар ҳолест, ки дарки вайронкунии меъёри ҳуқуқ барои баҳодихии гуноҳи шахс ягон аҳамияти ҳуқуқӣ надорад, зеро принсипи «надониستاني қонун ҷавобгариро истисно намекунад» ин масъаларо кайҳо ҳал кардааст. Ин масъала махсусан дар ҷиноятҳои дар соҳаи нақлиёт васеъ ба ҷашм мерасад. Бо ҷунин ҷумлаҳо бисёр дучор омадан мумкин аст: «гунаҳгор ҳолати вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат ва истифодаи воситаҳои нақлиётро дарк мекард». Вале дидаю дониста вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ҳоло асос барои хулосабарорӣ оид ба мавҷудияти худбодварӣ шуда наметавонад, зеро он на пешбинӣ кардани оқибат ва на мавҷудият бартараф кардани онҳоро исбот намекунад.

Бепарвоии ҷиноятӣ ба таври моҳиятӣ ва баръало аз гуноҳи қасдонаи бевоситаю бавосита ва худбодварӣ фарқ дорад. Тафовут дар он аст, ки дар беспарвоии ҷиноятӣ лаҳзаҳои иродавӣ ва зеҳнӣ ҷой надоранд, яъне онҳо ҳамчун манфӣ ифода меёбанд.

Шахс на танҳо имконияти фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатии худро хоҳиш надорад, роҳ намедихад, балки ҳатто ҷунин имкониятро пешбинӣ низ намекунад. Дар баробари ин шахс гунаҳгоруна ҳаракат ё беҳаракатӣ мекунад, ҷунки ӯ уҳдадор аст нисбат ба оқибатҳои имконпазир дар сурати ҷой доштани имконияти пешбинӣ кардан бодикқат ва дурандеш бошад.

Бепарвоии ҷиноятӣ бо ду маҳак тавсиф меёбад – объективӣ ва субъективӣ.

Маҳаки объективӣ дар уҳдадорӣ пешбинӣ кардани имконияти фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ифода меёбад.

Маҳаки субъективӣ дар мавҷудияти имконияти пешбинӣ кардани онҳо ифода мегардад.

Дар КЧ ҚТ (қисми 3 моддаи 29) маҳаки объективӣ бо калимаи «мебоист» ва маҳаки субъективӣ бо калимаи «метавонист» оқибати ба чамъият хавфнокро пешбинӣ намояд, баён гардидааст.

Моҳияти маҳаки объективӣ дар он аст, ки инсон вобаста ба мавқеи мансабӣ, касб, муқаррароти қонун ё мавқеъ дар низоми муносибатҳои чамъиятӣ уҳдадор аст имконияти фарорасии оқибатҳои ба чамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатии ҳудро пешбинӣ намояд. Масалан, шахсе, ки автомобилро идора мекунад, уҳдадор аст қоидаҳои беҳатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиётро донанд ва ин қоидаҳо ба зиммаи ӯ уҳдадории пешбинӣ кардани чунин имкониятро дар натиҷаи вайронкунии онҳо гузоштаанд.

Маҳаки субъективии бепарвоии ҷиноятӣ дар он аст, ки шахс имконияти пешбинӣ кардани оқибати ба чамъият хавфнокро дорад. Ин аз имкониятҳои ҷисмонӣ ва зехнии инсон дар шароити мушаххас вобаста аст. Гузашта аз он, хусусиятҳои фардии он ва махсусияти муҳити атроф низ аҳамият дорад. Масалан, ронандаи автомобил дар натиҷаи вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт ҷинояти бо моддаи 212 КЧ ҚТ пешбинишударо содир менамояд. Сабаби вайрон кардан дар он аст, ки ӯ муқаррароти аломати роҳро риоя накард. Дар чунин маврид ӯ дар ҳолате гунаҳгор доништа мешавад, ки агар ин аломатро дида тавонад (масалан, агар дар шаб аломат равшан бошад).

Ҳангоми муайян намудани маҳакҳои объективӣ ва субъективии бепарвоии ҷиноятӣ қонун (қисми 3 моддаи 29 КЧ ҚТ) талаб менамояд муайян карда шавад, ки шахс бодикқатӣ ва дурандешии заруриро нисбат ба уҳдадорихои худ ва нисбат ба имконияти пешбинӣ намудани оқибатҳои ба чамъият хавфнок зоҳир намояд.

Барои эътироф намудани мавҷудияти бепарвоии ҷиноятӣ ҳой доштани маҷмӯи маҳакҳои объективӣ ва субъективӣ ҳамтӣ мебошад. Мавҷуд набудани яке аз онҳо мавҷудияти гуноҳро истисно мекунад, мувофиқан ҷавобгарии ҷиноятиро новобаста аз вазнинии оқибатҳо, ки дар натиҷаи ҳаракат ё беҳаракатӣ расонида шудааст, истисно менамояд.

Мавчуд набудани уҳдадории пешбинӣ кардани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок гуноҳи шахсро барои зарари воқеан расонида истисно мекунад.

Масалан, Н. сифати таъмири печро насанҷида, онро истифода кардааст, ки дар натиҷа дар мағоза сӯхтор ба амал омадааст. Суди марҳилаи болоӣ парвандаи ҷиноятиро нисбат ба ӯ катъ намуда, нишон додааст, ки ба уҳдадории Н. тафтиши сифати таъмири печ дохил намешавад ва ӯ уҳдадор низ набуд, ки оқибатҳои имконпазири таъмири бадсифатро пешбинӣ намояд. Ҳатто мавҷудияти чунин уҳдадорӣ низ ҳоло барои оқибатҳои фарорасида ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ӯ кофӣ нест. Барои ин зарур аст, ки шахс имконияти воқеии пешбинӣ кардани фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро дар ҳамин шароит дошта бошад.

Агар шахс намебоист ва наметавонист имконияти фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатии худро пешбинӣ намояд, пас дар ин ҳолат бегуноҳ расонидани зарар (тасодуф) ҷой дорад, ки ҷавобгарии ҷиноятиро истисно мекунад.

Масалан, А. бо аспу ароба банди ва В.-ро ба самти хона мебурд. Ҳангоми сабқат кардан бо трактор дарахти дар роҳ хоҳидаро надид, дар натиҷа чархҳои ароба ба дарахт бархӯрда, чаппа шуд ва банди ба зери трактор афтида, вафот кард. Дар мисоли дигар С. ва Д. дар назди ҷарие арақнӯшӣ карда, бо якдигар дар муноқиша шуданд, дар натиҷаи кашокаш ҳар ду аз ҷарӣ афтиданд, Д. вафот кард. Дар мисолҳои мазкур А. ва С. ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашуданд, чунки онҳо фаро расидани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро пешбинӣ карда наметавонистанд ва намебоист пешбинӣ намоянд. Аз ҷониби суд ин ҳолатҳо тасодуф дониста шудааст. Чунин бегуноҳ расонидани зарар аввалин маротиба дар қисми 1 моддаи 31 КҶ ҚТ танзим шудааст.

Мувофиқи он кирдор бегуноҳ содиршуда эътироф мешавад, агар шахси содирнамудаи он хавфнокии ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк накарда бошад ва вобаста ба ҳолатҳои қор намебоист ё наметавонист онро дарк кунад ё имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнокро

пешбинӣ накарда бошад ва вобаста ба ҳолатҳои кор намебоист ё наметавонист онро пешбинӣ кунад.

2.4. Чиноят бо ду шакли гуноҳ

Дар КЧ Қумхурии Тоҷикистон зиёда аз 40 таркиби чиноятҳое пешбинӣ шудаанд, ки дорои оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ва вазнинтарро доро мебошанд. Конструксияи онҳо як мебошад:

- якумаш оқибати таркиби асосӣ ва дуумаш бо оқибати нисбатан вазнин аз лиҳози сабабӣ алоқаманд мебошад;
- гуноҳ нисбат ба оқибати якум қасдона ва нисбати оқибати дуум беэҳтиётна мебошад.

Моддаи 30 КЧ ҚТ онҳоро ҳамчун чиноятҳое, ки бо ду шакли гуноҳ содир мешаванд, дониста, дар маҷмӯъ ҳамчун чинояти қасдона баррасӣ мекунад. Дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ чунин кирдорҳо бо унвони чиноятҳое, ки бо оқибати нисбатан вазнини дуум бандубаст мешаванд, низ истифода мешаванд. Мисоли классикии чунин чинояти ягонаи мураккаб қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги ҷабрдида гардидааст (банди «в» қисми 3 моддаи 110 КЧ ҚТ), мебошад.

Дар КЧ ҚТ аввалин маротиба чунин намуди чиноятҳо дар моддаи 30 пешбинӣ шудааст. Мувофиқи он, агар шахс дар натиҷаи қасдан содир намудани чиноят аз беэҳтиётӣ дигар оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро расонад, ки мувофиқи КЧ боиси таъини ҷазои сахттар мегардад, чунин чиноят қасдан содиршуда эътироф мешавад. Бо муқаррароти мазкур муҳаққиқон розӣ мебошанд, вале бо ибораи «чунин чиноят қасдан содиршуда эътироф мешавад»-и КЧ муҳолифат мекунанд. Ин ҳолатро В.Н.Кудрявцев хеле асоснок танқид кардааст¹⁷³.

Моҳияти ҷорӣ намудани ду шакли гуноҳ дар он аст, ки махсусияти чиноятҳои қасдона ва беэҳтиётна содиршаванда, ҷудо карда шаванд. Дурусттар мешавад, агар ибораи «ду шакли гуноҳ» аз КЧ хориҷ карда шуда, гуноҳро дугона – қасдан ва беэҳтиётӣ шуморем.

---

¹⁷³ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. С.151.

Бандубасти қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги ҷабрдида гардидааст, аз ҷумлаи ҷиноятҳои мураккабе мебошад, ки дар таҷриба аксаран нодуруст бандубаст карда мешавад, яъне ба иштибоҳ роҳ дода мешавад. Муаллиф чандин маротиба дар таҷрибаи судӣ шохиди ҷунин баҳсҳо байни мақомоти прокуратура ва суд (ва ё дар байни худи судяҳо ва ё кормандони прокуратура) шудааст, якчанд маротиба ин масъала дар конфронсу семинарҳои сатҳи гуногун ва ҳатто дар қори комиссияҳои таҳияи лоиҳаи қонунҳо ва ё тағйирот ба онҳо муҳокима гардидааст. Мушкилоти иштибоҳӣ асосан дар гунаҳгоркунии объективӣ мебошад, вақте нисбат ба марг гуноҳ муқаррар карда намешавад. Баъзан «таҳмили» марг дар ҳолати ҷой надоштани робитаи сабабӣ байни зарари вазнин ба саломатӣ ва вобаста ба ин маҳрум шудани шахс аз ҳаёт низ вомерӯрад. Масалан, вақте марг на дар натиҷаи қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ фаро мерасад, балки таркиби одии аз беэҳтиётӣ ба марг расонидани ҷабрдида ҷой дорад.

Қ.М. Муҳаббатов дар баромади худ дар мавзӯи «Фарқият ва умумияти одамқушӣ аз қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси ғавти ҷабрдида гардидааст ва ҷинояти аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан (моддаи моддаи 104, 108, 110 қисми 3 банди «в»))»¹⁷⁴ яке аз сабабҳои иштибоҳро дар он мебинад, ки мафҳуми «аз беэҳтиётӣ боиси ғавти ҷабрдида гардидааст» мафҳуми нав мебошад. Бинобар ин, дар таҷрибаи тафтишотию судӣ дар баъзе мавридҳо ҷунин ҳолатро ҳамчун куштори қасдона, дар дигар ҳолатҳо аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан бандубаст мекунад. Ҳолатҳои низ ба ҷашм мерасанд, ки куштори қасдона ё аз беэҳтиётӣ ба марг расониданро ҳамчун ҷинояти расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги ҷабрдида гардидааст, бандубаст мекунад.

Аз ҳама иштибоҳи азими бандубастӣ ин гунаҳгоркунии объективии марг ё дигар зарари вазнин дар ҳолати ҷой надо-

---

¹⁷⁴ Ниг.: Муҳаббатов қисми Фарқият ва умумияти одамқушӣ аз қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси ғавти ҷабрдида гардидааст ва ҷинояти аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан (моддаҳои 104, 108, 110 қисми 3 банди «в») Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон// Қонуният. 2011. № 2. С.24-33.

штани гуноҳ мебошад. Хукукдатбикқунандагон одатан бо муқаррар кардани робитаи сабабӣ байни зарари вазнин ба саломатӣ ва марги ҷабрдида маҳдуд мешаванд. Чунин ба назар мерасад, ки гуноҳ аз ҷониби онҳо эҳтимол карда мешавад. Дар ин ҳолат принципи гунаҳгоркунӣ, ки дар қисми 2 ва қисми 3 моддаи 7 ҚҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, вайрон мегардад. Эҳтимолияти вайроншавии гунаҳгоркунии объективӣ дар ҳолати мушаххас ва муфассал пайгирӣ намудани робитаи сабабӣ байни зарари вазнин ба саломатӣ ва фарорасии марг камтар мешавад. Дар ин ҳолат бояд якнавьии сабаб ва натиҷа қайд карда шавад, яъне сухан дар бораи якнавьии зарари вазнин ба саломатӣ, ки бояд барои ҳаёт хавфнок бошад ва оқибати марговари он меравад. Хислати ягонагӣ набояд умуман ва бо ҳисоби миёна, балки мушаххас ва вобаста ба хусусиятҳои инфиродии психофизиологӣ ҷабрдида, қудрати олоти сӯиқасд, шароити истифодаи он, ҷойгиршавии зарбаҳо ва ғайра муайян гарданд. Марг танҳо дар ҳолати расонидани зарар ба саломатӣ, ки барои ҳаёт хавфнок мебошад, фаро мерасад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба масъалаи бандубасти қасдан расонидани зарар ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марг шудааст, диққати ҷиддӣ медиҳанд. Вале то ҳол иштибоҳ ҳангоми бандубаст бо қисми 3 моддаи 110 ҚҶ ҚТ зиёд ба ҷашм мерасад.

Масалан, дар санаи 08.09.10 дар шаҳри Ваҳдат бо сабаби муноқишаи оилавӣ А. бо К. баҳс карда, қасдан бо дасти чапаш ба рӯи охири мезанад. К. мувозинатро гум карда, бо баландии қад ва вазнаш ба болои сангпораҳо бо тахтапушт афтада, дар қисми қафои косахонаи сараш ҷароҳати вазнин ба саломатӣ гирифта, баъд аз чанд лаҳза ба ҳалокат мерасад.

Аз ҳулосаи экспертизаи судии тиббӣ дида мешавад, ки К. аз зарбаи мушти А., ки дар рӯяш зада буд, ягон ҷароҳати ҷисмонӣ нагирифтааст ва сабаби марги ӯ хунравии шадид дар пардаҳои мағзи сар мебошад. Дар ҷараёни тафтиши пешакӣ ягон далел оид ба он ки А. қасди расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ё аз ҳаёт маҳрум намудани ҷабрдидаро дошта бошад, муқаррар карда нашуд.

Баръакси ҳол муносибати байниҳамдигарии онҳо то ҷиноят, инчунин кирдори гнаҳгор дар вақти содир кардани ҷино-

ят ва баъди он, бар замми ин истифода нашудани ягон олот (корд, чӯб, силоҳ ва ғайра) аз он шаҳодат медиҳад, ки А. қасди расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва марги ҷабрдидаро надошт ва бо мушт як зарбаи сабуки бепарвоёна ба рӯи К. задани ӯ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ӯ оқибатҳои фаро расидани марги ҷабрдидаро пешбинӣ намекард, аммо дар сурати бодикқат ва дарандешии зарурӣ мебоист ва метавонист пешбинӣ кунад.

Бо ҳукми суди шаҳри Ваҳдат аз 18.10.10 кирдори А. бо қисми 1 моддаи 108 КҶ ҚТ бандубаст карда шуда, А. ба муҳлати ду сол аз озодӣ маҳрум карда шуд.

Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25.01.11 ба тариқи кассатсионӣ ҳукми мазкурро бекор карда, парвандаро ба тафтишоти иловагӣ баргардонид. Суди марҳилаи кассатсионӣ танҳо ба марги ҷабрдида диққат дода, тарафи субъективии онро мадди назар кардааст.

Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори кассатсиониро дуруст шуморида, эътирози назоратии муовини якуми Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистонро рад кардааст.

Ҳодисаи монанд дар ноҳияи Рӯдакӣ низ рух додааст. Суди ноҳияи Рӯдакӣ кирдори шахсро ҳамчун аз безҳиёгӣ ба марг расонидан бандубаст кардааст. Суди марҳилаи кассатсионӣ шикоятӣ кассатсиониро рад карда, ҳукми суди ноҳияи Рӯдакиро дар қувва гузоштааст.

Чунин ҳолатҳо мақомоти тафтишоти пешакӣ ва судҳои поёниро ба гумроҳӣ бурда, боиси гум шудани принсипи қонуният, ҳақиқати объективӣ ва ғайра мегардад.

Дар таҷриба одатан ба ин масъала вақте диққат медиҳанд, ки байни расонидани зарар ба саломатӣ ва фаро расидани марг мувофиқаи қувваҳои сеюм мавҷуд бошад. Масалан, мавҷудияти иштибоҳи дағали қарордони тиб ва ғайра. Дар дигар мавридҳо қарордони амалия ба масъалаи мазкур рӯякӣ муносибат менамоянд.

Бояд қайд сохт, ки мувофиқаи қарордони тиб низ ду намуд шуда метавонд:

1) агар зарари вазнин ба саломатӣ ба таври объективӣ дар лаҳзаи расонидани он ба ҳаёт хавфнок бошад ва бе расонидани

ёрии тиббӣ (мудохилаи чарроҳӣ) муштарӣ вафот мекард, байни ҳаракати (беҳаракатии) чарроҳ, ки тартиб ва қоидаҳои чарроҳиро нодуруст гузаронид, ва бо маҳрум шудани шахс аз ҳаёт робитаи сабабӣ ҷой дорад. Дар ин маврид робитаи сабабӣ мушаххас муайян карда мешавад;

2) дар ҳолатҳои мушаххас муштарӣ мумкин аст вафот намекард, агар иштибоҳи корманди тиб намешуд.

Барои расонидани зарари вазнин ба саломати ро сабаби марги ҷабрдида шуморидан зарур аст, ки зарар ба саломати маҳз дар лаҳзаи расонидани он ба ҳаёт хавфнок бошад, яъне хатари воқеии марг ҷой дошта бошад. Зарари вазнин ба саломати, ки чунин хатарро ба вучуд наовардааст, сабаби фарорасии марг шуда наметавонад (масалан, хунравии зиёд). Ҷӣ хеле, ки аз қоидаҳои ҳуқуқии Рими Қадим бармеояд, «post hoc non propter hoc», яъне «баъд аз он маънои натиҷаи онро надорад».

Аломати хавфнокӣ барои ҳаёти ҷабрдида хосияти хатмии сабаби амалишавӣ дар намуди фарорасии марг мебошад. Он барои ҳамаи ҷиноятҳои дорони ду оқибат хос аст – исқоти ҳамл, ёри нарасонидан ба бемор, одамрабӣ, терроризм, хунукназарӣ ва ғайра.

Дақиқ муқаррар кардани он, ки зарари вазнин ба саломати сабаби марги ҷабрдида гардидааст, асоси объективии муайян намудани мавҷуд будан ё мавҷуд набудани гуноҳи беэҳтиётӣ нисбати фарорасии марги ҷабрдида мебошад. Таҳдид ба ҳаёти ҷабрдида тавассути ҳаракат ё беҳаракатии хотимаёфта фароҳам оварда мешавад. Агар онҳо ба анҷом расонида нашуда бошанд, сӯиқасд ҷой дорад. Дар ин ҳолат саволе ба миён меояд, ки агар дар ҳолати чунин таҳдид воқеан марг фаро расад, баҳои ҳуқуқии чи тавр мешавад?

Ин масъала дар вақти сӯиқасд ба таҷовуз ба номус (моддаи 138 ҚҶ ҚТ), вақте ҷабрдида вафот мекунад, марг зоҳиран ба ҳодисаи тасодуф монанд аст, ки бо ҳаракати шахсони сӯиқасд-карда ба таҷовуз ба номус алоқаманд нест.

Мушкилоти мазкур дар қонунгузори давлатҳое, ки таркибҳои умумии «тамаъҷӯии шахвонӣ»-ро пешбинӣ кардаанд, ҷой надорад. Вале таркиби моддаи 138 ҚҶ ҚТ таҷовуз ба номусро чунин муқаррар кардааст:

«Тачовуз ба номус, яъне алокаи чинсӣ бо истифодаи зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он нисбати зан ё нисбати дигар шахсон ба ӯ наздик ё бо истифода аз вазъияти оҷизонаи зан».

Дар чунин маврид бандубаст чанд хел шуда метавонад. Масалан, дар як ҳолат чабрдида аз хавфи тачовуз ба номус гу-рехта, ба айвон мебарояд ва дар натиҷа ба замин ғалтида, вафот мекунад. Дар ин маврид ҳарчанд тачовуз ба номус сурат нагирифта буд, вобаста ба шароити мушаххас бинобар ногузир будани чунин амал сухан дар бораи худкушии чабрдида наме-равад. Дар мавриди дигар чабрдида ба айвон баромад, огоҳ мекунад, ки тачовузкор наздик нашавад, вагарна худро ме-партояд. Дар ин маврид сухан дар бораи беэҳтиётӣ меравад. Вобаста ба ҳолатҳои мушаххас бандубаст аз рӯи маҷмӯи ҷиноят низ имконпазир аст.

Мушкилоти дигари бандубасткунӣ ин истифодаи бемаври-ди як навъ «қиёс» аз ҷониби ҳуқуқтатбиқкунандагон мебошад. Чун кормандони амалия бо мушкилоти бандубасткунии ҷи-ноятҳои дорои ду шакли гуноҳ рӯбарӯ мешаванд, ба роҳи ғалат мераванд. Масалан, таҳлили тачрибаи судии Тоҷикистон ни-шон медиҳад, ки ба ҷои моддаи 108 КҶ ҚТ («Аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан») дигар моддаҳои КҶ (масалан, моддаи 118) истифода мешаванд.

Қ.М. Муҳаббатов ин ҳолатҳоро таҳлил намуда, чунин қайд менамояд: «Дар дигар ҳолатҳо бошад, ба монанди қасдан расо-нидани зарари миёна, сабук, тела додан, зарба задан, ки боиси аз беэҳтиётӣ ҷавби чабрдида гардидааст, моддаи махсус дар Кодекси ҷиноятии ҳозир амалкунанда вучуд надорад. Бинобар ин, ... чунин кирдорҳоро баъзан бо моддаи 108 КҶ ҚТ, дар ди-гар ҳолатҳо бошад саҳв қарда, бо банди «в» қисми 3 моддаи 110 ё моддаи 118 КҶ ҚТ банду баст менамоянд.

Ҳамзамон, диспозитсияи моддаи 108 КҶ ҚТ бошад бо як шакли гуноҳ, яъне аз беэҳтиётӣ ба марг расониданро дар бар мегираду халос. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки дар тачриба дар вақти бандубасти чунин амалҳои ҷиноятӣ нофаҳмиҳо пай-до мешаванд, ки дар натиҷа қонуни ҷиноятӣ нодуруст татбиқ қарда мешаванд, ки он боиси поймол қардани ҳуқуқу озодиҳои инсон мегардад.

Ҳолатҳои дар боло овардашударо ба инобат гирифта, таклиф менамоем, ки моддаҳои 111, 112, 116 КҶ ҚТ аз нав таҳия карда ба он қисми махсуси вазнинкунанда вобаста ба ҷиноятҳои, ки бо ду шакли гуноҳ содир мешаванд, ворид карда шавад.

Аз ҷумла моддаи 111 КҶ ҚТ бо чунин мазмун таҳия карда шавад:

«Қасдан ба саломатӣ расонидани зарари миёна, ки барои ҳаёт хавфнок набуда, боиси харобшавии тӯлонии саломатӣ ё ба таври устувору назарре аз даст додани камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ шудааст». Сипас ба ҳамин модда қисми 3 ворид карда он дар шакли зайл таҳия карда шавад:

«Қирдорҳои пешбиниамуддаи қисми якум ва дуҷуми ҳамин модда, ки аз безҳаётӣ боиси ба саломатӣ расонидани зарари вазнин ё фавти ҷабрдида гардидааст...»¹⁷⁵.

Ҳарчанд пешниҳоди мазкур ҷолиби диққат (ва умуман имконпазир) бошад ҳам, ворид намудани чунин тағйироту илова ба қонунгузорию ҷиноятӣ маънои шикастани конструкцияи КҶ ҚТ-ро дорад, ки тӯли солҳо дар алоқамандӣ бо қонунгузорию ҷиноятӣ дигар давлатҳои собиқ аъзои ИҶШС ва ҳоло ИДМ ташаққул ва инкишоф ёфта истодааст. Асосҳои умуминазариявии ҳуқуқи ҷиноятӣ доништа, сипас аз паси «ислоҳи» он бояд шуд. Муаллиф тӯли фаъолият дар комиссияи таҳияи Кодекси ҷиноятӣ амсилавии ИДМ бо чунин пешниҳодҳои «судманд» бисёр дучор шудааст. Вале дар ҳар маврид мутахассисони ҷуртаҷриба ва назариячиёни ҷурқувват муқовимат нишон медоданд. Дар натиҷа конструкцияи амалкунандаи КҶ ҚТ пайдо шудааст. Мушаххасан эродхоро чунин баён намудан мумкин аст:

1) ба мушкилӣ дучор омадани ҳуқуқтатбиқкунандагон вобаста ба ҷиноятҳои мураккаб фаҳмост ва ин амал объективӣ низ мебошад. Чунин мушкилот на фақат аз камтаҷрибагӣ ё «нодонии» мутахассисони маҳаллӣ» мебошад. Дар таҷрибаи дигар давлатҳо (аз ҷумла Федератсияи Русия, ки воқеияти ҳуқуқиаш имрӯз барои дигар давлатҳои ИДМ як навъ намуна буда, дар натиҷаи чунин муносибат фазои ягонаи ҳуқуқӣ дар ин мин-

---

¹⁷⁵ Ниг.: Ҳамон ҷо.

тақа пайдо шудааст) низ чунин мушкилот чой дорад. Яке аз чанбаҳои мушкилот дар номуайяни ва бархӯрди таркибҳои мураккаб мебошад. Аз ин рӯ, роҳи ҳалашро муаллиф дар даст кашидан аз ҷиноятҳои мураккаб мебинад. Таркибҳои одӣ иштибоҳи бандубастиро аз байн мебарад, вагарна ҷиноятҳои мураккаб «кори худро мекунад»;

2) ҷобачогузориҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ, муайянсозии ҳадди ақал ва аксари ҷазо барои содир намудани ин ё он ҷиноят тахминӣ (тасодуфӣ) ва субъективӣ набуда, аз маҷмӯи омилҳои объективӣ вобаста аст. Ёдовар шудан лозим, ки ҳангоми кори комиссия барои муайян кардани санксияи як моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ, ки ҷинояти таркибӣ буд, зарурати баҳамгузориҳои он бо тамоми дигар моддаҳои, ки бо он бархӯрд мекард, ба миён омад. Дар натиҷа, байни санксияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ як навъ ҳамоҳангӣ ба вуҷуд омадааст, ки барои таъмини бандубасти дуруст равона мешавад. Ба таври иродавӣ муайян кардани андозаи ҷазо тамоми ин алоқамандиро барҳам мезанад. Набояд фаромӯш сохт, ки тағйирот дар андозаи ҷазо ба бандубасти ҷиноят таъсир мерасонад. Айнан ҳамин ҳолат дар мавриди таносуби моддаи 108 КҶ ҚТ бо дигар моддаҳои КҶ ҚТ ба ҷашм мерасад ва масъала кайҳост, ки ҳалли худро ёфтааст. Қоидаҳои онро дар вақти баррасии ҷиноятҳо-тарзҳо мо аллакай таҳлил намудем. Он мушкилоте, ки имрӯз амалия ба он дучор шудааст ва «зарурати» тағйиротро ба моддаҳои 111, 112 КҶ ҚТ ва ғайра ба вуҷуд овардааст, аз фаҳмиши нодурусти ҷиноятҳо-тарзҳо маншаъ мегирад. Агар санксияи моддаи 108 КҶ ҚТ – ро бо моддаҳои мазкур муқоиса намоем, муайян мешавад, ки ҳамаи онҳо ҷиноятҳои начандон вазнин мебошанд. Аз ин рӯ, дар байни онҳо маҷмӯи ҷиноятҳо ба вуҷуд наомада, дар ҳар мавриди таносуб кирдор бо моддаи 108 КҶ ҚТ бояд бандубаст карда шавад. Чунки, аввалан, ҳаёт арзиши аз ҳама олӣ буда, ба ҳифзи бевоситаи он нисбат ба дигар моддаҳои зикршуда моддаи 108 КҶ ҚТ наздиктар аст. Дуюм, кирдорҳои дар моддаҳои мазкур зикршударо ҳамчун тарзи содир кардани ҷинояти бо моддаи 108 КҶ ҚТ пешбинишуда доништан мумкин аст, вале баръаксаш не. Аз ин қоидаи умумӣ қисми 3 моддаи 110 КҶ ҚТ мисли истисно менамояд. Вале дар асл ин тавр нест. Сухан дар бораи он меравад, ки моддаи 110 КҶ ҚТ

худ ба худ чинояти вазнин аст. Дар сурати ҷой надоштани банди «в» қисми 3 моддаи 110 КҶ ҚТ зарурат ба бандубаст ҳамчун маҷмӯи чиноят ба вучуд меомад, зеро чинояти аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан қасдан расонидани зарари вазнин ба саломати-ро фуру бурда наметавонад. Маҳз ҳамин табиатҳои гуногун зарурати банди «в» қисми 3 моддаи 110 КҶ ҚТ-ро ба вучуд овардаанд. Дар дигар навъҳои зарар ба саломатӣ (миёна ва ғайра) зарурат ба чунин банд ҷой надорад (вале боз қайд карда мешавад, ки ба таври сунъӣ ин корро кардан мумкин аст, вале зарурат ба он нест ва агар мақсад таваҷҷӯҳ ба ҳаёти инсон бошад, пас роҳи ҳал дар пурзӯркунии ҷазо барои чинояти дар моддаи 108 КҶ ҚТ пешбинишуда мебошад). Вале мушкилоти фуру бурда шудани дигар моддаҳо бо моддаи 108 КҶ ҚТ бо ин ҳал намешавад. Сухан боз ҳам дар бораи ифодаи нодурусти моддаи 30 КҶ ҚТ меравад. Моддаи мазкур чунин муқаррар кардааст, ки агар шахс дар натиҷаи қасдан содир намудани чиноят аз беэҳтиётӣ дигар оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро расонад, ки **боиси таъини ҷазои сахттар** мегардад, чунин чиноят қасдан содиршуда эътироф мешавад, яъне:

$$\text{ҶҚ} + \text{ОБ} = \text{ҶҚ},$$

ки дар ин ҷо «ҶҚ» - чинояти қасдона, «ОБ» - оқибати хавфноки беэҳтиётна, «ҶҚ» - чинояти қасдона мебошанд.

Фарз кардем, дар сурати содир намудани ҳаракати зӯрварӣ, ки таҳти амали моддаи 116 КҶ ҚТ меафтад, шахс аз беэҳтиётӣ вафот менамояд. Дар чунин маврид чиноят дар маҷмӯъ қасдона ҳисобида мешавад. Бандубаст аз рӯи моддаи 108 КҶ ҚТ, ки содир намудани он танҳо аз беэҳтиётӣ имконпазир аст, нодуруст мегардад. Чунки аз як тараф шакли гуноҳ мувофиқ намеояд, аз тарафи дигар, чинояти бо моддаи 116 КҶ ҚТ пешбинишуда берун аз бандубаст мемонад. Чунин ба назар менамояд, ки ягона роҳ дар шароити амали қонунгузории амалкунанда бандубаст аз рӯи маҷмӯи чиноятҳо мебошад. Вале ноҷоизии он аллақай қайд карда шуд. Аз ин рӯ, ин ҳолатҳо боз ақидаи моро собит месозад, ки бояд аз таркибҳои мураккаб даст кашида, ҳарчӣ бештар рӯ ба таркибҳои одӣ биёрем.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи баррасии чиноятҳои дорои ду оқибати ба ҷамъият хавфнок ва ду шакли гуноҳ ба ҳулосаи зерин омадан мумкин аст:

1. Чинойтҳои дорои ду оқибат – асосӣ ва дуоми нисбатан вазнинтар (одатан, марг) ва ду шакли гуноҳ – қасд дар нисбати чинойти асосӣ ва беэҳтиётӣ нисбат ба оқибати вазнинтар, чинойтҳои ягонаи мураккаб мебошанд;

2. Бандубасти чунин чинойтҳо дар амалия бештар вақт боиси иштибоҳ мегардад, ки аз ҳама дағалаш ин гунаҳгоркунии объективӣ мебошад, вақте оқибати нисбатан вазнинтар бидуни муқаррар кардани беэҳтиётӣ нисбат ба расонидани он таҳмил карда мешавад;

3. Бо мақсади роҳ надодан ба гунаҳгоркунии объективӣ аломатҳои беэҳтиётӣ бояд бо аломатҳои раванди расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва фарорасии марги ҷабрдида асос ёфта бошад. Сабаби марги одам бояд чунин зарари вазнин ба саломатӣ доништа шавад, ки барои ҳаёт дар лаҳзаи расонидани он хавфнок бошад. Танҳо чунин хатар, ки бартараф карда нашудааст, дар намуди маҳрум кардан аз ҳаёт амалӣ мешавад;

4. Сабабият ва гунаҳгорӣ на ба таври миёна, балки дар шароити мушаххаси ҷой, вақт ва ҳолати ҷабрдида муайян карда мешавад.

§3. АЛОМАТҲОИ ФАКУЛТАТИВИИ ТАРАФИ СУБЪЕКТИВИИ ЧИНОЯТ

3.1. Ангега ва мақсад

Ангега ва мақсад аломатҳои иловагии тарафи субъективии чинойт мебошанд.

Таҳти мафҳуми ангегаи чинойт омили водоркунанда, сарчашмаи ғайриинсон фаҳмида мешавад.

Мақсади чинойт тасаввуроти инсон оид ба натиҷаи ғайриинсонӣ ё натиҷаи ҳаёли (ғоявӣ) мебошад.

Тамоми чинойтҳои қасдона бо ягон ангега ва ё бо ин ё он мақсад содир мешаванд. Дар баробар ин, на ҳама таркиби чинойт дорои ангега ва мақсад мебошад.

Вақте дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд мегардад, ки чинойтҳои қасдона бо ягон ангега ва ё бо ин ё он мақсад содир мешаванд, ин ҳолат ба маънои иҷтимоӣ ҳуқуқӣ ва криминологӣ фаҳмида мешавад. Агар дар бораи ангега ва мақсад ҳамчун аломати

иловагии тарафи субъективии ҷиноят (яъне, ин аломатҳои на дар ҳама таркибҳои ҷиноят мавҷуданд) ишора карда шавад, пас аҳамияти ҳуқуқии ҷиноятии онҳо дар назар дошта мешавад, ки ба бандубасти ҷиноят таъсир мерасонад.

Ангеза ва мақсад аломати ҳатмии тарафи субъективии таркибҳои ҷиноят дар сурати мавҷуд будани яке аз шартҳои зерин шуда метавонад:

1) ба ангеза ва мақсад дар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ ишора шуда бошад. Масалан, дар бандҳои «и», «к» ва «м» қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ чунин ангезаҳо пешбинӣ шудаанд:

- куштани одам бо мақсади ғаразнок;
- куштани одам аз ҳиссиёти авбошӣ;
- куштани одам бо сабаби интиқоми хунӣ.

Ба мақсади ҷиноят низ баъзе моддаҳои КҶ ҚТ ишора мекунанд. Масалан, дар қисми 1 моддаи 249 КҶ ҚТ роҳзанӣ чунин ифода шудааст:

«Роҳзанӣ, яъне ҳучум бо мақсади тасарруфи молу мулки ғайр бо истифодаи зӯровариӣ барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок ё таҳдиди истифодаи чунин зӯроварӣ содир шудааст».

Дар ин модда мақсади роҳзанӣ – «тасарруфи молу мулки ғайр» бевосита нишон дода шудааст;

2) ангеза ва мақсад дар мавриде аломати ҳатмии тарафи субъективии таркиби ҷиноят мебошад, ки зарурати мавҷуд будани он аз табиати ҳуқуқии таркиби ҷинояти мушаххас барояд. Чунин табиат дар натиҷаи баҳамгузори мазмуни меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ, ки бо он таркиби ҷинояти мазкур пешбинӣ шудааст, бо мазмуни дигар меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ, ки таркибҳои омехтара пешбинӣ мекунанд, муайян карда мешавад. Масалан, ошкоро тасарруф намудани молу мулки ғайр бо мақсади аз худ кардани он (яъне, бо мақсади ғаразнок) ғоратгарӣ мебошад, ки ҷавобгарӣ барои он дар моддаи 248 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст.

Агар чунин тасарруф бо мақсади истисноии несту нобуд кардани он, аз рӯи ангезаи қасос ба ҷабрдида сурат гирифта бошад, таркиби ҷинояти дар моддаи 255 КҶ ҚТ пешбинишудаи қасдан несту нобуд ё вайрон кардани молу мулки ғайр ба миён меояд.

Чунин кирдор вобаста ба тарафи объективӣ, ки аз ҳиссиёти авбошӣ бо истифодаи яроқ ё дигар предмети ба сифати яроқ истифодашанда содир шудааст, таркиби ҷинойти авбоширо (моддаи 237 КҶ ҚТ) ташкил медиҳад.

Дар натиҷаи муқоисаи таркибҳои мазкур агар ангега ва мақсади ҷинойт бевосита дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ нашуда бошад, муайян кардан мумкин аст, ки ба таркиби мушаххас ин ё он ангега ва мақсад хос аст ё не.

Агар ангега ва мақсад аломати ҳатмии тарафи субъективии таркиби мушаххас бошад, мавҷуд набудани он дар кирдор таркиби ҷинойти мазкурро истисно мекунад.

Зарур аст, ки мақсад ба сифати қисми таркибии «хоҳиш» ҳамчун лаҳзаи иродавии қасди бевосита аз мақсад ҳамчун аломати мустақили тарафи субъективии ҷинойт фарқ карда шавад. Дар ҳолати якум мақсад таҷассуми тарафи объективӣ аст, дорой ифодаи объективии модӣ дар аломатҳои охири, ки дар диспозитсияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ нишон дода шудаанд, мебошад.

Мақсад ҳамчун аломати мустақили тарафи субъективии ҷинойт чунин таҷассумро надорад. Он муносибати рӯҳии гунаҳгор ба оқибат мебошад, ки аз таркиби ҷинойт берун қарор дорад, яъне ба аломате дахл дорад, ки ба аломати таркиби мушаххаси мазкур, ки дар моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, хизмат намекунад.

Мавҷудият ва мазмуни ангега ва мақсад ҳамчун гуноҳ ва шаклҳои он дар ҳама ҳолати мушаххаси ҷинойт дар асоси таҳлил ва баҳодиҳии ҳамаи ҳолатҳои кирдор, ки дар маводи парвандаи ҷинойтӣ таҷассум ёфтаанд (яъне, бо қоидаҳои қонунгузори мурофиавии ҷинойтӣ пешбинишуда исбот гардидаанд), муқаррар карда мешаванд.

Ҳарчанд ангега ва мақсад аз ҷониби мақомоти тафтишотӣ ва судӣ дар ҳама ҳолат вобаста ба парвандаи ҷинойтӣ бояд муайян карда шавад, аз ҷумла дар ҷинойтҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда¹⁷⁶, дар раванди бандубасти ҳуқуқии ҷинойтии ангега ва

---

¹⁷⁶ Ниг.: Волков Б.С. Проблема воли и уголовная ответственность. С.91; Наумов А.В. Мотивы убийств. Волгоград, 1969. С.16-27.

мақсад танҳо дар ҷиноятҳои қасдона ба назар гирифта мешаванд.

3.2. Эҳсосот

Ҳангоми тавсифи таркибҳои алоҳидаи ҷиноят қонунгузор ба лаҳзаҳои эҳсосӣ низ ишора мекунад. Ин аломати иловагии гуноҳ мебошад, зеро:

1) метавонад танҳо гуноҳро тавсиф диҳад ва он ҳам фақат дар шакли қасдона;

2) робитаи мутақобилаи лаҳзаҳои зехнӣ ва иродавии қасд ба он низ таъсир мерасонад, ки аз сустгардонии дараҷаи дарки ҳаракат, пешбинӣ намудани оқибат ва дараҷаи ифодаёбии лаҳзаи иродавӣ иборат аст.

Мафҳуми гуноҳ мазмуни равонӣ, иҷтимоию сиёсӣ ва ҳуқуқии ҷиноятиро дар бар мегирад.

Мазмуни равонии гуноҳ дар он ифода меёбад, ки дар асоси он равандҳои ҷойгиранд, ки ба таври объективӣ дар психикаи инсон сурат мегиранд. Ба сифати онҳо тафаккур, ирода, эҳсос, ки ба психикаи одами аз лиҳози рӯҳӣ солим мавҷуданд, баромад мекунанд. Ин равандҳо дар психология тадқиқ ва муайян шудаанд. Тавассути тафаккур шуури одам предмет ва зухуроти олами объективӣ, аломатҳои моҳиятии он ва робитаи мутақобилаи онҳоро таҷассум менамояд. Ирода ин танзими даркшудаи фаъолияти амалии худ аз ҷониби фард мебошад, ки барои кӯшиши ақлонии ҷисмонӣ ҷиҳати ноил шудан ба мақсад ё нигоҳ доштани фаъоли раवона шудааст. Ба эҳсос ҳиссиёт, ҷунун (аффект), ки дар ҳолати эҳсосӣ зоҳир мегардад, ақсуламал, интиҳобӣ будани муносибати ҳиссиётӣ бо ин ё он объект дохил мешаванд¹⁷⁷.

Ин равандҳо мувофиқан лаҳзаҳои зехнӣ (тафаккур), иродавӣ (ирода) ва эҳсосии (эҳсоси) фаъолияти равонии инсонро тав-

---

¹⁷⁷ Ниг.: Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. С.45, 48, 49; Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М., 1946. М. 1946. С.178; Мясичев В.Н. Личность и неврозы. Л., 1960. С.210-212; Добрынин Н.Ф. Об активности сознания// Проблемы сознания: материалы симпозиума. М., 1966. С.183; Лебединский М. С., Мясичев В.Н. Введение в медицинскую психологию. Л., 1966. С.222.

сиф медиханд. Дар намуди мушаххас онҳо дар имкониятҳои дарк ва баҳодихии воқеияти объективӣ (аз ҷумла аҳамияти иҷтимоии ҳаракат ва беҳаракатии худ), пешбинӣ кардани оқибатҳои он, аз ҷумла оқибатҳои зараноки иҷтимоӣ (дарк намудани инкишофи робитаи сабабӣ байни ҳаракатҳои содиршаванда ва оқибатҳои аз он фарорасанда), қобилияти дурандешӣ, яъне ҳиссаи муайяни пешбинӣ кардани оқибатҳои алоҳида, инчунин пешбинӣ кардани баъзеи онҳо, ки диққат ва кӯшиши зиёди равониро вобаста ба малака, дониш ва маҳорат талаб мекунанд (лаҳзаи зехнӣ), кӯшиш ба ноил шудан ба мақсад, хоستانی фарорасии оқибат ё нисбат ба он бетафовутона муносибат кардан, хошиш надоштани фарорасии ин ё он оқибат (лаҳзаи иродавӣ), ифода намудани ҳиссиёти худ, зоҳир намудани аксуламали эҳсосӣ ё ҳолат (лаҳзаи эҳсосӣ) аз ҷониби инсон аз лиҳози равонӣ солим ифода меёбанд.

Унсурҳои номбаршуда ва дигар унсурҳои объективан ҷойдоштаи психикаи инсон мазмуни равонии гунохро мувофиқи қонуни ҷиноятӣ ташкил медиҳанд. Ҳангоми муайян намудани гуноҳ, шакл ва намудҳои он қонунгузор мавҷуд будан ё набудани лаҳзаҳои зехнӣ ва иродавӣ, пайвастагии онҳоро дар Қисми умумии КҶ ҚТ таҷассум мекунад ва бо мазмуни воқеии равонии фаъолияти инсон объективӣ мегардонад.

Қонуни ҷиноятӣ шакл ва намудҳои гунохро вобаста ба мазмуни гуногуни ин лаҳзаҳо ва пайвастагии онҳо тафриқа мегузорад. Масалан, дар қасди бевосита ва бавосита лаҳзаи зехнӣ бо дарки ҳаракати (беҳаракатии) ба ҷамъият хавфнок ва пешбинӣ кардани имконият ё ногузирии фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок (ҳангоми қасди бевосита) ё танҳо имконияти фарорасии онҳо (ҳангоми қасди бавосита), лаҳзаи иродавӣ бошад, бо хошиш (ҳангоми қасди бевосита) ё дидаю доништа роҳ додан ё муносибати бетафовутона нисбат ба онҳо (ҳангоми қасди бавосита) тавсиф меёбад.

Ба ҷинояти бепарвой лаҳзаҳои манфии зехнӣ ва иродавӣ хос аст, яъне мавҷуд набудани онҳо ҳангоми мавҷуд будани уҳдадорӣ ва имконияти муносибати муайяни зехнӣ ба оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок. Ин ҳолат аз он иборат аст, ки дар сурати ҷой доштани диққати зарурӣ ва дурандешӣ шахс мебоист ва метавонист ин оқибатҳоро пешбинӣ намояд.

Лаҳзаи эҳсосӣ дар меъёрҳои Қисми умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳангоми муайян кардани гуноҳ зоҳир нашудааст, чунки онҳо дар ин чо аҳамияти моҳиятӣ вобаста ба ҳамаи таркибҳои ҷиноятҳо надоранд. Дар баробари ин, ин лаҳза ҳангоми тавсифи муносибати рӯҳии гунаҳгор бо кирдори содиркардааш дар таркибҳои алоҳидаи ҷиноятҳо таҷассум ёфтааст. Ба сифати ҷунин таркибҳо моддаҳои 106 ва 113 КҶ ҚТ баромад карда метавонанд, ки дар онҳо мувофиқан одамкушӣ дар ҳолати ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ (ҷунун), ки ногаҳон бо сабаби зӯроварӣ, таҳқир ё дашноми қабех ё рафтори дигари зиддиҳуқуқӣ ё бадахлоқонаи ҷабрдида, инҷунин дар ҳолати давомдори харобкунандаи асаб бо сабаби рафтори мунтазами ғайриқонунӣ ё рафтори бадахлоқонаи ҷабрдида ба вучуд омадааст ва қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ дар ҳолати ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ (ҷунун), ки ногаҳон дар асари зӯроварӣ, таҳқир ё дашноми қабех ё рафтори дигари зиддиҳуқуқӣ ё бадахлоқонаи ҷабрдида, инҷунин дар ҳолати давомдори харобкунандаи асаб бо сабаби кирдори мунтазами ғайриқонунӣ ё рафтори бадахлоқонаи ҷабрдида ба вучуд омадааст, пешбинӣ шудаанд.

Ҳамин тавр, мазмуни равонии гуноҳ дар он ифода меёбад, ки қонунгузории ҷиноятӣ онро аз муносибати рӯҳии воқеан ва объективан ҷойдоштаи инсон нисбат ба воқеияти атроф муайян мекунад, ки он ба муқаррароти илмӣ ва ҳулосаҳои равшаншиносӣ асос ёфтааст.

Мазмуни иҷтимоию сиёсии гуноҳ ба муайянсозии моддии ҷиноят ҳамчун кирдори гунаҳгоронаи ба ҷамъият хавфноки содиршуда, ки бо қонуни ҷиноятӣ таҳти татбиқи ҷазо манъ шудааст, асос ёфтааст. Ҷунин мазмун дар он ифода меёбад, ки гуноҳ муносибати рӯҳии шахс нисбат ба на ҳамаи кирдор ва оқибатҳо, балки танҳо ба кирдорҳои, ки ба ҷамъият хавфнок ва бо қонуни ҷиноятӣ таҳти татбиқи ҷазо манъшуда мебошад. Ҷиноятро содир намуда, шахс гунаҳгорона (яъне қасдона ё аз безҳиётӣ) муносибати манфиро нисбат ба арзишҳои иҷтимоии ҷамъият зоҳир менамояд, ки аз ҷониби давлат маҳкум карда шудааст.

Мазмуни ҳуқуқии ҷиноятӣ гуноҳ бо он тавсиф меёбад, ки шаклҳои он дар қонуни ҷиноятӣ муайян шудаанд ва дар он моҳияти равшанӣ ва иҷтимоию сиёсии гуноҳ, бар замми ин ба таври тафриқавӣ нисбат ба шаклҳо ва намудҳои он таҷассум ёфтаанд.

Дар қонуни ҷиноятӣ таҷассум ёфта, гуноҳ аҳамияти аломати тарафи субъективии ҷиноятро ба даст меорад, ки дар қасд ва беэҳтиётӣ ифода ёфта, барои ҳамаи таркибҳо ҳатмӣ мебошад.

§4. БЕГУНОҲ РАСОНИДАНИ ЗАРАР

Бегуноҳ расонидани зарар (ғасодуф) дар моддаи 31 КҶ ҚТ танзими меъёрии худро ёфтааст. Мувофиқи қисми 1 моддаи мазкур, кирдор бегуноҳ содиршуда эътироф мешавад, агар шахси содирнамудаи он хавфнокии ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк накарда бошад ва вобаста ба ҳолатҳои қор намебоист ё наметавонист онро дарк кунад ё имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнокро пешбинӣ накарда бошад ва вобаста ба ҳолатҳои қор намебоист ё наметавонист онро пешбинӣ кунад.

Мувофиқи қисми 2 моддаи 31 КҶ ҚТ кирдор инчунин бегуноҳ содиршуда эътироф мешавад, агар шахси содирнамудаи он, гарчанд имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфноки ҳаракати (беҳаракатии) худро пешбинӣ карда бошад ҳам, аммо ин оқибатҳоро бо сабаби номувофиқии сифатҳои психофизиологии худ ба талаботи шароити ғавқулода ё аз ҳад зиёд мондашавии асабу рӯҳ пешгирӣ карда натавониста бошад.

Моддаи 27 КҶ ҚТ пешбинӣ мекунад, ки танҳо шахсе дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор эътироф мешавад, ки ӯ ин кирдорро қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир карда бошад. Дар баробари ин, моддаи 30 КҶ ҚТ бо ду шакли гуноҳ содир намудани ҷиноятро пешбинӣ мекунад: «Агар шахс дар натиҷаи қасдан содир намудани ҷиноят аз беэҳтиётӣ дигар оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро расонад, ки мувофиқи ҳамин Кодекс боиси таъини ҷазои саҳтгар мегардад, чунин ҷиноят қасдан содиршуда эътироф мешавад». Дар чунин маврид гуноҳ дар шакли қасд ва беэҳтиётӣ омехта мешавад.

Ҳамин тавр, гуноҳ бо қонуни ҷиноятӣ ҳамчун ҳамоҳангии лаҳзаҳои зеҳнӣ ва иродавӣ муносибати шахс бо кирдори содиркардааш буда, хангоми бепарвой инқори лаҳзаҳои мазкур мебошад.

Гузашта аз он, муқаррароти тамоман нав оид ба бегуноҳ расонидани зарар, ки онро аз бепарвой тафовут мегузорад, дар қисми 2 моддаи 31 КҶ ҚТ чунин пешбинӣ шудааст:

«Кирдор инчунин бегуноҳ содиршуда эътироф мешавад, агар шахси содирнамудаи он, гарчанд имконияти фаро расидани оқибатҳои барои ҷамъият хавфноки ҳаракати (беҳаракатии) худро пешбинӣ карда бошад ҳам, аммо ин оқибатҳоро бо сабаби номувофиқии сифатҳои психофизиологии худ ба талаботи шароити ғавқулода ё аз ҳад зиёд мондашавии асабу рӯҳ пешгири карда натавониста бошад».

Дар ҳолатҳое, ки ба меъёри мазкур мувофиқ меоянд, лаҳзаҳои зехнӣ ва иродавии муносибати рӯҳии гунаҳгор ба оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки ҳаракат ё беҳаракатии худ бо лаҳзаҳои мазкури бепарвой мувофиқ меояд. Вале дар тафовут аз бепарвой боз маҳакҳое пешбинӣ шудаанд, ки ин намуди гуноҳро ва гуноҳро дар маҷмӯъ истисно мекунанд.

Барои эътироф намудани бегуноҳ расонидани зарар дар асоси қисми 2 моддаи 31 КҶ ҚТ маҷмӯи маҳакҳои субъективӣ ва яке аз ду маҳакҳои объективии бегуноҳ расонидани зарар ҳатмӣ аст. Маҳаки субъективӣ ин сифатҳои воқеии психофизиологии шахси мушаххас мебошад. Ба сифати он сатҳи инкишофи зехнӣ (донииш, малака, қобилият ва ғайра), сифатҳои иродавӣ, омодагии ҷисмонӣ, ҳолати саломатӣ ва ғайра баромад карда метавонанд.

Маҳаки объективии алтернативии яқум ин шароити ғавқулода мебошад, ки ҳолатҳои канора, аз доираи муқаррарӣ берун мебошад, шароите, ки вазъиятро вазнин ва тезутунд мекунанд, диққати баланд ва эътинои ғавқулода талаб мекунанд ва ғайра.

Маҳаки объективии алтернативии дуюм ин аз ҳад зиёд мондашавии асабу рӯҳ мебошад, ки дар ҳолати маҳсуси асабу рӯҳи организми инсон ифода меёбад (масалан, дар натиҷаи мондашавӣ, фишор ва азияти эҳсосӣ, зехн ва ақсуламали ирода дар натиҷаи шунидани хабар аз марғи шахси наздик ё бемории муолиҷанашавандаи худ ба вучуд омадааст).

Барои эътироф намудани бегуноҳ расонидани зарар дар асоси қисми 2 моддаи 31 КҶ ҚТ зарур аст, ки маҳаки субъективӣ ба маҳакҳои объективӣ мувофиқ наояд, яъне сифатҳои пси-

хофизиологии шахс набояд бо шароити фавқулода ва аз ҳад зиёд мондашавии асабу рӯҳ омода ва мувофиқ шуда бошанд.

Инак, дар асоси таҳлилҳои болоӣ лаҳзаҳои зехнӣ ва иродавии шакл ва намудҳои гунохро дар шакли чадвали зерин ифода намудан мумкин аст:

№	Лаҳзаҳои зехнӣ ва иродавии гуноҳ	Шакл ва намудҳои гуноҳ			
		Қасд		Беэҳтиётӣ	
		бево-сита	баво-сита	худбо-варӣ	бепар-вой
а) лаҳзаҳои зехнӣ:					
1	Дарк намудани кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) зиддиҳуқуқӣ	-	-	-	-
2	Дарк намудани хислати ба ҷамъият хавфноки кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ)	+	+	- +	-
3	Пешбинӣ накардани имконияти фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ), вале мебоист ва метавонист пешбинӣ намояд	-	-	-	+
4	Пешбинӣ кардани имконияти фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ)	+	+	+	-
5	Пешбинӣ кардани ногузирии фарорасии оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ)	+	-	-	-
6	Худбоварона ҳисоб кардани бар-тарофсозии оқибатҳо	-	-	+	-
б) лаҳзаҳои иродавӣ:					
7	Муносибат ба фаро расидани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок:				
	- хостани фарорасии онҳо	+	-	-	-
	- хоҳиши фаро нарасидани онҳо	-	-	+	-

- нахостани фарорасии онҳо, вале дидаю дониста роҳ додан	-	+	-	-
- муносибати безътиноёна	-	+	-	-

§5. САҲВИ СУБЪЕКТИВӢ ВА АҲАМИЯТИ ҲУҚУҚИИ ЧИНОЯТИИ ОН

Зери мафҳуми саҳв маънои хатогӣ, иштибоҳ ва тасаввуроти нодуруст фаҳмида мешавад. Олимони соҳаи ҳуқуқи чиноятии Ватанӣ саҳв дар ҳуқуқи чиноятиро гуногун маънидод менамоянд. Ҳамин тавр, Н.А. Фаффорӣ ва С.Х. Ҳусейнзода зикр менамоянд, ки саҳв дар ҳуқуқи чиноятӣ ин тасаввуроти нодурусти шахс оиди хусусиятҳои ҳуқуқӣ ва воқеии кирдори содиршуда ва оқибатҳои чиноятии он мебошанд¹⁷⁸. Т. Ш. Шарипов, Н.Б. Азимов, З.А. Камолов, М.Н. Насриддинов чунин шарҳ медиҳанд: зери мафҳуми саҳв дар ҳуқуқи чиноятӣ гумроҳ шудани шахсро нисбати ҳолатҳои воқеӣ ё баҳои ҳуқуқии кирдорашро мефаҳманд¹⁷⁹. Р. Ғоибов мафҳуми саҳв дар ҳуқуқи чиноятиро чунин шарҳ медиҳад: ин тасаввури нодурусти шахс оид ба ҳуқуқи воқеӣ ва ҳолатҳои воқеии кирдори содиршаванда мебошад.

Олимони зикргардида мафҳуми саҳвро ба тарзи гуногун дуруст шарҳ додаанд.

Мафҳуми саҳв дар ҚҶ ҚТ нишон дода нашудааст. Мафҳуми саҳв дар қонунгузории чиноятии якҷанд давлатҳои хориҷӣ ипибинӣ гардидааст. Мисол, моддаи 15.20 Кодекси чиноятии штати Нью-Йорк, моддаҳои 16, 17 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Федеративии Олмон, моддаи 14 Кодекси чиноятии Испания ва моддаҳои 15,16 Кодекси чиноятии Ҷумҳурии Корея.¹⁸⁰

Вобаста ба хусусияти саҳв саҳви ҳуқуқӣ ва саҳви воқеӣ фарқ карда мешавад.

¹⁷⁸ Фаффорӣ Н.А. Ҳусейнзода С.Х. Ҳуқуқи чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми умумӣ): мафҳумҳо дар нақшаҳо. ЭР-граф. Душанбе, 2016. С. 50.; Ҳусейнов С.Х. Таркиби чиноят. Дастури таълимӣ. Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – С. 176.

¹⁷⁹ Шарипов Т. Ш., Азимов Н. Б., Камолов З. А., Насриддинов М.Н. Ҳуқуқи чиноятӣ. Қисми умумӣ: курси мухтасари лексияҳо. - Душанбе, 2010. С. 119.

¹⁸⁰ Ғоибов Р. Ҳуқуқи чиноятӣ (Қисми умумӣ). Дастури таълимӣ. «Ношир», Хучанд - 2007. С. 89.

Саҳви ҳуқуқӣ - ин тасаввуроти нодурусти шахс оид ба мохияти ҳуқуқии кирдори содиршуда ва оқибатҳои ҳуқуқии он мебошад. Чунин намудҳои саҳви ҳуқуқиро шарҳ додан мумкин аст:

Саҳв дар манъи ҷиноятӣ – ҳуқуқӣ. Ин тасаввуроти нодурусти шахс оиди ҷиноят ва сазовори ҷазо набудани кирдори ӯ, дар ҳолате, ки аз рӯи қонун вай ҷиноят аст ва сазовори ҷазо аст. Чунин намуди саҳви ҳуқуқӣ ҷавобгарии ҷиноятиро истисно намекунад.

Ҷинояти фаразӣ (хаёлӣ). Ин тасаввуроти нодурусти шахс оиди ҷиноят будани кирдори ӯ, дар ҳолате, ки аз рӯи қонун вай ҷиноят нест. Чунин намуди саҳви ҳуқуқӣ. ҷавобгарии ҷиноятиро истисно мекунад. Моддаи 4 КҶ ҚТ (принципи қонуният) муқаррар менамояд, ки ҷиноят будани кирдор, сазовори ҷазо ва оқибатҳои дигари ҳуқуқии ҷиноӣ будани онро танҳо Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд. Агар кирдор дар Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нашуда бошад, вай ҷиноят нест, гарчанде мо фарз кунем, ки ин кирдор ҷиноят аст. Дар чунин ҳолат, кирдор ба ҷамъият хавфнок намебошад ва хавфнок ҳам шуда наметавонад ва ба объектҳои бо Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон хифзшаванда зарар расонида ҳам наметавонанд. Мисол, тасарруфи лавозимоти фарсудашудаи автомобил, ки партофта шудааст, ҷиноят эътироф карда намешавад, зеро ҳуди объектҳои бо Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон хифзшаванда (моликият) ҷой надорад ва барои ҳамин гуноҳ ҳам ҷой надорад, ҳол он ки шахс ҳудро гунаҳгор меҳисобад.

Саҳв дар бандубасти (квалификатсия) ҷиноят. Ин тасаввуроти нодурусти шахс оиди бандубасти кирдори содирнамудааш ба ҳисоб меравад. Чунин намуди саҳви ҳуқуқӣ ба шакли гуноҳ ягон ҳел таъсир намерасонад ва ҷавобгарии ҷиноятиро истисно намекунад. Мисол, шахсе, ки ба номуси духтари баръало ба синни чордаҳсолагӣ нарасида таҷовуз мекунад, мутобиқи банди “а” қисми 3 мод 138 КҶ ҚТ ҳамчун ҳолати вазнинкунандаи ҷазо ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, агарчи ӯ тасаввур дошт, ки кирдори ӯ мутобиқи қисми 1 моддаи 138 (таҷовуз ба номус бе ҳолатҳои вазнинкунанда) КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад.

Хусусияти сахви ҳукукӣ дар он ифода мегардад, ки дар вақти банду басти кирдори шахс муқаррароти Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта мешавад, на тасаввуроти шахс.

Сахви воқеӣ - ин тасаввуроти нодурусти шахс оиди ҳолатҳои объективӣ ва тарафи объективи кирдори содиршуда ба ҳисоб меравад. Чунин намудҳои сахви воқеиро шарҳ додан мумкин аст:

Сахв дар объекти ҷиноят. Субъект сахван гумон мекунад, ки ба объекти лозима таъовуз карда истодааст, вале воқеан зарар ба объекте, ки тамоман дигар аст ва ба қасди шахс дохил намешуд, расонида мешавад. Ин кирдор бояд ҳамчун сӯиқасд ба объекти дахлдор бандубаст карда шавад. Мисол, шахс бо корд ба шахси ғавтида зарба зада гумон мекунад, ки ӯ зинда аст. Дар чунин ҳолат кирдори шахс ҳамчун сӯиқасд ба одамкушӣ бандубаст карда мешавад, яъне қисми 3 моддаи 32 ва моддаи 104 КҶ ҚТ.

Сахв дар предмети ҷиноят. Дар чунин ҳолат, шахс ба объекти мушаххас зарар мерасонад, вале кирдори барои ҷамъият хавфнок ба ҷои предмети интиҳобгардида ба дигар предмет равона карда мешавад. Мисол, ба А. маълум мегардад, ки дар хонаи банди ҳеч кас истиқомат намекунад ва дар он ҷо предметҳои қиматбаҳо мавҷуд аст. Бо мақсади тасарруфи амволи Б., А. аз рӯи хатоӣ ба хонаи ҳамсоия Б., В. даромада предметҳои қиматбаҳоро тасарруф мекунад. Чунин намуди сахв на ба шакли гуноҳ, на ба банду басти ҷиноят таъсир намерасонад.

Сахв доир ба шахсияти ҷабрдида - дар он ифода мегардад, ки ҷинояткор кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) барои ҷамъият хавфнокашро ба шахси мушаххас равона карданӣ мешавад, вале сахван ба дигар шахс равона мекунад. Мисол, куштани як шахс ба ҷои шахси дигар. Чунин намуди сахв ба мисли сахв дар предмети ҷиноят, на ба шакли гуноҳ, на ба банду басти ҷиноят, на ба ҷавобгарии ҷиноятӣ таъсир намерасонад. Бояд дарназар дошт, ки шахс дигар бошад мумкин, вале агар объекти дигар (ба ҳам монанд) зарар бинад, пас кирдор хусусияти иҷтимоӣ ва ҳукукии худро иваз мекунад ва он аз рӯи қасди равонашудааш бандубаст карда мешавад. Мисол, субъекти ҷиноят гумон мекунад, ки ба ҳаёти арбоби давлагӣ таъовуз карда истодааст, вале шахси оддӣ аз ҳаёт маҳрум карда мешавад ва кирдори ӯ мутобиқи қисми 3 моддаи 32 ва моддаи 310 КҶ ҚТ бандубаст

карда мешавад. Дар ин чо объекти одамкушии оддӣ (қисми 1 моддаи 104 КҶ ҚТ) - ҳаёти шахс бошад, объекти таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 310 КҶ ҚТ) бошад, - ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Саҳв дар воситаҳои содир намудани ҷиноят - ин маънои онро дорад, ки шахс дар содир намудани ҷиноят саҳван воситаи тамоман дигарро истифода мебарад, на онро, ки ба нақша гирифта буд. Чун қоида барои ҳуқуқи ҷиноятӣ саҳв дар интиҳоби восита ба банду баста кирдори содиршуда таъсир намерасонад (тавассути ҷӣ ҷабрдида кушта шуд, - ба воситаи корди ошхона ё ханҷар ва ғайра). Агар шахс саҳван, масалан, намаки ошро ба сифати заҳр истифода барад ва чунин пиндорад, ки миқдори зиёди он марговар аст, пас дар чунин ҳолат шахс бояд барои ҷинояти нотамоҷ ҷавобгар бошад (тайёри ё сӯиқасд ба куштор). Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ чунин кирдорро маъмулан сӯиқасд бо воситаҳои нобоб ҳисоб мекунанд.

Саҳв дар робитаи сабабӣ. Ин тасаввуроти нодурусти шахс оиди робитаи байни кирдори содирнамудааш ва оқибатҳои ҷиноятии фарорасида ба ҳисоб меравад. Чунин саҳв ба шакли гуноҳ ва ҷавобгарии ҷиноятӣ таъсир мерасонад. Мисол, субъекти ҷиноят ба сари ҷабрдида зарба зада, ўро аз ҳаёт маҳрумшуда шуморида, ба об мепартояд. Аммо, баъдан маълум мешавад, ки марги ҷабрдида на дар натиҷаи зарба задан, балки дар натиҷаи ғарқшавӣ ба вучуд омадааст. Дар чунин ҳолат сӯиқасд ба одамкушӣ (қисми 3 моддаи 32 ва моддаи 104 КҶ ҚТ) ва аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан (моддаи 108 КҶ ҚТ) ҷой дорад.¹⁸¹

Саҳв дар ҳолатҳои вазнинкунанда. Ин тасаввуроти нодурусти шахс оиди набудани чунин ҳолатҳо, вақте ки онҳо ҷой доранд ё оиди мавҷуд будани ҳолатҳо вақте, ки онҳо ҷой надоранд. Дар ин ҳолатҳо ҷавобгарӣ аз рӯи мазмун ва хусусияти қасд муайян карда мешавад¹⁸².

---

¹⁸¹ Шарипов Т. Ш., Азимов Н. Б., Камолов З. А., Насриддинов М. Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: курси мухтасари лексияҳо. - Ду-шанбе, 2010. С. 121.

¹⁸² Ғаффорова Н.А. Хусейнов С.Х. Ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми умумӣ): мафҳумҳо дар нақшаҳо. Ношир. - Хучанд. -2011. С. 37.

БОБИ 10.

ДАВРАҲОИ СОДИРШАВИИ ЧИНОЯТ

- §1. Мафҳум, намудҳо ва аҳамияти давраҳои содиршавии чиноят**
- §2. Тайёри ба чиноят**
- §3. Суиқасди чиноят**
- §4. Чинояти хотимаёфта**
- §5. Ихтиёран даст кашидан аз чиноят**

§1. МАФҲУМ, НАМУДҲО ВА АҲАМИЯТИ ДАВРАҲОИ СОДИРШАВИИ ЧИНОЯТ

Давраҳои содир кардани чиноят – ин давраҳои инкишофи кирдори ба ҷамъият хавфнок, ки вобаста ба хусусиятҳои ҳаракати (беҳаракатии) содиршаванда аз ҳам фарқ мекунад, давраи амалӣ намудани қасди ба ҷамъият хавфнок, давраи ба итмом расидан ва банду басти кирдор ва ҷавобгарӣ мебошад.

Ҳамчун дигар намудани рафтор, кирдори чиноятӣ аз давраҳои муайяни нисбатан мустақили инкишофи худ иборат мебошад, ки аз пайдоиши нақшаи содиршавии он то давраи амалишавии онро дар бар мегирад. Фанҳое, ки рафтори инсонро меомӯзад (фалсафа, психология, фарҳангшиносӣ, криминология) якҷанд ҳолатҳои инкишофи шахси чинояткорро ҷудо менамояд. Дар аввал талаботи ба ин ё он пайдо мешавад (масалан, воситаҳои ҳаракат). Вақте, ки талабот дарк карда мешавад, он ба манфиат табдил меёбад. Манфиат хоҳишро ба вучуд меорад (масалан гирифтани воситаи нақлиёт). Сипас масъалаҳои бо кадом роҳ амалӣ кардани хоҳиш баррасӣ мешавад, ки онро мумкин аст пайдоиши қасд номид. Баъдан масъалаи "ҷонибдорӣ кардан" ё "муҳолиф" будани ин ё он варианти рафтор муайян карда мешавад. Ин давраро ангезанокӣ меноманд. Тасаввур кардем, ки шахс варианти амалӣ шудани кирдори чиноятиро интихоб мекунад. Баъдан вай барои ба даст овардани воситаи нақлиёт нақша мекашад, ҳолатҳоро месанҷад, воситаҳои техникӣ ва моддиро дастрас мекунад ва ғайра. Баъде, ки давраи тайёри ба охир мерасад, шахс ба амалӣ

намудани нақшаи худ оғоз мекунад, ки онро давраи иҷроӣ қасд номидан мумкин аст. Давраи охири инкишофи шахс ин расидан ба мақсадҳои худ мебошад. Сипас амали содиршуда ҳамчун кирдори эътироф мешавад.

Хусусияти кирдори ҳуқуқии ҷиноятӣ дар он зоҳир мегардад, ки он аз даврае, ки андеша пайдо мешавад, амалӣ карда мешавад. Ин ҳолат аз саршавии тайёрии кирдори, ки аз асоси қонуни ҷиноятӣ ҷиноят аст, оғоз мегардад. Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ онҳо ҳамчун давраи тайёри ба ҷиноят ном дорад. Он чизе, ки пеш аз ин давра пайдо мешавад (яъне масалан, дар фикри шахс) аз доираи танзимнамоии қонуни ҷиноятӣ берун аст. Бояд қайд кард, ки байни фаъолияти равоӣ ва тайёри ба ҷиноят мумкин аст, фикри содир кардани ҷиноят пайдо шавад. Ин давра дар илм зоҳир шудани қасд меноманд. Ин ҳолат давраи саршавии кирдори ҷиноятӣ эътироф намешавад, агар шахс мақсади содир кардани ҷиноятро дар набудани дигар шахсон баён карда бошад.

Баъди тайёри давраи иҷро кардани мақсад оғоз мегардад, ки он дар ҳуқуқи ҷингоятӣ ба ду давраи муҳими ҳуқуқӣ тақсим мешавад: 1) сӯиқасд ҳамчун фосилаи қатъгаштаи оғози иҷроӣ ҷиноят ва 2) ҷинояти хотимаёфта, вақте, ки кирдори ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад.

Аз ин рӯ, мафҳуми ҳуқуқӣ-ҷиноятии давраҳои содир кардани ҷиноят аз ду давра иборат аст, ки он барои тамоми кирдорҳои инсон хос мебошад. Тайёри ба содир кардани он, ки тайёри ба ҷиноятро ташкил медиҳад ва иҷро, ки бо мақсадҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ҳамчун сӯиқасд (ҳамчун фосилаи қатъгаштаи оғози иҷроӣ ҷиноят) ва ҷинояти хотимаёфта (яъне ба анҷом расидани кирдори ҷиноятӣ).

Се аломатҳои муайяншуда ба ҷиноятҳои таркиби модди-дошта хос мебошад, ки аз кирдори ба ҷамъият хавфнок дар ҳар як давраҳои он фарқ карда мешавад.

Дар ҷараёни тайёри ба ҷиноят шароитҳое, ки барои содир кардани ҷиноят заруранд, омода карда мешаванд. Тайёри ба ҷиноят содиршавии ҷиноятро дар вақт ва макон фарқ мекунад. Дар ин давра мумкин аст аз давом додани ҷиноят даст кашида шавад. Воқеан хатарнокии тайёри ба ҷиноят камтар мебошад. Иҷро кардани ҷиноят таҳдиди бевосита ба арзишҳои ҳифзшаванда дар назар дорад, дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кир-

дор дар ичрои ҷиноят баландтар аст. Он ба куллае мерасад, ки шахс аллакай ният ва нақшаи ҷиноятиашро ичро кардааст (дар доираи таркиби дахлдори ҷиноят).

§2. ТАЙЁРИ БА ҶИНОЯТ

Моҳияти тайёри ба ҷиноят дар тайёр намудани шароит барои содир кардани ҷиноят, яъне муҳайё сохтани ҳолатҳои мусоид, ки содир шудани ҷиноятро осон мегардонад, зоҳир мегардад.

Дар қисми 1 моддаи 32 КҶ ҚТ тайёри ба ҷиноят ин аз таърифи шахс қасдан ҷустуҷӯ, тайёр ё мувофиқ кардани восита ё олооти содир намудани ҷиноят, ёфтани шарикони ҷиноят, забонҷакунӣ барои содир кардани ҷиноят ё қасдан фароҳам овардани шароити дигар барои содир кардани ҷиноят мебошад, агар зимнан ҷиноят бо сабабҳои аз ин шахс вобастанабуда то ба охир расонида нашуда бошад.

Қонуни ҷиноятӣ шаш шакли тайёри ба ҷиноятро пешбинӣ намудааст:

- 1) тайёр кардани олот ва воситаҳои содир кардани ҷиноят;
- 2) ҷустуҷӯи олот ва воситаҳои содир кардани ҷиноят;
- 3) тайёр кардани олот ва воситаҳои содир кардани ҷиноят;
- 4) ҷустуҷӯи шарикони ҷиноят;
- 5) маслиҳат дар бораи содир кардани ҷиноят;
- 6) фароҳам овардани шароити дигар барои содир кардани ҷиноят.

Се шакли аввали тайёри ба ҷиноят ба олот ва воситаҳои содир кардани ҷиноят алоқаманд мебошад. Маҳз олот ва воситаҳои содир кардани ҷиноят ба таъсирбахшии ҷиноят имконият медиҳад, ки хусусиятҳои онҳо дар қонун пурра дарҷ карда шудааст.

Олооти ҷиноят ин ашёе эътироф карда мешавад, ки тавассути он бевосита ҷиноят содир карда мешавад (силоҳ, корд ва ғайра).

Воситаҳои содир шудани ҷиноят ин предмет, механизм, таҷҳизоте мебошад, ки содир кардани ҷиноятро осонтар мегардонад.

Фарқияти байни олот ва воситаи чиноят нисбӣ мебошад. Як предмет вобаста ба оне, ки ба сифати чӣ истифода мешавад, метавонад ҳам олот ва ҳам воситаи содир шудани чиноят гардад. Масалан, милтиқ (туфанг) аз тарафи шахси чиноятсодиркарда барои куштани санг, монеа шудан барои ба манзил даромадан ва ҳам барои куштани посбон истифода карда мешавад. Дар ҳолати якум милтиқ ҳамчун воситаи содир шудани чиноят ва дар ҳолати дуум олоту чиноят баромад мекунад.

Тайёр кардан ин сохтан, истехсол кардани олот ва воситаи пеш мавҷуднабудаи чиноят мебошад.

Мувофиқ кардани олот ва воситаҳои чиноят ин аз як шакл ба дигар шакл табдил додани олот ва воситаҳои қаблан мавҷуднабудаи чиноят мебошад. Масалан, бурида кӯтоҳ кардани милтиқ. Ҷустуҷӯ тамоми (чун қонунӣ ва ғайриқонунӣ) воситаҳои гирифтани олот ва воситаҳои содир кардани чиноят. Онҳо мумкин аст харидани силоҳ аз мағоза, тасарруфи силоҳ аз амбор, ҷустуҷӯи силоҳи гумшуда, аз дигар шахс гирифтани ва ғайра.

Ҷустуҷӯи шарикони чиноят ин интихоби шарикон, гирифтани маълумот дар бораи онҳо, вохурӣ, шиносӣ бо иштирокчиёни эҳтимолий.

Маслиҳат дар бораи содир кардани чиноят ин муҳокима-ронии ду ва зиёда шахсон дар бораи ҳолатҳои содиршавии чиноят мебошад.

Фароҳам овардани шароити дигар барои содир кардани чиноят. Ин шакли тайёри ба чиноят ба таври васеъ зикр карда шудааст. Ин моҳияти ҳар як тайёриро ифода мекунад. Фароҳам овардани шароити дигар мумкин аст дар инҳо зоҳир шавад, омӯхтани ҳолат ва ҷои содиршавии чиноят, ҷамъ овардани маълумот, банақшагири ва ғайраҳо.

Тайёри мумкин аст бо беҳаракати содир карда шавад. Масалан, посбон дари амборро бо мақсади тасарруф маҳкам намекунад.

Аз рӯи аломатҳои субъективӣ тайёри фақат бо роҳи қасдона содир карда мешавад. Аломати ҳатмии тайёри ба чиноят ин фосилаи қатъшуда дар ин давра мебошад. Инчунин сабабҳои фосилаи қатъшавии кирдор аҳамияти муҳим дорад-кирдор бояд бо ҳолатҳои аз иродаи ӯ вобаста набуда қатъ гардад, яъне на иродаи гунаҳкор, балки новобаста аз иродаи ӯ.

Тайёрӣ ба ҷиноят бо аломатҳои ҳукукиаш маҳдуд карда шудааст ва танҳо нисбат ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин татбиқ мегардад.

Тайёрӣ ба ҷиноят бо ишора ба қисми 2 моддаи 32 КҶ ҚТ банду баст карда мешавад. Масалан, тайёрӣ ба куштор бояд бо қисми 2 моддаи 32-104 (қисми 1 ё 2) КҶ ҚТ банду баст карда шавад.

Муҳлат ё андозаи ҷазо барои тайёрӣ ба ҷиноят аз нисфи муҳлати ҳадди аксар ё андозаи болотарини намуди ҷазои саҳте, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти тамомшуда пешбинӣ гардидааст, зиёд буда наметавонад (қисми 2 моддаи 64 КҶ ҚТ).

§3. СУИҚАСДИ ҶИНОЯТ

Тибқи қисми 3 моддаи 32 КҶ ҚТ сӯиқасди ҷиноят ҳаракати (беҳаракатии) қасдонаи шахс мебошад, ки бевосита ба содир кардани ҷиноят равона гардидааст, агар зимнан ҷиноят бо сабабҳои аз ин шахс вобастанабуда то ба охир расонида нашуда бошад.

Аломатҳои объективии сӯиқасд ба ҷиноят:

- 1) бевосита ба содир кардани ҷиноят нигаронида шудааст;
- 2) ба охир нарасонидани ҷиноят;
- 3) ба охир нарасидани ҷиноят, аз иродаи он шахс новобаста.

Аломати субъективии сӯиқасд ба ҷиноят ин қасд мебошад.

Бевосита будани сӯиқасд ба ҷиноят маънои онро дорад, ки:

- 1) шахс он кирдореро содир мекунад, ки он дар Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст;
- 2) шахс он ҳаракатҳоро содир мекунад, ки бевосита бо моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ робита дорад.

Масалан, хангоми тасарруф кардан шахс молу мулкро аз худ мекунад ё ба даст меорад ва ё ҳолатҳое, ки барои содир намудани ин ҳаракатҳо монеа мешаванд, бартараф мекунад (масалан, хангоми ба амбор ворид шудан қулфи дарро мешиканад ва ғайра ва ё хангшоми одамкушӣ ба ҷабрдида таъсиррасонии ҷисмонӣ содир мекунад).

Ба охир нарасонидани ҷиноят инҳоро дар бар мегирад:

1) содир накардани ҳамаи ҳаракатҳо (бехаракатӣ);

2) содир кардани ҳамаи ҳаракатҳо, вале ба вучуд наомадани оқибати он, ки тибқи қонун фаро расидани он барои ин таркиби ҷиноятҳо ҳатмӣ аст. Масалан, ба ҷабрдида расонидани зарари ҷисмонӣ, ҳангоми мавҷуд будани қасд барои куштори он.

Илми ҳуқуқи ҷиноятӣ якчанд намудҳои сӯиқасд ба ҷиноятро ҷудо мекунад. Вобаста ба лаҳзаи ба охир расидани кирдор:

1) сӯиқасди ба хотимаёфта;

2) сӯиқасди хотима наёфта.

Маънои гурӯҳбандии мазкур дар он зоҳир мегардад, ки дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии сӯиқасд ҷудо карда мешавад. Ҳангоми сӯиқасди хотимаёфта шахс тамоми он ҳаракатҳоеро, ки барои ба охир расидани ҷиноят заруранд, содир мекунад, аммо натиҷаи он фаро намерасад. Масалан, бо мақсади аз ҳаёт маҳрум кардан ба ҷабрдида тавассути силоҳ оташ кушода мешавад, аммо шахс ба хатоӣ роҳ медихад. Сӯиқасди хотимаёфта ба дараҷаи зиёдтари хавфнокӣ ноил мегардад. Ҳангоми сӯиқасди хотиманаёфта баръакс шахс тамоми ҳаракатҳоеро, ки барои ба охир расидани ҷиноят заруранд, иҷро намекунад. Масалан, бо мақсади тассаруфи молу мулки ғайр ба манзил ворид мегардад, аммо бинобар пайдо шудани соҳибхонаманзилро тарк мекунад.

Вобаста ба имкониятҳои воқеии ба охир расонидани кирдори ҷиноятӣ, сӯиқасди ҷиноят ба объекти ношоам ва ҷиноят бо предмети ношоам тақсим мешавад. Дар ин намудҳои сӯиқасд мо бо саҳви ҷисмонӣ кор мегирем. Масалан ҳангоми роҳзанӣ ба шахси алақай вафоткарда тир парронда мешавад. Ё бо ҷунин шахс аз патрони ҳолӣ истифода мебарад. Дар намуди якуми сӯиқасд объекти ҷиноят мавҷуд нест, аммо шахс саҳван онро вучуддошта мешуморад. Дар намуди дууми сӯиқасд бошад шахс аз воситаҳои, ки имконияти бавучуд овардани натиҷаро надорад.

Объекти ношоам ва воситаи ношоам мавҷудияти сӯиқасдро истисно намекунад, зеро аломатҳои он нигоҳ дошта мешавад (ҳаракат, самти он ва ғайра).

Сӯиқасд ба ҷиноят бо ишора бо қисми 3 моддаи 32 ва моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ банду баст карда мешавад. Масалан ҳангоми сӯиқасди куштор ҳаракатҳои шахс бо қисми 3

моддаи 32-104 (қисмҳои 1 ۽ 2) КЧ ҚТ банду даст карда мешавад.

Мухлат ۽ андозаи ҷазо барои сӯйқасди ҷиноят аз ҷор се ҳиссаи муҳлати ҳадди аксар ۽ андозаи болотарини намуди ҷазои сахте, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КЧ ҚТ барои ҷинояти тамомшуда пешбинӣ гардидааст, зиёд буда наметавонад (қисми 3 моддаи 64 КЧ ҚТ).

§4. ҶИНОЯТИ ХОТИМАЁФТА

Ҷиноят хотимаёфта эътироф мешавад, агар кирдори содиқнамуодаи шахс тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дар КЧ ҚТ пешбинигардидаро дошта бошад (моддаи 33 КЧ ҚТ).

Бинобар сабаби зиёд будани аломатҳои ҷинояти хотимаёфта, қонунгузори онҳоро пешбинӣ накардааст. Вақти хотимаёфтани ҷиноят мумкин аст, аз хусусиятҳои дар қонун пешбинӣ шудаи он ва ۽ аз кирдори шахси гунаҳкор вобаста бошад. Масалан, дар ҷиноятҳои бо таркиби кӯтоҳқардашуда, лаҳзаҳои хотимаёфтани ҷиноят аз вақти содир кардани ҳаракати аввал, бо мсақсади содир кардани он хотимаёфта эътироф мешавад. Чунончӣ, роҳзанӣ, ки дар қонун ҳамчун ҳучум бо мақсади тасарруфи молу мулки ғайр бо истифодаи зӯрварии барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок ۽ таҳдиди истифодаи чунин зӯрварӣ содир шудааст, пешбинӣ намудааст.

Ҷиноят бо таркиби расмӣ аз вақти содир кардани он хотимаёфта эътироф мешавад, масалан, моддаи 307 КЧ ҚТ (Даъвати оммавӣ барои бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани соҳти конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Таркиби расмии ҷиноят лаҳзаҳои хотимаёфтани онро бо фаро расидани оқибати он, ки ҳамчун аломати ҳатмии он дар қонун пешбинӣ шудааст, алоқаманд мекунад. Масалан, вафот кардан хангоми куштор (моддаи 104 КЧ ҚТ) ва ғайра.

Агар таркиби асосии ҷиноятро қонунгузор ҳамчун иҷро накардани ин ۽ он уҳдадорӣ муайян карда бошад (масалан, моддаи 343 КЧ ҚТ – саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ ва алтернативӣ) ۽ кирдор мунтазам иҷро намудани онро пешбинӣ мекунад (масалан, моддаи 195 КЧ ҚТ ғайриқонуни нигоҳ доштани силоҳ) вақти хотима ёфтани онҳо яқлаҳзаина набуда, аз давраи содир

кардани он то вақти қатъ шудани он бо ихтиёри худи шахси гунаҳкор ва ё бо даҳолати шахсони дигар аз ҷумла мақомоти хифзи ҳуқуқ давом меёбад. Дар ин ҳолат ҷиноятҳои дарозмуддат вучуд дорад, ки дар ҳар лаҳзаи қатъшавиаш (чун дар давраи аввал ва чун минбаъда, ки солҳо давом ёфтаниш мумкин аст) хотимаёфта эътироф мешавад.

Лаҳзаи хотима ёфтани ҷиноят инчунин аз рафтори шахси гунаҳкор вобастагӣ дошта метавонад. Агар он ҷиноятро дар якҷанд ҳолатҳо содир кунад, масалан автомашинаро аз коргоҳи истеҳсоли қисм қисм тасарруф намояд, ҷиноят онгоҳ хотимаёфта ба ҳисоб карда мешавад, ки агар шахс автомашинаро пурра ба истифода омода созад. Тасарруфи қисмҳои алоҳидаи он ҷинояти хотиманаёфта (сӯйқасд)-ро ташкил медиҳад. Ҷинояте, ки бо қисмҳо содир мешавад, ҷиноятҳои давомдор номида мешавад.

Давраи ҷинояти хотимаёфта ва шахси онро содиркарда ба ҷамъият хавфнокии зиёдтар, нисбат ба дигар давраҳои ҷиноятро дорад. Ҷазо барои ҷинояти хотимаёфта дар доираи санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинишуда, ҳатто ҳадди аксари онҳо таъин шуданиш мумкин аст.

Банду басти ҷинояти хотимаёфта бо ишора ба моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ сурат мегирад. Ҳангоми банду басти кирдор дар ҷиноятҳои хотимаёфта ишора ба моддаи 33 КҶ ҚТ карда намешавад, чунки моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ аломатҳои пурраи таркиби ҷинояти хотимаёфтаре дар бар мегиранд. Масалан, ҳангоми одамкушии хотимаёфта кирдор бо моддаи 104 (қисмҳои 1 ё 2) ё моддаҳои 105, 106, 107 КҶ ҚТ бояд банду баст карда шавад.

§5. ИХТИЁРАН ДАСТ КАШИДАН АЗ ҶИНОЯТ

Мувофиқи моддаи 34 КҶ ҚТ бо ихтиёри худ даст кашидан аз ҷиноят он аст, ки агар шахс имконияти то охир расонидани ҷиноятро дарк карда, ихтиёран ва ба таври қатъӣ ҳаракатҳои тайёри ё ҳаракати (беҳаракатии) бевосита ба содир намудани ҷиноят равонашударо қатъ кунад.

Аз рӯи мазмуни моддаи 34 КҶ ҚТ моҳияти ихтиёри даст кашидан аз ҷиноят дар он ифода меёбад, ки шахс ихтиёран ва

катъиян тайёри ба чиноят ё ҳаракати (беҳаракатии) худро, ки бевосита ба содир намудани чиноят равона шудааст, қатъ мегардонад. Чунин иродаи шахс бояд қатъӣ бошад, вале агар он муваққатӣ бошад, масалан, бо мақсади фаро расидани шароити беҳтар, пас кирдори шахс боиси бандубасти ҳуқуқии чиноятӣ дахлдор мегардад.

Аз ин рӯ, қонуни чиноятӣ ихтиёри даст кашидан аз чиноятро на ҳамчун ҳолате, ки чиноят будани кирдорро истисно мекунад, балки чун асоси ба ҷавобгарии чиноятӣ накашидани шахс пешбинӣ кардааст.

Қобили зикр аст, ки ихтиёри даст кашидан аз чиноят дар сурате ҷавобгарии чиноятиро истисно менамояд, ки кирдор дар шакли тайёри ё сӯиқасд бошад. Аз мазмуни қонун чунин бармеояд, ки ҷавобгарӣ дар сурате ба вучуд намеояд, ки дар кирдорҳои шахс дигар таркиби чиноят мавҷуд набошад.

Танҳо ҳамон ҳаракате ихтиёри даст кашидан аз чиноят эътироф мешавад, ки агар шахс бо иродаи худ онро амалӣ намояд ва ҳамзамон дарк намояд, ки имконияти то ба охир расонидани чиноятро дорад. Агар чиноят хотима ёфта бошад, пас ҳолати ихтиёри даст кашидан аз чиноят ҷой дошта наметавонад. Дар чунин ҳолатҳо амали шахс на ҳамчун ихтиёри даст кашидан аз чиноят, балки чун пушаймонӣ аз кирдор доништа шуда, ҳамчун яке аз ҳолатҳои сабуққунандаи ҷазо ва ё яке аз асосҳои озод кардан аз ҷавобгарии чиноятӣ дар ҳолатҳои пешбиниқардаи қонун шуда метавонад.

Дар ҳолате, ки сӯиқасд ба чиноят низ ба анҷом расад, кирдори шахсро ҳамчун ихтиёри даст кашидан аз чиноят донистан мумкин нест. Масалан, бо мақсади одамкушӣ тир ҳолӣ карда, хато кардан сӯиқасди хотимаёфта доништа мешавад. Дар чунин ҳолатҳо аз кирдори содиршуда даст кашидан аллақай имконпазир аст. Ваҷҳ оид ба он ки шахс метавонист тир дуюмро ҳолӣ намояд, ҳамчун ихтиёри даст кашидан аз содир намудани чиноят баррасӣ намешавад.

Ихтиёри даст кашидан ҳангоми сӯиқасди хотимаёфта танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар байни кирдори содиршуда, ки бевосита ба содир намудани чиноят равона шудааст, ва оқибати чиноятӣ фосила дар инкишофи робитаи сабабӣ мавҷуд бо-

шад ва шахс имкон дорад фарорасиини оқибатро пешгирӣ намо-
яд ва агар ба он кӯшиш намуда бошад.

Даст кашидан аз ҷиноят то ба охир расонидани он дар су-
рате ихтиёрӣ доништа шуда, кирдори шахс боиси ҷавобгарии
ҷиноятӣ намегардад, ки агар шахс дарк намояд, ки ҷиноятро то
ба охир расонида метавонад, вале бо иродаи худ аз он даст ка-
шад. Маҷбуран даст кашидан боиси ба ҷавобгарии ҷиноятӣ
накашидани шахс намегардад.

Шарти дигари даст кашидан аз то ба охир расонидани ҷи-
ноят аз он иборат аст, ки шахс ҳаракатҳои ибтидоии барои со-
дир кардани ҷиноят равонакардаашро қатъиян қатъ намояд.
Ихтиёрӣ даст кашидан ин қатъиян қатъ намудани фаъолияти
ибтидоии барои содир намудани ҷиноят равонашуда бо шарти
дарки имконияти воқеъан то ба охир расонидани ҷиноят мебо-
шад.

Ангезаи ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят тарси ошкор гар-
дидани ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ, раҳмдилӣ, ислоҳ шудан ва
ғайра буда метавонад.

Аз рӯи қоидаи умумӣ ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят аз
тарафи як субъекти алоҳида сурат мегирад, вале дар таҷриба
бисёр ҳолатҳои шудааст, ки шарикон аз содир намудани ҷиноят
даст кашиданд.

Мавҷудияти ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноятро аз рӯи
маҷмӯи ҳолатҳои (шартҳои) зерин муайян намудан мумкин аст:

- то ба охир нарасидани ҷиноят;
- аз ҷониби шахс дарк шудани имконияти то ба охир расо-
нидани ҷиноят;
- ихтиёрӣ даст кашидан;
- қатъиян даст кашидан аз идомаи ҳаракатҳо ё худдорӣ
кардан аз онҳо ва ё баръакс зоҳир намудани ҳаракат (масалан,
агар дузд аз ҷиноят бо он сабаб даст кашад, ки кулфро кушода
натавонист ва бо мақсади дарёфти воситаи дахлдор аз идомаи
ҳаракатҳо даст кашад, онро наметавон чун ихтиёрӣ даст кашидан
баҳо дод).

Аз рӯи шартҳои мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки
дар ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят омили замон нақши муҳим
доштааст. Яъне, ихтиёрӣ даст кашидан бояд саривактӣ бошад.
Мазмуни меъёри қонун ба он далолат мекунад, ки ихтиёрӣ даст

кашидан танҳо дар марҳилаи чинояти нотамом (дар марҳилаи тайёри ё сӯикасд ба чиноят) имконпазир аст.

Дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ ақидаи устувор ҳамон аст, ки ихтиёрӣ даст кашидан аз чиноят дар марҳилаи тайёри ба чиноят ва сӯикасди хотиманаёфта имконпазир аст. Мувофиқан, агар шахс ҳаракатеро содир кунад, ки барои фарорасии оқибати чиноятӣ зарур ва кофӣ аст, вале бо сабабҳои ба иродаи ӯ вобастанабуда онҳо ба вучуд наоянду ин шахс низ аз идомаи ҳаракатҳо худдорӣ наояд (мисоли болоӣ вобаста ба хато хӯрдани тир), пас онро чун ихтиёрӣ даст кашидан аз чиноят арзёбӣ намудан нашоад.

Лаҳзае, ки баъд аз он дигар даст кашидан аз чиноят имконнопазир аст, одатан бо лаҳзаи аз даст додани назорат аз болои инкишофи робитаи сабабӣ аст. Дар амал муайян намудани ин лаҳза бисёр душвор аст. Дар сарчашмаҳо вобаста ба ин чунин мисол оварда шудааст: пешхизмат бо мақсади заҳролуд карда куштани яке аз мизочони ошхона ба қаҳваи ӯ заҳр ҳамроҳ кардааст. Баъд аз чанде ба назди мизи мизоч омада мебинад, ки ҳанӯз ӯ қаҳваро нанӯшидааст. Дар ҳамин лаҳза дар ботинаш ҳисси раҳм пайдо шуда, пиёлаи қаҳваро ҳолӣ мекунад.

Зоҳиран дар ин мисол ихтиёрӣ даст кашидан аз чиноят ҷой дорад. Вале масъала чандон сода нест. Азбаски пешхизмат дар як муддати муайян назоратро аз болои инкишофи вазъият аз даст дода буд (дар ин муддат мумкин буд мизоч қаҳваро истеъмол наояд), ба чунин ҳулосае омадан мумкин аст, ки сӯикасд хислати хотимаёфта дорад. Аз ин нуқтаи назар ҳолати ихтиёрӣ даст кашидан аз чиноят ҷой надорад. Оқибати чиноятӣ вобаста ба ҳолатҳое, ки аз иродаи пешхизмат вобаста набуд, ба вучуд наомад.

Ҳолат ранги дигар мегирифт, агар пешхизмат ҳама амалҳоро таҳти назорат мегирифт. Масалан, баъд аз овардани қаҳва ба мизоч амалҳои ӯро мушоҳида карда, ҳамин ки мизоч майли нӯшидани қаҳваро мекард, аз дасташ қаҳваро мегирифт ё ӯро огоҳ мекард. Дар чунин ҳолат ихтиёрӣ даст кашидан аз ҳолати одамкушӣ ҷой дорад, зеро вазъият таҳти назорати доимӣ қарор дошта, инкишофи онро ба самти дахлдор равона кардан имконпазир аст.

Қобили зикр аст, ки аз даст додани назорати инкишофи робитаи сабабӣ ҳамеша якранг муайян карда намешавад. Тарзи содир намудани ҷиноят ба он таъсири калон расонида метавонад. Масалан, бугӣ кардан, ғарқ кардан ва ғайра вобаста ба замон давомнок мебошанд, бинобар ин, дарҳол назоратро аз бо-лои инкишофи муносибатҳо аз байн намебарад. Вале аз таппонча тир ҳолӣ кардан ё бо корд зарба задан дарҳол оқибатро ба вучуд меоранд, мувофиқан даст кашидан аз чунин амалҳо имконнопазир аст.

Харакатҳое, ки барои қатъи инкишофи натиҷаи ҷиноятӣ баъд аз сӯйқасди хотимаёфта равона шудаанд, хангоми таъини ҷазо ё озод кардан аз ҷавобгарӣ ба инобат гирифта мешаванд, вале чун ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят бандубаст намегарданд.

Дар таҷриба баъзан мушқилот вобаста ба ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинояти таҷовуз ба номус ба миён меояд, вақте ҷинояткор аз тарси он ки шахсони бегона метавонанд ўро мушоҳида намоянд, истифодаи зўровариро ҷиҳати алоқаи ҷинсӣ қатъ менамояд. Агар монеаи воқеӣ ҷой надошта бошад, пас ҳолати ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят ҷой дорад. Лекин агар шахс ҳаракатҳои худро бо он асос қатъ намояд, ки шахсони бегона кӯшиши пешгирӣ намудани ҳолати таҷовуз ба номусро намуданианд, пас ҳолати ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят ҷой надо-рад.

Ба эътироф намудани рафтори шахс ҳамчун ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят ангезаи он таъсир расонида наметавонад.

Агар шахс бо нияти куштан ба ягон шахс ҷиҳати бартараф намудани муқобилат зарари ҷисмонӣ расонида, вале аз куштор худдорӣ намояд, кирдори ӯ ҳамчун сӯйқасд ба одамкушӣ дони-ста нашуда, дар қисмати ҷинояти одамкушӣ ихтиёрӣ даст ка-шидан аз ҷиноят эътироф карда шуда, барои зарари воқеан ра-сонидааш бо моддаи дахлдор ҷавоб медиҳад. Яъне, ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинояти вазнин ҷавобгарии ҷиноятиро барои зарари расонида истисно намекунад.

Ҳолати махсуси ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят нисбат ба шарикони ҷиноят ҷой дорад. Мувофиқи қисми 4 моддаи 34 КҶ ҚТ агар ташкилкунандаи ҷиноят ва таҳриркунандаи ҷиноят бо роҳи саривақт хабар додан ба мақомоти ҳокимият ё чораҳои

дигари андешидашон аз ҷониби иҷроқунанда ба охир расонидани ҷинойтро пешгирӣ карда бошанд, онҳо ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида намешаванд. Агар ёрдамчӣ барои пешгирии содиршавии ҷинойт ҳамаи чораҳои аз ӯ вобастабударо андешида бошад, ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида намешавад

Агар ҳаракатҳои зикршудаи ба нияти пешгирии ҷинойт равонакардаи ташкилқунанда ва таҳриққунанда аз ҷониби иҷроқунанда содир кардани ҷинойтро пешгирӣ карда натавонанд, чораҳои андешидаи онҳоро ҳангоми таъин намудани ҷазо ҳамчун ҳолатҳои сабуққунанда ҳисоб кардан мумкин аст. Ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойтро бояд аз ҳолати пушаймонӣ аз кирдор фарқ кард.

Пеш аз ҳама умумияти онҳоро нишон медиҳем:

– дар байни асосҳои гуногуни қатъ намудани таъкиби ҷинойтӣ ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойт ва пушаймонӣ аз кирдор хислати равшани рафторӣ дорад;

– ба сифати субъектони ҳар ду падидаи мазкур шахсоне баромад мекунанд, ки ба синни муқаррарнамудаи қонуни ҷинойтӣ расидаанд ва аллақай хатти муайяннамудаи қонуни ҷинойтиро вайрон кардаанд (гузаштаанд);

– дар тафовут аз дигар падидаҳои ҳуқуқии ҷинойтӣ падидаҳои ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойт ва пушаймонӣ аз кирдор на танҳо хислати танзимӣ, балки ҳавасмандгардонии рафтори мусбати баъдазҷинойтиро доранд.

– ангезаҳои ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойт ва пушаймонӣ аз кирдор аҳамияти ҳуқуқӣ надоранд.

Тафовути байни падидаҳои ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойт ва пушаймонӣ аз кирдор:

– соҳаи фаъолияти падидаи ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойт фаъолияти ҷинойтии оғозшуда, вале хотиманаёфта дониста мешавад, падидаи пушаймонӣ аз кирдор бошад, муносибатҳои баъд аз содир кардани ҷинойт ва то маҳкумнамоии он мавриди танзим қарор мегиранд;

– тафовути дуҷуми падидаҳои ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойт ва пушаймонӣ аз кирдор дар оқибатҳои ҳуқуқии ҷинойтии онҳо аст. Ҳам дар мавриди ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинойт ва ҳам пушаймонӣ аз кирдор чунин оқибатҳо дар намуди озод кардан аз ҷавобгарии ҷинойтӣ ва сабук кардани ҷазо баромад

карда метавонанд. Вале ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят бо хама категорияҳои ҷиноят алоқаманд аст, вале пушаймонӣ аз кирдор аз дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кирдор вобастагии зич дорад. Мувофиқи моддаи 72 КҶ ҚТ шахсе, ки бори аввал ҷинояти начандон вазнин ва ё дараҷаи миёна содир кардааст, агар пас аз содир намудани ҷиноят ихтиёрӣ омада, ба гуноҳи худ иқрор шавад ё ба ошкор намудани ҷиноят фаъолона мусоидат кунад ё зарари расонидаашро талофӣ намояд ё ин ки ба тариқи дигар зиёни расонидаашро рафъ кунад, мумкин аст аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад.

Шахсе, ки категорияи дигари ҷиноятро содир намудааст, дар ҳолати мавҷуд будани шартҳои мазкур танҳо дар ҳолатҳое, ки махсус дар моддаи Қисми махсуси КҶ пешбинӣ гардидаанд, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад. Масалан, мувофиқи эзоҳи моддаи 130 КҶ ҚТ («Одамрабой») шахсе, ки одами рабудаашро ё ғайриқонунӣ аз озодӣ маҳрум кардаашро ихтиёрӣ озод кунад, агар дар кирдори ӯ таркиби ҷиноятҳои дигар мавҷуд набошад, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлилҳои болоӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

– ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят аз озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ аст, на ҳолате, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад;

– ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят низ мавриди бандубасти ҳуқуқи ҷиноятӣ мегардад;

– ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят танҳо дар мавриди тайёри ба ҷиноят ва сӯйқасди хотиманаёфта ба ҷиноят имконпазир аст;

– ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷинояти вазнин боиси аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои зарари расонидашуда озод гардидани шахс намегардад;

– падидаҳои ихтиёрӣ даст кашидан аз ҷиноят ва пушаймонӣ аз кирдор сарфи назар аз умумият аз якдигар тафовут доранд¹⁸³.

---

¹⁸³ Муфассалтар ниг.: Бобоҷонов И.Ҷ. Масоили мубрами бандубасти ҷиноятҳо (дар назария ва амалия): Васоити таълимию амалӣ. Дар се қисм. Қисми 2. – Душанбе: «ЭР-граф», 2012. С.208-215.

БОБИ 11. ШАРИКӢ ДАР ЧИНОЯТ

§1. Мафҳум, аломатҳо ва аҳамияти шарикӣ дар чиноят

§2. Намудҳои шарикӣ дар чиноят

§3. Шаклҳои шарикӣ дар чиноят

§4. Ҷавобгарии шарикон. Экссесси иҷроқунанда

§1. МАФҲУМ, АЛОМАТҲО ВА АҲАМИЯТИ ШАРИКӢ ДАР ЧИНОЯТ

Дар асоси талаботи моддаи 35 КҶ ҚТ иштироки якҷояи қасдонаи ду ё зиёда шахсон дар содир намудани чинояти қасдона шарикӣ дар чиноят эътироф мешавад.

Дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ тамоми аломатҳои шарикӣ дар чиноят ба ду гурӯҳ тақсим карда мешавад:

- 1) аломатҳои объективӣ;
- 2) аломатҳои субъективӣ.

Ба гурӯҳи аломатҳои объективии шарикӣ дар чиноят иштироки ду ё зиёда шахсон ва амали якҷоя дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи аломатҳои субъективии шарикӣ дар чиноят хусусиятҳои қасдонаи он дохил мешавад:

1. иштироки якҷояи қасдонаи ду ё зиёда шахсон;
2. якҷояи содир намудани чинояти қасдона.

Бисёрӣ субъектон хангоми содир кардани як чиноят муқаррар кардани хусусиятҳои ҳуқуқии онро талаб мекунад: синну сол, шахси воқеӣ, мукаллафӣ. Мавҷуд набудани аломати бисёрӣ дар мазмуни ҳуқуқии чиноятӣ шарикиро истисно мекунад. Инчунин, агар хангоми содир кардани чиноят як шахси мукаллаф ва як шахси номукаллаф иштирок карда бошанд, ё хангоми содир кардани чиноят як шарик ба синну соли ҷавобгарии чиноятӣ расида бошад шарикӣ дигар субъекти чиноят набошад, дар ин ҳолат низ шарикӣ вучуд надорад.

Якҷоягӣ хангоми содир кардани чиноят аз чор аломатҳои зерин иборат аст:

1) чиноят тавассути кӯшиши якҷояи якчанд шахс содир мешавад;

2) натиҷаи чиноят барои ҳамаи шарикон умумӣ ва ягона мебошад;

3) ҳаракати ҳар як шарик дар ҳолатҳои мушаххас чинояти умумии онҳо мебошад ва шартҳои зарурии содир шудани чиноят аз тарафи дигар шарик ба шумор меравад;

4) натиҷаи чиноят ё факти содир шудани чиноят дар алоқамандӣ бо робитаи сабабӣ барои ҳар як ҳаракати шарик вучуд дорад.

Якҷоягӣ чараёни объективии берунаи фаъолияти якчанд шахс ҳангоми содир намудани чиноят, инъикос мегардад.

Якҷоягӣ дар ҳаракатҳои мувофиқашудаи пешакии шарикон вобаста ба кирдори худ, ки мумкин омили объективии содир шудани он гардад. Хусусиятҳои мувофиқашуда дар муттаҳид кардани кушиши ҳар як шарик, ки ҳангоми он рафтори шахсе, ки дар сӯйқасд иштирок кардааст, имконияти содир шудани чиноятро аз тарафи дигар шарик фароҳам меорад. Ҳаракатҳои мувофиқашудаи шарикон чун қоида бо роҳи маслиҳати шифоҳӣ (созиш), гарчанде дигар тарзҳои мувофиқой истисно нашудааст (хаттӣ, бо роҳи ҳаракатҳои ишоравӣ ва ғайра).

Шарикӣ танҳо дар чиноятҳои қасдона ҷой дошта метавонад. Моҳияти қасд ҳангоми содир кардани чиноят дар шарикӣ аз қасди шахсе, ки дар танҳогӣ чиноят содир кардааст, фарқ мекунад.

Аломатҳои зехнии шарикӣ дар чиноят инҳоро дар бар мегиранд:

а) дарки кирдори ба чамъият хавфноки худ;

б) дарки кирдори ба чамъият хавфноки дигар шарикон.

Ин аломатҳо барои чиноятҳои таркиби расмидошта кифоя мебошанд. Дар чиноятҳо бо таркиби моддӣ ҳолати зехнии қасд бояд оқибати фарорасии кирдори чиноятиро низ пешбинӣ намоянд.

Ҳолати иродавии қасд инҳоро дар бар мегирад:

– ҳангоми содир кардани чиноят бо таркиби расмӣ хоҳиши содир кардани худӣ кирдори чиноятӣ дар якҷоягӣ;

– ҳангоми содир кардани чиноят бо таркиби моддӣ хоҳиши фаро расидани натиҷаи кирдори чиноятӣ.

Аз ин рӯ, алокаи субъективии шарикон бо дарки ҳамаи шарикон дар бораи фаъолияти дигар шахсон ва ҳаракати муттаҳид кардани кушишҳои худ барои содир кардани кирдори ба ҷамъият хавфноке, ки барои расидани натиҷаи он ҳаракат мекунад, муайян карда мешавад.

Дар назарияи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ робитаи яктарафа ва дутарафаи шарикон дар содир намудани ҷиноят мавҷуд аст.

Таҳти мафҳуми робитаи дутарафа он робитае фаҳмида мешавад, ки барои фаҳмиши на танҳо ташкилкунанда, балки таҳриркунанда ва ёрдамчӣ дар бораи фаъолияти ҷиноятӣ иҷрокунанда ва хоҳиши фаъолияти якҷоя бо он, инчунин фаҳмиши иҷрокунанда дар бораи фаъолияти ҷиноятӣ ҳар яки онҳо ва ҳаракати онҳо барои расидан ба натиҷаи он мебошад.

Робитаи субъективии яктарафа фаъолияти якҷояи шариконро таъмин намекунад ва дар бораи фаъолияти якҷояи онҳо шаҳодат дода наметавонад. Воқеан ҳангоми робитаи субъективии яктарафа шарикӣ дар ҷиноят вучуд надорад.

Чун қоида, ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятӣ, ки дар шарикӣ содир шудааст, нисбат ба ҷинояте, ки дар алоҳидагӣ содир мешавад, зиёд мебошад. Аз ҷониби якҷанд шахс содир кардани ҷиноят чун қоида ба фаро расидани натиҷаи ҷиноят суръат бахшида, барои пинҳон кардани осори ҷиноят мусоидат мекунад. Ҳаракати муттаҳид намудани кушиши якҷоя содир кардан ба ноболиғон таъсири саҳт мерасонад. Зеро ангезаи содир кардани ҷиноят аз тарафи ноболиғон ин талабот ва ё хоҳиши инфиродӣ набуда, ақидаи гурӯҳ, инчунин гурӯҳи шахсон ба синни ҳаждаҳсолагӣ расида мебошад.

Мазмуни ҳуқуқии ҷиноятӣ институти шарикӣ дар ҷиноят дар инҳо ифода меёбад:

1. Асосҳои ҷавобгарӣ ва доираи амали якҷояи якҷанд шахсон ҳангоми содир кардани ҷиноят, муайян карда мешавад;

2. Дар ҚҶ ҚТ намудҳои шарикӣ муайян карда шудааст: иҷрокунанда, ташкилкунанда, ёрдамчӣ ва таҳриркунанда;

3. Хусусияти шаклҳои шарикӣ, ки зарурияти гурӯҳбандии ҷавобгарии ҷиноятӣ шарикони ҷиноятро вобаста ба дараҷа ва хусусиятҳои кирдораш муайян карда мешавад;

4. Дар меъёрҳои институти шарикӣ дар ҷиноят ҳудуди ҷавобгарии ҷиноятии шарикони ҷиноят ба танзим дароварда шудааст.

Шарикӣ дар ҷиноятро аз даҳлатпазирӣ ба ҷиноят ва кирдори беҳаққии якҷанд шахс бояд аз ҳам тафовут кард.

Даҳлатпазирӣ ба ҷиноят ин ҳаракати қасдона вобаста ба содир кардани ҷиноят, аммо ба он мусоидат накардан. Ба инҳоро пинҳон намудани ҷинояткор, хабар надодан дар бораи ҷиноят ва шахси онро содирнамуда, ба шарте, ки иҷро намудани онҳоро пешакӣ ваъда надода шуда бошад. Масалан, шахс баъди содир намудани тасарруф ба рафиқи худ муроҷиат мекунад, ки барои нигоҳ доштани предмети тасарруфкарда ба ӯ кӯмак наояд ва он шахс ба шахси ҷинояткор амборашро барои нигоҳ доштани предмети тасарруфшуда медиҳад, ки дар ин ҳолат шарикӣ вучуд надорад, зеро ӯро хангоме расонида шудааст, ки ҷиноят алақай ба анҷом расидааст.

Даҳлатпазирӣ ба ҷиноят дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун ҷинояти мустақил баромад мекунад (масалан, хабар нарасонидан дар бораи ҷиноятҳои вазнин ва ё махсусан вазнин-моддаи 347 ҚҶ ҚТ, ки ҳамсар ва ҳешовандони наздики ӯ намебошанд; мусолиҳакорӣ шахсе, ки барои пешгирӣ ва аз байн бурдани ҷиноят вазифадор мебошад, ҳамчун суӯистиғодаи вақолатҳои мансабӣ эътироф мешавад).

Агар шахс пешакӣ (яъне то содир кардани ҷиноят) ба иҷроқунанда даҳлатнамоӣ ва мусолиҳакориро ваъда дода бошад, пас дар ин сурат шарикӣ дар ҷиноят вучуд дорад, зеро дар ин шароит вай мусоидатқунанда ба иҷроқунанда мебошад ва мутобикатан он шарик эътироф мешавад. Ғайр аз ин, агар шахс пешакӣ пинҳон намудани ҷиноятро ба иҷроқунандаи он ваъда дода бошад ва дар асоси қонун шахси ваъдакарда вазифадор аст, ки ҷиноятро пешгирӣ (ошкор ва тафтиш) мекунад, дар ин ҳолат маҷмӯи ҷиноятҳо мавҷуд аст (ҳам шарикӣ дар ҷиноят ва ҳам ҷиноятҳои мансабӣ).

Тафриқагузори шарикӣ дар ҷиноят ва даҳлат намудан ба ҷиноят моҳияти ҳуқуқӣ дорад, зеро шарик дар ҳама ҳолат ҷавобгар аст, аммо шахсе, ки ба ҷиноят даҳлат намудааст, танҳо барои он ҳолате ҷавобгар мебошад, ки онро содир намудааст ва ин ҳолатҳо хусусияти маҳдуд доранд.

Шарикӣ дар чиноятро, инчунин аз кирдори беэҳтиётии якчанд шахс, ки натиҷаи умумӣ доранд, фарқ карда мешавад. Шарикӣ танҳо кирдори қасдона мебошад. Кирдори беэҳтиётӣ шарикиро ташкил карда наметавонад. Масалан, агар ду ронанда аз беэҳтиётӣ ба ҳодисаи садамаи нақлиётӣ бо фаро расидани оқибати вазнин содир карда бошанд, пас онҳо барои кирдори худ мустақилона ҷавобгар мебошанд.

§2. НАМУДҲОИ ШАРИКӢ ДАР ЧИНОЯТ

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 36 КҶ ҚТ ташкилкунанда, таҳриkkунанда ва ёрдамчӣ дар баробари иҷрокунанда шарикони чиноят эътироф мешаванд.

Асос барои чунин гурӯҳбандии шарикони чиноят аз нақши функционалии онҳо, хусусиятҳои ҳаракати содирнамудаи онҳо, инчунин дараҷаи шарикии онҳо дар содир кардани чиноят, вобаста мебошад. Мақсади чунин тафриқагузорӣ аз он иборат аст, ки ба ҳаракати ҳар як шарик баҳои дурусти ҳуқуқӣ дода, саҳми иштироки онҳо дар содир кардани чиноят муайян карда шуда, дар асоси хусусият ва дараҷаи кирдорашон ҷазои одилона таъин карда шавад.

Фаъолияти якҷояи чиноятӣ ҳангоми шарикӣ маънои онро дорад, ки ҳар як шарик дар содир кардани чиноят ва расидан ба натиҷаи чинояти умумӣ саҳми худро мегузорад. Аммо дар ин ҳолат саҳми ҳар яки шарикон дар содир кардани чиноят якхел нест. Нақши шарикон вобаста ба кирдоре, ки онҳо содир мекунанд, фарқ карда мешавад ва дар ин ҳолат агар нақшо монанд бошанд, яъне хусусиятҳои содиршудаи ҳамон як ҳаракат, пас саҳми ба чинояти умумӣ бо сатҳи иштироки онҳо муайян карда мешавад. Масалан, ду шахс дар содир кардани чиноят ба сифати иҷрокунанда иштирок мекунанд, вале ҳангоми он яке самти фаъолияти дигареро иҷро мекунад.

Аз ин рӯ, асоси гурӯҳбандии шарикони чиноят ин аломатҳои объективии он мебошанд. Фақат онҳо имконият медиҳанд, ки хусусият ва дараҷаи робитаи байниҳамдигарии шарикон ҳангоми содир кардани як чиноят муайян карда шавад. Дар илми ҳуқуқи чиноятӣ инчунин оид ба масъалаи мазкур ақидаи дигаре вучуд дорад. Дар асоси ақидаи мазкур тамоми шарикон

ни чинойт вобаста ба нақш ва дараҷаи хавфнокии кирдори онҳо ба шарикони асосӣ ва дуумдараҷа тақсим мешаванд. Ша-рикӣ асосӣ ин ташкилкунанда ва роҳбари гурӯҳи чинойтӣ ме-бошанд ва шарикони дуумдараҷа бошанд боқимонда дигар шарикон.

Иҷрокунанда шахсе эътироф мешавад, ки бевосита чинойт-ро содир намудааст ё якҷоя бо шахсони дигар (ҳамчирокунан-дагон) бевосита дар содир намудани он иштирок кардааст, ин-чунин шахсе, ки бо роҳи истифодаи шахсони дигаре, ки муво-фиқи қонун ба ҷавобгарии чинойтӣ кашида намешаванд, чи-нойт содир кардааст (қисми 2 моддаи 36 КҶ ҚТ). Иҷрокунанда кирдоре, ки Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ мекунад, бевосита иҷро мекунад. Тарафи объективии чинойт мумкин аст пурра аз тарафи иҷрокунанда ва ё бо иштироки дигар шахсон содир кар-да шавад. Иҷрокунанда намуди асосии шарикони чинойт ба шумор меравад. Маҳс он қувваи дигар шарикони чинойтро ис-тифода намуда, мақсади чинойтии шариконро амалӣ мекунад. Баҳои ҳуқуқӣ додан ба кирдорҳои дигар шарикони чинойт аз ҳаракатҳои содирнамудаи иҷрокунанда вобастагӣ дорад.

Ташкилкунанда шахсе эътироф мешавад, ки чинойтро таш-кил ё ба иҷрои он роҳбарӣ карда бошад, инчунин шахсе, ки гу-рӯҳи мутташаккил ё иттиҳоди чинойтиро (ташкilotи чинойтӣ) таъсис дода ё ба он роҳбарӣ кардааст (қисми 3 моддаи 36 КҶ ҚТ). Ташкилкунанда шарикӣ хавфноки шарикони чинойт ба шумор меравад. Ташкили чинойт-фаъолияти гуногунҷабҳа ме-бошад. Қонун чор шакли фаъолияти чинойтии ташкилкунандаро пешбинӣ мекунад:

1. Ташкили содир шудани чинойт;
2. Роҳбарӣ кардан барои содир шудани чинойт;
3. Ташкили гурӯҳи мутташаккил ва иттиҳодӣ чинойтӣ;
4. Роҳбарӣ кардан ба гурӯҳи мутташаккил ва иттиҳодӣ чинойт.

Шакли хавфноктарини шаклҳои фаъолияти чинойтии таш-килкунанда ин шакли сеюми фаъолияти он, яъне ҳангоме, ки вай гурӯҳи мутташаккил ва иттиҳодӣ чинойтиро ташкил меку-над. Гурӯҳи мутташаккил ва иттиҳодӣ чинойтӣ барои содир кардани чинойти вазнин ва ё махсусан вазнин ташкил карда ме-шавад. Ба ҷамъият хавфнокии ташкилкунандаи чинойт барои

он зиёд мебошад, ки он барои муттаҳид намудани дигар аъзоёни гурӯҳи ҷиноятӣ, нигоҳ доштани интизоми онҳо ва нигоҳ доштани пинҳонкорӣ, чораҳои дахлдорро меандешад. Ташкилкунанда мумкин аст, ҳаракатҳои номбаргардидаро шахсан иҷро накарда, иҷрои баъзе онҳоро ба дигар шахс вогузор намояд.

Таҳриқкунанда шахсе эътироф мешавад, ки шахси дигарро бо роҳи багапдарорӣ, порадиҳӣ (харидан), таҳдид ё ба тариқи дигар ба содир кардани ҷиноят моил кардааст (қисми 4 моддаи 36 КҶ ҚТ). Моил кардани шахси дигар барои содир кардани ҷиноят маънои онро дорад, ки ба шахси моилгардида қасди содир кардани ҷиноят пайдо мешавад. Таҳриқкунанда ба шуур ва хоҳиши шахси таҳриқкардашуда таъсир мерасонад, ки ба ӯ мақсади содир кардани ҷиноят пайдо мешавад. Воситаҳое, ки онҳоро таҳриқкунанда истифода мебарад гуногун мебошанд. Қонун якҷанд воситаҳои паҳнгардидаи онро номбар намудааст: бовар кунонӣ, харидан ва таҳдид. Дар баробари ин қонун истифодаи воситаҳои дигари моил кардани шахс ба содир кардани ҷиноятро пешбинӣ мекунад.

Воситаҳои моил кардани шахс ба содир кардани ҷиноят ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад:

1. Боварикунонанда
2. Маҷбуркунанда.

Ба боварикунонӣ - багапдарорӣ ва порадиҳӣ (харидан) дохил мешавад. Ба гурӯҳи воситаҳои маҷбуркунанда таҳдид ва дигар воситаҳо, масалан, таъсиррасонии ҷисмонӣ, зуроварӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Боварикунонидан ин ҳаракатҳои такрорӣ таҳриқкунанда мебошад, ки ба шахси моилшаванда зарурияти содир кардани ҷиноятро боварӣ мекунонад. Таҳти мафҳуми харидан (порадиҳӣ) ин ё он шакли моддии хавасмандгардонии шахс барои содир кардани ҷиноят ва ё иштирок дар содир кардани он фаҳмида мешавад. Таҳдид ин таъсиррасонии рӯҳӣ ба шахси моилшаванда бо нишон додани оқибатҳои ногувор барои шахси моилшаванда, барои содир накардани ҷиноят ба шумор меравад.

Таҳриқкунӣ дар қадом шакле содир карда шуда бошад ҳам, он нисбати шахси мушаххас ва барои содир кардани ҷинояти мушаххас, сордир карда мешавад.

Ёрдамчӣ шахсе ӯтироф мешавад, ки бо маслихату дастур, додани таҳсилот, восита ё олоти содир кардани ҷинойт ё рафъи монеаҳо ба содир намудани ҷинойт мусоидат кардааст, инчунин шахсе, ки пинҳон кардани ҷинойткор, восита ё олоти содир намудани ҷинойт, осори ҷинойт ё ашъёи бо роҳи ҷинойт ба даст омадари пешакӣ ваъда додааст, ҳамчунин шахсе, ки дар хусуси соҳиб шудан ё ба соҳибияти каси дигар додани ҷунин ашъёро пешакӣ ваъда додааст (қисми 5 моддаи 36 КҶ ҚТ). Аз хусусиятҳои қонунгузории ёрдамчӣ маълум мегардад, ки ҳаракатҳои он (дар баъзе ҳолатҳо беҳаракатии он) аз доираи ҷинойти содиркардаи иҷроқунанда берун мебошад. Ёрдамчӣ шахсан дар содир кардани ҷинойт иштирок намекунад, танҳо шароитҳои заруриро барои содир кардани ҷинойт муҳайё месозад. Хавфнокӣ ҷамъиятии ёрдамчӣ нисбат ба ташкилқунанда ва иҷроқунандаи ҷинойт камтар мебошад, зеро ташаббуси содир кардани ҷинойт аз ҷониби ӯ набуда, вай дар гурӯҳи ҷинойтӣ ё иттиҳоди ҷинойтӣ роҳбарӣ намекунад ва бевосита дар содир намудани ҷинойт иштирок намекунад.

Дар илми ҳуқуқи ҷинойтӣ ёрдамчии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ мавҷуд аст. Ба гурӯҳи ёрдамчии рӯҳӣ бо маслихатҳо мусоидат намудан дар ҷинойт, пешниҳод намудани маълумот, пешакӣ ваъда кардани пинҳон кардани ҷинойт, олот ва содир кардани ҷинойт, иззи ҷинойт, ашъёе, ки бо роҳи ҷинойтӣ ба даст оварда шудааст ва ғайраҳо дохил мешавад.

Ҳаракатҳои ёрдамчии ҷисмонӣ дар пешниҳод намудани воситаҳо ва олоти содир намудани ҷинойт ва баргараф намудани монеаҳо ифода мегарданд.

§3. ШАКЛҲОИ ШАРИКӢ ДАР ҶИНОЯТ

Дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ таҳти мафҳуми шаклҳои шарикӣ дар ҷинойт воситаҳои робитаи байниҳамдигарии шарикон ҳангоми содир кардани ҷинойт, ки хусусиятҳои зоҳирӣ ва ботинии он, инчунин дараҷаи хавфнокӣ муттаҳидии ҷинойткоронро муайян мекунад.

Шаклҳои шарикӣ имконият медиҳанд, ки хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ кирдори содирнамудаи шарикон баҳои дурусти ҳуқуқӣ дода шуда, дуруст бандубаст карда шавад.

Шаклҳои зерини шарикӣ дар ҷиноят мавҷуд мебошанд:

- 1) шарикӣ оддӣ (яъне бо ҳам иҷро кардан);
- 2) шарикӣ бо иҷрои нақшҳои гуногун (шарикӣ мушкӣ);
- 3) шарикӣ омехта (гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ).

Ҳангоми шарикӣ оддӣ ҷиноят ҳамаи шарикон ба пуррагӣ ё қисман аломатҳои тарафи объективӣ ҷиноят, ки дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, содир мекунад. Масалан, ҳаракатҳои шахс ҳангоми аз ҳаёт маҳрум кардани ҷабрида, ки аломатҳои банди "з" қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ дарбар мегиранд. Бандубаст намудани ҳаракатҳои шариконӣ ҷиноят бо як банд ва як қисми моддаи дахлдори КҶ ҚТ маъноӣ ягонагии кирдори шарикон ва ҳаммонандии ҳуқуқӣ онҳоро дорад. Истилоҳи "оддӣ" маъноӣ хавфи ҷамъиятии кам доштани онро надошта, балки функцияҳои ба ҳам монанди шариконро ифода мекунад. Хавфнокии шакли шарикӣ мазкур аз рӯи қоидаҳои умумӣ баланд мебошад, зеро иҷро кардани он амалишавӣ воқеӣ он мебошад.

Ҳангоми шарикӣ бо иҷрои нақшҳои гуногун шарикон нақшҳои гуногунро иҷро мекунад. Ҳангоми ин шакли шарикӣ дар ҷиноят, дар содир кардани ҷиноят ба ғайр аз иҷрокунанда (ҳамҷирокунанда) дигар шахсон - ташкилкунанда, таҳриркунанда ва ё ёрдамчӣ иштирок мекунад.

Шарикӣ бо иҷрои нақшҳои гуногун шарикон қувватнокии робитаи байниҳамдигарӣ онҳоро нисбат ба дигар шаклҳои шарикӣ камтар менамояд, зеро ҳангоми мавҷудияти ин шакли шарикӣ робитаи зичи шарикон ҷой надорад. Робитаи иҷрокунанда бо дигар шарикон кам буда, чун қоида бо содир шудани як ҷиноят маҳдуд мешавад. Хусусияти аломатҳои тарафи объективӣ ҷиноят ҳангоми чунин шакли шарикӣ дар он зоҳир мегардад, ки фақат иҷрокунанда ҳаракатҳои (беҳаракатҳои) тарафи объективӣ моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ-ро содир мекунад. Дигар шарикон (ташкилкунанда, таҳриркунанда ва ёрдамчӣ) танҳо барои содир кардани ҷиноят шароит муҳайё месозанд.

Дар асоси талаботи қисми 3 моддаи 37 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ ташкилкунанда, таҳриркунанда ва ёрдамчӣ бо ишора ба моддаи 36 КҶ ҚТ мутобиқи моддаи дахлдори Қисми махсу-

си КЧ ҚТ муқаррар мегардад, ба истиснои ҳолатҳое, ки агар онҳо дар як вақт ҳамичроқунандагони ҷинойт бошанд. Масалан, ҳаракатҳои таҳриқкунанда барои содир намудани одамқушӣ бо қисми 3 моддаи 36 ва 104 (қисми 1 ё 2) КЧ ҚТ бандубаст карда мешавад.

Бинобар сабабе, ки бандубасти ҷинойт шароити пешакии ба ҷавобгарӣ кашидан мебошад, пас ҷавобгариҳои шарикон дар шаклҳои оддӣ ва мураккаби шарикӣ аз ҳам фарқ мекунанд.

Шакли омехтаи шарикӣ маъноӣ ҳам ҳаракатҳои монанд ва ҳам ҳаракатҳои гуногуни шариконро дарбар мегирад. Ҳамчун қоида шакли омехтаи шарикӣ хусусиятҳои ҳамохангии баланди ҳаракатҳои шариконро (ки вобаста ба тақсими нақшҳо ва функцияҳои гуногунии онҳо муайян карда мешавад) доро аст, пас дорои дараҷаи баланди хавфнокӣ низ мебошад. Дар қонунгузорӣ вобаста ба дараҷаи хавфнокӣ якҷанд шаклҳои шарикӣ омехта пешбинӣ шудаанд, ки аз инҳо иборатанд:

- 1) гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ;
- 2) гурӯҳи муташаккил;
- 3) иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкилоти ҷинойтӣ).

Гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ. Ҷинойт бо маслиҳати пешакӣ аз ҷониби гурӯҳи шахсон содиршуда эътироф мешавад, агар дар он шахсоне иштирок карда бошанд, ки дар хусуси якҷоя содир намудани он пешакӣ маслиҳат кардаанд (қисми 2 моддаи 39 КЧ ҚТ). Маслиҳати пешакӣ мумкин аст барои масъалаҳои зерин гузаронида шавад:

- тақсими нақшҳо байни шарикон;
- интиҳоб намудани объекти ҷинойт;
- воситаҳои содир шудани ҷинойт ва дигар ҳолатҳо.

Маслиҳатнокӣ ва ягонагии ҳаракатҳои шарикони ҷинойт хавфнокии ҷамъиятии шакли мазкури шарикиро зиёд мегардонад.

Ҷинойт аз ҷониби **гурӯҳи муташаккил** содиршуда эътироф мешавад, агар он аз ҷониби гурӯҳи устувори шахсоне, ки пешакӣ барои содир кардани як ё якҷанд ҷинойт муттаҳид шудаанд, содир шуда бошад (қисми 3 моддаи 39 КЧ ҚТ). Хусусиятҳои асосии шакли мазкури шарикӣ дар устуворӣ ва мақсаднокии он ифода карда мешавад, ки барои содир кардани якҷанд ҷинойтҳо равона карда шудааст. Аммо содир намудани як ҷинойт аз

тарафи гурӯҳи муташаккил истисно карда нашудааст. Вале во-баста ба оне, ки аломати хатмии он устувории он ба шумор ме-равад, содир кардани дигар ҷинойтҳо аз эҳтимол дур нест. Устуворӣ дар муддати тулонӣ мавҷуд будани гурӯҳ, робитаи зиёди байниҳамдигарии аъзоёни гурӯҳ ва нақши онҳо ифода мегардад. Гурӯҳи муташаккил дорои механизмҳои худ мебо-шад, ки онро шарикони ҷинойт барои самаранокии кирдори ҷинойтии худ таъсис додаанд. Бинобар ин, худи ташкили гурӯ-ҳи ҷинойтӣ (гурӯҳи муташаккил), новобаста аз содир кардан ва ё накардани ҷинойт аз ҷониби гурӯҳ, ҷинойти мустақил эъти-роф мешавад. Масалан, ташкил ва иштирок кардани гурӯҳи (дастаи) мусаллаҳи устувор бо мақсади ҳучум ба шаҳрвандон ё ташкилот, ҳамчунин роҳбарӣ ба ҷунин гурӯҳ (даста) (моддаи 186 КҶ ҚТ - бандитизм), ҷинойти хотимаёфта эътироф меша-вад.

Хавфноктарин шакли шарикӣ ин муттаҳид шудани шахсон дар **иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкилоти ҷинойтӣ)** ба шумор меравад. Аломатҳои он аз инҳо иборат аст:

- 1) сохтори он (ё иттиҳоди гурӯҳи ҷинойтӣ);
- 2) роҳбарии ягона;
- 3) содир кардану як ё янҷанд ҷинойтҳои вазнин ё махсусан вазнин;
- 4) мақсади он - бевосита ва ё бавосита ба даст овардани фоидаи моддӣ.

Сохтори гурӯҳ маъноӣ онро дорад, ки дар он зинаҳое, ки вазифаҳои махсуси ҳудро иҷро мекунанд, мавҷуд мебошад:

- маркази идоракунии;
- шахсе, ки ҷинойтро бевосита содир мекунад;
- шахсе, ки барои таъминоти моддӣ машғул аст;
- шахсе, ки ба пинҳон кардан ва бехатарай машғул аст ва ғайра.

Функцияҳои номбаргардида ва дигар функцияҳоро гурӯҳи шахсоне, ки ба ҳайати иттиҳоди ҷинойтӣ дохил мешаванд, иҷро мекунанд. Микёси иттиҳоди ҷинойтӣ маъноӣ онро дорад, ки он барои содир кардани ҷинойтҳои вазнин ё махсусан вазнин (тер-роризм, одамқушӣ, тассаруф ба микдори махсусан калон, ғасби гаравгонон, одамрабӣ ва ғайраҳо) муттаҳид карда мешавад.

Фъолияти чинояти гурӯҳ - ин бевосита ва ё бавосита баҳри ба даст овардани фоидаи моддӣ ба шумор меравад - ғасби корхона, муассиса ва ё биноҳо, бозорҳо, сеҳҳои истехсолӣ, маҳсулотҳо, борҳо, бонкҳо ва ғайра.

Вобаста ба дараҷаи хавфнокӣ чамъиятии шакли мазкури шарикӣ фақти ташкили он чиноят мебошад. Зеро моддаи 187 КҶ ҚТ ҷавобгарии чиноятиро барои ташкили иттиҳоди чиноятӣ (ташкilotи чиноятӣ) барои содир намудани чиноятҳои вазнин ё чиноятҳои махсусан вазнин, ҳамчунин роҳбарӣ ба чунин иттиҳод (ташкilot) ё ба ҷузъи томи таркибии онҳо, инчунин ташкили иттиҳоди ташкilotчиён, роҳбарон ё дигар намояндагони гурӯҳҳои муташаккил бо мақсади таҳияи нақша ва фароҳамоварии шароит барои содир намудани чиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин, пешбинӣ мекунад. Агар шахсе, ки ба ҳайати иттиҳоди чиноятӣ дохилшаванда барои содир кардани дигар чиноятҳо иштирок кунад, ҳаракатҳои он ҳамчун маҷмуи чиноятҳо бо моддаи 187 ва моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад.

§4. ҶАВОБГАРИИ ЧИНОЯТИИ ШАРИКОН. ЭКСЕССИ ИҶРОКУНАНДАИ ЧИНОЯТ

Шарикӣ дар чиноят ҳамчун муттаҳидии қувваҳо ҳангоми содир кардани чиноят нисбат ба чинояте, ки аз тарафи шахси танҳо содир карда мешавад, ба чамъият хавфноктар мебошад. Дар ин ҳолат ҷавобгарии чиноятии шарикони чиноят дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошанд. Хусусиятҳои ҷавобгарии шарикони чиноят дар Қисми махсуси КҶ ҚТ мустаҳкам карда шудаанд.

Дар асоси муқаррароти қисми 1 моддаи 37 КҶ ҚТ ҷавобгарии шарикони чиноят вобаста ба хусусият ва дараҷаи иштироки воқеии ҳар яки онҳо дар содир намудани чиноят муайян карда мешавад.

Хусусияти иштироки шарикон дар содир кардани чиноят аз рӯи нақше, ки онҳо ҳангоми содир кардани чиноят иҷро мекунанд, муайян карда мешавад. Дараҷаи иштирок аз ҳаҷми амали воқеии иштирокчиён ҳангоми содир кардани чиноят иҷро кардаанд, муайян карда мешавад. Ҳаракатҳои ташкilotку-

нандаи ҷиноят нисбат ба дигар шарикони ҷиноят хавфноктар мебошад, зеро маҳс ташкилкунанда ҷинояти содиршударо ташкил кардааст, барои содир намудани ҷиноят шариконро ҷалб намудааст, барои содир шудани ҷиноят роҳбарӣ намудааст ва ғайра.

Ба дараҷаи хавфнокии иштирок дар содир кардани ҷиноят шаклҳои шарикӣ дар ҷиноят таъсир мерасонад.

Яке аз масъалаҳои баҳсӣ дар назария вобаста ба шарикӣ дар ҷиноят ин масъала вобаста ба он ки ҷавобгарии ҷиноятии шарикони ҷиноят аксессорӣ мебошад ва ё мустақил. Назарияи аксессории ҷавобгарии шарикони ҷиноят асоси худро аз инкилоби франсузии асри XVIII ва яке аз назарияҳои паҳнғашта дар Фаронса, Англия, Германия ва ИМА мебошад. Дар асоси ин назарияи ҷавобгарии шарикони ҷиноят, нисбат ба ҳаракатҳои иҷроқунанда хусусияти иловагӣ дорад. Шарикон ба ҳаракатҳои иҷроқунанда "илова" меқунанд. Аз моҳияти принсипи ҷавобгарии аксессории шарикони ҷиноят бармеояд, ки шарикон ҷиноятро содир меқунанд, ки онро иҷроқунанда амалӣ кардааст ва ҷавобгарии онҳо аз ҳаракатҳои иҷроқунанда муайян карда мешавад. Агар иҷроқунанда ҷиноятро ба итмом расонида бошад, пас шарикони ҷиноят барои ҷинояти хотимаёфта ҷавобгар мебошанд. Агар иҷроқунанда ҷиноятро ба охир нарасонида бошад, пас шарикони ҷиноят низ барои ҷинояти хотимаёфта ҷавобгар мебошанд. Агар кирдори содирнамудаи иҷроқунанда ҳамчун ҷиноят бандубаст карда нашавад, пас шахсе, ки барои иҷроқунанда кӯмак намуда буд, ҳамчун шарикони ҷиноят эътироф намешавад. Аз ин бар меояд, ки агар иҷроқунанда аз содир кардани ҷиноят ихтиёран даст кашавад, пас шарикони ҷиноят низ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашавад ва экссесси (ифроти) иҷроқунанда ба гуноҳи дигар шарикон дохил карда мешавад.

Ҳолатҳои алоҳидаи назарияи аксессории ҷавобгарии шарикони ҷиноят ба баъзе меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ муҳолифат меқунанд. Масалан, ба принсипи гунаҳкорӣ (моддаи 7 КҶ ҚТ), адолат (моддаи 8 КҶ ҚТ) ва принсипи ҷавобгарии мустақили шарикони ҷиноят (моддаи 37 КҶ ҚТ). Зеро ҳаракатҳои иҷроқунанда ва дигар шарикони ҷиноят мумкин аст на танҳо бо бандҳо ва ё қисмҳои гуногуни як модда, балки бо моддаҳои гуногу-

ни Қисми махсуси КЧ ҚТ бандубаст шуда метавонад. Ихтиёран даст кашидан аз ҷинойт аз ҷониби иҷрокунанда, ҷавобгарии ҷинойтии дигар шарикони ҷинойтро истисно намекунад (моддаи 32 КЧ ҚТ) ва дар охир дар асоси талаботи моддаи 38 КЧ ҚТ барои эссеси (ифроти) иҷрокунанда дигар шарикони ҷинойт ҷавобгар нестанд. Ҳолатҳои зикргардида аз он шаходат медиҳанд, ки ҷавобгарии ҷинойтии шарикони ҷинойт вобаста ба хусусият ва дараҷаи иштироки воқеии ҳар яки онҳо дар содир намудани ҷинойт муайян карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як шарик барои кирдори худ ҷавобгар мебошад на барои кирдори иҷрокунанда. Аммо таъсири назарияи аксессории ҷавобгарии ҷинойтиро ба қонунгузории муносири ҷинойтӣ ва дар назария ва амалия татбиқи он, пурра инкор кардан ғайриимкон аст. Он бо ягонагии шарикӣ ва ҳаракатҳои шарикон пешакӣ муайян карда шудааст. Масалан, агар иҷрокунанда тайёри ё сӯиқасдро хотима дода бошад, пас дигар шарикони ҷинойт низ бояд барои тайёри ва ё барои сӯиқасд ҷавоб диҳанд. Маҳал ва вақти ҳаракати шарикони ҷинойт маҳал ва вақти ҳаракати иҷрокунанда мебошад. Аломатҳои бандубасткунандаи кирдор, ки ба шахсияти иҷрокунанда тааллуқ надорад, бояд дар ҳаракатҳои дигар шарикони ҷинойт пешбинӣ карда шавад.

Ҷавобгарии ҷинойтии шарикони ҷинойт дар қонунгузории муносири Тоҷикистон омехта мустаҳкам карда шудааст. Он бо худ ҳам хусусиятҳои назарияи аксессории ҷавобгарӣ ва ҳам хусусиятҳои мустақили ҷавобгарии ҷинойтии шарикони ҷинойтро мустаҳкам намудааст. Масалан, асос ва ҳудуди ҷавобгарии шарикон ҳамчун ҳаракатҳои (беҳаракатҳои) қасдона, шахсан ҳар яки онҳо содир кардаанд ва рафтори умумии онҳо муайян шудааст.

Ифроти (эссеси) иҷрокунандаи ҷинойт. Ифроти иҷрокунанда ин маънои содир кардани ҷинойт аз тарафи иҷрокунанда, ки шарикони дигар қасди онро надоштанд, эътироф мешавад. Барои ифроти иҷрокунанда дигар шарикони ҷинойт ба ҷавобгарӣ кашида намешаванд.

Ду намуди ифроти иҷрокунанда мавҷуд аст:

1. Ифроти шуморавӣ;
2. Ифроти сифатӣ.

Ҳангоми ифроти шуморавӣ иҷроқунанда он ҳаркатҳоеро содир мекунад, ки шарикон дар хусуси он маслиҳат намуда буданд, аммо бо ҳолатҳои вазнинқунандаи он. Масалан, шарикони ҷиноят барои содир кардани дуздӣ (яъне тасарруфи ниҳонии молу мулки ғайр) ба миқдори калон маслиҳат намуда буданд, аммо иҷроқунанда дуздиро дар ҳаҷми махсусан калон содир намудааст. Дар ин ҳолат иҷроқунандаи ҷиноят барои дуздӣ ба андозаи махсусан калон (қисми 4 моддаи 244 КҶ ҚТ), дигар шарикони ҷиноят бошанд, барои дуздӣ дар ҳаҷми калон (қисми 3 моддаи 244 КҶ ҚТ) ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Ҳангоми ифроти сифатӣ бошад, иҷроқунанда дигар кирдорро, ки бо дигар моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад, содир мекунад. Масалан, шарикон барои содир кардани дуздӣ (моддаи 244 КҶ ҚТ) маслиҳат намуда буданд, аммо иҷроқунанда бо роҳи ғоратгарӣ (моддаи 248 КҶ ҚТ) молу мулкро тасарруф намудааст.

Моҳияти ҳуқуқи ифроти иҷроқунанда дар он ифода меёбад, ки кирдори содирнамудаи иҷроқунанда ҳангоми мавҷудияти ифрот аз доираи маслиҳати гурӯҳ берун содир шудааст ва иҷроқунанда вобаста ба ифроти худ мустақилона ҷавобгар мебошад.

БОБИ 12. СЕРШУМОРИИ ЧИНОЯТҲО

- §1. Мафҳум ва аломатҳои сершумории чиноятҳо**
- §2. Мафҳум ва намудҳои чинояти ягона. Тафовути сершумории чиноятҳо аз чинояти ягонаи мураккаб**
- §3. Мафҳум, аломатҳо ва намудҳои маҷмуи чиноятҳо**
- §4. Мафҳум, аломатҳо ва намудҳои ретсидиви чиноят**

§1. МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ СЕРШУМОРИИ ЧИНОЯТҲО

Сершумории чиноятҳо мафҳуми расмӣ надорад ва дар қонуни чиноятӣ мустақкам қарда нашудааст.

Сершумории чиноятҳо ин аз қониби як шахс содир намудани ду ё зиёда чиноятҳое, ки ҳар кадоми онҳо тамоми аломатҳои ду ё зиёда таркиби чиноятро доро мебошанд.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки сершумории чиноятҳо танҳо хангоми ҷой доштани содиршавии якчанд (ду ё зиёда) чиноятҳо ҷой дошта метавонад.

Сершумории чиноятҳо дорои аломатҳои худ мебошанд, ки аз инҳо иборатанд:

1. Як шахс якчанд қирдорҳои ба ҷамъият хавфнокро содир мекунад. Ҷунин шахс бояд муқаллаф бошад, ба синну соли ҷавобгарии қинотӣ расида бошад, яъне ба аломатҳои субъекти қиноят ҷавобгӯ бошад. Ин ҷой доштани сершумории қиноятҳо дар ҳаракатҳои якчанд шахс истисно намекунад. Мисол, содир қардани қиноят аз қониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ. Агар аъзоёни ин гурӯҳ як қинотяро содир қунанд, пас дар ин ҳолат шарикӣ ҷой қорад, вале агар аъзоёни гурӯҳ якчанд қиноятҳоро содир қунанд, пас дар қирдори ҳамаи шарикони қиноят сершумории қиноятҳо қида мешавад.

2. Қирдорҳое, ки аз қониби шахс содир қарда мешаванд, бояд тибқи ҚҶ ҚТ қиноят эътироф шуда бошанд. Дар ин ҳолат, бояд байни қиноят ва қигар ҳуқуқвайронқуниҳо тафовут гузошта шавад. Ҷунин қирдорҳо бояд ду ё зиёдтар бошанд. Агар аз

байни ду кирдори содирнамудаи шахс яке аз онҳо чиноят эътироф нашавад, пас сершумории чиноятҳо ҷой надорад. Мисол, шахс майдадуздиро содир мекунад (моддаи 649 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ) ва бо гузаштани якчанд вақт дуздӣ (моддаи 244 КҶ ҚТ)-ро содир мекунад. Дар ин ҳолат сершумории чиноятҳо ҷой надорад.

3. Ҳар як кирдори содиршуда бояд аломатҳои чинояти мустақилро дар бар гирад. Ин маънои онро дорад, ки агар ҳар як кирдори содиршударо дар алоҳидагӣ баҳо диҳем, пас маълум мегардад, ки ҳар яки онҳо таркиби мустақили чиноятро доро мебошанд. Мисол, куштор ва ғайриқонунӣ ба даст овардани силоҳ – моддаҳои 104 ва 195 КҶ ҚТ). Аммо ҳатмӣ нест, ки кирдорҳои содиршуда бояд бо моддаҳои алоҳидаи Қисми махсуси КҶ ҚТ баҳо дода шавад. Мисол, шахс дар муддати як моҳ се маротиба дуздӣ содир мекунад, пас кирдори ӯ аз рӯи маҷмӯи чиноятҳо бандубаст карда мешавад.

4. Чинояте, ки ба сершумории чиноятҳо дохил мешавад, бояд эътибори ҳуқуқии ҷиноии худро гум накарда бошад. Мисол, барои эътирофи маҷмӯи чиноятҳо талаб карда мешавад, ки барои ягон чинояти содиршуда шахс суд нашуда бошад.

Сершумории чиноятҳо ҳангоми нисбати яке аз чиноятҳои он ҷой доштани асосҳои зерин, вучуд дошта наметавонад:

– шахс бо асосҳои пешбиниамудаи моддаҳои 71 – 75 КҶ ҚТ аз ҷавобгарии чиноятӣ озод шуда бошад.

– вобаста ба қабули санади авф аз ҷавобгарии чиноятӣ озод шуда бошад;

– доғи судиаш бардошта шуда бошад ё барҳам хӯрда бошад.

Мисол, шахс барои содир намудани чинояти роҳзанӣ (моддаи 249 КҶ ҚТ) гунаҳгор доништа шуда, нисбати ӯ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати чор сол таъин гардида буд. Шахс баъди адо намудани ҷазо ба озодӣ баромада, баъди сипарӣ шудани ҳашт сол, яъне вақте, ки доғи судиаш барҳам хӯрдааст (моддаи 84 КҶ ҚТ) ва шахс пеш суд нашуда эътироф мешавад. Бинобар ин, ҳангоми аз ҷониби он шахс содир шудани чиноят сершумории чиноятҳо ҷой надорад.

Бояд қайд кард, ки барои муқаррар намудани сершумории чиноятҳо хотима ёфтани ва ё наёфтани чиноят, аз ҷониби шари-

кони чинойт ва ё танҳо содир шудани он аҳамияти ҳуқуқӣ надорад. Мисол, якум кирдори чинойтӣ дар давраи сӯиқасд хотимаёфта буд (қисми 3 моддаи 32 КҶ ҚТ) ва дуум кирдори чинойтӣ ба пуррагӣ хотимаёфта буд, дигар кирдор дар давраи тайёри ба чинойт хотимаёфта буд (қисми 1 моддаи 32 КҶ ҚТ).

Аҳамияти сершумории чинойтҳо дар оқибатҳои ҳуқуқии чинойтии онҳо, ки шаклҳои он (такрор, маҷмӯъ ё ретсидив) ифода меёбад. Аммо дар умум такроран содир кардани чинойт, якум ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки таҳти Ҷимояи қонуни чинойтӣ қарор доранд, зарар мерасонад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба миён меорад, дуум ифодагари хатарнокии ҷамъиятии шахсияти чинойткор мебошад. Асосҳои умумии таъини ҷазо муайян мекунад, ки ҳангоми таъини ҷазо хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии чинойт ва шахсияти гунаҳкор аз ҷумла ҳолатҳои саббукунанда ва вазнинкунандаи ҷазо ба назар гирифта мешаванд. Ҳолати мазкурро ба назар гирифта, қонун приниспи адолатро пешбинӣ намудааст, ки суд ҳуқуқ дорад ҳангоми таъини ҷазо нисбати шахсе, ки такроран чинойт содир намудааст, ҷазои вазнинтарро таъин намояд.

§2. МАҶҲУМ ВА НАМУДҲОИ ЧИНОЯТИ ЯҶОНА. ТАҶОВУТИ СЕРШУМОРИИ ЧИНОЯТҲО АЗ ЧИНОЯТИ ЯҶОНАИ МУРАККАБ

Бояд сершумории чинойтҳоро чинойти янога, ки бо чинойтҳои сершумор монанди дорад, фарқ кард, зеро омехта намудани онҳо боиси татбиқи ҷазои вазнинтар мегардад.

Чинойти янога ин як кирдори умумие, ки аз алоқаи байниҳамдигарии кирдорҳо иборат мебошад. Ин кирдоре мебошад, ки дорои аломатҳои як таркиби чинойт буда, бо як моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад. Дар назарияи ҳуқуқи чинойтӣ, чинойтҳои мазкур ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд: оддӣ ва мураккаб.

Чинойти яногаи оддӣ ин кирдоре мебошад, ки ба як объект таҷовуз карда, бо як ҳаракат (ё беҳаракатӣ) содир шуда, боиси як оқибат мегардад ва бо як шакли гуноҳ содир карда мешавад. Дар ин ҳолат бояд ба таври ҳатмӣ ба таркиби чинойти содиршуда (расмӣ ё моддӣ) аҳамият дода шавад. Мисол, бо амалӣ

намудани қасди куштор, гунаҳгор аз силоҳи оташфишон истифода намуда, ҷабрдида аз ҳаёт маҳрум мекунад.

Дар ҷинойтҳои ягонаи мураккаб кирдори содиршуда аломатҳои субъективӣ ва ё объективии мураккаб дорад. Бинобар ин, намудҳои алоҳидаи ҷинойтҳои мазкур ҷудо карда шудаанд, гарчанде қонуни ҷинойтӣ онҳоро пешбинӣ накардааст.

2.1. Ҷинойтҳои дарозмуддат ва давомдор

Ҷинойтҳои дарозмуддат ва давомдор ба ҷинойтҳои ягонаи мураккаб дохил мешаванд. Онҳо аз ҷинойтҳои оддӣ бо воситаи расонидани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок бо давомнокии анҷоми кирдор ё ноил шудан ба натиҷа вобаста ба замон тавассути содир намудани як қатор ҳаракатҳои якхела бо мақсади ягона ва ба як натиҷа равонашуда фарқ мекунанд.

Баъзе давлатҳои ИДМ мафҳуми ҷинойтҳои дарозмуддат ва давомдорро дар ҚҶ ворид кардаанд¹⁸⁴.

Ҷинойтҳои дарозмуддатро кодексҳо одатан тавассути аломати ба таври давомдор иҷро накардани уҳдадорӣ муайян мекунанд. Аз ҷониби аксари олимони ҷуни мафҳум тарафдорӣ шудааст. Масалан, В.Н. Кудрявцев ҷуни мешуморад, ки «дар асоси ҷинойти иҷро накардани уҳдадорӣ ҳуқуқи аз ҷониби шахс, ки вобаста ба кирдори ӯ ба вучуд омадааст, дарозмуддат қарор дорад»¹⁸⁵.

Дарозмуддати ин ҷинойтҳо (фирор, ғайриқонунӣ нигоҳ доштани силоҳ ва ғайра) на аз ҳисоби амали аввала, балки аз ҳисоби беҳаракати минбаъда ба вучуд меояд.

А.В. Наумов таҳти ҷинойтҳои дарозмуддат ҳаракат ё беҳаракатиеро мефаҳмад, ки бо ба таври дурудароз иҷро накардани уҳдадорӣ, ки ба зиммаи гунаҳгор аз ҷониби қонун бо таҳдиди татбиқи ҷазо гузошта шудааст, алоқаманданд. Ин ҷинойтҳо дар муддати вақти дурудароз содир карда мешаванд. Онҳо бо

---

¹⁸⁴ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Сравнительный анализ института преступления по Уголовным кодексам стран СНГ и Балтии// Вестник МГУ. Сер.11. Право. 2003. № 3. С.32.

¹⁸⁵ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1999. С.26.

амалисозии бефосилаи таркиби чинояти муайян тавсиф меёбанд¹⁸⁶.

Дар марҳилаи чинояти хотимаёфта содиршавии он идома меёбад. Иҷро кардани ухдадориҳо таъмин карда намешаванд, чунки ухдадории содир накардани чиноят ба зиммаи ҳама вогузошта шудаанд. Тӯлонӣ будан маънои хатман дарозмуддати онро надорад. Масалан, шахси фироркардари ҳамагон рӯз мумкин аст дастгир наоянд. Аломати бефосилагии амалисозии таркиби чинояти қасдона хеле хуб муқаррар шудааст. Танҳо гурехтан аз ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ (моддаи 365 КҶ ҚТ) чинояти дарозмуддат нест. Чинояти мазкур феврал баъд аз тарк намудани ҷойи маҳрум сохтан аз озодӣ хотима меёбад. М.И. Бажанов дуруст қайд мекунад, ки гурехтан аз ҷойи маҳрум сохтан аз озодӣ чинояти дарозмуддат нест, зеро онро бо ҳуди саркашӣ кардан аз адои ҷазо, ки худ ба худ боиси ҷазо намегардад, айният додан мумкин нест¹⁸⁷.

КҶ Гурҷистон боби мустақилро таҳти унвони «Намудҳои чиноятҳои ягона» (боби IV) дорои мебошад. Дар моддаи 13 Кодекси мазкур чиноятҳои дарозмуддат чунин муайян шудаанд: «... чинояте, ки бо як модда ё қисмҳои моддаи ҳамин Кодекс пешбинӣ шуда, содир намудани он бо ҳаракат ё беҳаракати оғоз шуда, баъдан бефосила амалӣ мешаванд. Чиноятҳои дарозмуддат аз лаҳзаи қатъ кардани қирдор хотимаёфта доништа мешавад».

Моддаи 29 КҶ Ҷумҳурии Молдова чинояти дарозмуддатро муфассал тасвир кардааст:

«(1) Чинояти дарозмуддат қирдоре доништа мешавад, ки бо бефосила содир намудани ҷаббиҳои чиноятқорона дар муддати вақти номуайян тавсиф меёбад. Дар ҳолати чинояти дарозмуддат маҷмӯи чиноят ҷой надорад.

(2) Чинояти дарозмуддат аз лаҳзаи қатъи ҷаббиҳои чиноятӣ ё ба тӯлаҳои қарорасии ҳодисае, ки амалисозии чунин ҷаббиҳоро монеа мешавад, қатъ мегардад».

---

¹⁸⁶ Ниг.: Наумов А.В. Российское уголовное право: Курс лекций. Т.1. Общая часть. М., 2004. С.308.

¹⁸⁷ Ниг.: Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. Харьков, 2000. С.17.

Дар қисми 6 моддаи 19 КҶ ҚТ аломати иҷро накардани уҳдадорихо пешбинӣ шудааст: «Дар муддати дароз иҷро накардани уҳдадорихое, ки хусусияти пайваста содир намудани таркиби як ҷинойти дарозмуддат дорад, такрори ҷинойт эътироф намешавад».

Ба ақидаи Н.Ф. Кузнецова он камфаъолият мебошад¹⁸⁸.

Ҷинойти дарозмуддат аз лаҳзаи ихтиёран қатъ намудани он бо омада ба гуноҳи худ иқрор шудан ё бидуни он (мисол, вақте шахс силоҳи ғайриқонунӣ дар худ нигоҳ дошташавандаашро мепартояд), дастгир намудани субъект ё қатъ гардидани уҳдадорӣ, ки аз иҷрои он саркашӣ мекард (шахсе, ки аз хизмати ҳарбӣ саркашӣ мекард, ба синне расид, ки дигар даъват карда намешавад), хотима меёбад.

Дар таҷриба саволе ба миён омадааст, ки насупоридани андоз ва дигар пардохтҳо ҷинойти дарозмуддат мебошанд ё не. Чунин ба назар мерасад, ки напардохтани андоз дар тафовут аз напардохтани алимент ҷинойти дарозмуддат намебошад. Кодекси андози ҚТ муҳлати қатъии пардохти андозро пешбинӣ кардааст. Напардохтани андоз дар ин муддат ҷинойти хотимаёфтаро ташкил медиҳад. Насупоридани андоз аз солҳои минбаъда таркиби нави ҷинойтро ташкил медиҳад.

Иштирок дар дастаи ҷинойтӣ (моддаи 186 КҶ ҚТ), ташкили иттиҳоди ҷинойтӣ (моддаи 187 КҶ ҚТ), ғайриқонунӣ соҳиб шудан, ба дигарон додан, ба соҳибияти каси дигар додан, нигоҳ доштан, интиқол додан гирифта гаштани силоҳ, лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарқанда ва воситаҳои тарқиш (моддаи 195 КҶ ҚТ) ва ғайра ҷинойтҳои дарозмуддат мебошанд.

То анҷоми ҷинойти дарозмуддат ёрдам додан ба он бо қоидаҳои шарикӣ бандубаст карда мешавад. Дигар намудҳои шарикӣ амалан имконнопазир аст. Пинҳон кардани субъектони ҷинойти дарозмуддат, ки худаш низ ҷинойти дарозмуддат мебошад, баъд аз оғози он ёрдам додан мебошад. Дар чунин ҳолат, ҳангоми ёрдам додан эзоҳи моддаи 347 КҶ ҚТ ба онҳо татбиқ карда намешавад. Муқаррароти ин меъёр танҳо ҳамсар ва ҳешовандони наздики шахси содирнамудаи ҷинойт барои хабар надодан дар бораи ҷинойт ва пинҳон доштани ҷинойти пешакӣ

---

¹⁸⁸ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С. 304.

ваъданашудаи он, инчунин ходими калисо барои хабар надодан дар бораи ҷинояте, ки ба ӯ ҳангоми омузиш маълум гардидааст, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад.

Хусусияти ҷиноятҳои дарозмуддат дар он аст, ки ихтиёри даст кашидан аз он дар марҳилаи танҳо тайёри ба ҷиноят имконпазир аст. Дар марҳилаи оғози иҷроӣ таркиб бошад, ки аллакай таркиби хотимаёфтаре ташкил медиҳад, ихтиёри даст кашидан мушкул ва ё имконнопазир мебошад. Мисол, субъект ғайриқонунӣ силоҳи оташфишониро нигоҳ медорад. Барои ба вучуд омадани таркиби қисми 1 моддаи 195 КҶ ҚТ кофӣ аст, ки ӯ як муддати муайян онро бо худ дошта бошад. Ҳангоми ба таври ихтиёри нобуд кардани силоҳ парвандаи ҷиноятӣ на барои он, ки ӯ ихтиёри аз ҷиноят даст кашадааст, балки барои он ки кирдори ӯ қамаҳамият буда, хавфнокташро гум кардааст, оғоз карда намешавад. Ворид шудан ба иттиҳоди ҷиноятӣ таркиби хотимаёфта мебошад. Озод шудан аз он танҳо дар натиҷаи пушаймонӣ имконпазир аст. Онро, аз ҷумла эзоҳи моддаи 187 КҶ ҚТ тасдиқ мекунад: шахсе, ки ихтиёран ба мақомоти ҳокимият оид ба иштирокӣ дар иттиҳодди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) итилоъ дода ва барои пешгирии фаъолияти он мусоидат мекунад, агар дар кирдори ӯ таркиби ҷинояти дигар мавҷуд набошад, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад.

Ҳамаи ҷиноятҳои, ки субъекти ҷинояти дарозмуддат то анҷоми он содир мекунад, аз рӯйи қоидаи маҷмӯи идеалӣ бандубаст карда мешавад.

Ба ҷиноятҳои ягонаи мураккаб ҳамчунин ҷиноятҳои давомдор дохил мешаванд. Онҳо тавассути як қатор ҳаракат (беҳаракатӣ), ки бо мақсади ягона ва бо қасди умумӣ равона шуда, дар маҷмӯъ як ҷиноятро ташкил медиҳанд, содир мешаванд.

Мувофиқи қисми 5 моддаи 19 КҶ ҚТ ҷинояте, ки аз як қатор кирдорҳои ҷиноятӣ ҳаммонанд иборат буда, бо қасди ягона ва мақсади умумӣ равона шудааст ва дар маҷмӯъ ҷинояти давомдорро ташкил мекунанд, тақрори ҷиноят эътироф намешавад.

КҶ Гурҷистон онро чунин муайян кардааст:

«1. Ҷинояте давомдор доништа мешавад, ки бо як модда ё қисмҳои моддаи ҳамин Кодекс пешбинӣ шуда, ду ва зиёда ҳара-

катеро дар бар мегирад, ки бо мақсади ягона ва қасди умумӣ содир мешавад.

2. Чинояти давомдор аз лаҳзаи содир намудани кирдори охирин хотимаёфта дониста мешавад» (моддаи 14).

КЧ Молдова (моддаи 30) тақрибан бо ҳамин мазмун чиноятҳои давомдорро муайян кардааст.

КЧ Украина мисли КЧ ҚТ чиноятҳои давомдорро дар таъносуб бо такрори чиноят муайян кардааст (қисми 2 моддаи 32).

Дар қонунгузориҳои чиноятӣ, ки мафҳуми умумии тақрори чиноят ҷой дорад, чунин тафовутгузори ҳатмӣ ва муҳим мебошад. Вале чун мо муҳолифи мавҷудияти падидаи тақрори умумии чиноят дар қонунгузориҳои чиноятӣ мебошем, чунин мешуморем, ки дар шароити аз байн бурдани он аз КЧ мафҳуми чинояти давомдорро мебояд мисли қонунгузориҳои чиноятӣ Гурҷистон муайян намуд. Дар масъалаи тақрори чиноят мавқеи худро равшан намуда, қайд намуданием, ки аз КЧ ҚТ бояд падидаи ба истилоҳ тақрори умумии чиноят аз байн бардошта шавад, вале тақрори махсус, ки чиноятқориҳои ретсидивӣ ва қасбро пешбинӣ менамояд, бояд нигоҳ дошта шавад. Дар натиҷаи ислоҳоти қонунгузориҳои чиноятӣ Федератсияи Русия (8 декабри соли 2003) тақрори чиноят аз КЧ хориҷ гардида, ба иштибоҳи қиддӣ роҳ дода шуд. Акнун, фарз кардем, содир намудани даҳҳо дуздии дорои таркиби оддӣ ва содир намудани дуздии якқарата бо ҳамон як модда бандубаст карда мешаванд. Ин иштибоҳи дағал аст, чунки принсипи мувофиқати бандубаст ба вазнинии кирдор вайрон мешавад. Ин иштибоҳи таҷрибаи Федератсияи Русияро таҳиягарони лоиҳаи тағйироту иловаҳо ба КЧ ҚТ ва қонунгузор бояд ба инобат гиранд.

Чиноятҳои давомдор аз ду ва зиёда чиноятҳо иборат мебошанд, ки функсияҳои марҳилаҳои ноил шудан ба чинояти ба нақша гирифташударо иҷро мекунанд. Мисол, аз коргоҳи истеҳсоли компютер дуздидани қисмҳои алоҳидаи он бо мақсади дар ҳона ҷамъоварӣ кардани компютери том.

Аломатҳои асосии чиноятҳои давомдор аз инҳо иборат мебошад:

- айнияти ду ва зиёда ҳаракатҳо;
- мақсади умумӣ;
- қасдиягона.

Мақсади умумӣ ва қасди ягона як нақшаи фаъолиятро муайян мекунанд. Мисол, дар ИМА ҳолате маълум аст, ки корманди бонк аз ҳар як муштарӣ ҳамагӣ як сент аз суратхисобашон нигоҳ медоштааст. Вақте ин кирдор ошкор мегардад, ӯ аллақай дорандаи миллион доллари ИМА шуда буд. Агар чиноят дар марҳилаи тасарруф ошкор гардида, мақсади умумии дорандаи миллион шуданаш исбот мегардид, пас кирдори ӯ бо ҷад чун сӯиқасд ба тасарруфи миллион доллари ИМА бандубаст мешуд.

Мураккабии чиноятҳои давомдор дар он аст, ки қасди бевосита дар онҳо мушаххас нест. Масалан, дар мисоли болоӣ чунин шарҳ додан мумкин аст, ки мақсади корманди бонк тасарруфи ҳамон миқдор пуле буд, ки тасарруфашон имконпазир аст. Вале дар ҳолати пешгирии намудани чинояти давомдор дар марҳилаҳои аввал кирдори шахс набояд ҳамчун кирдори камаҳамият бандубаст карда шавад. Фарз кардем, дар мисоли болоӣ корманди бонк ҳангоми 10 доллари ИМА – ро тасарруф карданаш дастгир мешавад. Дар чунин ҳолат агар қасди ба даст овардани маблағи калон исбот гардад, пас кирдори шахс на бо оқибати воқеан фарорасида (чуноне, ки ба чиноятҳои дорои қасди номуайян хос аст), балки бо қасди равонашуда (чуноне, ки ба чиноятҳои дорои қасди муайян хос аст) бандубаст карда шавад. Вале исботи қасди мазкур бинобар номушаххас будан одатан мушкил аст, лекин имконпазир низ мебошад. Масалан, А. аз хонаи шиносаш Б., ки дорандаи ашёи нодир буд, як китоби кӯхнаро тасарруф мекунанд. Вақте А.-ро дастгир мекунанд, дар натиҷаи тафтиш муайян мегардад, ки ӯ бо шахрванд Д. маслиҳат кардааст, ки дахто чунин китобҳои Б.-ро ба хориҷа ба фурӯш мебароранд. Дар ин маврид исботи мақсади ягона ва қасди умумии А. ба тасарруфи дах китоб ҳамчун чинояти давомдор мушкилине надорад.

Қисм-қисм гирифтани пора низ намуди чинояти давомдор доништа мешавад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили чиноятҳои дарозмуддат ва давомдор ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1) Чиноятҳои давомдор бо модда ва қисми моддаи КҶ ҳамчун чинояти мураккаби ягона бандубаст карда мешаванд, ки

марҳилаҳои содир намудани онҳо ҳарчанд ба ҷиноятҳои муस्ताкили хотимаёфта монанд бошанд ҳам, чунин нестанд;

2) Ҷиноятҳои давомдор баъди ноил шудан ба мақсади ба нақша гирифташуда хотимаёфта дониста мешаванд;

3) Канда шудани ҷиноят аз рӯйи ҳолатҳое, ки аз шахси ба содир намудани ҷинояти давомдор тайёрибинанда вобаста нест ва ё оғоз намудани содирнамоии он ҳамчун ҷинояти нотамоом бо моддаи 32 КҶ ҚТ ва моддаи бахшида ба ҷинояти давомдор бандубаст карда мешавад;

4) Ҳангоми сӯиқасд ба содир намудани ҷинояти давомдор ҳаракатҳои аввал (марҳилаҳо) ҳамчун кирдори қамаҳамият (қисми 2 моддаи 17 КҶ ҚТ) баҳо дода намешавад;

5) Аз ҷинояти тасарруфи такрорӣ ва мунтазами хурд ҷинояти давомдорро бояд фарқ кард. Дар ҷинояти давомдор нақша ва мақсади истифодаи ашёи тасарруфшуда барои ноил шудан ба натиҷаи нисбатан намоён мавҷуд аст. Набудани чунин мақсад, қасд ва нақшаи бандубасти кирдорро ҳамчун ҷинояти ягонаи мураккаби давомдор истисно мекунад.

2.2. Ҷиноятҳои таркибӣ

Таркибҳои ҷиноятҳо таснифоти гуногун доранд. Баъзе аз онҳо ба оддӣ ва мураккаб ҷудо мешаванд. Таркибҳои оддӣ ва мураккаб аслан ҳамранг буда, танҳо бо сохтор тафовут доранд.

Дар таркибҳои оддӣ ҳамаи унсурҳо дар шумораи танҳо ифода ёфтаанд: як объект, як ҳаракат (беҳаракатӣ), як оқибати ба ҷамъият хавфнок, субъекти умумӣ ва як шакли гуноҳ.

Таркиби ҷиноятҳои мураккаб дар зиёдии ин ё он унсурҳои таркиб ифода ёфтааст, вале ҷинояти ягона будани он истисно намегардад.

Доираи ҷиноятҳое, ки мураккаб дониста мешаванд, муҳаққиқон ба таври гуногун муайян намудаанд. Н.С. Таганцев чунин ҷиноятҳоро «шакли мураккабшудаи кирдорҳои ҷиноятӣ»¹⁸⁹ номидааст. М.И. Бажанов истилоҳи «ҷиноятҳои мураккаб-

---

¹⁸⁹ Ниг.: Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. СПб., 1892. С.1672.

шуда»¹⁹⁰-ро пешниҳод кардааст. Вобаста ба яке аз намудҳои ҷиноятҳои мураккаб – ҷиноятҳои таркибӣ, мафҳумҳои гуногуни назариявӣ пешниҳод шудааст¹⁹¹. Ба ҷиноятҳои мураккаб инҳо дохил мешаванд:

- ҷиноятҳои таркибӣ;
- ҷиноятҳое, ки тавассути дигар ҷиноятҳо содир мешаванд;
- ҷиноятҳои дорои ду оқибати ба ҷамъият хавфнок ва ду шакли гуноҳ;

- ҷиноятҳои дорои ду объект;
- ҷиноятҳои дорои аломатҳои алтернативӣ;
- ҷиноятҳои омехта;
- ҷиноятҳои дарозмуддат ва давомдор;
- ҷиноятҳои дорои тамоюли террористӣ ва ифротгароӣ.

Ҷиноятҳои таркибӣ ҷиноятҳои ягонаи мураккаб мебошанд, ки аз ду ва зиёда ҷиноятҳои қасдона иборат буда, дар алоҳидагӣ ҷиноятҳои мустақил мебошанд, вале бинобар алоқамандии зич доштанишон ба як объект зарари комплексӣ мерасонанд.

Маҳз ягона будани объект онҳоро ягона месозад, на маҷмӯи ҷиноятҳое, ки ба таркиби кирдор дохил мешаванд. Аз шумораи онҳо бояд таркибҳои ҷиноятҳои мураккаб ва ягона, вале дорои конструксияи дигар истисно карда шаванд, ки бо тарзе содир мешаванд, ки худ ҷиноят мебошанд.

Барои тавсифи ҷиноятҳои таркибӣ, қонунгузор истилоҳоти «марбут» ва «алоқаманд»-ро истифода кардааст. Масалан, дар қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ:

- одамқушӣ марбут ба одамрабӣ ё гаравгонгирӣ;
- одамқушӣ бо мақсади ғаразнок ё кироия зархаридон, инчунин марбут ба роҳзанӣ, тамаъқӯӣ ё бандитизм;
- одамқушӣ бо нияти рӯйпӯш намудани ҷинояти дигар ё осон кардани содир намудани он, инчунин марбут бо таҷовуз ба номус ё кирдори зӯроварии дорои хусусияти шаҳвонӣ.

Дар се ҷиноятҳои таркибӣ – терроризм (моддаи 179 КҶ ҚТ), бандитизм (моддаи 186 КҶ ҚТ) ва бетартибҳои оммавӣ

---

¹⁹⁰ Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. Харьков, 2000. С.13.

¹⁹¹ Ниг.: Зинченко И.А. Составные преступления. Харьков, 2005; Питецкий В.В. Составные нормы в уголовном праве России: Автореф.дис. ...канд. юрид. наук. Красноярск, 2004.

(моддаи 188 КҶ ҚТ) қонунгузор ҷиноятҳои ташкилдихандаи онҳоро тавассути номбар кардани номгуӣ ҳаракатҳои алтернативӣ ифода кардааст.

Агар қонунгузор аломатҳои ҷиноятҳои таркибиро нодуруст нишон диҳад, ногузирии иштибоҳи бандубаст ба вучуд меояд.

Аломати якуми ҷинояти таркибӣ ин объекти ягонаи бевоситаи сӯикасди ҳамаи кирдорҳои дохили ҷиноятҳои таркибӣ мебошад. Дар одамкушӣ ин ҳаёти инсон, дар ҷиноятҳои самти соҳибкорӣ ин фаъолияти иқтисодӣ, дар терроризм, бандитизм, бетартибҳои оммавӣ – амнияти ҷамъиятӣ мебошанд¹⁹².

Берун аз объекти бевосита, ҷиноятҳои таркибӣ мисли дигар ҷиноятҳо берун намебароянд. Дар баробари ин, одамкушии қасдона (чӣ бо таркиби оддӣ ва чӣ бо таркиби бандубасткунанда) бинобар арзиши аз ҳама олӣ будани объект ҳамеша берун аз сарҳади дилхоҳ таркиби ҷиноятҳо қарор дошта, бандубасти мустақилро аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо талаб мекунад. Истисно аз ин қоидаи бандубаст, танҳо ҷиноятҳои байналмилалӣ, аз ҷумла генотсид ва экотсид мебошанд.

Ягонагии объекти ҷиноятҳои таркибӣ ҳолати ҷинояти мураккаби ягоноро таъмин мекунад, ки ҳама гуна бисёробъектиро истисно мекунад¹⁹³.

Объектҳои, ки ба таркиби ҷиноятҳои таркибӣ дохил мешаванд, ҳамчун ҷузъ дар объекти таркиби мураккаб мустақилияти худро аз даст медиҳанд. Масалан, терроризм (моддаи 179 КҶ ҚТ) содир намудани тарқиш, сӯхтор, тирпарронӣ аз силоҳи оташфишон ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба молу мулк ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнокро фаро мегирад. Объектҳои, ки ба таркиби ҷинояти мазкур дохил мешаванд, гуногун мебошанд – саломатии аҳолӣ, моликият, тартиботи ҷамъиятӣ ва байналмилалӣ. Вале онҳо ба таркиби ҷиноятҳои таркибӣ дохил шуда, сӯикасд ба онҳо хосияти мустақилияти объектро гум

---

¹⁹² Муфассалтар ниг.: Агапов П. Уголовно-правовая характеристика нападения при бандитизме// Уголовное право. 2005. № 2. С.4-7.

¹⁹³ Ҳарчанд И.А. Зинченко ба ин ақида муҳолиф буда, аломати якуми ҷиноятҳои таркибиро бисёробъект будани он мешуморад. Ниг.: Зинченко И.А. Составные преступления. С.10.

мекунанд ва ба объекти терроризм – амнияти чамбиятӣ дохил мешаванд.

Агар объектҳое, ки кирдор ба онҳо равона шудааст, ки аҳамияти мустақилро дар ҳолатҳои мушаххас нигоҳ доранд, талаб карда мешавад, ки кирдори содиршуда аз рӯи қоидаи маҷмӯи реалии ҷиноятҳо бандубаст карда шаванд. Масалан, агар аъзои дастаи мусаллаҳ молу мулки хеши худро аз рӯи ангезаи қасос несту нобуд кунад, кирдори ӯ мустақилона бо моддаи 255 КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад. Лекин, агар чунин амал ба мақсади ҳучуми дастаи мусаллаҳ дохил бошад, маҷмӯи ҷиноятҳо ҷой надорад. Мисол, шаҳрвандон Г. ва С. дар содир намудани бандитизм, ки дар ҳучумҳои роҳзанона бо истифодаи силоҳ, расонидани зарари вазнин ба саломатии ҷабрдидагон, сӯиқасд ба одамкушӣ ва куштори ду шахс, ғайриқонунӣ гирифта гаштани силоҳи оташфишон ва лавозимоти ҷанги ифода ёфтааст, гунаҳгор доништа шудаанд. Судшаванда ба ронандагони автомобилҳо, ки бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул буданд, бо мақсади тасарруфи молу мулки ғайр бо роҳи одамкушӣ ҳучум мекардаанд. Кирдорҳои судшавандаҳо бо моддаи 186 КҶ ҚТ (бандитизм), банди «б» ва «г» қисми 3 моддаи 249 КҶ ҚТ (роҳзанӣ), сӯиқасд ба одамкушӣ ва одамкушӣ бо банди «з» ва «и» қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ (одамкушӣ аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ва марбут ба роҳзанӣ) бандубаст шуда буд.

Дар бандубасти кирдорҳои мазкур як қатор иштибоҳ ба чашм мерасад:

1) бандубаст бо моддаи 186 КҶ ҚТ (бандитизм) ҳамчун ҷинояти таркибӣ бандубасти иловагиро бо модда оид ба роҳзанӣ (моддаи 249 КҶ ҚТ) талаб намекунад. Ду маротиба ба ҷавобгарӣ кашидан принципи *non bis in idem* (барои ҳамон як кирдор ду маротиба ҷазо додан мумкин нест)-ро вайрон кардааст;

2) бандубасти бандитизм бо одамкушӣ аз рӯи маҷмӯъ дурӯст аст. Вале бандубасти одамкушӣ бо ҳолатҳои аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ва марбут ба роҳзанӣ боз принципи манъ будани ҷавобгарии дукарата барои ҳамон як ҷиноятро вайрон мекунад.

Ин иштибоҳот дар натиҷаи камбудии конструксияи моддаи 104 КҶ ҚТ рух додааст. Қонунгузор дар конструксияи баъзе бандҳои қисми 2 моддаи 104 қоидаҳои бандубастро вайрон

кардааст: аввалан, чиноятҳои таркибӣ дорои як объект мебошанд, дуюм, чиноятҳои ба чиноятҳои таркибӣ дохилшаванда аз рӯи категория набояд назар ба худи таркиби чиноят вазнинтар ё баробар бошанд. Бандитизм мисли одамкушии бандубасткунанда (қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ) ба категорияи чиноятҳои махсусан вазнин дохил мешавад. Аз ин рӯ, бандитизм наметавонад қисми одамкушӣ бошад. Айнан ҳамин тавр ин масъала ба банди «б» ва «г» қисми 3 моддаи 249 КҶ ҚТ дахл дорад. Таркибҳои бандубасткунандаи одамкушӣ, чуноне қайд шуда буд, бояд мустақилона бандубаст карда шаванд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд карда мешавад, ки «ҳатто шарҳи паҳншудатарини одамкушӣ марбут ба роҳзанӣ имкон намедиҳад, ки сӯиқасд ба моликиятро қисми он шуморид»¹⁹⁴.

Бинобар вайрон шудани қоидаҳои сохтори чиноятҳои таркибӣ аз ҷониби қонунгузор, як қатор олимони намудҳои мазкури одамкуширо чинояти таркибӣ эътироф намекунанд¹⁹⁵.

Бинобар иштибоҳи бандубасти қонунгузор, таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ ба тавсияи меъёри марбутияти одамкушӣ бо чиноятҳои аз ҷиҳати объект ва хусусияти ба ҷамъият хавфнокӣ гуногун безътиной зохир карда, чун қоида, чиноятҳои дар бандҳои мазкури қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ номбаршударо дар маҷмӯъ бо одамкушӣ бандубаст мекунад. Дар ин ҳолат ба таври ногузир принсипи манъ будани ҷавобгарии дукарата вайрон мешавад. Мувофиқи қисми 2 моддаи 8 КҶ ҚТ ҳеч кас барои ҳамон як чиноят ду маротиба ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида намешавад.

Дар иртибот бо ин, Н.Ф. Кузнецова пешниҳод намудааст, ки қоидаҳои бандубасти чиноятҳои мураккаби таркибӣ аз як тараф ва аз тарафи дигар маҷмӯи чиноятҳо истифода бурда шаванд¹⁹⁶.

---

¹⁹⁴ Шишко И.В., Хлюпина Г.Н. Квалификация составных преступлений в практике Верховного Суда РФ// Современные проблемы уголовного права и процесса: Материалы межд.науч.прак.конф.: В 2 т. Т.1. Красноярск, 2003. С.125-126.

¹⁹⁵ Муфассалтар ниг.: Плакисина Т.А. Социальные основания квалифицирующих убийство обстоятельств и их юридическое выражение в признаках состава преступления. Барнаул, 2006. С.192-201.

¹⁹⁶ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений. С.280.

Ҳамчун ҷинояти ягонаи таркибӣ бояд кирдоре бандубаст карда шавад, ки объекти ягонаи намудӣ дорад ва ҷиноятҳои таркибии он аз рӯи категорияи вазнинӣ набояд пасттар бошанд. Дар иртибот бо ин кирдорҳои марбут ба одамкушӣ (бандитизм, роҳзанӣ, одамрабӣ ва ғайра), ки дар қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, бояд аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бандубаст карда шаванд. Ба сифати далели он принсипи манъ будани ҷавобгарии дукарата барои ҳамон як ҷиноят (*non bis in idem*) мебошад.

Мувофиқи банди 24 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2004, таҳти № 3 «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба дуздӣ, қаллобӣ, ғоратгарӣ ва роҳзанӣ», агар шахс дар вақти ҳучуми роҳзанона куштори ҷабридаро содир карда бошад, ҳаракати содиркардаи ӯ бояд бо банди «и» қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ, ҳамчунин бо банди «г» қисми 3 моддаи 249 КҶ ҚТ бандубаст карда шавад. Ҳангоми дар ҳаракатҳои шахси барои ҳучуми роҳзанона гунаҳгор ҷой доштани дигар ҳолатҳои вазнинкунанда (масалан, роҳзании аз тарафи гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ, бо ғайриқонунӣ дохил шудан ба манзил ва ғайра содиршуда), ин аломатҳои тарафи объективии роҳзанӣ бояд дар қисми баёнии ҳукм нишон дода шаванд.

Ҳамин тавр, ҳулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

1) қоидаҳои бандубасти ҷиноятҳои таркибӣ дар мушкилоти тақсими таркибҳои ягонаи ҷиноятӣ ва маҷмӯи ҷиноятҳо ҷамъбаст мегарданд;

2) ҷиноятҳои таркибӣ аз ду ва зиёда ҷиноятҳои қасдонаи ҳамнавъ ва алоқаманд иборат буда, ба объекти ягонаи мураккаб сӯиқасд мекунанд (масалан, амнияти ҷамъиятӣ). Кирдорҳои ба ҷиноятҳои таркибӣ дохилшаванда аз рӯи категорияи хавфнокӣ ҳамеша назар ба ҷинояти таркибӣ пасттар мебошанд. Кирдорҳои ба ҷинояти таркибӣ дохилшаванда ва ҳуди ҷинояти таркибӣ маҷмӯи ҷиноятро ташкил намедиханд;

3) ҷиноятҳои аз рӯи категория нисбатан сабуктар танҳо дар мавриде ҷузъи кирдори таркибӣ мешаванд, ки агар онҳо ба объекти ягона равона шуда, бо дигар ҷиноятҳо – ҷузъҳо ҳамнавъ бошанд. Агар аъзои дастаи ҷиноятӣ ё гурӯҳи террористӣ аз хизмати ҳарбӣ саркашӣ намоянд, бинобар гуногун будани

объектҳо – амнияти ҷамъиятӣ ва манфиатҳои хизмати ҳарбӣ барои ин ҷинойт ӯ ҳамчун маҷмӯи воқеии бандитизм ва саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашида мешавад;

4) дар такмили минбаъдаи қонунгузориҳои ҷинойтӣ бояд шумораи ҷинойтҳои мураккаби таркибӣ кам карда шаванд. Хуб мешуд, ки ба конструкцияҳои таркибҳои ягонаи оддӣ гузашта, ҳангоми бандубаст аз қоидаҳои маҷмӯи ҷинойтҳо истифода намоем. Ҳамин тавсия пурра ба масъалаи ҷавобгарии ҷинойтӣ барои такрори ҷинойт низ дахл дорад. Аз байн бурдани чунин мураккабиҳои техникаи ҳуқуқӣ боиси аз байн бурдани иштибоҳҳо ҳангоми бандубаст мегардад.

2.3. Ҷинойтҳои дорои ду оқибати ба ҷамъият хавфнок ва ду шакли гуноҳ

Дар КҶ ҚТ зиёда аз 40 таркиби ҷинойтҳои пешбинӣ шудаанд, ки дорои оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки вазнинтарро дорое мебошанд. Конструксияи онҳо як мебошад:

– якумаш оқибати таркиби асосӣ ва дуюмаш бо оқибати нисбатан вазнин аз лиҳози сабабӣ алоқаманд мебошад;

– гуноҳ нисбат ба оқибати якум қасдона ва нисбати оқибати дуюм беэҳтиётна мебошад.

Моддаи 30 КҶ ҚТ онҳоро ҳамчун ҷинойтҳои, ки бо ду шакли гуноҳ содир мешаванд, дониста, дар маҷмӯъ ҳамчун ҷинойти қасдона баррасӣ мекунад. Дар назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ чунин кирдорҳо бо унвони ҷинойтҳои, ки бо оқибати нисбатан вазнини дуюм бандубаст мешаванд, низ истифода мешаванд. Мисоли классикии чунин ҷинойти ягонаи мураккаб қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги ҷабрдида гардидааст (банди «в» қисми 3 моддаи 110 КҶ ҚТ), мебошад.

Дар КҶ ҚТ аввалин маротиба чунин намуди ҷинойтҳо дар моддаи 30 пешбинӣ шудаанд. Мувофиқи он, агар шахс дар натиҷаи қасдан содир намудани ҷинойт аз беэҳтиётӣ дигар оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро расонад, ки мувофиқи КҶ боиси таъини ҷазои саҳттар мегардад, чунин ҷинойт қасдан содиршуда эътироф мешавад. Бо муқаррароти мазкур муҳаққиқон розӣ мебошанд, вале бо ибораи «чунин ҷинойт қасдан содир-

шуда эътироф мешавад»-и КЧ муҳолифат мекунад. Ин ҳолатро В.Н. Кудрявцев хеле асоснок танқид кардааст¹⁹⁷.

Моҳияти чорӣ намудани ду шакли гуноҳ дар он аст, ки махсусияти ҷиноятҳои қасдона ва аз беэҳтиётӣ содиршаванда ҷудо карда шаванд. Дурусттар мешавад, агар ибораи «ду шакли гуноҳ» аз КЧ хориҷ карда шуда, гуноҳро дугона – қасдан ва беэҳтиётӣ шуморем.

Бандубасти қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марғи ҷабрдида гардидааст, аз ҷумлаи ҷиноятҳои мураккабе мебошад, ки дар таҷриба аксаран нодуруст бандубаст карда мешавад, яъне ба иштибоҳ роҳ дода мешавад. Муаллиф чандин маротиба дар таҷрибаи судӣ шоҳиди ҷунин баҳсҳо байни мақомоти прокуратура ва суд (ва ё дар байни худи судяҳо ва ё кормандони прокуратура) шудааст, яқҷанд маротиба ин масъала дар конферонсу семинарҳои сатҳи гуногун ва ҳатто дар қори комиссияҳои таҳияи лоиҳаи қонунҳо ва ё тағйирот ба онҳо муҳокима гардидааст. Мушқилоти иштибоҳӣ асосан дар гунаҳгоркунии объективӣ мебошад, вақте нисбат ба марғ гуноҳ муқаррар карда намешавад. Баъзан «тахмили» марғ дар ҳолати ҷой надоштани робитаи сабабӣ байни зарари вазнин ба саломатӣ ва вобаста ба ин маҳрум шудани шахс аз ҳаёт низ вомехӯрад. Масалан, вақте марғ на дар натиҷаи қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ фаро мерасад, балки тарқиби одии аз беэҳтиётӣ ба марғ расонидани ҷабрдида ҷой дорад.

Қ.М. Муҳаббатов дар баромади худ дар мавзӯи «Фарқият ва умумияти одамқушӣ аз қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси ғавти ҷабрдида гардидааст ва ҷинояти аз беэҳтиётӣ ба марғ расонидан (моддаҳои моддаи 104, 108, банди «в» қисми 3 моддаи 110 КЧ ҚТ)»¹⁹⁸ яке аз сабабҳои иштибоҳро дар он мебинанд, ки мафҳуми «аз беэҳтиётӣ боиси ғавти ҷабрдида гардидааст» мафҳуми нав мебошад. Бинобар

---

¹⁹⁷ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. С.151.

¹⁹⁸ Ниг.: Муҳаббатов қисми Фарқият ва умумияти одамқушӣ аз қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси ғавти ҷабрдида гардидааст ва ҷинояти аз беэҳтиётӣ ба марғ расонидан (моддаҳои 104, 108, 110 қисми 3 банди«в») Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон// Қонуният. 2011. № 2. С.24-33.

ин, дар таҷрибаи тафтишию судӣ дар баъзе мавридҳо чунин ҳолатро ҳамчун куштори қасдона, дар дигар ҳолатҳо аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан бандубаст мекунад. Ҳолатҳои низ ба чашм мерасанд, ки куштори қасдона ё аз беэҳтиётӣ ба марг расониданро ҳамчун қинояти расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги ҷабрдида гардидааст, бандубаст мекунад.

Аз ҳама иштибоҳи азими бандубастӣ ин гунаҳгоркунии объективии марг ё дигар зарари вазнин дар ҳолати ҷой надоштани гуноҳ мебошад. Ҳуқуқтабйқунандагон одатан бо муқаррар кардани робитаи сабабӣ байни зарари вазнин ба саломатӣ ва марги ҷабрдида маҳдуд мешаванд. Чунин ба назар мерасад, ки гуноҳ аз ҷониби онҳо эҳтимол карда мешавад. Дар ин ҳолат принципи гунаҳгоркунӣ, ки дар қисми 2 ва қисми 3 моддаи 7 ҚЧ ҚТ пешбинӣ шудааст, вайрон мегардад. Эҳтимолияти вайроншавии гунаҳгоркунии объективӣ дар ҳолати мушаххас ва муфассал пайгирӣ намудани робитаи сабабӣ байни зарари вазнин ба саломатӣ ва фарорасии марг камтар мешавад. Дар ин ҳолат бояд яқнавъии сабаб ва натиҷа қайд карда шавад, яъне сухан дар бораи яқнавъии зарари вазнин ба саломатӣ, ки бояд барои ҳаёт хавфнок бошад ва оқибати марговари он меравад. Хислати ягонагӣ набояд умуман ва бо ҳисоби миёна, балки мушаххас ва вобаста ба хусусиятҳои инфиродии психофизиологӣ ҷабрдида, қудрати олоти сӯйқасд, шароити истифодаи он, ҷойгиршавии зарбаҳо ва ғайра муайян гарданд. Марг танҳо дар ҳолати расонидани зарар ба саломатӣ, ки барои ҳаёт хавфнок мебошад, фаро мерасад.

Дар назарияи ҳуқуқи қиноятӣ ба масъалаи бандубасти қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги ҷабрдида гардидааст, диққати ҷиддӣ медиҳанд. Вале то ҳол иштибоҳ ҳангоми бандубаст бо қисми 3 моддаи 110 ҚЧ ҚТ зиёд ба чашм мерасад.

Масалан, санаи 08.09.10 дар шаҳри Ваҳдат бо сабаби муноқишаи оилавӣ А. бо К. баҳс карда, қасдан бо дасти чапаш ба рӯи охирин мезанад. К. мувозинатро гум карда, бо баландии қад ва вазнаш ба болои сангпораҳо бо тахтапушт афтада, дар қисми қафои косахонаи сараш ҷароҳати вазнин ба саломатӣ гирифта, баъд аз чанд лаҳза ба ҳалокат мерасад.

Аз хулосаи экспертизаи судии тиббӣ дида мешавад, ки К. аз зарбаи мушти А., ки дар рӯяш зада буд, ягон чароҳати ҷисмонӣ нагирифтааст ва сабаби марги ӯ хунравии шадид дар пардаҳои мағзи сар мебошад. Дар чараёни тафтиши пешакӣ ягон далел оид ба он ки А. қасди расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ё аз ҳаёт маҳрум намудани ҷабрдидаро дошта бошад, муқаррар карда нашуд.

Баръакси ҳол муносибати байниҳамдигарии онҳо то ҷиноят, инчунин кирдори гнаҳгор дар вақти содир кардани ҷиноят ва баъди он, бар замми ин истифода нашудани ягон олот (қорд, чӯб, силоҳ ва ғайра) аз он шаҳодат медиҳад, ки А. қасди расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва марги ҷабрдидаро надошт ва бо мушт як зарбаи сабуки бепарвоёна ба рӯи К. задани ӯ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ӯ оқибатҳои фаро расидани марги ҷабрдидаро пешбинӣ намекард, аммо дар сурати бодикқат ва дарандешии зарурӣ мебоист ва метавонист пешбинӣ кунад.

Бо ҳукми суди шаҳри Ваҳдат аз 18.10.10 кирдори А. бо қисми 1 моддаи 108 КҶ ҚТ бандубаст карда шуда, А. ба муҳлати ду сол аз озодӣ маҳрум карда шуд.

Коллегиаи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25.01.11 ба тариқи кассатсионӣ ҳукми мазкурро бекор карда, парвандаро ба тафтишоти иловагӣ баргардонид. Суди марҳилаи кассатсионӣ танҳо ба марги ҷабрдида диққат дода, тарафи субъективии онро мадди назар кардааст.

Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори кассатсиониро дуруст шуморида, эътирози назоратии муовини якуми Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистонро рад кардааст.

Ҳодисаи монанд дар ноҳияи Рӯдакӣ низ рух додааст. Суди ноҳияи Рӯдакӣ кирдори шахсро ҳамчун аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан бандубаст кардааст. Суди марҳилаи кассатсионӣ шикоятӣ кассатсиониро рад карда, ҳукми суди ноҳияи Рӯдакиро дар қувва гузоштааст.

Чунин ҳолатҳо мақомоти тафтишоти пешакӣ ва судҳои поёниро ба гумроҳӣ бурда, боиси гум шудани принсипи қонуният, ҳақиқати объективӣ ва ғайра мегардад.

Дар таҷриба одатан ба ин масъала вақте диққат медиҳанд, ки байни расонидани зарар ба саломатӣ ва фаро расидани марг

мудохилаи кувваҳои сеюм мавҷуд бошад. Масалан, мавҷудияти иштибоҳи дағали кормандони тиб ва ғайра. Дар дигар мавридҳо кормандони амалия ба масъалаи мазкур рӯякӣ муносибат менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки мудохилаи кормандони тиб низ ду намуд шуда метавонд:

1) агар зарари вазнин ба саломатӣ ба таври объективӣ дар лаҳзаи расонидани он ба ҳаёт хавфнок бошад ва бе расонидани ёрии тиббӣ (мудохилаи чарроҳӣ) муштарӣ вафот мекард, байни ҳаракати (беҳаракатии) чарроҳ, ки тартиб ва қоидаҳои чарроҳиро нодуруст гузаронид ва бо маҳрум шудани шахс аз ҳаёт робитаи сабабӣ ҷой дорад. Дар ин маврид робитаи сабабӣ мушаххас муайян карда мешавад;

2) дар ҳолатҳои мушаххас муштарӣ мумкин аст вафот намекард, агар иштибоҳи корманди тиб намешуд.

Барои расонидани зарари вазнин ба саломатино сабаби марги ҷабрдида шуморидан зарур аст, ки зарар ба саломатӣ маҳз дар лаҳзаи расонидани он ба ҳаёт хавфнок бошад, яъне хатари воқеии марг ҷой дошта бошад. Зарари вазнин ба саломатӣ, ки чунин хатарро ба вучуд наовардааст, сабаби фарорасии марг шуда наметавонад (масалан, хунравии зиёд). Чӣ хеле, ки аз қоидаҳои ҳуқуқии Рими Қадим бармеояд, «post hoc non propter hoc», яъне «баъд аз он маънои натиҷаи онро надорад».

Аломати хавфнокӣ барои ҳаёти ҷабрдида ҳосияти ҳатмии сабаби амалишавӣ дар намуди фарорасии марг мебошад. Он барои ҳамаи ҷиноятҳои дорои ду оқибата ҳос аст – исқоти ҳамл, ёрӣ нарасонидан ба бемор, одамрабӣ, терроризм, хунуқназарӣ ва ғайра.

Дақиқ муқаррар кардани он, ки зарари вазнин ба саломатӣ сабаби марги ҷабрдида гардидааст, асоси объективи муайян намудани мавҷуд будан ё мавҷуд набудани гуноҳи беэҳтиётӣ нисбати фарорасии марги ҷабрдида мебошад. Таҳдид ба ҳаёти ҷабрдида тавассути ҳаракат ё беҳаракатии хотимаёфта фароҳам оварда мешавад. Агар онҳо ба анҷом расонида нашуда бошанд, сӯиқасд ҷой дорад. Дар ин ҳолат саволе ба миён меояд, ки агар дар ҳолати чунин таҳдид воқеан марг фаро расад, баҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ чи тавр мешавад?

Ин масъала дар вақти сӯиқасд ба таҷовуз ба номус (моддаи 138 КҶ ҚТ), вақте ҷабрдида вафот мекунад, марг зоҳиран ба ходисаи тасодуф монанд аст, ки бо ҳаракати шахсони сӯиқасд-карда ба таҷовуз ба номус алоқаманд нест.

Мушкилоти мазкур дар қонунгузории давлатҳое, ки таркибҳои умумии «тамаъҷӯии шахвонӣ»-ро пешбинӣ кардаанд, ҷой надорад. Вале таркиби моддаи 138 КҶ ҚТ таҷовуз ба номусро чунин муқаррар кардааст:

«Таҷовуз ба номус, яъне алоқаи чинсӣ бо истифодаи зӯр-оварӣ ё таҳдиди истифодаи он нисбати зан ё нисбати дигар шахсони ба ӯ наздик ё бо истифода аз вазъияти очизонаи зан».

Дар чунин маврид бандубаст чанд хел шуда метавонад. Масалан, дар як ҳолат ҷабрдида аз хавфи таҷовуз ба номус гу-рехта, ба айвон мебарояд ва дар натиҷа ба замин ғалтида, вафот мекунад. Дар ин маврид ҳарчанд таҷовуз ба номус сура-т нагирифта буд, вобаста ба шароити мушаххас бинобар ногузир будани чунин амал, суҳан дар бораи худкушии ҷабрдида наме-равад. Дар мавриди дигар, ҷабрдида ба айвон баромад, огоҳ мекунад, ки таҷовузкор наздик нашавад, вагарна худро ме-партояд. Дар ин маврид суҳан дар бораи беэҳтиётӣ меравад. Вобаста ба ҳолатҳои мушаххас, бандубаст аз рӯи маҷмуи ҷиноят низ имконпазир аст.

Мушкилоти дигари бандубасткунӣ ин истифодаи бемаври-ди як навъ «қиёс» аз ҷониби ҳуқуқтатбиқкунандагон мебошад. Чун кормандони амалия бо мушкилоти бандубасткунии ҷи-ноятҳои дорои ду шакли гуноҳ рӯбарӯ мешаванд, ба роҳи ғалат мераванд. Масалан, таҳлили таҷрибаи судии Тоҷикистон ни-шон медиҳад, ки ба ҷои моддаи 108 КҶ ҚТ («Аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан») дигар моддаҳои КҶ (масалан, моддаи 118) истифода мешаванд.

Қ.М. Муҳаббатов ин ҳолатҳоро таҳлил намуда, чунин қайд менамояд: «Дар дигар ҳолатҳо бошад, ба монанди қасдан расо-нидани зарари миёна, сабук, тела додан, зарба задан, ки боиси аз беэҳтиётӣ ғавти ҷабрдида гардидааст, моддаи махсус дар Кодекси ҷиноятӣ ҳозир амалкунанда вучуд надорад. Бинобар ин, ... чунин кирдорҳоро баъзан бо моддаи 108 КҶ ҚТ, дар ди-гар ҳолатҳо бошад саҳв карда, бо банди «в» қисми 3 моддаи 110 ё моддаи 118 КҶ ҚТ бандубаст менамоянд.

Ҳамзамон, диспозитсияи моддаи 108 КҶ ҚТ бошад бо як шакли гуноҳ, яъне аз беэҳтиётӣ ба марг расониданро дар бар мегираду халос. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки дар таҷриба дар вақти бандубасти чунин амалҳои ҷиноятӣ нофаҳмиҳо пайдо мешаванд, ки дар натиҷа қонуни ҷиноятӣ нодуруст татбиқ карда мешаванд, ки он боиси поймол кардани ҳуқуқу озодихои инсон мегардад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи баррасии ҷиноятҳои дорои ду оқибати ба ҷамъият хавфнок ва ду шакли гуноҳ ба ҳулосаи зерин омадан мумкин аст:

1. Ҷиноятҳои дорои ду оқибат – асосӣ ва дуюми нисбатан вазнинтар (одатан, марг) ва ду шакли гуноҳ – қасд дар нисбати ҷинояти асосӣ ва беэҳтиётӣ нисбат ба оқибати вазнинтар, ҷиноятҳои ягонаи мураккаб мебошанд;

2. Бандубасти чунин ҷиноятҳо дар амалия бештар вақт боиси иштибоҳ мегардад, ки аз ҳама дағалаш ин гунаҳгоркунии объективӣ мебошад, вақте оқибати нисбатан вазнинтар бидуни муқаррар кардани беэҳтиётӣ нисбат ба расонидани он таҳмил карда мешавад;

3. Бо мақсади роҳ надодан ба гунаҳгоркунии объективӣ аломатҳои беэҳтиётӣ бояд бо аломатҳои раванди расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва фарорасии марги ҷабрдида асос ёфта бошад. Сабаби марги одам бояд чунин зарари вазнин ба саломатӣ доништа шавад, ки барои ҳаёт дар лаҳзаи расонидани он хавфнок бошад. Танҳо чунин ҳатар, ки бартараф карда нашудааст, дар намуди маҳрум кардан аз ҳаёт амалӣ мешавад;

4. Сабабият ва гунаҳгорӣ на ба таври миёна, балки дар шароити мушаххаси ҷой, вақт ва ҳолати ҷабрдида муайян карда мешавад.

2.4. Ҷиноятҳои дорои унсурҳои алтернативӣ

Конструксияи алтернативии таркибҳои ҷиноятҳо дар КҶ ҚТ бисёр мебошанд. Дар ҳолатҳои, ки қонунгузор истилоҳи умумии ҷамъбаस्तкунандаро ёфта наметавонад, аз ифодаи алтернативӣ истифода мебарад. Дар баъзе мавридҳо чунин тарзи муносибат асоснок ва ногузир буда, дар дигар мавридҳо беасос мебошанд. Ба ғайр аз объект дигар унсурҳои таркиб ба таври

алтернативӣ шуда метавонанд, вале албатта хуб мешуд, ки дис-
позитсия ба таври дақиқ ифода гардида бошад.

Дар бештари мавридҳо ҳаракат (бехаракатӣ), тарз, предмет
ва оқибати ҷиноят ба таври алтернативӣ муайян карда меша-
ванд. Онҳо вазифаи як навъ тафсири расмиро иҷро мекунанд.
Бандубасти онҳо чандон мураккаб нест. Ҷиноят аз лаҳзаи со-
дир намудани яке аз кирдорҳои ба таври алтернативӣ муайян-
шуда, хотимаёфта доништа мешавад. Мушкилот вақте пайдо ме-
шавад, ки қонунгузор шартӣ алтернативиро нодуруст баён ме-
кунад. Унсурҳои алтернативӣ бо пайвандакҳои «ё», «ва ё», «ё
ин ки», «ҳамчунин» номбар карда мешаванд. Агар онҳо якнавъ
ва ё вобаста ба вазнинӣ баробар набошанд, пас тасвир кардани
онҳо дар шакли алтернативӣ имконияти иштибоҳи бандуба-
стиро ба вучуд меорад.

Масалан, таркиби ҷинояти бо моддаи 201 КҶ ҚТ пешбини-
шуда, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои муносибати ғайриқону-
нӣ бо воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ бидуни мақ-
сади ба соҳибияти каси дигар додан муқаррар мекунад, чунин
ифода ёфтааст: «Ғайриқонунӣ истехсол, тайёр намудан, кор-
кард, соҳиб шудан, нигоҳ доштан, интиқол ё фиристодани воси-
таҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ бе мақсади ба соҳибия-
ти каси дигар додан ба миқдори кам».

Иштибоҳи бандубастиро ба таври алтернативӣ номбар
кардани «истехсол», «тайёр намудан», «коркард», «соҳиб шу-
дан», «нигоҳ доштан», «интиқол» ва «фиристодан» ба вучуд
меорад. «Нигоҳ доштан», «интиқол» ва «соҳиб шудан» моҳия-
тан тайёри ба «тайёр кардан» ва «коркард» мебошанд. Тайёри
ба ҷиноят мувофиқи қисми 2 моддаи 32 КҶ ҚТ танҳо нисбат ба
ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин боиси ҷавобгарии ҷиноя-
тӣ мегардад. Вале ҷинояти бо моддаи 201 КҶ ҚТ пешбинишуда
ба категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин дохил мешавад. Аз
ин рӯ, дар як радиф номбар кардани ҳаракатҳои гуногуни тайё-
рӣ ба ҷиноят бо кирдорҳои хотимаёфтаи «тайёр кардан» ва
«коркард»-и маводи нашъадор нодуруст аст.

Дар моддаи 200 КҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ғайри-
қонунӣ истехсол, тайёр кардан, коркард, соҳиб шудан, нигоҳ
доштан, интиқол ё фиристодан бо мақсади ба соҳибияти каси
дигар додан, ҳамчунин ғайриқонунӣ ба соҳибияти каси дигар

додани воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ ба миқдори кам пешбинӣ шудааст. Вале мақсади ба соҳибияти каси дигар додан пешбинӣ нагардидааст. Интиқол додан ва ё фиристодан, ки дар моддаи 201 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, моҳиятан тайёрӣ ба соҳибияти каси дигар додан ва ё барои истеъмоли шахсии худи ирсолкунанда мебошад. Бо кадом модда бандубаст кардани кирдор дар чунин ҳолатҳо номаълум аст. Дар номгуӣ алтернативӣ омехта кардани кирдорҳои тайёрӣ ба ҷинойт ва ҷинойтҳои хотимаёфта боиси он мегардад, ки байни Қисмҳои умумӣ ва махсуси КҶ ҚТ бархӯрд ба вучуд меояд.

Дар ифодаи қонунгузорӣ ба соҳибияти каси дигар додан бо интиқол ва фиристодан ба таври алтернативӣ алоқаманд аст, ки бо ин ба хулосае омадан мумкин аст, ки истеҳсол ва фиристодан бо ба соҳибияти каси дигар додан алоқаманд нест. Дар чунин мавридҳо нишон додани мақсади ба соҳибияти каси дигар додан мувофиқи мақсад аст.

Дар ҷинойтҳои мазкур чунин шуморида мешавад, ки амнияти саломатии аҳоли асосӣ буда, тартиби муқарраршудаи муомилоти қонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ иловагӣ мебошанд. Дар асл бошад, баръакс, объекти бевоситаи ҷинойти баррасишаванда муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ мебошанд. Онро Конвенсияи СММ дар бораи мубориза ба муқобили муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ (соли 1988) ҳамчунин муайян кардааст. Амнияти саломатии аҳоли (аз ҷумла ҳаёт) ба объекти бевосита – тартиби муомилоти воситаҳои нашъадор ва маводи психотропӣ дохил мешавад. Тартиби мазкур барои ҳифзи ҷабрдидагон аз расонидани зарар ба саломатиашон муайян шудааст. Расонидани зарар ба вайрон кардани тартиби муомилоти воситаҳои нашъадор объекти дигар – ҷинойтҳо ба муқобили саломатиро ташкил медиҳад. Дар иртибот бо ин тартиби муомилоти қонунии воситаҳои нашъадор ва маводи психотропиро набояд объекти иловагӣ шуморид, он объекти бевосита мебошад. Қисми хатмии таркибии он ҳаёт ва саломатии аҳоли мебошад. Вайронкунии ин тартибот бо вайронкунии ин объекти бевосита алоқаманд аст.

Шакли алтернативии гуноҳ дар КҶ ҚТ бо роҳи мавҷуд набудани нишондод ба қасд ва безҳиёгӣ сабт шудааст. Муво-

фики қисми 2 моддаи 27 КҶ ҚТ кирдори танҳо аз беэҳтиётӣ содиршуда дар ҳолате чиноят эътироф мешавад, ки агар он дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шуда бошад. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки агар шакли гуноҳ бевосита дар диспозитсияи Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ нашуда бошад, пас кирдори мазкур ҳам қасдона ва ҳам аз беэҳтиётӣ содир шуда метавонад. Дар баъзе меъёрҳо қасд бевосита нишон дода шудааст. Масалан, дар моддаи 104 КҶ ҚТ қасдан аз ҳаёт маҳрум кардани шахс пешбинӣ гардидааст. Дар баъзе таркибҳо дар шакли қасд содир шудани чиноят бевосита аз мазмуну моҳияти ҳуди муносибат бармеояд. Масалан, ғоратгарӣ ва ё роҳзанӣ танҳо дар шакли қасдона содир шуда метавонанд, аз беэҳтиётӣ содир намудани онҳо имконнопазир аст, ҳарчанд дар моддаҳои дахлдор шакли гуноҳ бевосита пешбинӣ нашудааст.

Ҳангоми алтернативӣ будани шакли гуноҳ нисбати оқибатҳои ба ҷамъият хавфноки алтернативӣ бандубасти чиноятҳо мураккаб мегардад. Нисбати баъзеашон ҳам қасд ва ҳам беэҳтиётӣ ҷоиз аст, нисбати дигарашон – танҳо беэҳтиётӣ.

Масалан, мувофиқи моддаи 220 КҶ ҚТ ҷавобгарии чиноятӣ барои вайрон кардани қоидаҳои ҳифзи муҳити атроф ҳангоми лоиҳакашӣ, ҷойгирсозӣ, сохтмон, ба истифода додан ё истифодаи иншоотҳои саноатӣ, кишоварзӣ, илмӣ ё дигар объектҳо аз ҷониби шахсоне, ки барои риояи он масъул мебошанд, агар чунин кирдор аз беэҳтиётӣ боиси тағйироти муҳими манзари (фони) радиоактивӣ, марғи як ё чанд шахсон, бемории оммавии одамон ё саросар мурдани ҳайвонот ё дигар оқибатҳои вазнин гашта бошад, пешбинӣ гардидааст. Дар ин модда намудҳои вайронкуниҳо ва намудҳои оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ба таври алтернативӣ нишон дода шудаанд. Дар нисбати тағйироти муҳими манзари (фони) радиоактивӣ ҳам қасд ва ҳам беэҳтиётӣ имконпазир аст. Қасд дар бештари ҳолатҳо бавосита мебошад, вале мумкин аст бевосита низ бошад. Дар нисбати дигар оқибатҳои алтернативӣ ба таври истисноӣ шакли беэҳтиётӣ гуноҳ ҷой дошта метавонад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили чиноятҳои дорои унсурҳои алтернативӣ ба хулосаи зерин омадан мумкин аст:

1) чинояти мураккаб ягона мебошад, на маҷмӯъ, агар дар он ҳаракат (беҳаракатӣ), оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ва гуноҳ ба таври алтернативӣ пешбинӣ шуда бошад;

2) ҳар як кирдори ба таври алтернативӣ пешбинишуда ҳамчун чинояти хотимаёфта (ва ё сӯиқасд ба он) доништа мешавад. Шумораи онҳо ба бандубаст таъсир намерасонад, вале ҳангоми фардисозии ҷазо ба инобат гирифта мешаванд;

3) камбудии қонунгузории таркибҳои дорои аломатҳои алтернативӣ дар он аст, ки ба номгӯ ҳаракатҳое, ки яқнавь намебошанд, тайёрӣ ба чиноят ба таври алтернативӣ бо чинояти хотимаёфта ворид карда шудаанд. Ҳангоми бандубаст онҳо ҳосияти маҷмӯи кирдорхоро ба вучуд намеоранд. Ҳаракатҳои тайёрӣ ба чиноят алоҳида бандубаст карда намешаванд, балки дар бандубасти чиноятҳои хотимаёфтаи дахлдор ворид карда мешаванд;

4) объектҳои чиноятҳо бинобар ҷой доштани объектҳои асосӣ, иловагӣ ва ёридиҳанда алтернативӣ буда наметавонанд. Объектҳои одӣ ва мураккаб буда метавонанд. Объектҳои мураккаб дар чиноятҳои дорои оқибати мураккаб, аз ҷумла алтернативӣ, ҷой доранд. Тақсим намудани объектҳо ба асосӣ, иловагӣ ва ёридиҳанда боиси иштибоҳи бандубастӣ мегардад.

§3. МАҶҲУМ, АЛОМАТҲО ВА НАМУДҲОИ МАҶМУИ ЧИНОЯТҲО

Сершумории чиноятҳо ин дар шаклҳои он, ки дар қонуни чиноятӣ мустақкам карда шудааст (такрор, маҷмӯъ ва ретсидив), иборат мебошад.

Дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ маҷҳумҳои шакл ва намудҳои чиноятҳои сершумор ҳамчун маҷҳумҳои ҳаммаъно кам истифода бурда мешавад. Аммо бояд фарқияти онҳоро муайян кард.

Таҳлили меъёрҳо оид ба маҷмуи чиноятҳо ва ретсидиви чиноятҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки қонунгузор омили асосии тафриқагузории онҳоро бо доштан ва ё надоштани доғи судӣ муайян кардааст.

Дар асоси талаботи қисми 1 моддаи 20 КҶ ҚТ содир кардани ду ё зиёда аз он кирдори чиноятӣ дар моддаҳои гуногун ё

кисмҳои мухталифи ҳамон моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинигардида, ки шахс барои ҳеҷ кадоми он маҳкум нашудааст, маҷмӯи ҷиноят эътироф мешавад. Дар айни замон ҷиноятҳое, ки шахс барои содир кардани онҳо тибқи асосҳои муқаррарнамудаи қонун аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод шудааст, ба назар гирифта намешаванд.

Аломатҳои асосии сершумории ҷиноятҳо барои тамоми шаклҳои он умумӣ мебошад. Дар баробари ин ҳар яки аз онҳо дорои аломатҳои махсуси худ мебошанд, ки танҳо ба онҳо вучуд дорад. Хусусиятҳои маҷмуи ҷиноятҳо дар инҳо ифода мегаддад:

1. Ҷинояти содирнамудаи шахсро мумкин аст бо як ё якчанд модда вақ ё бо як қисм ва ё якчанд қисми моддаи Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ намудан мумкин аст. Тарафи субъективӣ он ҳам қасд ва ҳам аз беэҳтиётӣ шуда метавонад.

Агар кирдорҳои содирнамудаи шахсро якчанд бандҳои як қисми моддаи Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ наояд, пас дар ин ҳолат маҷмуи ҷиноятҳо вучуд надорад. Масалан, одамрабӣ бо истифодаи зӯроварии барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок ё бо таҳдиди истифодаи чунин зӯроварӣ (банди "в" қисми 2 моддаи 130 КЧ ҚТ) ва бо истифодаи силоҳ ё предмете, ки ба сифати силоҳ истифода мешавад (банди "г", қисми 2 моддаи 130 КЧ ҚТ). Кирдори содиршуда бояд бо бандҳои "в, г" қисми 2 моддаи 130 КЧ ҚТ банду баст карда шавад.

2. Барои ду ё зиёда ҷиноятҳои маҷмуи ҷиноятҳоро ташкилдиҳанда шахс набояд ба ҷавобгарӣ кашида шуда бошад.

Вобаста ба ин фарқияти байни маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмуи ҳукмҳо фарқ карда мешавад. Тибқи талаботи банди 2 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 март соли 2003 таҳти № 5 "Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо" "судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки тарзи бо қонун пешбинишудаи таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо дар ҳолати банду баст намудани кирдори содиршударо ҳам бо моддаҳои гуногун ва ҳам бо қисмҳои (бандҳои) гуногуни худӣ ҳамон як моддаи қонуни ҷиноятӣ, ки таркиби ҷинояти алоҳидаро пешбинӣ намуда, санксияи мустақилро дошта бошад, ҳамчунин дар мавриди аз ҷониби шахс содир намудани ҳаракатҳои яқхелае,

ки якеашон ҳамчун ҷинояти тамомшуда ва дигарашон ҳамчун тайёри, сӯиқасд ё шарикӣ дар ҷиноят банду баст мегардад, татбиқ карда мешавад. Тартиби дар моддаи 67 КҶ ҚТ ва моддаи 344 КМҶ ҚТ, муқарраргардидаи таъини ҷазо, ки мувофиқи онҳо суд вазифадор аст барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ ҷазо таъин карда, онро дар ҳукм нишон дода ва пас ҷазои ниҳоиро барои маҷмӯи ҷиноятҳо муайян кунад, барои таъин намудани ҳам ҷазоҳои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ дахл дорад".

Бинобар ин, маҷмуи ҷиноятҳо он кирдорҳоеро дарбар мегирад, ки то эълони ҳукми суд, ки аз имзо кардан ва дар маҷлиси судӣ эълон кардани он иборат аст, содир шудаанд.

Вобаста ба яквқтина ва ё дар вақтҳои гуногун содир шудани ҷиноят дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ду намуди маҷмуи ҷиноятҳо ҷой доранд:

1. Маҷмӯи идеалӣ;
2. Маҷмӯи воқеӣ.

Маҷмуи идеалии ҷиноятҳо ин як кирдоре, ки аломатҳои ҷинояти дар ду ё бештар моддаи КҶ ҚТ пешбинигардидаро дорад, ҳамчунин маҷмӯи ҷиноятҳо эътироф мешавад (қисми 2 моддаи 20 КҶ ҚТ).

Дар асоси банди 13 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июни соли 2009 таҳти № 21 "Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба одамкушӣ" "Таҳти мафҳуми одамкушӣ бо тарзи ҳаёти мардуми зиёд хавфнок (банди «ж» қисми 2-и моддаи 104 КҶ) чунин тарзи қасдан ба марг расонидан фаҳмида мешавад, ки гунаҳгор баръало донад, ки он на танҳо ба ҳаёти ҷабрдида, ҳатто боз ба як шахси дигар низ хавф дорад (масалан, бо роҳи тарконида, оташ задан, тирпарронӣ дар ҷои мардуми зиёд чамъшуда, заҳролудкунии обу хӯрокворӣ, ки ба ғайр аз ҷабрдида дигар шахсон низ истеъмол менамоянд). Агар дар натиҷаи аз ҷониби гунаҳгор истифодаи тарзи куштори барои ҳаёти мардуми зиёд хавфнок марги на танҳо шахси мушаххас, балки дигарон низ фаро расида бошад, ин кирдорро бо ду банд, ҳам бо банди «ж» қисми 2-и моддаи 104 КҶ ва ҳам бо банди «а» қисми 2 моддаи 104 КҶ, вале дар сурати ба дигар шахсон расонидани зарари ҷисмонӣ бошад, бо банди «ж» қисми 2 моддаи 104 КҶ ва моддаҳои Кодекси мазкур, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои қасдан расонидани зарар

ба саломатӣ пешбинӣ намудаанд, банду баст кардан лозим аст. Дар ҳолатҳое, ки агар одамкушӣ бо роҳи тарконидан, оташ задан ё дигар тарзҳои хавфи умумидошта содир шуда, ба несту нобуд ё вайрон кардани молу мулки ғайр ё киштзори ба фонди ҷангал дохилнабуда алоқаманд бошад, кирдор дар баробари банди «ж» қисми 2-и моддаи 104 КҶ ҚТ боз бо қисми 2 моддаи 255 КҶ ҚТ ё бо қисми 2 моддаи 235 КҶ ҚТ бандубаст карда мешавад".

Маҷмуи воқеии ҷиноят маънои онро дорад, ки шахс бо ду ва ё зиёда кирдорҳояш ду ё зиёда ҷиноятҳои алоҳидаро содир мекунад. Масалан, бо роҳи ниҳонӣ молу мулкро тассарруф (моддаи 244 КҶ ҚТ) намуда, баъдан воситаҳои нашъадорро ба даст меорад (моддаи 200 КҶ ҚТ).

Бояд маҷмуи идеалиро аз рақобати меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ фарқ кард. Рақобати меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ маънои онро дорад, ки як кирдори содирнамудаи шухс дорои аломатҳои ду ё зиёда ҷиноятро дарбар мегирад, вале яке аз онҳо татбиқ карда мешавад. Дар асоси принципи адолат шахс барои як кирдори ҷиноятиаш ду маротиба ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад. Якчанд намудҳои рақобати меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ вучуд дорад.

Рақобати меъёрҳои умумӣ ва махсус. Тибқи муқаррароти қисми 4 моддаи 20 КҶ ҚТ агар ҷиноят аз ҷониби меъёрҳои умумӣ ва махсус пешбинӣ шуда бошад, он гоҳ маҷмуи ҷиноят ҷой надорад ва ҷавобгарии ҷиноятӣ дар асоси меъёри махсус ба миён меояд. Масалан, муфаттиш хангоми пурсиши гумонбаршуда ўро бо роҳи зўрварӣ барои додани нишондод маҷбур мекунад. Кирдорҳои муфаттиш мумкин аст ҳам таркиби ҷинояти моддаи 314 КҶ ҚТ (сӯистифода аз ваколатҳои мансабӣ) ва ҳам бо моддаи 354 КҶ ҚТ (аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш ё суд маҷбур сохтан ба додани нишондод) банду баст карда шавад. Аммо кирдори мазкурро барои маҷмуи ҷиноятҳо банду баст кардан мумкин нест. Хангоми ҳал намудани масъалаи мазкур бояд дар назар дошт, ки меъёри моддаи 314 КҶ ҚТ меъёри умумӣ мебошад, зеро он барои тамоми намудҳои суистифода аз ваколатҳои мансабӣ пешбинӣ шудааст. Маҷбур сохтан барои додани нишондод бошад ин як намуд ҷиноятҳои хизматӣ мебошад ва танҳо дар ҳолатҳои мушаххас- хангоми бо

роҳи таҳдид, ирӯб ё кирдорҳои дигари ғайриқонунӣ гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда, ҷабрдида ё шохидро маҷбур намудан ба додани нишондод, инчунин коршиносро барои пешниҳоди хулоса маҷбур қаран, пайдо мешавад.

Бинобар ин, татбиқи меъёрҳои умумӣ ба муносибатҳои ваъҷар пешбинӣ карда мешавад. Аммо дар меъёрҳои махсус бошад, ҷинояти мушаххасе, ки қими таркибии меъёрҳои умумиро ташкил медиҳад, пешбинӣ карда мешавад. Воқеан меъёри моддаи 354 КҶ ҚТ меъёри махсус мебошад ва он ҳангоми ҳолати мазкур татбиқ карда мешавад.

Рақобати меъёрҳои бо ҳолатҳои сабуққунандаи ва вазнинқунандаи ҷазо. Ҳангоми пайдо шудани чунин рақобат бартариҷат ба меъёрҳо бо ҳолатҳои сабуққунанда дода мешавад. Масалан, ҳангоми одамқушӣ дар ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ кирдори содиршуда аломатҳои моддаи 104 ва моддаи 106 КҶ ҚТ дарбар мегирад. Меъёри моддаи 106 КҶ ҚТ нисбати меъёри моддаи 104 КҶ ҚТ сабуққунанда мебошад, бинобар ин кирдори содиршуда бояд бо моддаи 106 КҶ ҚТ бандубаст карда шавад.

Рақобати меъёрҳои махсус. Масалан, вақте, ки ҷинояти содиршуда аломатҳои якҷанд қисми моддаи КҶ ҚТ (тамаъҷуие, ки бо истифодаи зуроварӣ, аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ, бо мақсади ба даст овардани молу мулк ба миқдори махсусан калон- банди "б", қисми 2 моддаи 249 ва банди "б", қисми 4 моддаи 249 КҶ ҚТ). Ҳангоми банду бастии чунин кирдор, қоидаи зерин истифода мешавад.

Ҳангоми рақобати якҷанд қисмҳои модда, ки ҷавобгарии вазнинтарро дар бар мегирад, он қисме татбиқ карда мешавад, ки оқибати вазнинтарро дар бар гирифта, ба ифодаи пурра ва дақиқи ба ҷамъият хавфнокии кирдор ҳавола мекунад. Дар сунин ҳолат бояд дар қисми баёнотии ҳукми суд тамоми аломатҳои банду бастшавандаи кирдор дарҷ карда шавад. Дар ҳолати масаъалаи овардашуда кирдор бояд бо банди "б", қисми 4 моддаи 249 КҶ ҚТ банду баст карда шавад.

Рақобати қисм ва тамоми модда ҳангоме вучуд дорад, ки ягон ҷиноят якҷанд меъёрҳо, ки яке аз онҳо тамоми онро дар бар мегирад ва қисми дигараш қисми онро. Дар ин ҳолат қоидае амал мекунад, ки тибқи он ҳамаи меъёр ҷинояти содиршударо дар бар гирад. Масалан, агар одамрабӣ бо истифодаи

зуроварии барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок ё бо таҳдиди истифодаи чунин зӯрварӣ (банди "в" қисми 2 моддаи 130 КҶ ҚТ), ки боиси бардоштани зарари вазнин ба саломатии ҷабрдида (қ.1 моддаи 110 КҶ ҚТ), дар ин ҳолат ҷиноят бояд бо банди "в" қисми 2 моддаи 130 КҶ ҚТ банду баст карда шавад.

Ба ғайр аз ин, истисноӣ қоидаҳо оид ба маҷмуи ҷиноятҳо дар он ҳолатҳои низ ҷой доштаниш мумкин аст, ки агар ду ва ё зиёда ҷинояти содиршуда дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ ҳамчун ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо пешбинӣ шуда бошад. Қонунгузор бе асос пешбинӣ накардааст, ки ин ҳолатҳо на аломати таснифкунанда, балки ҳамчун ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо баромад мекунад. Дар мисоли дар боло овардашуда муайян шуда буд, ки зурварӣ (қисми меъёр) на ҳама вақт ба сифати чунин ҳолат баромад мекунад. Бинобар ин, дар ҳолатҳои мазкур банду бастро аз маҷмуи ҷиноятҳо талаб мекунад.

Аз ин рӯ, хангоми рақобати меъёр як ҷиноят таҳти аломатҳои кирдор, ки да ду ва ё зиёда меъёрҳои КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, вале яке аз онҳо интиҳоб карда мешавад. Дар маҷмуи идеалии ҷиноят як кирдор ба ду таҷовузҳои ҷиноятӣ амал мекунад, ки онҳо мустақилона бандубаст карда мешаванд.

Аҳамияти маҷмуи ҷиноятҳо дар он зоҳир мегардад, ки таъин кардани ҷазо дар асоси талаботи моддаи 67 КҶ ҚТ ба амал бароварда мешавад, яъне боиси ҷавобгарии вазнин мегардад. Бинобар ин, қонунгузор ба ҷамъият хавфнокии маҷмуи ҷинояти содиршуда ва шахсияти ҷиноятсодирнамударо ба назар гирифтааст. Ба ғайр аз ин, муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ мумкин аст аз 25 то 30 сол зиёд карда шавад, гарчанде ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз шаш моҳ то **бисту панҷ** сол муқаррар мешавад (қ.2 моддаи 58 КҶ ҚТ). Дар сурати қисман ё пурра ҷамъ кардани муҳлатҳои маҳрум сохтан аз озодӣ хангоми таъин намудани ҷазо аз рӯи маҷмуи ҷинояту ҳукмҳо, муҳлати ҳадди аксари маҳрум сохтан аз озодӣ набояд аз **си** сол зиёд бошад (қисми 4 моддаи 58 КҶ ҚТ).

§4. МАФҲУМ, АЛОМАТҲО ВА НАМУДҲОИ РЕТСИДИВИ ЧИНОЯТ

Ретсидив аз калимаи лотинии *recidivus* гирифта шуда, маънои баргарданда гирифтaro ифода мекунад. Дар КҶ ҚТ ҳамчун ҳолати вазнинкунандаи чазо пешбинӣ карда шудааст (банди "а" қисми 1 моддаи 62 КҶ ҚТ). Ҳангоми муайян намудани чунин шакли сершумории чиноятҳо, қонунгузор хусусиятҳои ба ҷамъият хавфнокии чинояти содиршуда ва шахсияти гунаҳкорро ба назар гирифтааст.

Дар асоси талаботи қисми 1 моддаи 21 КҶ ҚТ содир намудани чинояти қасдона аз тарафи шахсе, ки қаблан барои содир кардани чинояти қасдона доғи судӣ дорад, ретсидиви чиноят эътироф мешавад. Бинобар ин, ретсидиви чиноят дорои аломатҳои зерин мебошад:

1. Ретсидивро танҳо чиноятҳои қасдона ташкил карда метавонанд. Аломати мазкур яке аз аломатҳои фарқкунандаи маҷмӯи чиноят аз ретсидиви чиноят ба шумор меравад. Хусусияти қасдонаи кирдор аз дараҷаи баланди ба ҷамъият хавфнокии чиноят ва шахсияти гунаҳгор шаҳодат медиҳад. Тибқи муқаррароти банди 3 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2002 таҳти № 7 "Дар бораи таҷрибаи аз тарафи судҳо татбиқ намудани қонунгузори оиди ретсидиви чиноят" (бо тағйиротҳои, ки бо қарори Пленум аз 23 июни соли 2010 № 19 ворид карда шудаанд) барои чинояти содиршударо дар ҳолати ретсидив эътироф намудан, бояд ҳолатҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- ретсидивро танҳо чиноятҳои қасдона ташкил мекунад;
- аз ҷониби як шахс содир намудани на камтар аз ду чинояти қасдона;

- доштани доғи судӣ барои чинояти қаблан содирнамуда. Инчунин, тибқи талаботи банди 8 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 феввали соли 2005 таҳти № 1 "Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини чазо" (бо тағйиротҳои, ки бо қарори Пленум аз 30 июни соли 2011 № 3 ворид карда шудаанд) мувофиқи мазмунӣ моддаи 21 КҶ ҚТ ҳангоми ҳал кардани масъалаи мавҷуд будани ретсидиви чиноят аҳамият надорад, ки оё

чинояти қасдонае, ки барои он шахс бо ҳукми охирон маҳкум карда мешавад ё ин ки қаблан маҳкум шудааст, тамом шудааст ё нотамом мондааст ва ҳамчунин оё шахс иҷрокунанда ё шарикӣ ҳар кадоме аз ин чиноятҳо мебошад.

2. Чиноят бояд аз ҷониби шахсе содир карда шуда бошад, ки ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ расидааст.

Тибқи талаботи банди 7 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2002 таҳти рақами 6 "Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оиди чиноятҳои ноболиғон" дар назар доштан лозим аст, ки мутобиқи моддаи 425 КМҶ ҚТ муайян кардани синну соли ноболиғ ба гурӯҳи ҳолатҳои дохил мешаванд, ки доир ба парвандаҳои ноболиғон муайян карда шуданашон ҳатмӣ аст. Дар вақти муайян кардани синну соли ноболиғ дар назар доштан зарур аст, ки шахс ба синну соли, ки мувофиқи қонун ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида мешавад, на аз рӯзи таваллудаш, балки аз соати сифри шабона-рӯзи дигар мерасад.

Дар қисми 4 моддаи 21 КҶ ҚТ муайян карда шудааст, ки хангоми эътирофи ретсидиви чиноят доғи судӣ барои чинояте, ки шахс то синни ҳаҷдаҳсолагӣ содир намудааст, ба назар гирифта намешавад. Дар қисми 4 моддаи 21 КҶ ҚТ ҳамчунин махсус қайд карда шудааст, ки доғи судие, ки мувофиқи моддаи 84 КҶ ҚТ бардошта ё барҳам дода шудааст, хангоми эътироф намудани ретсидиви чиноят ба назар гирифта намешавад. Дар ин сурат хусусияти ҳар кадоме аз чиноятҳо (онҳо метавонанд айнан, яхела ва ё ҳархела бошанд), намуди ҷазои таъиншуда (ба истисноӣ ҳолатҳои эътироф намудани ретсидиви хавфнок ё махсусан хавфнок, ки маҳкум кардани шахсро барои қаблан содир намудани чиноят танҳо ба маҳрум сохтан аз озодӣ дар назар дорад), намуди муассисаи ислоҳӣ, ки дар он маҳкумшуда пеш ҷазоро адо намудааст ё адо карда истодааст (дар ҳолати маҳкум намудан ба маҳрум сохтан аз озодӣ) ва ғайра аҳамият надоранд. Судҳоро лозим аст ба инобат гиранд, ки доғи судӣ мумкин аст на танҳо бо тартибе, ки дар моддаи 84 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, балки боз бо қабули санади авф ва бахшиши ҷазо, ки дар ин бора возеҳан дар моддаҳои 82 ва 83 КҶ ҚТ шудааст, бардошта шавад (банди 6 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2002 таҳти № 7 "Дар

борои тачрибаи аз тарафи судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ оиди ретсидиви ҷиноят").

3. Доштани доғи судӣ барои ҷинояти қаблан содирнамуда. Доғи судӣ барои ҷинояте, ки нисбати он шартан татбиқ накардани ҷазо ё ин ки аз рӯи он мавқуф гузоштани иҷроӣ ҳукм татбиқ гардидааст, агар шартан татбиқ накардани ҷазо ё мавқуф гузоштани иҷроӣ ҳукм бекор карда нашуда бошад ва шахс барои адо намудани ҷазо ба ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ фиристода нашудааст, инчунин доғи судие, ки мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи моддаи 84 КҶ ҚТ барҳам хӯрдааст ё бардошта шудааст (банди "б" қисми 4 моддаи 21 КҶ ҚТ).

Дар КҶ ҚТ намудҳои ретсидив муайян карда шудаанд, ки инҳо ба шумор мераванд:

1. ретсидиви оддӣ;
2. ретсидиви хавфнок;
3. ретсидиви махсусан хавфнок.

Ретсидиви оддӣ ин намуди ретсидиве мебошад, ки дар он аломатҳои ретсидиви хавфнок ва махсусан хавфнок вучуд надоранд.

Ретсидиви ҷиноят дар ҳолатҳои зерин хавфнок доништа мешавад:

а) дар ҳолати содир намудани ҷинояти вазнин, агар ин шахс қаблан на камтар аз ду маротиба барои қасдан содир намудани ҷиноятҳои дараҷаи миёна бо маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шуда бошад;

б) дар ҳолати содир намудани ҷинояти вазнин, агар шахс қаблан барои содир намудани ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шуда бошад;

в) дар ҳолати содир намудани ҷинояти махсусан вазнин, агар ин шахс қаблан барои содир намудани ҷинояти вазнин ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шуда бошад (қисми 2 моддаи 21 КҶ ҚТ).

Аз моҳияти моддаи 21 КҶ ҚТ бармеояд, ки содир намудани ҷинояти вазнин аз ҷониби шахсе, ки барои содир кардани ҷинояти вазнин доғи судӣ дорад, ретсидиви хавфнок доништа мешавад.

Ретсидиви ҷиноят дар ҳолатҳои зерин махсусан хавфнок доништа мешавад:

а) дар ҳолати содир намудани ҷинояти вазнин, агар ин шахс қаблан ду маротиба барои содир намудани ҷиноятҳои вазнин ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шуда бошад;

б) дар ҳолати содир намудани ҷинояти махсусан вазнин, агар ин шахс қаблан ду маротиба барои содир намудани ҷиноятҳои вазнин маҳкум карда шудааст, ё ин ки қаблан барои содир намудани ҷинояти махсусан вазнин маҳкум шуда бошад (қисми 3 моддаи 21 КҶ ҚТ). Дар ин ҳолат шумораи ҷиноятҳо ва категорияи онҳо ба назар гирифта мешавад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ретсидив ба ду намуд ҷудо мешавад:

1. Ретсидиви умумӣ;
2. Ретсидиви махсус.

Ретсидиви умумӣ ҳангоми содир намаудани ҷиноятҳои гуногун ҷой дорад (масалан, содир кардани дуздӣ ва расонидани зарар ба саломатӣ).

Ретсидиви махсус бошад ҳангоме ҷой дорад, ки агар шахс ҷиноятҳои якхеларо содир намуда бошад (масалан, дуздӣ ва горагари).

Аҳамияти ретсидиви ҷиноят дар инҳо зоҳир мегардад:

1. Он ҳамчун ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо баромад мекунад;

2. Дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун аломатҳои таснифкунандаи ҷиноят баромад мекунад;

3. Моддаи 66 КҶ ҚТ қоидаҳои таъини ҷазо ҳангоми ҷой доштани ретсидиви ҷиноятро муайян мекунад. Ҷунонҷӣ, тибқи талаботи қисми 2 моддаи зикргардида муҳлати ҷазо дар ҳолати ретсидиви ҷиноятҳо на камтар аз нисфи муҳлати ҳадди аксари намуди ҷазои саҳте, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ шудааст, дар ҳолати ретсидиви хавфноки ҷиноятҳо - на камтар аз се ду ҳисса ва дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфноки ҷиноятҳо - на камтар аз чор се ҳиссаи муҳлати ҳадди аксари намуди ҷазои саҳте, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ гардидааст, буда наметавонад.

4. Барои шахсоне, ки бори аввал ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ барои содир намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин маҳкум шудаанд ва инчунин ҳангоми ретсидиви ҷиноят, агар маҳкумшуда ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адо карда истода

бошад ё қаблан ин намуди ҷазоро адо карда бошад - дар колонияҳои ислоҳии дорои низоми саҳт ва дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок, инчунин барои маҳкумшудагоне, ки нисбати онҳо ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин шудааст ё ҷазои қатл тибқи тартиби бахшиши ҷазо ба маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст - дар калонияҳои ислоҳии дорои низоми махсус ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда мешавад (қисми 5 моддаи 58 КҶ ҚТ).

БОБИ 13.

ҲОЛАТҲОЕ, КИ ЧИНОЯТ БУДАНИ КИРДОРРО ИСТИСНО МЕКУНАД

- §1. Мафҳум ва намудҳои ҳолатҳое, ки чиноят будани кирдорро истисно мекунад**
- §2. Мудофиаи зарурӣ**
- §3. Расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахсе, ки чиноят содир намудааст**
- §4. Зарурати ниҳой**
- §5. Маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ**
- §6. Таваккали асоснок**
- §7. Иҷрои фармон ё амр**

§1. МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ ҲОЛАТҲОЕ, КИ ЧИНОЯТ БУДАНИ КИРДОРРО ИСТИСНО МЕКУНАД

Ҳолатҳое, ки чиноят будани кирдорро истисно мекунад ин ҳолатҳое мебошанд, ки бо расонидани зарар ва бо намуди зоҳирӣ ба чиноят монанд алоқаманд буда, вале бо моҳияти иҷтимоӣ ва ҳуқуқии худ чиноят намебошанд.

Ба инҳо дохил мешаванд: 1) мудофиаи зарурӣ; 2) расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки чиноят содир намудааст; 3) зарурати ниҳой; 4) маҷбуркунии рӯҳӣ ё ҷисмонӣ; 5) таваккали асоснок; 6) иҷрои фармон ё амр.

Дар боби баррасишаванда қонунгузор воситаи муқобилгузори кирдори ғайриҷиноиро бо чиноятӣ бо мақсади дақиқ тафриқагузорӣ намудан истифода намудааст.

Бартараф намудани ҳислати расонидани зарар дар ҳолатҳои мазкур метавонад бо ҳолатҳои гуногун шарҳ дода шаванд. Ҳамин тавр, ҳангоми мудофиаи зарурӣ, агар мудофиакунанда зарар расонад ҳам, вале арзишҳои қонунӣ ва манфиатҳое, ки ба ҷамъият хавфнокии кирдори ӯ ва аломатҳои моддии чиноятро истисно мекунад, ҳимоя менамояд. Асосҳои монандии қонунӣ будани кирдор ҳангоми дастгир кардани шахсе, ки чиноят со-

дир намудааст, вучуд дорад. Ҳангоми зарурияти ниҳой зарурияти расонидани зарар бо аз байн бурдани хавфнокии зиёд асоснок карда мешавад. Маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, ки ба содир кардани ҷиноят оварда мерасонад, ба иродаи шахс таҳдид мекунад, ки дар ин ҳолат ҷиноят будани кирдор истисно карда мешавад. Таваккали асоснок бо ба даст овардани арзишҳои иҷтимоии мусбӣ равона карда шудааст. Меъёр оид ба иҷро кардани фармон ё амр ҷавобгариро нисбати зертобеъ, ки ба субъекти ҳокимият имконият намедиҳад то зертобеаш ба ҷавобгарии беасос кашида шавад, ба танзим мебарорад.

Қонунгузор муқаррарот оид ба ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, ҳамчун меъёрҳои ҳуқуқӣ ҷиноятӣ эътироф кардааст, чунки танҳо Кодекси ҷиноятӣ муқаррар мекунад, ки кадом кирдор ҷиноят аст ва кадом кирдор ҷиноят нест. Ин институтҳо барои мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва ҷимояи самараноки ҳуқуқҳои шахс, ҷомеа ва давлат мусоидат мекунад.

§2. МУДОФИАИ ЗАРУРӢ

Дар раванди бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ асоси ҳуқуқии баҳодии кирдорро, ки дар ҳолати мудофияи зарурӣ содир шудааст, ҳолати қонунӣ расонидани зарар ташкил медиҳад.

Ҳангоми бандубасти кирдор, ки бо қонуни ҷиноятӣ он ба гурӯҳи ҳолатҳое дохил карда шудааст, ки ҷиноят будани онро истисно мекунад, бояд шартҳое, ки ба таҷовуз ба содир кардани ҷиноят дахл доранд (ба сифати аломати объективии мудофияи зарурӣ), муайян карда шаванд ва бо аломатҳои ба ҷамъият муфид ва кирдори аз лиҳози иҷтимоӣ қобили қабул муқобил гузошта шаванд.

Мафҳуми расмии мудофияи зарурӣ дар моддаи 40 КҶ ҚТ дода шудааст. Мувофиқи он ҳаракате, ки дар ҳолати мудофияи зарурӣ, яъне ҳангоми ҷимояи шахсият ва ҳуқуқҳои мудофиякунанда ё шахси дигар, манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи ҷомеа ё давлат аз таҷовузи барои ҷамъият хавфнок бо роҳи расонидани зарар ба таҷовузокунанда содир шудааст, агар ин таҷовуз бо зӯрварӣ барои ҳаёти мудофиякунанда ё шахси дигар

хавфнок бошад, ё ин ки бо таҳдиди бевоситаи истифодаи чунин зӯроварӣ алоқаманд бошад, ҷинойт ҳисобида намешавад.

Ҳимоя аз таҷовузи ба зӯроварӣ марбутнабуда, ё таҳдиди истифодаи чунин зӯроварӣ, ки барои ҳаёти мудофиакунанда ё шахси дигар хавфнок нест, танҳо дар он вақт қонунӣ ҳисобида мешавад, ки агар зимнан ба аз ҳадди мудофияи зарурӣ баромадан роҳ дода нашуда бошад, яъне ҳаракати қасдонае, ки баръало ба хусусияту дараҷаи хавфнокии таҷовуз мувофиқ нест.

Ҳаракатҳои шахси мудофиакунанда, ки дар натиҷаи таҷовузи нобахангом ба вучуд омадаанд, баромадан аз ҳадди мудофияи зарурӣ ҳисоб намешавад, агар шахс имконияти ба таври объективӣ баҳо додани дараҷа ва хусусияти хавфнокии таҷовузро надошта бошад.

Шахс, сарфи назар аз имконияти ҳалос шудан аз таҷовуз, новобаста аз тайёрии касбӣ ё дигари тайёрии махсус ё мақоми хизматиаш ё имконияти ба шахсони дигар ё мақомоти ҳокимият барои кӯмак муроҷиат карданаш, ба мудофияи зарурӣ ҳуқуқ дорад.

Қасдан барангехтани иғвои таҷовуз бо мақсади расонида-ни зарар, мудофияи зарурӣ ҳисоб намешавад.

Ҳар шахс ҳуқуқ дорад, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худ, шахсони дигар, ҷомеа ё давлатро муҳофизат намояд. Мудофияи зарурӣ ин ҳуқуқи субъективии ҳар як шахс аст.

Мудофия бояд қонунӣ сурат гирифта бошад. Шартҳои қонунӣ будани мудофияи зарурӣ одатан ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

- шартҳое, ки ба таҷовуз хосанд;
- шартҳое, ки ба мудофия хосанд.

Шартҳои ба таҷовуз хосбуда инҳоянд:

- а) таҷовуз бояд ба ҷамъият хавфнок бошад;
- б) таҷовуз бояд воқеӣ бошад;
- в) таҷовуз бояд ба таври ҳақиқӣ ҷой дошта бошад.

Ҳуқуқ ба мудофия танҳо дар мавриди ҷой доштани шартҳои мазкур ба вучуд меояд. Шарт нест, ки мудофия аз кирдорҳои ҷинойткорона вобаста бошад. Барои пайдо намудани ҳуқуқ ба мудофия танҳо барои ҷамъият хавфнок будани таҷовуз кофӣ

аст. Бинобар ин, мудофиаи зарурӣ аз таҷовузи шахсони ному-
каллаф ё хурдсол низ имконпазир аст.

Воқеӣ будани таҷовуз чунин маъно дорад, ки таҷовуз ба
оғозшавӣ наздик аст, ё оғоз шудааст ва ҳанӯз ҷой дорад (ҳанӯз
тамом нашудааст). Ин ҳолат аз таҳдид тавассути сухан, имову
ишора, нишон додани силоҳ ва ғайра маълум мегардад.

Мудофиаи зарурӣ ҷой надорад, агар мудофиакунанда ба
шахси таҷовузкор баъди бартараф шудани таҷовуз ё ба охир
расидани таҷовуз, ки зарурияти татбиқи воситаҳои мудофиаро
аз байн мебарад, зарар расонида бошад. Дар ин гуна ҳолат ҷа-
вобгарӣ аз рӯи асосҳои умумӣ ба вучуд меояд (дар баъзе мод-
даҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ барои содир намудани кирдори
ҷиноятии муайян, масалан, одамкушӣ, таркиби алоҳида ҳанго-
ми баромадан аз ҳадди мудофиаи зарурӣ пешбинӣ шудааст).

Таҷовуз бояд воқеӣ бошад. Ҳаёли будани таҷовуз ҳуқуқ ба
мудофиаи заруриро ба вучуд намеорад. Мудофиаи зарурӣ на
фақат дар тасаввуроти шахси мудофиакунанда, балки ҳақиқа-
тан мавҷуд бошад. Аломати воқеан ҷой доштани таҷовуз имкон
медихад, ки мудофиаи заруриро аз мудофиаи фаразӣ чудо
намеом.

Ҳангоми мудофиаи фаразӣ таҷовуз дар тасаввуроти шахс
ҷой дорад, вале он ба таври воқеӣ мавҷуд нест. Оқибатҳои ҳу-
қуқии мудофиаи фаразӣ аз рӯи қоидаҳои саҳви воқеӣ муайян
карда мешавад. Дар чунин ҳолатҳо мумкин аст шахс барои кир-
дори аз беэҳтиётӣ содиршуда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида
шавад ва ё мумкин аст умуман тақриби ҷиноят ҷой надошта бо-
шад. Агар шахс вобаста ба ҳолатҳои қор фикр карда бошад, ки
таҷовуз ба таври воқеӣ ҷой дорад ва саҳви тасаввуроти худро
дарк накарда бошад ва вобаста ба ҳолатҳои қор дарк ҳам карда
наметавонист, ҷавобгарии ҷиноятӣ истисно карда мешавад.

Шартҳои, ки барои мудофиа аз таҷовузи барои ҷамъият
хавфнок ҳосанд:

а) шахс ҳуқуқи ҳимоя намудани на танҳо манфиатҳои худ,
балки манфиатҳои дигар шахсон, давлат ва ҷамъиятро дорад;

б) мудофиа бо роҳи расонидани зарар танҳо ба шахси таҷо-
вузкунанда сурат мегирад, яъне зарар бояд фақат ба таҷовузкор
расонида шуда, шахсони сеюм аз он зарар набинанд;

в) мудофиа бояд аз ҳад нагузашта бошад.

Мудофиа бояд саривактӣ бошад, яъне вобаста ба замон бо таҷовузи барои ҷамъият хавфнок мувофиқат намояд. Агар ба шахси мудофиакунанда вақти ба охир расидани таҷовуз номаълум бошад, расонидани зарар ба шахси таҷовузкор мудофиаи зарурӣ эътироф шуданаш мумкин аст.

Баромадан аз ҳадди мудофиаи зарурӣ ҳаракати қасдонае доништа мешавад, ки баръало ба хусусияту дараҷаи хавфнокии таҷовуз мувофиқ нест.

Мудофиа фақат дар шакли ҳаракатҳои фаъолона сурат гирифта метавонад. Ҳаракатҳои мудофиакунандаи шахс ин амалҳои иродавӣ мебошанд.

Аломати объективии мудофиаи зарурӣ ҳангоми мудофиаи зарурӣ ин расонидани зарари қонунӣ мебошад.

Аломати субъективии мудофиаи зарурӣ бошад, ҳам лаҳзаҳои иродавӣ ва ҳам зехниро дар бар мегирад.

Лаҳзаҳои зехнӣ: шахси мудофиакунанда дарк мекунад, ки амалҳои таҷовузкор ба ҷамъият хавфнок, гунаҳгорона ва зиддиҳуқуқӣ мебошанд, вобаста ба ин ӯ ҳуқуқ пайдо мекунад, ки аз таҷовузи мазкур манфиатҳои қонуниро ҳимоя намояд, инчунин пешбинӣ мекунад, ки дар натиҷаи амалисозии ҳуқуқи худ ба мудофиа оқибатҳои манфӣ фаро мерасанд, яъне ба шахси таҷовузкор зарари қонунӣ расонида мешавад.

Лаҳзаҳои иродавӣ: бинобар ҷой доштани зарурат ба ҳимояи манфиатҳои худ, шахсони дигар, давлат ва ҷамъият аз амалҳои таҷовузкорона мудофиакунанда хохиши расонидани зарари қонуниро дорад.

Ҳуқуқ ба мудофиаро ҳар шахс новобаста аз тайёрии касбӣ ё дигари тайёрии махсус ё мақоми хизматиаш доро мебошад.

Т.Г. Шавгулидзе менависад: «Асос нест, ки ҳуқуқ ба мудофиаи заруриро аз амалҳои шахсони гирифтори бемории рӯҳӣ ва хурдсолон маҳрум намеом, зеро имконияти амал намудан бо мақсади ҳимояи манфиати мушаххаси қонунӣ ҷой дорад»¹⁹⁹.

Сарфи назар аз ин ки ҳуқуқ ба мудофиаи заруриро ҳар шахс дорад, вале ба андешаи мо зарурати чунин васеъ кардани доираи субъектони ҳуқуқ ба мудофиа ҷой надорад. Дар ҳар су-

---

¹⁹⁹ Шавгулидзе Т.Г. Необходимая оборона. Тбилиси, 1966. С.82.

рат чунин субъектон бояд ба як қатор талабот ҷавобгӯ бошанд. Пеш аз ҳама, шахси мудофиакунанда бояд:

- мақсади мудофиаи заруриро ба роҳбарӣ гирифта бошад;
- дарк намояд, ки мудофиаи заруриро ба анҷом расонида истодааст;
- бегуноҳона рафтор намояд;
- мукаллаф бошад;
- ба синни муқарраркардаи қонунгузорию ҷиноятӣ расида бошад.

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои боло ба чунин ҳулосаҳо омадан мумкин аст:

– кирдорҳое, ки дар натиҷаи онҳо ба шахси таҷовузукунанда аз ҷониби мудофиакунанда зарар расонида мешавад, мавриди бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ қарор мегирад;

– асоси ҳуқуқии бандубасти кирдоре, ки дар ҳолати мудофиаи зарурӣ содир карда мешавад, таркиби мудофиаи зарурӣ мебошад (шартҳое, ки ҳуқуқ ба мудофиаро ба вучуд меоранду ба таҷовуз дахл доранд, ба таркиби мудофиаи зарурӣ ба сифати аломати объективии он дохил мешаванд);

– ҳолати қонунан расонидани зарар, ки хангоми Ҳимояи шахсият ва ҳуқуқи мудофиашаванда ё дигар шахсон содир мешавад, асоси воқеӣ барои бандубасти ҳуқуқии ҷиноятии ин ҳаракатҳо мебошанд.

§3. РАСОНИДАНИ ЗАРАР ҲАНГОМИ ДАСТГИР КАРДАНИ ШАХСЕ, КИ ҶИНОЯТ СОДИР НАМУДААСТ

Гузориши масъала оид ба баҳодихии ҳуқуқии ҷиноятии қонунан расонидани зарар хангоми дастгир кардани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, нав намебошад. Ин масъала дар замонҳои муосир низ аҳамияти хурд гом накардааст.

Дар таҷрибаи чунин баҳодихӣ воқеӣ гардид, чунки дар баърибари дигар падидаҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ дар Қисми умумии ҚҶ ҚТ чунин падида бо номи расонидани зарар хангоми дастгир кардани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст (моддаи 41 ҚҶ ҚТ) пайдо шуд.

Вале дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ то ҳол муносибати қобили қабул дар ҳалли масъалаи баҳодихии ҳуқуқии ҷиноятии

кирдоре, ки хангоми дастгир намудани шахси чиноят содир-намуда зарар мерасонад, коркард нашудааст. Баҳоидиҳии кирдоре, ки барои расонидани зарар хангоми дастгир намудани шахси чиноят содиркарда равона шудааст, бояд дар раванди бандубасти ҳуқуқии чиноятӣ чунин амалҳо сурат гирад.

Дастгир намудани чинояткор бо расонидани зарар ба ӯ аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок доништа мешавад. Дар ин кирдор аломатҳои объективӣ ва субъективӣ таркиби қонунан расонидани зарар хангоми дастгир намудани шахсе, ки чиноят содир кардааст, ба назар гирифта мешавад. Баҳоидиҳии ин аломатҳо имкон медиҳанд бандубасти ҳуқуқии расонандаи зарар хангоми дастгир намудани шахсе, ки чиноят содир кардааст, амалӣ карда шавад. Бо чунин гузориши масъала дар адабиёти ҳуқуқӣ на ҳама мувофиқанд. Масалан, В.В. Орехов ақидаи дигар оид ба ин масъала дошта, ду гурӯҳи шартхоро барои қонунӣ эътироф кардани зарари расонидашуда хангоми дастгир кардани шахси чиноят содиркарда чудо мекунад:

1) шартҳои қонунӣ будани амалишавии ҳуқуқ ба дастгиркунӣ;

2) шартҳои қонунӣ будани расонидани зарар ба чинояткор хангоми дастгиркунӣ²⁰⁰.

Асоси ҳуқуқии бандубасти кирдоре, ки бо он хангоми дастгир намудани шахси чиноят содиркарда зарар расонида мешавад, таркиби қонунан расонидани зарар хангоми дастгиркунӣ мебошад, ки дар он унсурҳои зерин бояд чудо карда шаванд:

- объект;
- тарафи объективӣ;
- субъект;
- тарафи субъективӣ.

Таркиби расонидани зарар хангоми дастгир намудани шахсе, ки чиноят содир кардааст, ин низоми якдигарро пурқунанда ва аломатҳои объективӣ ва субъективӣ кирдори қонунӣ ва аз лиҳози иҷтимоӣ қобили қабулро муайянқунанда аст, ки дар қонуни чиноятӣ мустаҳкам шуда, асоси ҳуқуқии муайян карда-

---

²⁰⁰ Орехов В.В. Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключающие преступность деяний. СПб., 2003. С.115.

ни қонунӣ будани расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷинойт содир намудааст, мебошад.

А.А. Арямов ва М.А. Якунков ҳангоми амалӣ сохтани баҳодиҳии ҳуқуқии ҷинойтии расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷинойт содир намудааст, шартҳои зерини қонунӣ будани чунин зарарро пешниҳод кардаанд:

- шартҳое, ки ба ҷинойти содиршуда дахл доранд;
- шартҳое, ки ба шахсияти ҷинойткори дастгиршуда дахл доранд;
- шартҳое, ки ба шароити дастгиркунӣ дахл доранд;
- шартҳое, ки ба тарзҳои дастгиркунӣ дахл доранд²⁰¹.

Объекти кирдори қонунӣ, ки ҳангоми дастгир намудани шахси ҷинойт содиркарда ба он зарар расонида мешавад, муносибатҳои ҷамъияти баромад мекунад, ки бо қонуни ҷинойтӣ ҳифз карда шуда, дар натиҷа ба ӯ зарар расонида мешавад. Кирдоре, ки бо он ба объекти ҳифзи ҳуқуқии ҷинойтӣ ҳангоми дастгир намудани шахс зарар расонида мешавад, дар оқибатҳои муайян зоҳир меёбад. Ба сифати қонунан расонидани зарар ҳангоми дастгиркунии шахсе, ки ҷинойт содир кардааст, зарарро бояд ҷудо намуд, ки ҳам дар маҳрум кардани озодии шахсии инсон, ҳам дар расонидани зарар ба муносибатҳои ҷамъияти, ки ба ҳимояи ҳаёт ва саломатии инсон равона шудааст, инчунин моликият ифода меёбад. Мувофиқи ин ба сифати объекти расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷинойт содир кардааст, муносибатҳои ҷамъияти баромад мекунад, ки барои ҳимояи озодии шахсӣ, ҳаёт ё саломатии инсон, инчунин моликият равона шудаанд. Ба чунин ҳулоса дар натиҷаи таҳлили қонунгузорӣ (моддаи 41 КҶ ҚТ) омадан мумкин аст.

Баромадан аз доираи чораҳое, ки барои дастгир намудани шахсе, ки ҷинойт содир кардааст, мувофиқнамоии баръалои хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ ҷинойте, ки шахси дастгиршуда содир намудааст ва шароити дастгирнамоӣ, вақте, ки ба шахс бидуни зарурат баръало зарари зиёд расонида ме-

---

²⁰¹ Арямов А.А., Якунков М.А. Вопросы теории и практики применения институтов необходимой обороны, крайней необходимости и причинения вреда при задержании лица, совершившего преступление. Челябинск, 2004. С.112-138.

шавад. Ба сифати чунин зарар маҳдуд кардани озодиро ба мӯхлати дурудароз мисол овардан мумкин аст, сарфи назар аз он ки чунин маҳдуднамоии озодӣ бо истифодаи зӯроварӣ алоқаманд набошад ҳам.

Дар иртибот бо ин Л.Н. Смирнов чунин ақида дорад, ки агар шахс ҳангоми дастгир шудан аз озодии ҳаракат кардан маҳрум шуда, мувофиқан объекти ҳифзшаванда – озодии шахсӣ зарар дида бошад, вале зарар ба объекти дастгиркунии ҳуқуқии ҷиноятӣ – ҳаёт, саломатӣ ва молу мулк нарасида бошад, барои баррасии ҳаракат оид ба дастгиркунии шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, ҳамчун қонунан расонидани зарар (моддаи 41 КҶ ҚТ) асос нест²⁰². Бо чунин ақида розӣ шудан мумкин нест.

Аввалан, ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки барои ҷимояи озодии шахсии инсон равона шудаанд (дар баробари дигар объектҳо – ҳаёт, саломатӣ ва моликият), мумкин аст қонунан зарар расонида шавад. Ҳангоми дастгир намудан расонидани зарар ба шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, асос намедиҳад, ки нисбати ин шахс қонуни ҷиноятӣ оид ба ҳифзи озодии шахсии инсон дигар амал намекунад. Ҳарчанд ин шахс ҷинояткор бошад ҳам, қонуни ҷиноятӣ манфиатҳои ўро низ ҳифз мекунад. Бинобар ин, қонуни ҷиноятӣ иҷозат намедиҳад, ки озодии шахси ҷиноят содиркарда бидуни ягон асос ба мӯхлати тӯлонӣ маҳдуд карда шавад. Чунин шуморида мешавад, ки шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, танҳо аз зӯроварӣ ва таҷовуз ба моликияташ ҳифз карда мешавад, аммо озодии шахсиаш инкор карда мешавад. Чунин муносибат ба принципи ҷимояи баробари объекти ҳуқуқии ҷиноятӣ хилоф буда, аз мазмуни қонуни ҷиноятӣ низ чунин маъно барнамеояд.

Дуҷум, амале, ки ҳангоми дастгир намудани шахси ҷинояткор ба ў зарар мерасонад, зоҳиран ба ҷиноят монанд аст, вале ба туфайли истисно шудани он аз ҷониби ҳуди қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят эътироф карда намешавад. Ба сифати объекти ҳифзи ҳуқуқии ҷиноятӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ эътироф карда мешаванд, ки барои ҷимояи озодии инсон равона шудаанд, ҳатто дар ҳолате ки сӯйқасд бе зӯроварӣ содир мешавад. Вобаста

---

²⁰² Ниг.: Смирнова Л.Н. Уголовно-правовое регулирование задержания лица, совершившего преступление. СПб., 2005. С.129-139.

намудани объекти ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ аз мавҷуд будан ё набудани истифодаи зӯрварӣ ҳангоми дастгир намудан нодуруст аст. Ин муносибат чунин маъно дорад, ки дар муайян намудани объекти зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, маҳдуд баҳогузори карда мешавад.

Дар асл констраксияи қонунгузори ном ва мазмуни моддаи 41 КҶ ҚТ чандон дақиқ нест. Дар номи моддаи 41 КҶ ҚТ омадааст: «Расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст». Матни қисми якуми моддаи мазкур низ чунин аст: ҳаракатҳое, ки ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда бо мақсади ба мақомоти ҳокимият супурдан ё пешгирии имконияти ҷиноятҳои навро содир кардани ба ӯ зарар расонидаанд, агар бо воситаҳои дигар дастгир намудани чунин шахс ғайриимкон бошад ва дар айни замон чораҳои зарурии бо ин мақсад андешидашуда аз ҳад набаромада бошанд, ҷиноят ҳисоб намешаванд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки амали моддаи мазкур танҳо нисбат ба шахсе дахл дорад, ки «ҷиноят содир кардааст». Саволе ба миён меояд, ки шахси содиркардаи ҷиноят кист? Ин шахсест, ки нисбат ба ӯ ҳукми суд баромадааст. Гузашта аз он, мувофиқи моддаи 20 Конституцияи ҚТ ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад. Пас, магар то ин замон ҳангоми дастгир намудани шахс ба ӯ зарар расонидан мумкин нест? Албатта, шарҳи дақиқ ба чунин ҳулоса меорад. Вобаста ба ин, матни моддаи 41 КҶ ҚТ ба тавзеҳ низ ниёз дорад. Бояд ба ивази иборои «шахси ҷиноят содиркарда» иборои «шахсе, ки дар кирдорҳои аломатҳои ҷиноятҳои пешбиникардаи Қисми махсуси КҶ ҚТ мавҷуд аст» дар он ҷой дода шавад. Танҳо дар чунин ҳолат расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, рафтори қонунӣ эътироф шуда, боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ намегардад.

Ҳамин тавр, ба сифати объекти расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, бояд дар баробари муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки барои ҷимояи ҳаёт, саломатӣ ва моликият равона шудаанд, ҳамчунин муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки барои ҷимояи озодии шахсии инсон равона шудаанд, ҷудо карда шавад.

Объекти расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки чиноят содир кардааст, моликият, ҳаёт ва саломатии дигар шахсон, ки ба шахси дастгиршаванда мансуб нестанд, шуда наметавонанд.

Шароити расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки чиноят содир кардааст, аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногун муайян карда мешавад, ки асосиашон инҳо мебошанд:

– саҳеҳии маълумот дар бораи вазнинии кирдори бо қонуни чиноятӣ манъшуда, ки шахс содир кардааст (тайёри дидааст ё сӯикасд намудааст) ва бо ҳаракатҳои худ нияти пинҳон шудан аз адолати судиро кардааст, инчунин нияти ин шахс оид ба идома додани кирдори чиноятӣ;

– муқобилият ба дастгирнамоӣ, яъне ҳаракате, ки барои нишон додани зиддият равона шудааст ва аз ҷониби шахси дастгиршаванда нисбат ба субъекти дастгиркунӣ нишон дода мешавад;

– саҳеҳии маълумот оид ба хавфнокии ҷамъиятӣ доштани шахсияти дастгиршаванда, ки маълумот дар бораи кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда (содиршаванда) вазнинии он, инчунин чиноятҳои пештар содирнамудаи ўро дар бар мегирад;

– дигар маълумот дар бораи хусусияти шахсияти дастгиршаванда (омодагии ҷисмонӣ, омодагӣ ба зиддият, воситаҳо барои нишон додани муқобилият ва ғайра).

Нишондиҳандаҳои зикршуда, ки шароити дастгиркуниро тавсиф медиҳанд, ба субъекти дастгиркунӣ имкон медиҳанд, ки оид ба расонидани зарар ба шахси дастгиршаванда қарор қабул намояд, ё, баръакс, ба он нишон медиҳанд, ки зарурат ба расонидани зарар ба шахси дастгиршаванда ҷой надорад, дар акси ҳол зарари расонидашуда ғайриқонунӣ доништа мешавад.

Ҷой ва вақти содир намудани чиноят ба шароит дохил мешаванд ва аҳамияти мустақил надоранд. Масалан, дастгир намудани шахс дар торикӣ ба шароит дахл дорад, вале ба баҳодихии зарурати расонидани зарар ҳангоми дастгир намудан таъсир намерасонад.

Дар баробари ин баҳодихии дигар аломати объективӣ – робитаи сабабӣ байни ҳаракатҳои субъекти дастгиркунӣ ва зарар, яъне оқибати чунин дастгиркунӣ барои бандубасти ҳуқуқии чиноятӣ муҳим аст, зеро он яке аз аломатҳои мебошад, ки

дар асоси он қонунӣ ё ғайриқонунӣ будани дастгиркунӣ муайян карда мешавад.

Тарафи субъективии қонунан расонидани зарар дар дарки ғоиданокии ҷамъиятӣ, самтнокии иродавии ҷунин рафтор ифода меёбад. Шахси дастгиркунанда ҳамаи хусусиятҳои воқеӣ ва иҷтимоии рафтори содиркардаашро дарк мекунад. Дар байни ҷунин хусусиятҳо муҳимтаринаш мавҷуд набудани имконияти ноил шудан ба натиҷаи мусбат бо дигар роҳ мебошад. Субъекти дастгиркунӣ дарк менамояд, ки агар нисбат ба шахсе, ки дастгир менамояд, ягон чора дар намуди расонидани зарар наандешад, ин шахс ба мақомоти давлатӣ супорида намешавад ва гузашта аз он имконият дорад, ки амалҳои ҷинояткоронаи худро идома диҳад.

Рафтори субъекти дастгиркунӣ, ки натиҷаи зухуроти ботинии ўст, муносибати субъективии ўро бо зарари расонидааш ифода мекунад. Ҷанбаҳои ботинӣ ва зохирии он дар робитаи зич қарор дошта, ҳангоми бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ бояд ҳаматарафа баҳо дода шавад.

Аломати дигари муҳими тарафи субъективии рафтори ҳуқуқии баррасишаванда ин мақсад мебошад, ки барои овардани шахси ҷиноят содиркарда ба мақомоти давлатӣ ва пешгирӣ намудани имконияти содир намудани ҷиноятҳои нав равона шудааст. Мавҷуд набудани ҷунин мақсад нишонҳои он аст, ки кирдори шахс набояд ҷун ҳаракате, ки барои расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахси ҷиноят содирнамуда бандубаст карда шавад. Ҷунин менамояд, ки дар ин ҳолат мақсади шахс на дастгир намудан, балки расонидани зарар аст, ки нодуруст мебошад. Зарар дар ин ҷо на мақсад, балки воситаи содир намудани ҷиноят мебошад. Вобаста ба ин, ақидаи Г.В. Бушуев дар мавриди он ки расонидани зарар ба ҷинояткор бо мақсади фақат аз байн бурдани имконияти саркашӣ аз дастгирнамоӣ мебошад, шубҳанок менамояд²⁰³.

Дастгир намудани шахси ҷиноят содир карда бо расонидани зарар ба ў мақсади асосӣ ва ягонаи ҷунин дастгиркунӣ мебошад. Пешгирӣ намудани имконияти содир намудани ҷиноятҳои

---

²⁰³ Бушуев Г.В. Социальная и уголовно-правовая оценка причинения вреда преступнику при задержании. Горький, 1976. С.43.

нав бояд ба сифати асоси иловагии ин мақсад баррасӣ намуд. Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки дастгир намудан ва овардани шахс ба мақомоти давлатӣ бо мақсади минбаъд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ӯ сурат мегирад.

Субъекти дастгиркунӣ дилхоҳ шахс мебошад, ки ба синни муқарраршудаи ҷавобгарии ҷиноятӣ расидааст. Дар баробари ин, дар имконияте, ки баъзе гурӯҳи одамон доранд, тафовут мавҷуд аст. Дар асоси ин ду гурӯҳи субъектони дастгиркуниро ҷудо кардан мумкин аст:

– шахсоне, ки ваколати махсус, аз ҷумла барои дастгиркунии шахс доранд;

– дигар шахсоне, ки чунин ваколати махсус надоранд.

Барои шахсони ваколатдори махсус дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, уҳдадорӣ мебошад, на ҳуқуқ. Шахсе, ки барои дастгир кардани ҷинояткор ваколатдор нест, ҳар вақт метавонад аз амалисозии он даст кашад, вале шахси ваколатдор наметавонад аз дастгирнамоӣ даст кашад. Дар акси ҳол ин амал боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ худӣ субъекти дастгирнамоӣ мегардад. Субъекти барои дастгирнамоӣ ваколатдор ҳуқуқи истифодаи силоҳи оташфишонро низ ҳангоми дастгирнамоӣ дорад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили ин институт ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

– таркиби расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, ин модели назариявӣ ба ҳисоб меравад, ки дорои аҳамияти амалӣ мебошад. Зеро ба ҳам муқобил гузоштани таркиби расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст ва аломатҳои мушаххаси кирдор оид ба дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст бо расонидани зарар ба ӯ имкон медиҳад, ки чунин рафтори шахс нисбатан дуруст баҳо дода шавад;

– кирдоре, ки дар натиҷаи он ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, қонунан зарар мерасонад, боиси бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ мегардад;

– асоси ҳуқуқии бандубасти кирдор оид ба дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, бо расонидани зарар ба ӯ таркиби расонидани зарар ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, мебошад;

– ҳолати қонунан расонидани зарар, ки ҳангоми дастгир намудани шахсе, ки чиноят содир кардааст, асоси воқеии бандубасти ҳуқуқии чиноятии ин ҳаракат мебошад.

§4. ЗАРУРАТИ НИҲОӢ

Дар назарияи ҳуқуқи чиноятӣ ба масъалаи татбиқи муқаррарот оид ба зарурати ниҳой кам диққат дода шудааст. Гузашта аз он, аксари муҳаққиқоне, ки масъалаи мазкурро таҳлил намудаанд, асосан ба масъалаҳои чиноят набудани расонидани зарар ҳангоми зарурати ниҳой диққат додаанд. Олимоне, ки шартҳои қонунан расонидани зарарро дар ҳолати зарурати ниҳой баррасӣ намудаанд, онҳоро ба якҷанд гурӯҳ чудо мекунанд. Масалан, С.Ф. Милоков шартҳои қонунӣ будани расонидани зарарро ҳангоми зарурати ниҳой ба гурӯҳҳои зерин чудо кардааст:

1) шартҳое, ки ба хавфи фарорасидаи таҳдидкунанда дахл доранд;

2) шартҳое, ки зарари расонидашударо бо мақсади пешгирии намудани ин ҳатар тавсиф медиҳанд.

Дар навбати худ гурӯҳи якум шартҳои ба чамъият хавфнокӣ воқеӣ будан, гурӯҳи дуюм шартҳои расонидани зарар ба шахсони сеюм ҳамчун роҳи ягонаи бартарарф намудани хавфро дар бар мегирад²⁰⁴.

В.В. Орехов ду гурӯҳи шартҳоро чудо кардааст:

1) шартҳои қонунӣ будани зарурати ниҳой, ки ба ҳатари таҳдидкунанда дахл доранд;

2) шартҳои қонунӣ будани зарурати ниҳой, ки ба бартарарф намудани ҳатар дахл доранд²⁰⁵.

Яке аз аввалин муҳаққиқоне, ки дар атрофи бандубасти ҳуқуқии чиноятии зарурати ниҳой сухан рондааст, Н. Розин мебошад²⁰⁶.

---

²⁰⁴Милоков С.Ф. Асари зикршуда. С.124.

²⁰⁵ Ниг.: Орехов В.В. Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключющие преступность деяния. СПб, 2003. С.127-133. Ҳамин гуна ақидаро И.П. Портнов низ доро мебошад. Ниг.: Портнов И.П. Крайняя необходимость в свете нового уголовного законодательства// Журнал российского права. 1998. № 4-5.

Таҳқиқи кирдорҳое, ки дар ҳолати зарурати ниҳой содир карда мешаванд, ҳамчун зуҳуроти ҳуқуқӣ ва ҷудо кардани таркиби зарурати ниҳой ҳамчун модели амали баррасишаванда барои амалисозии бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ боиси дуруст ба роҳ мондани амалияи ҳуқукатбиққунӣ мегардад. Набояд фаромӯш сохт, ки яке аз хусусиятҳои ҳолати зарурати ниҳой ҳамчун ҳолате, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, он аст ки чунин кирдор зоҳиран ба ҷиноят монанд аст. Гузашта аз он, қонунан расонидани зарар ҳангоми зарурати ниҳой танҳо дар ҳолате дуруст баҳо дода мешавад, ки бандубасти ҷиноят амалӣ карда шавад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дар масъалаи тартиби амалисозии бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, аз ҷумла кирдорҳое, ки дар ҳолати зарурати ниҳой содир карда мешаванд, ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Баъзе олимони пешниҳоддоранд, ки дар таркиби рафтори қонунӣ, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, бояд объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ ҷудо карда шавад²⁰⁷.

Қисми дигари олимони чунин андешадоранд, ки истифодаи қиёс бо таркиби ҷиноят дуруст нест, бинобар ин, дар мавриди зарурати ниҳой бояд се гуруҳи аломатҳо ҷудо карда шавад:

1) аломатҳое, ки ба ҳатари таҳдидқунанда мансуб аст: моҳиятӣ ва бевосита будан;

2) аломатҳое, ки ба баргараф намудани ҳатар мансуб аст: мақсади баргараф намудани ҳатар ҳимояи манфиатҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда мебошад;

3) аломатҳое, ки ба зарари расонидашуда мансуб аст: расонидани зарар ба ҳамон манфиати бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда, ки вайрон кардани он боиси баргараф кардани ҳатар мегардад²⁰⁸.

---

²⁰⁶ Ниг.: Розин Н. О крайней необходимости: Уголовно-юридическое исследование. СПб., 1899. С.228.

²⁰⁷ Ниг., масалан: Баулин Ю.В. Основания, исключяющие преступность деяния. Киев, 1989. С.43-44.

²⁰⁸ Ниг.: Благов Е.В. Применение уголовного права (теория и права). Дисс. докт.юр.наук. Ярославль, 2004. С.285.

Ба ақидаи мо агар таркиби зарурати ниҳой танҳо тавассути як қатор аломатҳо тавсиф ёбад, пас бандубасти ҷинойт дар ҳаҷми пурра амалӣ намешавад.

Мувофиқи моддаи 42 КҶ ҚТ дар ҳолати зарурати ниҳой, яъне барои рафъи хавфи бевосита ба ҳаёт, саломатӣ ва ҳукуку манфиатҳои қонунии ин шахс ё шахсони дигар, манфиатҳои ҷомеа ё давлат таҳдидкунанда, расонидани зарар ба манфиатҳое, ки КҶ муҳофизат мекунад, агар рафъи ин хавф бо воситаҳои дигар номумкин бошад, ҷинойт ҳисоб намешавад, агар зимнан зарурати ниҳой аз ҳад нагузашта бошад.

Барои он ки кирдори ҳангоми зарурати ниҳой содиршуда чун ҷинойт доништа нашавад, ҷой доштани шартҳои зерин зарур аст:

1) шартҳое, ки хоси хавфи таҳдидкунанда мебошанд. Ин шартҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) хавф мумкин аст аз ҳаракату равандҳои гуногун ба вучуд ояд. Масалан, аз кирдорҳои одамон, қувваҳои табиӣ, корношоҷии техникаю механизмҳои гуногун, ҳучуми ҳайвонот, равандҳои физиологияи гуногуне, ки дар организми инсон ҷараён мегиранд (гуруснагӣ, ташнагӣ ва ғайра), ҳамзамон дучор шудан бо ду уҳдадорӣ задухӯрди манфиатҳо, ки иҷрои ҳар ду тибқи талаботи қонунгузорӣ ҳатмӣ аст, вале бо сабабҳои объективӣ иҷрои онҳо ҳамзамон имконнопазир аст;

б) хавф бояд воқеӣ бошад;

в) хавф бояд ҳақиқӣ бошад, на ин ки ҳаёли (фаразӣ);

2) шартҳое, ки хоси муҳофизатанд. Ин шартҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

а) ҳангоми зарурати ниҳой зарур аст, ки манфиатҳои гуногуни аз тарафи қонун муҳофизатшаванда ҳифз карда шаванд;

б) зарар бояд ба шахси сеюм расонида шавад;

в) рафъи ин хавф бо воситаҳои дигар номумкин бошад;

г) рафъи хавф аз ҳад нагузашта бошад.

Мувофиқи қисми 2 моддаи 42 КҶ ҚТ расонидани зараре, ки ба хусусияту дараҷаи хавфи таҳдидкунанда ва ҳолатҳои рафъи хавф баръало мувофиқ набуда, дар натиҷа ба манфиатҳои қонунан муҳофизатшаванда баробари зарари пешгиришуда ё аз он бештар зиён оварда шуда бошад, он аз ҳад гузаронидани зарурати ниҳой эътироф мешавад. Чунин азҳадгузаронӣ танҳо

дар ҳолати қасдан расонидани зарар боиси ҷавобгарӣ мегардад.

Ҳангоми арзёбии қонунӣ будани кирдори дар ҳолати зарурати ниҳой содиршуда инҳо ба назар гирифта мешаванд:

- хусусияту дараҷаи хавфи рафъшаванда,
- воқеият ва наздикии фаро расидани он,
- имконияти воқеии шахс дар мавриди пешгирӣ намудани он,

- вазъи рӯҳии ӯ дар ҳолати бамиёномада,
- ҳолатҳои дигар.

Ба сифати субъекти зарурати ниҳой шахси воқеии ба синни муқарраркардаи қонунгузории ҷиноятӣ расида баромад карда метавонад. Шахсоне, ки ба синни муқарраршудаи ҷавобгарии ҷиноятӣ нарасидаанд ва ё номукаллаф мебошанд, ба сифати субъекти зарурати ниҳой баромад карда наметавонанд, чунки чунин амал ҳатто дар ҳолати берун баромадан аз ҳадди зарурати ниҳой умуман ҷиноят дониста намешавад ва ё дарки чунин амал аз ҷониби онҳо имконнопазир аст.

Дар асоси таҳлилҳои болоӣ ба як қатор хулосаҳо омадан мумкин аст:

– кирдоре, ки дар натиҷаи зарурати ниҳой ба дигар шахс зарар мерасонад, боиси бандубасти ҷиноятӣ мегардад;

– асоси ҳуқуқии бандубасти кирдоре, ки дар ҳолати зарурати ниҳой содир шудааст, таркиби зарурати ниҳой мебошад;

– ҳолати қонунан расонидани зарар ҳангоми бартаараф намудани хавфе, ки ба ҳаёт, саломатӣ ва ҳуқуқу манфиатҳои қонунии ин шахс ё шахсони дигар, манфиатҳои ҷомеа ё давлат таҳдид мекунанд, асоси воқеии бандубасти ин ҳаракатҳо мебошад;

– зарурати ниҳой бояд дар маҷмӯъ баҳо дода шавад: бояд ҳам аломатҳои субъективӣ ва ҳам аломатҳои объективӣ ба инобат гирифта шаванд;

– ба сифати субъекти зарурати ниҳой танҳо шахсони воқеии мукаллафи ба синни муқарраркардаи ҷавобгарии ҷиноятӣ расида баромад карда метавонанд.

§5. МАЧБУРКУНИИ ЧИСМОНӢ Ё РӢХӢ

Заминаи ҳуқуқии бандубасти кирдорҳоро хангоми маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ моддаи 43 КҶ ҚТ Тоҷикистон ташкил медиҳад. Мувофиқи он расонидани зарар ба манфиатҳои бо КҶ ҚТ муҳофизатшаванда дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, агар дар натиҷаи чунин маҷбуркунӣ шахс ҳаракати (беҳаракати) худро идора карда натавонад, ҷиноят ҳисоб намешавад.

Зимнан, масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои расонидани зарар ба манфиатҳои бо КҶ ҚТ муҳофизатшаванда дар натиҷаи маҷбуркунии рӯҳӣ, инчунин дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ, ки дар асари он шахс имконияти идора кардани амали худро нигоҳ доштааст, бо назардошти муқаррароти моддаи 42 КҶ ҚТ ҳал мешавад.

Дар асоси ин муқаррароти КҶ ҚТ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки масъалаи бандубасти кирдорҳо хангоми маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ дар ҳамбастагии зич бо асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ қарор дорад.

Асоси ҷавобгарии ҷиноятиро на ҳама кирдори барои ҷамъият хавфнок, балки кирдорҳои иродавӣ ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, дар ҳолате, ки шахс дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, ба кирдори барои ҷамъият хавфнок роҳ диҳад, яъне дар ҳолате, ки шахс кирдорҳои худро идора карда натавонад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад ва ин гуна кирдорҳо ҷиноят низ доништа намешаванд.

Бандубаст хангоми маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ дар асоси меъёрҳои қонунгузории амалкунанда сурат мегирад.

Амали инсон дар ҳолати маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ дорои маҳакҳои субъективӣ ва объективӣ мебошад, ки дар асоси онҳо метавон баҳогузории ҷиноятӣ намуд. Барои бандубасти дурусти ҳуқуқии ҷиноятии содир намудани кирдор таҳти маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ муайян намудани чунин асосҳо зарур аст. Ин асосҳо ҳолати қонунан расонидани зарар мебошанд. Ба ҳайси асоси ҳуқуқӣ барои бандубасти кирдор таҳти маҷбуркунӣ бошад, таркиби маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ ба-ромад мекунад.

Таркиби маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ ин маҷмӯи аломатҳои субъективӣ ва объективӣ яқдигарро пурракунандаи

рафтори қонунӣ ва аз лиҳози иҷтимоӣ тоқатпазир мебошад, ки дар қонуни ҷиноятӣ мустаҳкам гардида, асос барои он мегардад, ки зарари тахти маҷбуркунӣ ё рӯҳӣ расонидашуда қонунӣ доништа шавад²⁰⁹.

Чунин тахмин карда мешавад, ки бандубасти кирдоре, ки тахти маҷбуркунии ҷисмонӣ ва ё рӯҳӣ содир мешавад, мисли бандубасти кирдоре, ки дар ҳолати зарурати ниҳой содир мешавад, амалӣ бояд кард. Чунин ақида беамина нест. Мувофиқи қисми 2 моддаи 43 КҶ ҚТ масъалаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои расонидани зарар ба манфиатҳои бо КҶ муҳофизатшаванда дар натиҷаи маҷбуркунии рӯҳӣ, инчунин дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ, ки дар асари он шахс имконияти идора кардани амали худро нигоҳ доштааст, бо назардошти муқаррароти моддаи 42 КҶ ҚТ ҳал мешавад. Яъне, қонунгузор истифодаи чунин навъи қиёсо иҷозат додааст. Вале дарки дақиқ ва якраңги он дуруст набуда, ба баъзе паҳлуҳои он бояд равшанӣ андохт:

1) муқаррароти мазкур оид ба истифодаи моддаи 42 КҶ ҚТ на танҳо ба масъалаи бандубасти кирдоре, ки тахти маҷбуркунӣ содир шудааст, дахл дорад, балки масъалаи баҳодихии рафтори шахсеро, ки тахти маҷбуркунӣ қарор гирифта, имконияти идора кардани ҳаракатҳои худро дошт, дар назар дорад. Аз ин рӯ, дар ин муқаррарот сухан дар бораи рафтори шахсе меравад, ки берун аз расонидани зарари қонунӣ қарор дорад (яъне бо гузаштан аз ҳадди он);

2) бандубасти кирдоре, ки тахти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ содир шудааст, бешубҳа хусусиятҳои худро дорад, ки онро аз бандубасти кирдорҳое, ки дар ҳолати зарурати ниҳой содир шудааст, фарқ мекунонад.

Аломатҳои асосии тарафи объективи маҷбуркунии ҷисмонӣ ва рӯҳӣ дар қисми 1 моддаи 43 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд. Аломати асосии тарафи объективи маҷбуркунӣ ин шароити ҷойдошта мебошад. Онро КҶ ҚТ чунин тасвир кардааст: агар дар натиҷаи чунин маҷбуркунӣ шахс ҳаракати (беҳаракатии)

---

²⁰⁹ Ақидаи дигар низ дар сарчашмаҳо вомехӯрад. Ниг.: Веселов Е.Г. Физическое и психическое принуждение как обстоятельство, преступность деяния: Дис. ... канд.юрид.наук. Краснодар, 2002. С.130-164.

худро идора карда натавонад. Шартҳое, ки ба хавфнокӣ ҳангоми маҷбуркунӣ дахл дорад, мавҷуд будан, воқея будан, бо воситаҳои муқаррарӣ бартаарафнашаванда будан мебошанд, ки аломатҳои объективии кирдори баррасишавандаро ташкил медиҳанд.

Объекти қонунан расонидани зарар ин ҳамон чизест, ки ба он кирдор равона шудааст, инчунин ҳамонест, ки ба он зарар расонида мешавад ё чунин таҳдид ба миён меояд.

Объекти мазкурро қонунгузорию ҷиноятӣ дар намуди манфиатҳои бо КҶ ҚТ муҳофизатшаванда тасвир намудааст. Инро чун тарзи ифодае, ки ҷанбаи техникаи ҳуқуқӣ дорад, шарҳ додан мумкин аст, яъне қонунгузор бо ҳамин роҳ калимаҳоро сарфа кардааст. Чунин тахмин кардан мумкин аст, ки ба ғайр аз манфиат боз муносибатҳои ҷамъиятӣ ва неъматҳо низ объекти зарари қонунӣ расонидашуда буда метавонанд.

Тарафи субъективии кирдоре, ки таҳти маҷбуркунӣ содир карда мешавад, муносибати зехнӣ ва иродавии субъекти маҷбуршаванда мебошад. Шахсе, ки кирдори ба ҷамъият хавфнокро содир мекунад, моҳият ва оқибатҳои онро дарк мекунад. Субъекти мазкур воқеяро дарк менамояд, вале бинобар таҳти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ қарор доштани зарари нисбатан камтарро мерасонад. Агар шахс ҳамин лаҳзаро дарк накунад, аз лиҳози маҳаки субъективӣ кирдори ӯ на чун содир намудани кирдоре, ки таҳти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ содир шудааст, балки чун тасодуф (беғуноҳ расонидани зарар – моддаи 31 КҶ ҚТ) бояд баррасӣ шавад. Сабаб дар он аст, ки тибқи муқаррароти қонунгузорию ҷиноятӣ ҳангоми содир намудани кирдор таҳти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ, шахс бояд дар натиҷаи чунин маҷбуркунӣ ҳаракати (беҳаракатии) худро идора карда натавонад.

Ба сифати субъекте, ки таҳти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ кирдори хилофи манфиатҳои муҳофизатшавандаи КҶ ҚТ – ро содир мекунад, шахси воқеии муқаллафи ба синни муқарраршудаи ҷавобгарии ҷиноятӣ расида баромад карда метавонад.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлилҳои зикргардида ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

– кирдоре, ки тахти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ содир карда мешавад, бояд мавриди бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ қарор гирад;

– асоси ҳуқуқии бандубасти кирдорҳоро ҳангоми маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ таркиби маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ташкил медиҳад;

– ҳолати қонунан расонидани зарар асос барои бандубасти ҳаракат тахти маҷбуркунии мебошад;

– шартҳои, ки ба хавфнокӣ ҳангоми маҷбуркунии дахл до-ранд, мавҷуд будан, воқеӣ будан, бо воситаҳои муқаррарӣ бар-тарафнашаванда будан мебошанд, ки аломатҳои объективии кирдори баррасишавандаро ташкил медиҳанд;

– тафовути асосӣ дар байни кирдоре, ки тахти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ содир карда мешавад, аз кирдоре, ки дар ҳолати зарурати ниҳой содир мешавад, маҳаки субъективӣ мебошад;

– кирдоре, ки тахти маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ содир карда мешавад, аз кирдоре, ки дар ҳолати зарурати ниҳой со-дир мешавад, бо лаҳзаи иродавӣ фарқ мекунанд, яъне бо муно-сибати субъективии шахс нисат ба амали худ.

§6. ТАВАККАЛИ АСОСНОК

Мувофиқи моддаи 44 КҶ ҚТ расонидани зарар ба ман-фиатҳои бо КҶ ҚТ муҳофизатшаванда ҳангоми таваккали асос-нок ҷиҳати ноил шудан ба мақсади барои ҷомеа ғоиданок ҷи-ноят ҳисоб намешавад.

Таваккал дар ҳолате асоснок эътироф мешавад, ки агар ноил шудан ба мақсади мазкур бо ҳаракати (беҳаракатии) ба таваккал марбутнабуда номумкин бошад ва шахсе, ки ба тавак-кал роҳ додааст, барои пешгирии намудани зарар ба манфиат-ҳои бо КҶ ҚТ муҳофизатшаванда тамоми чораҳои заруриро андешида бошад.

Чунин намудҳои таваккали асоснокро фарқ кардан мумкин аст:

– таваккали илмӣ ва таҷрибавию конструкторӣ (яъне та-ваккале, ки барои ноил шудан ба ягон натиҷаи илмӣ, санҷиши коршоямӣ ва ё муфидии ихтироъ ва ғайра равона шудааст. Ма-салан, истифодаи дорувории нав);

– таваккали истехсолӣ (яъне таваккале, ки барои расидан ба мақсадҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ё бартараф намудани натиҷаҳои зараровари ғаъолияти истехсолӣ бо роҳи дар хатар гузоштани манфиатҳои ҳимояшаванда равона шудааст);

– таваккали хоҷагӣ;

– таваккали тиҷоратӣ;

– таваккали ташкили идоракунӣ ва ғайра.

Дар сарчашмаҳо бо таснифи дигар дучор омадан мумкин аст. Масалан, аз руи хислати изҳори ирода таваккал озод ва маҷбурӣ, аз рӯи дараҷаи омодагӣ - пешакӣ омодашуда ва ногаҳонӣ ҷудо мешавад²¹⁰.

А.Ю. Шурдумов шартҳои зерини қонунӣ будани таваккали асоснокро ҷудо кардааст:

– мавҷудияти оқибати муфиди ҷамъиятӣ;

– имконнопазирии ноил шудан ба натиҷа тавассути дигар ҳаракатҳои, ки бо таваккал алоқаманд нест;

– зараре, ки дар натиҷаи таваккали асоснок эҳтимолан фаро мерасад, набояд ногузир бошад, яъне дараҷаи эҳтимолияти он паст буданаш лозим аст;

– шахсе, ки таваккали асоснок мекунад, бояд ҷораҳои кофиро барои бартарафсозии оқибатҳои зарарнок андешад²¹¹.

Мо низ чунин мешуморем, ки барои он ки таваккал асоснок ва кирдори содиршуда ҷиноят эътироф нашавад, аломатҳои зерин бояд ҷой дошта бошанд:

1) таваккал бояд танҳо барои ноил шудан ба натиҷаҳои муфиди ҷамъиятӣ равона шуда бошад;

2) ноил шудан ба натиҷаҳои муфиди мазкур тавассути дигар ҳаракатҳои қонуние, ки таваккалӣ нестанд, имконнопазир бошад;

3) шахсе, ки таҳти таваккал амал мекунад, тамоми ҷораҳои бод андешад, ки зарар пешгирӣ карда шавад;

4) таваккал набояд баръало бо таҳдиди ҳалокати одамон, ғалокати экологӣ ё офати ҷамъиятӣ алоқаманд бошад. Мувофиқи қисми 3 моддаи 44 КҶ ҚТ агар таваккал баръало бо таҳ-

---

²¹⁰ Ниг.: Бабуринов В.В. Риск как основание дифференциации уголовной ответственности: Автореф. дис. ... канд.юрид.наук. Омск, 2009. С.11.

²¹¹ Шурдумов А.Ю. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Автореф. дис. ... канд.юрид.наук. М., 2003. С.126-127.

диди ҳалокати одамон, фалокати экологӣ ё офати ҷамъиятӣ алоқаманд бошад, он асоснок эътироф карда намешавад.

Кирдоре, ки таҳти таваккали асоснок содиршуда доништа мешавад, зоҳиран кирдори ҷиноятиро боқӣ мемонад, бинобар ин он бояд ҳатман мавриди бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ қарор гирад.

Асоси ҳуқуқии бандубасти кирдор, ки дар ҳолати таваккали асоснок содир карда мешавад, таркиби таваккали асоснок мебошад, ки дар он унсурҳои объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ мавҷуданд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ во-баста ба ин ақидаи дигар низ мавҷуд аст²¹².

Таркиби таваккали асоснок ин маҷмӯи аломатҳои субъективӣ ва объективии яқдигарро пуррақунандаи рафтори қонунӣ ва аз лиҳози иҷтимоӣ қобили қабул мебошад, ки дар қонуни ҷиноятӣ мустаҳкам гардида, асоси ҳуқуқӣ барои муайян намудани қонунӣ будани расонидани зарар дар ҳолати таваккали асоснок мебошад. Ҷудо намудани он аҳамияти назариявӣ дорад.

Баҳодиҳии ҳуқуқии ҷиноятӣ рафтори шахс дар асоси таркиби таваккали асоснок имкон медиҳад, ки чунин кирдор қонунӣ доништа шавад ва аз ҷиноят рафтори мазкур фарқ карда шавад.

Ба сифати объекти кирдори қонунӣ ҳангоми таваккали асоснок муносибатҳои ҷамъиятӣ, инчунин арзишҳои (манфиатҳои) иҷтимоие баромад мекунанд, ки бо қонуни ҷиноятӣ ҳифз карда мешаванд. Агар дигар манфиатҳои бо қонунгузори ҷиноятӣ мавриди ҳифз қарорнадошта таҳти таҳдид қарор гиранд ё зарар бинанд, рафтори шахс чун таваккали асоснок баррасӣ намегардад.

Ба сифати объекти кирдорҳои мазкур таваккали баръало бо таҳдиди ҳалокати одамон, фалокати экологӣ ё офати ҷамъиятӣ алоқаманд эътироф карда намешаванд. Ин хулоса аз мазмуни қисми 3 моддаи 44 КҶ ҚТ бармеояд. Бо ҳамин хусусият байни таваккали асоснок ва зарурати ниҳой (мудоғибаи зарурӣ) тафовут ҷой дорад.

---

²¹² Ниг.: Шумков А.С. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния: Дис. ... канд.юрид.наук. М., 2006. С.54-99; Ильохов А.А. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния: Дис. ... канд.юрид.наук. М., 2001. С.119-151.

Байни ҳаракатҳои таваккалона ва оқибати фарорасида дар намуди зарар ба манфиатҳои ҳифзкунандаи қонунӣ, ки сарфи назар аз чораҳои андешидашуда фаро расидаанд, бояд робитаи сабабӣ муайян карда шавад. Яъне, масъалаи андешидани чора барои бартарафсозии ин оқибатҳо аҳамияташ камтар нест. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки рафторе, ки пеш аз кирдори таваккалона содир мешаваду тамоюли бартарафсозии фарорасии оқибатҳои зарарнокро дорад ва худӣ рафтори таваккалона бошад мавриди баҳодихии ҳуқуқии ҷиноятӣ қарор мегирад.

Аз ин рӯ, баъзе муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки аломатҳои таваккали асоснокро бояд ба ду гурӯҳ ҷудо намоем:

а) аломатҳои таваккали асоснокро бояд ба ду гурӯҳ ҷудо намоем:

а) аломатҳои таваккали асоснокро бояд ба ду гурӯҳ ҷудо намоем:

б) аломатҳои таваккали асоснокро бояд ба ду гурӯҳ ҷудо намоем:

Чунин тахмин кардан мумкин аст, ки ҷудо намудани аломатҳои таваккали асоснокро ба ду гурӯҳ мазкур дар таҷриба боиси баҳодихии нисбатан дурусти кирдор дар ҳолати таваккал намегардад. Баҳодихии ҳуқуқии ҷиноятӣ аксаран аз андешидани шудани чораҳои ҷиҳати бартарафсозии оқибатҳои вобаста аст, бинобар ин, маҳз ҳамин масъала муҳим мебошад.

Дар сарчашмаҳои баъзан бо баҳсҳои дучор омадан мумкин аст, ки дар атрофи таваккали асоснок дар шакли ҳаракат ё беҳаракатӣ содир шудан ба миён омадааст²¹⁴. Ба андешаи мо чунин баҳс беҳуда аст, зеро байни таваккали асоснок ва чораҳои ҷиҳати бартарафсозии оқибатҳои зарарнок бояд фарқ гузошт.

Таваккали асоснокро дар тафовут аз мудофияи зарурӣ ва зарурати ниҳой ҳаракати андешашуда ва ба нақша гирифташуда мебошад. Шахсе, ки таҳти таваккали асоснок фаъолият кардан мехоҳад, дар байни чандин ҳаракати имконпазир ҳамонро интихоб мекунанд, ки нисбатан дуруст, асоснок, эҳтимолияти фа-

---

²¹³ Ниг.: Захарова С.С. Обоснованный риск в уголовном праве Российской Федерации. Дис. ... канд.юрид.наук. Рязань, 2005. С.8.

²¹⁴ Ниг., масалан: Орешкина Т. Обоснованный риск в системе обеспечения обязательств, исключающих преступность деяния// Уголовное право. 1999. № 1. С.20-21; Захарова С.С. Китоми ишорашуда. С.70 ва ғайра.

рорасии оқибати зарарноки камтарро дошта, чораҳои чиҳати пешгирии фарорасии онҳоро низ дорост.

Аломати субъективии таваккали асоснок ин дарк намудани таҳти таваккали асоснок рафтор намудан аз ҷониби худи шахс мебошад. Даркнамони мазкур аз рӯи маҷмӯи ҳолатҳои кор ва шароити мавҷуда муайян карда мешавад.

Дигар аломати субъективӣ ин тамоюли иродавии рафтори шахс дар шароити таваккал мебошад.

Субъекти ҷинойт дар шароити таваккали асоснок шахси воқеии мукаллаф мебошад, ки пурра амалҳои таҳти таваккал содиркунандаи худро дарк менамояд. Ҳамчунин зарур аст, ки ин субъект ба синни ҷавобгарии ҷинойтии муқарраршуда расида бошад.

Дар асоси таҳлилҳои болоӣ ба хулосаи зерин омадан мумкин аст:

– таркиби таваккали асоснок ин мафҳуми назариявӣ аст, ки дорои аҳамияти амалиявӣ низ мебошад, зеро ҳангоми баҳамгузори таркиби таваккали асоснок ва аломатҳои мушаххаси кирдор, ки дар ҳолати таваккал содир карда шудааст, баҳо додани рафтори шахсе, ки кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) таваккалӣ содир мекунад, муҳим аст;

– кирдоре, ки дар натиҷаи он қонунан ба шахси дигар зарар мерасад, бояд мавриди бандубасти ҳуқуқии ҷинойтӣ қарор гирад;

– асоси ҳуқуқии бандубасти кирдор, ки дар шароити таваккал содир мешавад, таркиби таваккали асоснок мебошад;

– ҳолати қонунан расонидани зарар, ки дар натиҷаи содир кардани кирдор дар шароити таваккал расонида шудааст, асоси воқеӣ барои бандубасти ҳуқуқии ҷинойтии ин ҳаракат (беҳаракатӣ) мебошанд.

§7. ИҶРОИ ФАРМОН Ё АМР

Дар қонунгузори ҷинойтии замони шӯравӣ масъалаи ҷинойт эътироф нашудани кирдорҳо ҳангоми иҷрои фармон ё амр «фаромӯш» шуда буд. Бо қабул гардидани КҶ нави ҚТ аз соли 1998 ин масъала ба таври дигар ҳал мешавад, яъне кирдори маз-

кур ҳамчун ҳолати истиснокунандаи ҷавобгарии ҷиноятӣ эътироф карда шуд.

Мувофиқи моддаи 45 КҶ ҚТ расонидани зарар ба манфиатҳои бо КҶ муҳофизатшаванда аз ҷониби шахсе, ки бо мақсади иҷроӣ ҳатмии фармон ё амри мувофиқи тартиби муқарраргардида ба ӯ додашуда амал кардааст, ҷиноят намебошад. Барои расонидани ҷунин зарар шахсе ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки фармон ё амри ғайриқонунӣ додааст.

Шахсе, ки бо мақсади иҷроӣ фармон ё амри ғайриқонунӣ қасдан ҷиноят содир кардааст, бо асосҳои умумӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

Иҷро накардани фармон ё амри баръало ғайриқонунӣ ҷавобгарии ҷиноятиро истисно мекунад.

Ба ақидаи С.Ф. Милуков зарурат ба падидаи кирдорҳои хангоми иҷро кардани фармон ё амр дар қонунгузорию ҷиноятӣ ҷой надорад, зеро он як намуди зарурати ниҳой мебошад²¹⁵. Вале ба ақидаи мазкур розӣ шудан душвор аст, чунки иҷро кардани фармон ё амр дорои хусусиятҳои ба худ хос аст, ки аз зарурати ниҳой фарқ мекунад.

Асос барои бандубасти кирдор оид ба иҷроӣ фармон ё амр воқеан расонидани зарар ба манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда мебошад, асоси ҳуқуқии бандубасти кирдор, таркиби иҷроӣ фармон ё амр мебошад. Таркиби иҷроӣ фармон ё амр ин маҷмӯи аломатҳои субъективӣ ва объективӣ рафтори қонунӣ ва аз лиҳози иҷтимоӣ тоқатпазири яқдигарро пуррақунанда мебошад, ки дар қонуни ҷиноятӣ мустаҳкам гардида, асоси ҳуқуқии муайян намудани қонунӣ будани расонидани зарар ҷиҳати иҷроӣ фармон ё амр мебошад.

Муносибати субъективӣ шахсе, ки ҷиҳати иҷроӣ фармон ё амр кирдори зарароварро содир мекунад, дар дарк намудани уҳдадорӣ худ ҷиҳати иҷроӣ фармон ё амр ифода меёбад. Дар баъзе соҳаи фаъолият он ҳатмӣ мебошад. Масалан, дар хизмати ҳарбӣ, фаъолияти нақлиётӣ, иҷроӣ вазифа дар мақомоти корҳои дохилӣ ва ғайра. Шахс дарк менамояд, ки фармон ё амри иҷрошаванда қонунӣ мебошад. Фармон ё амр дар ҳолате қонунӣ доништа мешавад, ки ба талаботи зерин ҷавобгӯ аст:

---

²¹⁵ Ниг.: Милуков С.Ф. Асари зикршуда. С.140.

- аз чониби роҳбар ба шахси тобеъ дода шудааст;
- аз доираи ваколоти роҳбар берун намебарояд;
- шаклаш тибқи талаботи муқарраркардаи қонун мебошад;
- мазмунаш ба қонун зид набошад.

Агар аз чониби шахси иҷроқунанда ғайриқонунӣ будани фармон ё амр маълум бошад, ҳолати истисноқунандаи ҷиноят будани кирдор татбиқ карда намешавад. Дар ин ҳолат шакли гуноҳ аҳамият дорад. Агар шахс зарар дидани манфиатҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшавандаро дарк намояд, вале бидуни асосҳои кофӣ худбоварона чунин шуморад, ки зарар пешгирӣ карда мешавад, рафтори ӯ қонунӣ дониста мешавад. Ҳамчунин дар ҳолате, ки имконияти фарорасии зарарро шахс пешбинӣ накунад, вале дар сурати бодикқатӣ ва дурандешии зарурӣ мебоист ва метавонист он оқибатҳоро пешбинӣ кунад, амалаш қонунӣ дониста мешавад. Танҳо шахсе бо асосҳои умумӣ ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешавад, ки бо мақсади иҷрои фармон ё амри ғайриқонунӣ қасдан ҷиноят содир кардааст. Намуди қасд аҳамият надорад.

Танҳо дар сурати ҷой доштани шартҳои зикршуда барои расонидани зарар шахсе ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешавад, ки фармон ё амри ғайриқонунӣ додааст.

Ба сифати субъекти иҷрои фармон ё амр шахси воқеии муқаллафи ба синни муқарраршудаи ҷавобгариҳои ҷиноятӣ расида мебошад, ки пурра хислати ҳаракатҳои худро дарк менамояд. Ин шахс дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд уҳдадории иҷрои фармон ё амрро дошта бошад.

Дар асоси таҳлилҳои болоӣ ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

– бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ бояд дар асоси таркиби иҷрои фармон ё амр сурат гирад;

– ҳолати қонунан расонидани зарар, ки дар натиҷаи иҷрои фармон ё амр расонида шудааст, асоси воқеии бандубасти ҳуқуқии ҷиноятӣ ин ҳаракат (беҳаракатӣ) мебошад;

– кирдоре, ки ҷиҳати иҷрои фармон ё амр содир карда мешавад, аз дигар ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, фарқ мекунад (аз рӯи субъект, тарафи субъективӣ, шароити иҷрои фармон ё амр).

БОБИ 14.

МАФҲУМ, АЛОМАТҲО ВА МАҚСАДИ ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ

§1. Мафҳум ва аломатҳои ҷазои ҷиноятӣ

§2. Мақсади ҷазо

§1. МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ

Дар асоси талаботи қисми 1 моддаи 46 КҶ ҷазо чораи маҷбуркунии давлатие мебошад, ки бо ҳукми суд таъин карда мешавад. Он нисбати шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эътироф шудааст, татбиқ гардида, аз маҳрум ё маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои шахс, ки дар КҶ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, иборат мебошад.

Моҳияти ҷазо аз маҳрум кардан ва ё маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои муайяни маҳкумшуда иборат мебошад, ки маънои расонидани маҳдудияти хусусияти ахлоқӣ, ҷисмонӣ ва молу мулкидоштаро дорад. Ин ба муқаррароти қисми 2 моддаи 29 Эълонию умумии ҳуқуқи башар муҳолифат намекунад, ки тибқи он “Ҳар як инсон дар бобати татбиқи ҳуқуқи озодиҳои худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъмини эътирофу эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои дигарон ва қонеъ гардонидани талаботи одилонаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудахолии умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст”. Инчунин мутобиқи қисми 3 моддаи 14 Конститутсияи ҚТ маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конститусионӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳати аҳолӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво доништа мешавад.

Ҷазо бо ҷавобгарии ҷиноятӣ алоқаи ногузастанӣ дорад: он як шакли амалишавии ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад. Ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо бо ҷазо маҳдуд карда нашудааст, балки ин-

чунин дигар чораҳои маҷбурии дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятиро (масалан, чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббидоштаро) низ дарбар мегирад ва бинобар ин мафҳуми он васеътар мебошад.

Шаш аломатҳои ҷазои ҷиноятӣ вучуд дорад:

1. Ҷазо – ин ҷораи маҷбурунии давлатӣ. Ин аломат маъноӣ онро дорад, ки:

1.1. Ҷазоро танҳо қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ карда метавонад. Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 1 КҶ ҚТ қонуни ҷиноятӣ аз КҶ ҚТ иборат аст.

1.2. Дигар ягон намуди чораҳои таъсиррасонӣ маҷбури, ки КҶ ҚТ пешбинӣ накардааст, наметавонад ба сифати ҷазо татбиқ карда шавад. Бо ин аломаташ ҷазои ҷиноятӣ аз дигар чораҳои, ки барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмури, интизомӣ, граждонӣ татбиқ карда мешавад, фарқ мекунад.

1.3. КҶ ҚТ номгуи мушаххаси намудҳои ҷазои ҷиноятиро, ки низоми ҷазо ном дорад, муайян кардааст. Суд ҳуқуқ надорад, ҷазое, ки дар моддаи 47 КҶ ҚТ пешбинӣ нашудааст, нисбати шахс татбиқ намояд, яъне номгуи ҷазоҳо қатъӣ мебошанд. Дар номгуи мазкур ҷазоҳо вобаста ба дараҷаи вазнинии худ ҷойгир карда шудаанд: аз ҷазои сабуктар ба ҷазоҳои вазнинтар. Бинобар ин, суд ҳангоми таъини ҷазо хусусияти ҷинояти содиршударо бо вазнинии ҷазои татбиқшаванда муқоиса мекунад. Ҷазо ҳудуди миқдорӣ дорад (муҳлат ва ё андоза). Суд ҳуқуқ надорад, ҳадди аксари муҳлат ва андозае, ки барои ҳар як намуди ҷазо қонуни ҷиноятӣ муайян кардааст, вайрон кунад. Аз дигар чораҳои, ки масалан, барои содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ татбиқ карда мешавад, ҷазои ҷиноятӣ бо хусусиятҳои шуморӣ (маҳдудияти зиёдтарро дар бар мегирад) ва сифатӣ (танҳо барои содир кардани ҷиноят татбиқ карда мешавад ва татбиқи он боиси оқибатҳо дар намуди доғи судӣ мегардад), фарқ мекунад.

1.4. Асоси татбиқи ҷазо нисбати шахс танҳо ҷинояти содирнамудаи ӯ шуда метавонад. Ҷазои ҷиноятӣ барои содир намудани дигар ҳуқуқвайронкунӣ (ҳуқуқвайронкунии граждонӣ, интизомӣ, маъмури), ки ҷиноят ба шумор намераванд, татбиқ карда намешавад. Ҷазои ҷиноятӣ оқибати ҳуқуқии кирдори содиршуда ба шумор меравад ва бояд ба хусусияту дараҷаи хавф-

нокии чамбиятии ҷиноят мутобиқ бошад. Истиснои қоидаи мазкур ин баровардани ҳукми айбдоркунӣ бидуни татбиқи ҷазо ба шумор меравад. Аз ин рӯ, ҷазо ҳамчун ҷавоби давлат ба ҷинояти содиршуда эътироф мегардад.

1.5. Хусусияти маҷбурии ҷазои ҷиноятӣ дар он зоҳир мегардад, ки он берун аз иродаи шахси ҷиноятсодиркарда татбиқ карда мешавад. Шахсони мансабдори давлатӣ вазифадоранд, ки тобеияти шахси ҷиноятсодирнамударо ба манъкуниҳои дар ҳукм мавҷуд буда таъмин намоянд. Хоҳиши судшаванда оиди ба ҷавобгарӣ кашида нашудан ва ё татбиқи ҷазои сабуктар ба суд хангоми интихоби ҷазо, муҳлат ва андозаи он таъсир расонида наметавонад. Саркашӣ қардани маҳкумшуда аз адои ҷазои таъингардида, асос барои иваз намудани ҷазо ба ҷазои нисбатан вазнинтар шуда метавонад. Хангоми шикоятҳои кассатсионӣ ва ё назоратӣ мумкин аст, муҳлат ё андозаи ҷазои таъингардида кам карда шавад, вале ин маънои аз байн рафтани хусусияти маҷбурии ҷазоро надорад. Саркашӣ аз адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ (моддаи 364 КҶ ҚТ) ва ё гуреҳтан аз ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ ё аз ҳабси пешакӣ (моддаи 365 КҶ ҚТ) таркиби ҷинояти мустақилро ташкил мекунад.

2. Ҷазо аз номи давлат дар шакли муурофиавӣ ва танҳо бо ҳукми айбдоркунии суд татбиқ карда мешавад (нишонаи оммавӣ будани ҷазо). Ин аломат маънои онро дорад, ки:

2.1. Танҳо суд ҳуқуқи интихоби намуд ва андозаи ҷазоро дорад (қисми 1 моддаи 7 КМҶ ҚТ). Дигар мақомотҳои давлатӣ дорои чунин ҳуқуқ нестанд. Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 20 Конститутсияи ҚТ ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо қардани ҳукми суд дар содир қардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад ва тибқи талаботи қисми 1 моддаи 7 КМҶ ҚТ дар Тоҷикистон адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ танҳо аз ҷониби суд ба амал бароварда мешавад. Аз ин рӯ, ҷазо танҳо тибқи тартиби муайяннамуди қонун татбиқ карда мешавад. Фақат суд (ба истиснои қабули санади авф ва бахшиши ҷазо) ҳуқуқ дорад, ки масъалаҳо вобаста ба озод намудани шахс аз ҷазо, иваз намудани ҷазои таъиншуда ба ҷазои сабуктар ва ё вазнинтарро ҳал намояд.

2.2. Ҳукми айбдоркунии суд ягона шакли муурофиавии татбиқи ҷазо мебошад. Ҳукм ошкоро аз номи ҚТ бароварда меша-

вад (моддаи 332 КМЧ ҚТ). Ҳукми айбдоркунии суд маъноӣ баҳои расмӣ манфии давлат ба кирдори содирнамудаи шахс мебошад. Дар қисми ҳулосавии ҳукми айбдоркунанда бояд намуд ва андозаи ҷазои нисбат ба судшаванда таъиншуда барои ҳар як ҷинояте, ки дар содир намудани он ӯ гунаҳгор эътироф шудааст, ҷораи ниҳоии ҷазо, ки дар асоси моддаҳои 67, 68 КЧ ҚТ бояд адо карда шавад, намуд ва низоми муассисаи ислоҳӣ, ки дар он бояд маҳкумшуда ҷазоро адо кунад, нишон дода шавад (қисми 1 моддаи 334 КМЧ ҚТ). Ҳукми айбдоркунанда, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст, бояд дар ҳудуди ҚТ амалӣ иҷро карда шавад.

3. Ҷазо танҳо нисбати шахсе таъин карда мешавад, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор эътироф карда шудааст. Ҷазоро танҳо шахсе адо мекунад, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор доништа шудааст ва ба аломатҳои субъекти ҷиноят ҷавобгӯ мебошад (мукаллафӣ, ба синну соли ба ҷавобгарии ҷиноятӣ расидан). Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ ин дар кирдори шахс мавҷуд будани тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят мебошад. Дар асоси принсипи ҷавобгарии гунаҳкорӣ (моддаи 7 КЧ ҚТ) ва мафҳуми ҷиноят (қисми 1 моддаи 17 КЧ ҚТ), кирдор бояд гунаҳкорона содир шавад. Гунаҳкории шахс дар содир намудани ҷиноят бояд бо тартиби муайяннамудаи қонунгузорӣ исбот карда шавад. Агар суд ба ҳулоса ояд, ки шахс ҷиноятро содир накардааст ва ӯ бегуноҳона зарар расонидааст, пас ҷавобгарии ҷиноятӣ дар умум ва ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун қисми ҷавобгарии ҷиноятӣ вучуд надорад.

4. Ҷавобгарӣ доррои хусусияти фардӣ мебошад. Ин аломат маъноӣ онро дорад, ки ҷазо бояд ба ҳуқуқ ва манфиатҳои дигар шахс, ки дар содир намудани ҷинояти иштирок надорад, ҳалал нарасонад. Он бо аломатҳои гунаҳкории шахс асоснок карда мешавад, яъне дар асоси принсипи ҷавобгарии фардӣ (моддаи 7 КЧ ҚТ). Масалан, қисми 1 моддаи 65 КЧ ҚТ уҳдадор мекунад, ки ҳангоми таъин намудани ҷазо барои ҷинояти дар шарикӣ содиршуда хусусият ва дараҷаи иштироки воқеии шахс дар содир намудани он, аҳамияти ин иштирок дар муваффақ шудан ба мақсади ҷиноят, таъсири ӯ ба хусусият ва андозаи зарари расонидашуда ӯ зарари имконпазир ба назар гирифта мешавад.

Чавобгарӣ ва чазои дастачамъӣ дар қонунгузорию муосири ҚТ пешбинӣ нашудааст.

5. Моҳияти чазоро маҳрум кардан ва ё маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳо ташкил медиҳад. Аломати мазкур моҳияти ҳуқуқии чазоро ифода мекунад. Тамоми он маҳдудкунӣ ва маҳрумкунӣ, ки нисбати шахс вобаста ба содир кардани ҷиноят татбиқ карда мешавад бояд асоси ҳуқуқӣ дошта бошад ва ба талаботи қонун ҷавобгӯ бошад.

Маҳрум ва ё маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми таъини чазо бояд талаботи моддаи 29 Эълонияи умумии ҳуқуқи башарро вайрон накунад, ки тибқи талаботи он ҳар як инсон дар бобати татбиқи ҳуқуқу озодиҳои худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъини эътирофу эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои дигарон ва қонеъ гардонидани талаботи одилонаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудаҳои умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст.

Маҳрум кардани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар чунин намунаҳои чазо вучуд дошта метавонад, ки дар асоси онҳо шахс яқумра ва ё муваққатан аз озодӣ маҳрум карда мешавад. Инчунин ҳангоми ба ҳабс гирифтани, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон, марҳум кардан аз ҳуқуқ ва озодӣ вучуд дорад.

Маҳдуд кардани ҳуқуқҳои меҳнатии маҳкумшуда ҳангоми таъини қорҳои ислоҳӣ, қорҳои ҳатмӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ пайдо мешавад. Масалан, ҳангоми амалӣ намудани қорҳои ислоҳӣ аз музди меҳнати маҳкумшуда ба андозае, ки суд муқаррар кардааст, маблағ нигоҳ дошта мешавад. Маҳкумшудагон, ки нисбати онҳо чунин намуди чазо таъин карда шудааст, маҷбуран ба қор таъмин карда мешаванд ва онҳо ҳуқуқи рад кардан аз қори ба онҳо пешниҳодшударо надоранд. Инчунин ҳангоми таъини чазои қорҳои ҳатмӣ маҳкумшуда ба объектҳои, ки мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ муайян кардааст, ба қор ҷалб карда мешаванд ва чун қоида меҳнати онҳо

ройгон мебошад, ки ба ҳуқуқҳои молу мулкӣ онҳо таъсир мерасонад.

Маҳдудияти ҳуқуқҳои молу мулкӣ ҳангоми татбиқи ҷазо дар намуди ҷарима вучуд дорад.

Ҷазо имконияти ба маҳкумшуда расонидани зарари ахлоқӣ ва паст намудани вазъи иҷтимоии онро дорад. Бинобар ин ҷазо вобаста ба аломатҳои объективӣ ҳамеша сазо мебошад, яъне сазои давлат ба ҷинояти содиркарда.

6. Ҷазо боиси доғи судӣ мегардад. Мафҳуми ҷазо, ки дар моддаи 46 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, доғи судиро ҳамчун аломати он муайян накардааст. Аммо мавҷудияти ҷунин аломат танҳои хоси ҷазои ҷиноятӣ мебошад. Ҷавобгарӣ ва ҷазоҳои маъмурӣ, интизомӣ ва граждании боиси доғи судӣ намегарданд. Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 84 КҶ ҚТ шахс доғи судӣ дошта эътироф карда мешавад, аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ, ки бо он ҷазо таъин карда шудааст ва то рӯзи барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ.

Доғи судӣ- ин вазъи махсуси ҳуқуқии шахс мебошад. Моҳияти доғи судӣ дар он зоҳир мегардад, ки барои шахси маҳкумшуда ҳуқуқмаҳдудкунӣҳои муайяно ба вучуд меорад. Вазъи ҳуқуқии зикргардида ба шахс баъди адо намудани ҷазо дар муҳлати муайян нигоҳ дошта мешавад. Масалан, доғи судӣ нисбати шахсоне, ки аз маҳдуд кардани озодӣ дида ба ҷазои сабуктар маҳкум шудаанд- бо гузаштани як сол пас аз тамом кардани муҳлати таъиншудаи ҷазо, барҳам меҳурад (қисми 3 моддаи 84 КҶ ҚТ).

§2. МАҚСАДИ ҶАЗО

Бе дарназардошти мақсади ҷазо аҳамияти иҷтимоии ҷазои ҷиноятӣ ва баҳо додани самаранокии онро фаҳмидан ғайриимкон мебошад. Мақсади ҷазоро ҳамчун натиҷаи ниҳое, ки давлат ба муқаррар кардани ҷазо ва маҳкум намудани шахс дар содир кардани ҷиноят кӯшиш мекунад, фаҳмида мешавад.

Дар исми 2 моддаи 9 КҶ ҚТ муқаррар шудааст, ки ҷазо ё ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқӣ ҷиноӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда истифода мешавад, мақсади озори ҷисмонӣ, таҳқири шаъну эътибори инсонро надорад. Ин муқар-

рарот аз Конституцияи ҚТ ва принсипу меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ асос ёфтааст. Тибқи талаботи моддаи 18 Конституцияи ҚТ дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеҷ кас шиканча, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад. Муқаррароти мазкури Конституцияи ҚТ ба талаботи моддаи 10 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ аз 19 декабри соли 1966 мутобиқ мебошад, ки тибқи он "ҳамаи ашхосе, ки аз озодӣ маҳрум карда шудаанд, ба муомилаи инсондӯстона ва эҳтироми шарафе, ки хоси шахсияти инсонӣ мебошад, ҳақ доранд". Конвенсияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ, таҳкиркунандаи шаъну шараф аз 10 декабри соли 1984 муқаррар мекунад, ки ҷазо набояд мақсади расонидани ранҷ ва паст задани шаъну шарафро дошта бошад.

Ҷазо мақсади расонидани ранҷро надорад. Сазо мақсади ҷазо набуда, моҳияти он ва хусусияти намудҳои он мебошад. Он чизе, ки хусусияти сазоро надорад, ҷазо шуда наметавонад.

Қисми 2 моддаи 46 КҶ ҚТ се мақсади ҷазоро муайян мекунад:

- 1) барқарор намудани адолати иҷтимоӣ;
- 2) ислоҳи маҳкумшуда;
- 3) пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав.

1. Барқарор намудани адолати иҷтимоӣ. Содир шудани тамоми ҷиноятҳо ба низоми ҷамъият, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тавозуни онҳо таъсир мерасонад. Барои он, ки мувозинати аз байн рафта, барқарор карда шавад, бояд тавассути давлат ҳуқуқҳои муайяни шахси ҷиноятсодиркарда маҳдуд (ва ё дар ҳолатҳои мушаххас маҳрум) карда шавад. Маҳдуд кардан ва ё маҳрум кардани ҳуқуқҳои шахси ҷиноятсодирнамуда маҳз хусусияти сазоии ҷазоро ташкил медиҳад. Бе мавҷудияти чунин механизм ҷавоби ҷазо вучуд дошта нметавонад. Аз як тараф шахси ҷиноятсодиркарда бояд ногузирии кирдори худро дарк кунад ва аз тарафи дигар ҷабрдида аз ҷазои ба шахсе, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои ӯро поймол кардааст, ҳаловати ахлоқӣ барад. Ҷиноят ҳамчун ифодаи ноадолатӣ мебошад, зеро бо содир карда шудани он ҳуқуқҳои шахсият поймол карда мешавад, инчунин ба ҷамъият ва давлат зарари моддӣ ва маънавӣ расонида мешавад. Бинобар ин ҷазо, ки аз ҷониби суд таъин карда ме-

шавад, дар мафкураи чамъиятӣ ҳамчун воситаи барқарор намудани адолати иҷтимоӣ баромад мекунад. Аммо танҳо дар он вақт адолати иҷтимоӣ барқарор карда мешавад, ки агар ҳуди ҷазо одилона бошад.

Аз ин рӯ, барқарор намудани муносибатҳои чамъиятии вайронгардида тавассути ҷазое, ки ба шахси ҷиноятсодирнамуда татбиқ мешавад, амалӣ карда мешавад, ки ҳангоми таъини он суд бояд хусусият ва дараҷаи ба чамъият хавфнокии ҷазо, ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷазо ва шахсияти гунаҳкорро ба назар гирад. Чи қадаре, ки хусусияти ба чамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда зиёд бошад, ҳамон қадар маҳдудкунӣ ва маҳрумкунии ҳуқуқу озодиҳо нисбати шахс зиёдтар паҳн мегардад.

Барқарор намудани адолати иҷтимоӣ танҳо ҳангоми вучуд доштани ногузирии ҷазо имконпазир аст. Ин маънои онро дорад, ки ҳар шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, новобаста аз вазъи молумулқӣ, хизматӣ ва иҷтимоӣ ва дигар ҳолатҳо, бояд ҷазои сазоворро гирад. Мақсади барқарор намудани адолати иҷтимоӣ дар он зоҳир мегардад, ки давлат, чамъият ва шахсиятро аз содир шудани ҷиноят ҳифз намояд.

2. Ислоҳи маҳкумшуда. ҚЧ ҚТ мафҳуми "ислоҳи маҳкумшударо" шарҳ надодааст. Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 14 Кодекси иҷроӣ ҷазо ҷиноятии ҚТ²¹⁶ ислоҳи маҳкумшудагон ин дар онҳо ташаққул додани муносибати эҳтиромона ба одам, чамъият, меҳнат, меъёрҳо, қоидаҳо ва анъанаҳои ҳаёти умумии инсон ва ҳавасманд гардондани рафтори ҳуқуқӣ мебошад. Тибқи талаботи қисмҳои 2 ва 3 моддаи 14 ҚЧ ҚТ воситаҳои асосии ислоҳи маҳкумшудагон аз тартиби муқарраршудаи иҷро ва адои ҷазо (низом), корҳои тарбиявӣ, меҳнат, соҳиб шудан ба таҳсилоти умумии асосӣ, омодагии касбӣ ва таъсиррасонии чамъиятӣ иборатанд. Воситаҳои ислоҳи маҳкумшудагон бо назардошти намуди ҷазо, хусусият ва дараҷаи хавфнокии чамъиятии ҷинояти содиршуда, шахсияти маҳкумшуда ва рафтори онҳо истифода бурда мешаванд.

Ислоҳ қардан, яъне ба ҳудуди муайяни қонун мутобиқат намудани кирдор мебошад. Ислоҳ шудан маънои иваз шудани

---

²¹⁶ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2001, № 7, М. 505

чаҳонбинии маҳкумшуда ва аз нав тарбия намудани онро надорад.

3. Пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав. Дар қисми 1 моддаи 2 КҶ ҚТ яке аз вазифаҳои Кодекси ҷиноятӣ ин тарбияи шаҳрвандон дар рӯҳияи риояи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ, инчунин пешгирии ҷиноятҳо иборат аст. Қонуни ҷиноятӣ амалкунанда мазмуни мақсади мазкурро шарҳ надодааст. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ мақсади пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав аз тарафи маҳкумшудагонро пешгирии махсус меноманд. Мақсади пешгирии содир нагардидани ҷиноят бошад нисбати ҳамаи дигар шахсон пешгирии умумӣ ном дорад.

Пешгирии махсус ин пешгирӣ намудани содир гардидани ҷиноят аз тарафи маҳкумшуда мебошад. Мақсад дар он вақт амаликардашуда эътироф мегардад, ки агар дар оянда шахси гунаҳкор, ақалан аз таҳдиди таъини ҷазо ҷинояти нав содир накунад. Дар тавофут аз пешгирии умумӣ пешгирии махсус нисбати шахсоне татбиқ карда мешавад, ки онҳо ҷазои ҷиноятиро адо намуда истодаанд.

Пешгирии умумӣ хусусияти фардӣ надорад ва ба ҳамаи аъзоёни ҷомеа равана карда шудааст. Ин пешгирии содир гардидани ҷиноятҳо аз ҷониби гурӯҳи номуайяни шахсон, тавассути таъсир ба шуури онҳо бо таҳдиди татбиқи ҷазои ҷиноятӣ мебошад.

Мақсади пешгирии умумӣ бо роҳҳои зерин ба даст оварда мешавад:

1. мавҷудияти қонуни ҷиноятӣ, ки барои вайрон кардани манъкуниҳои меъёрҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ҷазо пешбинӣ кардааст;
2. татбиқи воқеии ҷазо барои содир кардани кирдори ҷиноятӣ.

БОБИ 15. НИЗОМ ВА НАМУДҲОИ ҶАЗО

- §1. Мафҳум ва аломатҳои низоми ҷазо**
- §2. Гурӯҳбандии ҷазо. Ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ**
- §3. Корҳои ҳатмӣ**
- §4. Ҷарима**
- §5. Маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян**
- §6. Маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон**
- §7. Корҳои ислоҳӣ**
- §8. Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ**
- §9. Маҳдуд кардани озодӣ**
- §10. Нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ**
- §11. Мусодираи молу мулк**
- §12. Маҳрум сохтан аз озодӣ**
- §13. Яқумра аз озодӣ маҳрум сохтан**
- §14. Ҷазои қатл**

§1. МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ НИЗОМИ ҶАЗО

Низоми ҷазо дар қонуни ҷиноятии ҚТ хусусияти инсондустонаро доро мебошад. Он аз Конститутсияи ҚТ, принсипу меъёрҳои умумизътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ, принсипҳои қонуни ҷиноятӣ ва ҳуқуқи ҷиноятӣ, талаботҳои одилона ва барқарор намудани адолати иҷтимоӣ асос ёфтааст.

Таҳти мафҳуми низоми ҷазо ин танзимнамоии дохилӣ, номгуи ниҳой ва барои суд ҳатмӣ намудҳои ҷазо мебошад, ки вобаста ба вазнинии онҳо (аз ҷазои сабуктар ба ҷазои вазнинтар) ҷойгир карда шудаанд.

Мафҳуми мазкур ба панҷ аломатҳои асосии низоми ҷазо асос ёфтааст:

1. Низоми ҷазоро номгуи намудҳои ҷазо, ки қонуни ҷиноятӣ муайян намудааст, ташкил медиҳад. КЧ ҚТ ду низоми ҷазо (ду номгуи намудҳои ҷазо)-ро муайян кардааст:

- 1) асосӣ;
- 2) иловагӣ.

Ҷазоҳои ҷиноятӣ аз 12 намуд иборат мебошанд (моддаи 47 КҶ ҚТ):

- 1) ҷарима – моддаи 49 КҶ ҚТ;
- 2) маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян – моддаи 50 КҶ ҚТ;
- 3) маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон – моддаи 51 КҶ ҚТ;
- 4) корҳои ҳатмӣ – моддаи 48¹ КҶ ҚТ;
- 5) корҳои ислоҳӣ – моддаи 52 КҶ ҚТ;
- 6) маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ – моддаи 53 КҶ ҚТ;
- 7) маҳдуд кардани озодӣ – моддаи 54 КҶ ҚТ;
- 8) нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ – моддаи 56 КҶ ҚТ;
- 9) мусодираи молу мулк – моддаи 57 КҶ ҚТ;
- 10) маҳрум сохтан аз озодӣ – моддаи 58 КҶ ҚТ;
- 11) якумра аз озодӣ маҳрум сохтан – моддаи 58¹ КҶ ҚТ;
- 12) ҷазои қатл – моддаи 59 КҶ ҚТ.

Ҷазоҳои номбаршударо мутобиқи таъиноташон ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст (моддаи 48 КҶ):

1) Ҷазоҳои, ки танҳо ба сифати ҷазои асосӣ таъин карда мешаванд: корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, якумра аз озодӣ маҳрум сохтан, ҷазои қатл.

2) Ҷазоҳои, ки ҳам ба сифати ҷазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ татбиқ мешаванд (ҷазоҳои омехта): ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан бо фаъолияти муайян.

3) Ҷазоҳои, ки танҳо ба сифати ҷазои иловагӣ таъин мешаванд: маҳрум кардан аз рутбаи махсус, ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк.

Барои як ҷиноят танҳо як ҷазои асосӣ таъин намудан мумкин аст. Дар ҳолатҳо ва мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс бо ҷазои асосӣ таъин кардани як ё якчанд ҷазои иловагӣ мумкин аст.

Чазоҳои иловагӣ ин намуди чазое мебошанд, ки бо чазои асоси асосӣ таъин карда мешаванд.

Чаримаро ҳамчун чазои иловагӣ танҳо дар ҳолатҳое, ки бевосита дар Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ шудаанд, таъин намудан мумкин аст (қисми 5 моддаи 48 КЧ ҚТ).

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ боз намуди дигар гурӯҳбандии низоми чазои ҷиноятӣ вучуд дорад, ки тибқи он чазоҳои ҷиноятӣ ба ду гурӯҳ: чазоҳои пурра- нисбати шахсоне, ки ба синни 18 солагӣ расидаанд ва чазои нопурра (кутоҳкардашуда)-нисбати ноболиғон.

Намудҳои чазои нопурра, яъне кутоҳкардашударо қисми 1 моддаи 87 КЧ ҚТ муайян намудааст, ки аз инҳо иборат аст:

- 1) ҷарима;
- 2) маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан бо фаъолияти муайян;
- 3) корҳои ҳатмӣ;
- 4) корҳои ислоҳӣ;
- 5) маҳрум сохтан аз аз озодӣ.

2. Номгуи намудҳои чазо, ки дар моддаи 47 КЧ ҚТ пешбинӣ шудааст, хусусияти ниҳой дошта, он васеъ тавсиф карда намешаванд. Ин маънои онро дорад, ки ҳангоми таъини чазо суд ҳуқуқ надорад чазое, ки дар номгуи зикргардида пешбинӣ нашудааст, татбиқ намояд. Дар қонуни ҷиноятӣ ҚТ номгуи зиёди чазо пешбинӣ шудааст, ки ба суд имконият медиҳад, то ҳангоми таъини чазо фардиқунии чазоро татбиқ намояд. Гарчанде дар КЧ ҚТ чазоҳои алтернативии маҳрум сохтан аз озодӣ (маҳдуд кардани озодӣ) пешбинӣ шуда бошад, ҳам то ҳол он амал намекунад, зеро барои адо намудани он шароит фароҳам оварда нашудааст.

3. Номгуи чазоҳои низоми чазоро ташкил медиҳанд, ки он барои суд ҳатмӣ мебошад. Ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ мушаххас суд бо низоми чазо алоқаманд мебошад ва наметавонад аз ҳудуди муайяннамудаи он бо иваз намудани шароит ва тартиби таъини ин ё он чазо, берун барояд.

4. Низоми чазоро номгуи намудҳои он ташкил медиҳад, ки вобаста ба вазинии онҳо муайян карда шудааст. Тартиби ҷойгиршавии чазоҳоро дар низоми чазо муносибатҳои онҳо номида мешавад. Низоми чазоро он чазоҳое ташкил медиҳанд, ки

номгуи онҳо дар моддаи 47 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст: ҷазоҳо аз руи қоида аз ҷазои сабуктар ба ҷазои вазнинтар ҷойгир карда шудааст.

5. Низоми ҷазои ҷиноятӣ ба талаботҳои муайян ҷавобгӯ мебошад.

1. Он ҳамчун низоми умумӣ ва ягона аз номгуи ниҳии алоқамандҳои байниҳамдигарӣ иборат мебошад;

2. Низоми ҷазои ҷиноятӣ хусусияти пайдарҳамӣ ва зинавӣ дорад, ки аз ин ҷо зинаи ҷазо пайдо мешавад.

3. Он аз низоми ягона ва умумӣ ташкил карда шуда, хусусияти ҳамдигарро пуррақунанда ва ивазқунандаро доранд.

Алоқаи байниҳамдигарии намудҳои ҷазое, ки ба низоми ҷазоҳо дохил мешаванд, дар он аён мегардад, ки ҳар кадоме намуди ҷазои баъдан як зинаи ҷазодиҳии ҷиноятиро пешбинӣ мекунад, ки андозаи ҳуқуқмаҳдудкунӣ нисбатан зиёд ва сахтар нисбат ба намуди ҷазои пештар мегардад.

Ҳамдигарро ивазқунандагии низоми ҷазои ҷиноятӣ, ки низоми ҷазоро ташкил медиҳад аз он иборат аст, ки аксарияти ҷазоҳо ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд нестанд, бинобар ин метавонанд, ки ҳангоми саркашӣ аз иҷрои он ба ҷазои вазнинтар иваз карда шаванд. Масалан, дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан аз пардохти ҷарима суд онро ба ҷазоҳои қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ мутобиқан ба андозаи ҷаримаи таъингардида, дар доираи ин намудҳои ҷазо, ки бо ҳамин Кодекс пешбинӣ шудааст, иваз менамояд (қисми 5 моддаи 49 КҶ ҚТ). Дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ кардани маҳкумшуда аз адои қорҳои ҳатмӣ, суд онро ба ҷазои қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ дар доираи ин намудҳои ҷазо иваз менамояд (қисми 5 моддаи 48¹ КҶ ҚТ). Дар сурати аз адои муҳлати ҷазо ашаддӣ саркашӣ намудани шахси ба қорҳои ислоҳӣ маҳкумшуда, суд метавонад ба ҳисоби як рӯзи маҳдуд кардани озодӣ ба ҷои як рӯзи қорҳои ислоҳӣ, як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҷои се рӯзи қорҳои ислоҳӣ ҷазои нотамодро ба маҳдуд кардани озодӣ, ҳаёс ё маҳрум сохтан аз озодӣ иваз намояд (қисми 3 моддаи 52 КҶ ҚТ). Дар ҳолати аз адои ҷазо ашаддӣ саркашӣ намудани шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда, он ба муҳлате, ки дар ҳукми суд барои маҳдуд кардани озодӣ таъин шудааст, бо маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда мешавад. Дар айни замон

вакти адои маҳдуд кардани озодӣ ба муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ дохил мегардад аз ҳисоби як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ баробари як рӯзи маҳдуд кардани озодӣ (қисми 3 моддаи 54 КҶ ҚТ). Ба шахсе, ки барои содир намудани ҷиноят ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адо мекунад, суд бо дарназардошти рафтори ӯ дар давраи адои ҷазо, қисми адонашудаи ҷазоро бо намуди ҷазои нисбатан сабуктар иваз карда метавонад (қисми 1 моддаи 77 КҶ ҚТ).

Намуди ҷазоҳои ҳамдигарро иловакунанда дар он зоҳир мегардад, ки бисёре аз ҷазоҳои асосиро метавонанд бо ҷазоҳои иловагӣ якҷоя намоянд. Масалан, маҳрум сохтан аз озод бо дигар мазмуни ҷазо илова карда мешавад (аз ҷумла, ҷарима – ҷазои ҳислати молумулкидошта; маҳрум сохтан аз ишғоли мансаб - ҷазои бо маҳдуд кардани ҳуқуқҳои меҳнатии маҳкумшуда алоқаманд; маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон).

Дар маҷмӯъ бояд тазаққур дод, ки низоми амалкунандаи ҷазо инсондӯстӣ буда, намудҳои зиёди ҷазоҳо ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд нестанд. Татбиқи ҷазо дар намуди ҳукми қатл, гарчанде дар низоми ҷазо дар КҶ ҚТ пешбинӣ шуда бошад ҳам, аммо бо Қонуни ҚТ "Дар бораи боздоштани татбиқи ҷазои қатл" аз 15 июли соли 2004 таҳти рақами 45 боздошта шудааст. Ҷазо дар намуди яқумра маҳрум сохтан аз озодӣ танҳо барои баъзе намуди ҷиноятҳои махсусан вазнин таъин карда мешавад.

§2. ГУРҶҲБАНДИИ ҶАЗО. ҶАЗОҲОИ АСОСӢ ВА ИЛОВАГӢ

Ҷазоҳоро бо асосҳои гуногун гурӯҳбанди намудан мумкин аст. Зери мафҳуми гурӯҳбандии ҷазо ҷамъкунии онҳо ба гурӯҳи нисбатан шабеҳ бо маҳакҳои муайян ба назар гирифтани ҳислат ё ҳаҷми маҳдудкунии ҳуқуқ, нақши амалкунӣ дар иҷрои ин ё он вазифа фаҳмида мешавад. Гурӯҳбандии ҷазо имконият медиҳад, ки ба таври амиқ моҳият ва мазуни онҳоро даққ намуд, зеро доираи татбиқи онҳоро муайян месозад.

Мутобиқи моддаи 48 КҶ ҚТ вобаста ба нақши онҳо, тартиби таъин ва аҳамияти ҳуқуқиашон ба се гурӯҳ ҷудо карда шудааст:

- 1) танҳо ҷазоҳои асосӣ;
- 2) танҳо ҷазоҳои иловагӣ;
- 3) ҷазоҳои хусусияти универсалидошта, ки имконияти иҷрои нақши ҳам ҷазои асосӣ ва иловагиро доранд.

1) Ба ҷазоҳои асосӣ танҳо он намуди ҷазоҳо дохил мешавад, ки аз ҷониби суд мустақилона татбиқ карда мешаванд ва ба сифати ҷазои иловагӣ ба дигар ҷазоҳо наметавонанд ҳамроҳ карда шаванд. Ҷазоҳои асосӣ дар тафовут аз ҷазоҳои иловагӣ ҳамавақт дар санксияҳои КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Бе ҷазоҳои асосӣ ягон санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ, баровардани ягон ҳукми айбдоркунӣ бо таъини ҷазо, маъно надорад.

Таъини ҷазое, ки дар санксияи моддаҳо ба сифати ҷазои асосӣ пешбинӣ карда нашудааст, танҳо дар ҳолатҳои истисноии парванда бо тартиби гузаштан ба намуди ҷазои сабук ё хангоми иваз намудани қисми адонашудаи ҷазо дар намуди марҳум сохтан аз озодӣ ба дигар намуди ҷазо, иҷозат дода мешавад. Истисно инчунин ба ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, ки ба маҳкумшудагони хизматчиӣ ҳарбӣ ҳамроҳ бо қорҳои ислоҳӣ мувофиқи моддаҳои КҶ ҚТ пешбинӣ шуда, таъин карда мешавад, вучуд дорад.

Ҷазоҳои асосӣ дар санксия барои содир кардани ҷинояти ҳаҷми на онқадар зиёди ҳуқуқмаҳдудкунӣ дошта, маҳз дар онҳо бартарияти алоқамандии расидан ба мақсади ҷазо асос ёфтааст. Агар санксияи моддае, ки якҷанд ҷазоҳои асосии алтернативиро пешбинӣ кунад, суд метавонад танҳо яке аз онҳоро татбиқ намояд. Ҷазоҳои иловагиро бошад суд метавонад ду ва ё зиёда аз онро таъин намояд.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ду қоидаи ҳамроҳкунии ҷазои асосӣ бо ҷазои иловагӣ мавҷуд аст.

Қоидаи аввал: ҷазоҳои иловагӣ нақши ёрирсониро иҷро мекунанд, бинобар ин онҳо ба сифати ҷазои асосӣ баромад намекунанд. Ин маънои онро дорад, ки дар низоми ҷазо (моддаи 47 КҶ ҚТ) ҷазои асосӣ барои содир кардани ҷинояти муайян пешбинӣ шудааст, бояд аз андозаи иловагӣ, ки барои ҳамин ҷиноят содир шудааст, пасттар бошад.

Қоидаи дуҷум: ҷазоҳои иловагӣ аз рӯи хусусият ва табиати худ наметавонанд бо ҷазои асосӣ монанд бошанд. Ба маънои дигар ҷазоҳои иловагӣ бояд бо дигар тарз ба маҳкумшуда таъсир расонад, дигар ҳуқуқҳои маҳкумшударо маҳдуд кунад.

Қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, якумра аз озодӣ маҳрум сохтан, ҷазои қатл танҳо ҳамчун ба сифати ҷазои асосӣ татбиқ мешаванд (қисми 1 моддаи 48 ҚҶ ҚТ).

Институти пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан (шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан, ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адои маҳкумшудаи ҷазо, бо сабаби беморӣ аз ҷазо озод кардан, зод кардан аз ҷазо дар натиҷаи ҳолатҳои фавқулодда, озод кардан аз адои ҷазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ) танҳо нисбати ҷазо, ки ба сифати ҷазо асосӣ таъин карда шудаанд, татбиқ карда мешавад (аммо ҳангоми аз адои ҷазои асосӣ озод намудан, маҳкумшуда мумкин аст аз ҷазои иловагӣ низ озод карда шавад).

Ҷазоҳои иловагӣ наметавонанд аз ҷониби суд мустақилона таъин карда шаванд ва онҳо дар ҳамроҳӣ ба ҷазои асосӣ ҳамчун қоида намуди зиёд кардани ҳаҷми ҳуқуқмаҳдудкунӣ нисбати маҳкумшуда татбиқ мешавад.

Ҷазои иловагӣ дар баъзе ҳолатҳо вазифаи ҷубронкуниро низ иҷро мекунад: суд метавонад ба ҷои ҷазои вазнини асосӣ ҷазои асосии сабуктарро, ки дар санксияи моддаи пешбинӣ шудааст ва як ё ду намуди ҷазои иловагиро таъин намуда, бо ин роҳ онҳоро баробар созад.

Ба ҷазои иловагӣ қонунӣ ҷинояти танҳо маҳрум кардан аз рутбаи маҳсус, ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулкро ворид намудааст (қисми 3 моддаи 48 ҚҶ ҚТ). Хусусияти ин намуди ҷазоҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо метавонанд танҳо барои содир кардани ҷиноятҳои вазнин ва маҳсусан вазнин таъин карда шуда, татбиқи он пурра аз иродаи суд вобаста мебошад.

Ба ҷазоҳои хусусияти универсалӣ (умумӣ) дошта қонунгузорӣ ҷазоҳои ҷарима ва маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан бо фаъолияти муайяно до-

хил намудааст, ки онҳо мумкин аст ҳам ба сифати ҷазои асосӣ ва ҳам ба намуди ҷазои иловагӣ таъин карда шаванд.

Аммо бояд ба назар гирифт, ки ҳангоми таъин намудани ҷазои зикргардида суд наметавонад онҳоро дар як вақт ҳам ба сифати ҷазои асосӣ ва ҳам ба сифати ҷазои иловагӣ таъин намояд.

Ҷаримаро ҳамчун ҷазои иловагӣ танҳо дар ҳолатҳое, ки бевосита дар Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ шудаанд, таъин намудан мумкин аст (қисми 5 моддаи 48 КЧ ҚТ).

Дар моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ татбиқи ҷазоҳои иловагӣ ҳамроҳи ҷазоҳои асосӣ ҳатмӣ (масалан, моддаи 212 КЧ ҚТ) ва факултативӣ (масалан, моддаи 200 КЧ ҚТ) пешбинӣ шудааст. Аз ин рӯ, ҷазоҳои иловагӣ дар моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ ҳамчун ҷазоҳои иловагии ҳатмӣ (суд вазифадор аст, ки ҳангоми таъини ҷазои асосӣ ҷазои иловагиро таъин намояд) ва ҳамчун факултативӣ (вақте, ки суд ҳуқуқ дорад дар баробари таъини ҷазои асосӣ ҷазои иловагиро таъин намояд), пешбинӣ шудааст. Ба кадом сифат истифода шудани ҷазои иловагӣ дар матни санксияҳои КЧ ҚТ муайян карда шудааст. Масалан, агар дар матни санксия навишта шуда бошад, ки "бо мусодираи молу мулк ё бидуни он" пас мусодираи молу мулк ҷазои иловагии факултативӣ мебошад ва агар дар матни санксия навишта шуда бошад, ки "бо мусодираи молу мулк" пас дар ин ҳолат ҷазои иловагии ҳатмӣ вучуд дорад, ки ҳангоми таъини ҷазои асосӣ мусодираи молу мулк ба сифати ҷазои иловагӣ таъин карда мешавад. Масалан, дар моддаи 212 КЧ ҚТ маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба сифати ҷазои иловагии ҳатмӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар ҳолати мавҷуд будани ҳолатҳои мустасноӣ вобаста ба мақсаду ниятҳо, нақши гунаҳгор, рафтори ӯ ҳангоми содир намудани ҷиноят ё пас аз он ё ҳолатҳои дигаре, ки дараҷаи хавфнокӣ чамъиятии ҷиноятро хеле кам мекунанд ва ҳамчунин дар ҳолати мусоидати фаъолонии иштирокчиҳои ҷинояти гурӯҳӣ барои ошкор намудани ҷинояти содирнамудаи гурӯҳ, мумкин аст суд нисбат ба ҷазои дар ин модда пешбинигардида ҷазои сабуктар таъин намояд ё ҷазои иловагиро, ки ба сифати ҷазои ҳатмӣ пешбинӣ шудааст, таъин накунад (қисми 1 моддаи 63 КЧ ҚТ).

Ҳангоми саркашӣ аз адои ҷазои иловагӣ онҳо наметавонанд ба ҷазоҳои асосӣ иваз карда шаванд. Масалан, ҳангоми саркашӣ қардан аз пардохти ҷарима, ки ба сифати ҷазои иловагӣ таъин шуда буд, он ба ҷазо нисбатан вазнинтар иваз карда намешавад. Инчунин, ҳангоми ба ҷазои нисбатан сабук иваз намудани маҳрум сохтан аз озодӣ бо тартиби муайяннамудаи моддаи 77 КҶ ҚТ онро ба ҷазоҳои иловагӣ (масалан, ба маҳрум қардан аз рутбаи махсус, ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ) иваз қардан иҷозат дода намешавад. Ҷазои иловагӣ ба ҷазои асосӣ зам карда ва ё гузаронида намешавад ва ҳангоми таъини он ҳамроҳ бо ҷазои асосӣ, ҷазои иловагӣ мустақилона иҷро карда мешавад.

Ҷазои иловагӣ бояд ба ҷинояти содиршуда мувофиқат кунад. Шахсоне, ки ҷиноятҳои ғаразнокро содир кардаанд, қобили қабул аст, ки ҷазои иловагӣ дар намуди ҷарима таъин карда шавад, маҳрумшудагоне, ки ҷиноятҳои хизматӣ ва ё ҷиноятҳои дар соҳаи фаъолияти муайян содир кардаанд, таъини ҷазои иловагӣ маҳрум қардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан ба фаъолияти муайян мувофиқи мақсад аст.

Дар қонуни ҷиноятӣ дигар намуди гурӯҳбандии ҷазоҳо вучуд надорад, аммо дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ онҳо вучуд доранд.

Дар қонуни иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ дигар намуди гурӯҳбандии ҷазоҳо вобаста ба дараҷаи аз ҷамъият ҷудо намудани маҳрумшудагон пешбинӣ шудааст. Дар асоси ин гурӯҳбандӣ ҷазоҳо ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд:

1. Ҷазоҳои, ки бо ҷудо намудани маҳрумшудагон аз ҷамъият вобастаанд (маҳрум сохтан аз озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, якумра аз озодӣ маҳрум сохтан);

2. Ҷазоҳои, ки бо ҷудо намудани маҳрумшудагон аз озодӣ вобаста нестанд-дигар боқимонда ҳамаи намудҳои ҷазо (ба истиснои ҳукми қатл).

Ҷазоҳои, ки дар КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, инчунин мумкин аст ба ду гурӯҳ тақсим карда шаванд: умумӣ ва махсус.

Ҷазоҳои умумӣ ҷазоҳои мебошанд, ки нисбати ҳамаи шахсон ҷиноятсодирқарда татбиқ карда мешавад: ҷарима, қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд қардани озодӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати муайян.

Чазоҳои махсус чазое мебошанд, ки танҳо нисбати категорияи муайяни шахсон татбиқ карда мешавад: маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ-танҳо нисбати хизматчиёни ҳарбӣ, маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон-нисбати шахсони дорои чунин унвон ва рутбаҳо, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо ҷаъолияти муайян – нисбати шахсоне, ки дорои мансаби муайян мебошанд ва ё ба ҷаъолияти муайян машғул мебошанд.

Аммо ин гурӯҳбандии чазоҳо мутлақ намебошанд, зеро дар намудҳои алоҳидаи чазоҳо чунин маҳдудиятоҳо мавҷуд буданашон мумкин аст. Мисол, чазоҳои корҳои ҳатмӣ ва корҳои ислоҳӣ нисбати маъҷубони гурӯҳи яқум, занони ҳомиладор, заноне, ки дорои кӯдакони то се сола доранд татбиқ карда мешавад. Ё таъини маҳдуд кардани озодӣ барои шахсони зерин манъ аст:

- а) хизматчиёни ҳрбӣ;
- б) шахсоне, ки ба синну соли нафақа расидаанд;
- в) занони ҳомиладор;
- г) шахсоне, ки бо сабаби нигоҳубини кӯдак дар руҳсатӣ мебошанд;
- д) маъҷубони гурӯҳҳои I ва II.

Чазоҳо инчунин ба чазоҳои муҳлатнок ва бе муҳлат (якдафъина) тақсим карда мешаванд.

Чазоҳои муҳлатнок он чазоҳое мебошанд, ки андозаи ақал ва аксари онҳо дар қонун пешбинӣ шудааст, ки онҳо бо ҳукми суд таъин шуда метавонанд (ба соатҳо, моҳҳо ва солҳо). Ба инҳо дохил мешавад: маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо ҷаъолияти муайян; корҳои ҳатмӣ; корҳои ислоҳӣ; маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ; маҳдуд кардани озодӣ; нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ; маҳрум сохтан аз озодӣ.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ боз як намуди гурӯҳи чазо мавҷуд аст, ки онҳоро чазоҳои якдафъайна меноманд, ки ба онҳо чазои ҷарима ва маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон, ҳукми қатл ва мусодираи молу мулк дохил мешаванд. Суд мутобиқи дарҳости маҳкумшуда ва ҳуло-

саи ичрочии суд метавонад вақти пардохти чаримаро ба мухлати то шаш моҳ мавкуф гузорад ё дароз кунад, агар пардохти яквақтинаи он барои маҳкумшуда имконнопазир бошад (қисми 3 моддаи 30 КИҶ ҚТ).

Дар замони имрӯза ҷазоҳои молу мулкӣ ва ҷазои хусусияти таъсиррасонии ислоҳӣ-меҳнатӣ, бе ҷудо намудани маҳкумшуда аз ҷамъият буда, аҳамияти махсусро дорад. Бинобар камхарҷ будани иҷроиши чунин ҷазоҳо ва аз ҷамъият дур накарда дар ихтоси институтҳои иҷтимоӣ-оила, коллективи меҳнатӣ адо намудани онҳо нисбат ба ҷазоҳои, ки аз ҷамъият ҷудо кардани маҳкумшуда алоқаманданд, самаранокӣ ислоҳшавӣ зиёд дорад.

§3. КОРҲОИ ҲАТМӢ

Хусусияти корҳои ҳатмӣ дар бемузд (ройгон) будани меҳнати маҳкумшуда ифода мегардад. Фарқияти ин намуди ҷазо аз корҳои ислоҳӣ, ки ба ғайри давлат нигоҳ доштани ғайри муайяни музди меҳнати маҳкумшударо пешбинӣ менамояд, дар он аст, ки корҳои ҳатмӣ бе пардохти музди меҳнат анҷом меёбад. Меҳнати ройгон дар ҷараёни иҷрои ин намуди ҷазо ба он раван карда шудааст, ки дар маҳкумшуда ҳиссиёти ҳурмату эҳтиром нисбат ба ҷамъият ва манфиатҳои ҷамъиятӣ бунёд шавад. Аз ҳамин нуқтаи назар, дар моддаи тафсираванда сухан на дар бораи меҳнати бемузд ба ғайри шахси муайян ё ташкилот ё ҷабрдидаи ҷиноят, балки дар бораи ба ҷамъият ғайриданок будани корҳои иҷрошаванда меравад, яъне, дар бораи иҷро намудани корҳои ғайриданокӣ ҷамъиятӣ. Ин хусусияти ҷазои корҳои ҳатмӣ тақозои онро дорад, ки суд баъди баровардани ҳукм, мазмуни онро барои маҳкумшуда маънидод карда диҳад.

Бо сабаби он ки, маҳкумшуда аз воситаҳои зиндагонӣ маҳрум шуда наметавонад ва ҳамчунин, ҷамъият манфиатдор нест, ки ӯ ҷараёни таълимиро боздорад, бинобар ин Кодекси ҷиноятӣ муайян мекунад, ки корҳои ҳатмӣ берун аз вақти корҳои асосӣ ё аз таълим анҷом дода шавад. Аз ҳамин сабаб низ, мухлати ин ҷазо дурудароз буда наметавонад ва тамоми вақти холигии ӯро берун аз вақти корҳои асосӣ ё таълим ишғол карда наметавонад. Бинобар ин, корҳои ҳатмӣ ба мухлати аз 60 то 240 соат му-

айян карда мешавад ва на зиёда аз 4 соат дар як рӯз адо карда мешавад.

Дигар хосияти корҳои ҳатмӣ дар он аст, ки корҳои ки ба он маҳкумшуда ҷалб карда мешавад, хусусияти ҳатмӣ доранд ва намудҳои он новобаста аз хоҳиши ҳуди маҳкумшуда, балки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ муайян карда мешаванд. Яъне, номгӯи корҳои, ки ба онҳо маҳкумшуда ҷалб карда мешавад, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ муайян мекунад. Ба сифати ҷунин корҳои намудҳои гуногуни корҳои ҷамъиятӣ баромад карда метавонанд, аз он ҷумла, корҳои вазнин. Лекин ҷунин намудҳои корҳои бо қори асосӣ ва таҳассуси ӯ алоқаманд буда наметавонанд, инчунин маҳкумшуда аз иҷрои онҳо бе сабабҳои узрнок саркашӣ карда наметавонанд. Корҳои ҳатмие, ки ба онҳо маҳкумшуда ҷалб карда мешавад, набояд бо таҳқири шаъну эътибори ӯ пайваст бошанд ё хусусияти бераҳмона дошта бошанд. Айни замон, рӯбучини кӯчаҳо, иҷрои дигар корҳои оид ба ободонии шаҳр ба сифати корҳои нанговару таҳқиромӯз ҳисобида намешаванд. Рӯзҳои истироҳат ва руҳсатии навбатии меҳнатӣ, ки аз ҷойи қори асосии маҳкумшуда пешкаш карда мешавад, иҷрои ин намуди ҷазоро боз наметаворад. Айни замон, маҳкумшуда дар вақти беморӣ ва ё пайдо шудани ягон вазъияте, ки иҷрои ин намуди ҷазоро ҳалалдор мекунад, ба адои корҳои ҳатмӣ ҷалб карда намешавад.

Иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ бо ҷалб намудан ба меҳнати ҷисмонӣ вобаста аст. Бинобар ин, категорияҳои шаҳрвандоне, ки нисбати онҳо татбиқи ин ҷазо мумкин нест, номбар карда шудаанд. Агар маҳкумшуда дар ҷараёни адои ин намуди ҷазо ба синну соли нафақа расад ва ё маъюби гурӯҳҳои I ва II шавад, он гоҳ бо пешниҳоди мақоме, ки ба зиммаи он иҷрои ҳукм вогузор шудааст, суд ӯро аз адои минбаъдаи ҷазо озод менамояд. Нисбати заноне, ки дар ҷараёни адои ин намуди ҷазо ҳомиладор шудаанд, суд бо пешниҳоди мақомоти дахлдор, дар бораи мавқуф гузоштани адои ҷазо қарор мебарорад (моддаи 78 Кодекси ҷиноятӣ).

Дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ кардани маҳкумшуда аз адои корҳои ҳатмӣ, суд онро ба ҷазоҳои корҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ иваз менамояд. Дар ин сурат, суд муҳлати адокардаи корҳои ҳатмиро ба назар намегирад ва ҷазои навро дар до-

ираи ин намудҳои ҷазо, ки дар Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, иваз менамояд. Яъне, агар қорҳои ҳатмӣ ба қорҳои ислоҳӣ иваз карда шаванд, он гоҳ он ба муҳлати аз 2 моҳ то 2 сол (моддаи 52 КҶ ҚТ) ва агар ба маҳдуд қардани озодӣ (моддаи 54 КҶ ҚТ) иваз карда шаванд - ба муҳлати аз 1 то 5 сол таъин карда мешаванд. Ашаддӣ саркашӣ қардан ҷой дорад дар он ҳолате, ки агар нисбати маҳкумшуда аз тарафи мақома, ки ба зиммаи он иҷроӣ ҳукм вогузор шудааст, ду бор ба таври ҳатмӣ дар бораи риоя намудани тартиби адои ҷазои қорҳои ҳатмӣ, огоҳӣ дода шуда бошад.

§4. ҶАРИМА

Дар асоси талаботи қисми 1 моддаи 49 КҶ ҚТ ҷарима ситонидани маблағе мебошад, ки дар доираи пешбиниамудаи ҳамина Кодекс таъин шудааст. Моҳияти ҷарима дар он зоҳир мегардад, ки он ба манфиатҳои молумулкии шахси ҷиноятсодирқарда таъсир мерасонад.

Андозаи ҷарима бо роҳи нишондиҳанда барои ҳисобҳо муайян карда мешаванд. Андозаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо мувофиқи Қонуни ҚТ "Дар бораи бучети давлатӣ" муайян карда мешаванд. Масалан, тибқи талаботи моддаи 23 Қонуни ҚТ "Дар бораи бучети давлатии ҚТ барои соли 2017"²¹⁷ аз 1 январи соли 2017 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷиҳати ҳисобкунии андоз, боч, дигар пардохтҳои ҳатмӣ, мучозоти ҷаримаӣ, пардохтҳои иҷтимоӣ, инчунин барои ҳисобкунии ин ё он бузургиҳои арзишии ҳадди ниҳойӣ (поёнӣ ё болоӣ), ки мутобиқи қонунгузори ҚТ татбиқ карда мешаванд, дар ҳаҷми 50 сомонӣ муқаррар карда шудааст.

Дар асоси талаботи қисми 3 моддаи 49 КҶ ҚТ суд андозаи ҷаримаро бо дарназардошти вазнинии ҷинояти содиргардида ва вазъи молумулкии маҳкумшуда дар доираи пешбиниамудаи санксияи КҶ ҚТ муайян менамояд. Таҷрибаи судӣ нишон медиҳад, ки ҷазои ҷарима ҳамчун ҷазои асосӣ барои ҷиноятҳои наҷандон вазнин ва дараҷаи миёна дар бисёр мавридҳо таъин карда мешаванд.

---

²¹⁷ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, № 11, М. 893.

Чарима ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ метавонад ба сифати ҷазои асосӣ ва ҷазои иловагӣ таъин карда шавад.

Суд бояд ҳангоми бандубасти ҷиноят, агар чарима дар санксияи моддаи Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ нишон дода шуда бошад, ҳангоми интиҳоби намуди ҷазо имконияти таъини онро мавриди муҳокима қарор диҳад. Андозаи муқарраршудаи чарима ва умуман ҳамчун ҷазо чарима метавонад ба ҷинояткор таъсири рӯҳи расонад ва аз содир намудани махсусан ҷиноятҳои иқтисодӣ боз дорад.

Чарима танҳо дар ҳолати мавҷуд будани ишора ба он дар санксияи моддаи Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ таъин карда мешавад. Ғайр аз ин, ҳамчун ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазои дигар низ метавонад таъин гардад. Суд метавонад ҳангоми ба мақсад мувофиқ набудани таъини чарима, ҳатто ҳангоми дар моддаи дахлдор мавҷуд будани ҳолатҳои истисноӣ (моддаи 63 КҶ ҚТ), таъин накунад.

Ҳангоми таъин намудани чарима суд тамоми омилҳои вообаста ба шахсияти ҷинояткор, аз ҷумла, вазъи молумулкии ӯро низ ба инобат мегирад. Чарима набояд ба воситаи озодгардидан аз ҷазо ва на ба муфлис гардидани маҳкумшуда таъин ёбад.

Чарима бо тартиби муайяннамуда ва муҳлати муайянкардаи қонун пардохта мешавад. Тартиби иҷрои ҷазо дар намуди чарима дар моддаҳои 30-32 КИҶ ҚТ муайян карда шудааст. Аз лаҳзаи эътибори қонуни пайдо кардани ҳукми суд маҳкумшуда бояд дар давоми 30 рӯз чаримаро пардохт намояд. Суд мутобиқи дархости маҳкумшуда ва пешниҳоди иҷроии суд метавонад вақти пардохти чаримаро ба муҳлати 6 моҳ мавқуф гузорад ё дароз кунад, агар пардохти яквақтинаи он барои маҳкумшуда имконнопазир бошад.

Дар сурати аз ҷониби маҳкумшуда сари вақт напардохтани чарима, иҷрои ин ҷазо ба тарзи маҷбурӣ, аз ҷумла бо роҳи ситонидани молу мулки маҳкумшуда (мисол, коғазҳои қимматнок, дигар арзишҳо, ки дар ҳисобномаҳо, амонат ё барои нигоҳдошт дар бонкҳо гузоштааст) тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории мурофиавии граждании ҚТ ба амал бароварда мешавад.

Агар маҳкумшуда ҷаримаро дар муҳлати 30 рӯз насупорида бошад ва даромаду молу мулки худро аз ситонидани маҷбури пинҳон карда бошад, ин ҳолати саркашии ашаддӣ эътироф мегардад. Дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан аз пардохти ҷарима суд онро ба ҷазоҳои қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ мутобиқан ба андозаи ҷаримаи таъингардида, дар доираи ин намудҳои ҷазо, ки бо ҚЧ пешбинӣ шудааст, иваз менамояд.

Ҷарима аз молумулке, ки дар Номгӯи (рӯйхати) молумулке, ки бо ҳукми суд мусодира карда намешавад, ситонидан намешавад.

Қонуни ҷиноятӣ ҷиноятҳоеро пешбинӣ менамояд, ки хангоми содир кардани онҳо ва то баровардани ҳукми суд агар судшаванда зарари ба ҷабрдида расонидаашро ба пурагӣ талофӣ намояд, дар ин сурат нисбати судшаванда ҷазои ҳабсӣ таъин карда намешавад. Чунончӣ, тибқи талаботи қисми 6 моддаи 49 дар ҳолати аз тарафи шахс содир намудани ҷиноятҳои дар моддаҳои 245 (ба истисноӣ банди «а» қисми 4), 246 (ба истисноӣ банди «а» қисми 3), 247 (ба истисноӣ банди «в» қисми 3 ва банди «а» қисми 4), 251, 253, 255 (ба истисноӣ бандҳои «а» ва «б» қисми 2), 256 (ба истисноӣ ҳолатҳои, ки боиси марг ё расонидани зарари вазнин ба саломатии инсон гардида бошад), 257 (ба истисноӣ банди «г» қисми 2 ва банди «б» қисми 3), 258, 259, 259¹, 260, 263, 264, 265, 266, 268, 270, 271, 273 (ба истисноӣ бандҳои «а» ва «б» қисми 3), 274, 276, 277, 278, 285, 286, 287, 289 қисми 1, 291, 292, 293, 295, 340¹ ва 388 қисмҳои 1 ва 2 ҚЧ ҚТ пешбинишуда, агар гунаҳгор то баровардани ҳукми суд зарари моддиро пурра талофӣ намояд, нисбати ӯ ҷазои ҷарима ва ё дигар ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набудаи дар санксияҳои моддаҳои номбаршуда пешбинигардида таъин карда мешавад.

Дар қисми 7 моддаи 49 ҚЧ ҚТ ҳолатҳои пешбинӣ шудаанд, ки боиси марг ё расонидани зарари вазнин ба саломатии инсон гардида бошанд, агар онҳо дар алоқамандӣ бо ҷиноятҳои пешбинишудаи қисми 6 моддаи мазкур содир шуда бошанд, ҷазо ба тартиби муайяннамудаи қисми 6 ҳамин модда таъин карда мешавад.

Дар таҷрибаи судӣ ҳолатҳои вучуд доранд, ки шахс пас аз баровардани ҳукми суд зарари ба ҷабрдида расонидаашро та-

лофӣ мекунад. Аз ин рӯ, қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ менамояд, ки дар мавриди пас аз баровардани ҳукми суд пурра талофӣ наму-дани зарари моддӣ аз тарафи маҳкумшуда барои содир наму-дани ҷиноятҳои пешбининамудаи қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 КҶ ҚТ ҷазои таъингардидаи маҳрум сохтан аз озодӣ аз ҷониби суде, ки ҳукм баровардааст ё суди маҳалли иҷроӣ ҷазо ё суди болоӣ ба ҷазои ҷарима иваз карда мешавад.

Ҷазои ҷарима, ҷазои дорои хусусияти молумулкӣ мебошад ва ҳолатҳое мавҷуданд, ки маҳкумшуда бо омилҳои субъективӣ ва ё объекти ҷаримаи муайяннамудаи судро пардохт карда наметавонад ва ё аз пардохти он ашаддӣ саркашӣ менамояд. Қонуни ҷиноятӣ принсипи ногузирии ҷазоро пешбинӣ намуда-аст ва бояд шахс барои кирдори содиркардааш ҷазо бинад. Аз ин рӯ, дар қисмҳои 5 ва 9 моддаи 49 КҶ ҚТ имконияти иваз намудани ҷазои ҷаримаро ба дигар намуди ҷазо пешбинӣ карда шудааст.

Тибқи талаботи қисми 5 моддаи 49 КҶ ҚТ дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан аз пардохти ҷарима суд онро ба ҷа-зоҳои қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ мутобиқан ба ан-дозаи ҷаримаи таъингардида, дар доираи ин намудҳои ҷазо, ки бо КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, иваз менамояд. Тибқи талаботи қисми 9 моддаи 49 КҶ ҚТ дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан ва ё имконнопазирии пардохти ҷарима, ки бо тартиби пешби-нинамудаи қисмҳои 6, 7 ва (ё) 8 моддаи 49 КҶ ҚТ ба сифати ҷа-зои асосӣ таъин ё иваз карда шудааст, суд ҷазои ҷаримаро (ё қисми напардохтаи онро) ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз менамояд. Ҳангоми иваз намудани ҷазои ҷарима ба ҷазои маҳ-рум сохтан аз озодӣ ё ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҷазои ҷарима, муҳлат ва андозаи ин намуди ҷазоҳо набояд аз ҳадди поёнӣ ва болоии муқаррарнамудаи моддаҳои дахлдори Қисми маҳсуси КҶ ҚТ бо назардошти қисми адокардаи ҷазо кам ва ё зиёд бошанд.

Тартиби иваз намудани ҷазои ҷарима ба дигар намуди ҷазо дар қонунгузорию иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва мурофияи ҷиноятӣ танзим карда шудааст.

Таъин намудани ҷазои ҷарима нисбати ноболиғон дорои хусусиятҳои маҳсуси худ мебошад. Ҷазои ҷаримае, ки нисбати ноболиғон таъин карда мешавад бо чунин хусусиятҳои аз ҷа-

зои ҷаримае, ки нисбати шахсони болиғ таъин карда мешавад, фарқ мекунад:

1. Бо андозааш. Тибқи талаботи қисми 2 моддаи 49 КҶ ҚТ ҷарима ба маблағи аз сад то бисту як ҳазору нуҳсад андозаи муқарраршудаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки дар вақти содир шудани ҷиноят амал мекард таъин карда мешавад. Тибқи талаботи қисми 2 моддаи 87 КҶ ҚТ бошад, ҷарима нисбати ноболиғон ба андозаи то сад нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъин карда мешавад.

2. Бо шарт татбиқ шуданаш. Барои татбиқи ҷазои ҷарима нисбати шахсони болиғ ягон шарт пешбинӣ карда намешавад. Аммо қисми 2 моддаи 87 КҶ ҚТ пешбинӣ мекунад, ки ҷарима танҳо дар сурате таъин карда мешавад, ки ноболиғ даромади мустақилона ё молу мулке дошта бошад, ки ба он ҷарима андохтан мумкин аст.

3. Бо андозаи ниҳоии таъин шуданаш. Тибқи талаботи қисми 3 моддаи 67 ва қисми 2 моддаи 68 КҶ ҚТ ҷазои ниҳоии ҷарима аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 КҶ ҚТ пешбинишуда набояд аз панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад. Агар яке аз ҷиноятҳои дар маҷмӯъ содиршуда ҷинояти дигар бошад, ҷазои ниҳой аз рӯи қоидаҳои умумӣ муайян карда мешавад. Ҷазои ниҳоии ҷарима аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо барои ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 КҶ ҚТ пешбинишуда набояд аз панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад. Агар яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯи ҳукмҳо дохил буда, ҷинояти дигар бошад, ҷазои ниҳой аз рӯи қоидаҳои умумӣ муайян карда мешавад. Аммо тибқи талаботи қисми 2 моддаи 87 КҶ ҚТ ҷазои ниҳоии ҷарима аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо барои ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 КҶ ҚТ пешбинишуда набояд аз дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад.

§5. МАҲРУМ КАРДАН АЗ ХУҚУҚИ ИШҶОЛИ МАНСАБҲОИ МУАЙЯН Ё МАШҶУЛ ШУДАН БА ФАЪОЛИЯТИ МУАЙЯН

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 50 КҶ ҚТ маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо

фаъолияти муайян аз манъ кардани ишғоли мансаб дар хидмати давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ё машғул шудан бо фаъолияти муайяни касбӣ ё фаъолияти дигар иборат аст.

Ин чазо аз ду намуди иборат аст:

1) манъ кардани ишғоли мансабҳои муайян дар хидмати давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ;

2) манъ кардани машғул шудан ба фаъолияти касбӣ ва дигар намуди фаъолият.

Аз моҳияти ин меъёри КҶ ҚТ бармеояд, ки ин намуди чазо хангоме таъин карда мешавад, ки агар судшаванда аз мансаби ишғолнамудааш ва ё фаъолияти машғулбудааш хангоми содир кардани ҷиноят истифода намуда бошад. Агар таъини чазои мазкур дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шуда бошад, он новобаста аз истифодаи мансаби ишғолнамудааш ва ё фаъолияти машғулбудааш хангоми содир кардани ҷиноят, таъин карда мешавад. Дар ин ҳолат ҳамчун чазо манъ кардани ишғоли мансаби муайян ва ё машғул шудан ба фаъолияти муайян бояд ба хусусиятҳои ҷинояти содиршуда мутобиқат намояд ва он дар ҳукми суд мушаххас гардад, ки маҳкумшуда кадом мансабро ё мансабҳоро ишғол карда наметавонад ва ё ба кадом фаъолият машғул шуда наметавонад (масалан, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян дар соҳаи фаъолияти омӯзгорӣ хангоми содир кардани ҷинояти дар моддаи 174 КҶ ҚТ пешбинишуда).

Маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ҳам ба сифати чазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ татбиқ мешавад (қисми 2 моддаи 48 КҶ ҚТ). Чун қоида он ба сифати чазои иловагӣ таъин карда мешавад. Тибқи талаботи банди 6 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2003 таҳти № 11 "Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо таъин намудани чазоҳои иловагӣ" мутобиқи моддаи 50 КҶ ҚТ дар ҳар ҳолати аз тарафи шахс содир шудани ҷинояти марбут ба иҷрои вазифаҳо аз рӯи мансаб ё машғул будан бо фаъолияти муайян, суд вазифадор аст, ки характери ҷинояти содиршударо ба назар гирифта, масъалаи маҳрум кардани судшаванда аз ҳуқуқи ишғоли вазифаҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайянро муҳокима намояд. Хангоми таъин намудани ин намуди чазо дар қисми хулосавии

хукм бояд вазифа ё намуди фаъолияте, ки ишғол намудани он ё машғул шудан ба он манъ карда мешавад, ба таври мушаххас нишон дода шавад. Аз ҷумла, судшавандаро аз ҳуқуқи фаъолият намудан дар ин ё он соҳаи хоҷагии халқ маҳрум кардан бе муайян намудани доираи вазифаҳое, ки ӯ ишғол намудани онро ҳуқуқ надорад, мумкин нест.

Қоидаи мазкур ҳангоми таъини ин ҷазо ҳам ба сифчати ҷазои асосӣ ва ҳам ба сифати ҷазои иловагӣ ба назар гирифта мешавад.

Бояд ба назар гирифт, ки барои як кирдори содиршуда таъини ҷазои иловагӣ дар намуди марҳум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва машғул шудан бо фаъолияти муайян мумкин нест.

Аммо ҳангоми таъини ҷазо аз руи маҷмуи ҷиноятҳо ва ё аз руи маҷмуи ҳукмҳо иҷозат дода мешавад, ки ҳар ду намуди ҷазои маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян якҷоя таъин карда шавад, агар онҳо нисбати ҷиноятҳои алоҳида ва ё ҳукмҳои алоҳида ба сифати ҷазои иловагӣ пешбинӣ шуда бошанд. Дар ин ҳолат аз эҳтимол дур нест, ки ҳангоми таъини ҷазои мазкур шахс якбора аз якҷанд ҳуқуқи ишғоли мансаби муайян ва ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум карда шавад. Маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян барои қасдан содир намудани ҷиноят аз як то даҳ сол ва барои ҷинояти аз беэҳтиётӣ содиршуда аз як то панҷ сол ба сифати ҷазои асосӣ ва ба муҳлати аз як то панҷ сол ба сифати ҷазои иловагӣ барои қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир намудани ҷиноят муқаррар карда мешавад (қисми 2 моддаи 50 КҶ ҚТ).

Маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян дар ҳолате ба сифати ҷазои иловагӣ низ бо ишора ба ҳамин модда таъин карда шуда метавонад, ки ин намуди ҷазо дар моддаи дахлдори Қисми маҳсуси ҳамин КҶ ҚТ пешбинӣ нагардида бошад ҳам ва агар суд, бо дарназардошти хусусият ва дараҷаи ҷинояти содиршуда ва дар хусуси шахсияти гунаҳгор, имконнопазирии нигоҳ доштани ҳуқуқи ӯро барои ишғол намудани мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян эътироф наояд (қисми 3 моддаи 50 КҶ ҚТ). Масалан, ҳангоми ҷалби шахси ноболиғ ҷиҳати ис-

теъмоли мунтазами нушокиҳои спиртӣ, истеъмоли мунтазам ғайритиббии моддаҳои сахтгаъсир ё дигар моддаҳои мадхушкунанда, ё ба фоҳишагарӣ, оворагардӣ, гадой, ки аз ҷониби шахси синнаш ба ҳаждаҳсолагӣ расида содир шудааст, агар аз ҷониби падару модар, омӯзгор ё шахси дигари қонунан ба зиммааш тарбияи шахсони ноболиғ гузошташуда, содир шуда бошад, нисбати чунин шахсон ҷазои маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян дар соҳаи фаъолияти омӯзгорӣ таъин карда шавад.

Ҳангоми ба сифати ҷазои иловагӣ таъини намудани ҷазои маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян бояд дар назар дошт, ки шахс аз ҳуқуқи ишғоли мансаби мушаххас (масалан, сардори ШВКД) ва ё машғул шудан ба фаъолияти муайян (масалан, маҳрум кардан аз ҳуқуқи фуруши молумулки ғайриманкул), пешбинӣ шуда наметавонад. Аз ин рӯ, дар ҳукм бояд намуди фаъолияте, ки барои машғул шудан ба он нисбати судшаванда маҳрумкунӣ таъин карда шудааст, нишон дода шавад. Масалан, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои роҳбарикунанда дар мақомоти иҷроӣ ҳокимияти давлатӣ.

Тибқи талаботи талаботи банди 15 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2003 таҳти № 11 "Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо таъин намудани ҷазоҳои иловагӣ" дар ҳолате, ки аз ҷониби суд ҳангоми таъин намудани ҷазои иловагӣ дар намуди маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян мансабҳо ё намуди фаъолият аниқ муайян накарда шуда бошанд, суди зинаи кассатсионӣ (назоратӣ) ҳуқуқ дорад ба ҳукм ислоҳоти муносибро ворид намояд, агар он ҳолати маҳкумро вазнин насозад. Чунин ислоҳотҳоро ҳуқуқ дорад суде, ки ҳукм баровардааст ба тариқи дар моддаи 400 КМҶ ҚТ пешбинишуда, ворид намояд.

Ҳолате, ки судшаванда то лаҳзаи баровардани ҳукм аллакай вазифасро ишғол намекард ё ба фаъолияте машғул набуд, ки содиршавии ҷиноят ба онҳо вобастагӣ дошт, барои татбиқи ҷазои иловагии зикргардида монев шуда наметавонад (банди 6 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи

соли 2003 тахти № 11 "Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо таъин намудани ҷазоҳои иловагӣ").

Дар қонун ду тарзи ба ҳисоб гирифтани муҳлати адои ҷазои мазкур пешбинӣ шудааст. Ҳангоми ба сифати ҷазои иловагӣ ба ҳабс, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳдуд кардани озодӣ ё аз озодӣ маҳрум сохтан таъин гардидани ин ҷазо, он дар тамоми вақти адои ҷазои асосӣ ва зиёда аз он пас аз адои ҷазои асосӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи ҳукм низ татбиқ мегардад. Дар ҳолатҳои дигар муҳлати он аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм ҳисоб карда мешавад (қисми 4 моддаи 50 КҶ ҚТ).

Маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян он аз манъ кардан ба фаъолияти касбӣ (масалан, фаъолияти омӯзгорӣ, соҳибкорӣ, тиббӣ) ва ё манъ кардан ба машғул шудан ба фаъолияти дигар (масалан, идора кардани воситаи нақлиёт, шикор) иборат аст.

Ичрои ҷазо дар намуди маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, ки ҳамчун ҷазои асосӣ ё ба сифати ҷазои иловагӣ ба ҷазои ҷарима ё қорҳои ислоҳӣ, инчунин бо шартан татбиқ накардани ҷазо таъин шудааст, аз ҷониби нозироти қорҳои ислоҳии маҳалли истиқомати маҳкумшуда, инчунин маъмурияти ҷои қори ӯ ё мақома, ки барои машғул шудан ба ҷунин нави фаъолият иҷозат додааст, ба амал бароварда мешавад. Ичрои ин ҷазо, ки ба сифати ҷазои иловагӣ ба ҷазои асосӣ дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ таъин гардидааст, аз ҷониби муассиса ё мақоми иҷрокунандаи ҷазои асосӣ анҷом дода мешавад. Маъмурияти ин муассисаҳо пас аз адои ҷазои асосӣ ё дар сурати аз адои ҷазо озод шудани маҳкумшуда ё иваз кардани ҷазо ба ҷазои нисбатан сабуктар, нусхаи ҳукмиро ҷиҳати ичрои минбаъда ба нозироти қорҳои ислоҳии маҳалли истиқомати маҳкумшуда мефиристад. Дар сурати даъват ба хизмати ҳарбӣ ё ба хизмати альтернативӣ дохил шудани маҳкумшуда нозироти қорҳои ислоҳӣ нусхаи ҳукми судро ҷиҳати ичрои ин ҷазо ҳангоми хизмат ба комиссариати ҳарбӣ ё маҳалли хизмат мефиристад (моддаи 33 КИҶ ҚТ).

§6. МАҲРУМ КАРДАН АЗ РУТБАҲОИ ҲАРБӢ, ДИПЛОМАТӢ, РУТБАҲО, УНВОНҲОИ МАХСУС, МУКОФОТҲОИ ДАВЛАТӢ ВА УНВОНҲОИ ИФТИХОРИИ ТОЧИКИСТОН

Шахсе, ки рутбаи ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистонро дорад, дар ҳолати барои ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин маҳкум шуданаш суд метавонад бо назардошти шахсият ва кирдори содиркардааш ўро аз чунин рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон маҳрум намояд (моддаи 51 КҶ ҚТ).

Ин ҷазо дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

1) он танҳо барои содир кардани ҷиноятҳои вазнин ва ё махсусан вазнин таъин карда мешавад;

2) таъини он ба салоҳияти суд вобаста мебошад. Зеро дар ягон санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ чунин намуди ҷазоҳо пешбинӣ нашудааст.

Моҳияти ҷазои мазкур дар он ифода меёбад, ки он ба маҳкумшуда таъсири ахлоқӣ расонида, онро аз имтиёзҳои, ки аз рутбаҳои махсус, ҳарбӣ ва ё фахрӣ бармеоянд, маҳрум мекунад. Ғайр аз ин, ҷазои мазкур бо мақсади пешгирии бадномкунии рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон пешбинӣ шудааст.

Суд ҳангоми таъини ин намудҳои ҷазоҳои иловагӣ бояд шахсияти судшавандаро ба инобат гирифта, ба масъалаҳои давомияти доштани рутбаи ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон, софдилона иҷро намудани уҳдадориҳои мансабӣ, мавҷудияти мукофотҳо ва муҷозотҳои меҳнатӣ, хусусиятҳои хизмат, ки барои онҳо судшаванда ба рутбаи ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон муяссар гардонида шудааст, аҳамияти махсус диҳад.

Ин намуди ҷазо ба дараҷаҳои илмӣ (номзади илм, доктори илм), унвонҳои илмӣ (дотсент, профессор), унвонҳои варзишӣ (устоди варзиш, устоди байналхалқии варзиш) паҳн намегар-

дад, зеро унвонҳои мазкур барои ба даст овардани дараҷаи маҳорати касбии судшаванда дода мешавад ва бо ҳукми суд маҳрум кардан аз онҳо иҷозат дода намешавад. Ин намуди ҷазо, инчунин ба рутба, унвон ва мукофотҳои, ки судшаванда аз ҷониби давлатҳои хориҷӣ сазовор доништа шудааст, паҳн намегардад.

Дар асоси моддаи 38 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ухдадорӣ умумӣ хабӣ ва хизмати ҳарбӣ"²¹⁸ дар қувваҳои мусаллаҳ, дигар қўшунҳо ва сохтори ҳарбӣ чунин ҳайати хизматчиёни ҳарбӣ муайян карда шуда, мувофиқан рутбаҳои ҳарбии зерин аз тарафи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ муқаррар карда мешавад:

- Ҳайати хизматчиёни ҳарбӣ ва рутбаҳои ҳарбӣ: аскарҳо - қаторӣ (курсант), ефрейтор; сержантҳо - сержанти хурд, сержант, сержанти калон, старшина; прапоршикҳо – прапоршик, прапоршики калон.

- Афсарҳо: хурд – лейтенанти хурд, лейтенант, лейтенанти калон, капитан; калон – майор, подполковник, полковник; олий – генерал – майор, генерал – лейтенант, генерал – полковник, генерали артиш.

Рутбаҳои махсус ин рутбаҳои мебошанд, ки кормандони роҳи оҳан, кормандоне, ки дар мақомоти ҳарбикунонидашуда хизмат мекунанд (масалан, мақомоти корҳои дохилӣ, ҳадамоти гумрук, кумитаи андоз).

Рутбаҳои махсусе, ки ба кормандони мақомотҳои ҳарбикунонидашуда дода мешаванд, ба рутбаҳои ҳарбӣ баробар мебошанд, аммо илова ба рутба ишора карда мешавад (масалан, мушовири адлия, майори адлия, капитани ҳадамоти гумрук ва ғайраҳо). Масалан, тибқи талаботи моддаи 487 Кодекси гумруки ҚТ рутбаҳои махсуси кормандони мақомоти гумрук аз тарафи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ муқаррар карда мешаванд. Тартиби додани рутбаҳои махсус ба кормандони мақомоти гумрукро Президенти ҚТ муқаррар менамояд.

Рутбаҳои дараҷавӣ барои хизматчиёни давлатии хизмати граждани (мақомоти прокуратура, мақомоти адлия ва ғайра) вобаста ба мансаби ишғолнамуда дода мешавад. Низомии рут-

---

²¹⁸ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2000, № 11, М. 539.

баҳои дараҷавӣ ба мансаби ишғолнамудаи хизмати граждани хизмати давлатӣ мутобикат мекунад. Масалан, дар асоси моддаи 54 Қонуни конститутсионии ҶТ "Дар бораи мақомти прокуратура" Ба прокурорҳо ва муфаттишон, кормандони муассисаҳои илмию таълимии мақомоти прокуратураи ҶТ вобаста ба вазифаи ишғолкардашон ва собиқаи кор рутбаҳои дараҷавӣ дода мешаванд.

Рутбаҳои дараҷавии кормандони мақомоти прокуратура аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ муқаррар карда мешаванд. Тартиби додани рутбаҳои дараҷавӣ ва аз онҳо маҳрум карданро Низомнома «Дар бораи рутбаҳои дараҷавии кормандони мақомоти Прокуратураи ҶТ», ки онро Президенти ҶТ тасдиқ мекунад, муайян менамояд.

Унвонҳои ифтихорӣ ин унвонҳои мебошанд, ки шаҳрвандони ҶТ барои дараҷаи баланди касбият ва меҳнати содиқонаи бисёрсолаи мукофотонида мешаванд. Мукофотҳои давлатӣ, мувофиқи Қонуни ҶТ "Дар бораи мукофотҳои давлатии ҶТ" аз 24-уми феврالی соли 2017, таҳти рақами 1378²¹⁹, ба шаҳрвандони ҶТ барои эътирофи хизматҳои шоёншон дар назди ҶТ дар соҳаи иқтисодиёт, илм, фаҳанг, адабиёт, санъат, ҳифзи Ватан, барои корнамоиҳои меҳнатӣ ва ҷангӣ, фаъолияти босамари давлатӣ, ҷамъиятӣ ва эҷодӣ ба манфиати ҷомеа, сарфарозгардонида мешаванд. Бо мукофотҳои давлатии ҶТ, инчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки дар назди ҶТ хизматҳои шоён доранд, сарфарозгардонида мешаванд. Мукофотҳои давлатии ҶТ шакли олии ҳавасмандгардонии шаҳрвандони ҶТ, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд ва эътирофи хизматҳояшон дар назди ҶТ мебошад.

Ба низоми мукофотҳои давлатии ҶТ инҳо дохил мешаванд:

- мукофоти оӣ - унвони Қаҳрамони Тоҷикистон;
- орденҳои ҶТ;
- медалҳои ҶТ;
- унвонҳои фахрии ҶТ;
- Ифтихорномаи ҶТ (қисми 2 моддаи Қонуни ҶТ "Дар бораи мукофотҳои давлатии ҶТ").

Дар ҶТ мукофотҳои давлатии зерин муқаррар гардидаанд:

---

²¹⁹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 1-2, мод. 1.

Мукофоти олий – унвони Қаҳрамони Тоҷикистон; ордени Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи I; ордени Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи II; ордени Ситораи Президенти Тоҷикистон дараҷаи III; ордени Зарринтоҷ дараҷаи I; ордени Зарринтоҷ дараҷаи II; ордени Зарринтоҷ дараҷаи III; ордени Исмоили Сомонӣ дараҷаи I; ордени Исмоили Сомонӣ дараҷаи II; ордени Исмоили Сомонӣ дараҷаи III; ордени «Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон»; ордени Дӯстӣ; ордени Спитамен дараҷаи I; ордени Спитамен дараҷаи II; ордени Шараф дараҷаи I; ордени Шараф дараҷаи II; медали Ҷасорат; медали Хизмати шоиста; медали Шафқат; медали Марзбони шӯҷои Тоҷикистон; унвони фахрии Нависандаи (Шоири) халқии Тоҷикистон; унвони фахрии Хунарпешаи халқии Тоҷикистон; унвони фахрии Ҳофизи халқии Тоҷикистон; унвони фахрии Рассоми халқии Тоҷикистон; унвони фахрии Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон; унвони фахрии Арбоби хунари Тоҷикистон; унвони фахрии Хунарпешаи шоистаи Тоҷикистон; унвони фахрии Корманди шоистаи Тоҷикистон; унвони фахрии Донори ифтихории Тоҷикистон; Ифтихорномаи ҶТ.

Ба намудҳои мукофотҳои давлатӣ ҳамчунин медалҳои ҷашнӣ, ки аз ҷониби Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии ҶТ тасдиқ карда шудаанд, дохил мешаванд (моддаи 8 Қонуни ҶТ “Дар бораи мукофотҳои давлатии ҶТ”).

Масъалаи маҳрум кардани ҳамаи рутбаҳои ҳарбии махсус аз ҷумла ба шахсони мансабдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, инчунин унвонҳои ифтихорӣ ва мукофотҳои давлатиро суд мустақилона ҳал мекунад. Маҳрум кардани рутбаҳои махсус ва рутбаҳои ҳарбӣ ҳам нисбати шахсоне, ки дар хизмат мебошанд ва ҳам нисбати шахсони дар истеъфо мебошанд, татбиқ шуданаш мумкин аст. Суд ҳуқуқ дорад дар як вақт ҳам рутбаҳои ҳарбӣ (рутбаҳои махсус) ва ҳам мукофотҳои давлатии маҳкумшударо маҳрум кунад ё метавонад бо маҳрум кардани яке аз онҳо маҳдуд шавад.

Суде, ки судшавандаро аз рутбаи ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон маҳрум кардааст, баъди эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм нусхаи онро ба шахсе, ки маҳкумшударо бо рутбаи ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, муко-

фотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон сарфароз гардондааст, ирсол менамояд.

§7. КОРҲОИ ИСЛОҲӢ

Корҳои ислоҳӣ мутобиқи ҳукми суд дар ҷои кори асосии маҳкумшуда ё дигар ҷойҳое, ки нозироти корҳои ислоҳӣ муайян намудааст, вале дар ноҳияи истиқоматии маҳкумшуда, бо назардошти қобилияти кории ӯ ва аз рӯи имконият тибқи ихтисоси ӯ адо карда мешавад. Корҳои ислоҳӣ новобаста аз он ки судшаванда ҷойи кори асосӣ дорад ё надорад, таъин карда мешавад.

Шахсоне, ки ба ҷазои корҳои ислоҳӣ дар ҷойи корашон маҳкум шудаанд, дар ҳамон корхона, муассиса, ташкилот, ки онҳо то маҳкумшавӣ кор мекарданд, дар ҳамон вазифа ва коре, ки қаблан ба ҷо меоварданд, корро идома медиҳанд, ғайр аз ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузори ҚТ. Ба дигар мансаб ё кори дигар гузаронидани шахси ба корҳои ислоҳӣ дар ҷои корашон маҳкумшуда дар асосҳои умумии пешбининамудаи қонунгузори меҳнат анҷом дода мешавад. Шахсе, ки ба ҷазои корҳои ислоҳӣ дар дигар ҷойҳо маҳкум шудааст, метавонад ба хадамоти шугли аҳоли фиристода шуда, аз ҷониби он ба таври имтиёзнок бо кор таъмин карда шавад. Шахси ба корҳои ислоҳӣ дар дигар ҷойҳо маҳкумшуда ҳуқуқ надорад кори ба ӯ пешниҳодшударо рад намояд, сарфи назар аз он, ки ин кор ба ихтисоси ӯ мутобиқат мекунад ё не (қисми 3 моддаи 39 КИҚ ҚТ).

Моҳияти ҷазои мазкур дар он зоҳир мегардад, ки маҳкумшуда бо роҳи маҷбурӣ ба меҳнат ҷалб карда шуда, қисми муайяншудаи музди маошаш ба ҳисоби давлат гузаронида мешавад.

Барои маҳкумшуда ин намуди ҷазо се ҷабҳаи манфиро дорад:

- ба таври ҳатмӣ ҷалб намудан ба меҳнат;
- маҳдуд намудани баъзе ҳуқуқҳои меҳнатӣ;
- расонидани таъсири хусусияти моддидошта.

Корҳои ислоҳӣ ба маҳкумшуда таъсири рӯҳӣ расонида, ҳуқуқи ӯро барои иваз намудани ҷойи кор, пешравии касбӣ дар

соҳаҳои хизмати давлатӣ, соҳаи фаъолияти бонкӣ, системаи маориф ва ғайра маҳдуд менамояд. Корҳои ислоҳӣ робитаҳои маҳкумшударо бо ҷамъият канда намекунад ва имконияти ислохшавии ўро фароҳам меорад.

Ҷалби маҷбурӣ ба меҳнат маънои онро дорад, ки дар вақти адои ҷазои мазкур нобоваста аз хоҳишаш маҳкумшуда дар ҷойи муайяннамудаи мақомоти иҷроӣ ҳокимияти давлатӣ кор мекунад. Инчунин дар давоми муҳлати адои ҷазои корҳои ислоҳӣ ба маҳкумшудагон иҷозат дода намешавад, ки бидуни иҷозати хаттӣ нозироти корҳои ислоҳӣ бо хоҳиши худ аз кор озод шаванд. Иҷозат пас аз санҷиши асоснокии аризаи маҳкумшуда дода шуданаш мумкин аст. Радди додани иҷозат дар мавриди озодкунӣ аз кор бояд асоснок карда шавад. Оид ба қарори раддия тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун шикоят кардан мумкин аст.

Корҳои ислоҳӣ нисбати маҳкумшуда ба муҳлати аз ду моҳ то ду сол таъин карда мешавад. Муҳлати адои ҷазои корҳои ислоҳӣ бо солҳо, моҳҳо ва рӯзҳо, ки дар давоми он маҳкумшуда кор кардааст ва аз музди меҳнати ӯ маблағ дошта гирифта шудааст, ба ҳисоб гирифта мешавад. Шумораи рӯзҳое, ки маҳкумшуда кор кардааст, бояд аз шумораи рӯзҳои қорӣи вобаста ба ҳар моҳи муҳлати ҷазои муайяннамудаи суд камтар набошад. Агар маҳкумшуда шумораи муқарраршудаи рӯзҳоро кор накарда бошад ва барои ҳисоби рӯзҳои қорнакарда ба муҳлати ҷазо асосҳои пешбинидамудаи ҳамин Кодекс вучуд надошта бошад, адои корҳои ислоҳӣ то пурра кор кардани шумораи муқарраршудаи рӯзҳои меҳнатӣ аз ҷониби маҳкумшуда идома меёбад. Оғози муҳлати адои ҷазо рӯзи аз ҷониби маъмурияти ташкилоти ҷойи қорӣ маҳкумшуда гирифтани нусхаи ҳукми (таъинот, қарор) суд ва дигар асноде, ки аз нозироти корҳои ислоҳӣ ворид шудааст, ба ҳисоб меравад. Ба муҳлати адои ҷазо вақте, ки дар давоми он маҳкумшуда бо сабабҳои узрнок кор накардааст, ба ҳисоб гирифта мешавад. Ба ин муҳлат инчунин вақте, ки дар давоми он маҳкумшуда расман бекор эътироф шудааст, дохил мегардад. Ҳангоми ба бемории вазнин гирифтӣ шудани маҳкумшуда, ки беш аз чор моҳ пайдарҳам давом ёфтааст ва оянда монеаи адои ҷазо мегардад, нозироти корҳои ислоҳӣ дар хусуси озод намудан аз адои ҷазо ба

суд пешниҳод мефиристад. Ҳангоми дар давоми адои ҷазои корҳои ислоҳӣ ҳомила гардидани маҳкумшуда нозироти корҳои ислоҳӣ аз рӯзи додани рухсатӣ вобаста ба ҳомиладорӣ, таваллуд ва нигоҳубини кӯдаки то синни ҳаштсола оид ба мавқуф гузоштани иҷрои ҷазо ба суд пешниҳод мефиристад. Муҳлати адои ҷазои маҳкумшудагоне, ки дар ташкилоте, ки дар онҳо баҳисобгирии маҷмӯии вақти корӣ истифода бурда мешавад, кор мекунанд, бо назардошти давомнокии вақти корӣ дар давраи баҳисобгирӣ, ки аз шумораи рӯзҳои кории муқарраршуда зиёд нест, ҳисоб карда мешавад. Ба муҳлати адои ҷазо инҳо ба ҳисоб гирифта намешаванд: вақте, ки дар давоми он маҳкумшуда кор накардааст, вақти беморӣ вобаста ба майзадагӣ, нашъамандӣ, заҳрмандӣ ё амали вобаста ба онҳо; вақти адои ҷазои маъмури дар намуди ҳабс ё корҳои ислоҳӣ, инчунин вақти нигоҳ доштан дар ҳабс ба сифати чораи пешгирӣ оид ба парвандаи дигар дар давраи адои ҷазо (моддаи 43 КИҶҚ ҚТ)

Барои таъини корҳои ислоҳӣ нисбати гурӯҳи муайяни шахсон маҳдудият пешбинӣ карда шудааст. Таъини корҳои ислоҳӣ барои шахсони зерин манъ аст:

- а) хизматчиёни ҳарбӣ;
- б) шахсони ба синни шонздаҳсолагӣ нарасида;
- в) шахсоне, ки ба синну соли нафақа расидааст;
- г) занони ҳомиладор;
- д) шахсоне, ки бо сабаби нигоҳубини кӯдак дар рухсатӣ мебошанд;

е) маъҷубони гурӯҳҳои I ва II (қисми 2 моддаи 52 КҶ ҚТ).

Тибқи моддаи 47 Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, маҳкумшуда аз корҳои ислоҳӣ ашаддӣ саркашинамуда маҳсуб мегардад, агар ӯ тартиб ва шартҳои адои ин намуди ҷазоро дар намудҳои зерин вайрон намояд:

1) бе сабабҳои узрнок аз лаҳзаи бақайдгирӣ дар нозироти корҳои ислоҳӣ дар давоми 10 рӯз ба кор надаромадан ё саркашӣ ба ҳамон муҳлат аз бақайдгирӣ дар маркази шугли аҳоли, агар маҳкумшуда барои чунин кирдор ба таври хаттӣ огоҳонида шуда бошад ва ӯ онро минбаъд такроран содир карда бошад;

2) бе сабабҳои узрнок ҳозир нашудан ба нозироти корҳои ислоҳӣ, агар маҳкумшуда барои чунин кирдор ба таври хаттӣ

огоҳонида шуда бошад ва $\bar{y}$ онро минбаъд такроран содир карда бошад;

3) вайрон кардани вазифа ва манъкуниҳое, ки бо моддаи 42 Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ муқаррар карда шудаанд (Мисол: манъи тарки манзил дар вақти муайяни шабонарӯз, манъи тарки маҳалли истиқомат дар рӯзҳои истироҳат ва давраи руҳсатӣ, манъи иштирок доштан дар ҷойҳои муайяни ноҳия, уҳдадор сохтан ҷиҳати дар 1 моҳ 2 маротиба ҳозир шудан барои гузаштан аз қайди нозироти корҳои ислоҳӣ), агар маҳкумшуда барои чунин кирдор ба таври хаттӣ огоҳонида шуда бошад ва $\bar{y}$ онро минбаъд такроран содир карда бошад;

4) ба кор набаромадан ё ҳозир шудан ба кор дар ҳолати мастӣ ё дар ҳолати мастии нашъа ё заҳрмандӣ, агар маҳкумшуда барои чунин кирдор ба таври хаттӣ огоҳонида шуда бошад ва $\bar{y}$ онро минбаъд такроран содир карда бошад;

5) пинҳон шудан аз маҳалли истиқомат ва маълум набудани ҷойи истиқомати маҳкумшуда.

Мутобиқи қисми 5 мододдаи 47 КИЧҚ ҚТ нисбати маҳкумшудагоне, ки аз адои ҷазои корҳои ислоҳӣ ашаддӣ саркашӣ менамоянд нозироти корҳои ислоҳӣ оиди иваз намудани ҷазои корҳои ислоҳӣ ба дигар намуди ҷазо тибқи талаботи қисми 3 моддаи 52 КЧ ҚТ ба суд пешниҳод мефиристанд.

Вазифаҳои Нозироти корҳои иҷрои ҷазои ҷиноятӣ инҳоянд:

1) маҳкумшудагонро ба қайд гирифта: тартиб ва шартҳои татбиқи ҷазоро мефаҳмонад, риояи шароити татбиқи ҷазоро аз тарафи маҳкумшуда ва иҷрои талаботи ҳукмро аз ҷониби маъмурияти корхонае, ки дар он маҳкумшуда кор мекунад, бо маҳкумшудагон корҳои тарбиявӣ мегузаронад;

2) рафтори онҳоро назорат мебаранд;

3) хангоми зарурат маҳкумшудагонро ба Шӯъбаҳои шугли аҳоли равон мекунад;

4) қарор оид ба маҷбуран ҳозир намудани маҳкумшудагонро дар сурати бесабаб ҳозир нашудани онҳо қабул мекунад;

5) ҷорабиниҳои ҷустуҷӯии ибтидоиро мегузаронад;

6) маълумот оид ба маҳкумшудагоне, ки ҷойи истиқоматашон номаълум аст, таҳия месозанд ва ба мақоматҳои зарурӣ мефиристанд;

7) уҳдадорӣ ва рафтореро, ки барои маҳкумшуда манъ аст, муайян мекунанд (манъи аз ҷойи истиқомат беиҷозат ба ҷои дигар рафтан, рӯзҳои муайян барои қайд омадан);

8) иҷозати барои аз кор рафтанро ба маҳкумшуда медиҳад.

§8. МАҲДУД КАРДАН ДАР ХИЗМАТИ ҲАРБӢ

Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ин намуди нави ҷазои ҷиноятӣ мебошад, ки пеш дар қонуни ҷиноятӣ чунин намуди ҷазо пешбинӣ нашуда буд. Мақсди пешбинӣ шудани ҷазои мазкур дар он зоҳир мегардад, ки ба хизматчиёни ҳарбӣ имконият медиҳад, хизматчиҳои ҳарбии ҷиноятсодирнамуда хизмати ҳарби-ро давом диҳад. Вобаста ба хусусияти худ ҷазои мазкур монанди ҷазои корҳои ислоҳӣ мебошад, танҳо ҷазои мазкур нисбати хизматчиёни ҳарбӣ татбиқ карда мешавад.

Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар ҳолатҳое, ки дар модаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ барои содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ пешбинӣ гардидаанд, инчунин бар ивази корҳои ислоҳи меҳнатии барои ҷиноятҳои дигар пешбинигардида нисбати хизматчиёни ҳарбии маҳкумшудаи ҳайати афсарон, инчунин хизматчиёни ҳарбии бо тартиби ихтиёрӣ хизматкунанда ба муҳлати аз ду моҳ то ду сол татбиқ мешавад (қисми 1 моддаи 53 КҶ ҚТ).

Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дорони хусусиятҳои зерин мебошад:

1. Он танҳо нисбати хизматчиёни ҳарбӣ татбиқ карда мешавад;

2. Ҳангоми адо намудани ҷазои мазкур маҳкумшударо ба мансаби баланд таъин кардан ё ба ӯ додани рутбаи ҳарбии болотар манъ аст;

3. Аз ҳисоби маҳкумшуда ба ғайри давлат ба андозаи муқаррарнамудаи ҳукми суд аз даҳ то сӣ ғоизи маблағи таъминоти пулӣ ситонида мешавад;

4. Муҳлати ҷазо ба собиқаи хизмати ӯ барои додани рутбаи навбатии ҳарбӣ ҳисоб карда намешавад.

5. Ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз ҷониби Вазорати мудоғибаи ҚТ иҷро карда мешавад.

Аз моҳияти қонун бармеояд, ки маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ паст намудани мансаби ишғолнамударо дар назар надошта, танҳо барои баланд шудани вазифа нисбати маҳкумшуда маҳдудиятро пешбинӣ мекунад.

Ҳаҷми нигоҳдошташавандаи маблағ аз таъминоти пулии хизматчии ҳарбии маҳкумшуда, ки бо ҳукми суд муқаррар карда шудааст, аз рӯи маоши мансабӣ, маош вобаста ба рутбаи ҳарбӣ, иловапулиҳои ҳармоҳа, иловапулиҳо ва дигар пардохтҳои пулии иловагӣ бидуни хориҷ кардани пардохтҳои гуногун аз ин маблағ, инчунин сарфи назар аз мавҷуд будани даъво вобаста ба варақаҳои иҷро нисбат ба маҳкумшуда, ҳисоб карда мешавад (қисми 1 моддаи 156 КИЧҚ ҚТ).

Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ мутобиқи ҳукми суд дар ҷойи хизмати хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда адо карда мешавад. Ҳангоми таъин намудани ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ нусхаи ҳукме, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст ва фармоиш дар хусуси иҷрои он дар давоми на дертар аз даҳ рӯз аз ҷониби суд ба нозироти Вазорати мудофияи ҚТ ва фармондеҳии қисми ҳарбии маҳалли хизмати хизматчии ҳарбии маҳкумшуда фиристода мешавад. Мутобиқи ҳукми суд командири қисми ҳарбӣ дар муҳлати на дертар аз се рӯзи пас аз гирифтани нусхаи ҳукми аз суд воридшуда ва фармоиш дар мавриди иҷрои он фармон мебарорад, ки дар он бо кадом асос ва дар давоми кадом муҳлат хизматчии ҳарбии маҳкумшуда барои ба мансаби баландтар ва гирифтани рутбаи навбатии ҳарбӣ пешниҳод намегардад, эълон карда мешавад. Чунин муҳлат ба муҳлати собиқаи хизмат чихати додани рутбаи навбатии хизматӣ ба ҳисоб гирифта намешавад. Ғайр аз ин бояд зикр кард, ки дар кадом миқдор доштани маблағ аз таъминоти пулии хизматчии ҳарбии маҳкумшуда тибқи ҳукми суд дар давраи адои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ мутобиқи моддаи 53 КЧ ҚТ ба ғоидаи давлат нигоҳ дошта мешавад. Фармон дар қисми ҳарбӣ эълон ва ба маълумоти хизматчии ҳарбии маҳкумшуда расонида шуда, чихати иҷро қабул мегардад.

§9. МАҲДУД КАРДАНИ ОЗОДӢ

Маҳдуд кардани озодӣ намуди нави ҷазои ҷиноятӣ мебошад, ки дар КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961 пешбинӣ нашудааст. Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 54 КҶ ҚТ маҳдуд кардани озодӣ, яъне нигоҳ доштани маҳкумшуда дар муассисаҳои маҳсус бидуни ҷудо кардан аз ҷамъият дар шароити татбиқи назорат аз болои он ба муҳлати аз як то панҷ сол мебошад.

Маҳдуд кардани озодӣ ба сифати ҷазои асосӣ танҳо дар сурати пешбинӣ шуданаш дар моддаи Қисми маҳсуси КҶ ҚТ, таъин карда мешавад.

Тибқи КИЧҚ ҚТ шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда, дар муассисаҳои маҳсус – марказҳои ислоҳӣ ҷазоро адо мекунад. Хусусияти хоси ҷазои маҳдуд кардани озодӣ аз он иборат аст, ки дар он шароити татбиқ намудани назорат аз болои маҳкумшудагон амалӣ мегардад. Чунин назорат аз ҷониби маъмурияти маркази ислоҳӣ сурат гирифта, аз мушоҳида ва назорат аз болои маҳкумшудагон дар ҷойи кор ва маҳалли истиқоматишон, инчунин дар вақтҳои ғориғ аз меҳнат иборат мебошанд. Ин тартибот аз он бармеояд, ки дар марказҳои ислоҳӣ қоидаҳои рафтори маҳкумшудагон дар вақти кор ва истироҳат муқаррар карда шудаанд, аз ҷумла, манъи нигоҳдошти ашёе, ки барои истифода манъ шудааст, гузаронидани санҷиш дар ҷойи истиқомати маҳкумшудагон, андешидани тадбирҳо ва истифода бурдани чораҳои мукофотонию мучозотӣ вобаста ба рафтори маҳкумшудагон ва ғайра.

Дар марказҳои ислоҳӣ, инчунин шахсоне ҷазои маҳдуд кардани озодиро адо мекунад, ки он тибқи тартиби иваз кардани намудҳои дигари ҷазо (қорҳои хатмӣ, ҷарима, қорҳои ислоҳӣ) таъин карда шудааст.

Муҳлати маҳдуд кардани озодӣ аз 1 то 5 солро ташкил медиҳад. Ҳангоми иваз намудани ҷазои қорҳои ислоҳӣ бо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ муҳлати он метавонад аз 1 сол камтарро ташкил наояд. Муҳлати ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз рӯзи бақайдгирии маҳкумшуда дар маркази ислоҳӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Вақти худсарона ҳузур надоштани маҳкумшуда дар ҷойи кор ё набудани ӯ дар маҳалли истиқомат бештар аз 1 шабонарӯз ба муҳлати ҷазо дохил намешавад.

Тартиб ва шартҳои иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ дар моддаҳои 48-61-и КИЧҚ ҚТ пешбинӣ карда шудаанд.

Дар сурати ашаддӣ саркашӣ намудани маҳкумшуда аз адои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ, суд ин намуди ҷазоро метавонад ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз намояд. Дар ин ҳолат, суд муҳлати ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро мувофиқи он муҳлате, ки дар ҳукми суд барои маҳдуд кардани озодӣ муайянишуда буд, таъин намояд. Айни замон, муҳлате, ки дар муддати он маҳкумшуда ҷазои маҳдуд кардани озодиро бе вайрон кардани тартиби адо намудани он адо кардааст, ба муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ дохил мегардад ва онро суд хангоми иваз намудани ҷазо, аз ҳисоби 1 рӯзи маҳдуд кардани озодӣ баробари 1 рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ, ба инobat мегирад.

Саркашӣ намудан аз адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ он вақт ашаддӣ ҳисобида мешавад, ки (моддаи 58 КИЧҚ ҚТ), агар маҳкумшуда худсарона ва бе сабабҳои узрнок кирдорҳои зеринро содир намояд:

- а) худуди маркази ислоҳиро тарк намояд;
- б) ба маҳалли адои ҷазо барнагардад;
- в) ба маҳалли адои ҷазо сари вақт наояд;
- г) ҷои корро тарк кунад;
- д) ҷои маҳалли истиқоматро тарк кунад.

Дар қисми 4 моддаи 58 КЧ ҚТ категорияи шахсонеро номбар шудаанд, ки нисбати онҳо таъин намудани ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ мумкин нест. Агар шахс дар муддати адои ин намуди ҷазо ба синну соли нафақа расад ё ҳомиладор шавад ва ё маъҷубони гурӯҳҳои I ва II эътироф гардад, он гоҳ, бо пешниҳоди маъмурияти маркази ислоҳӣ суд онҳоро аз адои минбаъдаи ҷазо озод меномояд (нисбати зани ҳомиладор бошад, хангоми ҷой доштани ҳолатҳои дахлдори бо моддаи 78 КЧ ҚТ пешбинишуда, адои ҷазоро мавқуф мегузорад).

§10. НИГОҲ ДОШТАН ДАР ҚИСМИ ҲАРБИИ ИНТИЗОМӢ

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 56 КҶ ҚТ нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ба хизматчиёни ҳарбие таъин карда мешавад, ки хизмати ҳарбиरो аз рӯи даъвати хизматӣ муҳлатнок адо мекунанд, инчунин ба хизматчиёни ҳарбие, ки хизмати ҳарбиरो бо тартиби ихтиёрӣ дар вазифаи аскарӣ қаторӣ ва ҳайати сержантҳо адо мекунанд, агар онҳо дар лаҳзаи ҳуқумро баровардани суд муҳлати бо қонун муқарраргардидаи хизматро тибқи даъват адо накарда бошанд. Ин чазо ба муҳлати аз се моҳ то ду сол дар ҳолатҳои муқаррар карда мешавад, ки моддаҳои дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ барои содир намудани ҷиноят ба муқобили хизмати ҳарбӣ пешбинӣ намудаанд, инчунин дар ҳолатҳои, ки хусусияти ҷиноят ва шахсияти гунаҳгор дар бораи имконияти иваз намудани маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати на бештар аз ду сол бо нигоҳ доштани маҳкумшуда дар қисми ҳарбии интизомӣ дар ҳамин муҳлат далолат диҳанд.

Нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ яке аз намудҳои чазои асосӣ ба шумор рафта, аз маҳрум ва маҳдуд кардани озодии хизматчиӣ ҳарбӣ иборат мебошад.

Ба категорияи хизматчиёни ҳарбӣ мувофиқи моддаи мазкур шахсони зерин дохил мешаванд:

а) шахсе, ки хизмати ҳарбиरो аз рӯи даъвати хизмати муҳлатнок адо мекунад;

б) шахсе, ки хизмати ҳарбиरो бо тартиби ихтиёрӣ дар вазифаи аскарӣ қаторӣ ва ҳайати сержантҳо адо мекунад;

Ҷазои мазкур нисбати шахсони номбаршуда дар сурате таъин карда мешавад, ки агар онҳо дар лаҳзаи ҳуқумро баровардани суд муҳлати бо қонун муқарраргардидаи хизмати ҳарбиरो тибқи даъват адо накарда бошанд.

Нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, ҳангоми маҳкум намудани хизматчиӣ ҳарбӣ, ҷӣ барои содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ ва ҷӣ барои содир кардани дигар ҷиноятҳо, таъин шуданаш мумкин аст. Мувофиқи қисми 1 моддаи 56 КҶ ҚТ чазои нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии ин-

тизомӣ пеш аз ҳама барои содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ таъин карда мешавад.

Ҷазои мазкур, инчунин дар ҳолатҳое, ки хусусияти ҷинояти содиршуда ва шахсияти гунаҳкор дар бораи имконияти иваз намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро бо нигоҳ доштани маҳкумшуда дар қисми ҳарбии интизомӣ, шаҳодат медиҳанд, таъин карда мешавад. Чунин ивазқунии ҷазо мумкин аст амалӣ гардад, танҳо дар ҳолате, ки агар дар санксияи моддаи Қисми маҳсуси КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати на зиёда аз 2 сол муқаррар шуда бошад.

Қисми 2 моддаи 56 КҶ ҚТ иваз кардани маҳрум сохтан аз озодиро бо нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ба шахсе, ки пештар ҷазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ адо намудааст, манъ мекунад.

Иваз кардани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ бо нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ дар ду ҳолат ҷой доштани мумкин:

- 1) дар ҳолати таъин намудани ҷазо;
- 2) дар ҳолати иваз намудани ҷазои қаблан таъиншуда.

Дар ин ҳолатҳо иваз намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ бо нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ аз ҳисоби 1 рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ баробари 1 рӯзи нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ муайян карда мешавад.

Моҳияти ҷазои мазкур аз он иборат аст, ки шахси дар қисми ҳарбии интизомӣ нигоҳдошташаванда дар ҳама ҳолат дар мақоми хизматчии ҳарбӣ буда, хизмати ҳарбиро мувофиқи муқарраротҳои ҷойдошта адо мекунад. Мувофиқи моддаи 166 Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, хизматчии ҳарбие, ки ба ҷазои нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ маҳкум шудааст, ҷазоро дар баталиёнҳои алоҳидаи интизомӣ ё ротаҳои алоҳидаи интизомӣ адо мекунад. Низом дар чунин қисмҳои ҳарбии интизомӣ мувофиқи талаботи боби 18-уми Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, таъмин карда мешавад.

Пас аз озод шудан аз қисми ҳарбии интизомӣ хизматчии ҳарбӣ ба қисми ҳарбии худ ё дигар қисми ҳарбӣ барои адои минбаъдаи хизмати ҳарбӣ бармегардад. Муҳлати дар қисми ҳарбии интизومي гузаронидаи хизматчии ҳарбии маҳкумшуда

ба муҳлати умумии хизмати ҳарбӣ ба ҳисоб гирифта намешавад.

§11. МУСОДИРАИ МОЛУ МУЛК

Дар асоси қисми 1 моддаи 57 КҶ ҚТ мусодираи молу мулк ин дар асоси ҳукми айбдоркунанда маҷбуран ба таври ройгон гирифта ва ба моликияти давлат гузаронидани молу мулки маҳкумшуда мебошад.

Хусусияти маҷбурии мусодираи молу мулк дар он зоҳир мегардад, ки ҳукми суд барои иҷроиш ҳатмӣ буда, мувофиқи қонун бар хилофи иродаи соҳибмулк бароварда мешавад.

Хусусияти ройгон доштани мусодираи молу мулк дар бешарт ба ғолиқи давлат гузаронидани молу мулки мусодирашударо дар назар дорад.

Мусодираи молу мулк танҳо барои ҷиноятҳои вазнин ва ё махсусан вазнин, ки бо мақсади ғаразнок содир шудаанд, муқаррар карда шудааст²²⁰.

Дар КҶ ҚТ номгуи молу мулке, ки ба онҳо таъин намудани мусодира иҷозат дода мешавад, пешбинӣ карда шудааст, ки аз инҳо иборат аст:

а) маблағҳои пулӣ, арзишҳо ва дигар молу мулке, ки дар натиҷаи содир намудани ҷиноятҳои дар қисми 2 моддаи 104, қисмҳои 2 ва 3 моддаи 110, қисмҳои 2 ва 3 моддаи 130, моддаи 130¹, қисми 3 моддаи 131, моддаи 132, қисми 2 моддаи 150, моддаи 153¹ (агар ҷиноят бо ғараз содир шуда бошад), моддаҳои 156, 156¹, 167, қисми 2 моддаи 171 (агар ҷиноят бо мақсади ғаразнок содир шуда бошад), моддаи 172 (агар ҷиноят бо мақсади ғаразнок содир шуда бошад), моддаи 173 (агар ҷиноят бо ғараз содир шуда бошад), моддаҳои 179, 179¹, 179², 179³, 181, 183, 184, 184², 185, 186, 187, 188, 193, 194, 195, 200, 201, 202, 202¹, 202², 204, 205, 206, 221, 230, 232, 238, 239, 240, 241, 244, 250, 254, 257, 259, 259¹, 262, 273, 274, 275, 277, 278, қисмҳои 3 ва 4 моддаи 279, қисми 3 моддаи 280, моддаҳои 281, 282, 284, 286, 291, 293, 305, 306, 307, 307¹, 307², 307³, 308, 309, 310, 313, 314, 319, 320, қисми 2

---

²²⁰ Шарипов Т.Ш. Тафсири Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Зери таҳ. Х.Х.. Шарипов. Душанбе 2006- С.131.

моддаи 324, 335¹, 335², қисми 2 моддаи 338¹, 340, 240¹, 351, 352, 353, 356, қисмҳои 3 ва 4 моддаи 391, 397 ва қисми 3 моддаи 401 ва моддаи 402 КҶ ҚТ пешбинишуда ба даст оварда шудаанд ё предмети контрабанда (қочок) мебошанд, ки барои он моддаи 289 Кодекси мазкур ҷавобгарӣ муқаррар намудааст ва ҳама гуна даромадҳо аз ин молу мулк, ба истиснои молу мулк ва даромадҳо аз он, ки бояд ба соҳиби қонунӣ баргардонида шаванд;

б) маблағҳои пулӣ, арзишҳо ва дигар молу мулк, ки ба онҳо молу мулки дар натиҷаи содир намудани ақаллан як ҷинояти бо моддаҳои дар банди а) қисми мазкур пешбинигардида бадастовардашуда ва даромадҳо аз ин молу мулк қисман ё пура таъдил дода ё ба шакли дигар гардонида шудаанд;

в) маблағҳои пулӣ, арзишҳо ва дигар молу мулк, ки барои маблағгузори терроризм, гурӯҳи муташаккил, воҳиди мусаллаҳи ғайриқонунӣ ва иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) истифода мешаванд ё пешбинӣ шудаанд;

г) олот ва (ё) воситаҳои содир намудани ҷиноят, ки ба шахси гунаҳгор тааллуқ доранд.

Суд бояд дар назар дошта бошад, ки ҷазо дар намуди мусодираи амвол танҳо дар сурате таъин карда мешавад, ки агар чунин намуди ҷазо дар санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шуда бошад (банди 2 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо таъин намудани ҷазоҳои иловагӣ” тахти № 11 аз 29 майи соли 2003 ва тағйиротҳое, ки аз 16 декабри соли 2004 тахти № 9).

Агар санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ таъини ҳатмии ҷазои иловагиро дар намуди мусодираи амвол пешбинӣ намояд, татбиқ накардани он танҳо бо мавҷудияти шартҳои дар моддаи 63 КҶ ҚТ пешбинишуда бо ҳатман дар ҳукм нишон додани асосҳои чунин сабуқкунӣ ва ишора ба моддаи 63 КҶ ҚТ ҷой дошта метавонад (банди 3 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо таъин намудани ҷазоҳои иловагӣ” тахти № 11 аз 29 майи соли 2003 ва тағйиротҳое, ки аз 16 декабри соли 2004 тахти № 9).

Ҳангоми татбиқи ҷазо дар намуди мусодираи молу мулк риояи қоидаҳои зерин зарур доништа мешавад:

а) мусодираи молу мулк танҳо ба молу мулки маҳкумшуда нигаронида шудааст;

б) молу мулки мусодирашуда танҳо ба моликияти давлат ворид карда мешавад;

в) ҳангоми мусодираи молу мулк давлат аз рӯи қарзҳо ва уҳдадорихои маҳкумшуда масъул нест.

Мувофиқи моддаи 199 Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятӣ тахти мусодира қарор ёфта метавонад, молу мулки маҳкумшуда. Аз ҷумла, ҳиссаи ӯ дар моликияти умумӣ, сармоия оинномавии ташкилотҳои тичоратӣ, пул, коғазҳои қиматнок, дигар арзишҳо, аз ҷумла оне, ки дар ҳисобномаҳо, амонат ё барои нигоҳдошт дар ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва бонкҳо гузошта шудааст, инчунин молу мулке, ки маҳкумшуда барои идоракунӣ ба каси дигар (эътимодӣ) супоридааст.

Номгӯи (рӯйхати) молу мулке, ки бо ҳукми суд мусодира карда намешавад – дар Замима ба КИЧҚ ҚТ ҷойгир карда шудаанд, ки тибқи муқаррароти он молу мулк ва чизу чораи зайл, ки ба маҳкумшуда вобаста ба ҳукуқи моликияти шахсӣ марбутанд ё ҳиссаи ӯ дар моликияти умумӣ мебошанд ва барои маҳкумшуда ва ашхосе, ки тахти сарпарастияш қарор доранд, зарур мебошанд, мусодира карда намешаванд:

1. Бинои истиқоматӣ бо иншооти хоҷагӣ ё қисмҳои алоҳидаи он, агар маҳкумшуда ва оилаи ӯ доимӣ дар он зиндагӣ кунанд (вале на бештар аз як хона барои оила).

2. Хона ё қисми алоҳидаи он, агар маҳкумшуда ва оилаи ӯ доимӣ дар он зиндагӣ кунанд (вале на бештар аз як хона барои оила).

3. Қитъаҳои замин, ки дар онҳо хона ва иншооти хоҷагии мусодиранишаванда воқеанд, инчунин қитъаҳои замин, ки барои пешбурди корҳои кишоварзӣ ва хоҷагии ёрирасон зарур мебошанд.

4. Ягона гов ва дар сурати надоштани гов - ягона гӯсола; дар хоҷагӣ, ки гову гӯсола надоранд - ягона буз, гӯсфанд ё хук; аз ашхосе, ки дар соҳаи кишоварзӣ кор мекунанд - иншооти хоҷагӣ ва ҳайвоноти хонагӣ дар шуморае, ки барои қонён намудани талаботи ҳадди ақали аъзои оилаи ӯ заруранд, инчунин паррандаҳои хонагӣ.

5. Хӯрокаи чорво, ки то ҷамъоварии хӯрокаи нав ё то ба чарогоҳ баровардани мол зарур аст.

6. Тухмие, ки барои кишту кори навбатии зироатҳои кишоварзӣ заруранд.

7. Чизу чораи зарурии хона, асбобу анчоми рӯзгор, сару либосе, ки барои маҳкумшуда ва аъзои таҳти парастории (таъминоти) ӯ қарордошта, заруранд;

а) яхдон, телевизор, радио, дигар асбобу таҷҳизоти барқии маишӣ;

б) сару либос, пойафзол, либоси тағ, сомони хоб, мебель, асбобу анчоми рӯзгор ва ошпазхона, ки истифода мешаванд (ба истиснои ашёе, ки аз металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо тайёр карда шудаанд, ба ғайр аз нигинҳои ақди никоҳ ва ашёе, ки ёдгории оилавӣ мебошанд, инчунин ашёи дорои арзиши таърихӣ бадеӣ);

в) ҳама гуна асбобу анчоми кӯдакон (ба ғайр аз техникаҳои компютерӣ, аудио ва видео).

8. Озуқаворӣ дар ҳаҷме, ки барои маҳкумшуда ва аъзои оилаи ӯ то ҳосили нав зарур мебошанд, агар шугли асосии маҳкумшуда соҳаи кишоварзӣ бошад, дар ҳолатҳои дигар озуқаворӣ ва пул ба маблағи умумие, ки ба андозаи садқаратаи маоши ҳадди ақал (дар рӯзи мусодира) барои маҳкумшуда ва ашхосе, ки ӯ вазифадор аст таъмин кунад, баробар бошад.

9. Сӯзишворӣ, ки барои пухтани озуқаворӣ ва гарм кардани бинои истиқоматии оила дар давоми мавсими гармидиҳӣ заруранд.

10. Чизу чора, (асбобу анчом), васоити таълимӣ ва китоб, ки барои машғулияти касбии маҳкумшуда заруранд (ба истиснои оне, ки аз маводи қиматбаҳо сохта шудаанд, инчунин дорои арзиши таърихӣ ва бадеӣ мебошанд, инчунин дар ҳолатҳое, ки агар маҳкумшуда бо ҳукми суд аз машғул шудан ба фаъолияти муайян маҳрум кардашуда бошад ё ҳангоме, ки ашё (асбобу анчом) аз ҷониби маҳкумшуда барои содир намудани ҷиноят истифода гардида бошад.

11. Воситаҳои нақлиёт, ки махсус барои ҳаракати маъҷубон пешбинӣ гардидааст.

12. Мукофотҳои байналмилалӣ ва дигар мукофотҳое, ки маҳкумшуда сарфароз гардидааст.

Дар сурати мусодираи молу мулк, ки ҳиссаи маҳкумшуда дар моликияти умумӣ мебошад, ҳаҷми ҳисса пас аз берун наму-

дани чизу чора ва асбобу анчоми дар ҳамин Рӯйхат зикргардида муайян карда мешавад.

Суде, ки ҳукмро дар бораи мусодираи молу мулк баровардааст, баъди эътибори қонунӣ пайдо кардани он варақаи иҷро, нусхаи рӯйхати молу мулк ва нусхаи ҳукмро ҷиҳати иҷро ба иҷрочии суд мефиристад ва дар ин маврид, мақомоти дахлдори молиявиро огоҳ мекунад.

Иҷрочии судӣ мусодираи молумулкро дар ҷойи мавҷудияти он амалӣ менамояд. Бо гирифтани ҳуҷҷатҳои лозима мавҷудияти моликияти, ки дар рӯйхат омадааст, тафтиш мекунад, баъди нигоҳдории моликият чораҳои зарурӣ мегузаронад²²¹.

§12. МАҲРУМ СОХТАН АЗ ОЗОДӢ (МОДДАИ 58 КҶ ҚТ)

Маҳрум сохтан аз озодӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ дар ҷудо кардани маҳкумшуда аз ҷамъият бо роҳи равон кардани он ба калонияи сукунат, дар ҷойгир кардан ба калонияи тарбиявӣ, муассисаи ислоҳии таъбабатӣ, калонияҳои ислоҳии умумӣ, саҳт ва маҳсус ё дар маҳбас зоҳир мегардад.

Маҳрум сохтан аз озодӣ - намуди асосии ҷазо ба ҳисоб рафта, бо маҷбуран аз ҷомеа ҷудо карда, дар ҷойҳои маҳсус нигоҳ доштани маҳкумшуда дар мӯҳлатҳои, ки бо ҳукми суд таъин шудааст, иборат мебошад.

Ҷазои мазкур аз дигар намудҳои ҷазо бо бештар маҳдуд намудани вазъи ҳуқуқии маҳкумшуда тафовут дорад. Вазъи ҳуқуқии шахси бо маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда пеш аз ҳама, бо ҳолатҳои зерин маънидод карда мешаванд:

- аз ҷамъият ҷудо нигоҳ доштани шахси ҷиноят содирнамуда;
- татбиқи дигар талаботҳои, ки бо интиҳоб кардани намудҳои фаъолияти меҳнатӣ алоқаманданд;
- маҳдуд намудани имконияти мулоқот бо ҳешу табор, шахсони дигар ва ғайра.

---

²²¹ Шарипов Т.Ш. Тафсири Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон/Зери таҳ. Х.Х., Шарипов. Душанбе 2006- С.133.

Чазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар ду ҳолат таъин карда мешавад:

1) агар он дар санксияи моддаи Қисми махсуси КЧ пешбинӣ шуда бошад;

2) агар он чазоҳои қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодиро иваз намояд.

Маҳрум сохтан аз озодӣ ба маҳкумшуда таъсири саҳти рӯҳӣ расонида, барои барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирии содир шудани ҷинояти нав мусоидат менамояд.

Чазои маҳрум сохтан аз озодӣ чунин намудҳоро пешбинӣ менамояд:

1) маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз 6 моҳ то 25 сол таъин шуданаш мумкин. Агар дар санксияи моддаи Қисми махсуси КЧ ҚТ ҳадди пасти маҳрум сохтан аз озодӣ муқаррар нашуда бошад, мӯҳлати чунин чазо аз 6 моҳ кам шуда наметавонад (Мисол: дар санксияи қисми 2 моддаи 123 КЧ ҚТ “исқоти ғайриқонунии ҳамл” чазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то 2 сол муқаррар карда шудааст. Дар ҳолати таъин намудани ин намуди чазо барои содир намудани чунин ҷиноят, ҳадди пасти он 6 моҳро ташкил медиҳад).

2) дар сурати қисман ё пурра зам кардани мӯҳлатҳои маҳрум сохтан аз озодӣ ҳангоми таъин намудани чазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо, мӯҳлати ҳадди болоии маҳрум сохтан аз озодӣ аз 30 сол зиёд набошад.

3) ҳангоми иваз намудани чазои маҳдуд кардани озодӣ ва ё қорҳои ислоҳӣ – ба маҳрум сохтан аз озодӣ, мӯҳлати он метавонад аз 6 моҳ камтар таъин гардад (Мисол: бо сабаби ашадӣ саркашӣ намудани маҳкумшуда аз адои чазо дар намуди қорҳои ислоҳӣ, ки ба мӯҳлати 6 моҳ таъин шуда буд, он ба чазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 2 моҳ иваз карда мешавад).

Маҳрум сохтан аз озодӣ робитаҳои муқаррарии маҳкумшударо аз ҷамъият канда, нигоҳ доштан дар шароити режими муассасаҳои ислоҳотӣ низ барои ислоҳ гардидани ӯ мусоидат менамояд.

Маҳкумшудагони ба балоғат расида, чазои маҳрум сохтан аз озодиро дар колонияҳои ислоҳии зерин адо менамоянд:

а) дар колонияҳои ислоҳии сукунат;

- б) дар колонияҳои ислоҳии дорои низомашон умумӣ;
- в) дар колонияҳои ислоҳии дорои низомашон пурзӯр;
- г) дар колонияҳои ислоҳии дорои низомашон сахт;
- д) дар колонияҳои ислоҳии дорои низомашон махсус;
- е) дар маҳбас.

Ноболиғони (шаҳси аз синни 14-18 сола) маҳкумшуда ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро дар колонияҳои ислоҳии зерин адо менамоянд:

- а) дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми умумӣ;
- б) дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми пурзӯр.

Суд ҳангоми таъин намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, бояд намуди колонияро, ки дар он маҳкумшуда ҷазоро адо менамояд, нишон диҳад. Намуди колонияи ислоҳӣ бо назардошти вазнинии ҷиноят ва шахсияти маҳкумшуда муайян карда шавад. Чунки дар доираи колонияҳои ислоҳӣ шахсоне, ки ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнинро содир кардаанд ё ба рои ретсидиви ҷиноят ва ё дигар намудҳои ҷиноятҳо маҳкум шудаанд ҷазоро адо менамоянд ва метавонанд таъсири манфӣ ба шахсе, ки бори аввал бо маҳрум сохтан аз озодӣ барои содир кардани ҷиноятҳои начандон вазнин маҳкум шудаанд, расонанд.

Асоси ба маҳкумшудагон таъин кардани намудҳои колонияҳои ислоҳиро қисми 5 моддаи 58 КҶ ҚТ муқаррар менамояд. Тартиби иҷро ва адои ҷазои мазкурро дар чунин муассисаҳо бошад боби 9 КИҶҶ ҚТ муайян менамояд.

Ҳангоми интиҳоб кардани намудҳои муассисаи ислоҳӣ суд бояд намуди гуноҳ, ки бо он ҷиноят содир шудааст (қасдона ё аз беэҳтиётӣ), қаблан адо кардани ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ, мавҷудияти ретсидиви ҷиноят (намудҳои он), категорияҳои ҷиноят ва ғайраро бояд ба инобат гирад.

Дар колонияҳои ислоҳи сукунат адои ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба шахсони зерин таъин карда мешавад:

а) ба мардоне, ки аз беэҳтиётӣ ҷиноят содир намуда, ба мӯҳлати на зиёда аз 5 сол маҳкум шудаанд (банди “а” қисми 5 моддаи 58 КҶ ҚТ);

б) ба заноне, ки аз беэҳтиётӣ ҷиноят содир намудаанд (мӯҳлати ҷазо аҳамият надорад, банди “б” қисми 6 моддаи 58 КҶ ҚТ);

в) маҳкумшудагоне, ки тибқи тартиби пешбиниамудаи моддаи 80 КИЧҚ ҚТ аз калонияҳои низоми умумӣ, пурзӯр ва саҳт гузаронида шудаанд (моддаи 125 КИЧҚ ҚТ).

Дар сурати муайян кардани намудҳои колонияҳои ислوҳӣ, хангоми таъин намудани ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ, суд бояд талаботҳои қисмҳои 5 ва 6 моддаи 58 КЧ ҚТ пешбинишударо, ҳатман ба инобат гирад.

Хангоми таъин намудани ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ барои маҷмӯи ҷиноятҳое, ки якешон қасдона буда, дигараш аз беэҳтиётӣ мебошад, ҳамчунин категорияҳои гуногуни ҷиноятро ташкил медиҳанд, намуди колонияи ислوҳӣ аз тарафи суд бо дарназардошти вазнинии яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда, муайян карда мешавад.

Қисми 7 моддаи 58 КЧ ҚТ ба суд имконият медиҳад, ки во-баста ба хусусияту дараҷаи хавфнокӣи ҷамъиятии ҷинояти со-диршуда, шахсияти гунаҳкор ва ҳолатҳои дигар, бо зикри асос-ҳои қабули қарор, низоми сабуқтари адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро таъин намояд.

Судхоро зарур аст, ки хангоми баррасӣ намудани ҳолатҳое, ки дар моддаи 58 КЧ ҚТ пешбинӣ шудааст ва дар он оид ба ду категорияи маҳкумшудагон суҳан меравад, диққати ҷиддӣ намояд:

1) ба шахсе, ки бори аввал ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудааст;

2) ба шахсе, ки қаблан ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адо кардааст.

Ба категорияи шахсе, ки бори аввал ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудааст, дохил мешаванд:

а) маҳкушудагоне, ки ба корҳои ислوҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд ва ин намудҳои ҷазо - ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ тибқи моддаҳои 52 ва 54 КЧ ҚТ иваз карда шуда буданд;

б) маҳкушудагоне, ки ба онҳо бо тартиби иваз намудани маҳрум сохтан аз озодӣ – ба ҷазои нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ таъин шудааст (моддаи 56 КЧ ҚТ);

в) маҳкушудагоне, ки воқеан ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро – бо сабаби нисбат ба онҳо татбиқ шудани авф (моддаи 82 КЧ ҚТ) ё бахшиши ҷазо (моддаи 83 КЧ ҚТ) ва ё гузаштани

мӯҳлати ичрои ҳукми айбдорӣ (моддаи 81 КҶ ҚТ) адо накардаанд;

г) маҳкумшудагоне, ки ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро барои ҷинояте, ки то баровардани ҳукми аввала содир кардаанд, адо мекунанд;

д) маҳкумшудагоне, ки ҷазоро дар ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ барои ҷиноятҳои адо кардаанд, ки дар оянда ҷиноят будани онҳо бо қонуни нав бартаараф шудааст ва ё қонуни амалкунанда барои содир намудани онҳо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ пешбинӣ накардааст;

Ба категория шахсе, ки қаблан ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ адо кардаанд, дохил мешаванд:

а) шахсоне, ки дар гузашта ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шуда буданд ва онро дар колонияҳои ислоҳӣ, маҳбас, муассисаҳои ислоҳии тиббӣ, муассисаҳои пешгирӣ-табобатӣ адо кардаанд ва ё дар изолятори тафтишотӣ барои гузаронидани амалиётҳои тафтишотӣ оид ба парванда дар мавриди ҷинояти содирнамудаи шахси дигар ё барои ичрои қор оид ба хизматрасонии хоҷагӣ нигоҳ дошта шуда буданд (моддаҳои 75 ва 76 КИҶҚ ҚТ);

б) шахсоне, ки ба онҳо шартан татбиқ накардани ҷазо татбиқ шуда буд, вале он бекор карда шуда, маҳкумшуда барои адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ фиристода шуда буданд (қисми 7 моддаи 71 КҶ ҚТ);

в) заноне, ки қисми ҷазои таъиншударо дар ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ адо карда ва бо тартиби муқарраркардаи моддаи 78 КҶ ҚТ аз калонияҳои ислоҳӣ бо сабаби мавқуф гузоштани ичрои ҳукм озод шуда буданд;

г) шахсоне, ки аз ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ шартан пеш аз мӯҳлат, мувофиқи авф ё бахши ҷазо ё беморӣ озод шуда буданд;

д) шахсоне, ки нисбати онҳо қисми адо накардаи ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ – бо ҷазои сабуктар иваз карда шудааст;

е) шахсоне, ки бо ҳукми суди давлати хориҷа маҳкум гардида, барои адои минбаъдаи ҷазо ба Тоҷикистон супорида шудаанд ва ҷазоро дар муассисаҳои ислоҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон адо кардаанд;

ж) шахсоне, ки аз рӯи ҳукми кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил маҳкум шудаанд.

Дар ҳамаи ҳолатҳои номбаршуда, агар доғи судӣ барҳам хӯрда ё бардошта шуда бошад, он гоҳ шахс ҳамчун қаблан ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адокарда, эътироф намегардад.

§13. ЯКУМРА АЗ ОЗОДӢ МАҲРУМ СОХТАН

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 58¹ КҶ ҚТ якумра аз озодӣ маҳрум сохтан танҳо ҳамчун алтернативаи ҷазои қатл барои содир намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин, ки КҶ ҚТ пешбинӣ намудааст, таъин карда мешавад.

Якумра аз озодӣ маҳрум сохтан дар низоми ҷазои ҷиноятӣ намуди нав ба ҳисоб меравад ва ба КҶ ҚТ бо қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми март соли 2005, тахти рақами 86 ворид карда шудааст. Он ҳамчун алтернативаи ҷазои қатл ба ҳисоб рафта, танҳо нисбати он 5 таркиби ҷинояте, ки барои онҳо ҷазои қатл пешбинӣ шудааст, татбиқ мешавад.

Дар вақти таъин кардани ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан, суд ҳатман бояд шахсияти гунаҳкор, тарзи ҳаёт, муносибат нисбат ба кирдори содиркарда ва анғезаи ҷинояти содиркардаи ӯро ба инобат гирад. Агар ҳолатҳои қор шаҳодат диҳанд, ки гунаҳкор сазовори аз ҳаёт маҳрум кардан нест, он гоҳ суд ҳукми қатлро ба ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан иваз намуда, андешаҳои худро оид ба чунин қарори қабулкардааш бояд дар қисми хулосавии ҳукм асоснок намояд.

Тартиб ва шароити адои ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан дар КИҶҚ ҚТ муайян карда мешавад.

Якумра маҳрум сохтан аз озодӣ ҳамчун ҷазои алтернативии ҳукми қатл ба шумор меравад, аз ин рӯ меъёрҳои, ки ҳангоми таъини ҳукми қатл истифода карда мешаванд, ҳангоми таъини ҷазои мазкур низ татбиқ карда мешавад²²².

Моҳияти ҷазои мазкур дар он зоҳир мегардад, ки он шахсро як умр аз ҷамъият ҷудо менамояд, зеро КҶ ҚТ имконияти бо татбиқи шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудани шахсонро, ки ба ҷазои якумра маҳрум сохтан аз озодӣ маҳрум шудаанд, пешбинӣ наменамояд.

Ҷазо якумра маҳрум сохтан аз озодӣ танҳо барои содир намудани ҷиноятҳои зерин таъин карда мешавад:

– одамқушӣ (қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ);

---

²²² Муфасалтар ниг.: Бабаджанов И.Х. Право на жизнь и право на смертную казнь в юридической теории и практике. Монография. Душанбе, "ЭР-граф" 2010. С. 159-172.

- таҷовуз ба номус (қисми 3 моддаи 138 КҶ ҚТ);
- терроризм (қисми 3 моддаи 179 КҶ ҚТ);
- хиёнат ба давлат (қисми 2 моддаи 305 КҶ ҚТ);
- биосид (моддаи 398 КҶ ҚТ);
- экотсид (моддаи 399 КҶ ҚТ).

Дар КҶ ҚТ доираи шахсоне муайян карда шудааст, ки нисбати онҳо татбиқи ҷазо дар намуди якумра маҳрум сохтан аз озодӣ иҷозат дода намешавад. Якумра аз озодӣ маҳрум сохтан ба закон, инчунин шахсони то синни ҳаҷдаҳсолагӣ ҷиноят содирнамуда ва мардоне, ки дар лаҳзаи баровардани ҳукм аз тарафи суд ба шастусесолагӣ расидаанд, таъин карда намешавад (қисми 2 моддаи 58¹ КҶ ҚТ). Инчунин ин намуди ҷазо барои тайёри ба ҷиноят ва сӯйқасди ҷиноят таъин карда намешавад (қисми 4 моддаи 64 КҶ ҚТ).

Маҳкумшудагоне, ки барояшон ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин гардидааст ё ҷазои қатл тибқи тартиби баҳшиши ҷазо бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст, ба колонияҳои ислоҳии сукунат гузаронида намешаванд.

Маҳкумшудагоне, ки барояшон ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин гардидааст ё ҷазои қатл тибқи тартиби баҳшиши ҷазо ба маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст, ҷазоро дар колонияҳои ислоҳии низоми махсус адо мекунанд.

§14. ҶАЗОИ ҚАТЛ²²³

Тибқи талаботи моддаи 18 Конститутсия ҚТ ҳар кас ҳуқуқ ба ҳаёт дорад. Ҳеч кас аз ҳаёт маҳрум карда намешавад, ба истиснои ҳукми суд барои ҷинояти махсусан вазнин.

Ҷазои қатл дар шакли паррондан ҳамчун ҷораи истисноӣ танҳо барои ҷиноятҳои зерин муқаррар карда мешавад (қисми 1 моддаи 59 КҶ ҚТ):

- одамкушӣ (қисми 2 моддаи 104 КҶ ҚТ);
- таҷовуз ба номус (қисми 3 моддаи 138 КҶ ҚТ);
- терроризм (қисми 3 моддаи 179 КҶ ҚТ);

---

²²³ Муфасалтар ниг.: Бабаджанов И.Х. Право на жизнь и право на смертную казнь в юридической теории и практике. Монография. Душанбе, "ЭР-граф" 2010. С. 49-172.

- биосид (моддаи 398 КЧ ҚТ);
- экосид (моддаи 399 КЧ ҚТ).

Аз муқаррароти мазкурри КЧ ҚТ маълум мегардад, ки ҷазои қатл дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

1. барои ҷиноятҳои зерин одамкушӣ (қисми 2 моддаи 104), таҷовуз ба номус (қисми 3 моддаи 138), терроризм (қисми 3 моддаи 179), биосид (моддаи 398 КЧ ҚТ) ва экосид (моддаи 399 КЧ ҚТ) (қисми 1 моддаи 59 КЧ ҚТ), таъин карда мешавад.

2. Танҳо ҳамчун ҷораи истисноӣ таъин карда мешавад.

3. Танҳо бо роҳи парронидан таъин карда мешавад.

Хусусияти асосии фарқкунандаи ҳукми қатл аз дигар намунаҳои ҷазои ҷиноятӣ дар он аст, ки ҳангоми таъин кардани он мақсади ислоҳи маҳкумшударо надорад.

Вобаста ба хусусиятҳои синну соли ва ҷинсии маҳкумшудагон КЧ ҚТ таъини ҷазои ҳукми қатлро нисбати ду гурӯҳи шахсон иҷозат намедихад:

1. Занон.

2. Шахсе, ки то синни ҳаҷдаҳсолагӣ ҷиноят содир намудааст.

Ғайр аз ин тибқи талаботи қисми 4 моддаи 64 КЧ ҚТ ҷазо қатл барои тайёри ба ҷиноят ва сӯйқасди ҷиноят таъин карда намешавад.

Пас аз бароварда шудани ҳукми суд шахсе, ки ба ҷазои қатл маҳкум шудааст, ба камераи махсуси яккасаи изолятори тафтишотӣ таҳти посбонии пурзӯре, ки ҷудо нигоҳ доштани ӯро таъмин мекунад, гузаронида мешавад. Дар ҳолатҳои мустасно дар як камера на бештар аз ду нафар ашхоси ба ҷазои қатл маҳкумшуда нигоҳ дошта мешаванд. То эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм ба ҷазои қатл маҳкумшудагон дорои уҳдадорӣ ва ҳуқуқи мебошанд, ки барои ашхоси дар ҷойҳои ҳабси пешакӣ қарордошта муқаррар гардидааст.

Ба ҷазои қатл маҳкумшудагоне, ки нисбати онҳо ҳукми суд эътибори қонунӣ пайдо кардааст, вале ҳанӯз масъалаи бахшиши ҷазо ҳал нагардидааст ва ё илтимосномаи онҳо дар бораи бахшиши ҷазо қонунӣ гардонидани шудааст, то фиристодан ба муассисаи ислоҳӣ ҷиҳати адои минбаъдаи ҷазо дар шароите, ки барои колонияҳои ислоҳии дорои низоми махсус муқаррар гардидааст, нигоҳ дошта мешаванд.

Ба қатл маҳкумшудагоне, ки илтимосномаашон дар хусуси бахшиши чазо рад шудааст, то фиристодан ба муассисаҳои дахлдор ҷиҳати иҷрои чазо дар шароите, ки барои маҳбасҳои низоми саҳт муқаррар гардидааст, нигоҳ дошта мешаванд.

Тибқи талаботи моддаи 209 КИЧҚ ҚТ барои иҷрои чазо дар намуди қатл ҳукми эътибори қонунӣ пайдокардаи суд, хулосаҳои Раиси Судии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мавҷуд набудани асосҳо барои овардани эътироз ба тариқи назоратӣ аз болои ҳукми суд, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи радди шафоатнома дар бораи бахшиши чазо ва ё санад дар бораи радди мурочиат бо шафоатнома дар бораи бахшиши чазо аз ҷониби маҳкумшуда асос шуда метавонанд. Қатл дар шакли ғайриоммавӣ бо усули паррондан иҷро карда мешавад. Иҷрои чазои қатл нисбат ба якчанд шахс дар алоҳидагӣ ва дар ҳозир набудани дигарон анҷом дода мешавад.

Бинобар сабабе, ки дар ҚТ инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии эътироф шудааст ва Тоҷикистон Протоколи дуоми факултативӣ барои Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва сиёсӣ, ки ба барҳам додани ҳукми қатл равона карда шудааст, ҷонибдорӣ намудааст, аз ин рӯ, татбиқи чазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боздошта шудааст²²⁴.

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 1 Қонуни ҚТ “Дар бораи боздоштани татбиқи чазои қатл”²²⁵ татбиқи чазо дар шакли чазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои содир намудани ҷиноятҳое, ки дар қисми 2 моддаи 104, қисми 3 моддаи 138, қисми 3 моддаи 179, моддаҳои 398 ва 399 КҚ ҚТ муқарраршуда ва инчунин иҷрои чазои қатл ва дигар қоидаҳои вобаста ба он, ки дар моддаҳои 19, 21, 23, 25, 78, 100, 127, 129, 131, 133, 214 - 222 КИЧҚ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, боздошта шаванд.

---

²²⁴ Абдуллоев Ф. Смертная казнь: проблемы и перспективы. Ҳаёт ва қонун. № 4 юни соли 2003. С. 73-78.

²²⁵ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004, № 7, М. 452.

БОБИ 16. ТАЪИНИ ЧАЗО

- §1. Асосҳои умумии таъини чазо
- §2. Ҳолатҳое, ки чазоро сабук ва вазнин мекунад
- §3. Таъини чазои сабуктар нисбат ба чазое, ки барои ин ҷиноят пешбинӣ шудааст
- §4. Таъини чазо барои ҷинояти нотаом
- §5. Ҳатман пурзур намудани чазо
  - 5.1. Таъини чазо дар ҳолати ретсидиви ҷиноятҳо
  - 5.2. Таъини чазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо
  - 5.3. Таъини чазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо
- §6. Қоидаҳои махсуси таъини чазо
  - 6.1. Таъини чазоҳои иловагӣ
  - 6.2. Таъиноти чазо барои ҷиноятҳое, ки дар шарикӣ содир шудаанд
  - 6.3. Таъини чазо нисбати шахсе, ки гирифтори бемории рӯҳӣ мебошад

§1. АСОСҲОИ УМУМИИ ТАЪИНИ ЧАЗО

Асосҳои умумии таъини чазо ин қоидаҳои асосие мебошанд, ки суд бояд ҳангоми интиҳоби намуд ва андозаи чазо онҳоро риоя кунад. Онҳо дар моддаи 60 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудаанд, ки аз инҳо иборат мебошанд:

1. Чазо бояд одилона бошад;
2. Чазо дар доираи муқаррароти моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ таъин карда мешавад;
3. Чазо бо дарназардошти Қисми умумии КҶ ҚТ таъин карда мешавад;
4. Чазои вазнин, ки барои содир кардани ҷинояти мушаххас пешбинӣ карда шудааст, ҳангоме таъин карда мешавад, ки агар таъини чазои нисбатан сабуктар барои ноил гардидан ба мақсади чазо мусоидат накунад;
5. Таъин намудани чазои вазнинтар, ки дар Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудааст, танҳо ҳангоми таъини чазо аз руи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо иҷозат дода мешавад;

6. Таъин намудани чазо сабуктар нисбат ба чазое, ки дар Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ шудааст, танҳо дар ҳолате иҷозат дода мешавад, ки агар асосҳои пешбининамудаи моддаи 63 КЧ ҚТ мавҷуд бошад;

7. Ҳангоми таъини чазо ҳолатҳои зерин ба назар гирифта мешавад:

- принципи фардикунии чазо;
- хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, яъне арзиши объектҳои бо қонун муҳофизатшаванда;
- сабабҳои содир намудани ҷиноят; тарзи амал; шахсияти гунаҳгор;
- хусусият ва андозаи зарари расонидашуда;
- ҳолатҳои, ки чазоро сабук ва вазнин мекунад;
- фикру ақидаи ҷабрдидаро аз рӯи парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ.

Одилона будани чазо маънои онро дорад, ки дар асоси талаботи моддаи 8 КЧ ҚТ чазо ва чораҳои дигари дорои хусусиятӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешаванд, бояд одилона бошанд, яъне ба хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳгор мувофиқ бошанд. Бинобар ин ҳангоми таъини чазо бояд фардикунонии он ба инobat гирифта шавад.

Хусусиятҳои ба ҷамъият хавфнокии кирдори содиршуда, аз аломатҳои ҷинояти содиргардида муайян карда мешаванд. Ҳангоми муайян намудани хусусияти ба ҷамъият хавфнокии кирдори содиршуда бояд ба самти фаъолияти шахси ҷиноятсодиркарда, арзишҳои иҷтимоии таҳти химояи қонуни ҷиноятӣ қарордошта ва расонидани зарар ба он муайян карда мешавад. Чунончӣ, маълум аст, ки ба ҷамъият хавфнокии дудӣ нисбати расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва ё одамкушӣ сабуктар мебошад.

Дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят хусусиятҳои шуморагии хавфнокии ҷиноятро ташкил медиҳад. Он вобаста ба ҳолати мушаххаси содиршавӣ, аз ҷумла хусусият ва ҳаҷми оқибати фарорасида, воситаҳои содир кардани ҷиноят, нақши шахс дар содир кардани ҷинояте, ки дар шарикӣ содир карда шудааст, аз намуди қасд (бевосита ва ё бавосита) ва ё беҳаётӣ (бе-

парвой ва ё худбоварӣ) муайян карда мешавад. Масалан, расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва расонидани зарари миёна ба саломатӣ (моддаи 110-111 КҶ ҚТ) ҷиноятҳои ба ҳам монанд буда, танҳо бо дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Инчунин тасарруф бо ҳамдигар ҳамшабеҳ мебошанд ва танҳо дар байни онҳо вазнинтар ин роҳзанӣ ва ғоратгарӣ ба шумор меравад, зеро тарзи содир кардани онҳо бо истифодаи зӯрвариӣ барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок ё таҳдиди истифодаи чунин зӯрварӣ, алоқаманд мебошанд. Ба ҷамъият хавфнокии ҷинояте, ки дар шарикӣ содир карда шудааст, ҳама вақт аз ҷинояте, ки аз ҷониби як шахс содир карда шудааст, зиёдтар мебошад. Ба ҷамъият хавфнокии ҷинояте, ки қасдона содир карда мешавад, нисбат ба ҷинояте, ки аз беэҳтиётӣ содир карда мешавад, ҳама вақт зиёдтар мебошад.

Ҳангоми муайян кардани хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, бояд онро ба асос гирифт, ки хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда аз объектоҳе, ки ба онҳо қасд равона шудаасту суд онҳоро муайян кардааст, шакли гуноҳ ва бо КҶ ҚТ ба категорияи дахлдори ҷиноят мансуб донишани кирдори ҷинояткорона (моддаи 18 КҶ ҚТ) вобаста аст. Дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда бошад, бо ҳолатҳое, ки дар мавриди онҳо кирдори ҷиноятии мушаххас содир шудааст (масалан, дараҷаи амалӣ намудани нияти ҷинояткорона, тарзи содир гардидани ҷиноят, андозаи зарар ё вазнини оқибатҳои баамаломата, нақши судшаванда ҳангоми дар шарикӣ содир намудани ҷиноят), муайян карда мешавад (банди 2 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.02.2005 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо”).

Ҳолатҳое, ки ҷазоро сабук ва вазнин мекунанд (моддаҳои 61 ва 63 КҶ ҚТ) ва ҳолатҳое, ки ба ҷинояти содиршуда тааллуқдоранд (масалан, содир кардани ҷиноят вобаста ба ҳолатҳои вазнини ҳаёти, нақши махсусан ғаёл дар содир кардани ҷиноят) ҳангоми муайян кардани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда ба назар гирифта мешавад.

Судҳо бояд маълумотҳоро оиди шахсияти судшаванда, бо назардошти аҳамияти муҳим доштани онҳо, барои муайян кардани намуд ва андозаи ҷазо ҳаматарафа, пурра ва объективона

тахқиқ намоянд. Аз он ҷумла бояд рафтори судшаванда дар истеҳсолот ва оила, қобилияти меҳнатӣ, ҳолати саломатӣ, вазъи оилавӣ, маълумотҳои оиди доғи судӣ, муайян карда шаванд.

Дар баробари ба инобат гирифтани хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят, маълумот дар бораи шахсияти гунаҳкор, ҳолатҳои сабуққунанда ва вазнинқунандаи ҷазо инчунин ҳолатҳои таъсири ҷазои таъиншуда ба ислоҳшавии он ва шароитҳои ҳаёти оилавии он (масалан, имконияти аз даст додани воситаҳои рӯзгузаронии аъзои оила) ва ҳолатҳои воқеии муносибатҳои оилавӣ низ ба инобат гирифта мешаванд.

Андозаи ҷазои таъин карда мешуда дар санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ карда шудааст. Дар санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ намудҳои ҷазо, инчунин ҳадди поёни ва болоии он пешбинӣ карда шудааст. Ин маънои онро дорад, ки суд ҳангоми таъини ҷазо намуди ҷазо ва ҳадди болоӣ ва поёни онро дар асоси санксияи Қисми махсуси КЧ ҚТ таъин мекунад.

Дар аксарияти моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ ҳадди поёни ҷазо зикр карда нашудааст. Дар чунин ҳолатҳо ҳадди поёни ҷазо аз руи муқаррароти умумӣ ҳал карда мешавад. Масалан, дар санксияи қисми 3 моддаи 244 КЧ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол, пешбинӣ карда шудааст. Бинобар сабаби он, ки дар санксия ҳадди поёни ҷазо пешбинӣ карда шудааст, чун талаботи қисми 2 моддаи 58 КЧ ҚТ-ро ба роҳбарӣ мегирад, ки тибқи он маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати аз шаш моҳ то бисту панҷ сол муқаррар мешавад. Агар дар санксияи моддаи Қисми махсуси КЧ ҚТ дар баробари ҷазои асосӣ ҷазои иловагӣ пешбинӣ шуда бошад, пас дар ин ҳолат андозаи ҷазо таъини ҷазо иловагиро низ дар бар мегирад. Масалан, санксияи қисми 1 моддаи 191 КЧ ҚТ ҷазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то ду сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба мӯҳлати то се сол ё бидуни онро мешбинӣ мекунад.

Ба назар гирифтани Қисми умумии КЧ ҚТ талаб мекунад, ки меъёрҳои Қисми умумии КЧ ҚТ ҳангоми таъини ҷазо бояд ба инобат гирифта шаванд. Масалан муҳлат ё андозаи ҷазо ба рои тайёри ба ҷиноят аз нисфи муҳлати ҳадди аксар ё андозаи

болотарини намуди чазои сахте, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти хотимаёфта пешбинӣ гардидааст, зиёд буда наметавонад. Мӯҳлат ё андозаи чазо барои сӯиқасди ҷиноят аз чор се ҳиссаи муҳлати ҳадди аксар ё андозаи болотарини намуди чазои сахте, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти хотимаёфта пешбинӣ гардидааст, зиёд буда наметавонад (қисми 2 ва 3 моддаи 64 КҶ ҚТ). Қоидаҳои иловагии таъини чазо ҳангоми таъини чазо барои шариконӣ ҷиноят (моддаи 65 КҶ ҚТ) ва дигар ҳолатҳо дар Қисми умумии КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд.

§2. ҲОЛАТҲОЕ, КИ ЧАЗОРО САБУК ВА Ё ВАЗНИН МЕКУНАНД

Ҳар як ҷинояти содиршуда ба ғайр аз аломатҳои таркибӣ ҷиноят боз дигар аломатҳои соҳиб мебошад, ки онҳо ҳангоми муайян намудани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят ба инобат гирифта мешаванд.

Ҳолатҳое, ки чазоро сабук мекунад (моддаи 61 КҶ ҚТ), дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро кам мекунад ва ҳолатҳое, ки чазоро вазнин мекунад (моддаи 62 КҶ ҚТ), дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро зиёд мекунад.

Дар асоси талаботи моддаи 61 КҶ ҚТ ҳолатҳои сабуқкунандаи чазо инҳо мебошанд:

- а) бори аввал содир намудани ҷиноят;
- б) ноболиғ будани гунаҳгор;
- в) ҳомиладор будан;
- г) кӯдакони хурдсол доштани гунаҳгор;
- д) бо сабаби вазнинии шароити зиндагӣ ва ё аз рӯи дилсӯзӣ содир намудани ҷиноят;
- е) содир намудани ҷиноят дар ҳолати ҳаяҷони сахти рӯҳие, ки сабаби он зӯрварӣ, таҳқири сахт ё амалҳои дигари ғайриқонунии ҷабрдида мебошад;
- ж) содир намудани ҷиноят дар ҳолати аз ҳадди муҳофизати зарурӣ гузаштан, дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда, зарурати ниҳой, таваккали асоснок, иҷрои фармон ё амр;
- з) тахти таъсири маҷбуркунии ҷисмони ё рӯҳи вобастагии моддӣ, хизматӣ ва ё вобастагии дигар содир намудани ҷиноят;

и) ихтиёран омада ба гуноҳи худ иқрои шудан, сидқан пушаймон шудан, ғаёлона мусоидат кардан дар ошкор намудани ҷиноят, фош кардани дигар иштирокчиёни ҷиноят ва дар кофтукови молу мулки дар натиҷаи ҷиноят бадастомада;

к) бевосита пас аз содир намудани ҷиноят расонидани ёрии тиббӣ ё кӯмаки дигар ба ҷабрдида, ихтиёран талофӣ кардан ё рафъ сохтани зарари моддӣ ва маънавии дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда, анҷом додани амалҳои дигаре, ки ба ислоҳи зарари ба ҷабрдида расонидашуда равона гардидаанд.

Ҳангоми таъин намудани ҷазо ҳолатҳои дигари дар қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ зикрнагардида, мумкин аст, ҳамчун ҳолатҳои сабуқкунанда ба инобат гирифта шаванд.

Агар ҳолати сабуқкунанда дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ ба сифати аломати ҷиноят пешбинӣ шуда бошад, онро такроран ҳамчун ҳолати сабуқкунандаи ҷазо ба инобат гирифтани мумкин нест. Аз ин рӯ, судҳо талаботи қонунро оид ба он, ки дар сурати ин ё он ҳолати дар қонун ба сифати ҳолати сабуқкунанда ё вазнинкунандаи ҷазо пешбинишуда, дар моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ ба сифати яке аз аломати ҷиноят пешбинӣ шуда бошад аммо онро ҳангоми таъин намудани ҷазо барои ҳамин ҷиноят такроран ҳамчун ҳолати сабуқкунанда ё вазнинкунандаи ҷазо бо назар гирифтани номукин бошад, бояд ғайрӣ намоянд.

Қонуни ҷиноятӣ ҳолатҳои ҳатмии сабуқкунандаи ҷазоро пешбинӣ намудааст. Вобаста ба ин, моддаи 61 КҶ ҚТ ҳолатҳоро пешбинӣ намудааст, ки онҳо ба сифати ҳолати сабуқкунандаи ҷазо баромад мекунанд ва ба инобат гирифтани онҳо аз ҷониби суд ҳангоми таъин намудани ҷазо ҳатмӣ мебошанд. Аввала ҳолате, ки қонугузор онро ба сифати ҳолати сабуқкунандаи ҷазо эътироф намудааст, ин бори аввал содир намудани ҷиноят ба шумор меравад. Ба ақидаи профессор Т.Ш. Шарипов ҳолати мазқури сабуқкунандаи ҷазо на бо мазмуни воқеӣ, балки бо мазмуни ҳуқуқии он фаҳмида мешавад. Масалан, агар шахс воқеан бори дуум ҷиноят содир намояд, аммо нисбати ҷинояти аввала муҳлати ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидан ё муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ гузашта бошад ё доғи судиаш барҳам ё бардошта шуда бошад ё умуман аз ҷавобгари ҷиноятӣ барои ҷинояти содиркардааш озод карда шуда бошад,

аз чихати ҳуқуқӣ ҳамчун шахси бори аввал ҷиноят содиркарда ба ҳисоб меравад ва суд чунин ҳолатро ҳамчунин ҳолати сабуқкунандаи ҷазо эътироф менамояд²²⁶.

Синну соли шахс на танҳо барои банду басти кирдори содиршуда балки барои таъини ҷазо низ таъсир расонида метавонад. Тибқи талаботи банди “б”, қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ ҳамчун ҳолати сабуқкунандаи ҷазо ин ноболиғ будани гунаҳкор баромад мекунад. Мақсади муқаррар намудани меъёри мазкур ин ҳолати инкишофи руҳии ноболиғ ба шумор меравад. Бояд тазаккур дод, ки дар КҶ ҚТ боби алоҳида оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ноболиғон бахшида шудааст (боби 14 КҶ ҚТ). Мафҳуми ноболиғ дар якҷанд меъёрҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудааст. Масалан, тибқи талаботи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷимояи ҳуқуқҳои кӯдак”²²⁷ кӯдак – шахсе, ки ба синни ҳаждаҳ нарасидааст.

Ҳолати дигари сабуқкунандаи ҷазо ин ҳомиладор будани гунаҳкор ба шумор меравад (банди “в” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ). Ҳолати ҳомиладорӣ дар организми занҳо баъзе таъсироти функционалӣ ба вучуд оварда, ба руҳияи онҳо таъсир мерасонад. Бинобар ин, ҳолати номбурда дараҷаи хавфи ҷинояти аз тарафи занони ҳомиладор содиршударо паст менамояд. Аммо қонуни ҷиноят ҳолати ҳомиладориро на ҳама вақт бо содир намудани ҷиноят алоқаманд мекунад. Чунки ҳолати ҳомиладорӣ мумкин аст, ки дар лаҳзаи таъини ҷазо муқаррар шавад. Дар ин ҷо қонуни ҷиноятӣ асосан принсипи инсондӯстиро ба асос гирифта, мақсадаш муҳофизат намудани саломатии зани ҳомиладор, инкишофи дуруст ва таваллуди кӯдакро ба инобат мегирад.²²⁸ Файр аз ин, дар моддаи 34 Конститутсияи ҚТ давлат кифолат додааст, ки модару кӯдак таҳти ҷимоя ва ғамхорӣ маҳсуси давлатанд.

Мувофиқи банди “г” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ қудакони хурдсол доштани гунаҳгор яке аз ҳолатҳои сабуқкунандаи ҷазо

---

²²⁶ Шарипов Т.Ш. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери таҳ. Ҳ.Ҳ. Шарипов. Душанбе, 2006, С. 136.

²²⁷ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015, № 3, М. 218.

²²⁸ Шарипов Т.Ш. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери таҳ. Ҳ.Ҳ. Шарипов. Душанбе, 2006. С. 136.

ба шумор меравад. Ҳолати мазкур идомаи ҳолати дар банди “в” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ пешбинӣ шуда ба шумор меравад. Мақсади муқаррар шудани ҳолати мазкур пеш аз ҳама ин таълим ва тарбияи кӯдакон ба шумор меравад. Зеро тибқи талаботи моддаи 1 КО ҚТ қонунгузорию оилавӣ аз принципҳои афзалияти тарбияи кӯдакон дар оила, ғамхорӣ нисбати некӯаҳволӣ ва рушди қамоли кӯдакон, таъмини бештари ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои аъзои ноболиғ, сарчашма мегирад.

Вазнинии шароити зиндагӣ ҳолате мебошад, ки аз ҷиҳати рӯҳӣ шахс қодир аст, даст ба кирдорҳои ҷиноятӣ занад. Аз ин рӯ, ҳолати мазкурро қонунгузорӣ ба инобат гирифта, дар банди “д” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ бо сабаби вазнинии шароити зиндагӣ ва ё аз рӯи дилсӯзӣ содир намудани ҷиноятро ҳамчун ҳолати сабуққунандаи ҷазо ба инобат гирифтааст. Профессор Т. Шарипов ҳолати мазкурро муҳокима намуда, чунин иброз намудааст, “сухан оиди ҳолатҳои меравад, ки онҳо дар содирашавии ҷиноят таъсири ҳалқунанда доранд, яъне ҷиноят бо мақсади баргараф ё осон намудани вазъияте содир мешавад, ки дар он шахси гунаҳкор қарор дорад. Ин ҳолатҳо мумкин аст бо сабабҳои оилавӣ, шахсӣ, хизмати ва ғайра вобаста бошанд, марги шахси наздик, ки ҳолати моддии гунаҳкорро бад гардондааст; бемории шахси гунаҳгор, қудакони ӯ, ҳамсар ё дигар шахсони ба наздик ва ғайра. Аз ин рӯ, бо дилсӯзи содир намудани ҷиноят, масалан, дар ҳолате ҷой дорад, ки шахси ҷабрдида ба бемории вазнинии табобатнашаванда гирифтааст ё азобҳои вазнинии рӯҳию ҷисмонӣ мекашад ва гунаҳкор бо нияти қатъ гардонидани чунин азобҳои ҷабрдида, ӯро аз рӯи дилсӯзӣ аз ҳаёт маҳрум мекунад”²²⁹.

Содир намудани ҷиноят дар ҳолати ҳаяҷони саҳти рӯҳие, ки сабаби он зӯрварӣ, таҳқири саҳт ё амалҳои дигари ғайриқонунии ҷабрдида мебошанд, ҳолати дигари сабуққунандаи ҷазо баромад мекунад. Дар ин ҳолат рафтори шахси ҷабрдида баҳри муҳайё сохтани шароит ва ҳолатҳои сар задани ҷиноят нақши муҳим дорад. Бинобар ин, «гуноҳ»-и шахси ҷабрдида, ҳамчун асоси сабуққунандаи ҷазо нисбати шахси ҷиноят содиркарда хизмат мекунад. Дар ин ҳолат, рафтори шахси ҷабрдида, ки бо-

---

²²⁹ Шарипов Т.Ш. Асари зикршуда. С. 136.

иси содиршавии ҷиноят мегардад, ғариконунӣ ё зиддияхлоқӣ буда, шахсро ба ҳолати ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ мерасонад. Ҳангоми ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ (аффекти физиологӣ) зехни шахс суст гардида, дарк намудани рафтор маҳдуд мешавад. Сабаби ба ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ дучор шудани шахс бояд зӯроварӣ, таҳқири саҳт ё амалҳои дигари ғайриконунии ҷабрида шуда метавонанд.

Бояд тазаққур дод, ки КҶ ҚТ институти ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад пешбинӣ намудааст ва яке аз ҳолатҳои сабуққунандаи ҷазо низ институти мазкур баромад мекунад. Тибқи талаботи банди “ж” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ ҳамчун ҳолати сабуққунандаи ҷазо ин содир намудани ҷиноят дар ҳолати аз ҳадди муҳофизати зарурӣ баромадан, дастгир кардани шахси ҷиноят содирнамуда, зарурати ниҳой, таваккали асоснок, иҷрои фармон ё амр ба шумор меравад. Ба ақидаи Т.Ш. Шарипов “ҳолатҳои номбаршуда ҳангоми риоя накардани ҳамаи шартҳои дар қонуни ҷиноятӣ муқарраргардида, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад (моддаҳои 40-45 КҶ ҚТ), ҷой доранд. Дар ҳолатҳое, ки шартҳои муқаррарнамудаи қонун риоя намешаванд, шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, аммо ин ҳолатҳо, чун ҳолатҳои сабуққунандаи ҷазо ба назар гирифта мешаванд, чунки онҳо бо мақсади содир намудани кирдори ба ҷамъият ғоиданок равона карда шуда буданд”²³⁰.

Тибқи талаботи банди “з” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ ҳамчун ҳолати сабуққунандаи ҷазо ин таҳти таъсири маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ вобастагии моддӣ, хизматӣ ва ё вобастагии дигар содир намудани ҷиноят ба шумор меравад. Дар зери мафҳуми маҷбуркунии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ - ин аз ҷониби як шахс дар шаклҳои гуногун истифода бурдани зӯроварии ҷисмонӣ ё таҳдиди истифодаи он фаҳмида мешавад, ки шахси гунаҳгорро ба содир намудани ҷиноят маҷбур сохтааст. Дар зери мафҳуми вобастагии моддӣ он ҳолатҳое дар назар доништа мешаванд, ки шахси гунаҳгор дар нигоҳубини шахси ба содир намудани ҷиноят моилсозанда қарор дорад, аз ӯ ёрии моддӣ мегирад, дар манзили истиқоматии ӯ зиндагонӣ мекунад, аз ӯ қарздор аст ва

---

²³⁰ Шарипов Т.Ш. Асари зикргардида. С.137.

ғайра, фаҳмида мешавад. Вобастагии хизматӣ – ин тобеияти шахси гунаҳгор аз шахси ӯро ба содир намудани ҷиноят моил-созанда мебошад. Вобастагии дигар - ҳама гуна ҳолатҳое мебошанд, ки ба вобастагии хизматӣ ва моддӣ дохил нестанд. Мисол, вобастагии талаба ё донишҷӯ аз муаллим, шохид ё айбдоршаванда аз муфаттиш ва ғайра.

Ҳолатҳои дигари сабуққунандаи ҷазо ин ихтиёран омада ба гуноҳи худ иқрор шудан, сидқан пушаймон шудан, фаъолона мусоидат кардан дар ошкор намудани ҷиноят, фош кардани дигар иштирокчиёни ҷиноят ва дар кофтукови молу мулки дар натиҷаи ҷиноят бадастомада (банди “и” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ) ва бевосита пас аз содир намудани ҷиноят расонидани ёрии тиббӣ ё кӯмаки дигар ба ҷабрдида, ихтиёран талофӣ кардан ё рафъ сохтани зарари моддӣ ва маънавии дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда, анҷом додани амалҳои дигаре, ки ба ислоҳи зарари ба ҷабрдида расонидашуда равона гардидаанд (банди “к” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ) ба шумор мераванд, ки оид ба ҳолатҳои мазкур дар боло таҳлил шуда буданд.

Ҳолатҳое, ки дар қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ пешбинӣ гардидааст, истисноӣ намебошанд. Суд ҳангоми таъини ҷазо метавонад худикрорӣ шахс, мавҷуд будани кӯдакони ноболиғ ба шарте, ки агар судшаванда онҳоро нигоҳубин ва аз ҷиҳати моддӣ дастгирӣ кунад ва ҷиноят муқобили онҳо содир нашудааст, дар таъминоти судшаванда қарор доштани шахсони маъҷуб, мавҷудияти маъҷубӣ нисбати шахси гунаҳкор, мукофотҳои давлатӣ, иштирок дар амалиётҳои ҷангӣ барои ҳифзи Ватан ва дигар ҳолатҳоро ҳамчун ҳолати сабуққунанда ба инобат гирад.

Таҳти мафҳуми худикрорӣ шахс, ки дар моддаи 61 КҶ ҚТ ҳамчун ҳолати сабуққунандаи ҷазо пешбинӣ шудааст, танҳо он худикрорие фаҳмида мешавад, ки агар шахс ихтиёран дар бораи ҷинояти содиркардааш ва ё маълумот дар бораи дар содир кардани ҷиноят иштирок доштани худро пешниҳод намуда бошад.

Ҳолатеро шахс бинобар сабаби дастгир шуданаш иқрор шудааст, ҳамчун худикрорӣ эътироф карда намешавад. Дар ҷунин ҳолат худикрорӣ шахс аз ҷониби суд мумкин аст, ҳамчун дигар ҳолатҳои сабуққунандаи ҷазо ба инобат гирифта шавад. Худикрорӣ шахс дар содир намудани ҷиноят ҳангоми дастгир

карда шуданаш барои содир кардани дигар ҷиноят ҳамчун худикрории шахс эътироф намудан мумкин аст.

Ҳангоми таъин намудани ҷазо аз рӯи маҷмуи ҷиноятҳои худикрории шахс танҳо нисбати он ҷинояте ҳолати сабуқкунанда эътироф мешавад, ки оид ба содир кардани он шахс иқроӣ шудааст.

Мусоидат кардан барои ошкор ва тафтиш намудани ҷиноят ҳамчун ҳолати сабуқкунанда ҷазо, ки КҶ ҚТ пешбинӣ намудааст ҳолате фаҳмида мешавад, ки агар шахс дар бораи ҷинояти бо иштироки он содиргардада ё дар бораи нақши худ дар содир намудани ҷиноят ба мақомоти таҳқиқи ибтидоӣ ва ё тафтиши пешакӣ маълумот дода бошад (масалан, шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноят иштирок намудаанд, номбар мекунад: дар бораи ҷойи истиқомат ва дигар маълумотҳои онҳоро пешниҳод мекунад, инчунин шахсоро нишон медиҳад, ки он метавонад ҳамчун шохид пурсида шавад, ҷойи ҷойгиршавии ашёи тасарруфшударо нишон медиҳад ва ғайра).

Таҳти мафҳуми рафъ намудани зарари ба ҷабрдида расонидашуда ин ҳаракатҳои гунҷкор дар давраи тафтиши пешакӣ ва ё муҳокимаи судии парванда оид ба барқарор намудани манфиатҳои қонунии ҷабрдида нигаронида шудаанд, фаҳмида мешавад.

Ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо инҳо мебошанд:

а) тақроран содир намудани ҷиноят, ретсидив, ҳамчун касб содир намудани ҷиноят;

б) оқибати вазнин доштани ҷиноят;

в) дар ҳайати гурӯҳи шахсон, гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ, гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) содир намудани ҷиноят;

г) нақши махсусан фаъол дар содир намудани ҷиноят;

д) ба содир намудани ҷиноят дидаю доништа ҷалб кардани шахсоне, ки гирифтори бемории рӯҳӣ мебошанд, дар ҳолати мастӣ қарор доранд, инчунин шахсони хурдсол ё ноболиғ;

е) содир намудани ҷиноят бо сабаби адовати маҳалгароӣ, миллӣ, наҷодӣ ё динӣ, таассуби динӣ, қассосгирӣ барои амалҳои қонунии шахсони дигар, инчунин бо мақсади рӯйпуш намудани ҷинояти дигар ё сабуқ кардани содиршавии он;

ж) дидаю дониста аз тарафи гунаҳгор содир намудани чиноят нисбати зани ҳомиладор, инчунин нисбати кӯдаки хурдсол, ноболиғ, шахси дигари бепаноҳ ё нотавон ё шахсе, ки дар тобеияти гунаҳгор мебошад;

з) содир намудани чиноят нисбати шахс ё хешовандони наздики ӯ вобаста ба иҷрои фаъолияти хизматӣ ё ҷамъиятиаш;

и) чиноят содир намудани шахс, ки бо рафтори худ савганд ё қасами касбии ёдкардаашро вайрон намудааст;

к) содир намудани чиноят бо бераҳмии маҳсус садизм, шиканча ё азобу уқубат додани ҷабрдида;

л) содир намудани чиноят нисбати шахсон бо истифодаи силоҳи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ, техникаи ҳарбӣ, моддаҳои тарканда, воситаҳои таркиш ё воситаҳои ба он монанд, воситаҳои техникаи маҳсус тайёркардашуда, моддаҳои захрнок ва радиоактивӣ, дорувор ва дигар воситаҳои химиявии дорусозӣ ё бо усули барои ҷомеа хавфнок;

м) содир намудани чиноят бо истифода аз шароити вазъияти ҷаҳулодда, офати табиӣ ё фалокатҳои дигари ҷамъиятӣ, инчунин ҳангоми бетартибҳои оммавӣ;

н) содир намудани чиноят дар ҳолати мастии майзадагӣ, мадҳушӣ аз маводи нашъаовар ё таҳти таъсири моддаҳои психотропӣ ва дигар моддаҳои мадҳушкунанда;

о) қасдан содир намудани чиноят нисбати падару модар;

п) содир намудани чиноят бо мақсади ғаразнок ё дигар ниёти нопоку паст (қисми 1 моддаи 62 КҶ ҚТ).

Суд метавонад вобаста ба хусусияти чиноят ҳолатҳои такроран содир намудани чиноят, рецидив, ҳамчун касб содир намудани чиноят, содир намудани чиноят дар ҳолати мастии майзадагӣ, мадҳушӣ аз маводи нашъаовар ё таҳти таъсири моддаҳои психотропӣ ва дигар моддаҳои мадҳушкунанда ва қасдан содир намудани чиноят нисбати падару модарро ҳамчун ҳолатҳои вазнинкунанда эътироф накунад.

Агар ҳолатҳои дар қисми 1 моддаи 62 КҶ ҚТ зикргардида дар моддаи дахлдори Қисми маҳсуси КҶ ҚТ ба сифати аломати чиноят пешбинӣ шуда бошанд, онро суд такроран ҳамчун ҳолати вазнинкунандаи ҷазо ба инобат гирифта наметавонад (қисми 3 моддаи 63 КҶ ҚТ).

Маълумотҳое, ки бо парванда муқаррар шудаанду судшавандаро аз ҷиҳати манфӣ тавсиф мекунанд (суистиъмоли машруботи спиртӣ, муносибати нохуб ба оила, вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ ва ғайра), бояд ҳангоми таъини ҷазо ба инобат гирифта шаванд, зеро онҳо ба шахсияти гунаҳгор мансуб буда, ба ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо, ки дар моддаи 62 КҶ ҚТ нишон дода шудаанд, иртибот надоранд (Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 24.02.2005).

Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки номгӯи ҳолатҳои вазнинкунандаи дар моддаи 62 КҶ ҚТ пешбинигардида қатъӣ мебошанд ва суд ҳуқуқ надорад, ки ҳангоми асосноккунии ҷараи ҷазои интиҳобшуда ба ҳолатҳое, ки дар қонун нишон дода нашудаанд, ҳамчун ба ҳолати вазнинкунандаи ҷазо ишора намояд. Бо дарназардошти ҳолати мазкур дар ҳукми суд ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо ҳамон тавр зикр карда шаванд, ки дар қонун чунин муқаррар шуда бошанд.

Дар асоси талаботи банди 3 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 феввали соли 2005 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо” мутобиқи талаботи қонун судҳо бояд ҳолатҳоеро, ки ҷазоро сабук ва вазнин мекунанд, ошкор намуда, ҳангоми ба гунаҳгор таъин намудани ҷазо онҳоро ба инобат гиранд ва дар ҳукм дарҷ намоянд.

§3. ТАЪИНИ ҶАЗОИ САБУКТАР НИСБАТ БА ҶАЗОЕ, КИ БАРОИ ИН ҶИНОЯТ ПЕШБИНӢ ШУДААСТ

Тибқи талаботи моддаи 63 КҶ ҚТ дар ҳолати мавҷуд будани ҳолатҳои мустаснои вобаста ба мақсаду ниятҳо, нақши гунаҳгор, рафтори ӯ ҳангоми содир намудани ҷиноят ё пас аз он ё ҳолатҳои дигаре, ки дараҷаи хавфнокӣ ҷамъиятии ҷиноятро хеле кам мекунанд ва ҳамчунин дар ҳолати мусоидати фаъолнаи иштирокчиҳои ҷинояти гурӯҳӣ барои ошкор намудани ҷинояти содирнамудаи гурӯҳ, мумкин аст ҷазо аз ҳадди поёнии дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинигардида камтар таъин карда шавад ё суд метавонад нисбат ба ҷазои дар ин модда пешбинигардида ҷазои сабуктарро таъин намояд ё ҷазои

иловагиро, ки ба сифати ҷазои ҳатмӣ пешбинӣ шудааст, таъин накунад.

Асоси таъин намудани ҷазои сабук нисбат ба ҷазое, ки ин ҷиноят пешбинӣ шудааст, ин ҳолатҳои мустасноӣ вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ ба шумор меравад, яъне он ҳолатҳое, ки воқеан ба ҷамъият хавфнокӣ кирдори содиршударо паст мекунад. Ҳолатҳои мустасноӣ вобаста ба ҳар як парванда дар ҳолатҳои мушаххас пайдо шуданаш мумкин аст ва пешакӣ муайян намудани онҳо имконнопазир мебошад.

Тибқи талаботи банди 9 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 1 аз 24 феввали соли 2005 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо” мутобиқи моддаи 63 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин намудани ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазои бо қонун пешбинишуда танҳо дар ҳолати мавҷуд будани ҳолатҳои мустасноӣ дар маҷмӯи маълумотҳо оиди шахсияти гунаҳгор имконпазир мебошад. Дар ин маврид ҳамчун ҳолатҳои мустасно, аз ҷумла ҳолатҳои бо қонун ба сифати сабуккунандаи ҷазо пешбинишудае, ки дараҷаи хавфнокӣ ҷамъияти ҷиноятӣ содиршударо моҳиятан кам мекунад, низ эътироф карда шуданашон мумкин аст. Андозаи ҷазои аз ҷониби суд бо тартиби зикргардида таъиншуда аз ҳадди поёни, ки бо Қисми умумии КҶ ҚТ барои ҷунин намуди ҷазо муқаррар гардидааст, кам буданаш номумкин аст. Дар ҳар ҳолати аз ҳадди поёнии дар қонун пешбинишуда барои ҷинояти мазкур камтар таъин намудани ҷазо ё ин ки гузаштан ба намуди ҷазои нисбатан сабуктар, суд вазифадор аст дар қисми асосноккунии ҳукм маҳз ҳамон ҳолатҳоеро, ки бо парванда муқаррар шудаанду онҳоро мустасноӣ эътироф намуда, бо назардошти маълумотҳо оиди шахсияти судшаванда дар татбиқ намудани моддаи 63 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба асос мегирад, дарҷ намояд.

Дар санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ мавҷуд будани якчанд ҷазоҳои алтернативӣ ин асос барои татбиқ накардани моддаи 63 КҶ ҚТ шуда наметавонад. Инчунин қонуни ҷиноятӣ татбиқи қоидаи зикргардидаро нисбат ба ҷиноятҳои вазнин низ манъ накардааст.

Ҳангоми татбиқи ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазои бо қонун пешбинишуда ба шахсе, ки дар содир намудани якчанд ҷиноят

гунаҳгор дониста шудааст, суд метавонад чунин ҷазоро барои яке аз ин ҷиноятҳо ё ин ки дар алоҳидагӣ ба ҳар кадомаш таъин намуда, сипас аз рӯи қоидаҳои моддаи 67 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои ниҳоиро муайян намояд.

§4. ТАЪИНИ ҶАЗО БАРОИ ҶИНОЯТИ НОТАМОМ

Ҳангоми таъин намудани ҷазо барои ҷинояти нотамом ҳолатҳое ба назар гирифта мешаванд, ки бо сабаби онҳо ҷиноят то ба охир расонида нашудааст (қисми 1 моддаи 64 КҶ ҚТ). Нотамом мондани кирдори ҷиноӣ бо сабабҳои ба гунаҳгор вобастанабуда то андозае хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятро кам мекунад, бинобар ин татбиқи андозаи нисбатан камтари ҷавобгарии саҳт имконпазир мегардад, аз ин рӯ, мутобиқи моддаи зикргардида барои тайёри ба ҷиноят мӯҳлат ва андозаи ҷазо аз нисф, барои суиқасди ҷиноят бошад, аз чор се ҳиссаи мӯҳлати ҳадди аксар ё андозаи болотарини намуди ҷазои саҳте, ки дар моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти тамомшуда пешбинӣ гардидааст, зиёд буда наметавонад (банди 10 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 1 аз 24 феврали соли 2005 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо”).

Қонуни ҷингоятӣ барои ҳар як давраи ҷиноят тартиби муайяни таъини ҷазоро пешбинӣ намудааст. Мӯҳлат ё андозаи ҷазо барои тайёри ба ҷиноят аз нисфи мӯҳлати ҳадди аксар ё андозаи болотарини намуди ҷазои саҳте, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти хотимаёфта пешбинӣ гардидааст, зиёд буда наметавонад (қисми 2 моддаи 64 КҶ ҚТ). Мӯҳлат ё андозаи ҷазо барои суиқасди ҷиноят аз чор се ҳиссаи мӯҳлати ҳадди аксар ё андозаи болотарини намуди ҷазои саҳте, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти тамомшуда пешбинӣ гардидааст, зиёд буда наметавонад (қисми 3 моддаи 64 КҶ ҚТ).

Қонуни ҷиноятӣ намуди ҷазоро пешбинӣ намудааст, ки онҳо барои тайёри ва суиқасд ба ҷиноят татбиқ карда намешавад. Тибқи талаботи қисми 4 моддаи 64 КҶ ҚТ барои тайёри ба ҷиноят ва суиқасди ҷиноят ҷазои яқумра аз озодӣ маҳрум сохтан ва ҷазои қатл таъин карда намешавад.

§5. ХАТМАН ПУРЗУР НАМУДАНИ ЧАЗО

Қонуни чингоятӣ се ҳолатро пешбинӣ намудааст, ки хангоми мавҷуд будани онҳо чазо бояд хатман пурзӯр карда шавад:

1) таъин намудани чазо хангоми ретсидиви чиноят (моддаи 66 КҶ ҚТ);

2) таъини чазо хангоми маҷмуи чиноятҳо (моддаи 67 КҶ ҚТ);

3) таъини чазо хангоми маҷмуи ҳукмҳо (моддаи 68 КҶ ҚТ).

Аз моҳияти ҳуқуқии худ ретсидиви чиноят, маҷмуи чиноят ва маҷмуи ҳукмҳо ин чиноятҳои сершумор мебошанд.

5.1. Таъини чазо дар ҳолати ретсидиви чиноятҳо

Хангоми таъин намудани чазо дар ҳолати ретсидив, ретсидиви хавфнок ё ретсидиви махсусан хавфноки чиноятҳо шумора, хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии чиноятҳои қаблан содиршуда, ҳолатҳое, ки дар асоси онҳо таъсири ислохкунии чазои қаблӣ нокифоя буд, инчунин хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии чиноятҳои нав содиргардида ба назар гирифта мешавад (қисми 1 моддаи 66 КҶ ҚТ).

Ретсидиви чиноят чазои нисбатан саҳтро тақозо менамояд. Мутобиқи қисми 2 моддаи 66 КҶ ҚТ мӯҳлати чазо дар ҳолати ретсидиви чиноят на камтар аз нисфи мӯҳлати ҳадди аксари намуди чазои саҳте, ки барои чинояти содиршуда пешбинӣ шудааст, дар ҳолати ретсидиви хавфноки чиноятҳо на камтар аз се ду ҳисса ва дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфноки чиноятҳо на камтар аз чор се ҳиссаи мӯҳлати ҳадди аксари намуди чазои саҳте, ки барои чинояти содиршуда пешбинӣ гардидааст, буда наметавонад.

Хангоми ҳал намудани масъалаи ҷой доштани ретсидиви чиноят, бояд ба назар гирифт, ки асоси эътироф намудани ретсидиви чиноят ин мавҷудияти доғи судӣ ба шумор меравад (моддаи 18 КҶ ҚТ). Инчунин тибқи талаботи банди 3 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 7 аз 12 декабри соли 2002 “Дар бораи таҷрибаи аз тарафи судҳо татбиқ намудани қонунгузори оиди ретсидиви чиноят” мутобиқи қисми 1 моддаи 21 КҶ ҚТ, ретсидиви чиноят ин чинояти қасдан

содирнамудаи шахсе эътироф мешавад, ки барои ҷинояти қаблан қасдан содирнамудааш доғи судӣ дорад.

Барои ҷинояти содиршударо дар ҳолати ретсидив эътироф намудан, бояд ҳолатҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- ретсидивро танҳо ҷиноятҳои қасдона ташкил мекунанд;
- аз ҷониби як шахс содир намудани на камтар аз ду ҷинояти қасдона;

- доштани доғи судӣ барои ҷинояти қаблан содирнамуда.

Агар пас аз баровардани ҳукм аз рӯи парванда муқаррар гардад, ки маҳкумшуда дар содир намудани ҷинояти дигари то баровардани ҳукм аз рӯи парвандаи аввал низ гунаҳгор мебошад, ҳолати ретсидиви ҷиноят ҷой надошта, ҷазо мутобиқи муқаррароти моддаи 67 КҶ ҚТ таъин карда мешавад.

Мутобиқи талаботи банди 12 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 1 аз 24 феввали соли 2005 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо”) судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки мутобиқи қисми 3 моддаи 66 КҶ ҚТ, агар ҷиноят дар ҳолати ретсидив, ретсидиви хавфнок ё ретсидиви махсусан хавфнок содир шуда бошад ин ҳолат аломати таснифкунандаи моддаи (қисми моддаи) Қисми махсуси КҶ ҚТ бошад, дар ин маврид ҷазо барои ҷинояти дар ҳолати ретсидив, ретсидиви хавфнок ё ретсидиви махсусан хавфнок содирнамуда бе дарназардошти қоидаҳои пешбиниамудаи қисми 2 моддаи 66 КҶ ҚТ таъин карда мешавад.

Дар ҳолатҳои, ки агар барои ҳаракатҳои шахсро бо аломати такроран содир намудани ҷиноят банду баст намудан доғи судии қаблие, ки барҳам нахӯрдааст ё бардошта нашудааст, асос шуда бошад, мутобиқи моддаи 21 КҶ ҚТ бояд масъалаи мавҷуд будан ё мавҷуд набудани ретсидив ва намудҳои он ҳал карда шаванд. Дар чунин ҳолатҳо, ҳангоми таъин намудани ҷазо бояд қисми 2 моддаи 66 КҶ ҚТ ба роҳбарӣ гирифта шаванд, агар моддаи (қисми моддаи) Қисми махсуси КҶ ҚТ ба доғи судии шахси ҷиноятсодиркарда ҳамчун аломати бандубасткунанда ишора надошта бошад ва ҳолатҳои мустасноӣ вучуд надошта бошанд (моддаи 63 КҶ ҚТ).

Бекор карда шудани шартан татбиқ накардани ҷазо ва аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо таъин намудани ҷазо ҳолати ретсидиви

чиноятро истисно мекунад. Дар ҳолати зерин ретсидиви чиноят хангоме ҷой дошта метавонад, ки бекор кардани шартан татбиқ накардани ҷазо ва ирсоли шахс барои адои ҷазо пеш аз содир шудани чинояти нав ҷой дошта бошад. Дар ин ҳолат асосҳои бекор кардани шартан татбиқ накардани ҷазо аҳамият надорад.

Ҳангоми эътироф кардани ретсидиви чиноят аҳамият надорад, ки чиноят ба охир расонида шудааст ё не, инчунин хусусияти иштироқи шахс дар чиноят низ аҳамият надорад.

Муҳлати ҷазо дар ҳолати рецидиви чиноятҳо на камтар аз нисфи муҳлати ҳадди аксари намуди ҷазои сахте, ки барои чинояти содиршуда пешбинӣ шудааст, дар ҳолати рецидиви хавфноки чиноятҳо - на камтар аз се ду ҳисса ва дар ҳолати рецидиви махсусан хавфноки чиноятҳо - на камтар аз чор се ҳиссаи муҳлати ҳадди аксари намуди ҷазои сахте, ки барои чинояти содиршуда пешбинӣ гардидааст, буда наметавонад (қисми 2 моддаи 66 КҶ ҚТ).

Аммо дар қонуни чиноятӣ ҳолатҳои истисноӣ қоидаи мазкур ҷой доранд. Тибқи талаботи қисми 3 моддаи 66 КҶ ҚТ агар дар моддаи (қисми моддаи) Қисми махсуси КҶ ҚТ ҳолат ретсидив, ретсидиви хавфнок ё ретсидиви махсусан хавфнок ҳамчун аломати таснифкунанда ишора гардида бошад, дар ин маврид ҷазо барои чинояти содирнамуда бидуни дарназардошти қоидаҳои пешбиниамудаи қисми 2 моддаи 66 КҶ ҚТ таъин карда мешавад.

Мувофиқи талаботи Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 1 аз 24 феввали соли 2005 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо”) хангоми мавҷуд будани ҳолатҳои мустасноӣ (моддаи 63 КҶ ҚТ) суд бояд мутобиқи моддаи 318 КҶ ҚТ дар қисми асосноккунии ҳукм қарори худро оиди татбиқ накардани қоидаҳои қисми 2 моддаи 66 КҶ ҚТ асоснок намояд. Дар ин маврид, дар қисми хулосавии ҳукм танҳо ба моддаи 63 КҶ ҚТ бояд ишора шуда бошад.

5.2. Таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо

Қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо дар моддаи 67 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Асосҳои умумии таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ба ду гурӯҳ тақсим карда мешавад:

- 1) таъини ҷазо барои ҷиноятҳои ягона;
- 2) якҷоя кардани якчанд ҷазоҳо ба як ҷазои умумӣ.

Маҷмӯи ҷиноятҳо ин содир кардани ду ё зиёда аз он кирдори ҷиноятӣ дар моддаҳои гуногун ё қисмҳои мухталифи ҳамон моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинигардида мешавад, ки шахс барои ҳеҷ кадоми он маҳкум нашудааст. Дар айни замон, ҷиноятҳои, ки шахс барои содир кардани онҳо тибқи асосҳои муқаррарнамудаи қонун аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод шудааст, ба назар гирифта намешаванд.

Тибқи талаботи бандҳои 1-3 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13 март соли 2003 таҳти рақами 5 диққати судҳо ба он нигаронида шудааст, ки аниқ иҷро кардани талаботҳои моддаҳои 67 ва 68 КҶ Қумҳурии Тоҷикистон дар мавриди риояи асосҳои умумии таъин намудани ҷазо яке аз шартҳои муҳими муайян кардани ҷазои қонунӣ, асоснок ва одилона ба шахсоне, ки барои якчанд ҷиноят гунаҳгоранд ё то адои пурраи ҷазо бо ҳукми пештара ҷинояти нав содир кардаанд, доништа мешавад. Судҳо дар ин маврид онро бояд дар назар дошта бошанд, ки аз тарафи шахс содир гардидани якчанд ҷиноят, хусусан ҷиноятҳои қасдона, аз хавфнокии баланди ҷамъиятӣ доштани кирдори содиркарда ва шахсияти гунаҳгор шаҳодат медиҳад. Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки тарзи бо қонун пешбинишудаи таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо дар ҳолати банду баст намудани кирдори содиршударо ҳам бо моддаҳои гуногун ва ҳам бо қисмҳои (бандҳои) гуногуни худи ҳаман як моддаи қонуни ҷиноятӣ, ки таркиби ҷинояти алоҳидаро пешбинӣ намуда, санксияи мустакилро дошта бошад, ҳамчунин дар мавриди аз ҷониби шахс содир намудани ҳаракатҳои якхелае, ки якешон ҳамчун ҷинояти хотимёфта ва дигарашон ҳамчун тайёри, сӯиқасд ё шарикӣ дар ҷиноят банду баст мегардад, татбиқ карда мешавад. Тартиби дар моддаи 67 КҶ ҚТ ва моддаи 319 КМҶ ҚТ, муқарраргарди-

даи таъини ҷазо, ки мувофиқи онҳо суд вазифадор аст барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ ҷазо таъин карда, онро дар ҳукм нишон дода ва пас ҷазои ниҳоиро барои маҷмӯи ҷиноятҳо муайян кунад, барои таъин намудани ҳам ҷазоҳои асосӣ ва ҳам ҷазоҳои иловагӣ дахл дорад.

Қонуни ҷиноятӣ дар таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо пайдарҳамии муайянро муқаррар кардааст.

Якум, барои ҳар як ҷинояте, ки ба маҷмӯи ҷиноятҳо дохил мешавад, суд дар алоҳидагӣ ҷазо таъин карда, онро дар ҳукм нишон медиҳад. Ин қоида барои таъин намудани ҳам ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ дахл дорад.

Дуюм, ҷазои ниҳой аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо, бо риояи принципҳои зерин муайян карда мешавад:

а) бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар;

б) бо роҳи пурра зам кардани ҷазоҳои таъиншуда;

в) бо роҳи қисман зам кардани ҷазоҳои таъиншуда.

Ҳангоми содир кардани ҷиноятҳое, ки ба категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна дохил мешаванд, ҳар се принцип истифода бурда мешавад. Суд метавонад ҳангоми таъини ҳам намудҳои якхела ва ҳам намудҳои гуногуни ҷазо ба ҷиноятҳои алоҳида, ки ба маҷмӯъ дохил мешаванд, ҷазои ниҳоиро бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар таъин намояд. Дар баробари ин, бояд дар назар дошт, ки дараҷаи вазнинии намудҳои ҷазо бо пайдарҳамие, ки онҳо дар моддаи 47 КҶ ҚТ нишон дода шудаанд, муайян карда мешавад. Масалан, агар барои содир намудани як ҷиноят суд ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ва барои ҷинояти дуюм - қорҳои ислоҳиро таъин намояд, он гоҳ, ҷазои ниҳой, ҳангоми истифода бурдани принципи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар, танҳо дар намуди ҷазои маҳрум сохтан аз озод таъин карда мешавад.

Пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳоро ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо дар мавриди таъин намудани ҳам ҷазоҳои якхела ва ҳам намудҳои гуногун барои ҷиноятҳои алоҳида, татбиқ кардан мумкин аст. Дар ин ҳолат бояд қоидаи иваз намудани ҷазоҳоро, ки дар моддаи 69 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ба роҳбарӣ гирифт. Ҷазои ниҳой бояд аз рӯи намуди ҷазои нисбатан вазнинтар му-

айян карда шавад. Дар мавриди қисман зам кардани чазоҳо, ҷазои ниҳой дар ҳар ҳолат бояд аз рӯи андоза аз ҳар қадам ҷазоҳои бо моддаҳои алоҳида таъин шуда, зиёдтар бошад.

Агар, ҳангоми таъин кардани ҷазои ниҳой барои содир намудани ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна, принсипҳои пурра ё қисман замкунӣ истифода бурда шавад, пас, ҷазои ниҳоии таъиншуда, набояд аз мӯҳлат ё андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, саҳттар бошад. Масалан, агар шахс барои содир кардани ҳаракати бадахлоқона (қисми 2 моддаи 142 КҶ ҚТ) бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 4 сол ва барои ҷалби ноболиғон ба содир намудани ҷиноят (қисми 1 моддаи 165 КҶ ҚТ) бо маҳрум сохтан аз озод ба мӯҳлати 2 сол маҳкум шуда бошад, дар ин ҳолат ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой танҳо принсипи қисман замкунии ҷазоҳои таъиншуда истифода бурда мешавад ва ҷазои ниҳой аз 5 сол зиёд муқаррар карда намешавад, (яъне, дар ҳолати мазкур, ҷазои ниҳойро ба мӯҳлати 6 соли маҳрум сохтан аз озод таъин кардан мумкин нест, яъне, принсипи пурра замкунӣ истифода бурда намешавад). Чунки муҳлати болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, 5 соли маҳрум сохтан аз озодиро ташкил медиҳад (қисми 2 моддаи 142 КҶ ҚТ).

Агар яке аз ҷиноятҳои дар маҷмӯъ содиршуда ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин бошад, он гоҳ ҷазои ниҳой бо роҳи қисман ё пурра зам кардани ҷазоҳои таъиншуда таъин карда мешавад. Дар ин ҳолат ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ набояд аз сӣ сол зиёдтар бошад (қисми 3 моддаи 67 КҶ ҚТ). Масалан, агар шахс барои як ҷиноят 15-сол ба маҳрум сохтан аз озоди ва барои ҷинояти дигари ба маҷмӯъ дохилшуда 20-сол ба маҳрум сохтан аз озоди маҳкум шуда бошад, пас суд танҳо бо роҳи қисман зам кардани ҷазо метавонад ҷазои ниҳойро, лекин на зиёда аз 30-сол, таъин кунад.

Қоидаи мазкури ҳадди болоии ҷазо ҳангоми таъини ҷазо аз руи маҷмӯи ҷиноятҳо инчунин нисбати ҷазои ҷарима низ пешбинӣ шудааст. Ҷазои ниҳоии ҷарима аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 КҶ ҚТ пешбинишуда набояд

аз панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад (қисми 3 моддаи 67 КҶ ҚТ).

Агар барои яке аз ҷинойтҳои дар маҷмӯъ содиршуда ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин карда шавад, он гоҳ ҷазои ниҳой ба роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин карда мешавад (қисми 2 моддаи 67 КҶ ҚТ). Масалан, агар шахс барои як ҷинойт ба ҷазои 14-соли маҳрум сохтан аз озодӣ ва барои ҷинойти дигари ба маҷмӯъ дохилшуда ба якумра аз озодӣ маҳрум сохтан маҳкум шуда бошад, пас суд ҷазои ниҳоиро танҳо дар намуди якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин менамояд (яъне, бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар).

Ба ҷазои асосии барои маҷмӯи ҷинойтҳо таъиншуда метавонанд ҷазоҳои иловагӣ ҳамроҳ карда шаванд, ки барои ҷинойтҳои маҷмӯи ҷинойтҳо ташкилкунанда таъин шудаанд. Агар барои якчанд ҷинойтҳо як намуди ҷазои иловагӣ таъин гардида бошад, он гоҳ мӯҳлат ва андозаи ҷазои ниҳой мувофиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи қисмҳои 2 ва 3 мод 67 КҶ ҚТ, вале на зиёда аз мӯҳлат ё андозаи ҳадди аксаре, ки дар Қисми умумии КҶ ҚТ барои ҳар як намуди ҷазо пешбинӣ шудааст, муайян карда мешавад (қисми 5 моддаи 67 КҶ ҚТ). Агар барои ҳеч яке аз ҷинойтҳои содиршуда ҷазои иловагӣ таъин нашуда бошад, пас, ҳангоми таъини ҷазо низ ҷазои иловагӣ таъин намудан мумкин нест. Агар ҷазои иловагӣ барои ҳар як ҷинойти дар маҷмӯъ содиршуда таъин шуда бошад, ҳангоми истифодаи принсипи дарбаргирии ҷазои сабук аз ҷониби ҷазои вазнин, танҳо ҷазои вазнинтар таъин мегардад.

Ҳангоми таъини ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, намуди низоми муассисаи ислоҳӣ низ муайян карда мешавад. Ҳангоми таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷинойтҳо низоми муассисаи ислоҳӣ танҳо ҳангоми таъини ҷазои ниҳой муқаррар карда мешавад. Низоми муассисаҳои ислоҳӣ ҳангоми таъини ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар моддаи 58 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудааст.

Агар суд ба хулосае ояд, ки мақсади ҷазои таъинкарда бо шартан татбиқ накардани ҷазо муяссар мешавад, пас ин ҳолат танҳо ҳангоми таъини ҷазои ниҳой татбиқ карда мешавад.

Агар пас аз баровардани ҳукм аз рӯи парванда муқаррар гардад, ки маҳкумшуда дар содир намудани ҷинойти дигари то

баровардани ҳукм аз рӯи парвандаи аввал низ гунаҳгор мебошад, чазо бо қоидаҳои дар ҳамин модда зикргардида таъин карда мешавад. Дар ин ҳолат чазои аз рӯи ҳукми аввали суд адогардида ба мӯҳлати ниҳоии чазо ҳисоб карда мешавад (қисми 6 моддаи 67 КҶ ҚТ). Ҳангоми татбиқи қоидаи мазкур чазои ниҳоии барои маҷмӯи ҷиноятҳо таъиншуда аз чазои бо ҳукми аввала таъиншуда набояд камтар бошад, чунки дар ин ҳолатҳо ҳангоми истифодаи принципи чазои сабуктарро дар бар гирифтани чазои вазнинтар ё зам намудани чазоҳо, бояд андозаи ҳамаи чазои бо ҳукми аввала таъиншударо ба инобат гирифт, на ин ки қисми адогардидаи онро. Мӯҳлати адо намудани чазои ниҳоии мувофиқи қисми 6 моддаи 67 КҶ ҚТ таъинкардашуда, аз рӯзи баровардани ҳукми охирин бо ба ҳисоб гирифтани давраи то суд бо парвандаи охирин дар ҳабс ба тариқи чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ нигоҳ доштан, бояд ба ҳисоб гирифта шавад.

5.3. Таъини чазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо

Маҷмӯи ҳукмҳо ин қабул намудани ҳукм барои содир намудани ҷинояти нав аз ҷониби шасхе, ки дар давраи адои чазо ва иҷрои ҳукми пештара ҷиноят содир кардааст.

Агар маҳкумшуда пас аз баровардани ҳукм, вале то адои пурраи чазо ҷинояти нав содир карда бошад, суд чазоеро, ки аз рӯи ҳукми пештара то охир адо нашудааст пурра ё қисман ба чазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда зам мекунад (қисми 1 моддаи 68 КҶ ҚТ).

Дар тафовут аз қоидаҳои, ки дар моддаи 67 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудаанд, ҳангоми таъин намудани чазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо танҳо принципи пурра ё қисман зам кардани чазоҳо истифода бурда мешавад. Тартиби таъин намудани чазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо, ки дар моддаи 68 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, дар ҳолате татбиқ карда мешавад, ки агар маҳкумшуда пас аз эълон кардани ҳукми, вале то адои чазо (чазои асосӣ ва чазои иловагӣ) ҷинояти нав содир карда бошад.

КҶ ҚТ ҳангоми муайян намудани қоидаҳои таъини чазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо, инчунин пайдарҳамии муайянро муқаррар

кардааст. Қоидаҳои дар моддаи 68 КҶ ҚТ пешбинишуда дар ҳолатҳои зерин татбиқ карда мешаванд:

1. Шахсе, ки барои ҷинояти аввал содиркардааш маҳкум шудааст, ҷазоро пурра адо накарда, ҷинояти нав содир мекунад.

2. Барои ҷинояти наво, ки маҳкумшуда содир кардааст, суд дар асоси ҳукми нав (ҳукми дуум) ҷазои нав таъин менамояд.

3. Ба ҷазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда, суд ҷазоеро, ки аз рӯи ҳукми пештара то охир адо нашудааст, зам мекунад.

4. Ҷазои ниҳой аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо, бо риояи принципҳои зерин муайян карда мешавад;

а) бо роҳи пурра зам кардан;

б) бо роҳи қисман зам кардан.

Ин қоида барои таъин намудани ҳам ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ дахл дорад.

Лаҳзаи пайдоиши маҷмӯи ҳукмҳо дар Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо» муайян карда шудааст, ки тибқи банди 9 Қарори зикргардида судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки азбаски баровардани ҳукм баъди ба таври ошкоро эълон намудани вай ба анҷом мерасад, тартиби таъин намудани ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо, ки дар моддаи 68 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, дар ҳолате татбиқ карда мешавад, ки агар маҳкумшуда пас аз эълон намудани ҳукми аввала, вале то адои ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ, ҷиноятӣ нав содир карда бошад.

Мувофиқи қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13-уми марти соли 2003 таҳти рақами 5, агар баъди баровардани ҳукм муайян гардад, ки маҳкумшуда барои содир кардани дигар ҷиноятҳои низ гунаҳкор мебошад, ки баъзе аз онҳо то ва дигарашон баъд аз баровардани ҳукми аввал содир карда шудаанд, дар ин ҳолат, ҷазо бо ҳукми дуум бо татбиқи ҳам моддаи 67 ва ҳам моддаи 68 КҶ ҚТ таъин карда мешавад. Дар чунин ҳолат тартиби зерини таъин кардани ҷазо пешбинӣ карда шудааст;

а) пеш аз ҳама, ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳои, ки то баровардани ҳукми аввала содир шудаанд, таъин карда мешавад;

б) сипас, чазо бо тартиби бо қисми 6 моддаи 67 КҶ ҚТ муқарраршуда, таъин карда мешавад;

в) баъд аз он, чазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо, ки баъд аз баровардани ҳукми аввала содир шудаанд, таъин карда мешавад;

г) баъд чазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо таъин карда мешавад.

Тибқи талаботи банди 11 Қарори зикргардидаи Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми таъин намудани чазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо ба судҳо лозим аст, ки дар қисми муқаддимавии ҳукм намуд ва қисми адоногардидаи чазои бо ҳукми пештара таъиншударо, ки дар асоси моддаи 68 КҶ ҚТ бояд пурра ё қисман ба чазои бо ҳукми нав таъиншуда зам карда шавад, муфассал муқаррар намуда, онҳоро аниқ нишон диҳанд. Қисми адоногардидаи чазои бо ҳукми пештара таъиншуда инҳо доништа мешаванд:

– қисми воқеии маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои адо кардан дар лаҳзаи дастгиркунӣ ва ба ҳабс гирифтани ӯ барои содир кардани ҷинояти нав, боқӣ мондааст;

– мӯҳлате, ки маҳкумшуда аз адо намудани боқимондаи чазои бо ҳукми пештара таъиншуда пеш аз муҳлат озод карда шудааст;

– мӯҳлати чазои бо ҳукми пештаро таъиншуда, ки аз ҷониби суд шарҳтан доништа шудааст;

– мӯҳлати мавқуф гузоштани адои чазо, ки ба занҳои ҳомиладор ва занҳои кудакӣ хурдсолдошта таъин карда шудааст.

Дар мавриди таъин намудани чазо барои содир кардани ҷинояти нав нисбати шахсе, ки ба тариқи пешбининамудаи моддаҳои 77 ва 83 КҶ ҚТ қисми адоногардидаи чазои бо ҳукми пештара таъиншуда ба чазои нисбатан сабуктар иваз карда шудааст, ба чазои барои ҷинояти нав таъинкардашуда, қисми адоногардидаи ин чазои нисбатан сабуктар пурра ё қисман зам карда мешавад. Чазои ниҳой аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ метавонад аз муҳлати баландтарини чазое, ки дар санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ барои ҷинояти аз рӯи ҳукми охир таъиншуда пешбинӣ шудааст, баландтар бошад, вале на зиёда аз 30 сол. Аммо агар чазои ниҳой аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набошад, мӯҳлати баландтарини чазои таъиншуда аз муҳлат ё андозаи баландтарине, ки дар Қисми умимии КҶ ҚТ барои ин

намуди чазо мукаррар гардидааст, зиёд буда наметавонад. Масалан, агар шахс бо ҳукми якум ба 1 солу 6 моҳ корҳои ислоҳӣ бо нигоҳ доштани 30 фоизи музди меҳнат ба Ҷоидаи давлат ва тибқи ҳукми нав боз ба ҷазои корҳои ислоҳӣ ба мӯҳлати 2 сол бо нигоҳ доштани 15 фоизи музди меҳнат ба Ҷоидаи давлат маҳкум шуда бошад, он гоҳ ҷазои ниҳой аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо дар ҳама ҳолатҳо, аз 2 соли корҳои ислоҳӣ бо нигоҳдошти 30 фоизи музди меҳнат ба Ҷоидаи давлат зиёд буда наметавонад.

Дар мавриди маҳкум намудани шахс барои ҷиноятҳои давомдор ё дарозмуддат, ки то баровардани ҳукм сар шуда, баъди баровардани ҳукм низ давом ёфтаанду ин шахс барои он маҳкум шуда, ҷазоро барои содир кардани дигар ҷиноят адо накардааст, ҷазо бо ҳукми дуюм бояд аз рӯи Ҷоидаи дар моддаи 68 КҶ ҚТ пешбинишуда, таъин гардад. Мӯҳлати адо намудани ҷазои ниҳойи мувофиқи моддаи 68 КҶ ҚТ таъинкардашуда, аз рӯзи баровардани ҳукми охирин бо ба ҳисоб гирифтани давраи то суд бо парвандаи охирин дар ҳабс ба тариқи ҷораи пешгир ё дастгиркунӣ нигоҳдоштан, бояд ба ҳисоб гирифта шавад.

Дар мавриди бо яке аз ҳукмҳо таъин намудани ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан, ҷазои ниҳойро бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар таъин кардан лозим аст. Бояд дар назар дошт, ки ҷазои аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо таъиншуда дар ҳар маврид (аз рӯи андоза) чӣ аз ҷазои таъиншуда барои ҷинояти нави содир карда ва чӣ аз қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, бояд зиёд бошад. Лекин он аз мӯҳлати баландтарини барои чунин намуди ҷазо мукарраршуда, зиёд буда наметавонад. Масалан, агар бо ҳукми аввала шахс ба 6 сол ва бо ҳукми нав ба 8 сол ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шуда бошад, он гоҳ мӯҳлати ҷазои ниҳой аз 8 сол набояд кам бошад.

Мувофиқи мазмуни қисми 1 моддаи 68 КҶ ҚТ ҷазои иловагии бо ҳукми пештара таъиншудаи адонагардида ба ҳамин сифат ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншудаи ниҳойи асосӣ ҳамроҳ карда мешавад ё ин ки, он пурра ё қисман ба ҷазои иловагии бо ҳукми нав таъиншуда, дар доираи барои ҳамон намуди ҷазои иловагии муайянкардашуда, зам карда мешавад. Ҷазоҳои иловагии намудҳои гуногун бошанд, мустақилона иҷро карда мешаванд (яъне, ҳамроҳ намудани ҷазоҳои иловагӣ аз рӯи ҳукми

пештараи иҷронашуда, мувофиқи қоидаҳои пешбиниамудан қисми 5 моддаи 67 КҶ ҚТ сурат мегирад).

§6. ҚОИДАҲОИ МАҲСУСИ ТАЪНИНИ ҶАЗО

6.1. Таъини ҷазоҳои иловагӣ

Тибқи талаботи банди Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2003 таҳти рақами 11 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо таъин намудани ҷазоҳои иловагӣ” мувофиқгардонии дурусти ҷазои асосӣ ва иловагӣ ба амалисозии мураттаби принсипи фардикунонии он, комёб шудан ба ҳадафи барқарорсозии адолати иҷтимоӣ, нисбатан бомуваффақият ноил гардидан ба мақсади ислоҳи маҳкумон ва пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав ҷӣ аз ҷониби маҳкумон ва ҷӣ аз ҷониби дигар ашхос мусоидат менамояд.

Ҳангоми интиҳоби намуд ва андозаи ҷазои иловагӣ барои ашхоси гунаҳгор, судҳо бояд асосҳои умумии таъини ҷазоро, ки бо моддаи 60 КҶ ҚТ муқаррар гардидааст, ба роҳбарӣ гирифта, шартҳои тартиби татбиқи ин ҷораҳои бо қонун пешбинишуда қатъиян риоя намоянд.

Таъини ҷазои асосӣ камтар аз ҳадди поёнӣ, ки барои ҷинояти мазкур бо қонун пешбинӣ шудааст ё гузаштан ба ҷазои дигари асосии нисбатан сабуктар, имконияти ба гунаҳгор таъин намудани ҷазои иловагиро истисно намекунад. Ҷазоҳои иловагӣ дар доираи моддаҳои муқарраргардидаи қонуни ҷиноятӣ, ки бо он судшаванда гунаҳгор эътироф шудааст, таъин карда мешаванд.

Мувофиқи банди 11 Қарори мазкур Ба шахсе, ки дар содир намудани якчанд ҷиноятҳои бо моддаҳои гуногун ё қисмҳои гуногуни ҳуди ҳамон як моддаи Қисми маҳсуси КҶ ҚТ пешбинишуда гунаҳгор эътироф шудааст, ҷазои иловагӣ мисли ҷазои асосӣ бояд аввал барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ, сипас барои маҷмӯи онҳо таъин карда шавад.

Агар ҷазои иловагии ҳуди ҳамон як намуд барои ду ва зиёда аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшуда таъин шуда бошад, андозаи ниҳоии он бо роҳи андозаи камтари онро дар бар гирифтани андозаи вазнинтар (дар ҳолате, ки яке аз ҷиноятҳои

ба маҷмӯъ дохилшаванда ба категорияҳои начандон вазнин мансуб бошад), ё бо роҳи пурра ё қисман зам кардани онҳо дар доираи муқаррарнамудаи моддае, ки мӯҳлати нисбатан дарозтари ҷазои иловагиро пешбинӣ менамояд, муайян карда мешавад, вале дар ҳолатҳои, ки агар чунин ҳудуд дар моддаи қонуни ҷиноятӣ муқаррар карда нашуда бошад, ё ин ки ҷазои иловагӣ дар асоси меъёрҳои Қисми умумии КҶ ҚТ татбиқ шуда бошад, он гоҳ дар ҳудуди мӯҳлати ё андозаи аксаре, ки барои намуди ҷазои мазкур муқаррар шудааст, таъин карда мешавад.

Вобаста ба намудҳо ва хусусиятҳои алоҳидаи ҷазоҳои иловагӣ дар боло таҳлилҳо гузаронида шуда буданд.

6.2. Таъиноти ҷазо барои ҷиноятҳои, ки дар шарикӣ содир шудаанд

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 65 КҶ ҚТ ҳангоми таъин намудани ҷазо барои ҷинояти дар шарикӣ содиршуда хусусият ва дараҷаи иштироки воқеии шахс дар содир намудани он, аҳамияти ин иштирок дар муваффақ шудан ба мақсади ҷиноят, таъсири ӯ ба хусусият ва андозаи зарари расонидашуда ё зарари имконпазир ба назар гирифта мешавад.

Қонуни ҷиноятӣ ягон доираи ҳатмӣ ё намуди алоҳидаи ҷазоро, ки барои содир кардани ҷиноят дар шарикӣ таъин карда шавад, пешбинӣ карда нашудааст. Бинобар ин суд бо дарназардошти асосҳо дар қисми 1 моддаи 65 КҶ ҚТ пешбинишуда намуд ва андозаи ҷазоро интихоб карда, нисбати шахс татбиқ мекунад.

Хусусият ва дараҷаи воқеии иштироки шахс дар шарикӣ пеш аз ҳама вобаста ба нақши гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят (ташқилкунанда, иҷрокунанда, таҳриқкунанда, ёрдамчӣ), инчунин дараҷаи шарикӣ ба назар гирифта мешавад.

Аҳамияти кирдори алоҳидаи шарикон дар умум яқрағ намебошад. Масалан, нақши иҷрокунанда нисбат ба ёрдамчии ҷиноят хатарноктар мебошад. Ё ташқилкунандаи ҷиноят хатарноктарин намуди шарикон ба шумор меравад.

Ҳангоми таъини ҷазо барои ҷинояти дар шарикӣ содиргардида бояд чунин ҳолатҳо ба монанди муносибати байни шарикони ҷиноят, тобеияти яке аз шарикони ҷиноят ба дигарашон

ва ғайра низ ба инобат гирифта шаванд, ки ин муайян кардани шарики нисбатан хавфноки гурӯхро имконпазир месозад (банди 11 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 1 аз 24 феввали соли 2005 “Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо”).

6.3. Таъини ҷазо нисбати шахсе, ки гирифтори бемории рӯҳӣ мебошад

Ҳангоми нисбати шахсоне, ки гирифтори бемории рӯҳӣ таъин намудани ҷазоҳои ҷарима, маҳрум аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва машғул шудан ба фаъолияти муайян, корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ а ё маҳдуд кардан аз озодӣ суд дар як вақт метавонад, нисбати шахсони мазкур ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббидоштаро таъин намояд.

Вобаста ба тартиб, асосҳо ва намудҳои таъини ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббидошта нигаред ба боби 21 Китоби мазкур.

БОБИ 17.

ОЗОД КАРДАН АЗ ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ

- §1. Мафҳум ва намудҳои озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ
- §2. Озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ, бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор (моддаи 72 КҶ ҚТ)
- §3. Озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ бо сабаби оштии шудан бо ҷабрдида (моддаи 73 КҶ ҚТ)
- §4. Озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ бо сабаби тағйирёфтани вазъият (моддаи 74 КҶ ҚТ)
- §5. Озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашидан (моддаи 75 КҶ ҚТ)

§1. МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ ОЗОД КАРДАН АЗ ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ

Таҳти мафҳуми озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ ин даст кашидани давлат дар шахсияти мақомотҳои ваколатдор аз татбиқи ҳазо нисбати шахси ҷиноятсодирнамуда, вобаста ба аз байн рафтани ва кам гардидани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кирдори сордиршуда фаҳмида мешавад.

Татбиқи институти озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ аз кирдори мусбии шахси ҷиноят содирнамуда вобаста мебошад.

Озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ дар боби 11 КҶ ҚТ мустақам карда шудааст, аммо намудҳои мустақили озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ дар меъёрҳои дигар бобҳои КҶ ҚТ низ пешбинӣ карда шудааст, масалан, озод кардани ноболиғон аз ҷавобгарию ҷиноятӣ вобаста ба татбиқи чораҳои маҷбурии до-рои хусусияти тарбиявидашуда (моддаи 89 КҶ ҚТ), озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятӣ бо қабули санади авф (моддаи 84 КҶ ҚТ).

Институти озод кардан аз ҷавобгарию ҷиноятиро бояд аз дигар институтҳои ба он монанд, бояд тафовут кард:

- озод кардан аз ҳазои ҷиноятӣ;
- ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад;

– чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббидошта, бе татбиқи чазо;

– ихтиёран даст кашидан аз ҷиноят.

Вобаста ба хусусиятҳои худ озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо озод намудан аз чазои ҷиноятӣ умумиятҳо дорад, аммо ҳар ду ин институт дар бобҳои алоҳидаи КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудааст.

Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ нисбати озод кардан аз чазо мафҳуми васеътар мебошад, зеро бе ҷавобгарии ҷиноятӣ чазои ҷиноятӣ вуҷуд дошта наметавонад. Онҳо дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд. Масалан, озод кардан аз чазо танҳо аз ҷониби суд татбиқ карда мешавад, озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ мумкин аст ҳам аз ҷониби суд ва ҳам аз ҷониби мақомотҳои тафтиши пешакӣ татбиқ карда шавад.

Дар КҶ ҚТ намудҳои алоҳидаи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст, ки онҳо вобаста ба омилҳои муайян ба гурӯҳҳо тақсим карда мешаванд.

Вобаста ба умумияти онҳо озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятиро ба ду гурӯҳ умумӣ ва махсус ҷудо карда мумкин аст.

Ба гурӯҳи умумии озод намуд аз ҷавобгарии ҷиноятӣ меъёрҳои боби 11 КҶ ҚТ ва моддаҳои 84, 89 КҶ ҚТ дохил мешаванд. Ба гурӯҳи махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бошад он ҳолатҳое, ки дар Қисми махсуси КҶ ҚТ ҳамчун ҳолати озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ баромад мекунад, дохил мешавад. Масалан, тибқи эзоҳи моддаи 187 КҶ ҚТ шахсе, ки ихтиёран ба мақомоти ҳокимият оид ба иштироқаш дар иттиҳодди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) иттилоъ дода ва барои пешгирии фаъолияти он мусоидат мекунад, агар дар кирдори ӯ таркиби ҷинояти дигар мавҷуд набошад, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад.

Аксарият меъёрҳое, ки озод намуд аз ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ мекунад, хусусияти ҳатмӣ доранд. Аммо татбиқи ҳамаи меъёрҳои озодкунанда аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои суд ва мақомоти тафтиши пешакӣ ҳатмӣ мебошад.

Вобаста ба ин дар адабиётҳои ҳуқуқӣ озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешавад:

1. Диспозитивӣ;
2. Императивӣ.

Татбиқи гурӯҳи диспозитивии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ аз ваколати суд ва мақомоти тафтиши пешакӣ вобаста аст. Татбиқи гурӯҳи императивии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои суд ва мақомоти тафтиши пешакӣ ҳатмӣ мебошад. Ба гурӯҳи императивии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ин озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан (моддаи 75 КҶ ҚТ) ва ҳолатҳои ҳатмии аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намудан, ки дар Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, дохил мешаванд.

Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо дар ҳолати мавҷудияти асосҳои татбиқи он имконпазир аст. Асоси татбиқи институти мазкур пеш аз ҳама содир шудани кирдоре, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят мебошад, ба шумор меравад. Агар дар кирдорҳои шахс аломатҳои таркиби ҷиноят ҷой надошта бошад, пас масъалаи озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бинобар мавҷуд набудани асоси ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан пайдо шуда наметавонад.

Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, аз ҷумла бо асосҳои пешбининамудаи эзоҳҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ маъноӣ мавҷуд набудани аломати таркиби ҷиноятро надорад ва аз ин рӯ қатъ кардани парвандаи ҷинояти нисбати шахс бо асосҳои айбдоркунӣ сурат мегирад. Яъне дар кирдорҳои шахс аломатҳои сафедкунанда ҷой надорад.

§2. ОЗОД КАРДАН АЗ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ, БО САБАБИ ПУШАЙМОНӢ АЗ КИРДОР

Қонунгузор дар ҷойи аввал меъёрхоро оид ба озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдорро гузоштааст.

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 72 КҶ ҚТ шахсе, ки бори аввал ҷинояти начандон вазнин ва ё дараҷаи миёна содир кардааст, агар пас аз содир намудани ҷиноят ихтиёри омада, ба гуноҳи худ иқрор шавад ё ба ошкор намудани ҷиноят фаъолона мусоидат кунад ё зарари расонидаашро талофӣ намояд ё ин ки ба тариқи дигар зиёни расонидаашро рафъ кунад, мумкин аст аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад.

Аз моҳияти қисми 1 моддаи 72 КҶ ҚТ бармеояд, ки барои татбиқи он бояд шартҳои ҳатмии зерин ҷой дошта бошанд:

1. Ҷиноят бояд бори аввал аз ҷониби шахс содир карда шуда бошад. Бори аввал содир намудани ҷиноят маънои онро дорад, ки шахси ҷиноятро содирнамуда пеш аз содир кардани он ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашудааст. Ба ақидаи профессор Т.Ш.Шарипов “агар шахс пештар ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуда бошад, вале аз ҷавобгарии ҷиноят озод шуда бошад, ӯ қаблан ҷиноятсодиркарда эътироф намешавад. Инчунин, шахсе, ки доғи судиаш барҳам ё бардошта шудааст (моддаи 84 КҶ ҚТ), мӯҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан гузаштааст (моддаи 75 КҶ ҚТ), бори аввал ҷиноят содиркарда эътироф мешавад”²³¹.

2. Ҷинояти содиршуда бояд ба категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна дохил шавад. Тибқи талаботи қисмҳои 2 ва 3 моддаи 18 КҶ ҚТ кирдорҳои қасдона содиркардае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар КҶ ҚТ пешбинигардида аз ду соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар КҶ ҚТ пешбинигардида аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, ҷиноятҳои начандон вазнин эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар КҶ ҚТ пешбинигардида аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо аз панҷ соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд мебошад, ҷиноятҳои дараҷаи миёна эътироф мешаванд.

3. Шарти ҳатмии татбиқи моддаи 72 КҶ ҚТ ин иқрор шудан ба гуноҳ мебошад. Иқрор шудан ба гуноҳ ин хабар додани шахс дар бораи ҷинояти содиркарда шуда ва ё ҷинояти банақшагирифташуда мебошад. Худикрорӣ хангоми дастгир кардани шахс вучуд дошта наметавонад. Чун қоида худикрорӣ шахс бояд шахсан анҷом дода шавад. Дар ҳолатҳои истисноӣ масалан, хангоми беморӣ ва ё дар масофаи дур қарор доштани шахс мумкин аст, тариқи телефон ва ё почта хабар дода шавад.

---

²³¹ Шарипов Т.Ш. Асари зикршуда. С.164.

4. Шарти дигари ҳатмии татбиқи моддаи 72 КҶ ҚТ ин мусоидат намудан барои ошкор кардани ҷиноят ба шумор меравад. Ин маънои онро дорад, ки шахс барои ошкор кардани ҳолатҳое, ки барои парванда аҳамият доранд ба мақмоти тафтишоти пешакӣ ва суд ғаълолона мусоидат мекунад. Ёрӣ мумкин аст бо роҳи ошкор кардани дигар шарикони ҷиноят, муайян намудани ҷои нигоҳ доштани олот ва предмети ҷиноят ва ғайраҳо зоҳир карда шавад.

5. Шарти ҳатмии дигари озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор ин ҷуброни зарари ба ҷабрдида расонида мебошад. Ҷуброни зарар бо тарзҳои гуногун содир шуданаш мумкин аст: масалан, бо роҳи барқарор намудани зарари моддӣ ва ё ғайримоддӣ, ҷубронӣ пулӣ ва ё моддӣ, ба таври оммавӣ бахшиш пурсидан аз ҷабрдида ва ғайраҳо.

Бояд қайд намуд, ки ангезаи пушаймонӣ аз кирдор ҳангоми ҳалли масъалаи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, бо сабаби пушаймонӣ аз кирдор аҳамияти ҳуқуқӣ надорад.

Шахсе, ки категорияи дигари ҷиноятро содир намудааст, танҳо дар ҳолатҳое, ки махсус дар моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад (қисми 2 моддаи 72 КҶ ҚТ). Мақсади асосии намуди махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ барои содир намудани дигар категорияҳои ҷиноятҳо, на танҳо мусоидат намудан ба қори мақомоти хифзи ҳуқуқ дар ошкор кардани ҷинояти содиршуда, инчунин пешгирӣ намудани имконияти фаро расидани оқибатҳои вазнинро низ дар назар дорад. Масалан, ҳангоми одамдӯздӣ, терроризм, ғасби гаравгон, ташкили воҳидҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ, ташкили иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкилоти ҷиноятӣ) ва ғайра.

§3. ОЗОД КАРДАН АЗ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БО САБАБИ ОШТӢ ШУДАН БО ҶАБРДИДА

Агар шахси ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна содирнамуда бо ҷабрдида оштӣ шуда, зарари ба ҷабрдида расонидаашро талофӣ карда бошад, мумкин аст аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад (моддаи 73 КҶ ҚТ).

Аз моҳияти моддаи 73 КҶ ҚТ маълум мегардад, ки бо татбиқи муқарароти ин модда шахс бо шартҳои зерин аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шуданаш мумкин аст:

1. Ҷиноят бояд бори аввал содир шуда бошад;
2. Ҷинояти содиршуда бояд ба категорияи ҷиноятҳои наҷандон вазнин ё дарҷаи миёна дохил шавад;
3. Шахси ҷиноятро содиркарда бояд бо ҷабрдида оштии шуда бошад;
4. Шахси ҷиноятсодиркарда бояд зарари ба ҷабрдида расонидаашро талофӣ намуда бошад.

Барои озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо татбиқи моддаи 73 КҶ ҚТ мавҷудияти чор шартҳои зикргардида ҳатмӣ мебошад. Инчунин бояд тазаққур дод, ки озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо асоси зерин ин ҳуқуқи мақомоти тафтиши пешакӣ ва ё суд мебошад, на уҳдадорӣ.

Бори аввал содир намудани ҷинояти наҷандон вазнин ва ё дарҷаи миёна шартҳои асосии ҳамаи институти озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ба шумор меравад.

Шартҳои асосии татбиқи моддаи 73 КҶ ҚТ ин оштии шудан бо ҷабрдида мебошад. Оштии шудани ҷабрдида бо шахси ҷиноятсодирнамуда моҳиятан маънои барқарор шудани адолати иҷтимоиро дорад. Аз ин рӯ, оштишавии ҷабрдида бо шахси гунаҳкор бояд бо тартиби пешниҳоди ариза ба таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва ё суд расмӣ гардонида шавад. Дар ин ҳолат анғезаи оштии шудан гуногун буда метавонад:

– дилсӯзии ҷабрдида бо шахси ҷиноятсодирнамуда ва ё хешовандони наздикаш;

– аз гуноҳи шахси ҷиноятсодирнамуда гузаштани ҷабрдида;

– қонеъ шудани ҷабрдида аз талофӣ намудани зарар аз ҷониби шахс ва ғайраҳо.

ҳангоми татбиқи озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштии шудан бо ҷабрдида, ташаббускори оштии шудан кӣ ба шумор меравад, аҳамияти ҳуқуқӣ надорад.

Талофӣ кардани зарари ба ҷабрдида расонидашуда ҳамчун шартҳои озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштии шудан бо ҷабрдида ба аз байн бурдан ва ё кам намудани оқибатҳои ногувор равона карда шудааст. Тарзҳои талофӣ

намудани зарари ба ҷабрдида расонидашуда бояд қонунӣ бошад ва ҳуқуқи манфиатҳои шахсони сеюмро ҳалалдор насазад. Ҳаҷми талофнамудани зарар аз салоҳидиди ҷабрдида вобаста мебошад. Он мумкин аст бо шаклҳои гуногун вобаста ба намуди зарари расонидашуда талофӣ карда шавад: ахлоқӣ, моддӣ ё ҷисмонӣ. Масалан, узр хоستان аз ҷабрдида тавассути ВАО, ҷуброни зарари моддӣ расонидашуда ва ғайра. Зарар мумкин аст пурра ва ё қисман ҷуброн карда шавад. Дар ин ҳолат муҳим аст, ки ҷабрдида аз талофӣ намудани шахси ҷиноятсодиркарда қонеъ бошад. Дар ҳолате, ки агар ҷабрдида талофӣ намудани зиёдро нисбат ба зарари расонидашуда талаб наояд ва шахси ҷиноятсодиркарда зарари воқеан расонидаашро талофӣ намуда бошад ҷабрдида қаноат накунад, дар ин ҳолат аломати оштии шудан вучуд надорад. Ин ҳолат мумкин аст, ҳамчун ҳолати сабуққунандаи ҷазо ба назар гирифта шавад. Дар навбати худ қисман барқарор намудани зарари расонидашуда, ки ба он ҷабрдида қаноат кардааст, барои озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштии шудан бо ҷабрдида монеъ шуда наметавонад.

Тартиби муурофиавии озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштии шудан бо ҷабрдида дар қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ ҚТ танзим карда шудааст.

Тибқи талаботи моддаи 30 КМҚ ҚТ суд, судя, прокурор дар асоси моддаи 73 КҚ ҚТ, инчунин муфаттиш ва таҳқиқбаранда мутобиқи ин меъёр ва бо ризои прокурор ҳуқуқ доранд:

– дар асоси аризаи ҷабрдида ё намояндаи қонунии ӯ нисбат ба шахси ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна содиркарда, ба шарте ки бо ҷабрдида оштии шуда, товони зарари ба ӯ расонидаашро барқарор карда бошад, оғози парвандаи ҷиноятиро рад кунанд;

– парвандаи ҷиноятиро бо озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ қатъ кунанд.

Агар ҷабрдидаи ҷиноят шахси ноболиғ бошад, пас тибқи талаботи қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ дар пешбурди парванда намояндаи қонунии ҷабрдида ҷалб карда мешавад. Бинобар ин, ҳангоми ҳалли масъалаи озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ фикри ҷабрдидаи ноболиғ гирифта мешавад. Агар фикри ҷабрдидаи ноболиғ бо фикри намояндаи қо-

нуниаш дуруст нагирад ва ҷабрдидаи ноболиғ хоҳиши бо шахси ҷиноятсодирнамуда ошғи шуданро надошта бошад, пас дар ин ҳолат шахс бо сабаби ошғи шудан бо ҷабрдида аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда намешавад.

Агар ҷиноят аз тарафи якчанд шахс содир шуда бошад, пас он шахсе аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад, ки бо он ҷабрдида ошғи шудааст.

Агар дар ҷиноят якчанд ҷабрдида вучуд дошта бошад, баърои озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби ошғи шудан бо ҷабрдида бояд бо тамоми ҷабрдидаҳо ошғи шуда бошад. Ақалан бо яке аз ҷабрдидаҳо ошғи намудани шахси ҷиноятсодиркарда, татбиқи моддаи 73 КҶ ҚТ-ро истисно мекунад.

§4. ОЗОД КАРДАН АЗ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БО САБАБИ ТАҒЙИР ЁФТАНИ ВАЗЪИЯТ

Тибқи талаботи моддаи 74 КҶ ҚТ шахси бори аввал содиркардаи ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна мумкин аст, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад, агар муқаррар гардад, ки бо сабаби тағйир ёфтани вазъият ин шахс ва ё кирдори содирнамудаи ӯ дигар барои ҷамъият хавфнок нест.

Чун меъёрҳои пештара асоси мазкури озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо мавҷудияти шартҳои ҳатмӣ вобаста мебошад, ки аз инҳо иборат аст:

1. Шахс бояд бори аввал ҷиноят содир намуда бошад;
2. Ҷинояти содиргардида ба категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин ва ё дараҷаи миёна дохил шавад;
3. Кирдори содирнамудаи шахс агар дигар ба ҷамъият хавфнок набошад.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо татбиқи моддаи 74 КҶ ҚТ ин тағйир ёфтани вазъият ба шумор меравад. Тағйир ёфтани вазъият ин вобаста ба омилҳои объективӣ ва ё субъективӣ дигаргун шудани ҳолате мебошад, ки дар вақти содир шудани ҷиноят вучуд дошт. Сабабгори тағйир ёфтани вазъият омилҳои объективӣ ва субъективӣ шуда метавонанд. Омилҳои объективӣ бо руҳ додани ягон хели воқеаи аҳамияти давлатӣ

дошта марбут дониста мешаванд, ба намуди гузаронидани ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар кишвар. Тағйир ёфтани вазъият мумкин аст, бо барҳам хӯрдани корхона (ташкилот), ки дар он ҷо сӯиистифодаи ваколат ба амал омада буд, вобастагӣ дошта бошад ва бо чунин барҳамхӯрӣ худи кирдор ба ҷамъият хавфнокии хешро аз даст додааст, дар аз байн бардоштани шартҳои ба вақт ва ҷой тааллуқдошта, ки кирдорро сазовори хусусияти ҷинойтӣ гардонидаст, зоҳир шуда метавонад. Мисол, шикори моҳӣ дар ҷойҳои манъшуда барои ҷамъият хавфнок эътироф намешавад, агар дар натиҷаи беҳад зиёд шудани шумораи онҳо дар шароити нарасидани хӯрока, нобудкунии оммавии моҳиён таҳдид кунад ва минбаъд дар он ҷой ба таври расмӣ шикор иҷозат дода шавад.

Омилҳои объективии тағйир ёфтани вазъият ба хусусияти шахси ҷинойтсодиркарда таъсире надорад, танҳо кирдор ба ҷамъият хавфнокии худро аз даст медиҳад, ки дар робита ба ин, шахс аз ҷавобгарии ҷинойтӣ озод карда мешавад. Ҳолати мазкур ба ифодаи ирода алоқаманд набуда, ба тамоми шахсоне, ки дар ин давра чунин ҷинойтро содир намудаанд, баробар паҳн мегардад.

Ҳангоми барҳам хӯрдани ба ҷамъият хавфнокии шахси ҷинойт содирнамуда, тағйир ёфтани вазъият нисбатан маҳдудтар фаҳмида мешавад, он ба шароити ҳаёт ва фаъолияти шахс дар лаҳзаи содир намудани ҷинойт тааллуқ дорад. Дар аксар ҳолатҳо, аз сабаби барҳам хӯрдани ба ҷамъият хавфнокии шахси ҷинойт содирнамуда на фақат шароитҳои объективии ҳаёти ӯ, балки инчунин пушаймонию шахс аз кирдори содирнамудааш, рафтори намунавӣ ва муносибати софдилонаи ӯ ба иҷрои уҳдадорихои касбиву ҷамъиятиаш шаҳодат дода метавонанд. Хусусиятҳои тағйироти бавучудномада гуногун буда, бояд дар маҷмӯъ ин тағйирот сабаб ва шароитҳое, ки бо ҷой доштани онҳо ҷинойт содир шуда буд, барҳам дода, имконияти содиршавии ҷинойтҳои навро аз тарафи шахси мазкур истисно намоянд. Чунин тағйирот мумкин аст, дар ҳолатҳои зерин ифода ёбад: Мисол, аз мансаб озод намудани шахси гунаҳкор, ки бо истифода аз он ҷинойт содир намудааст; даъват ба хизмати ҳатмии ҳарбӣ ва барҳам хӯрдани робита бо муҳити криминологӣ, ки зери таъсири он шахс ҷинойт содир

намудааст; дар рафтори қонунӣ ва боахлоқонаи шахс дар давоми вақти зиёд ва ғайра²³².

§5. ОЗОД КАРДАН АЗ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БО САБАБИ ГУЗАШТАНИ МӢХЛАТИ БА ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ КАШИДАН

Тибқи талаботи моддаи 20 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеч кас баъди гузаштани муҳлати таъқиби ҷиноятӣ, инчунин барои содир кардани рафторе, ки ҳангоми воқеъ шуданаш ҷиноят ҳисоб намеёфт, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад.

Меъёри мазкури конститусиониро қонунгузорӣ ба асос гирифта, дар моддаи 75 КҶ ҚТ яке аз асосҳои ҳатмии озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ намудааст.

Дар қисми 1 моддаи 75 КҶ ҚТ мурури муҳлате пешбинӣ карда шудааст, ки ҳангоми сипарӣ шудани он ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс манъ аст. Тибқи талаботи он агар аз рӯзи содир шудани ҷиноят мӯҳлати зерин гузашта бошад, шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад:

а) ду сол пас аз содир намудани ҷинояти начандон вазнин;
б) шаш сол пас аз содир намудани ҷинояти дараҷаи миёна;
в) даҳ сол пас аз содир намудани ҷинояти вазнин;
г) понздаҳ сол пас аз содир намудани ҷинояти махсусан вазнин ба истиснои нишондоди қисми 5 моддаи 75 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст.

Олмиони ватанӣ зери мафҳуми «гузаштани мӯҳлати ба ҷавобгарии ҷинояти кашидан» гузаштани муҳлатҳои дар қонуни ҷиноятӣ пешбинишудае, ки пас аз содир намудани ҷиноят фаҳмидаанд, ки пас аз гузаштани он шахси ҷиноятсодирнамуда аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад²³³.

Ба сифати асоси моддиву ҳуқуқи татбиқ намудани институти гузаштани мӯҳлат ба таври назаррас кам гардидани ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда пас аз гузаштани вақти зиёд ва барҳам хӯрдани ба ҷамъият хавфнокии шахс, ки ислоҳ шудани худро исбот намудааст, баромад менамояд.

---

²³² Шарипов Т.Ш. Асари зикршуда. С.167-168.

²³³ Ҳамон ҷо.

Дар тафовут аз дигар асосҳои озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ қонунгузорӣ барои татбиқи меъёри моддаи 75 КҶ ҚТ ду шартӣ онро пешбинӣ намудааст:

а) гузаштани мӯҳлати дар қонун пешбинишуда;

б) ҷой надоштани ҳолатҳое, ки ҷараёни гузаштани мӯҳлатро бозмедоранд ё барҳам медиҳанд.

Бояд тазаққур дод, ки озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарӣ кашидан асоси ҳатмии озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ба шумор меравад ва ҳангоми ҷой доштани чунин ҳолат мақомоти тафтиши пешакӣ ва суд уҳдадоранд, ки шахсро бо татбиқи моддаи 75 КҶ ҚТ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намуда, пешбурди парвандаи ҷиноятиро нисбати шахс қатъ кунанд.

Тартиби ба ҳисоб гирифтани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс низ дар қонунгузорӣ танзим карда шудааст. Тибқи талаботи қисми 2 моддаи 75 КҶ ҚТ муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан аз рӯзи содир шудани ҷиноят то рӯзи эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукм ҳисоб карда мешавад.

Ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор бо қонуне, ки дар вақти содир намудани он кирдор амал мекунад, муайян карда мешавад (қисми 1 моддаи 12 КҶ ҚТ).

Мувофиқи талаботи қисми 1 моддаи 386 КМҶ ҚТ ҳукми суди марҳилаи якум пас аз гузаштани мӯҳлати овардани шикоят ё эътирози кассатсионӣ, ба шарте ки аз он шикоят ё ба он эътироз оварда нашуда бошад, эътибори қонунӣ пайдо мекунад ва бояд ба иҷро расонида шавад. Дар сурати шикоят ё эътироз овардан ба тариқи кассатсионӣ ҳукм, ба шарте ки бекор карда нашуда бошад, дар рӯзи баровардани таъинот эътибори қонунӣ пайдо мекунад.

Ҷараёни гузаштани мӯҳлат аз соати 00 шабонарӯзи оянда баъд аз содиршавии ҷиноят сар шуда, 00 соати шабонарӯзи охири мӯҳлат ба охир мерасад.

Агар шахс аз тафтиш ё суд саркашӣ намояд, ҷараёни муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан боздошта мешавад. Дар ин ҳолат муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан аз рӯзи дастгир кардани шахс ё омада, ба гуноҳи худ иқрор шудани ӯ барқарор карда мешавад (қисми 3 моддаи 75 КҶ ҚТ).

Нисбати ба ҳисоб гирифтани муҳлати ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидан барои содир намудани ҷинойтҳои давомдор ва дарозмуддат низ баъзе мураккабиҳо ҷой дорад. Гузаштани муҳлат нисбати ҷинойтҳои дарозмуддат аз лаҳзаи ба таври воқеӣ қатъ гардидани ин ҷинойт бо иродаи гунаҳкор ва ҳам бо ҳолатҳои аз ӯ новобаста ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҳангоми содир намудани ҷинойтҳои давомдор гузаштани муҳлат аз лаҳзаи содир намудани охири кирдори ҷинойтӣ аз ҷумлаи кирдорҳои ба ҷинойти давомдор дохилшаванда, ба ҳисоб гирифта мешавад.

Ҳамин тавр, ҳангоми содир намудани ҷинойтҳои давомдор ва дарозмуддат гузаштани муҳлат аз лаҳзаи ба таври воқеӣ, на ба таври ҳуқуқӣ ба охир расидани ҷинойт ҳисоб мегардад.

Гузаштани муҳлат ҷавобгарии ҷинойтиро танҳо дар ҳолате истисно менамояд, ки агар ҷараёни гузаштани он вайрон нагардида бошад. Кодекси ҷинойтии пештара (соли 1996) ду ҳолати вайрон гардидани гузаштани муҳлатро фарқ мекард, боздоштан ва қатъ гардидан. Тибқи Кодекси ҷинойтии соли 1998 қабулгардида, ҷараёни гузаштани муҳлат мумкин аст танҳо боздошта шавад. Ба сифати асоси боздоштани муҳлат аз тафтиш ё суд саркашӣ намудани шахс пешбинӣ мегардад. Дар ин ҳолат муҳлати ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидан аз рӯзи дастгир кардани шахс ё омада ба гуноҳи худ иқрор шудани ӯ барқарор карда мешавад (қисми 3 моддаи 75 КҶ ҚТ).

Аз ҷониби шахс содир гардидани ҷинойти нав на фақат ҷараёни гузаштани муҳлатро қатъ намегардонад, чи хеле ки дар Кодекси ҷинойтии пештар амалкунанда ҷой дошт, балки инчунин гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷинойтӣ кашидан барои ҷинойт алоҳида ҳисоб карда мешавад (қисми 4 моддаи 75 КҶ ҚТ).

Зери мафҳуми «саркашӣ намудан аз тафтиш ё суд» ҳаракатҳои дилхоҳи қасдонаи аз тарафи шахс ба мақсади озод шудан аз ҷавобгарии ҷинойтӣ барои кирдори содирнамудааш фаҳмида мешавад, ки он мақомоти дахлдорро маҷбур месозад, ки баҳри дастгир намудани шахс дар ҳудуди давлат ё маҳалли муайян ҷораҳои ҷустуҷӯй ташкил намояд.

Боздоштани гузаштани муҳлат онро ифода мекунад, ки он дар тамоми вақте, ки шахси ҷинойтсодирнамуда аз тафтиш ё

суд саркашӣ мекунад, катъ мегардад ва пас аз дастгир шудани ин шахс ё омада ба гуноҳи худ иқрор шудани ӯ, барқарор карда мешавад. Дар ин ҳолат вақти то саркашӣ гузашта ба вақти пас аз дастгиршавӣ ё омада ба гуноҳи худ иқроршавӣ ҳам мегардад. Агар ин муҳлат то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм аз муҳлати дар қонун муқарраршуда зиёд бошад, ҷавобгарии ҷиноятӣ ба вучуд намеояд.

КЧ ҚТ муҳлати умумиро пешбинӣ менамояд, ки мувофиқи он агар аз вақти содир намудани ҷиноят 20 сол гузашта, муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ба содир намудани ҷинояти нав қатъ нагардида бошад, шахсро ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мумкин нест.

Агар то гузаштани муҳлати дар моддаи 75 КЧ ҚТ зикрффта шахс қасдан ҷинояти нави дараҷаи миёна, вазнин ё махсусан вазнин содир намояд, муҳлати ба ҷавобгарии ҷинояти кашидан аз рӯзи содир намудани ҷиноятҳои мазкур аз нав шурӯъ гардида, муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан барои ҳар як ҷиноят алоҳида ҳисоб карда мешавад (қисми 4 моддаи 75 КЧ ҚТ).

Дар ҳолати аз тарафи шахс якбора содир кардани якчанд ҷиноятҳои категорияҳои гуногун, гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан нисбати ҷинояти сабуктар, баъд барои категорияи ҷинояти вазнинтар мегузарад.

Гузаштани муҳлат бо солҳои пурра ҳисоб карда шуда, он баъди гузаштани муҳлати дар моддаи 75 КЧ ҚТ пешбинишуда дар 00 соати рӯзи охирини соли муайян ба охир мерасад (Мисол, гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан барои ҷинояти начандон вазнини 3 сентябри соли 2015 содиршуда дар 00 соати 3-уми сентябри соли 2017 ба охир мерасад).

Муҳлатҳои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан новобаста аз хоҳиши мақомоти тафтишӣ ё суд татбиқ гардида, гузаштани муҳлат асоси ҳатмии аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намудан мебошад.

Аммо масъалаи истифодаи муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашиданро нисбати шахси содирнамудаи ҷинояте, ки барои он ҷазои қатл ва ё яқумра аз озодӣ маҳрум сохтан пешбинӣ шудааст, суд ҳал менамояд (қисми 5 моддаи 75 КЧ ҚТ), яъне,

гузаштани муҳлат дар ин ҳолат на асоси ҳатмӣ, балки асоси иловагии озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад.

Суд дар ин ҳолат шахсияти гунаҳкор, муҳлатро, ки баъди содир намудани ҷиноят гузаштааст, дигар вазъияту ҳолатҳоро ба назар мегирад. Агар суд озод кардани ҷунин шахсро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба гузаштани муҳлат имконнопазир шуморад, пас, вай ба $\bar{y}$ ба ҷои ҷазои қатл ё ҷумра аз озодӣ маҳрум сохтан, ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро таъин менамояд.

Барои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ вобаста ба гузаштани муҳлати ба ҷавобгарӣ кашидан тартиби муайяни муурофиавӣ вучуд дорад. Парвандаи ҷиноятӣ оғозшуда дар давраи тафтишоти пешакӣ қатъ карда мешавад, аз ин хусус қарори мақоми тафтишӣ, муфаттиш ва ё прокурор қабул мегардад. Дар давраи ба суд додани парвандаи ҷиноятӣ он бо қарори судя (таъиноти суд), қатъ карда мешавад.

Қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ, бинобар гузаштани муҳлати ба ҷавобгарӣ кашидан, роҳ дода намешавад, агар айбдоршаванда розӣ набошад (Мисол, худро бегуноҳ ҳисобад). Дар ин ҳолат пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бо тартиби муқаррарӣ амалӣ мегардад.

Агар ҳолати гузаштани муҳлати ба ҷавобгарӣ кашидан дар давраи тафтиши судӣ муқаррар шуда, инчунин агар ин муҳлат ҳангоми аз тарафи суд таҳқиқ шудани парванда ба итмом расида бошад, муурофия то охир бурда шуда, суд ҳукми аз ҷазо озод кардани айбдоршавандаро мебарорад²³⁴.

Қонунгузори намудҳои ҷиноятҳоеро муайян кардааст, ки нисбати онҳо муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан татбиқ карда намешавад.

Тибқи талаботи қисми 5 моддаи 75 КҶ ҚТ нисбати шахсоне, ки ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият ҷиноят содир намудаанд, муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан истифода карда намешавад.

Ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият дар боби 34 КҶ ҚТ пешбинӣ карда шудааст.

---

²³⁴ Т.Шароипов. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери таҳ. Х.Х. Шарипов. Душанбе, 2006. С.171-173.

Қонуни ҷиноятӣ ба суд ваколат додаст, ки масъаларо оиди татбиқи муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан нисбати шахси содирнамудаи ҷинояте, ки барои он ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан пешнибинӣ намудааст, ҳал намоянд.

Хангоми ҳал намудани масъалаи мазкур суд ҳолатҳои содир шудани ҷиноят, шахсияти ҷинояткор ва рафтори шахси ҷиноятсодирнамуда дар давоми муҳлати сипаригардидаро меомӯзад. Агар суд ба хулоса ояд, ки шахсро бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кунад, пас парвандаи ҷиноятиро нисбати шахс қатъ мекунад, вале агар ба хулоса ояд, ки муқаррароти моддаи 75 ҚҶ ҚТ-ро нисбати шахс татбиқ намекунад, пас дар ин ҳолат ба шахс ҷазо таъин мекунад. Аммо қонуни ҷиноятӣ ба суд маҳдудиятро пешбинӣ намудааст, ки тибқи он «аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намудани шахсро имконнопазир донад, ба ӯ ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин карда намешавад». Дар ин ҳолатҳо суд намуди дигари ҷазои сабуктарро нисбати шахс татбиқ мекунад.

Бояд тазаққур дод, ки муқаррароти қисми 5 моддаи 75 ҚҶ ҚТ-ро фақат суд татбиқ карда метавонад. Бинобар ин, мақомоти тафтиши пешакӣ ҳуқуқ надорад шахси содирнамудаи ҷинояте, ки барои он ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан пешбинишударо аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намояд. Аз ин рӯ, мақомоти тафтишоти пешакӣ баъди ба итмом расонидани тафтиши парвандаи ҷиноятӣ, парвандаро бо тасдиқи фикри айбдоркунӣ ба суд ирсол мекунад.

БОБИ 18. ОЗОД КАРДАН АЗ ЧАЗО

- §1. Мафҳум ва намудҳои озод кардан аз чазо**
- §2. Шартан татбиқ накардани чазо (моддаи 71 КҶ ҚТ)**
- §3. Шартан пеш аз муҳлат аз адои чазо озод кардан (моддаи 76 КҶ ҚТ)**
- §4. Ба намуди чазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи чазо (моддаи 77 КҶ ҚТ)**
- §5. Мавқуф гузоштани адои чазо нисбати адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд (моддаи 78 КҶ ҚТ)**
- §6. Бо сабаби беморӣ аз чазо озод кардан (моддаи 79 КҶ ҚТ).**
- §7. Озод кардан аз чазо дар натиҷаи ҳолатҳои фавқулодда (моддаи 80 КҶ ҚТ)**
- §8. Озод кардан аз адои чазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ (моддаи 81 КҶ ҚТ)**

§1. МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ ОЗОД КАРДАН АЗ ЧАЗО

Дар боби 12 КҶ ҚТ масъалаи озод намудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ба танзим дароварда шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ аз озод кардан аз ҷазои ҷиноятӣ фарқ мекунад. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ якчанд омилҳои вучуд доранд, ки ду институти зикргардидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

1. Вобаста ба субъекти татбиқкунанда:

1.1. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳам аз ҷониби мақомоти таъкиботи ҷиноятӣ ва ҳам аз ҷониби суд татбиқ шуда метавонад.

1.2. Озод кардан аз ҷазои ҷиноятӣ фақат аз ҷониби суд татбиқ шуда метавонад.

2. Вобаста аз лаҳзаи пайдоиш:

2.1. Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ то баровардани ҳукми айбдоркунии суд татбиқ карда мешавад;

2.2. Озод кардан аз ҷазои ҷиноятӣ бошад танҳо пас аз баровардани ҳукм татбиқ шуда метавонад.

Аз моҳияти қонуни ҷиноятӣ бармеояд, ки ҳангоми озод кардани шахс аз ҷазои ҷиноятӣ суд ба шахс ҷазо таъин намуда, шахсро аз адои ҷазои ҷиноятӣ озод мекунад, агар ба ҳулоса ояд, ки бе адо кардани ҷазо ба мақсади ҷазо ноил шудан мумкин аст. Дар ин маврид шахс мумкин аст пурра ва ё қисман аз адои ҷазои ҷиноятӣ ё бинобар сабаби имконнопазир будани иҷрои ҷазо аз ҷазои ҷиноятӣ озод карда шавад.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ намудҳои зерини озод кардан аз ҷазои ҷиноятӣ ҷой доранд:

1. Шартан озод намудан аз ҷазо;
2. Бе муайян намудани шарт озод намудани шахс аз ҷазо.

Ҳангоми шартан озод намудани шахс аз ҷазои ҷиноятӣ суд дар баробари озод намудани шахс аз ҷазои ҷиноятӣ нисбати маҳкумшуда талаботи муайянеро пешбинӣ мекунад. Ба ин гурӯҳи озод намудани шахс аз ҷазои ҷиноятӣ инҳо дохил мешаван:

- шартан татбиқ накардани ҷазо (моддаи 71 КҶ ҚТ);
- шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан (моддаи 76 КҶ ҚТ);
- мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд (моддаи 78 КҶ ҚТ).

Суд шахсро метавонад бе муайян намудани шарт низ аз ҷазо озод кунад. Ба ин гурӯҳ дохил мешавад:

- бо сабаби беморӣ аз ҷазо озод кардани шахс (моддаи 79 КҶ ҚТ);
- озод кардани шахс аз ҷазо дар натиҷаи ҳолатҳои ғавқуллода (моддаи 80 КҶ ҚТ);
- озод кардани шахс аз адои ҷазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ (моддаи 81 КҶ ҚТ).

Ғайр аз намудҳои зикргардида, инчунин шахс аз ҷазои ҷиноятӣ бо сабаби қабули санади авф ва бахшиши ҷазо низ озод шуданаш мумкин аст, аммо ин намудҳои озод намудани шахс аз ҷазои ҷиноятӣ хусусиятҳои хоси худро доранд ва аз ин рӯ дар боби алоҳидаи КҶ ҚТ ба танзим дароварда шудаанд.

§2. ШАРТАН ТАТБИҚ НАКАРДАНИ ЧАЗО (МОДДАИ 71 КҶ ҚТ)

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 71 КҶ ҚТ агар суд чазоро дар намуди корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намуда, ба ҳулосае ояд, ки ислоҳ кардани маҳкумшуда бе адои чазо, вале дар шароити назорати рафтораш имконпазир аст, он гоҳ метавонад дар ҳусуси шартан татбиқ накардани чазо қарор қабул намояд.

Шартан татбиқ накардани чазо яке аз институтҳои паҳн-гаштаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки он яке аз намудҳои самараноки озод намудани шахс аз ҷазои ҷиноятӣ ба шумор меравад.

Намудҳои ҷазохое, ки ҳангоми таъини онҳо суд метавонад чазоро шартан татбиқ накунад, муайян карда шудааст, ки аз инҳо иборат аст:

- корҳои ислоҳӣ;
- маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- маҳдуд кардани озодӣ;
- нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ;
- маҳрум сохтан аз озодӣ.

Ин маънои онро дорад, ки ҷазои таъинмешуда бо муайян намудани шартҳои муайян воқеан иҷро карда намешаванд.

Бояд қайд кард, ки қонунгузори татбиқ намудани намудҳои зикргардидаи озод намудани шахсро аз ҷазои ҷиноятӣ ба ваколати суд додааст. Ҳангоми шартан татбиқ накардани чазо суд ҳусусият ва дараҷаи хавфнокӣ ва ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, шахсияти гунаҳгор ва ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи чазоро ба назар мегирад (қисми 2 моддаи 71 КҶ ҚТ).

Қонуни ҷиноятӣ доираи шахсонро муайян намудааст, ки онҳо бо шартан татбиқ накардани чазо аз ҷазои ҷиноятӣ озод карда намешаванд:

1. Шахсе, ки ҷинояти махсусан вазнин содир кардааст;
2. Шахсе, ки қаблан барои ҷинояти қасдона ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудааст, ба истиснои ноболиғон, маъйубони гурӯҳи яқум ва дуҷум, занон, инчунин мардоне, ки ба синни нафақа расидаанд.

Тавре дар боло қайд намудем, шартан татбиқ накардани чазо намуди шартии озод намудан аз чазо ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар ҳолати шартан татбиқ накардани чазо суд муҳлати санчишӣ муқаррар менамояд, ки дар давоми он маҳкумшуда бояд бо рафтори худ ислоҳ шуданаширо исбот кунад. Муҳлати санчиш бо давомнокии аз як то панҷ сол таъин гардида, аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм ҳисоб карда мешавад (қисми 3 моддаи 71 КҶ ҚТ).

Аз моҳияти қонуни ҷиноятӣ маълум мегардад, ки муҳлати санчишӣ ин давомияти вақте мебошад, ки маҳкумшуда дар давоми он ислоҳ шудани худро исбот намояд.

Ғайр аз муҳлати санчишӣ, суд ҳангоми табиқи шартан татбиқ накардани чазо, метавонад иҷрои вазифаҳои муайяни зеринро ба зиммаи маҳкумшуда гузорад:

- дар муҳлати муайян зарари расонидаро барқарор намояд;
- иваз накардани истиқоматгоҳи доимӣ, ҷои кор ё таҳсил бидуни огоҳ кардани мақомоте, ки ба рафтори маҳкумшуда назорат мекунанд;
- ба ҷойҳои муайян нарафтан, ба кор ё таҳсил дохил шудан;
- даври муолиҷаи майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикоманӣ ё касалиҳои зуҳравӣ тамом кардан;
- аз ҷиҳати моддӣ дастгирӣ намудани оила.

Вазифаҳои мазкур бо мақсади расидан ба мақсади ниҳоии чазо – барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ва ислоҳи маҳкумшуда нигаронида шудаанд.

Тибқи талаботи қисми 4 моддаи 48 КҶ ҚТ дар ҳолатҳо ва мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи КҶ ҚТ бо чазои асосӣ таъин кардани як ё якчанд чазои иловагӣ мумкин аст. Аз ин рӯ, қонуни ҷиноятӣ имконияти таъини чазои иловагӣ ҳангоми шартан татбиқ накардани чазоро пешбинӣ намудааст. Дар ҳолати шартан татбиқ накардани чазо мумкин аст чазоҳои иловагӣ, ба истиснои мусодираи молу мулк, таъин карда шаванд (қисми 4 моддаи 71 КҶ ҚТ).

Ҳангоми дар баробари шартан татбиқ накардани чазо, таъин намудани чазои иловагӣ дар намуди мусоидараи молу мулк, чазои иловагӣ мустақиман иҷро карда мешавад.

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 9 КҶ ҚТ ба шахси ҷиноят содирнамуда бояд ҷазое таъин гардад ё чунин чораи дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ раво дида шавад, ки барои ислоҳи ӯ ва пешгирии намудани ҷиноятҳои нав зарур ва кофӣ бошад.

Меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар худ меъёрҳои хавасмандгардониро низ мустақкам кардаанд, ки яке аз онҳо дар қисми 6 моддаи 71 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Тибқи он, агар маҳкумшуда бо гузашти на камтар аз нисфи муҳлати санчишӣ бо рафтори худ ислоҳ шуданаширо исбот кунад, суд бо пешниҳоди мақомоти ба рафтори маҳкумшуда назораткунанда метавонад дар хусуси бекор кардани маҳкумӣ ва бардоштани доғи судӣ қарор қабул намояд.

Вобаста ба оне, ки шартан татбиқ накардани ҷазо ин намууди шартии озод намудани шахс аз ҷазо мебошад, бинобар ин ҳангоми вайрон намудани шартҳои, ки суд ҳангоми баровардани ҳукм ба маҳкумшуда муайян кардааст, оқибатҳои ногувори ҳуқуқиро ба вучуд меоранд.

Маҳкумшудагони бо шартан татбиқ накардани ҷазо ва онҳое, ки нисбаташон иҷрои ҳукм мавқуф гузошта шудааст, таҳти назорати назироти корҳои ислоҳӣ қарор доранд.

Назорат аз болои рафтори маҳкумшуда бо шартан татбиқ накардани ҷазо дар давоми муҳлати санчишӣ аз ҷониби назироти корҳои ислоҳии маҳалли истиқомати маҳкумшуда, назорати хизматчиёни ҳарбӣ дар давраи адои хизмати ҳарбӣ бошад, аз тарафи фармондеҳии қисмҳои ҳарбӣ ба амал бароварда мешавад (қисми 1 моддаи 223 КИҶҚ ҚТ).

Агар маҳкумшуда дар ҳолати шартан татбиқ накардани ҷазо ба вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ роҳ дода барои содир намудани он ба ӯ ҷазои маъмурӣ таъин шуда бошад ё ашаддӣ аз вазифаҳое, ки суд ба зимааш гузоштааст, саркашӣ намояд, суд метавонад бо пешниҳоди мақомоти дар қисми 9 моддаи 71 КҶ ҚТ зикргардида дар бораи бекор кардани шартан маҳкумшавӣ ва барои адои ҷазои бо ҳукм таъиншуда фиристодани маҳкумшуда, қарор қабул кунад.

Ба таври ашаддӣ саркашӣ намудан аз иҷрои вазифаҳое, ки суд муайян намудааст – ин содир кардани кирдорҳои манъшуда ё аз ҷониби шахси бо шартан татбиқ накардани ҷазо маҳкумшуда, беш аз ду маротиба дар давоми сол иҷро накардани

амалҳое, ки ба зиммаи ӯ гузошта шудааст ё ба таври давомдор (беш аз 30 рӯз) иҷро накардани вазифаҳои аз ҷониби суд ба зиммааш гузошташуда ба ҳисоб мераванд.

§3. ШАРТАН ПЕШ АЗ МУҲЛАТ АЗ АДОИ ЧАЗО ОЗОД КАРДАН (МОДДАИ 76 КҶ ҚТ)

Мувофиқи қисми 1 моддаи 76 КҶ ҚТ шахсе, ки ҷазоро дар намуди маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ ё нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ адо карда истодааст, агар ӯ бо рафтори намунавӣ ва муносибати софдилона ба меҳнат ислоҳ шудани худро исбот кунад, суд метавонад ӯро шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кунад. Дар айни замон ин шахсро пурра ё қисман аз адои ҷазои иловагӣ озод намудан мумкин аст.

Асоси татбиқи шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудани шахс ин боварии суд дар хусуси он, ки ҷазои таъиншуда ба мақсади худ ноил гардидааст ва зарурияти минбаъдаи адои он вучуд надорад ё зарари расонидашударо ҷуброн намунадааст.

Шахсе, ки ҷазоро дар намуди маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ ё нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ адо карда истодааст, бояд бо рафтори худ исбот намоянд, ки он барои адои минбаъдаи ҷазо зарурият надорад. Ба ин ҳолатҳо риояи талаботи қоидаҳои дохилӣ, муносибати софдилона ба меҳнат, вучуд надоштани чораҳои маъмури нисбат ба маҳкумшуда исбот шуда тавонад. Барои татбиқи шартан пеш аз муҳлат озод намудани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд муҳлати муайяне гузашта бошад, ки суд ба он боварӣ ҳосил намояд.

Яке аз шартҳои асосии татбиқи институти мазкур ин адо намудани қисми муайяни ҷазои таъингардида мебошад, ки дар қонуни ҷиноятӣ мушаххасан пешбинӣ шудаанд.

Тибқи талаботи қисми 3 моддаи 76 КҶ ҚТ шартан пеш аз муҳлат озод кардани маҳкумшуда аз ҷазо танҳо дар мавридҳои воқеан муҳлати зеринро адо намудани ӯ, имконпазир аст:

а) на камтар аз нисфи ҷазое, ки барои ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна таъин гардидааст;

б) на камтар аз се ду қисми ҷазое, ки барои ҷинояти вазнин таъин шудааст;

в) на камтар аз чор се ҳиссаи ҷазои барои ҷинояти махсусан вазнин таъиншуда, инчунин ҷазое, ки ба шахси қаблан шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озодгардида таъин шудааст, агар шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан тибқи асосҳои дар қисми шашуми ҳамин модда пешбигардида бекор карда шуда бошад.

Бояд тазаққур дод, ки институти мазкури ҳуқуқи ҷиноятӣ яке аз чораҳои ҳавасмандгардонии маҳкумшудагон мебошад.

Қонунгузор андозаи қисми ҳақиқатан адошудаи ҷазоро, ки суд таъин кардааст, на бо навъи ҷиноят, балки бо шахсияти маҳкумшуда, танҳо дар ягона ҳолат, агар шартан пеш аз муҳлат озод кардан бо асосҳои дар қисми 6 моддаи 76 КҶ ҚТ зикршуда бекор карда шуда бошад, вобаста кардааст.

Муҳлати ҷазои воқеан адонамудаи шахс дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ аз 6 моҳ камтар буда наметавонад (қисми 4 моддаи 76 КҶ ҚТ). Ин нишондод ба навъҳои дигари ҷазо паҳн карда намешавад, аз ин рӯ масъалаи шартан пеш аз муҳлат аз адои дигар ҷазоҳо, ғайр аз маҳрум сохтан аз озодӣ, мумкин аст то гузаштани муҳлати 6 моҳ ба миён гузошта шавад.

Шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан нисбати шахсони зерин татбиқ карда намешавад:

а) шахсе, ки ҷазои қатл нисбати ӯ ба тариқи бахшиши ҷазо бо маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст;

б) дар ҳолати ретседиви махсусан хавфнок;

в) ташкилкунанда, иштирокчиёни гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ);

г) шахсе, ки барои ҷиноятҳои муқобили сулҳу амнияти башарият маҳкум карда шудааст.

Шартан пеш аз муҳлат озод кардан аз ҷониби суд бо пешниҳоди мақоми махсуси ваколатдори масъули иҷрои ҷазо дар

чои адои чазо ба амал бароварда мешавад. Агар суд эътироф кунад, ки:

- шахси чазоро адокунанда ҳамон қисми аз рӯи талаботи қонун бо ҳукми суд муайяншудаи чазоро адо кардааст;

- ҷихати рафтори намунавӣ ва муносибати софдилона ба меҳнат ислоҳшавии худро исбот намуда ва ба адои пурраи чазои таъиншуда эҳтиёҷ намондааст.

Дар он сурат суд оид ба шартан пеш аз муҳлат озод кардани маҳкумшуда мувофиқи муҳлати дақиқи тақвимии чазо таъинот мебарорад. Дар ин маврид ба озодшаванда муҳлати санҷишӣ таъин карда намешавад, аз он сабаб ки вазифаи онро қисми ҳанӯз адонашудаи чазо иҷро мекунад. Ба воситаи ҳамин таъинот суд ҳақ дорад, ки маҳкумшударо пурра ва ё қисман аз адои намуди иловагии чазо озод намояд.

Муқаррароти нави КҶ ҚТ он аст, ки ба суд ҳангоми татбиқи шартан пеш аз муҳлат озод кардан маҳкумшударо бо уҳдадорихои муайян вазифадор мекунад, ки бояд аз ҷониби маҳкумшуда дар давоми қисми адонашудаи чазо иҷро гарданд (қисми 2 моддаи 76 КҶ ҚТ). Номгӯи ин вазифаҳо бо рӯйхати уҳдадорихое, ки суд ба шахси шартан татбиқ накардани чазо маҳкумшуда татбиқ шуданашон мумкин аст, пурра мувофиқат мекунад (қисми 5 моддаи 71 КҶ ҚТ). Ин уҳдадорихо чунинанд:

- дар муҳлати муайян зарари расонидаро барқарор намудан;

- иваз накардани истиқоматгоҳи доимӣ, ҷойи кор ё таҳсилро бидуни огоҳ кардани мақомоте, ки ба рафтори маҳкумшуда назорат мекунад;

- ба ҷойҳои муайян нарафтан;

- ба кор ё таҳсил дохил шудан;

- давраи муолиҷаи майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикоманӣ ё касалиҳои зӯҳравӣ тамом кардан;

- аз ҷихати моддӣ дастгирӣ намудани оила.

Характери шартӣ доштани ин навъи озод кардан аз чазо дар он зоҳир мешавад, ки аз болои рафтори шахси шартан пеш аз муҳлат озодшуда ва уҳдадорихои ба ӯ вогузошта назорат таъин карда мешавад ва дар сурати вайрон шудани талаботи пешниҳодгашта, ин тартиб иваз карда мешавад. Назорат аз

болои рафтори шахсони шартан пеш аз муҳлат озодшуда ба уҳдаи мақоми махсуси ваколатдори давлатӣ, нисбати хизматчиёни ҳарбӣ бошад, фармондеҳии қисмҳои ҳарбӣ ва муассисаҳои он воғузур карда мешавад.

Шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан аз ҷониби суди маҳалли ҷазоро адоқунандаи шахс, татбиқ карда мешавад. Муассиса ё мақоми иҷроқунандаи ҷазо ба суди маҳалли адои ҷазо тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва муҳофизатии ҷиноятӣ дар хусуси шартан пеш аз муҳлат озод кардани шахс аз адои ҷазо пешниҳод ирсол менамоянд. Дар пешниҳоди ирсолшуда бояд маълумоти тавсифқунандаи шахсияти маҳкумшуда, инчунин рафтори ӯ, муносибат ба таҳсил ва меҳнат ҳангоми адои ҷазо, муносибати маҳкумшуда ба кирдори содирнамудааш инъикос карда шавад (қисми 1 ва 4 моддаи 208 КИЧҚ ҚТ).

Пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудани маҳкумшуда дар рӯзи ворид гардидани санади дахлдор ва агар санади озод намудан пас аз хатми рӯзи қорӣ расида бошад, субҳи дигари он анҷом дода мешавад (қисми 3 моддаи 206 КИЧҚ ҚТ).

Қонун ба сифати вайрон шудани талабот ба шартан пеш аз муҳлат озодшавиро аз инҳо иборат медонад:

а) вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ, ки натиҷааш ҷазои маъмурий бошад;

б) худсарона саркашӣ кардан аз иҷроӣ уҳдадорихоё, ки суд ҳангоми татбиқи шартан пеш аз муҳлат аз ҷазо озод намудан таъин карда буд;

в) содир намудани ҷинояти нав дар давоми қисми адонашудаи ҷазо.

Аз қонуншиканиҳои зикршуда фақат якеаш асоси ҳатмӣ барои иваз кардани шартан пеш аз муҳлат озод кардан ҳисоб мешавад - содир намудани ҷиноят дар давоми қисми адонашудаи ҷазои таъиншуда. Дар ин ҳолат суд ҷазоро мувофиқи қоидаҳои дар моддаи 68 ҚЧ ҚТ номбаршуда аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳои таъин менамояд, яъне ба ҷазо мувофиқи ҳукми нав, пурра ё қисман қисми адонашудаи ҷазоро аз рӯи ҳукми айбдоркунии пешина ҳамроҳ мекунад. Ғайр аз ин, ба ҷазои асосӣ, ки аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳои таъин шудааст, суд инчунин ба он чораҳои иловагии ҷазоро мувофиқи ҳукми пешинаи

айбдоркунӣ низ ҳамроҳ мекунад, агар шахс аз вай ба тариқи шартан пеш аз муҳлат озод карда шуда бошад.

Саркашӣ кардан аз иҷрои уҳдадориҳои муайяннамудаи суд ҳамон вақт ашаддӣ эътироф мешавад, ки агар мунтазам чараён дошта бошад ва баъди огоҳии хаттии мақоми махсуси давлатӣ, ки назоратро аз болои шахси маҳкумшуда ба уҳда дорад, идома дошта бошад. Ин асоси бекор кардани шартан пеш аз муҳлат характери факултативӣ дошта, суд онро бо дарназардошти шахсият ва рафтори маҳкумшуда дар давоми қисми адонашудаи ҷазо, давомнокии саркашӣ кардан аз иҷрои уҳдадориҳо ва сабаби иҷро нашудани онҳо, татбиқ менамояд. Ҳангоми бекор кардани шартан пеш аз муҳлат озод кардан аз рӯи асоси зикршуда натанҳо қисми адонашудаи ҷазои асосӣ, инчунин ҷазои иловагӣ низ барои иҷро пешниҳод мегардад, агар шахс шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазои иловагӣ низ озод шуда бошад.

Аз ҷиҳати аҳамияти ҳуқуқӣ ба ашаддӣ саркашӣ кардан аз иҷрои уҳдадориҳои аз ҷониби суд муайяншуда, содир намудани қонуншиканӣ зидди тартиботи ҷамъият баробар карда мешавад, ки барои ин кирдор шахси гунаҳгор ҷазои маъмури гирифта буд. Қайд кардан лозим аст, ки асос барои иваз кардани шартан пеш аз муҳлат озодшавӣ на ҳама ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури, балки ҳамонҳое ҳисобида мешаванд, ки ба вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ вобаста буда, дар боби 13 Кодекс оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ муқаррар карда шудаанд ва барои содир кардани онҳо нисбат ба гунаҳгор чораҳои ҷазои маъмури татбиқ карда шудаанд.

Бекор кардани шартан пеш аз муҳлат озод кардан дар робита бо вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ, ки боиси таъин карда шудани ҷазои маъмури гаштааст ё худ, вобаста ба ашаддӣ саркашӣ кардан аз уҳдадориҳои таъинкардаи суд аз ҷониби мақомоти суд метавонад танҳо баъди пешниҳоди мақоми махсуси ваколатдори давлатӣ, ки ба уҳдааш назорат кардан аз болои рафтори шахси маҳкумшуда воғузур шудааст, метавонад, амалӣ шавад.

Аз ин сабаб, ҳалли масъала оид ба бекор кардан ё нигоҳ доштани шартан пеш аз муҳлат озод кардан, аз бисёр ҷиҳат, аз

пешниҳоди ин мақомот вобастагӣ дорад. Табиист, ки мурочиати вай ба суд бо пешниҳод дар бораи бекор кардани шартан пеш аз муҳлат озод кардан бояд ба баҳои рафтори шахси зерин назоратбуда мувофиқ бошад ва инчунин ба хулосаҳо оид ба имконнопазир будани ислоҳи ӯ бидуни пурра адо кардани ҷазои аз ҷониби суд таъингардида мутобикат кунад. Танҳо хангоми асоснок будани тавсияи ин мақомот суд бояд дар хусуси бекор кардани шартан пеш аз муҳлат озодшавӣ таъинот барорад. Агар суд бо хулосаи мақоми назорати оид ба ғайри имкон будани ислоҳи шахс бе адои пурраи ҷазо розӣ набошад ё худ муқаррар кунад, ки татбиқи ҷораҳои ҷазои маъмури асоснок нест, вай бояд дар хусуси нигоҳ доштани шартан пеш аз муҳлат озод кардан таъинот барорад²³⁵.

§4. БА НАМУДИ ҶАЗОИ САБУКТАР ИВАЗ КАРДАНИ ҚИСМИ АДОНАШУДАИ ҶАЗО (МОДДАИ 77 КҶ ҚТ)

Дар моддаи 77 КҶ ҚТ намуди дигар озод кардан аз ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст, ки тибқи талаботи қисми 1 он ба шахсе, ки барои содир намудани ҷиноят ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адо мекунад, суд бо дарназардошти рафтори ӯ дар давраи адои ҷазо, қисми адонашудаи ҷазоро бо намуди ҷазои нисбатан сабуктар иваз карда метавонад.

Намуди мазкури озод намудани шахс аз ҷазои ҷиноятӣ намуди шартии озод намудан ба шумор меравад, зеро хангоми татбиқи он сухан дар бораи иваз намудани ҷазо ба намуди дигари ҷазои сабук меравад.

Аз рӯи моҳияти ҳуқуқӣ, ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо ба шартан пеш аз муҳлат озод намудан аз ҷазо монандӣ дорад, аммо бо хусусиятҳои хоси худ ин ду институти озод кардан аз ҷазо аз ҳамдигар бо асосҳои зерин тафовут доранд:

1. Ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо фақат нисбат ба маҳкумшудагон татбиқ карда мешавад, ки онҳо бо маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд;

---

²³⁵ Шарипов Т. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери таҳ. Ҳ.Ҳ. Шарипов. Душанбе, 2006, С. 174 – 178.

2. Ҳангоми татбиқи ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо шахс аз адои ҷазо ба пуррагӣ озод карда нашуда, танҳо нисбаташ ҷазои сабуктар таъин карда мешавад;

3. Барои татбиқи ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо, гузаштани муҳлати муайян пешбинӣ нашудааст;

4. Ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо нисбати маҳкумшудагоне, ки пас аз баровардани ҳукми суд зарари ба ҷабрдида расонидашударо талофӣ намуданд, татбиқ карда намешавад. Зеро тибқи талаботи қисми 8 моддаи 49 КҶ ҚТ дар мавриди пас аз баровардани ҳукми суд пурра талофӣ намудани зарари моддӣ аз тарафи маҳкумшуда барои содир намудани ҷиноятҳои пешбининамудаи қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 КҶ ҚТ ҷазои таъингардидаи маҳрум сохтан аз озодӣ аз ҷониби суде, ки ҳукм баровардааст ё суди маҳалли иҷрои ҷазо ё суди болоӣ ба ҷазои ҷарима иваз карда мешавад.

5. Ҳангоми татбиқи ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо нисбати маҳкумшуда ягон намуди шарт татбиқ карда намешавад;

6. Ҳангоми содир намудани ҷиноят аз тарафи шахсе, ки нисбати ӯ ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо татбиқ шуда буд, ҷазои сабуки ба маҳкумшуда таъингардида бекор карда намешавад. Дар ин маврид, суд ба шахс аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳои ҷазо таъин намуда, на ҷазои аввалаи ба шахс таъингардида, балки ҷазои сабуки ивазшуда пурра ва ё қисман зам карда мешавад.

7. Шахсоне, ки қисми адонашудаи ҷазои онҳо ба намуди ҷазои сабуктар иваз карда шудааст, метавонанд тибқи талаботи моддаи 76 КҶ ҚТ шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод карда шаванд (қисми 5 моддаи 77 КҶ ҚТ).

Олими ватанӣ Т. Шарипов институти мазкурро таҳлил намуда, зикр намудааст, ки қонун ду шартро барои иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ ба намуди сабуктари ҷазо пешбинӣ мекунад:

1. Адо намудани ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ҳолати шартан пеш аз муҳлат озод кардан ҳангоми адои дигар ҷазоҳои асосии муҳлатнок имконпазир аст.

2. Ба андозаи ҳамон қисми ҷазо дахл дорад, ки баъди воқеан адо намудани он маҳрум сохтан аз озодӣ метавонад ба намуди ҷазои сабуктар иваз гардад²³⁶.

Яке аз умумиятҳои шартан пеш аз муҳлат аз ҷазои ҷинояти озод намудан ва ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо ин адо намудани муҳлати муайяни воқеии таъингардида ба шумор меравад.

Тибқи талаботи қисми 3 моддаи 77 КҶ ҚТ ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз кардани ҷазо пас аз воқеан муҳлати зеринро адо намудани маҳкумшуда татбиқ шуда метавонад, ба истиснои муқаррароти пешбиниамудаи қисми 8 моддаи 49 КҶ ҚТ:

а) на камтар аз сеяки муҳлати ҷазое, ки суд барои ҷинояти начандон вазнин ва дараҷаи миёна таъин кардааст;

б) на камтар аз нисфи ҷазое, ки суд барои ҷинояти вазнин таъин кардааст, инчунин ба шахсе, ки қаблан барои қасдан содир намудани ҷиноят ҷазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ адо мекунад;

в) на камтар аз се ду ҳиссаи ҷазое, ки суд барои ҷинояти махсусан вазнин таъин кардааст, инчунин ба шахсе, ки қаблан шартан пеш аз муҳлат аз ҷазо озод кардан, ё ҷазояш ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз шуда, дар давоми қисми адонашудаи ҷазо қасдан ҷинояти нав содир кардааст.

Умумияти дигари институти шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан ва ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо ин маҳдудияти онҳо, ки нисбати шахсони муайян вучуд доранд, ба шумор меравад.

Қисми ҷазои адонакардаи шахсони дар қисми 7 моддаи 76 КҶ ҚТ номбаршуда бо ҷазои нисбатан сабук иваз карда намешавад (қ.5 моддаи 77 КҶ ҚТ).

Тартиби татбиқи шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан ва ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо як хел мебошад.

Тибқи талаботи қисми 1 ва 2 моддаи 208 КИҶ ҚТ оид ба маҳкумшудае, ки нисбатан шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан ё ивази қисми адонакардаи ҷазо ба намуди ҷазои

---

²³⁶ Шарипов Т. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери таҳ. Х.Х. Шарипов. Душанбе, 2006, С. 179.

нисбатан сабуктар истифода шуданаш мумкин аст, муассиса ё мақоми иҷроқунандаи ҷазо ба суди маҳалли адои ҷазо тибқи тартиби муқаррарнамудаи КИЧҚ ҚТ ва қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ дар хусуси шартан пеш аз муҳлат озод кардан аз адои ҷазо ё иваз намудани қисми адонакардаи ҷазо ба ҷазои нисбатан сабуктар пешниҳод мефиристад. Ҳангоми аз ҷониби маҳкумшуда адо кардани қисми муҳлати муқаррарнамудаи қонун маъмурияти муассиса ё мақоми иҷроқунандаи ҷазо вази-фадоранд дар давоми як моҳ масъаларо баррасӣ намуда, дар бораи пешниҳод ё радди пешниҳоди шартан пеш аз муҳлат озод кардани маҳкумшуда аз адои ҷазо ё иваз кардани қисми адона-намудаи ҷазо ба ҷазои нисбатан сабуктар қарор бароранд.

Умумияти дигар ин ду институти баррасишуда дар он зо-хир мегардад, ки ҳангоми татбиқи онҳо дар айни замон ин шах-сро пурра ё қисман аз адои ҷазои иловагӣ озод намудан мумкин аст.

§5. МАВҚУФ ГУЗОШТАНИ АДОИ ҶАЗО НИСБАТИ ЗАНОНИ ҲОМИЛА ВА ЗАНОНЕ, КИ КЎДАКНИ ТО СИННИ ҲАШТСОЛА ДОРАНД (МОДДАИ 78 КЧ ҚТ)

Тибқи талаботи моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷи-кстон модар ва кӯдак таҳти ҳимояи махсуси давлат қарор до-ранд.

Афзалияти тарбияи кӯдакон дар оила, ғамхорӣ нисбати некӯаҳволӣ ва рушди камоли онҳо, таъмини бештари ҳифзи ҳу-қуқ манфиатҳои аъзои ноболиғ принципҳои қонунгузории ои-лави ҚТ ба шумор меравад.

Ин ҳолатҳоро ба назар гирифта, КЧ ҚТ як намуди озод на-мудани шахс аз адои ҷазоро дар намуди мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд, пешбинӣ намудааст.

Мувофиқи қисми 1 моддаи 78 КЧ ҚТ занони ҳомилаи маҳ-кумшуда ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсоларо ба истиснои заноне, ки барои ҷиноятҳои махсусан вазнин маҳкум гардидаанд, суд метавонад то ҳаштсола шудани кӯдак адои ҷазоро нисбати онҳо мавқуф гузорад.

Аз моҳияти ин меъёр бармеояд, ки институти мазкур дорoi хусусиятҳои зерин мебошад:

1. Он танҳо нисбати занони ҳомиладор ва ё заноне, ки до-рои фарзандони то ҳаштсола мебошанд, татбиқ карда мешавад;

2. Он танҳо нисбати заноне татбиқ карда мешавад, ки ба-рои содир намудани категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин, дараҷаи миёна ва вазнин гунаҳгор доништа шудаанд.

3. Намуди номбаршудаи озод кардан аз адои ҷазо факул-тативӣ ва шартист. Хусусияти факултативӣ бо он муайян карда мешавад, ки татбиқи мавқуфгузории адои ҷазо на уҳдадорӣ, балки ҳукми суд мебошад. Масъалаи татбиқ ё рад намудани мавқуф гузоштани адои ҷазо бо ба ҳисоб гирифтани хусусият ва дараҷаи зарари расонидашуда, шахсияти гунаҳгор, хоستان ва доштани имконияти бо тифл якҷоя зиндагонӣ кардан ва ба тар-бияи ӯ машғул шудан, рафтори ӯ пас аз содир намудани ҷиноят ё хангоми қисман адо намудани ҷазои таъиншуда ва дигар ҳо-латҳо ҳал карда мешаванд. Хусусияти шартии мавқуф гузоштан бо он муайян мегардад, ки мавқуфгузорӣ бо асосҳои дар қисми 3 моддаи 78 КҶ ҚТ зикршуда бекор карда шуданаш мумкин аст, инчунин дар он зоҳир гаштанаш мумкин аст, ки бо гузаштани вақти мавқуфгузории ҷазои ба маҳкумшуда таъингардида вобаста ба ҳолатҳои мушаххас мувофиқи ҳукми суд иҷро шавад ё бо намуди сабуқтари ҷазо иваз карда шавад. Аммо дар назар доштан зарур аст, ки бекор кардани мавқуфгузорӣ ва инчунин иҷрои ҷазо баъди хотима ёфтани он ё иваз кардани қисми боқимондаи он ба ҷазои нисбатан сабуқ танҳо дар доираи гузаштани муҳлати ҳукми айбдоркунӣ аз рӯи моддаи 82 КҶ ҚТ имконпазир мешавад.

4. Нисбати зани маҳкумшуда адои ҷазо дар сурате мавқуф гузошта мешавад, ки оила ё хешовандонаш барои якҷоя бо ӯ зиндагӣ кардан розигӣ додаанд ё барои мустақилона таъмин намудани шароити лозимаи тарбияи кӯдак имконият доранд (қисми 2 моддаи 78 КҶ ҚТ).

Мавқуф гузоштани иҷрои ҳукм нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд, мумкин аст муҳлати то ба синни ҳаштсолагӣ расидани кӯдакро ҳамчун муҳ-лати санҷишӣ нисбати маҳкумшуда номид.

Дар давраи мухлати санчишӣ ба зиммаи зани маҳкумшуда шартҳои зерин гузошта мешавад:

а) нигоҳубин ва тарбия намудани кӯдак;

б) тартиботи ҷамъиятӣ ё интизоми меҳнатиро вайрон накардан”.

Бояд тазаққур дод, ки мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд, ин маънои ба пуррагӣ аз адои ҷазо озод шудани маҳкумшударо надорад.

Аз ин рӯ, қонуни ҷиноятӣ муқаррар кардааст, ки пас аз ҳаштсола шудани кӯдак ё дар ҳолати вафот кардани ӯ, суд во-баста ба рафтори зани маҳкумшуда метавонад ӯро аз адои ҷазо озод кунад ё онро бо ҷазои нисбатан сабуктар иваз намояд ва ё зани маҳкумшударо барои адо намудани ҷазои бо ҳукм таъиншуда фириштад. Дар ин маврид суд метавонад вақтеро, ки дар давоми он зани маҳкумшуда мухлати ҷазоро адо накардааст, пурра ё қисман ба мухлати адои ҷазо ба ҳисоб гирад (қисми 4 моддаи 78 КҶ ҚТ). Инчунин, тибқи талаботи қисми 12 моддаи 209 КҶ ҚТ баъди ба синни ҳаштсолагӣ расидани тифл ё дар су-рати ғавтидани ӯ нозироти корҳои ислоҳӣ бо дарназардошти хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, рафтори зани маҳкумшуда, муносибати ӯ ба тарбияи фарзанд, мухлати адонамуда ва адонакардаи ҷазо дар хусуси озод кардани зани маҳкумшуда аз адои қисми боқимондаи ҷазо ё дар бораи иваз кардани қисми боқимондаи ҷазо ба намуди ҷазои нисбатан сабуктар ё ба муассисаи ислоҳӣ фиришодани ӯ ба суд пешниҳод мефириштад.

Аз муқаррароти моддаҳои зикргардида маълум мегардад, ки пас аз бартараф шудани ҳолате, ки асоси мавқуфгузоштани ҷазо шудааст, яъне ба синни ҳаштсола расидани кӯдак суд ме-тавонад аке аз ин амалҳои зеринро татбиқ кунад:

1. Маҳкумшударо аз адои ҷазо озод кунад. Бояд тазаққур дод, ки ҳангоми озод намудани зани маҳкумшуда аз адои ҷазо суд бояд масъалаҳое, ки ҳангоми татбиқи шартан пеш аз мух-лат аз адои ҷазо озод намудан ва ё ба намуди сакубтар иваз намудани қисми ҷазои адонакардаро ҳал кунад.

2. Ҷазои таъиншударо ба намуди сабуктар иваз кунад.

3. Зани маҳкумшударо барои адо намудани ҷазои бо ҳукм таъиншуда фириштад. Асоси барои адои ҷазои таъингардида фиришодани зани маҳкумшуда инҳо ба шумор меравад:

3.1. Аз кӯдак даст кашидан ё кӯдакро ба ятимхона супоридан;

3.2. Аз маҳалли сукунат ғайб задан;

3.3. Аз тарбияи кӯдак ва нигоҳубини ӯ саркашӣ намудан. Ба зани маҳкумшудае, ки тартиботи ҷамъиятӣ ё интизоми меҳнатро вайрон кардааст ё аз тарбияи фарзанд ва нигоҳубини ӯ саркашӣ кардааст, нозироти корҳои ислоҳӣ огоҳӣ эълон мекунад (қисми 9 моддаи 210 КИЧҚ ҚТ). Зани маҳкумшуда хангоме аз тарбияи фарзанд саркашӣ намуда ҳисобида мешавад, ки агар ӯ расман аз фарзанд даст накашида, вале ӯро дар таваллудхона гузошта бошад ё ба хонаи кӯдакон супурда бошад ё тарзи ҳаёти зиддиҷамъиятӣ гузаронад ва ба тарбияву нигоҳубини фарзанд машғул нашавад ё фарзандашро дар назди хешу ақрабо ё дигар ашхос гузошта бошад ё пинҳон шуда бошад ё дигар кирдореро содир мекунад, ки дар хусуси саркашии ӯ аз тарбияи фарзанд гувоҳӣ медиҳад;

3.4. Тартиботи ҷамъиятиро вайрон кардан, ки дар ин хусус мақоми ба ӯ назораткунанда зиёда аз ду маротиба ӯро хаттӣ огоҳ карда бошад (қисми 3 моддаи 78 КЧ ҚТ).

§6. БО САБАБИ БЕМОРИЁ АЗ ҶАЗО ОЗОД КАРДАН (МОДДАИ 79 КЧ ҚТ)

Суд шахсеро, ки пас аз баромадани ҳукм ба бемории рӯҳӣ гирифтадор шуда, имконияти дарки воқеии амалҳои худ ва идора кардани онҳоро аз даст додааст, аз ҷазо ё адои минбаъдаи он озод мекунад (қисми 1 моддаи 79 КЧ ҚТ).

Аз муҳтавои моддаи мазкури қонунгузорӣ маълум мегардад, ки институти мазкури озод кардан аз ҷазо дар ҳолатҳои зерин вучу дошта метавонад:

1. Пас аз баровардани ҳукми айбдоркунии суд;

2. Агар шахс мубталои беморие шуда бошад, ки амалҳои худро дарк ва ё онро идора карда наметавонад;

Беморие, ки дар натиҷаи пайдоиши он шахс амалҳои худро дарк ва ё онро идора карда наметавонад, ин бемории рӯҳӣ мебошад.

Бояд тазаккур дод, ки ҳангоми бо татбиқи моддаи 79 КҶ ҚТ озод намудани шахс аз ҷазо ҳолатҳое, ки барои озод шудани шахс ҳатмӣ мебошанд – дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ қирдор, рафтори шахс ҳангоми адои ҷазои ҷиноятӣ ва вайрон накардани тартиботи дохилии муассисаи ислоҳӣ ба назар гирифта намешавад.

Аз адои ҷазо озод намудани шахси мубталои бемории рӯҳӣ ин уҳдадорӣ суд ба шумор меравад ва ҳангоми пайдоиши чунин ҳолат шахсро аз адои минбаъдаи ҷазо озод мекунад, зеро маҳкумшуда рафтори худро дарк намекунад ва онро идора карда наметавонад, яъне номукаллаф гаштааст.

Тибқи талаботи қисми 2 моддаи 79 КҶ ҚТ шахсоро, ки пас аз баромадани ҳукм мубталои бемории дигари вазнине гардидааст, ки монеи адои ҷазо мебошад, суд метавонад аз адо намудани ҷазо озод кунад ё ин ҷазоро бо ҷазои нисбатан сабуктар иваз намояд. Зимнан вазнинии ҷинояти содиршуда, шахсияти маҳкумшуда, хусусияти беморӣ ва ҳолатҳои дигар ба назар гирифта мешаванд.

Муқаррароти қисми 2 моддаи 79 КҶ ҚТ дигар беморихоро низ пешбинӣ намудааст, ки ҳангоми ба вучуд омадани онҳо шахс мумкин аст аз ҷазо озод карда шавад.

Бояд зикр кард, ки аз ҷазо озод намудани шахсоро, ки пас аз баромадани ҳукм мубталои бемории дигари вазнине гардидааст, ки монеи адои ҷазо мебошад, ин ҳуқуқро танҳо суд дорад.

Мувофиқи қисми 1 ва 2 моддаи 24 КИҶҚ ҚТ муассисаҳои иҷроқунандаи ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, ё маҳрум сохтан аз озодӣ иҷрои қарори судро дар мавриди истифодаи чораҳои маҷбурии муолиҷаи ашхоси мубталои беморихоӣ сил, майзадагӣ, нашъамандӣ ё заҳрмандӣ, инчунин бемории рӯҳиро, ки мукаллафиро истисно намекунад, таъмин менамоянд. Агар ҳангоми адои намуди ҷазоҳои маҳдуд кардани озодӣ, ё маҳрум сохтан аз озодӣ муайян карда шавад, ки маҳкумшуда ба беморихоӣ сил, майзадагӣ ё нашъамандӣ ё заҳрмандӣ мубтало мебошад, муассисаи иҷроқунандаи ҷазо нисбати чунин шахс дар

бораи истифода бурдани чораи маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ ба суд пешниҳод мефиристад.

Аз муқаррароти моддаи мазкур маълум мегардад, ки бемориҳои сил, майзадагӣ, нашъамандӣ ё захрмандӣ, инчунин бемории рӯхиро, ки мукаллафиро истисно намеkunанд, беморӣҳое мебошанд, ки адои минбаъдаи ҷазоро истисно намеkunанд ва дар баробари адои ҷазо нисбати чунин шахсон ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббидошта таъин карда мешавад. Зеро тибқи талаботи қисми 2 моддаи 105 КИҶҚ ҚТ барои хизматрасонии тиббии маҳкумшудагон муассисаҳои пешгириву табобатӣ (шифохона, беморхонаҳои махсуси психиатрӣ ва сил, қисмҳои тиббӣ) ва барои таъминот ва муолиҷаи амбулатории маҳкумшудагоне, ки бемории сил, майзадагӣ, нашъамандӣ, беморони мубталои вируси норасоии масунияти одам ва бемории пайдошудаи норасоии масуният - муассисаҳои ислоҳии тиббӣ ташкил карда мешаванд.

Маҳкумшудагони мубталои касалии сил ё курси пурраи муолиҷаи касалии зӯҳравиро нагирифта, гирифтори вируси норасоии масунияти одам ва бемории пайдошудаи норасоии масуният, инчунин мубталои бемориҳои рӯҳӣ, ки мукаллафиро истисно намеkunанд, аз як ҷо ба ҷои дигар дар алоҳидагӣ ва ҷудо - ҷудо аз маҳкумшудагони солим ва дар сурати зарурат мутобикӣ хулосаи духтур таҳти ҳамроҳии кормандони тиб гузаронида мешаванд (қисми 3 моддаи 74 КИҶҚ ҚТ).

Қисми 3 моддаи 79 КҶ ҚТ категорияи дигари маҳкумшудагонро пешбинӣ намудааст, ки бинобар сабаби беморӣ аз ҷазо озод карда мешаванд. Тибқи он хизматчиёни ҳарбие, ки ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ё нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ маҳкум шудаанд, дар ҳолати мубталои беморие шуданашон, ки дар натиҷаи он барои хизмат ношоям эътироф мегарданд, аз ҷазо ё адои минбаъдаи он озод карда мешаванд. Ҳамчунин қисми адонашудаи ҷазо мумкин аст ба ҷазои дигари нисбатан сабуктар иваз карда шавад.

Ин муқаррарот танҳо ба он хизматчиёни ҳарбие дахл дорад, ки ҷазоро дар намуди маҳдудкардан дар хизмати ҳарбӣ ё нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ адо менамоянд. Асос барои озод кардани онҳо аз адои минбаъдаи ҷазо номумкин гардидани иҷрои ҷазо вобаста ба ҷудо нигоҳ доштан аз ҷамъи-

ят (чои хизмат) ё ичрои уҳдадориҳои ҳарбӣ дар шароити махсуси қисмҳои ҳарбии интизомист. Ин ҳолатҳо ба характери беморӣ дахл доранд, яъне маҳкумшуда чунон бемори вазнин аст, ки барои хизмати ҳарбӣ корношоям эътироф мегардад. Аммо бо дарназардошти ҳолати беморӣ, вазнинии ҷинояти содиршуда, шахсияти маҳкумшуда ва ё рафтори ӯ дар вақти адои ҷазо қисми боқимонда ва адонашудаи ҷазо мумкин аст ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз карда шавад, ба шарте суд пурра озод кардани маҳкумшударо аз идома додани адои ҷазои боқимонда мувофиқи мақсад наҳисобад.

Озод кардан аз ҷазо бо сабаби беморӣ ин ба гурӯҳи шартан озод намудан аз ҷазо дохил мешавад. Зеро шахсоне, ки бинобар бемории руҳӣ ва дигар бемориҳои, ки барои адои ҷазо монеа мегардад, танҳо дар он ҳолат мумкин пурра аз ҷазо озод карда шаванд, ки агар муҳлати ичрои ҳукми айбдоркунӣ гузашта бошад.

§7. ОЗОД КАРДАН АЗ ҶАЗО ДАР НАТИҶАИ ҲОЛАТҲОИ ФАВҚУЛОДДА (МОДДАИ 80 КҶ ҚТ)

Қонунгузор аввалин маротиба намуди мустақили озод кардан аз ҷазоро, ки дар натиҷаи руҳ додани ҳолатҳои фавқулодда ба миён меояд, пешбинӣ намудааст.

Тибқи талаботи моддаи 80 КҶ ҚТ шахсе, ки барои содир намудани ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна маҳкум шудааст, мумкин аст аз ҷазо озод карда шавад, агар ҷазоро адо намуданаш дар натиҷаи сӯхтор ё офати табиӣ, бемории вазнин ё фавти ягона узви қобили меҳнати оила ё ҳолатҳои дигари фавқулодда метавонад барои маҳкумшуда ё оилаи ӯ боиси оқибатҳои вазнин гардад.

Барои озод кардан аз ҷазо дар натиҷаи ҳолатҳои фавқулодда мавҷудияти якчанд шартҳо зарур аст:

1. Агар шахс барои содир намудани ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна маҳкум шуда бошад;
2. Агар бо сабаби сар задани чунин ҳолатҳо ҷазоро адо намуданаш ғайриимкон бошад:
  - 2.1. сӯхтор ё офати табиӣ;
  - 2.2. бемории вазнин;

2.3. фавти ягона узви қобили меҳнати оила;

2.4. ҳолатҳои дигари фавқулодда.

Намуди зикрфаттаи озод қардан аз ҷазо факултативӣ ба ҳисоб меравад. Хусусияти факултативии намуди мазкур бо он муайян қарда мешавад, ки татбиқи он на уҳдадорӣ, балки ҳуқуқи суд мебошад.

Қонун озод қардан аз ҷазоро дар натиҷаи ҳолатҳои фавқулодда бо имконияти руҳ додани оқибатҳои хеле вазнин марбут меонад. Мафҳуми «оқибатҳои хеле вазнин» хусусияти баҳодиҳандаро соҳиб буда, муқаррар намудани он ба доираи ваколати суд шомил аст. Бо шакли умум ба ҳайси чунин оқибатҳо-оқибатҳои хусусияти моддӣ, молулумулкӣ ва ҷисмонидошта (аз даст додани воситаҳои рӯзгузаронӣ, манзил, маъҷубӣ ва ғайра) маҳсуб ёфтанишон мумкин аст.

Пешниҳод оид ба озод намудан аз адои ҷазо вобаста ба ҳолатҳои фавқулодда аз ҷониби муассиса ё мақоми иҷроқунандаи ҷазо ба суд манзур қарда мешавад. Ҳамзамон бо пешниҳод ба суд санади мақомоти маҳаллии ҷойи истиқомати маҳкумшуда дар мавриди ҳодисаҳои бадбахтӣ ё маълумотномаи мақоми дахлдор дар мавриди бемории вазнин ё фавти ягона аъзои қобили меҳнати оила ва парвандаи шахсии маҳкумшуда фиристода мешаванд.

§8. ОЗОД ҚАРДАН АЗ АДОИ ҶАЗО БО САБАБИ ГУЗАШТАНИ МУҲЛАТИ ИҶРОИ ҲУҚМИ АЙБДОРКУНӢ (МОДДАИ 81 ҚҶ ҚТ)

Гузаштани муҳлат ҳамчун ҳолати ҳатмии озод намудани шахс ҳам аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҳам аз ҷазои ҷиноятӣ баромад мекунад. Аз ин рӯ, намуди мустақил ва ҳатмии озод намудани шахс аз аждои ҷазо ин бо сабаби гузаштани муҳлати ҳукми айбдорӣ ба шумор меравад.

Агар ҳукми айбдоркунӣ аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо қарданаш дар муҳлати зерин ба иҷро расонида нашуда бошад, шахси барои ҷиноят маҳкумшуда аз адои ҷазо озод қарда мешавад (қисми 1 моддаи 81 ҚҶ ҚТ).

Баъзан ҳукми айбдоркунии баровардаи суд бо сабабҳои гуногун мавриди иҷроиш қарор намегирад, бемории вазнини

тӯлонии маҳкумшуда, мавкуф гузоштани адои ҷазо, офати табиӣ, ҷунбишҳои иҷтимоӣ ва ғайра. Агар ҳукми баровардани суд баъди ба қувваи қонун даромаданаи муддати зиёде ба иҷро расонида нашавад, пас, ба иҷро даровардани он на ҳамеша мувофиқи мақсад мебошад, зеро боздоштани иҷроӣ ҷазои таъиншуда, баъди муҳлати дуру дароз қувваи таъсиррасонии ислоҳгарӣ ва пешгирикунандагии худро аз даст медиҳад. Аз ҷониби маҳкумшуда дар ин муддат содир намудани ҷинояти нав одатан аз барҳам хӯрдани ба ҷамъият хавфнокии ӯ гувоҳӣ дода ва нисбати вай истифода бурдани ҷораи маҷбуриҳои ислоҳӣ мувофиқи мақсад доништа намешавад.

Ҳамзамон иҷроӣ чунин ҷазои дершудаи таъингардида яку яқбора аҳамияти пешгирандагии ҷазоро суст менамояд. Мувофиқи мақсад набудани иҷроӣ ҳукм бо гузаштани вақти зиёд баъди баровардани он асос барои озод кардан аз адои ҷазо бо сабаби гузаштани муҳлати ҳукми айбдоркунӣ мегардад.

Зери мафҳуми «гузаштани муҳлати ҳукми айбдоркунӣ» гузаштани муҳлати бо қонуни ҷиноятӣ муқарраршудае фаҳмида мешавад, ки аз категорияи ҷинояти содиркардаи шахс вобаста буда ва аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд ба ҳисоб гирифта мешавад, ки дар натиҷаи он иҷроӣ (баамалбарории) ҷазои аз ҷониби суд таъиншударо истисно месозад, агар ҳукми айбдоркунӣ суд сари вақт ба иҷро расонида нашавад ва маҳкумшуда аз адои ҷазои нисбати ӯ таъиншуда саркашӣ намуда бошад.

Давомнокии муҳлати гузаштани ҳукми айбдоркунӣ бевосита аз хавфнокии ҷинояти содиршуда вобастагӣ дорад. Агар дар КҶ пешина нишондиҳандаи ин хавфноки ҷораи ҷазои барои ҷинояти содиршуда таъин гардида доништа мешуд, пас мувофиқи КҶ ҚТ чунин нишондиҳанда тааллуқ доштани кирдори содир гардидаро ба яке аз категорияҳои ҷиноятҳои бо қонуни ҷиноятӣ муқарраршуда, эътироф меёбад.

Шахси барои ҷинояти содиркарда маҳкумшуда аз адои ҷазо озод карда мешавад, агар ҳукми айбдоркунӣ аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо карданаи дар муҳлатҳои зерин ба иҷро расонида нашавад:

а) 2 сол дар ҳолати маҳкумкардан барои ҷинояти начандон вазнин;

б) 6 сол дар ҳолати маҳкум кардан барои ҷинояти дараҷаи миёна;

в) 10 сол дар ҳолати маҳкум кардан барои ҷинояти вазнин;

г) 15 сол дар ҳолати маҳкум кардан барои ҷинояти махсусан вазнин, ба истиснои нишондоди қисми 4 моддаи 81 КҶ ҚТ.

Мутобиқи қисми 4 моддаи 81 КҶ ҚТ масъалаи нисбати шахси ба ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан маҳкумшуда татбиқ намудани муҳлати иҷроӣ ҳукмиро суд ҳал мекунад. Агар суд татбиқи муҳлати иҷроӣ ҳукмиро имконнопазир донад, ин намуди ҷазо бо маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда мешавад.

Ҳангоми маҳкумшудан барои ду ва ё зиёда ҷиноят муҳлати гузаштани ҳукми алоҳида барои ҳар як ҷиноят ҳисоб карда мешавад.

Гузаштани муҳлатҳои нишондодашуда ба иҷро расонидани ҳукми айбдоркуниро танҳо ба шарте истисно месозанд, ки агар ҷараёни гузаштани муҳлатҳо вайрон нашуда бошанд.

Қонуни ҷиноятӣ ду тарзи вайрон намудани гузаштани муҳлати иҷроӣ ҳукми айбдоркуниро пешбинӣ менамоянд:

1) Боздоштан дар ҳолате ҷой дорад, ки агар маҳкумшуда аз адои ҷазо саркашӣ кунад;

2) Саркашӣ аз адои ҷазо.

Саркашӣ аз адои ҷазо дар он зоҳир гаштанаш мумкин аст, ки маҳкумшуда то ба амал баровардани иҷроиши ҳукми аз суд пинҳон мешавад ё худсарона маҳалли адои қарзҳои ислоҳиро тарк мекунад ва ё аз ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ ё ҳабси пешакӣ мегурезад. Дар он ҳолат муҳлати иҷроӣ ҳукми аз рӯзи дастгир кардани маҳкумшуда ё омада ба гуноҳи худ иқроӣ шудани ӯ барқарор мешавад.

Ҳукми айбдоркуниро, ки аз вақти бароварданиаш 20 сол гузашта бошад, маҳкумшуда аз адои ҷазои нисбати ӯ таъиншуда саркашӣ карда бошад ҳам он ба иҷро расонида намешавад, агар муҳлати иҷроӣ ҳукми бо содир намудани ҷиноятҳои нав қатъ нашуда бошад.

Агар маҳкумшуда то гузаштани муҳлати бо қонун нишондода ҷинояти нави дараҷаи миёна, вазнин ё махсусан вазнин содир кунад, муҳлати иҷроӣ ҳукми қатъ мегардад.

Дар ин ҳолат муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ барои ҷинояти қаблан (пештар) содиршуда бекор шуда, ҳисоби муҳлати иҷрои ҳукми айбдорӣ аз сари нав аз рӯзи содир намудани ҷинояти нави категорияҳои мушаххас шурӯъ мешавад.

Гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ асоси ҳатмӣ барои озод кардани маҳкумшуда аз адои ҷазо ба ҳисоб меравад, зеро чунин озодкунӣ на ҳуқуқ балки уҳдадории суд буда, аз салоҳияти ӯ вобастагӣ надорад.

Аз ин қоида истисное ба миён меояд, ки он нисбати шахсе мансуб доништа мешавад, ки ба ҷазои қатл маҳкум шудааст.

Мувофиқи принсипи меъёрҳои умумии эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ нисбати шахсоне, ки ҷиноятҳои муқобили сулҳ ва амнияти башариятро (боби 34 КҶ ҚТ) содир кардаанд, паҳн намешавад. Ҳукми айбдоркунӣ барои кадом намуди ҷиноятҳои ин боб бароварда шуда, новобаста аз вақти дастгир кардани ҷинояткорӣ аз адои ҷазо саркашида бояд ба иҷро расонида шавад.

БОБИ 19.

АВФ, БАХШИШИ ЧАЗО, ДОҒИ СУДӢ, САФЕДКУНӢ

- §1. Авф**
- §2. Бахшиши чазо**
- §3. Доғи судӢ**
- §4. СафедкунӢ**

§1. АВФ

Авф дар худ хусусияти омехтагии озод шуданро доро мебошад: бо қабули санади авф мумкин аст шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ё ҷазои ҷиноятӣ озод карда шавад ё қисми ҷазои адо-накардааш ихтисор карда шавад ва мутобиқи муқаррароти моддаи 27 КМҶ ҚТ он ба сифати яке ҳолати истисноқунандаи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ баромад карда метавонад.

Дар КҶ ҚТ соли 1998 бори нахуст моддаи алохида оид ба тартиби эълон ва оқибатҳои ҳуқуқии авф пешбинӣ гардидааст.

Авф санади ғайрисудии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазои ҷиноятӣ эътироф мешавад. Авф дар асоси қонуни ҚТ қабул карда мешавад ва мутобиқи муқаррароти сархати 2 моддаи 59 Конститутсияи ҚТ лоиҳаи қонун дар бораи авф танҳо аз тарафи Президенти ҚТ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ пешниҳод мешавад. Аз ин бар меояд, ки пешниҳоди лоиҳаи қонуни авф танҳо аз тарафи Президенти ҚТ ба роҳ монда мешавад ва ин хусусияти хоси қабули ин қонун мебошад. Қонуни авф танҳо аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ қабул карда шуда, конститутсия ҷонибдорӣ онро аз тарафи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии ҚТ пешбинӣ наменамояд.

Қисми 1 моддаи 82 КҶ ҚТ муқаррар менамояд, ки авф нисбати доираи инфиродан номуайяни шахсон татбиқ карда мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки меъёрҳои санади авф ба ягон шахси воқеии инфиродан муайян нигаронида нашудаанд ва бо ин хусусияти худ аз бахшиши чазо фарқ мекунанд. Санади авф

маҳакҳои ба худ хосеро дорост, ки нисбати шахсони инфиродан номуайни, ки чиноят содир намудаанд, татбиқи мегардад ва ҳолати воқеии кадом шахси чинояткор ба ин ё он талаботи маҳаки муқарраркардаи санади авф мувофиқат мекунад, нисбати ӯ ин санад татбиқи мегардад. Аз рӯи чунин маҳакҳо санади авф нисбати доираи номуайнии шахсоне, ки чиноят содир намудаанд, татбиқи гардиданаш мумкин аст:

- **аз рӯи чинс.** Мисол, аз адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, новобаста ба муҳлати ҷазои таъиншуда ва аз адои ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда озод кардани маҳкумшудаи чинсаш зан;

- **аз рӯи синну сол.** Мисол, аз адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, новобаста ба муҳлати ҷазои таъиншуда ва аз адои ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда озод кардани маҳкумшудагони марде, ки синни 55-ро пур кардаанд, инчунин ноболиғон;

- **аз рӯи вазъи саломатӣ.** Мисол, аз адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, новобаста ба муҳлати ҷазои таъиншуда ва аз адои ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда озод кардани маҳкумшудагон – маъҷубони гурӯҳҳои I, II ва III, инчунин шахсони гирифтори бемориҳои омоси бадсифати марҳалаи 4 ва гурӯҳи клиникаи 4 аз рӯи таснифи байналмилалӣ, омоси бадсифати бофтаҳои лимфоидаи ва хунофар, сили узвҳои нафас ва пошхӯрдаи шадиди шуш, бемории ишемиявии дил - стенокардияи фаъолияти ҷисмонии III ва IV мансуб доништашуда;

- **аз рӯи корнамоиҳо.** Мисол, аз адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, новобаста ба муҳлати ҷазои таъиншуда ва аз адои ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда озод кардани маҳкумшудагон – иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда, иштирокчиёни амалиётҳои ҷангӣ дар ҳудуди дигар давлатҳо ва иштирокчиёни муқовиматҳои сиёсӣ ва ҳарбӣ дар Тоҷикистон, инчунин шахсоне, ки бар асари фалокати Нерӯгоҳи барқи атомии Чернобил зарар дидаанд;

- **аз рӯи доштани ин ё он ҷоида.** Мисол, аз адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, новобаста ба муҳлати ҷазои таъиншуда ва аз адои ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд-

набуда озод кардани маҳкумшудагоне, ки бо мукофотҳои давлатии ИҶШС, ҶШС Тоҷикистон ва ҶТ сарфароз гардонида шуда буданд;

- **муҳлати муайяни ҷазоро адо намудани маҳкумшуда.** Мисол, шахсони ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумкардашудае, ки нисфи ҷазо, аз се ду ҳиссаи ҷазо ё аз чор се ҳиссаи ҷазоро дар ҷойҳои маҳруми аз озодӣ адо кардаанд, аз адои ҷазо озод карда мешаванд;

- **аз рӯи гурӯҳи муайни ҷинояти содирнамуда.** Мисол, адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, новобаста ба муҳлати ҷазои таъиншуда ва аз адои ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда озод кардани маҳкумшудагоне, ки аз даъвати навбатӣ ба хизмати ҳатмии ҳарбӣ саркашӣ намудаанд, худсарона қисми ҳарбӣ ё маҳалли хизматро тарк кардаанд, аз қисми ҳарбӣ ё аз ҷои хизмат бо роҳи худсарона баромада рафтани фирор кардаанд ё шахсоне, ки аз иҷрои вазифаҳои хизмати ҳарбӣ бо роҳи узвмаъюбкунӣ ё усули дигар саркашӣ кардаанд;

- **аз рӯи таъбиғат.** Мисол, адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, новобаста ба муҳлати ҷазои таъиншуда ва аз адои ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда озод кардани маҳкумшудагоне, ки шаҳрванди давлати хориҷӣ мешаванд.

- **аз рӯи шакли гуноҳ.** Мисол, маҳкумшудагоне, ки аз беэҳтиётӣ ҷиноят содир намудаанд, новобаста аз намуди ҷазои таъиншуда аз адои ҷазо озод карда шаванд;

- **аз рӯи категорияи ҷиноят.** Мисол, маҳкумшудагоне, ки нисбати онҳо барои қасдан содир кардани ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то панҷ сол ва ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда таъин карда шудаанд, аз адои ҷазо озод карда шаванд;

- **аз рӯи оқибатҳои муқаррарнамудаи қонунгузори ҷиноятӣ ва муҳофизатии ҷиноятӣ.** Мисол, маҳкумшудагони зерин аз ҷазо ё адои ҷазо озод карда шаванд:

1) Агар нисбати онҳо иҷрои ҳукми мавқуф гузошта шуда бошад;

2) Агар нисбати онҳо ҷазо шартан татбиқ накарда шуда бошад;

3) Агар онҳо шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ озод шуда бошанд ё ҷазоро дар колонияҳои ислоҳии сукунат адо карда истода бошанд;

4) Агар онҳо шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод шуда бошанд;

5) Агар онҳо ба ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда маҳрум шуда бошанд.

Аз рӯи дигар ҳолатҳо санади авф нисбати шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, татбиқ гардиданаш мумкин аст, агар онро Президенти ҚТ дар лоиҳаи ин санад пешниҳод намуда бошад.

Ҳамин тавр, мутобиқи қисми 2 моддаи 82 КҶ ҚТ, бо санади авф шахси содирнамудаи ҷиноят метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад ва шахси барои ҷиноят маҳкумшуда ҳам аз ҷазои асосӣ ва ҳам иловагӣ пурра ё қисман озод карда шавад ё қисми ҷазои адонакардаи $\bar{y}$ ихтисор гардад ё ба намуди ҷазои сабуктар иваз карда шавад ё доғи судиаш бардошта шавад.

Аз ин бар меояд, ки оқибатҳои ҳуқуқи авф гуногун буда метавонанд ва шахси ҷиноят содирнамуда (ё маҳкумшуда) мумкин аст:

1. Аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад;
2. Аз ҷазои асосӣ пурра ё қисман озод карда шавад;
3. Аз ҷазои иловагӣ пурра ё қисман озод карда шавад;
4. Қисми ҷазои адонакардаи $\bar{y}$ ихтисор гардад;
5. Қисми ҷазои адонакардаи $\bar{y}$ ба намуди ҷазои нисбатан сабуктар иваз карда шавад;
6. Доғи судиаш бардошта шавад.

На дар ҳамаи санадҳои авф доғи судӣ барои содир намудани ҷиноят бардошта мешавад. Оид бардоштан ё набардоштани доғи судӣ дар ин ё он санади авф муқаррарот пешбинӣ мегардад. Мисол, дар қисми 2 моддаи 10 Қонуни ҚТ “Дар бораи авф” таҳти № 1130 аз 29 октябри соли 2014 муқаррар гардидааст, ки татбиқи Қонуни мазкур доғи судии шахсро намебардорад.

Дар замони соҳибистиклолии ҚТ бо дарназардошти қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҚТ 15 маротиба санади авф қабул гардидаанд, ки ҳамаи онҳо ҷиҳати амалӣ намудани принципи инсондӯстӣ, инчунин ба эътидол даровардани вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ

дар кишвар ва одатан дар арафаи ин ё он чашнвора ё комёбиҳои таърихии кишвар ба тасвиб расидаанд. Мисол, Қонуни ҚТ “Дар бораи авф” тахти рақами 560 аз 3 ноябри соли 2009 ба муносибати понздаҳсолагии рӯзи қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соли бузургдошти Имоми Аъзам қабул гардидааст.

Санадҳои авфе, ки тибқи муқаррароти қонунгузории ҷинойтӣ дар Тоҷикистон қабул гардидаанд, ба ду намуд ҷудо намудан мумкин аст:

1. Авфе, ки ба ҳаммаи ҳолатҳо ва ба ҳаммаи шахсон таъаллуқ дорад.

2. Авфе, ки нисбатан ба ҳолатҳо ва шахсон маҳдуд карда шудааст.

Ба мисоли гурӯҳи якуми санади авф Қонуни ҚТ “Дар бораи авф”, ки тахти рақами 395 аз 10 сентябри соли 1991 ҷиҳати эълон кардани истиқлолияти давлатии ҚТ ё Қонуни ҚТ “Дар бораи авф” тахти № 1355 аз 24 августи соли 2016 ба муносибати 25-солагии Истиқлолияти давлатии ҚТ қабул гардидаанд, дохил намудан мумкин аст.

Ба мисоли гурӯҳи дуюми санади авф Қонуни ҚТ тахти рақами 728 аз 26 ноябри соли 1992 “Дар бораи аз ҷавобгарии ҷинойтӣ, интизомӣ ва маъмури озод кардани шахсоне, ки дар давраи аз 27 март то 25 ноябри соли 1992 ҷинойт ва амалҳои ғайриқонунӣ содир кардаанд” бо мақсади хотима додан ба ҷанги бародаркушӣ, пешгирии ғочии миллии ҷумҳури ва харобшавии асосҳои иқтисодии ҷамъиятӣ ва сиёсии давлат, таҳкими сулҳу салоҳ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои гурӯҳҳои гуногун, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хизматҳои сиёсӣ, таъмини фаъолияти муътадили институтҳои давлатӣ, инсондӯстӣ, қабул гардидааст, дохил намудан мумкин аст. Дар моддаи 1-уми ин Қонун муқаррар гардидааст: “Шахсоне, ки аз 27 март то 25 ноябри соли 1992 дар минтақаҳои муҳолифати мусаллаҳона ҷинойт ё амалҳои ғайриқонунӣ зеринро содир кардаанд, ба ҷавобгарии ҷинойтӣ, интизомӣ ва маъмури кашида нашаванд:

- ғасби биноҳои мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ, корхонаҳо ва ташкилотҳо, коммуникатсия ва иншоотҳо;

- муҳосираи роҳҳои нақлиёт ва роҳи оҳан, купрукҳо, биноҳо, вокзалҳо, стансияҳо, аэропортҳо, биноҳои телевизион ва

радио, иншооту коммуникатсияҳо, ки ба оқибатҳои сангин наанҷомида бошанд;

- ташкил ва гузаронидани гирдиҳамоиҳо, роҳпаймоиҳо ва намоишҳои ба қайд гирифтанишуда;

- вайрон кардани сарҳади давлатӣ, ки ба қочоқи маводи муҳофизат вобаста нестанд”.

Одатан амали санади авф танҳо нисбати шахсоне, ки то мавриди амал қарор додани он ҷиноят содир кардаанд ё аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудаанд ё парвандаи ҷиноятӣ нисбати онҳо дар судҳо баррасӣ нагардидааст ё мавриди баррасӣ қарор доданд ва ё аз ҷониби судҳои Тоҷикистон маҳкум шудаанд, инчунин нисбати шахсоне, ки аз ҷониби судҳои давлатҳои хориҷӣ маҳкум шуда, барои минбаъд адо намудани ҷазо ба ҶТ оварда шудаанд, паҳн мегардад.

Татбиқи санадҳои авф барои ҳуқуқи ҷабрдида дар мавриди гирифтани товони зарари бо кирдори ҷиноятӣ расонидашуда монеъ шуда наметавонад. Дар ба ҷазо санадҳои авф шартӣ татбиқ гардидани он товони зарари ҷабрдида ба шумор меравад. Мисол, мутобиқи банди 3 моддаи 9 Қонуни ҶТ “Дар бораи авф” таҳти рақами 1130 аз 29 октябри соли 2014 Қонуни мазкур нисбати маҳкумшудагон, ки ҷиноятҳои пешбининамудаи моддаҳои 245, 246, 247, 253 ва 257 КҶ ҶТ (таҳрири соли 1998)-ро содир карда, ҷазоро дар муассисаҳои иҷроӣ ҷазо адо мекунанд, ба шарт татбиқ карда мешаванд, ки агар онҳо зарари моддии расонидашударо пурра талофӣ намоянд.

Дар санади авф субъектони татбиқи он муқаррар мегардад. Одатан, ба сифати онҳо мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, фармондеҳони қисмҳои ҳарбӣ, муассисаҳои тобеи Сарраёсати иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ Вазорати адлияи ҶТ, суд ва прокурори дахлдор баромад мекунанд.

Дар санади авф муҳлати гуногуни иҷроӣ он муқаррар мегардад, дар ҷазо мавридҳо муҳлати шашмоҳа ва дар ҷазо мавридҳо муҳлати семоҳа ва дигар муҳлатҳо пешбинӣ гардидашуда мумкин аст.

Баъди татбиқи санади авф мақомоти дахлдор, ки дар ин санад пешбинӣ гардидаанд, дар муҳлати муайянгардида оид ба иҷроӣ он ба Президенти ҶТ ҳисобот пешниҳод менамоянд.

§2. БАХШИШИ ЧАЗО

Бахшиши чазо яке аз намудҳои гуногуншаклии озод шудан аз ҷазои ҷиноятӣ эътироф мегардад. Тибқи қисми 2 моддаи 83 КҶ ҚТ бо санади бахшиши чазо шахси барои ҷиноят маҳкумшуда метавонад ҳам аз ҷазои асосӣ ва ҳам иловагӣ пурра ё қисман озод карда шавад ё қисми ҷазои адонакардаи ӯ ихтисор гардад ё ба ҷазои сабуктар иваз карда шавад ё доғи судиаш бардошта шавад.

Санади бахшиши чазо танҳо нисбати шахсоне татбиқ карда мешавад, ки аллакай онҳо маҳкумшуда эътироф гардидаанд.

Бахшиши чазо санади ғайрисудӣ буда, ҳуқуқи мустаснои Президенти ҚТ мебошад. Мутобиқи муқаррароти қисми 1 моддаи 83 КҶ ҚТ, бахшиши чазо аз ҷониби Президенти ҚТ нисбати шахси муайян татбиқ мегардад.

Масъалаи бахшиши ҷазои шахсони аз тарафи судҳои ҚТ, инчунин аз ҷониби судҳои давлатҳои дигар маҳкумшударо, ки дар ҚТ ҷазоро адо мекунад, Президенти ҚТ дар асоси пешниҳоди Комиссияи оид ба масъалаҳои бахшиши ҷазои назди Президенти ҚТ ҳал мекунад. Президенти ҚТ метавонад масъалаи бахшиши ҷазоро мустақиман ҳал намояд.

Комиссия оид ба масъалаҳои бахшиши ҷазои назди Президенти ҚТ (минбаъд - Комиссия) мақоми машваратӣю маслиҳатӣ назди Президенти ҚТ мебошад, ки амалӣ гардонидани салоҳиятҳои конститутсионии Президенти ҚТ оид ба ҳалли масъалаҳои бахшиши ҷазоро таъмин менамояд. Фаъолияти Комиссияи мазкурро Низомномаи Комиссия оид ба масъалаҳои бахшиши ҷазои назди Президенти ҚТ, ки бо Фармони Президенти ҚТ таҳти рақами 889 аз 7 июни соли 2017 ба имзо расидааст, ба танзим медарорад.

Вазифаҳои асосии Комиссия аз инҳо иборатанд:

– баррасии пешакии дархостҳо оид ба масъалаҳои бахшиши чазо ва аз рӯи онҳо омода намудани пешниҳодҳо ба Президенти ҚТ;

– таъминоти иттилоотӣ ва таҳлили фаъолияти Президенти ҚТ оид ба амалӣ гардонидани салоҳияти тибқи Конститутсияи ҚТ ба зиммаи ӯ вогузоргардида вобаста ба ҳалли масъалаҳои бахшиши чазо;

– ба Президенти ҶТ омода намудани пешниҳодҳо оид ба такмили қонунгузорию ҶТ вобаста ба масъалаҳои бахшиши ҷазо, инчунин ҳалли мушкилиҳо дар ин соҳа.

Комиссия барои иҷрои вазифаҳои асосии худ ваколатҳои зеринро доро мебошад:

– аз мақомоти давлатӣ, корхона, муассиса ва дигар ташкилотҳо, инчунин шахсони мансабдор бо тартиби муқарраргардида маводи заруриро дархост ва қабул намояд, ба онҳо дар бораи тафтиши масъалаҳои ҷудоғона супориш диҳад;

– ба ҷаласаҳои худ шахсони мансабдорро барои муайян кардани ҳолатҳое, ки ба амалӣ гардонидани масъалаҳои бахшиши ҷазо алоқаманданд, даъват намояд;

– оид ба масъалаҳои бахшиши ҷазо машваратҳо, конференсияҳо ва дағар чорабиниҳоро гузаронад;

– бо мақсади амалӣ намудани ваколатҳои худ гурӯҳҳои корӣ ва коршиносӣ таъсис диҳад;

– дигар ваколатҳое, ки қонунгузорию ҶТ пешбинӣ кардааст.

Комиссия мақоми доимоамалкунанда буда, ҷаласаҳои он аз рӯи зарурат, вале на камтар аз як маротиба дар шаш моҳ гузаронида мешавад. Комиссия аз раис, муовини раис, котиби масъул ва дигар аъзо иборат мебошад. Дар ҷаласаҳои Комиссия бо розигии раиси Комиссия метавонанд намояндагони мақомоти дигари давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва дигар шахсони манфиатдор иштирок намоянд. Қарорҳои Комиссия бо протокол ба расмият дароварда мешаванд. Протоколро аъзои дар ҷаласа ҳузурдоштаи Комиссия имзо мекунанд. Дар ҳолатҳои истисноӣ бо супориши раиси Комиссия қабули қарор бо роҳи пурсиши аъзои Комиссия иҷозат дода мешавад. Протоколи ҷаласаи Комиссия ба Президенти ҶТ пешниҳод карда мешавад.

Ҳайати Комиссия оид ба масъалаҳои бахшиши ҷазои назди Президенти ҶТ аз рӯи мансаб инҳо мебошад:

1. Сарвазири ҶТ – раиси Комиссия;

2. Сардори раёсати кафолатҳои ҳуқуқи инсонии Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ - муовини раиси Комиссия;

3. Муовини сардори раёсати кафолатҳои ҳуқуқи инсонии Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ - котиби масъули Комиссия;

4. Ёрдамчии Президенти ҶТ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ
5. Ёрдамчии Президенти ҶТ оид ба масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеа;
6. Сардори раёсати ҳуқуқи Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ;
7. Раиси Суди Олии ҶТ (дар мувофиқа);
8. Прокурори генералии ҶТ;
9. Директори Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ;
10. Вазири адлияи ҶТ;
11. Вазири корҳои дохилии ҶТ;
12. Вазири корҳои хориҷии ҶТ;
13. Раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии ҶТ;
14. Декани факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Дархост дар бораи бахшиши ҷазо ба номи Президенти ҶТ аз ҷониби шахсе, ки барои содир намудани ҷиноят маҳкум шуда, ҳукми суд нисбати ӯ эътибори қонунӣ пайдо кардааст, ба муассиса ва мақомоти иҷроқунандаи ҷазо пешниҳод карда мешавад. Маъмурияти муассисаи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ё дигар мақомоти иҷроқунандаи ҷазо дар асоси дархости маҳкумшуда маводи бахшиши ҷазоро тартиб дода, онро дар муддати на дертар аз як моҳ тавассути мақоми болоии худ ба Комиссия ирсол менамояд.

Маводи бахшиши ҷазо бояд ҳуҷҷатҳои зеринро дарбар гирад:

– дархост дар бораи бахшиши ҷазо, ки аз ҷониби маҳкумшуда шахсан пешниҳод гардида, аз ҷониби маъмурияти муассисаи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ё мақоми дигари иҷроқунандаи ҷазо тасдиқ шудааст;

– пешниҳод бо ақидаи маъмурияти муассисаи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ё мақоми дигари иҷроқунандаи ҷазо оид ба мувофиқи мақсад будани татбиқи санади бахшиши ҷазо;

– ҳуҷҷати тасдиққунандаи шахсияти маҳкумшуда;

– нусхаи тасдиқшудаи ҳукми эътибори қонунӣ пайдокарда (нусхаи қарори суди болоӣ оид ба ҳукми мазкур), ки мувофиқи он маҳкумшуда адои ҷазо менамояд;

– маълумотнома оид ба вазъи саломатии маҳкумшуда;

- маълумотнома оид ба барқарор намудани зарари моддии дар натиҷаи содир кардани ҷиноят расонидашуда (агар бошад);
- варақаи намуди махсус бо нишон додани тарҷумаи ҳоли маҳкумшуда ва маълумот оид ба вазъи оилавии ӯ;
- маълумот оид ба натиҷаҳои баррасии дархостҳои қаблӣ дар бораи бахшиши ҷазо, агар онҳо пештар пешниҳод шуда бошанд;
- маълумотнома вобаста ба татбиқ намудани санади авф, бахшиши ҷазо ва ё пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудани маҳкумшуда;
- ҳислатномаи муфассали шахсияти маҳкумшуда, ки маълумот оид ба рафтор, муносибат ба меҳнат ва таҳсил дар рафти адои ҷазо, муносибати ӯ ба кирдори содирнамудааш ва дигар хизматҳои шоистааш, инчунин мавқеи маъмурияти муассисаро вобаста ба моҳияти дархост дар бораи бахшиши ҷазо дар бар мегирад.

Маводи бахшиши ҷазои маҳкумшуда аз ҷониби котиботи Комиссия мавриди омӯзиш қарор гирифта, вобаста ба ҳар як дархост маълумотнома тартиб дода мешавад, ки он дастраси ҳама аъзои Комиссия мегардад. Аъзои Комиссия метавонанд бевосита бо маводи бахшиши ҷазо дар ҷаласаҳои Комиссия шинос шаванд.

Мавод ва дархостҳои зерин дар бораи бахшиши ҷазо мавриди баррасии Комиссия қарор намегиранд:

- дархостҳое, ки дар онҳо оид ба беасосии ҳукм ё вайрон кардани қонун истинод карда шудааст ва онҳо ба санҷиш эҳтиёҷ доранд. Дархостҳои мазкур чун шикоят эътироф шуда, ба Суди Олӣ ё Прокуратураи генералии ҚТ фиристода мешаванд;
- дархостҳои такрорӣ дар бораи бахшиши ҷазо, агар аз лаҳзаи қонун ё рад гардидани дархости қаблӣ як сол нагузашта бошад. Дархостҳои такрорӣ ба маводи мавҷуда ҳамроҳ карда шуда, дар ин ҳусус ба муроҷиаткунанда хабар дода мешавад;
- мавод ва дархостҳое, ки ба талаботи қонунгузории ҚТ, аз ҷумла Низомномаи Комиссия оид ба масъалаҳои бахшиши ҷазои назди Президенти ҚТ ҷавобгӯ нестанд.

Ҳангоми баррасии дархост дар бораи бахшиши ҷазо ҳолатҳои зерин ба назар гирифта мешаванд:

– хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда, ҳолатҳои мушаххаси содиршавии ҷиноят, шахсияти маҳкумшуда, вазъи саломатӣ, вазъи оилавӣ, интизом ва муносибати маҳкумшуда ба меҳнат ва атрофиён, иштирок дар кори ташшлотҳои худфаъолият дар маҳалли иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, муҳлати ҷазои адошуда ва дигар ҳолатҳо;

– ҳислатномаи маҳкумшуда.

Дар натиҷаи баррасии дархостҳо дар бораи бахшиши ҷазо Комиссия ба Президенти ҶТ таклифҳои зерин пешниҳод менамояд:

– иваз кардани ҷазои қатл ба якумра маҳрум сохтан аз озодӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати бисту панҷ сол;

– иваз кардани ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати муайян ё пурра озод кардан аз ҷазо;

– пурра ё қисман озод кардан аз адои ҷазои асосӣ ва ё ило-вағӣ;

– ихтисор кардани қисми ҷазои адонашуда;

– иваз кардани ҷазо ё қисми адонашудаи он бо ҷазои нисбатан сабук;

– бардоштани доғи судии шахсе, ки ҷазоро адо кардааст ё аз адои минбаъдаи ҷазо озод карда шудааст.

Қарор дар бораи бахшиши ҷазои маҳкумшудагон ва рад кардани дархост дар бораи бахшиши ҷазои маҳкумшудагон аз тарафи Президенти ҶТ дар шакли фармон қабул карда мешавад.

Фармонҳои Президенти ҶТ доир ба масъалаҳои бахшиши ҷазо барои иҷро ба Вазорати адлияи ҶТ, Вазорати қорҳои дохилии ҶТ ё дигар мақоми иҷрои ҷазо, инчунин барои маълумот ба Суди Олии ҶТ, Прокуратураи генералии ҶТ ва Вазорати қорҳои дохилии ҶТ фиристода мешаванд. Ҳамзамон маводи бахшиши ҷазои баррасишуда барои нигоҳдории доимӣ ба Вазорати адлияи ҶТ ирсол карда мешавад.

Дар мавриди бекор кардан ё тағйир додани ҳукмҳо аз рӯи ҳолатҳои навошкоргардида ё тибқи тартиби назоратӣ нисбати маҳкумшудагоне, ки аз ҷониби Президенти ҶТ нисбати онҳо пештар санади бахшиши ҷазо татбиқ гардидааст, судҳо дар бораи қарори қабулгардида ба Комиссия хабар медиҳанд. Дар

ҳолатҳое, ки моҳияти татбиқи санади бахшиши ҷазо аз байн меравад, санади бахшиши ҷазо татбиқнашуда ҳисобида мешавад.

Бахшиши ҷазо бо чунин хусусиятҳои хоси худ аз авф тафовут дорад:

1. Авф бо пешниҳоди Президенти ҚТ аз тарафи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ қабул карда мешавад. Бахшиши ҷазо бошад, аз тарафи ҳуди маҳкумшуда, волидайн ё ҳешу табори наздики ӯ (илтимоснома) ё маъмурияти муассисаи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ (шафоатнома) пешниҳод гардида, танҳо аз тарафи Президенти ҚТ ба тасвиб мерасад.

2. Авф нисбати доираи номуайяни ашхос татбиқ мегардад. Бахшиши ҷазо бошад, нисбати шахси инфиродан муайян татбиқ мегардад.

3. Доир ба авф қонун қабул карда мешавад. Доир ба бахшиши ҷазо бошад, санади бахшиш дар шакли Фармони Президенти ҚТ ба тасвиб мерасад.

4. Ҳангоми қабули санади авф рафтори шоиста, муносибати софдилона ба меҳнат ва таълим, иштироки ғаёлона дар қори ташкилотҳои худфаъолият ва ҷорабиниҳои тарбиявӣ маҳкумшуда ба инобат гирифта намешавад. Дар бахшиши ҷазо бошад, бо дарназардошти талаботи моддаи 118 КИҶ ҚТ рафтори шоиста, муносибати софдилона ба меҳнат ва таълим, иштироки ғаёлона дар қори ташкилотҳои худфаъолият ва ҷорабиниҳои тарбиявӣ бо иштироки маҳкумшуда, ки дар умум рафтори мусбӣи ӯро арзёбӣ менамоянд, ба инобат гирифта шуда, дар баробари раҳматнома, сарфароз намудан бо тухфа, мукофотпулӣ, додани мулоқоти иловагии кӯтоҳмуддат ё дарозмуддат ва дигар ҷораҳои ҳавасмандгардонӣ, инчунин маъмурияти муассисаҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ метавонанд шафоатнома оид ба бахшиши ҷазои ӯ пешниҳод намоянд.

5. Авф нисбати шахсоне, ки ҷиноятро содир намудаанд, парвандаи ҷиноятии нисбати онҳо оғозгардида дар марҳилаи тафтишот, муурофияи судӣ, пас аз баровардани ҳукми айбдоркунанда ва то барҳам хӯрдани доғи судӣ қарор дорад, татбиқ мешавад. Бахшиши ҷазо бошад, танҳо нисбати маҳкумшудагон татбиқ гардиданаш мумкин аст.

б. Авф нисбати шахсоне, ки бо ҷазои қатл маҳкум гардидаанд, татбиқ намегардад. Бахшиши ҷазо бошад, мумкин аст нисбат ба ҷазои қатл ба тасвиб расад. Мутобиқи муқаррароти моддаи 215 КИҶҚ ҚТ пас аз эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд ашхоси ба ҷазои қатл маҳкумшуда тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ҳуқуқ доранд, бо илтимоснома дар бораи бахшиши ҷазо ба Президенти ҚТ муроҷиат намоянд. Ҷазои қатл ба тариқи бахшиши ҷазо мумкин аст ба якумра аз озодӣ маҳрум сохтан ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати бисту панҷ сол иваз карда шавад.

Татбиқи санади бахшиши ҷазо чун авф барои ҳуқуқи ҷабрдида дар мавриди гирифтани товони зарари бо кирдори ҷиноятӣ расонидашуда монеъ шуда наметавонад.

§3. ДОҒИ СУДӢ

Доғи судӣ ҳамчун оқибати ҳуқуқии ҷиноятӣ эътироф мегардад. Бинобар ин, то он замоне, ки шахс доғи судидошта эътироф мешавад, ҷавобгарии ҷиноятӣ нисбати ӯ пурра татбиқшуда эътироф намешавад. Маҳз баъди барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ низ қатъ мегардад, яъне давраи охиринаи ҷавобгарии ҷиноятӣ бо барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ вобастагӣ дорад.

Доғи судӣ дар шахс як қатор оқибатҳои ҳуқуқии ногуворро ба бор меорад. Оқибатҳои ногувор ҳам дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳам дар дигар соҳаи ҳуқуқӣ ба миён омаданаш мумкин аст. Аз ҷумла, баъзе маҳдудиятҳо дар соҳаи ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи меҳнат, ҳуқуқи конституционӣ, ҳуқуқи маъмури ва ғайра. Якчанд муқарраротҳоро аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ мисол овардан мумкин аст:

1. Мутобиқи талаботи моддаи 16 Қонуни ҚТ “Дар бораи хизмати давлатӣ” тахти рақами 233 аз 5 март соли 2007 шахрванд дар ҳолати доштани доғи судӣ наметавонад ба хизмати давлатӣ қабул гардад ва ҳамчун хизматчиӣ давлатӣ дар хизмати давлатӣ бошад;

2. Мутобиқ ба талаботи банди 8 моддаи 35 Қонуни конституционии ҚТ “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии ҚТ” тахти рақами 853 аз 10 декабри соли 1999 барои бақайдгирии

номзадҳо (рӯйхати номзадҳо) ба комиссияи интиҳобот маълумот дар бораи доғи судӣ надоштан пешниҳод карда мешавад. Аз ин бар меояд, ки дар сурати доштани доғи судӣ, шахрванд наметавонад ҳангоми интиҳобот ба Маҷлиси Олии ҚТ дар рӯйхати номзадҳо ҷой дошта бошад.

3. Мутобиқи муқаррароти моддаи 26 КМ ҚТ маълумотнома оид ба доштан ва ё надоштани доғи судӣ ҳангоми бастанӣ шартномаи меҳнатӣ дар қорҳое, ки тибқи қонунгузори ҚТ пешниҳоди чунин маълумот зарур аст, манзур карда мешавад.

4. Тибқи моддаи 20 Қонуни ҚТ “Дар бораи силоҳ” тахти рақами 939 аз 19 мартӣ соли 2013 шахсоне, ки барои содир намудани ҷиноятҳои қасдона доғи судӣ доранд, барои соҳибшудан ба силоҳ ҳуқуқ надоранд.

Доғи судӣ инчунин як қатор оқибатҳои ҳуқуқии ҷиноятиро низ ба миён меорад, ки нисбат ба оқибатҳои он дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ васеътар мебошанд. Аз ҷумла:

1. Доғи судӣ пеш аз ҳама тибқи муқаррароти моддаи 21 КЧ ҚТ ҳангоми муқаррар кардани ретсидиви оддӣ, хавфнок ва махсусан хавфнок ба инобат гирифта мешавад;

2. Ба бандубасти кирдори ҷиноятӣ таъсир мерасонад;

3. Барои аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо озод намудани шахс монеагӣ эҷод карданаш мумкин аст;

4. Яке аз ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазои ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад;

5. Ҳангоми интиҳоб ба намуди колонияҳои ислоҳӣ таъсир мерасонад ва ғайраҳо.

Мутобиқи муқаррароти қисми 1 моддаи 84 КЧ ҚТ, доғи судӣ аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ оғоз гардида, ки бо он ҷазо таъин карда шудааст ва замони хотимаёбии он – рӯзи барҳам хӯрдан ё бардоштани он эътироф мегардад. Муҳлати доғи судӣ аз дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содирнамуда, намуди ҷазои таъингардида ба он ва хусусияти тартиби иҷрои он вобастагӣ дорад.

Мутобиқи қисми 2 моддаи 84 КЧ ҚТ шахс доғи судӣ надошта ҳисоб мешавад:

а) дар сурати қабули санадҳои авф ё бахшиши ҷазо, агар дар ин санадҳо бардоштани доғи судӣ пешбинӣ шуда бошад – аз рӯзи эътибори қонуни пайдо кардани чунин санадҳо;

б) дар сурати қабули санади авф ба шарте, ки он барои кирдори содиркардашуда татбиқ намудани ҷазоро бекор кунад ва ин ҳолат дар рафти муҳофизати судӣ ошкор шавад – аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ;

в) дар сурати қабул намудани қонуни нави ҷиноятӣ, ки ҷиноят будани кирдорро баргараф мекунад – аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҷунин қонун;

г) дар сурати аз ҷазо озод кардани нобилиғон мувофиқи моддаи 90 ҳамин Кодекс – аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани қарори суд дар бораи аз ҷазо озод кардани нобилиғ;

д) дар сурати иҷро накардани ҳукми айбдоркунӣ – аз рӯзи гузаштани муҳлатҳои иҷроӣ ҳукми айбдоркунӣ.

Дар қисми 3 моддаи 84 КҶ ҚТ муҳлати барҳам хӯрдани доғи судӣ муқаррар гардидааст, ки тибқи он доғи судӣ дар муҳлати зерин барҳам меҳӯрад:

а) ба маҳкумшудае, ки нисбати $\bar{y}$ шартан татбиқ накардани ҷазо татбиқ карда шудааст баъди тамоми шудани муҳлати санҷиш;

б) нисбати шахсоне, ки аз маҳдуд кардани озодӣ дида ба ҷазои сабуқтар маҳкум шудаанд бо гузаштани як сол пас аз тамоми кардани муҳлати таъиншудаи ҷазо;

в) нисбати шахсоне, ки барои ҷиноятҳои наҷандон вазнин ва дараҷаи миёна ба маҳдуд кардани озодӣ ва ё маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд – бо гузаштани се сол пас аз адои ҷазо;

г) нисбати шахсоне, ки барои ҷиноятҳои вазнин бо маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд – бо гузаштани панҷ сол пас аз адои ҷазо;

д) нисбати шахсоне, ки барои ҷиноятҳои маҳсусан вазнин ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд – бо гузаштани ҳашт сол пас аз адои ҷазо.

Агар шахс мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун пеш аз муҳлат аз ҷазо озод шуда ё қисми ҷазои адонакардаи $\bar{y}$ бо ҷазои нисбатан сабуқтар иваз шуда бошад, муҳлати барҳам додани доғи судӣ аз лаҳзаи аз адои ҷазои асосӣ ва иловагӣ озод карда шуданаш ҳисоб карда мешавад.

Агар шахс то тамоми шудани муҳлати барҳам додани доғи судӣ ҷинояти нав содир кунад, ҷараёни муҳлати барҳам додани

доғи судӣ қатъ мегардад. Муҳлати барҳам додани доғи судӣ барои ҷинояти аввал пас аз адои воқеии ҷазо (асосӣ ва иловагӣ) барои ҷинояти охири аз нав ҳисоб карда мешавад. Дар ин ҳолат то тамоm шудани муҳлати барҳам додани доғи судӣ барои ҷинояти нисбатан вазнинтар шахс дорои доғи судӣ барои ду ҷиноят ҳисоб карда мешавад.

Агар маҳкумшуда пас аз адои ҷазо рафтори бенуқсон нишон диҳад, суд дар асоси илтимосномаи ӯ метавонад доғи судиашро то тамоm шудани муҳлати барҳамдиҳии доғи судӣ, вале баъди гузаштани нисфи ин муҳлат бекор кунад.

§4. САФЕДКУНӢ

Мутобиқи қисми 1 моддаи 85 КҶ ҚТ шахсе, ки ҷиноят содир накарда, беасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудааст ё ғайриқонунӣ маҳкум гардидааст, бояд сафед карда шавад, яъне суд далели беасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё ғайриқонунӣ маҳкум шудани ӯро эътироф намояд.

Сафедкунӣ фаъолияти судӣ буда, ифодакунандаи беасос ва ғайриқонунӣ ба ҷавобгарии ҷинояти кашида шудани шахс мебошад.

Мақсади асосии сафедкунӣ – барқарор намудани ҳуқуқҳои шахсе, ки ғайриқонунӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудааст, эътироф мешавад. Товони зараре, ки ба шахс дар натиҷаи ғайриқонунӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан расонида шудааст, аз тарафи давлат сарфи назар аз гуноҳи таҳқиқбаранда, мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, прокурор ва суд, пурра рӯёнида мешавад. Дар баробари ин, аз ӯ ё дар ҳолати зарурӣ аз ҳешовандони ӯ аз номи давлат узр хоста мешавад, ки дар ҳолати ба нашр муҳолиф набудани ӯ ё ҳешовандонаш, дар матбуоти маҳалли зисти шахси сафедкардашуда ба таъбир расонида мешавад.

Сафедкунӣ бояд аз ҳукми сафедкунанда фарқ карда шавад. Дар моддаи 340 КМҶ ҚТ асосҳои баровардани ҳукми сафедкунанда пешбинӣ гардидааст, ки тибқи он ҳукми сафедкунанда дар сурате бароварда мешавад, ки:

– ҳодисаи ҷиноят вучуд надошта бошад;

– дар кирдори судшаванда таркиби ҷиноят мавҷуд набошад;

– иштироки судшаванда дар содир кардани ҷиноят исбот нашуда бошад.

Сафедкунӣ дар моддаи 85 КҶ ҚТ муқарраргардида дар ҳолате ҷой дошта метавонад, ки нисбати шахси бегуноҳ аллакай бо ин ё он моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ ҳукми айбдоркунандаи суд ба қувваи қонунӣ даромада, гунаҳгор доништа шудааст ва ҷазоро адо намудааст ё адо намуда истодааст.

КМҶ ҚТ доир ба сафедкунӣ муқаррароте пешбинӣ накардааст.

Сафед кардан бо озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо алоқаманд намебошад, зеро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо шахсе озод карда шуданаш мумкин аст, ки ҷиноятро содир намудааст. Сафедкунӣ бошад, нисбати шахсе бароварда мешавад, ки умуман бегуноҳ мебошад.

БОБИ 20.

ХУСУСИЯТҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ ВА ҶАЗОДИҲИИ НОБОЛИҒОН

- §1. Хусусиятҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон.**
- §2. Хусусиятҳои таъини ҷазо ба ноболиғон.**
- §3. Хусусиятҳои озод кардани ноболиғон аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо. Барҳам додани доғи судӣ.**

§1. ХУСУСИЯТҲОИ УМУМИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИИ НОБОЛИҒОН

Аксарияти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар муносибат ба ноболиғон меъёри махсус муқаррар намудаанд. Аз ҷумла, КҶ ҚТ доир ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии ноболиғон меъёрҳои махсусро дар худ мустаҳкам намудааст, ки аз қоидаҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳӣ тафовут доранд. Во-баста ба ҳолати психофизиологии ноболиғон, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии онҳо нисбатан сабуктар мебошанд, ки аз тадқиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмиллалӣ, инчунин принципҳои инсондӯстӣ ва адолат далолат медиҳанд. Тибқи муқаррароти дебочаи Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак, ки бо Қатъномаи 1386 (XIV) Ассамблеяи Генералии СММ аз 20 ноябри соли 1989 қабул гардидааст, ноблиғ “бинобар ба камолоти ҷисмонӣ ва фикрӣ нарасиданаш, ба муҳофизату ғамхорӣ махсус, аз ҷумла ҳифзи зарурии ҳуқуқӣ” эҳтиёҷ дорад.

Бо дарназардошти қишри осебпазири ҷомеа будани ноболиғон, давлат нисбат ба онҳо ғамхорӣ махсус зоҳир намудааст. Дар КҶ ҚТ доир ба ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон фасл, боб ва моддаҳои алоҳида бахшида шудаанд, ки инҳо фасли V, боби 14 ва моддаҳои 86 то 95 мебошанд. Дар ин фасл, боб ва моддаҳо фақат хусусиятҳои хоси ҷавобгарии ноболиғон ба танзим дароварда шуда, масъалаҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятӣ, ки ҳам ба ноболиғон ва ҳам ба шахсони аз ҳаҷдаҳсола болотар паҳн мегарданд, дар фаслҳо, бобҳо ва моддаҳои дигари Қисми умумии КҶ ҚТ ба танзим дароварда шудаанд. Кодекси ҷиноя-

тии ҚШС Тоҷикистон солҳои 1935 ва 1961 дорои чунин фасл ва боб набуданд.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 86 Кодекси ҷиноятӣ ҚТ Шахсоне ноболиғ эътироф мегарданд, ки дар вақти содир намудани ҷиноят синни чордаҳсолагиро пур кардаанд, вале ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ нарасидаанд. Синни камтарини ноболиғ ҳамчун субъекти махсуси муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ – сини камтарини ҷавобгарии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ҳуқуқи ҷиноятӣ ҚТ синни камтарине, ки аз он ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудан мумкин аст, тибқи муқаррароти қисми 2 моддаи 23 КҶ ҚТ аз чордаҳсолагӣ, муайян гардидааст. Хурдсолони ба синни чордаҳсолагӣ нарасида ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешаванд. Агар ноболиғ дар вақти содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ба сину соли муқарраркардаи қонунгузории ҷиноятӣ пешбинишуда (14 ё 16 солагӣ) расида бошад, аммо дар натиҷаи ақиб мондан дар инкишофи рӯҳи, ки бо парешонҳои рӯҳӣ алоқаманд намешавад, наметавонист ба таври пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк намояд ё онҳоро идора намояд, ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад. Агар шахси ноболиғи мукаллафе, ки дар вақти содир намудани ҷиноят на бо сабаби ақиб мондан дар инкишофи рӯҳи, балки бар асари парешонҳои рӯҳӣ наметавонист пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк намояд ё онро идора намояд, тибқи муқаррароти моддаи 25 КҶ ҚТ ба ҷавобгарии ҷинояти кашида мешавад. Ақиб мондан дар инкишофи рӯҳи бо гузашти солҳо ислоҳ шуданаш мумкин аст, ки он ба парешонҳои рӯҳӣ алоқамандие надорад.

Бо баробари расидан ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ, шахс дигар ноболиғ эътироф карда намешавад.

Моддаи 95 КҶ ҚТ, меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ, ки ба хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ноболиғон бахшида шудаанд, дар ҳолатҳои истисно, бо дарназардошти кирдори содиршуда ва шахсият, ба шахсоне, ки дар синни аз ҳаҷдаҳсолагӣ то бистсолагӣ ҷиноят содир намудаанд, таъаллуқ медонад. Ин муқарраротро суд ҳуқуқ дорад (на уҳдадор аст), ба ғайр аз дар муассисаи тарбиявӣ ё табобатӣ тарбиявӣ барои ноболиғон ҷойгир кардани онҳо, татбиқ намояд. Дар чунин маврид суд

пеш аз ҳама табиат ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда, маълумот оид ба шахсияти гунаҳгор, шароитҳои ҳаёти ӯро ба назар мегиртад. Дар ин маврид, хулосаи экспертизаи судӣ – психиатрӣ ва хулосаи психолог гирифта шуда, омӯзиши пурраи шахсияти гунаҳгор вобаста ба тарбия, муносибат бо волидайн, бо доираи шахсони ӯро ихотанамуда, муносибат бо рафиқон, шиносон, рафтор дар оила, мактаб, дар корхона ва ғайра, роҳандозӣ шуданаш муҳим аст.

Барои дуруст татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузори ҷиноятӣ, дуруст муайян кардани синну соли шахси гунаҳгор ҳатмӣ мебошад. Одатан синни ҷавобгарӣ аз рӯи ҳуҷҷат (шаҳодатномаи таваллуд, шиноснома, китоби қайди асноди ҳолатҳои шахрвандӣ ва ғайра) муайян карда мешавад. Вале, дар баъзе мавридҳо зарурати боз ҳам аниқ кардани синну соли шахс ба миён меояд. Мувофиқи Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи тартиби судии баррасии парвандаҳои оиди ҷиноятҳои ноқобилигон» таҳти № 6 аз 12 декабри соли 2002, аниқ муайян кардани синну соли ноқобилиғ, ба гурӯҳи ҳолатҳои дохил мешавад, ки доир ба парвандаҳои ноқобилигон муайян карданашон ҳатмӣ аст. Дар вақти муайян намудани синну соли ноқобилиғ, дар назар доштан зарур аст, ки шахс ба синну соли, ки мувофиқи қонун ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, на аз рӯзи таваллудаш, балки аз соати сифри шабонарӯзи дигар мерасад, яъне шахс ба синни муайянрасида аз соати 24⁰⁰ баъди рӯзи таваллуд ҳисоб мешавад²³⁷. Мисол, шахс санаи 1-уми январи соли 2013 зодрӯз дорад ва ба синни чордаҳсолагӣ мерасад. Агар ҳамин шахс то соати 24⁰⁰ санаи 1-уми январи соли 2013 яке аз ҷиноятҳои, ки дар қисми 2 моддаи 23 ҚЧ ҚТ пешбинигардида содир кунад, субъекти ҷиноят эътироф намешавад, гарчанде оқибати кирдори барои ҷамъият хавфнок соати 00:01 санаи 2 – уми январи соли 2013 фаро расида бошад, чунки дар қисми 2 моддаи 12 ҚЧ ҚТ омадааст: «вақти содир намудани ҷиноят, вақти содир шудани кирдори барои ҷамъият хавфнок, сарфи назар аз вақти фаро расидани оқибатҳои он, эътироф карда

---

²³⁷ Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «ГЛОБУС», Душанбе – 2006. С. 55; Российское уголовное право. Общая часть. / Под. Ред. Проф. А.И. Рарога. – 4 – е изд., перераб. и доп. - Москва: Эксмо, 2010. С. 166.

мешавад». Дар сурати мавҷуд набудани ҳуччатҳои расмӣ дар хусуси синну соли шахс, пас бо мақсади аниқ намудани он экспертизаи судӣ – тиббӣ таъин карда мешавад. Ҳангоми тавассути экспертизаи судӣ – тиббӣ аниқ намудани синну соли судшаванда, рӯзи таваллуди ӯ рӯзи охирони ҳамон сола, ки аз тарафи экспертҳо муайян шудааст, ҳисобида мешавад ва дар вақти муайян намудани синну сол бо адади камтарин (минималӣ) ва баландтарин (максималӣ), суд бояд, синни камтарини пешниҳодкардаи экспертҳо ба инобат гирад²³⁸.

Ҳамин тавр, тибқи қисми 2 моддаи 86 ҚҶ ҚТ ба ноболиғоне, ки ҷинойт содир намудаанд, мумкин аст чазо ё чораҳои маҷбурунии дорои хусусияти тарбиявӣ дошта таъин карда шаванд.

Тарбияи солим, пурра ба ҳаёти мустақилона дар ҷомеа омода будан ва дар рӯҳияи сулҳ, шараф, таҳаммул, озодӣ, баробарӣ ва ҳамраъӣ ба воя расонидани ноболиғон вазифаи аввалиндараҷаи ҷомеа ва давлат мебошад. Агар меъёрҳои қонунгузори ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз назар гузаронем, маълум мегардад, ки он ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ноболиғонро ҳифз намудааст. Ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ноболиғон дар ҷунин мавридҳо мушоҳида мегарданд:

- қонунгузори ҷинойтӣ ҷавобгарии ҷинойтии ноболиғонро маҳдуд намудааст. Ин маҳдудият аз рӯи муқаррароти синнусолӣ (моддаи 23) ё мавқеи иҷтимоӣ, воқеӣ ва ҳуқуқии ноболиғ муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, ноболиғон аз рӯи ҳолати воқеии худ субъекти ҷинойтҳои ҳарбӣ, мансабӣ ва дигар ҷинойтҳои, ки субъекташон аз ҳаҷдаҳсолагӣ болотар муқаррар гардидаанд, буда наметавонанд. Маҳдудияти татбиқи қонунгузори ҷинойтӣ нисбат ба ноболиғон, инчунин дар он ифода мегардад, ки ба ноболиғон чазоҳои нисбатан саҳттар таъин намегарданд. Аз 12 намуди чазои ҷинойтӣ, ки дар моддаи 47 ҚҶ ҚТ муқаррар гардидаанд, ба ноболиғон тибқи муқаррароти қисми 1 моддаи 87 Кодекси зикргардида ҳамагӣ 5-тои он таъин мегарданд.

---

²³⁸ Ҳусейнов С.Ҳ. Таркиби ҷинойт. Дастури таълимӣ. Душанбн: ЭР-граф, 2013. – С. 104.

- тибқи банди “б” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ ноболиғ будани гунаҳгор ҳамчун ҳолати сабуккунандаи чазо ба инобат гирифта мешавад. Ҳолати сабуккунанда будани ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазои ҷиноятӣ, яке аз хусусиятҳои хоси ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон эътироф мешавад. Ҳолати сабуккунанда на танҳо дар муқаррароти банди “б” қисми 1 моддаи 61 КҶ ҚТ, инчунин ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи синни поёнӣ ва болоии ноболиғ (моддаи 88 КҶ ҚТ), ҳангоми шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан (моддаи 91 КҶ ҚТ), ҳангоми ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз намудани ҷазо, ихтисор намудани ҷазо ё муҳлати барҳам додани доғи судӣ (моддаҳои 92, 93 ва 94 КҶ ҚТ), мушоҳида мегардад.

- Хусусияти дигари ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон дар он ифода мегардад, ки ҳолатҳои фардии ноболиғ, аз ҷумла шароити зиндагӣ ва тарбияи ӯ, дараҷаи инкишофи рӯҳӣ, вазъи саломатӣ, хусусиятҳои дигари шахсӣ, инчунин таъсири шахсони дигар ба назар гирифта мешавад (моддаи 88 КҶ ҚТ).

- Хусусияти ба худ хоси ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон дар он ифода мегардад, ки дорои татбиқи чораҳои махсуси ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад – чораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти тарбиявидошта (моддаҳои 89 ва 90 КҶ ҚТ). Ин чораҳо метавонан дар мақсадҳои ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон мавқеи муҳимро ишғол намоянд²³⁹.

§2. ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪИНИ ҶАЗО БА НОБОЛИҒОН

Ҳолати психофизиологӣ ва мавқеи ноболиғон дар ҷамъият талаб менамояд, ки дар содир намудани ҷиноят нисбат ба онҳо ҷазои нисбатан сабуктар таъин карда шаванд. Албатта дар дар сурати содир намудани ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин бе ҷазо монандани ин қишри ҷомеа, ба мақсадҳои ҷазо – ислоҳи маҳкумшуда, барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав, ноил гардидан ғайриимкон мешавад. Ба ноболиғон ҷазоҳои нисбатан вазнинтар

---

²³⁹ Ализода А.Ш., Хусейнзода С.Ҳ., Ҳасанов Ш.Қ. Ҳифзи ҳуқуқии ҷиноятӣ ва ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастури аълимӣ – илмӣ. Душанбе: «ЭР – граф», 2019. – С. 141.

муқаррар нагардидаанд. Мисол, ҷазои қатл, якумра аз озодӣ маҳрум сохтан. Инчунин, ба ноболиғон ҷазое, ки бинобар маъкеи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии ҷойдоштааш дар ҷомеа, иҷро карданашон ғайриимкон ё ғайримақсаднок мебошанд, муқаррар нагардидаанд. Мисол, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян, мусодираи молу мулк, маҳдуд кардани озодӣ, инчунин ҷазоҳое, ки ба хизматчиёни ҳарбӣ таъин карда мешаванд.

Намудҳои ҷазое, ки ба ноболиғон таъин гардидаанашон мумкин аст, дар қисми 1 моддаи 87 КҶ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, ки тибқи он аз инҳо иборатанд:

- а) ҷарима;
- б) маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан бо фаъолияти муайян;
- в) корҳои ҳатмӣ;
- г) корҳои ислоҳӣ;
- д) маҳрум сохтан аз озодӣ.

Корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ танҳо ҳамчун ба сифати ҷазои асосӣ татбиқ мешаванд. Ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан бо фаъолияти муайян ҳам ба сифати ҷазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ татбиқ мешаванд.

Ҷарима нисбати ноболиғон ба андозаи то сад нишондиҳанда барои ҳисобҳои таъин карда мешавад. Ҷарима танҳо дар сурате таъин карда мешавад, ки ноболиғ даромади мустақилона ё молу мулке дошта бошад, ки ба он ҷарима андохтан мумкин аст. Молу мулк бояд ба ноболиғ таъаллуқ дошта бошад ва он тибқи талаботи Кодекси граждании ҚТ қонунӣ соҳиб шуда бошад.

Дар моддаи 27 Кодекси граждании ҚТ қобилияти амали ноболиғони аз чордах то ҳаждаҳсола муқаррар гардидааст, ки тибқи он Ноболиғони аз чордах то ҳаждаҳсола бо ризоияти хаттии намояндагони қонунии худ - волидайн, фарзандхондагон ва парасторон, метавонанд аҳдҳоро анҷом медиҳанд. Аҳдҳои анҷомдодаи чунин ноболиғон, инчунин баъди минбаъд онро хаттӣ маъқул донишмандони волидайн, фарзандхондагон ва парасторони ӯ бозғайибор мебошанд. Ноболиғони аз чордах то ҳаждаҳсола ҳуқуқ доранд, ки бидуни ризоияти волидайн, фарзандхондагон ва парасторонашон:

а) музди меҳнат, стипендия ва даромади дигари қонунии худро мустақилона ихтиёрдорӣ намоянд;

б) ҳуқуқи муаллифи асари илмӣ, адабӣ ё санъат, ихтироъ ё маҳсули дигари қонунан ҳифзшавандаи натиҷаи фаъолияти зехнии худро татбиқ намоянд;

в) мутобиқи қонун дар муассисаҳои кредитӣ амонат гузоранд ва онро ихтиёрдорӣ намоянд;

г) аҳдҳои хурди маиширо анҷом диҳанд.

Ноболиғони ба синни шонздаҳсолагӣ расида ҳамчунин ҳуқуқдоранд, ки мутобиқи қонун дар бораи кооперативҳо узви кооператив бошанд.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 28 Кодекси граждании ҚТ, агар ноболиғи ба синни шонздаҳсолагӣ расида тибқи шартномаи меҳнатӣ, аз ҷумла аз рӯи қарордод кор кунад ё бо розигии волидайн, фарзандхондагон ё парастор бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад, ӯ метавонад дорои қобилияти пурраи амал эълон карда шавад. Дорои қобилияти пурраи амал (эмансипатсия) эълон кардани ноболиғ бо розигии ҳардуи волидайн, фарзандхондагон ё парастор бо қарори мақоми васоияту парасторӣ ё дар сурати набудани чунин розигӣ бо қарори суд сурат мегирад. Волидайн, фарзандхондагон ва парастор аз рӯи уҳдадорихои ноболиғи дорои қобилияти пурраи амал (эмансипатсия) - шуда, аз ҷумла аз рӯи уҳдадорихое, ки дар натиҷаи зиёни расонидаи ӯ ба миён омадаанд, ҷавобгар нестанд.

Мутобиқи қисми 2 моддаи 87 КҶ ҚТ дар ҳолати иваз намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҷазои ҷарима мутобиқи тартиби муқаррарнамудаи қисми 8 моддаи 49 ҳамин Кодекс барои ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 ҳамин Кодекс пешбинигардида андозаи ниҳоии ҷарима аз дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд буда наметавонад.

Дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудани ноболиғ аз пардохти ҷарима ва ё имконнопазирии пардохти ҷарима суд ҷаримаро (ё қисми напардохтаи онро) мутобиқи тартиби пешбининамудаи қисми 5 моддаи 49 КҶ ҚТ ба ҷазои корҳои ислوҳӣ дар доираи ин намуди ҷазо, яъне 50% як нишондиҳанда барои ҳисобҳо барои ҳар як рӯзи корҳои ислوҳӣ, иваз менамояд.

Андозаи ниҳоии ҷазои ҷарима ба ноболиғон барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва ё аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо доир ба ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 КҶ ҚТ пешбинигардида аз дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд буда наметавонад.

Маҳрум сохтан аз ҳуқуқи машғул шудан бо фаъолияти муайян ба ноболиғон ба муҳлати аз як то ду сол таъин карда мешавад. Аз сабаби он, ки мафҳум ва тартиби таъини ин ҷазо муқаррар нагардидааст, бинобар ин талаботҳои моддаи 50 КҶ ҚТ ҳангоми татбиқи он истифода мегарданд. Ин намуди ҷазо дар ҳолате таъин мегардад, ки агар ноболиғ бо ягон фаъолияти машғул бошад. Мисол, тақсими газетаҳо, шустушӯи автомобил ва дигар фаъолиятҳои, ки одатан ноболиғон ба он машғул шуда метавонанд.

Корҳои ҳатмӣ ба муҳлати аз чил то як сад соат таъин карда мешавад, ки он аз иҷрои корҳои барои ноболиғон мувофиқ берун аз вақти таҳсил ё корҳои асосӣ иборат аст. Давомнокии иҷрои чунин намуди ҷазо нисбати ноболиғони то синни шонздаҳсола аз ду соат дар як рӯз ва нисбати ноболиғони синни аз шонздаҳ то ҳаҷдаҳсола аз се соат дар як рӯз зиёд буда наметавонад. Ба ноболиғон корҳои, ки барои саломати онҳо хавф ё эҷод намуданашон имкондоранд, машғул намудан мумкин нест, яъне онҳо тибқи қонунгузориҳои меҳнат ба кор ҷалб карда мешаванд.

Корҳои ислоҳӣ меҳнати ба ноболиғон дар ҷои қорашон ба муҳлати аз ду моҳ то як сол таъин карда мешаванд. Дар айни замон аз панҷ то понздаҳ фоизи музди меҳнати маҳкумшудагон ба ҳисоби даромади давлат нигоҳ дошта мешавад.

Аз ҳама ҷазои вазнинтарине, ки ба ноболиғон таъин карда мешавад ин **маҳрум сохтан аз озодӣ** мебошад. Ба ноболиғоне, ки бори аввал ҷиноятҳои начандон вазнин ё дараҷаи миёна содир намудаанд, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда намешавад ва агар санксияи моддаи Қисми махсус ғайр аз ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дигар намуди ҷазоро пешбинӣ накарда бошад, он гоҳ суд ҷазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набудай дар Қисми умумии КҶ ҚТ пешбинишударо

дар доираи ҳаҷм ва муҳлатҳои пешбиниамудаи Қисми умумии Кодекси зикргардида таъин менамояд²⁴⁰.

Мутобиқи муқаррароти банди 13 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи тартиби судии баррасии парвандаҳо оиди ҷиноятҳои ноқобилгон» суд ҳамон вақт метавонад ба ноқобилғазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намояд, ки агар ислоҳ шудани ӯ бе ҷудо кардан аз ҷамъият имконнопазир бошад. Дар сурати таъин намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ суд вазифадор аст, ки дар ҳукм асосҳои таъин намудани ин ҷазоро нишон диҳад.

Маҳрум сохтан аз озодӣ нисбати ноқобилғоне таъин карда мешавад, ки:

а) дар синни то шонздаҳсолагии ҷинояти вазнин ё маҳсусан вазнин содир намудаанд - ба муҳлати то ҳафт сол. Ба шахсе, ки дар синни аз чордаҳсолагии то шонздаҳсолагии якҷанд ҷиноят содир кардааст ва яке аз ин ҷиноятҳо вазнин ё маҳсусан вазнин мебошад, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо аз даҳ сол зиёд буда наметавонад.

б) дар синни аз шонздаҳсола то ҳаҷдаҳсолагии ҷинояти вазнин ва маҳсусан вазнин содир намудаанд - ба муҳлати то даҳ сол. Ба шахсе, ки дар синни аз шонздаҳсолагии то ҳаҷдаҳсолагии якҷанд ҷиноят содир кардааст ва яке аз ин ҷиноятҳо вазнин ё маҳсусан вазнин аст, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо аз дувоздаҳ сол зиёд буда наметавонад.

Маҳрум сохтан аз озодиро ноқобилгон дар ҷойҳои зерин адо мекунанд:

а) ноқобилғони ҷинси марде, ки бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин ноқобилғони ҷинси зан - дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми умумӣ;

б) ноқобилғони ҷинси марде, ки қаблан маҳрум сохтан аз озодиро адо намудаанд - дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми пурзӯр.

---

²⁴⁰ Ализода А.Ш., Хусейнзода С.Х., Ҳасанов Ш.Қ. Ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҷавобгарии ҷинояти ноқобилгон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастури аълимӣ – илмӣ. Душанбе: «ЭР – граф», 2019. – С. 146.

Мутобиқи қисми 4 моддаи 71 КИҚЧ ҚТ дар колонияҳои тарбиявӣ ҷазоро ноболиғоне, ки ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин маҳкумшудагононе, ки дар колонияҳои тарбиявӣ то расидан ба синни 20-солагии мононда шудаанд, адо мекунанд.

Ба ноболиғе, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор до-ниста шудааст, дар доираи муқаррарнамудаи моддаи Қисми махсус бодарназардошти муқаррароти Қисми умумии КЧ ҚТ ҷазои сазовор таъин карда мешавад. Инчунин, хангоми ба но-болиғ таъин намудани ҷазо шароити зиндагӣ ва тарбияи ӯ, да-раҷаи инкишофи рӯҳӣ, вазъи саломатӣ, хусусиятҳои дигари шахсӣ, инчунин таъсири шахсони дигар ба назар гирифта ме-шавад.

§3. ХУСУСИЯТҲОИ ОЗОД КАРДАНИ НОБОЛИҒОН АЗ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ ВА ҶАЗО. БАРҲАМ ДОДАНИ ДОҒИ СУДӢ

Ба ноболиғон асосҳои умумии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, инчунин асосҳои махсуси озод кардани онҳо аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо татбиқ мешаванд.

Асосҳои умумии озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо, ки ба ноболиғон татбиқ мегарданд, инҳо:

- Шартан татбиқ накардани ҷазо – моддаи 71 КЧ ҚТ;
- Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, бо сабаби пушай-монӣ аз кирдор – моддаи 72 КЧ ҚТ;
- Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштии шу-дан бо ҷабрдида – моддаи 73 КЧ ҚТ;
- Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби тағйир ёфтани вазъият – моддаи 74 КЧ ҚТ;
- Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузашта-ни муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан – моддаи 75 КЧ ҚТ;
- Шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан – мод-даи 76 КЧ ҚТ;
- Ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адона-шудаи ҷазо – моддаи 77 КЧ ҚТ;

- Мавқуф гузоштани адои чазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд – моддаи 78 КҶ ҚТ;
- Бо сабаби беморӣ аз чазо озод кардан – моддаи 79 КҶ ҚТ;
- Озод кардан аз чазо дар натиҷаи ҳолатҳои фавқулодда – моддаи 80 КҶ ҚТ;
- Озод кардан аз адои чазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ – моддаи 81 КҶ ҚТ;
- Авф – моддаи 82 КҶ ҚТ;
- Бахшиши чазо – моддаи 83 КҶ ҚТ.

Асосҳои махсуси озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва чазо, ки ба ноболиғон татбиқ мегарданд, инҳо:

- Ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб накардани ноболиғ бинобар сабаби ақиб мондан дар инкишофи рӯҳӣ, ки бо парешонхолии рӯҳӣ алоқаманд намебошад, наметавонист ба таври пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк намояд ё онҳоро идора намояд – қисми 4 моддаи 23 КҶ ҚТ;
- Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо истифодаи чораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти тарбиявидошта – моддаи 89 КҶ ҚТ;
- Аз чазо озод кардани ноболиғон – моддаи 90 КҶ ҚТ;
- Шартан пеш аз муҳлат аз адои чазо озод намудани ноболиғон – моддаи 91 КҶ ҚТ;
- Ба чазои нисбатан сабуктар иваз намудани чазо – моддаи 92 КҶ ҚТ;
- Муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва иҷрои ҳукм – моддаи 93 КҶ ҚТ.

Озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо истифодаи чораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти тарбиявидошта. Мутобиқи қисми 1 моддаи 89 КҶ ҚТ агар ҳисоб карда шавад, ки ислоҳи ноболиғи бори аввал ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна содирнамуда бо роҳи татбиқи чораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти тарбиявидошта имконпазир аст, ӯро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардан мумкин аст.

Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тарбиявӣ, чораи махсуси маҷбуркунии давлатӣ буда, танҳо нисбати ноболиғон ба-

рои аз тарафи онҳо содир кардани ҷиноят татбиқ карда мешавад.

Ба сифати асоси татбиқи ин намуди озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, чунин ҳолатҳо баромад мекунад:

1. нисбати шахсони то ҳаждаҳсола ва дар ҳолатҳои истисноӣ то бистсола татбиқ мешавад;

2. аз тарафи ноболиғ содир намудани ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна;

3. агар муайянкарда шавад, ки ислоҳи ноболиғ бо роҳи татбиқи чораҳои маҷбуриҳои дорои хусусияти тарбиявидошта, ки дар қисми 2 моддаи 89 КҶ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, имконпазир бошад.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 432 КМҶ ҚТ, агар дар ҷараёни тафтиши пешакӣ аз рӯи парванда оид ба ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна муқаррар гардад, ки ноболиғ ин ҷиноятро бори аввал содир намудааст ва ислоҳи ӯ метавонад ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан имкон дошта бошад, прокурор, ҳамчунин муфаттиш бо ризои прокурор ҳуқуқ доранд, ки парвандаро дар ҳаққи ноболиғ бо татбиқи чораҳои маҷбуриҳои дорои хусусияти тарбиявии дар қисми 2 моддаи 89 КҶ ҚТ пешбинишуда қатъ намоянд. Ин гуна қарор танҳо дар ҳолате қабул шуда метавонад, ки ба он айбдоршавандаи ноболиғ ва намояндаи қонунии ӯ розӣ бошанд. Нусхаи қарор дар бораи қатъи парванда нисбат ба ноболиғ бо татбиқи чораҳои зикршуда ба комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак фиристода мешавад. Агар ҳангоми баррасии парванда оид ба ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна эътироф гардад, ки ноболиғи ҷинояти мазкурро содиркарда метавонад ба татбиқи чораҳои ҷазои ҷиноятӣ ислоҳ шавад, суд ҳуқуқ дорад парвандаро қатъ намуда, нисбат ба ноболиғ чораҳои маҷбуриҳои дорои хусусияти тарбиявии дар қисми 2 моддаи 89 КҶ ҚТ пешбинишударо татбиқ намояд. Нусхаи қарор ба комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак ва прокурор фиристода мешавад.

Ҳамин тавр, дар қисми 2 моддаи 89 КҶ ҚТ чораҳои маҷбуриҳои дорои хусусияти тарбиявидошта, ки ба ноболиғон таъин кардан мумкинанд, пешбинӣ гардидаанд:

а) огоҳ кардан;

б) ба назорати падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда ё мақоми давлатӣ оид ба кор бо ноболиғон супурдан;

в) ба зимма гузоштани ухдадории барқарор кардани зарари расонидашуда;

г) маҳдуд кардани фароғат ва муқаррар намудани талаботи махсус ба рафтор.

Огоҳ кардан. Огоҳ кардан дар фаҳмонидани моҳияти ба ҷамъият хавфнокии кирдори содирнамудааш ифода мегардад. Инчунин, ноболиғ огоҳ карда мешавад, ки дар сурати такроран содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад ва нисбати ӯ чораҳои саҳттари ҳуқуқи ҷиноятӣ дида мешавад.

Ба назорати падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда ё мақоми давлатӣ оид ба кор бо ноболиғон супурдан. Чунин чораи маҷбурии хусусияти тарбиявидошта дар назорати падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда ё мақоми давлатӣ оид ба кор бо ноболиғон аз болои рафтори ноболиғон, ифода мегардад. Инчунин, ин чора ҳамон вақт дида мешавад, ки агар падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда ё мақоми давлатӣ оид ба кор бо ноболиғон аз уҳдаи тарбияи ноболиғ баромада тавонанд ва аз болои рафтори ӯ назорат бурда тавонанд.

Ба зимма гузоштани ухдадории барқарор кардани зарари расонидашуда. Чораи мазкур бо дарназардошти вазъи молиявии ноболиғ ва қобилияти қорӣ ноболиғ таъин карда мешавад. Барқарор намудани зарари расонидашуда бо роҳи ҷуброни зарари расонидашуда ё бо роҳи дар амал истифода бурдани қобилияти қориаш, имконпазир аст.

Маҳдуд кардани фароғат ва муқаррар намудани талаботи махсус ба рафтор. Ин чора дар манъи рафтан ба ҷойи мушаххас, истифодаи шаклҳои мушаххаси фароғат ва ба инҳо монанд, ки дар умум ба ислоҳ гардидани ноболиғ мусоидат кунанд, ифода мегардад.

Мутобиқи нишондоди қисми 3 моддаи 89 КҶ ҚТ ба ноболиғ мумкин аст ҳамзамон якчанд чораи маҷбурунии дорои хусусияти тарбиявидошта таъин карда шавад. Агар нисбати ноболиғ якчанд ин чораҳо татбиқ карда шаванд, ба ҳарчӣ зудтар ислоҳ гардидани ноболиғ мусоидат карданашон мумкин аст,

зеро ин чораҳо дар якҷоягӣ тарбияи комплекси ноболиғро таъмин карда метавонанд.

Давомнокии муҳлати татбиқи чораҳои маҷбурии таъсиррасонии тарбиявӣ дар намуди ба назорати падару модар ё шахсонӣ онҳоро ивазкунанда ё мақоми давлатӣ оид ба кор бо ноболиғон супурдан, инчунин маҳдуд кардани фароғат ва муқаррар намудани талаботи махсус ба рафторро мақоми таъиннамудаи ин чораҳо муқаррар менамояд.

Дар ҳолати мунтазам аз чораи маҷбурунии дорои хусусияти тарбиявидошта саркашӣ намудани ноболиғ, он бо дархости мақоми давлатӣ оид ба кор бо ноболиғон бекор карда шуда, мавод барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ноболиғ мувофиқи қонун ба мақоми дахлдор фиристода мешавад.

Дар ҳолати аз тарафи ноболиғ мунтазам иҷро нагардидани талаботе, ки бо чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тарбиявии нисбат ба ӯ таъингардида пешбинӣ шудаанд, прокурор бо пешниҳоди комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак қарорро дар бораи қатъи парванда бекор мекунад ва он баъди ба охир расидани тафтиш мувофиқи қоидаҳои умумӣ бо фикри айбдоркунӣ ба суд фиристода мешавад. Чунин қарор метавонад то гузашти як сол аз рӯзи қабули қарор дар бораи қатъи парванда бароварда шавад.

Аз ҷазо озод кардани ноболиғон. Мутобиқи муқаррароти моддаи 90 КҶ ҚТ ноболиғе, ки барои содир намудани ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна маҳкум шудааст, мумкин аст аз ҷониби суд бо татбиқи чораҳои маҷбурунии дорои хусусияти тарбиявидошта, ки дар қисми дуюми моддаи 89 ҳамин Кодекс пешбинӣ шудааст, аз ҷазо озод карда шавад.

Ноболиғе, ки барои содир намудани ҷинояти дараҷаи миёна маҳкум шудааст, мумкин аст аз ҷониби суд аз ҷазо озод карда шавад, агар эътироф карда шавад, ки мақсадҳои ҷазо мумкин аст танҳо бо роҳи ҷойгир кардани ӯ дар муассисаҳои махсуси тарбиявӣ ё таъбаоти-тарбиявӣ барои ноболиғон ба даст оварда мешавад. Дар ин маврид муҳлати дар муассисаи нишондодашуда нигоҳ доштан аз муҳлати ҳадди болоии ҷазо, ки КҶ ҚТ барои ҷинояти содиркардаи ноболиғ пешбинӣ намудааст, зиёд буда наметавонад.

Нигоҳ доштани ноболиғ дар муассисаҳои махсуси тарбиявӣ ё таъбаоти-тарбиявӣ барои ноболиғон мумкин аст то ба

охир расидани муҳлати чора қатъ карда шавад, агар тибқи хулосаи мақоми махсуси давлатӣ, ки ислоҳшавиро таъмин менамояд, ноболиғ барои ислоҳшавии худ ба татбиқи минбаъдаи чораи мазкур дигар эҳтиёҷ надошта бошад. Дароз кардани муҳлати нигоҳ доштан дар муассисаи махсуси тарбиявӣ ё табобатӣ-тарбиявӣ барои ноболиғон баъди ба охир расидани муҳлати сораи зикргардида танҳо дар мавриди зарурати ба охир расидани тайёрии таҳсилоти умумӣ ё касбӣ роҳ дода мешавад.

Шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудани ноболиғон. Дар моддаи 91 КҶ ҚТ қоидаҳои шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудани ноболиғон муқаррар гардидаанд. Шахсоне, ки дар синну соли ноболиғӣ ҷиноят содир намуда, ба қорҳои ислоҳӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, пас аз воқеан адо намудани муҳлати зерин метавонанд шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод карда шаванд:

а) на камтар аз сеяки муҳлати ҷазое, ки барои ҷинояти наҷандон вазнин ё дараҷаи миёна таъин шудааст;

б) на камтар аз нисфи ҷазое, ки барои ҷинояти вазнин таъин шудааст;

в) на камтар аз се ду ҳиссаи ҷазое, ки барои ҷинояти маҳсусан вазнин таъин шудааст.

Қоидаҳои умумии шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан, ки дар моддаи 76 КҶ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, бо дарназардошти талаботи фасли V, боби 14 ҳамин Кодекс ба ноболиғон низ таъаллуқ доранд.

Ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз намудани ҷазо. Мутобиқи муқаррароти моддаи 92 КҶ ҚТ ба шахсе, ки барои ҷинояти дар синни то ҳаҷдаҳсолагӣ содирнамудааш бо маҳрум сохтан аз озодӣ ё бо қорҳои ислоҳӣ маҳкум шудааст, қисми адонакардаи ҷазо мумкин аст бо ҷазои нисбатан сабуктар иваз карда шавад. Он дар сурате нисбати шахси маҳкумшуда татбиқ шуданаш мумкин аст, ки агар $\bar{y}$ бо рафтори намунавӣ ва муносибати софдилона ба меҳнат ё таълим роҳи ислоҳшавиро пеша карда бошад.

Ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз кардани қисми муҳлати адонашудаи ҷазо дар ҳолати воқеан адо намудани муҳлати зерин имконпазир аст, ба истиснои муқаррароти пешбиниамудаи қисми 8 моддаи 49 КҶ ҚТ:

а) на камтар аз чоряки муҳлати ҷазое, ки барои ҷинояти на-
чандон вазнин ё дараҷаи миёна таъин шудааст;

б) на камтар аз сеяки муҳлати ҷазое, ки барои ҷинояти
вазнин таъин шудааст;

в) на камтар аз нисфи муҳлати ҷазое, ки барои ҷинояти
маҳсусан вазнин таъин шудааст, инчунин барои ҷинояти қасдо-
на, агар шахс қаблан барои қасдан содир намудани ҷиноят ба
маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шуда бошад.

Ҳангоми бо қорҳои ислоҳӣ иваз кардани қисми
адонашудаи маҳрум сохтан аз озодӣ, онҳо дар доираи
муҳлатҳои барои ин намуди ҷазо муқарраргардида таъин шуда,
набояд аз муҳлати адонашудаи маҳрум сохтан аз озодӣ зиёдтар
бошанд.

Нисбати шахсоне, ки ҷазояшон ба ҷазои нисбатан сабуктар
иваз карда шудааст, шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод
кардан мувофиқи қоидаҳои пешбининамудаи моддаи 91 КҶ ҚТ
тадбиқ карда мешавад.

Агар шахсе, ки ҷазояш ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз
карда шудааст, дар давоми қисми адонашудаи ҷазо қасдан ҷи-
нояти нав содир кунад, суд мувофиқи қоидаҳои дар моддаҳои
68 (таъини ҷазо аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо) ва 88 (таъин намудани
ҷазо ба ноболиғон) КҶ ҚТ пешбинигардида ба ӯ ҷазо таъин ме-
наояд.

Дар мавриди аз тарафи маҳкумшуда пурра талофӣ
намудани зарари моддӣ, тартиби пешбининамудаи қисми 8
моддаи 49 КҶ ҚТ татбиқ карда мешавад.

Муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан. Мутобиқи му-
қаррароти моддаи 93 КҶ ҚТ муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ
кашидан ва иҷрои ҳукми айбдоркунии дар моддаҳои 75 ва 81
ҳамин Кодекс пешбинигардида ҳангоми аз ҷавобгарии ҷиноятӣ
ё аз адои муҳлати ҷазо озод намудани ноболиғон нисфи он
ихтисор карда мешавад.

Моддаи 93 Кодекси зикргардида ҳам ба масъалаи озод
кардани ноболиғ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани
муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва ҳам озод кардани
ноболиғ аз адои ҷазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳук-
ми айбдоркунӣ таъаллуқ дорад.

Дар моддаи 75 КЧ ҚТ қоидаҳои озод қардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан ва дар моддаи 81 ҳамин Кодекс қоидаҳои озод қардан аз адои ҷазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ ифода гардидаанд.

Озод қардани ноболиғ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан.

Ҳамин тавр, агар аз рӯзи содир шудани ҷиноят муҳлати зерин гузашта бошад, ноболиғ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод қарда мешавад:

а) як сол пас аз содир намудани ҷинояти начандон вазнин;
б) се сол пас аз содир намудани ҷинояти дараҷаи миёна;
в) панҷ сол пас аз содир намудани ҷинояти вазнин;
г) ҳафт солу шаш моҳ пас аз содир намудани ҷинояти махсусан вазнин ба истиснои содир намудани ҷинояте, ки барои он ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан пешбинӣ шудааст ва дар сурати содир намудани чунин ҷиноятҳо, масъалаи истифодаи муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидани ноболиғро суд ҳал менамояд.

Муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан аз рӯзи содир шудани ҷиноят то рӯзи эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукм ҳисоб қарда мешавад.

Агар ноболиғ аз тафтишот ё суд сарқашӣ намояд, ҷараёни муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан боздошта мешавад. Дар ин ҳолат муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан аз рӯзи дастгир қардани ноболиғ ё омада, ба гуноҳи худ иқрор шудани ӯ барқарор қарда мешавад. Зимнан, агар аз вақти содир намудани ҷиноят даҳ сол гузашта, муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан бо содир намудани ҷинояти нав қатъ нагардида бошад, ин шахсро ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан мумкин нест.

Агар то гузаштани муҳлати зикргардида ноболиғ қасдан ҷинояти нави дараҷаи миёна, вазнин ё махсусан вазнин содир намояд, муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан аз рӯзи содир намудани ҷиноятҳои мазкур аз нав шуруъ гардида, муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидан барои ҳар ҷиноят алоҳида ҳисоб қарда мешавад.

Нисбати ноболиғоне, ки ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият ҷиноят содир намудаанд, муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан истифода карда намешавад.

Озод кардани ноболиғ аз адои ҷазо бо сабаби гузаштани муҳлати иҷрои ҳукми айбдоркунӣ.

Агар ҳукми айбдоркунӣ аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо карданаш дар муҳлати зерин ба иҷро расонида нашуда бошад, ноболиғи барои ҷиноят маҳкумшуда аз адои ҷазо озод карда мешавад:

а) як сол дар ҳолати маҳкум кардан барои ҷинояти начандон вазнин;

б) се сол дар ҳолати маҳкум кардан барои ҷинояти дараҷаи миёна;

в) панҷ сол дар ҳолати маҳкум кардан барои ҷинояти вазнин;

г) ҳафт солу шаш моҳ дар ҳолати маҳкум кардан барои ҷинояти махсусан вазнин.

Агар ноболиғи маҳкумшуда аз адои ҷазо саркашӣ кунад, муҳлати иҷрои ҳукм боздошта мешавад. Дар ин ҳолат муҳлати иҷрои ҳукм аз рӯзи дастгир кардани ноболиғ ё омада ба гуноҳи худ иқроӣ шудани ӯ барқарор мешавад. Дар айни замон, агар аз вақти баровардани ҳукм даҳ сол гузашта, муҳлати иҷрои ҳукм қатъ нашуда бошад, ҳукми айбдоркунӣ ба иҷро расонида намешавад.

Агар то гузаштани муҳлати зикргардида ноболиғ қасдан ҷинояти нави дараҷаи миёна, вазнин ё махсусан вазнин содир кунад, муҳлати иҷрои ҳукм қатъ мегардад. Дар ин ҳолат ҳисоби муҳлати иҷрои ҳукм аз сари нав аз рӯзи содир намудани ҷинояти нав шуруъ мешавад.

Нисбати шахсоне, ки ба муқобили сулҳ ва амнияти башарият ҷиноят содир кардаанд, муҳлати иҷрои ҳукм татбиқ карда намешавад.

Муҳлати барҳам додани доғи судӣ. Муқаррарот оид ба доғи судӣ дар моддаи 84 КҶ ҚТ дода шудааст. Дар қисми 3-уми ин модда қоидаҳои умумии барҳам хӯрдани доғи судӣ пешбинӣ гардидаанд. Дар моддаи 94 Кодекси зикргардида қоидаҳои махсуси барҳам додани доғи судӣ нисбати ноболиғон муқаррар гардидаанд.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 94 Кодекси ҷиноятии ҚТ барои шахсоне, ки то синни ҳаҷдаҳсолагии ҷиноят содир кардаанд, муҳлати дар қисми сеюми моддаи 84 (доғи судӣ) ҳамин Кодекс пешбинигардидаи барҳам додани доғи судӣ ихтисор гардида, мутобиқан баробар аст ба:

а) як сол пас аз адо намудани муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ барои ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна;

б) се сол пас аз адо намудани муҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ барои ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин.

Ҳамчунин, мутобиқи муқаррароти банди “а” қисми 4 моддаи 21 КҶ ҚТ, ҳангоми эътирофи ретсидиви ҷиноят, доғи судӣ барои ҷинояте, ки шахс то синни ҳаҷдаҳсолагии содир намудааст, ба назар гирифта намешавад.

Доғи судӣ доштани шахс дар синни ноқобилигӣ, ретсидивро, ҳатто дар ҳолати аз тарафи ноқобилг боз ҷинояти нави қасдона содир карданиш, ташкил намедихад, новобаста аз он, ки ӯ ҷинояти навро то барҳамхӯрии доғи судӣ аз рӯи ҳукми аввала содир кардааст ва новобаста аз категорияи ҷинояти нави содир кардашуда.

БОБИ 21. ЧОРАҲОИ МАЧБУРИИ ДОРОИ ХУСУСИЯТИ ТИББӢ

- §1. Мафҳум, мақсади татбиқ ва асосҳо барои татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ**
- §2. Намуд, таъин ва татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ**

§1. МАФҲУМ, МАҚСАДИ ТАТБИҚ ВА АСОСҲО БАРОИ ТАТБИҚИ ЧОРАҲОИ МАЧБУРИИ ДОРОИ ХУСУСИЯТИ ТИББӢ

Чи тавре, ки дар мавзӯи субъекти ҷиноят муайян карда шудааст, шахсе, ки ҳангоми содир намудани қирдори барои ҷамъият хавфнок дар ҳолати номуқаллафӣ буд, яъне хусусияти воқеӣ ва хавфнокии ҷамъиятии ҳаракат ё беҳаракатии худро дарк ё онро идора карда наметавонист, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад. Ба шахсе, ки дар ҳолати номуқаллафӣ қирдори барои ҷамъият хавфноки дар қонунгузори ҷиноятӣ пешбинишударо содир намудааст, чораҳои маҷбурии дорои хусусияти *тиббӣ* дар ҚҶ ҚТ пешбинигардидаро таъин кардан мумкин аст. Ҳамчунин, дар баробари шахсони номуқаллаф, шахсоне, ки ҷиноятро дар ҳолати муқаллафии маҳдуд содир намудаанд, муҳтоҷи таъбабат аз майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания ё бемории сил мебошанд, нисбати онҳо низ чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ таъин гардиданашон мумкин аст.

Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ ҷазои ҷиноятӣ ба ҳисоб наарафта, ҳамчун чораҳои тиббӣ, яъне таъбабатианд, аммо онҳо ба шахсони қирдорҳои ба ҷамъият хавфнок содир-карда таъин гардида, хусусияти маҷбурии доранд, бинобар ин ба ҷазо наздик буда, ҳамчун чораи ҳуқуқии ҷиноятӣ хусусияти тиббидошта эътироф мешаванд.

Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ дар фанни ҳуқуқи ҷиноятӣ институти мустақилро ташкил медиҳанд, бинобар

ин доир ба онҳо дар КЧ ҚТ фасли алоҳида бо номи «Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ» муқаррар гардидааст. Фасли мазкур боби 15 моддаҳои 96 то 103-ро дарбар мегирад.

Кодекси ҷиноятӣ амалкунандаи ҚТ доир ба чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ меъёрҳоеро муқаррар намудааст, ки дар Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон солҳои 1935 ва 1961 ҷой надоштанд. Аз ҷумла, мақсади татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ (моддаи 96), назорати маҷбурии амбулаторӣ ва табобат дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ (психиатр) (моддаи 98), инчунин табобати маҷбурии якҷоя бо татбиқи ҷазо (моддаи 103).

Дар КЧ ҚТ мафҳуми чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ дода нашудааст. Дар моддаҳои боби 15 ин Кодекс муқаррарот оид ба мақсад ва асосҳо татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ (моддаҳои 96, 97), намуди чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ (моддаи 98), таъин, дароз кардани муҳлат, тағйир додан ва қатъ намудани татбиқи ин чораҳо (моддаҳои 99, 100), татбиқи ин чораҳо нисбати шахсони ғирифтори майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания ё бемории сил (моддаи 101), ба ҳисоб гарифтани вақти татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ (моддаи 102) ва табобати маҷбурии якҷоя бо татбиқи ҷазо (моддаи 103), оварда шудаанд.

Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ – ин чораҳои маҷбурии бо қонунгузории ҷиноятӣ муқаррарнамудаи давлатӣ буда, аз тарафи суд ба шахсоне, ки кирдорҳои дар Қисми махсуси КЧ ҚТ пединишударо дар ҳолати номукаллафӣ содир намудаанд, пас аз содир намудани онҳо мубталои бемориҳои рӯҳие гардидаанд, ки таъин ё иҷрои ҷазоро имконнопазир месозанд, дар ҳолати ҷой доштани мукаллафии маҳдуд содир намудаанд, онҳоро содир намуда, муҳтоҷи табобат аз майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания ё бемории сил мебошанд, эътироф мешаванд.

Дар моддаи 97 КЧ ҚТ асосҳо барои татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ муқаррар гардидаанд, ки тибқи қисми 1-уми он, чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро суд метавонад ба шахсони зерин таъин намояд, ки кирдорҳои дар ҳамин Кодекс пешбинигардидаро дар ҳолатҳои зерин содир намудаанд:

а) дар ҳолати номукаллафӣ;

б) пас аз содир намудани ҷиноят мубталои бемориҳои рӯҳие гардидаанд, ки таъин ё иҷрои ҷазоро имконнопазир месозанд;

в) дар ҳолати ҷой доштани мукаллафии маҳдуд;

г) ҷиноят содир намуда, мӯҳтоҷи табобат аз майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания ё бемории сил, мебошанд.

Банди “а” қисми 1 моддаи 97 КҶ ҚТ пешбинӣ менамояд, ки агар шахс дар ҳолати номукаллафӣ кирдорҳои дар Қисми маҳсуси ҳамин Кодекс пешбинигардидаро дар ҳолати номукаллафӣ содир намояд, нисбати ӯ ҷораҳои маҷбурии хусусияти тиббидошта таъин гардиданаш мумкин аст. Ин шахсон бинобар бемории парешонии муваққатии рӯҳӣ, заъфи ақл ва ё ҳолати дигари бемории рӯҳӣ хусусияти воқеӣ ва хавфнокии ҷамъиятии ҳаракат ё беҳаракатии худро дарк ё онро идора карда наметавонанд.

Дар банди “б” қисми 1 моддаи 97 КҶ ҚТ пешбинӣ гардидааст, ки агар шахс пас аз содир намудани ҷиноят мубталои бемориҳои рӯҳие гардида бошад, ки таъин ё иҷрои ҷазоро имконнопазир месозанд, нисбати ӯ ҷораҳои маҷбурии хусусияти тиббидошта таъин гардиданаш мумкин аст. Ин шахсон то содир намудани ҷиноят ва ҳангоми содир намудани ҷиноят рӯҳан солим буданд ва пас аз содир намудани ҷиноят, дар рафти тафтишоти пешакӣ, муҳофизати судии ҷиноятӣ, баъд аз эълон намудани ҳукми айбдоркунанда ё ҳангоми иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мубталои бемории рӯҳие мегардад, ки таъин ё иҷрои ҷазои ҷиноятиро имконнопазир месозад.

Банди “в” қисми 1 моддаи 97 КҶ ҚТ ҳолати ҷой доштани мукаллафии маҳдудро ҳамчун асоси таъин намудани ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ нисбати шахсоне, ки кирдорҳои дар Қисми маҳсуси КҶ ҚТ пешбинишударо содир намуданд. Чунин шахсон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд ва нисбати онҳо ҷазои ҷиноятӣ низ таъин карда мешавад, зеро онҳо аз рӯи ҳолати рӯҳии худ мукаллаф эътироф мешаванд ва ба таври пурра ҳам набошад, хусусияти воқеӣ ва хавфнокии ҷамъиятии ҳаракат ё беҳаракатии худро дарк ё онро идора карда наметавонанд.

Дар банди “г” қисми 1 моддаи 97 КЧ ҚТ қонунгузор шахсонро дар назар дорад, ки пас аз содир намудани кирдорҳои дар Қисми махсуси Кодекси зикргардидаро содир намудан муҳтоҷи таъбаат аз майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикоманія ё бемории сил мебошанд. Ин шахсон бе шакку шубҳа лоиқи ҷавобгарӣ ва ҷазои ҷиноятӣ мебошанд.

Нисбати шахсони дар қисми 1 моддаи 97 КЧ ҚТ номбаршудае, ки ҷинояти начандон вазнин содир намудаанд, инчунин шахсоне, ки аз рӯи ҳолати рӯҳияшон хавфе надоранд, суд метавонад маводҳои заруриро ба мақомоти тандурустӣ барои ҳалли масъалаи таъбаати ин шахсон ё фиристонидани онҳо ба муассисаҳои бемориҳои рӯҳа асаб мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ ирсол намояд.

Мақсад аз татбиқи ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ – ин муолиҷаи шахсоне, ки кирдорҳои дар Қисми махсуси КЧ ҚТ пебинишударо дар ҳолати номукаллафӣ содир намудаанд, пас аз содир намудани онҳо мубталои бемориҳои рӯҳие гардидаанд, ки таъин ё иҷрои ҷазоро имконнопазир месозанд, дар ҳолати ҷой доштани мукаллафии маҳдуд содир намудаанд, онҳоро содир намуда, муҳтоҷи таъбаат аз майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикоманія ё бемории сил мебошанд ё беҳбудии ҳолати рӯҳии онҳо, инчунин пешгирии кирдорҳои нави ҷиноятӣ, ки метавонад аз ҷониби онҳо содир шавад, иборат мебошад.

Аз ин ва муқаррароти қисми 1 моддаи 96 КЧ ҚТ бар меояд, ки се мақсад аз татбиқи ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ, ҷой доштааст:

1. Муолиҷаи шахсоне, ки:
  - номукаллаф мебошанд;
  - пас аз содир намудани ҷиноят мубталои бемориҳои рӯҳие гардидаанд, ки таъин ё иҷрои ҷазоро имконнопазир месозанд;
  - дорои бемории мукаллафии маҳдуд мебошанд;
  - муҳтоҷи таъбаат аз майзадагӣ мебошанд;
  - муҳтоҷи таъбаат аз нашъамандӣ мебошанд;
  - муҳтоҷи таъбаат аз токсикоманія мебошанд;
  - муҳтоҷи таъбаат аз бемории сил мебошанд;
2. Беҳбудии ҳолати рӯҳии онҳо;

3. Пешгирии кирдорҳои нави ҷиноятӣ, ки метавонад аз ҷониби онҳо содир шаванд.

Ҳангоми таъин ва татбиқи ҷораҳои маҷбурии хусусияти тиббӣ ду самти фаъолият муқаррар карда мешаванд: тиббӣ ва ҳифзи ҳуқуқ. Вобата ба ин, мақсадҳои ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ низ аз ду ҷиҳат муайян карда мешаванд: тиббӣ ва ҳуқуқӣ.

Ҷиҳати тиббии мақсадҳои ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ хусусияти алтернативӣ доранд ва он дар:

1) “муолиҷаи” шахсоне, ки дар ҳолати номукаллафӣ ҷиноят содир намудаанд, пас аз содир намудани ҷиноят мубталои бемориҳои рӯҳие гардидаанд, ки таъин ё иҷроӣ ҷазоро имконнопазир месозанд, дар ҳолати ҷой доштани мукаллафии маҳдуд ҷиноят содир намудаанд, ҷиноятро содир намуда, муҳтоҷи табобат аз майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания ё бемории сил мебошанд, ифода мегардад;

2) “беҳбудии ҳолати рӯҳии” шахсоне, ки дар ҳолати номукаллафӣ ҷиноят содир намудаанд, пас аз содир намудани ҷиноят мубталои бемориҳои рӯҳие гардидаанд, ки таъин ё иҷроӣ ҷазоро имконнопазир месозанд, дар ҳолати ҷой доштани мукаллафии маҳдуд ҷиноят содир намудаанд, ифода мегардад.

Ҷиҳати ҳуқуқии мақсадҳои ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ дар пешгирии кирдорҳои нави ҷиноятӣ, ки метавонад аз ҷониби номукаллафон, шахсони мубталои бемориҳои рӯҳӣ, дар ҳолати ҷой доштани мукаллафии маҳдуд содир шаванд, ифода мегардад. Бинобар ин, ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ танҳо дар ҳолате таъин карда мешаванд, ки бемории рӯҳӣ барои ҳуди шахс ё шахсони дигар хавф дошта бошад ва ё хавфи аз тарафи ӯ расонида шудани зарари ҷиддии дигар мавҷуд бошад.

§2. НАМУД, ТАЪИН ВА ТАТБИҚИ ЧОРАҲОИ МАҶБУРИИ ДОРОИ ХУСУСИЯТИ ТИББӢ

Нисбат ба шахсони гирифтори бемориҳои рӯҳии музмин (кухнашуда), муваққатан ҳалал ёфтани ҳолати рӯҳӣ, камақл ва дигар ҳолатҳои беморӣ, ки амалҳои тибқи қонунгузориҳои ҷиноятии барои ҷамъият хавфнок содир кардаанд, номукаллаф эътироф шудаанд, истифодаи ҳам чораҳои маҷбурии тиббии таъин кардаи суд ва ҳам дигар чораҳои тиббии амаликунандаи мақомотҳои тандурустӣ мувофиқи тартиботи умумӣ ва қонунгузориҳои ҷорӣ дар бораи нигоҳдориҳои тандурустӣ ба амал бароварда мешавад.

Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ бо таъиноти судҳо ва ба инобат гирифтани тавсияи комиссияи экспертизаи судӣ - равонӣ таъин карда мешаванд. Ин чораҳо боз ҳам бо таъиноти суд ва тавсияи комиссияи тиббии беморхонаи бемориҳои равонӣ, ки таъиноти маҷбуриро таъин мекунад, иваз ва қатъ карда мешаванд. Хулосаи комиссия бояд асосҳоеро ба назар гирад, тавсияҳои додасиҳо барои пешгирии ҳаракатҳои нави хавфнок аз тарафи беморони равонӣ, инчунин гузаронидани чораҳои барқароркунӣ нисбати бемор басанда бошад.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 98 ҚҚ ҚТ, суд метавонад чор намуди чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро нисбати шахсоне, ки кирдорҳои дар Қисми махсуси Кодекси зикргардидаро содир намудаанд ва муҳтоҷи муолиҷаи маҷбури мекунанд, таъин намояд. Тибқи муқаррароти моддаи зикргардида, ба сифати намудҳои чораҳои маҷбуриҳои дорои хусусияти тиббӣ инҳо баромад карда метавонанд:

- 1) назорати маҷбурии амбулаторӣ ва таъиноти дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ (психиатр) (банди “а”);
- 2) таъиноти маҷбури дар шифохонаи умумии бемориҳои рӯҳӣ (банди “б”);

3) таботати маҷбури дар шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ (банди “в”);

4) таботати маҷбури дар шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ тахти назорати пуршиддат (банди “г”).

Назорати маҷбурии амбулаторӣ ва таботат дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ (психиатр). КҶ ҚТ соли 1998 намуди нави чораи маҷбурии хусусияти тиббидоштаро пешбинӣ менамояд, ки он бе ҷойгир намудан дар ягон намуди шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ амалӣ карда мешавад, - назорати маҷбурии амбулаторӣ ва таботат дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ (психиатр).

КҶ ҚТ ду намуди назорати маҷбурии амбулаторӣ ва таботат дар назди духтури бемориҳои рӯҳиро муқаррар намудааст:

1. Назорати маҷбурии амбулаторӣ ва таботат дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ, бе иҷрои ҷазо нисбати шахсони номуқаллаф (қисми 1 моддаи 99);

2. Назорати маҷбурии амбулаторӣ ва таботат дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ дар баробари иҷрои ҷазо нисбати шахсоне, ки дар ҳолати муқаллафӣ содир намудани кирдорҳои пешбиниамудаи Кодекси зикргардида маҳкум шудаанд, вале ба таботати майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания, ё бемории сил ва ё бемориҳои рӯҳии муқаллафиро истисноакунанда эҳтиёҷ доранд (қисми 2 моддаи 98).

Назорати маҷбурии амбулаторӣ ва таботат дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ мумкин аст дар ҳолати ҷой доштани асосҳои пешбиниамудаи моддаи 97 КҶ ҚТ таъин карда шавад, агар шахс тибқи ҳолати рӯҳии худ барои ҷойгиркунӣ дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ эҳтиёҷ надошта бошад.

Мутобиқи муқаррароти қисми 2 моддаи 98 КҶ ҚТ ба шахсоне, ки барои дар ҳолати муқаллафӣ содир намудани кирдорҳои пешбиниамудаи ҳамин Кодекс маҳкум шудаанд, вале ба таботати майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания, ё бемории

сил ва ё бемориҳои рӯҳии мукаллафиро истисноакунанда эҳтиёҷ доранд, суд дар баробари ҷазо ҷораи маҷбурии дорои хусусияти тиббиро дар шакли назорати маҷбурии амбулаторӣ ва табобатро дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ ё сил таъин карда метавонад.

Қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҷораи маҷбурии дорои хусусияти тиббиро дар шакли назорати маҷбурии амбулаторӣ ва табобатро дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ чунин намуд бемориҳои рӯҳиеро дар назар дорад, ки бе ҷойгир намудан онҳо дар шифонаҳои беморҳои рӯҳӣ, имконпазир мебошанд. Аммо, қонунгузор критерияҳои ин ҳолати рӯҳиро муқаррар накардааст. Мутобиқи нишондоди моддаи 175 ҚТ ҚТ, ки тахти № 1413 аз 30 майи соли 2017 қабул гардидааст, номгӯи бемориҳои рӯҳиро, ки монеаи амалӣ кардани намудҳои алоҳидаи фаъолияти касбӣ ва фаъолияти бо хатари зиёд алоқаманд мебошанд, Ҳукумати ҚТ муқаррар мекунад. Номгӯи зикргардида бо дарназардошти таҷрибаи ҳосилшуда ва дастовардҳои илмӣ давра ба давра (на камтар аз як маротиба дар 5 сол) аз нав баррасӣ мегардад.

Равоншиносони судӣ эътироф менамоянд, ки назорати маҷбурии амбулаторӣ ва табобат дар назди духтури бемориҳои рӯҳӣ нисбати шахсоне таъин карда мешаванд, ки онҳо аз рӯи ҳолати рӯҳии худ талаботҳои ҳаррӯзаии худро қонеъ гардонидани метавонанд ва талаботҳои назорати амбулаторӣ ва духтури бемориҳои рӯҳиро риоя ва иҷро карда метавонанд²⁴¹.

ҚТ ҚТ мафҳуми бемории рӯҳӣ, майзадагӣ, нашъамандӣ, токсикомания ва силро муқаррар менамояд:

- **бемории рӯҳӣ** вайрон шудани фаъолияти муътадили рӯҳии инсон эътироф мешавад, ки дар пастшавии қобилияти ақлӣ ва тағйирёбии возеҳи тафаккур ифода меёбад;

- **майзадагӣ** бемории наркологӣ эътироф мешавад, ки хусусияти истеъмоли давомдори машруботи спиртӣ дошта, бо зу-

---

²⁴¹ Назаренко Г.В. Принудительные меры медицинского характера: Учебное пособие. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – С. 75.

хуроти вобастагии рӯҳӣ ва биологӣ аз машруботи спиртӣ, тағй-ирёбии таъсири он, пайдоиш ва инкишофи таназзули рӯҳӣ ва соматикии машруботи спиртӣ сураат мегирад;

- **токсикомания (заҳрмандӣ)** беморие эътироф мешавад, ки аз заҳролудшавии музмини организм дар натиҷаи суиистеъмоли маводи доруворӣ ва моддаҳои дигари ба воситаҳои нашъадор мансубнабуда ба вучуд омада, хусусияти вобастагии рӯҳӣ ва ҷисмонӣ аз онҳо дорад;

- **нашъамандӣ** беморие эътироф мешавад, ки аз заҳролудшавии музмини организм дар натиҷаи суиистеъмоли воситаҳои нашъадор, ки дар конвенсияҳои байналмилалӣ дахлдор ва Рӯйхати милли гурӯҳбандӣ шудаанд, ба вучуд омада, хусусияти вобастагии рӯҳӣ ва ҷисмонӣ аз онҳо дорад.

- **бемории сил** бемории сироятие эътироф мешавад, ки барангезандааш гурӯҳи микробактерияҳои сил буда, асосан бо катраҳои оби дахон ва нафас паҳн мешавад.

Мутобиқи муқаррароти қисми 2 моддаи 99 КҶ ҚТ дар ҳолати ҷой доштани асосҳои пешбининамудаи моддаи 97 ҳамин Кодекс, агар хусусият ва вазнинии бемории рӯҳии шахс чунин шароити табобат, нигоҳубин, нигоҳдорӣ ва назоратро талаб кунад, ки танҳо дар шароити шифохона имконпазир бошад, метавонад табобати маҷбури дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ таъин карда шавад.

Қонунгузор ду ҳолатро муқаррар намудааст, ки дар мавриди ҷой доштани онҳо, суд метавонад шахсеро, ки дорои бемории рӯҳӣ мебошад, маҷбуран дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ таъин намояд:

1. Бемории рӯҳӣ барои ҳуди шахс ё шахсони дигар хавф дошта бошад ва ё хавфи аз тарафи ӯ расонида шудани зарари ҷиддии дигар мавҷуд бошад;

2. Хусусият ва вазнинии бемории рӯҳии шахс чунин шароити табобат, нигоҳубин, нигоҳдорӣ ва назоратро талаб кунад, ки танҳо дар шароити шифохона имконпазир бошад.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 185 Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мавҷуд будани бемории рӯҳӣ, ки муоина ё табобатро тақозо намуда, дар шароити дармонгоҳӣ (берун аз беморхона) гузаронидани онҳо имконнопазиранд, барои дар беморхонаи бемориҳои рӯҳӣ бистарӣ намудани шахс асос шуда метавонад.

Дар қисми 2 моддаи 99 КҶ ҚТ чор шароитро муқаррар намудааст, ки дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ чой доранд:

1. Табобат дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ;
2. Нигоҳубин дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ;
3. Нигоҳдорӣ дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ;
4. Назорат дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ.

Шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ муассисаи махсусгардонидашудаи табобатию беҳдошти бемориҳои равонӣ мебошад, ки муоинаи статсионарӣ, табобат ва барқароркунии иҷтимоию меҳнатии шахсони гирифтори бемориҳои рӯҳиро амалӣ месозад, инчунин дар фаъолияти беморхона гузаронидани ташхисҳои – ҳарбӣ, судӣ, меҳнатӣ, коршоямӣ ва гузаронидани табобати маҷбурий, ки бо таъиноти судҳо дар амал татбиқ карда мешавад, гузаронида мешаванд.

Дар моддаи 99 КҶ ҚТ се режими шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ муқаррар гардидаанд, ки инҳо:

1. Шифохонаи умумии бемориҳои рӯҳӣ (қисми 3 моддаи 99);
2. Шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ (қисми 4 моддаи 99);
3. Шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ таҳти назорати пуршиддат (қисми 5 моддаи 99).

Табобати маҷбурий дар шифохонаи умумии бемориҳои рӯҳӣ танҳо ба шахсе таъин кардан мумкин аст, ки аз рӯи ҳолати рӯҳии худ ба чой кардан дар шифохона эҳтиёҷ дорад, вале назорати пуршиддатро талаб намекунад.

Шифохонаи умумии бемориҳои рӯҳӣ ин шифохонаи муқаррарии бемориҳои рӯҳӣ (шуъба) ё дигар муассисаи табобатӣ, ки ёрии тиббӣ мерасонад, эътироф мешавад. Дар чунин шифохонаҳо назорати доимӣ ё пуршиддат ба роҳ монда намешавад²⁴².

Ҳамин тавр, табобати маҷбурии тиббӣ дар шифохонаи умумии бемориҳои рӯҳӣ мумкин аст, ки аз тарафи суд нисбат ба шахсоне, ки кирдори барои ҷамъияг хавфнок содир кардаанд ва ин ба ҳаёти шахрвандон равона нашудааст ва аз лиҳози вазъи рӯҳӣ барои атрофиён хавфнок нест, аммо барои дар беморхона нигоҳ доштан ва табобати маҷбури эҳтиёҷ доранд, ба амал бароварда мешавад.

Табобати маҷбури дар шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ ба шахсе таъин кардан мумкин аст, ки аз рӯи ҳолати рӯҳии худ назорати доимиро талаб мекунад.

Дар шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ шахсоне ҷойгир карда мешаванд, ки одатан кирдорҳо хусусияти ғаразнокӣ, зӯрварӣ ва авбоширо доро мебошанд. Ба ақидаи мутахассисон, чунин беморон дорои ба ҷамъияг хавфнокии назаррас буда, одатан кирдорҳои зиддиҷамъиятиро тақрор ба тақрор содир мекунанд²⁴³.

Табобати маҷбури дар шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ таҳти назорати пуршиддат метавонад ба шахсе таъин карда шавад, ки аз рӯи ҳолати рӯҳиаш барои худ ва шахсони дигар махсусан хавфнок буда, назорати доимию шадидро талаб мекунад.

Суд табобати маҷбурии дорои хусусияти тиббиро дар шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ таҳти назорати пуршиддат нисбат ба шахсоне, ки аз лиҳози вазъи ра-

---

²⁴² Назаренко Г.В. Принудительные меры медицинского характера: Учебное пособие. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – С. 81.

²⁴³ Организационные вопросы судебно – психиатрической экспертизы и принудительного лечения: Сборник научных трудов. М., 1984. С. 55.

вонӣ ва хислати амали барои чамъият хавфнок содиркардааш ба чамъият хатари махсус дорад ва барои дар беморхона нигоҳ доштан ва дар шароити низомаш пуршиддат табобат кардан зарурат доранд, таъин менамояд.

Тибқи дастурамали Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ, дар шуъбаи шифохонаи махсусгардонидашудаи бемориҳои рӯҳӣ тахти назорати пуршиддат ба табобати маҷбурий шахсони барои чамъият хавфнок фиристода мешаванд:

- шахсоне, ки дар ҳолати номукаллафӣ амалҳои барои чамъият хавфнокро содир кардаанд;

- баъди содир кардани ҷиноят, вале то баровардани ҳукми суд ба бемории равонӣ гирифтور шуда, ба онҳо имконияти ба амали содиркардашон ҷавоб гуфта тавонистан ва онро идора карда тавонистани онро гум кардаанд ва ё муваққатан ба бемории рӯҳӣ гирифторанд ва ин боиси содир кардани амали барои чамъият хавфнок гаштааст ва лозим аст, ки ҳолати рӯҳии ӯ дар вақти содир кардани ҷиноят муайян карда шавад;

- шахсоне, ки ҳангоми адои муҳлати ҷазо ба бемории музмини рӯҳӣ гирифтор шудаанд ва минбаъд адо кардани муҳлати ҷазо барояшон ғайри имкон аст.

Муҳлате, ки дар давоми он ба шахси пас аз содир намудани ҷиноят ба бемории рӯҳӣ гирифтورشуда чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ татбиқ шудаанд, дар ҳолати шифо ёфтани ӯ ва таъин шудани ҷазо ё барқарор намудани татбиқи он, ба ҳисоби як рӯзи дар шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ баробар ба як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати ҷазо ҳисоб карда мешавад.

Нисбати шахсоне, ки ҳамчун чораи маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ дар шифохонаҳои бемории рӯҳӣ ҷойгир карда шудаанд, ҳар ним сол бо мақсади муайян кардани зарурати давом додани табобат дар беморхонаи бемориҳои рӯҳӣ, азназаргузаронии комиссиявӣ ба роҳ монда мешавад. Пас аз шаш моҳи

дар беморхонаи бемориҳои рӯҳӣ чой додани шахси бемор, хулосаи комиссия дар бораи зарурати табобати минбаъда дар беморхона бе розигии ӯ аз ҷониби роҳбари беморхона ба суд, ки бо ҳалномаи худ метавонад табобати беморхонавиرو дароз намояд, фиристода мешавад. Минбаъд дароз намудани муҳлати табобати шифохонавӣ ҳар шаш моҳ аз ҷониби суд амалӣ карда мешавад.

Нисбати шахсоне, ки дар бандҳои “в” ва “г” моддаи 97 КҶ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, чораҳои маҷбурии дорои хусусити тиббӣ бе чойгир намудан дар шифохонаҳои бемориҳои рӯҳӣ, дар маҳалли адо намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда мешаванд. Ба намудҳои дигари ҷазо маҳкумшуда бошад, дар муассисаҳои мақомоти тиббӣ ба иҷро расонида мешаванд, ки ба беморони рӯҳӣ кӯмаки амбулатории психиатрӣ мерасонанд. Дар асоси хулосаи комиссияи духтурони бемориҳои рӯҳӣ суд метавонад чунин шахсро ҷиҳати табобат ба шифохонаи бемориҳои рӯҳӣ ё муассисаи дигари табобатӣ фириштад, агар ин ба ҳолати рӯҳии маҳкумшуда асос ёфта, ба манфиати табобат бошад. Вақти табобат дар муассисаҳои нобурда ба муҳлати адои ҷазо ҳисоб карда мешавад. Дар ҳолати аз байн рафтани зарурати табобати маҳкумшуда дар муассисаҳои номбурда, ӯ бо қарори суд мувофиқи тартиби пешбининамудаи қисми 4 моддаи 103 КҶ ҚТ, барои адои муҳлати боқимондаи ҷазо фиристода мешавад.

Мутобиқи қисми 4 моддаи 103 КҶ ҚТ, чораи маҷбурии дорои хусусияти тиббии яққоя бо иҷрои ҷазо таъингардидаро суд бо пешниҳоди мақомоти татбиқкунандаи ҷазо, дар асоси хулосаи комиссияи духтурони бемориҳои рӯҳӣ, қатъ мекунад.

ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҚИСМИ УМУМӢ

КИТОБИ ДАРСӢ

Ба чоп 28.03.2019 ичозат дода шуд. Андозаи 60x84¹/₁₆. Коғазӣ офсет.
Чопи офсет. Гарнитурани Times New Roman Tj. Ҷузъи чопии шартӣ 34,0.
Теъдоди нашр 180 нусха. Супориши №14.

ҶДММ “ЭР-граф”.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: rgraph@gmail.com